STUDIA CAROLIENSIA

Studia_Caroliensa_2016.indd 1 2016.07.05. 11:29:24

Studia_Caroliensa_2016.indd 2 2016.07.05. 11:29:24

NYELV, KULTÚRA, IDENTITÁS

A Károli Gáspár Református Egyetem
2015-ös évkönyve

Szerkesztette
Sepsi Enikő, Deres Kornélia, Czeglédy Anita, Szummer Csaba

Károli Gáspár Református Egyetem,
L'Harmattan Kiadó
Budapest, 2016

Studia_Caroliensa_2016.indd 3 2016.07.05. 11:29:24

Felelős kiadó: Balla Péter, a Károli Gáspár Református Egyetem rektora.

Szerkesztőbizottság:
Balla Péter, Bozsonyi Károly, Csanády Márton, Fabiny Tibor, Homicskó Árpád,
Kendeffy Gábor, Sepsi Enikő, Szenczi Árpád, Törő Csaba, Zsengellér József

Lektorok:
Bölcskei Andrea, Csides Csaba, Deres Kornélia, Fabiny Tibor, Hessky Regina,
Kállay Katalin, Kendeffy Gábor, Komlósi Piroska, Kurucz György, Papp Ágnes Klára,
Soós Gábor, Szatmári Petra, Szummer Csaba, Törő Csaba, Varrók Ilona

Anyanyelvi lektorok:
Frank Prescott, Szatmári Petra, Nicolas Toublanc

Károli Gáspár Református Egyetem
1091 Budapest, Kálvin tér 9.
Telefon: +36 1 455-9060
Fax: +361 455-9062

© Szerzők, szerkesztők, 2016
© Károli Gáspár Református Egyetem, 2016
© L'Harmattan Kiadó, 2016

ISSN 1419-1334

Kiadja a Károli Gáspár Református Egyetem és a L'Harmattan Kiadó
A kiadó kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:

L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
Tel.: 267-5979
harmattan@harmattan.hu
www.harmattan.hu

Párbeszéd Könyvesbolt
1085 Budapest, Horánszky utca 20.
www.konyveslap.hu

A borítót Kára László tervezte.
A tördelés Madarász György munkája.
Nyomtatta: Robinco Kft.,
felelős vezető: Kecskeméthy Péter

TARTALOM

Rektori előszó 9

IRODALOMTUDOMÁNY ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

Farkas Ildikó: Nyelv, kultúra, identitás.
A 18. századi japán kokugaku mozgalom 13
Sárközy Miklós: Személyiség és keletkutatás.
Vámbéry Ármin és identitásai 31
Bertha Zoltán: Engedjétek hozzám jönni a szavakat.
Sütő András remekművéről 48
Fabiny Tibor: Két nyelv, négy perspektíva, egy identitás.
A „visszafelé történő olvasás", drámai narratíva és a figurális
krisztológia 58

NYELVTUDOMÁNY

Furkó Bálint Péter: Ír angol sztereotípiák a kortárs filmművészetben:
megjelenítés és fordítás 85
Spannraft Marcellina: Az örömről – nyelvünk és kultúránk
tükrében 100
Honti László: Az uráli nyelvek és a világ nyelvei 116
Kontra Miklós: Magyar nyelvhasználat és identitás Horvátországban
2015-ben 134

Studia_Caroliensa_2016.indd 5 2016.07.05. 11:29:24

TEOLÓGIA ÉS VALLÁSSZOCIOLÓGIA

Csanády Márton – Duráczky Bálint – Harkányi Ádám Máté – Hámori Ádám: Vallási identitás és állampolgári kultúra a mai Magyarországon 151
Siba Balázs: A lelkipásztor külső és belső elhívása 175
Zsengellér József: Migráció a Bibliában 190
Pásztori-Kupán István: Ugyanaz, de nem ugyanolyan. A test feltámadása mint a személyazonosság megőrzése Ikoniumi Amphilokhiosz értelmezésében 202

PSZICHOLÓGIA ÉS PEDAGÓGIA

Szummer Csaba: Az okkultista fajelmélettől a neonáci okkultizmusig . . . 217
Mirnics Zsuzsanna: Pszichedelikus szerek terápiás alkalmazása: lehetőségek, kihívások 230
Bagi Annamária – Bagdy Emőke – Mirnics Zsuzsanna – Szili Ilona – Kövi Zsuzsanna: A környezet meghatározó szerepe a tehetséges fiatalok személyiségfejlődésében 249
Kovai Melinda: „Büntetőjogi felelősségem tudatában kijelentem, hogy 1956 óta benn vagyok az eseményekben." Forradalom és ellenforradalom a Kádár-korszak pszichiátriai kórrajzain 281
Csertő István – László János: A csoportközi értékelés mint a csoporttrauma érzelmi feldolgozásának indikátora a nemzeti történelem elbeszéléseiben. 305
Koltói Lilla – Kiss Paszkál: Értelmiségi utánpótlás. Politikai jártasság és végzettség összefüggése a fiatal felnőttek között 332
Simon Gabriella: Pedagógusok kommunikációja pedagógiai kommunikációs helyzetekben. Egy problémafeltáró munka folyamata és következtetései 353

studia_caroliensa_2016.indd 6 2016.07.13. 21:45:28

JOGTUDOMÁNY

Kengyel Miklós: Fejezetek a bírói-ügyvédi talár kultúrtörténetéből 379
Homicskó Árpád Olivér: A menekülteket megillető szociális ellátások Magyarországon az integrációjuk elősegítése érdekében 402
Manzinger Krisztián: Kisebbségi nyelv, kultúra és identitás a nemzetállamban 411

IDEGEN NYELVŰ TANULMÁNYOK

Nándor Birher: Die Struktur der Botschaft 429
Miklós Vassányi: Quechua Identity and the Identity of Quechua: The Sound System of the Cochabamba Dialect (Bolivia) 444
Anita Rákóczy: The Trap of Eye to I – A Perception of Samuel Beckett's Film 462
Dávid Kovács: Oszkár Jászi and the "Rebaptism of Patriotism" 470
János Tari: Documenting, Presenting and Digitizing Hungarian Intangible Cultural Heritage 485
Judit Nagy: Language as a Manifestation of Transculturation in Korean-Canadian Short Fiction 494
Edit Gálla: Privacy and Exposure in Sylvia Plath's Late Poems 506
Katalin Csízy: Fürstenspiegel in der ungarischen protestantischen Literatur 524

A KÁROLI KÖNYVEK SOROZAT
2011 ÓTA MEGJELENT KÖTETEI 539

Studia_Caroliensa_2016.indd 7 2016.07.05. 11:29:24

REKTORI ELŐSZÓ

Nagy öröm számunkra, hogy immáron ötödik alkalommal jelenik meg a Károli Gáspár Református Egyetem Studia Caroliensia évkönyve, amelynek minden száma egy-egy fontos és aktuális témát tanulmányoz. Jelen kiadványunk címe *Nyelv, kultúra, identitás* . Bár ezen fogalmak vizsgálata minden korban érdekes és tanulságos eredményekre vezet, a jelenkor embere joggal érezheti azt, hogy éppen most, a mai világunkban mennyire időszerű foglalkozni ezekkel a kérdésekkel.

A nyelv, a kultúra és az identitás fogalma külön-külön is értelmezhetők; egész köteteket megtöltő elemzésük további szempontokkal gazdagodik, ha együttesen vizsgáljuk őket. Ez kötetünk célja is: az egyetemünkön oktatott valamennyi diszciplína oldaláról megfogalmazni azokat a problémákat, kérdéseket és megoldási javaslatokat, amelyek megmutatják, hogy e három terület hogyan működik közre az egyén és a közösség önmeghatározásában és önértelmezésében. A fogalmak dinamikus kapcsolatrendszerének vizsgálata kultúratudományi, szociológiai, antropológiai, pszichológiai, filozófiai és teológiai megközelítésből is figyelemre méltó megállapításokat eredményezhet.

A Károli Gáspár Református Egyetemen folyó tudományos kutatómunka gazdagságát jelzi, hogy oktatóink szép számmal nyújtottak be tanulmányokat, amelyek mind a fenti témakör egy-egy sajátos kérdését dolgozzák föl az adott tudományterület szemszögéből. A téma sokszínűségét pedig az bizonyítja, hogy e fogalomhármasnak milyen sok különböző szeletét vizsgálták oktatóink. Azonban ne feledkezzünk meg arról, hogy akármilyen különböző kultúrák részei vagyunk is, akárhány különféle nyelven beszélünk is, sokan egy nagy keresztyén közösség részei is vagyunk. Egyetemünk vezetőjeként hadd idézzem a Szentírást, János apostol első levelének egy mondatát: „Ha pedig a világosságban járunk, ahogyan ő maga a világosságban van, akkor közösségünk van egymással, és Jézusnak, az ő Fiának vére megtisztít minket minden bűntől." (1János 1,7)

E gondolatok szellemében ajánlom Tisztelt Olvasóink figyelmébe ezt a kötetet.

2016 áprilisában

Prof. Dr. Balla Péter
rektor

Studia_Caroliensa_2016.indd 9 2016.07.05. 11:29:24

IRODALOMTUDOMÁNY ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

Studia_Caroliensa_2016.indd 11 2016.07.05. 11:29:24

FARKAS ILDIKÓ

NYELV, KULTÚRA, IDENTITÁS
A 18. SZÁZADI JAPÁN KOKUGAKU MOZGALOM

A japán kollektív (kulturális és nemzeti) identitás kérdése Japánban szinte már hagyományosan állandó (és népszerű) témája a közbeszédnek, tudományos és népszerű kiadványoknak.[1] A *„Nihondzsinron"* („a japánság elmélete") diskurzus régi alapelvei közé tartozott (és bizonyos szempontból ma is ott van) a japán kultúra egyedisége, minden más kultúrától való különbözősége.[2] Fontos tétele, hogy Japán etnikailag és kultúrájában kivételesen homogén ország, ahol egy nemzet, egy állam, egy kultúra, egy nyelv, egy civilizáció található – és éppen ebben áll Japán különlegessége. Lényege, hogy „a japán nemzet szerves egységet képez a nyelv és a tradíciók kötelékével".[3] Az „egyedi" kultúra (és benne az „egyedi" japán nyelv) felfogása a kollektív identitás legfontosabb összetevője Japánban.

AZ IDENTITÁS DISKURZUSA – KOKUGAKU

A modern Japán mint erős nemzetállam megteremtése (hangsúlyos nacionalizmussal) a 19. századi sikeres modernizáció (Meidzsi-kor, 1868–1912) során az akkori jellemző európai (azaz nyugati) fejlődési mintát követte, de erősen épített a japán kulturális hagyományra. Ebben a modern nemzetépítésben nagy

[1] Az írásnak nem célja, hogy a japán nemzettudat és nacionalizmus történetével, változásaival és megítélésével foglalkozzon. (A 2. világháború utáni és a mai identitásproblémákról lásd Gergely Attila írását: Identitás-stratégiák és államközi kapcsolatok Kelet-Ázsiában, *Világtörténet,* 2013/2–3, 289–333.) Jelen írás a kérdéskörnek csak azt a szeletét vizsgálja, hogy hogyan és miért vált a kultúra közös felfogása és benne a nyelv a kollektív identitás alapjává, érintve mindennek szerepét a modern nemzettudat formálódásában, de nem kitérve a nemzettudat későbbi alakulására.

[2] A japán „egyediség" kérdése máig fontos része a japán identitás problémakörének. Erről lásd Kosaku Yoshino: *Cultural Nationalism in Contemporary Japan: A Sociological Enquiry*, London – New York, Routledge, 1995; Harumi Befu: *Hegemony of Homogeneity: An Anthropological Analysis of Nihonjinron,* Melbourne, Trans Pacific Press, 2001.

[3] Chris Burgess: The 'Illusion' of Homogeneous Japan and National Character: Discourse as a Tool to Transcend the 'Myth' vs 'Reality' Binary, *The Asia-Pacific Journal,* 9–1–10, March 1, 2010. http://japanfocus.org/-chris-burgess/3310 (Letöltés: 2013. június 16.)

Studia_Caroliensa_2016.indd 13 2016.07.05. 11:29:24

szerepet játszott a közösség premodern felfogása és a japán kulturális identitás.[4] Japán esetében más ázsiai népekkel (pl. India, Kína) ellentétben a nemzettudat kialakítása (illetve annak kísérlete) nem a nyugati hatalmak megjelenése után, nem a nyugati eszmevilág megismerésének hatására, hanem már azt megelőzően megkezdődött. (A japán kultúra és történelem egyedüliségével, Ázsiától és a „Nyugattól" való különbözőségével több munka foglalkozik, amelyek szerint Japán a nyugati és az ázsiai civilizáció valamilyen keverékének is tekinthető, illetve önálló civilizációnak.[5])

A modern japán „nemzeti jelleg" nem tartható egyedi jellegűnek; azonban az a történelmi anyag, amelyen alapul, és az a nemzeti kultúra, amelyet mindezzel (újra)alkottak, nagyon is az. A kérdés természetesen az, honnan származott mindaz az egyedi kulturális elem, amely a Meidzsi-korban (a sikeres modernizáció során) a japán nemzettudat jellegét meghatározta? A szakirodalom ma már egyetért abban, hogy japán modernizáció alapjai, eredői, belső forrásai az előző korszakban, az Edo-korszakban (vagy más néven Tokugava-kor, 1600–1868) fedezhetők fel,[6] és véleményem szerint a fenti kérdésre is az Edo-kori viszonyok és fejlődés vizsgálata adhat választ. A modern japán identitás alapját képező kulturális örökség az Edo-korban alakult ki a *kokugaku*[7] („Nemzeti/

[4] Az újabb szakirodalomban már több munka is hangsúlyozza a kulturális identitás jelentőségét a modern nemzeti identitás formálódásában. Susan L. Burns: *Before the Nation: Kokugaku and the Imagining of Community in Early Modern Japan,* Durham, Duke University Press, 2003; Michael Wachutka: *Kokugaku in Meiji-period Japan. The Modern Transformation of „National Learnig" and the Formation of Scholarly Societies,* Leiden–Boston, Global Oriental, 2013.

[5] Shmuel N. Eisenstadt: *Japanese Civilization; A Comparative Review,* Chicago, University of Chicago Press, 1996. Ez szerepel Samuel P. Huntington: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása* (Budapest, Európa, 1998) könyvében is.

[6] Chie Nakane – Shinzaburo Oishi: *Tokugawa Japan. The Social and Economic Antecedents of Modern Japan,* Tokió, University of Tokyo Press, 1990; Robert Neelly Bellah: *Tokugawa Religion. The Cultural Roots of Modern Japan,* New York – London, Free Press, 1985; Robert Neelly Bellah: *Imagining Japan. The Japanese Tradition and its Modern Interpretation,* Berkeley – Los Angeles, University of California Press, 2003.

[7] A legújabb, e cikkben nem hivatkozott, de felhasznált angol nyelvű szakirodalomból: Mark Teeuwen: Kokugaku vs Nativism, in *Monumenta Nipponica,* 61, 2006/2, 227–242; Mark McNally: *Proving the way: conflict and practice in the history of Japanese nativism,* Harvard University, Asia Center, 2005; John Breen: Nativism Restored, *Monumenta Nipponica,* 55, 2000/3, 429–439; Hiroshi Watanabe: *A History of Japanese Political Thought,* Tokió, International House of Japan, 2012; Goro Uchino: Early Modern Kokugaku (National Learning) and the New Kokugaku: Their Growth and Significance, in *Cultural Identity and Modernization in Asian Countries: Proceedings of Kokugakuin University Centennial Symposium,* Institute for Japanese Culture and Classics, Kokugakuin University, 1983. http://www2.kokugakuin.ac.jp/ijcc/wp/cimac/uchino.html (Letöltés: 2012. június 12.) A kokugaku irányzatáról magyar nyelven olvasható: Farkas Ildikó: Kokugaku: Kulturális irányzat és politikai mozgalom, in Berényi Iván – Géra Eleonóra – Richly Gábor (szerk.): *„Taníts minket úgy számlálni*

Studia_Caroliensa_2016.indd 14 2016.07.05. 11:29:24

hazai tudományok") mozgalma révén a 18–19. század folyamán. A még elzárt országban kibontakozó kulturális mozgalom célja a japán kultúra tanulmányozása volt, főként annak kiderítése, milyen is lehetett az eredeti japán kultúra a külföldről érkezett befolyás előtt. Az ősi japán nyelv, irodalom, mitológia, történelem és politikai ideológia újrafelfedezésével, tanulmányozásával, felelevenítésével és helyenként újrateremtésével meghatározta a japán kultúrát, a nemzeti jelleget, ezzel megkülönböztette azt a kínai (és minden más) kultúrától és néptől.[8]

Jelen írás nem foglalkozik a *kokugaku*[9] kialakulásának körülményeivel, előzményeivel, különböző irányzataival, történetével, tudományos eredményeivel. A mozgalmat most csak a nyelv–kultúra–identitás fogalmak összekapcsolódása aspektusából vizsgáljuk.

Az Edo-kor (1600–1868) végére a japán gazdaság és társadalom jellege már nagyban különbözött a korszak elejének feudális állapotaitól. Kiemelendő – többek között – az egységes belső piac megteremtése, a pénzgazdálkodás elterjedése, az egyre növekvő urbanizáció (a népesség közel 15%-a városokban élt, ami nagyon magas arányt képvisel a preindusztriális társadalmak esetében), fejlett kommunikációs rendszer (úthálózat, postaszolgálat), széles körű olvasni tudás (a teljes férfinépesség majdnem fele!).[10] A szamurájok mint kiváltságos réteg elszegényedése és velük szemben az alacsony presztízsű kereskedő réteg gazdagodása új, a városlakók ízlésének megfelelő, széles körben terjedő és virágzó mű-

napjainkat…" Tanulmányok a 70 éves Kósa László tiszteletére, Budapest, ELTE Eötvös kiadó, 2012, 149–165; Szabó Balázs: Motoori Norinaga: Naobi no mitama. Bevezető és fordítás, *Vallástudományi Szemle,* 2011/3, 149–168.

[8] A nemzetközi szakirodalom a *kokugaku* mozgalmát *nativizmus*ként értelmezi, bár ezt illetően is vannak különböző vélemények. A *nativizmus* klasszikus értelmezése szerint olyan szellemi-kulturális (akár politikai) mozgalom, amely valamilyen valós vagy vélt külső fenyegetésre (ez lehet külső hatalom kulturális fölénye és terjeszkedése is) válaszul a hazai, „bennszülött", saját kultúra védelmét, felélesztését, művelését, terjesztését tűzi ki célul. Nyilvánvalóan a *kokugaku* egyes elemeire illik ez a meghatározás, de nem mindegyikre, azaz a *kokugaku* ennél részben jóval szélesebben értelmezett kulturális irányzat volt (irodalmi, nyelvészeti, történeti kutatásaival, költészeti és esztétikai, sőt filozófiai tanulmányaival), másrészt az időhatárokat, körülményeket és célkitűzéseket tekintve jóval korlátozottabb.

[9] A korszakban egyébként a ma *kokugaku* tudósoknak nevezettek inkább egyéb, pontosabb meghatározásokat használtak irányzatuk jelölésére: *kodó* („ősi út", azaz az ősi/eredeti japán tanítások), *kogaku* (ősi/klasszikus tudomány), *hongaku* (igaz tanítás), *wagaku* (japán tudomány), *kócsógaku* (császári tanulmányok), *singaku* (istenek tanulmányozása, azaz sintó teológia). A *kokugaku* kifejezés a 19. században terjedt el Hirata Acutane nyomán, aki az addigi szerteágazó tanulmányokat nevezte el hazai tudományoknak, a kínai tudományosságot jelölő *kangaku* szóval szemben.

[10] Ronald Dore: *Education in Tokugawa Japan,* Berkeley – Los Angeles, University of California Press, 1967, 291–295.

Studia_Caroliensa_2016.indd 15 2016.07.05. 11:29:24

vészi és irodalmi műfajok megjelenését eredményezte. Az élénk intellektuális életben új eszmék és viták jelentek meg a japán történelemről, a császár szerepéről, a japán identitásról.[11] A külpolitikai elzárkózás közepette a gazdasági és társadalmi változások szellemi és intellektuális változásokat eredményeztek. Ez adta később, a 19. század második felében az ideológiai hátteret a politikai változásokhoz, amit ugyan a külső erő kényszerített ki (1853-ban a nyugatiak az ország megnyitására kényszerítették a külföldtől addig elzárkózó Japánt), de addigra már megvoltak az átalakulás belső feltételei is. Az új irányzatok terjedéséhez hozzájárult a korszakban zajló változások hatása, a városlakó polgárság gazdasági és kulturális megerősödése és a szamurájok „polgárosodása", amely jelentős részben a kultúra területén ment végbe.[12] Mondhatjuk, Japán belső viszonyaival készen állt a modernizálódásra, amit azonban a korszak szigorú politikai és társadalmi rendszere akadályozott. A változás legitimációjához új narratívára volt szükség – ezt teremtették meg az Edo-kor szellemi irányzatai, köztük főként a kokugaku.

A kokugaku tudósai és ideológusai a közösség létező kulturális fogalmainak felhasználásával és fejlesztésével egy tudatos, modern kollektív tudatot formáltak.[13] Ebben a megközelítésben a közösségen van a hangsúly, azaz az Edo-kori létező (lényegében feudálisnak tekinthető) társadalmi és politikai rendtől független, azon átívelő, sőt, azzal bizonyos mértékben ütköző közösségi formákat, kapcsolódásokat hoztak létre az ősi japán szövegek értelmezésével. Olyan elválasztó megkülönböztetések, mint a társadalmi réteg és a regionális kötöttség, és olyan létező kollektív keretek, mint a tartományok, városok és falvak helyett, a kokugaku ideológusok működésének köszönhetően a „japánság" egy individuális és kulturális (közös) identitás forrása lett.[14] A feudális társadalom széttagoltságát, elkülönített kötöttségeit egy új közösségi identitás, a közös nemzethez való tartozás érzésével váltotta fel – egy olyan identitástudattal, ami lehetővé tette a modern fejlődést Japánban.

Ez a folyamat még a modernizáció előtt lezajlott Japánban, és nem azután, annak eredményeként, hanem éppen annak elősegítőjeként. A *kokugaku* nemcsak az akkori kulturális életet alakította át (ezáltal a több mint egy évezredes kínai kulturális hegemóniát szüntette meg), hanem meghatározta a japán nemzeti ideológiát is az elkövetkező évszázadokra, olyan kulturálisan meghatározott

[11] Bellah: *Tokugawa Religion,* 11–12.

[12] Eiko Ikegami: *Taming of the Samurai. Honorific Individualism and the Making of Modern Japan,* Harvard University Press, 1997; *Bonds of Civility. Aesthetic Networks and the Political Origins of Japanese Culture,* Cambridge University Press, 2005.

[13] Burns: *Before the Nation,* 225.

[14] Burns: *Before the Nation,* 220.

Studia_Caroliensa_2016.indd 16 2016.07.05. 11:29:24

elemekkel, amelyeket a *kokugaku* tudósok kutattak, vizsgáltak és népszerűsítettek a népesség szélesebb köreiben is. Ezzel az örökséggel a 19. század második felétől nyugatosodó, modernizálódó Japán meg tudta formálni sajátos japán identitását, mind Ázsiához (amitől ekkor elszakadni szándékozott), mind a Nyugathoz (amelyhez pedig csatlakozni kívánt) viszonyítva. A Meidzsi-kori tudósok a *kokugaku* által megjelenített koncepcióból építkezhettek egy modern nemzetállam és nacionalizmus kialakításához, amely tehát nem egyszerűen csak a nyugati modell Japánra való alkalmazása volt, és nem is pusztán csak eszközként szolgált a modernizáció folyamán, hanem a közösség kulturális identitásának már létező (premodern) koncepcióját használta fel.[15] A Meidzsi-kori elit rendelkezésére tehát széles körben ismert kulturális anyag állt, amelynek segítségével egy fragmentált etnikai közösségből egységes modern államot tudtak konstruálni.[16] A nemzettudat kialakulásában a kulturális identitás, a nemzet mint kulturális közösség felfogása alapvető szerepet játszott Japánban, és ez a folyamat összehasonlítható más térségek hasonló folyamataival, a közép-kelet-európai népek 18–19. századi nyelvújító, nemzeti kultúrát kutató nemzetépítő mozgalmaival is.[17] Mindennek máig élő hatása, ahogyan a kulturális identitás a mai napig meghatározó jelentőségű a nemzeti identitás kérdésében.[18]

AZ IDENTITÁS DISKURZUSÁNAK LEGFŐBB MOTÍVUMA: A NYELV

Jelen írás a szerteágazó, számos területet érintő, sokszínű, másfél évszázadot felölelő mozgalomból Motori Norinaga (1730–1801), a legnagyobb hatású *kokugaku* tudós munkásságán mutatja a nyelv és a kultúra meghatározó szerepét az identitás kialakításában, megformálódásában.

A 17. század első felében kifejlesztett fametszet nyomatos technológiának köszönhetően széles körű könyvkiadás vette kezdetét Japánban, és az addig csak

[15] Prasenjit Duara: *Rescuing History from the Nation,* Chicago, University of Chicago Press, 1996.

[16] Anthony D. Smith: *National Identity,* University of Nevada Press, 1991, 105.

[17] A japán kokugaku és a közép-kelet-európai népek nemzetépítő mozgalmainak összehasonlításával több írásomban foglalkoztam: Kulturális identitás, nemzetépítés, modernizáció. A kulturális és nemzeti identitás megfogalmazása Japánban és Közép-Európában a 18–19. században, *Orpheus Noster,* 7, 2016/1; A japán kulturális és nemzeti identitás alakulása az Edo-korban, in Farkas Ildikó, Sági Attila (szerk.): *Kortárs japanológia I.*, Budapest, L'Harmattan, 2015, 283–296; Cultural identity, nation building, modernization. Defining identity in Japan and East-Central Europe in the 18th and early 19th century, in Melinda Papp (ed.): *Encounters with Japan. Japanese Studies in the Visegrad Four Countries,* Budapest, Eötvös University Press, 2015, 51–86; The Japanese Nation Building in European Comparison, *Acta Asiatica Varsoviensa,* 2013/26, 85–107.

[18] Lásd Yoshino: *Cultural Nationalism.*

Studia_Caroliensa_2016.indd 17 2016.07.05. 11:29:24

szűk körben (nemesi vagy papi körökben) ismert kéziratos klasszikusokat is kiadták nyomtatásban. A Kodzsikit[19] (1667-től) és a Nihonsokit[20] (1682-től) is többször kiadták könyv alakban, és számos kommentár jelent meg róluk. 1730 és 1770 között megduplázódott a könyvkiadók száma Edóban, 1800-ra 917 kiadó működött a városban.[21] Az olvasni tudók kora újkori viszonyok között kiemelkedően magas aránya[22] biztosította a könyvkiadás piacát,[23] és a könyvkölcsönzők megjelenésével (1806-ban 656 könyvkölcsönző volt Edoban[24]) bárki hozzájuthatott a könyvekhez, köztük az ősi szövegek kiadásaihoz.[25] Vidéken is jártak a könyvárusok, és vidéki városokban is voltak kölcsönkönyvtárak. Tudós értekezések, politikai pamfletek, szépirodalmi alkotások, vallási szövegek váltak széles körben hozzáférhetővé szerte az országban.

A japán kultúrát, nyelvet, irodalmat tanulmányozó tudósok munkásságával új diskurzus alakult ki, amelynek témája a „japán kultúra", a japán nyelv, irodalom, történelem lett, és amely a japán kultúra és a „japánság" új koncepcióját fogalmazta meg. Az eredeti japán kultúra kutatása, abban pedig az ősi nyelv tanulmányozása jelentette az egyik legfontosabb területet. A nyelv elsődleges szerepe érthető egy olyan társadalomban, ahol a beszélt és az írott nyelv minden részét meghatározta (és bizonyos értelemben ma is meghatározza[26]) a társadalmi állás, rang, életkor, műveltség, nem, regionális helyzet, dialektus; és mindezek

[19] *Kodzsiki* a legrégebbi japán krónika, 712-ből, tartalmazza a japán mítoszokat, legendákat, az „idők kezdetétől" 628-ig. A kínai és a japán nyelv sajátos keverékével írták le. Kizárólag a Japánon belüli történésekkel foglalkozik.

[20] *Nihonsoki* egy 720-ban kiadott krónika, amely egyrészt tartalmazta a 712-ben kiadott *Kodzsiki* teremtéstörténetét, viszont második részében valóban krónikaszerűen leírta Japán történetét 697-ig, szabályos kínai nyelven, a kínai krónikák mintájára, azok koncepcióját követve. Kínai és koreai forrásokat is idézett.

[21] Burns: *Before the Nation,* 27.

[22] A 18. század végére a városi körzetekben a népesség 70%-a végezte el a *terakoja* (templomok által fenntartott) iskolát, ahol az olvasás, írás, számolás mellett irodalmi, földrajzi és történelmi ismereteket is szereztek, a lányok pedig külön varrást, virágrendezést és teaszertartást is tanultak. Dore: *Education,* 291–295; Ronald Dore: The legacy of Tokugawa education, 100, in Marius B. Jansen (ed.): *Changing Japanese Attitudes Toward Modernization,* Rutland, Vermont – Tokió, Charles E. Tuttle, 1985, 99–133. A japánok közötti olvasni tudók aránya valószínűleg a legmagasabb volt a kora újkori világban, talán csak a legfejlettebb angol és holland területeken volt hasonló. Peter Nosco: *Remembering Paradise. Nativism and Nostalgia in Eighteenth Century Japan,* Cambridge, Massachusetts – London, Harvard University Press, 1990, 24.

[23] Az 1780-as években a bestseller könyvek akár 10 000 példányban is elkeltek. Burns: *Before the Nation,* 27.

[24] Uo.

[25] Junichi Isomae: *Japanese Mythology. Hermeneutics on Scripture,* London, Equinox, 2010, 120.

[26] A japán kommunikációt beszédben és írásban is meghatározza a felek státusza, amelyhez a „külső-belső" viszonyrendszer is hozzájárul, valamint a hierarchiában elfoglalt hely. Az „udvariassági nyelv" (Keigo) használatát bonyolult szabályok határozzák meg.

Studia_Caroliensa_2016.indd 18 2016.07.05. 11:29:24

mellett a kínai nyelv, illetve írás használata bizonyos helyzetekben. Egy ilyen társadalomban egy eredeti, autentikus és mindenkire egyformán vonatkozó nyelv ideája hatásos eszköze lehetett a kulturális közösség megfogalmazásának.[27]

Motoori Norinaga a japán kultúra kutatása során többekhez hasonlóan a sintóban[28] látta a japánok különbözőségének egyik legfőbb bizonyítékát. Az „eredeti japán jelleg" kutatásában[29] a sintót az idegen hatásoktól mentes japán örökség megtestesítőjének látták. Az archaikus sintó a néphagyomány alapvető részeként a helyi közösségek életének fontos összetartó ereje volt, és így élő maradt a buddhizmus Japánba kerülése (6. sz.) és terjedése után is. A középkorban (13. századtól) sintó tudósok (Kitabatake Csikafusza 1293–1354, Josida Kanetomo 1435–1511)[30] megpróbálták a sintót más vallások mintájára megszervezni és azokkal egyenrangúvá tenni. Így fennmaradt, sőt, megerősítették a sintó teremtésmítoszt, a japán császár isteni eredetét (a sintó főistenség, a Napistennő egyenes ági leszármazottja), és azt a tételt, miszerint a császár isteni személy, Japán pedig az istenek védelme alatt áll.

Az Edo-korszakban a sintót újrafogalmazták, így gyakorlatilag mindaz, amit ma ősi japán, sintó hagyománynak tekintünk, nagyrészt az Edo-kori *kokugaku* tudósok munkásságának az eredménye. A 17. századtól sintó teoretikusok sora bizonygatta a sintó „eredeti japán" jellegét, és szorgalmazta tanulmányozását az „idegen hatásokkal" (buddhizmus, konfucianizmus) szemben. Az egyik első tudós, Jamazaki Anszai (1618–1682) a konfuciánus etikát a *sintó* vallási hagyományával próbálta ötvözni,[31] a japán teremtésmítoszokat ugyanis a kínai mítoszokkal egyenértékűnek tartotta. Jamaga Szokó neokonfuciánus tudós, a *busidó* összeállítója is írt értekezést (*Csúcsó Dzsidzsicu,* 1669, a Meidzsi-korszakban is többször kiadott mű) arról, hogy a japán tudósoknak saját népük történelmével és kultúrájával kellene foglalkozniuk, az idegen kultúrák helyett a saját kultúrájuk nagyságát kellene felfedezniük és hirdetniük. A japán „nagyságot", sőt, a Kína feletti felsőbbrendűséget bizonyítja már ez a mű is, azzal, hogy mivel Japánban (Kínával szemben) egyetlen császári dinasztia uralkodik „az idők kezdete óta", ez nyilvánvalóan a japán császári család isteni származása miatt van. A Japánt

[27] Burns: *Before the Nation,* 12.

[28] A sintó Japán ősi hiedelemvilága, az ősök tiszteletén, a természet imádatán és az ősi, helyi hiteken alapuló rituálék és hitvilág laza szerkezete; szertartások, varázslások, helyi kultuszok halmaza; erkölcsi tanítások, filozófia és metafizikai mondandó nélkül. Nemeshegyi Péter: Japán vallástörténet, in Farkas Ildikó (szerk.): *Ismerjük meg Japánt. Bevezetés a japanisztika alapjaiba,* Budapest, ELTE Eötvös kiadó, 2009, 41–62, 42–47.

[29] Nosco: *Remembering Paradise,* 8.

[30] H. Byron Earhart: *Japanese Religion: Unity and Diversity,* Belmont, California, Wadsworth, 1982, 111–113.

[31] Uo. 140.

Studia_Caroliensa_2016.indd 19 2016.07.05. 11:29:24

– és a világot – teremtő istenek saját leszármazottjukat küldték a földre a védelmük alatt álló nép vezetésére – Japán tehát az istenek földje.[32] Ez a tétel lett az alapja a különleges japán kultúra teóriájának, minden más kultúrától való különbözőségének.

A kokugaku újra felfedezte az ókori japán irodalmat, az ókori japán nyelvet, amivel lehetővé tette a japán klasszikusok megismerését. Az Edo-kori tudósok tanulmányozni kezdték az első japán irodalmi szövegeket, elsősorban a *Manjósú*t,[33] amelyről úgy vélték, még a kínai hatás előtti japán lelkületet tükrözi, és amelyet az addigi „hivatalos" költészettan és irodalomtudomány elhanyagolt, mert csak a későbbi, erősen kínai hatást mutató Heian-kori (794–1185) versantológiákat tanulmányozta. A *Manjósú* olvasásában Keicsú[34] (1640–1701) járt elöl, aki tudós buddhista szerzetesként jól ismerte a szútrák (buddhista szent iratok) tanulmányozásának módszertanát, és óriási filológiai felkészültséggel ezt a szövegkritikai metodikát alkalmazta a kínai karakterekkel, de japán nyelven írt versek értelmezéséhez, magyarázatához, a 8. századi japán nyelv rekonstrukciójához. Úgy vélte, a *Manjósú* japán verseit nem lehet a konfuciánus fogalmak és elvek alapján magyarázni, mert az akkori japánok szellemi világát sokkal inkább saját hitük és istenségeik határozták meg. Azzal sem értett egyet, hogy a verseknek didaktikusan valamilyen etikai tanítást kellene közvetíteniük – ez a vélekedés a versek érzelmet kifejező jellegének értékeléséhez segítette hozzá a későbbi tudósokat. Az, hogy az ősi japán szövegek nemcsak nyelvileg, hanem ontológiailag is különböznek a kínai szövegektől, radikális szakítás volt a kínai univerzalizmussal.

Keicsú megteremtette a japán klasszikusok tudományos filológiai, nyelvészeti és hermeneutikai kutatásának módszertanát, de iskolát Kada Azumamaro[35] (1669–1736) létesített a szisztematikus tanulmányozáshoz. Ő maga is a *Manjósú* kutatásából indult ki, majd a *Nihonsoki* krónikát kezdte tanulmányozni. Mivel ő maga sintó papi családból származott, sintó műveltségével ötvözte a klasszikus filológiai tanulmányait, ezzel megalapozva a sintó eszmeiséggel átitatott kokugaku irányzatát. Edói iskolájában sintó papok és szamurájok tanultak, ami

[32] David Magarey Earl: *Emperor and Nation in Japan. Political Thinkers of the Tokugawa Period,* Seattle, 1964, 45.

[33] A *Manjósú* (Tízezer falevél) a 8. században összeállított japán versantológia, a japán irodalom legrégebbi és mindmáig egyik legértékesebb versgyűjteménye. A 785-re elkészült gyűjtemény 20 kötetben 4496 verset tartalmaz. A versek elsősorban érzelmeket jelenítenek meg a szerelem, öröm, bánat, csalódás, fájdalom kifejezésével.

[34] Nosco: *Remembering Paradise,* 49–67; Burns: *Before the Nation,* 49–52.

[35] Wm. Theodore de Bary – Ryusaku Tsunoda – Donald Keene (eds.): *Sources of Japanese Tradition II,* New York, Columbia University Press, 1964, 1–9; Nosco: *Remembering Paradise,* 71–97.

Studia_Caroliensa_2016.indd 20 2016.07.05. 11:29:24

nemcsak a kokugaku hírét és eszméit terjesztette, hanem társadalmi presztízsét is emelte.

A japán nyelv és irodalom széles körű kutatásának legfontosabb eredményeit Kamo Mabucsi[36] (1697–1769) és Motoori Norinaga[37] tevékenysége hozta.[38] Kamo Mabucsi (Kada Azumamaro tanítványaként annak edói iskolájában tevékenykedett) tanítványai között már nemcsak papok és szamurájok voltak, hanem a gazdag edói polgárság tagjai is, ami később hozzájárult ahhoz, hogy a *kokugaku* a magas színvonalú és kiterjedt közoktatásban is kezdett megjelenni.

Kamo Mabucsi[39] és Motoori Norinaga az addigi kínai és buddhista eredetű interpretáció és fogalmak helyett – Keicsú hatására is – egy teljesen új megközelítéssel, új szempontból magyarázta az ókori japán szövegeket. Az ókori nyelv megértésével az ősi japán gondolkodásmód megismerését, majd újjáélesztését szerették volna elérni. Kamo Mabucsinál[40] (aki szintén sintó papi háttérrel rendelkezett) az „ősi gondolkodás", az ősi értékek egyik legfontosabb eleme a *kókokusugi*, azaz a császári uralom alapelve (császárközpontú ország elve) lett. Az ősi japán nyelvet nemcsak egyenértékűnek vélte a korabeli japán nyelvvel, hanem egyenesen annál felsőbbrendűnek, mert azt még nem rontotta meg az idegen, kínai hatás, és természetesebben nyilvánult meg a természet, az emberi érzékelés, az emberek által alkotott fogalmak és a nyelv közötti összefüggés. A kínai írás átvétele mindezt felborította, az eredeti egységet megbontotta, és a japánok nem egyszerűen természetközeli, hanem a természettel együtt és az abban való létezése és érzékelése is elveszett. Kamo Mabucsi, és utána mások is úgy vélték, az eredeti japán nyelv rekonstrukciójával egyrészt meg lehet ismerni az ősi japán kultúra lényegét, a japánok eredeti lelkületét,[41] másrészt vissza lehet nyerni az ősi természetes állapotot.

Kamo azonban még nem formált olyan egységes ideológiát, amely a fennálló rendszerrel ütközött volna. Az eredetileg kereskedőcsaládból származó orvos, Motoori Norinaga tevékenységének viszont már az intellektuális életen túlmutató hatása lett.[42] Motoori Norinaga részben az ősi japán mitológia (sintó) és történelem iránti érdeklődésből, részben az irodalmat tanulmányozó tudósok munkássága nyomán jutott el a nyelv kutatásához. Az ősi japán nyelv tanulmá-

[36] Bary–Tsunoda –Keene: *Sources,* 9–15.
[37] Bary–Tsunoda –Keene: *Sources,* 15–35.
[38] Earhart: *Japanese Religion,* 144–147.
[39] Nosco: *Remembering Paradise,* 100–155.
[40] Peter Flueckiger: *Imagining Harmony: Poetry, Empathy, and Community in Mid-Tokugawa Confucianism and Nativism,* Stanford, 2011, 155.
[41] Nosco: *Remembering Paradise*, 121.
[42] Flueckiger: *Imagining Harmony,* 173.

Studia_Caroliensa_2016.indd 21 2016.07.05. 11:29:24

nyozása során alkotta meg legnagyobb hatású teóriáját a japán nyelv identitást meghatározó jelentőségéről.

Motoori Norinaga[43] vitathatatlanul a legnagyobb hatású a *kokugaku* tudósai között. Az ősi japán nyelv kínaitól való különbözőségének nyelvészeti téziseit vette alapul a japán kultúra egyediségének és felsőbbrendűségének teóriájához. Az ókori szövegek tanulmányozásához nyelvészetileg is óriási teljesítményre volt szükség, Motoori Norinaga munkássága ma is tiszteletet érdemlő, ahogyan a 18. században megpróbálta rekonstruálni a 7–8. századi japán nyelvet, amelyet abban a korban kínai karakterekkel írtak le, igen bonyolult módon.[44] Motoori Norinaga legjelentősebb eredménye a *Kodzsiki* tanulmányozása volt. Harminc évi munkájával írott műve, a *Kodzsikiden* (a *Kodzsiki*hez írt kommentárjai, teljes egészében 1822-ben jelentek meg először nyomtatásban, 58 évvel a munka megkezdése és 21 évvel a szerző halála után[45]) átformálta a japánok addigi felfogását saját kultúrájukról és történelmükről, és a *Kodzsikit* kulturális kánonná tette. A *Kodzsiki*t kínai karakterekkel írták a 8. század elején, de Norinaga ragaszkodott ahhoz a feltevéséhez, hogy az ókori bonyolult írásrendszer „megfelelő" olvasásával és értelmezésével lehetséges az ősi japán nyelv rekonstruálása. Így az általa értelmezett „ősi japán nyelven" gyakorlatilag újraírta az ősi krónikát japán szótagírással. Harmincévi munkájával az ősi krónika minden sorát több oldalnyi kommentárral, magyarázattal látta el, amelyekkel megalkotta – állítása szerint rekonstruálta – az ókori Japán világát: történelmét, az udvari és a harcos életmód etikettjét, költészetét, sőt, topográfiáját, és mindezt a *kodó* („ősi út") fogalma köré rendezte. Mestermunkát alkotott – még ha mai nyelvészek kételkednek is abban, hogy a *Kodzsiki*t azzal a szándékkal írták volna, hogy japánul olvassák a kínai karaktereket.[46] Az új szövegben a krónika 2-3 mondatát akár 10 vagy még több oldalnyi jegyzet és magyarázat követte. Norinaga úgy vélte, mindezzel nem értelmezi, pusztán csak felfedi a krónika szövegének „eredeti" jelentését, úgy, hogy megfosztja azt a kínai gondolkodásmód káros befolyásától. Mindezzel a szöveg új értelmet nyert, az eredetileg különböző narratíva részletekből álló töredékes krónika a jegyzetekkel időbeli, ok-okozati és célzatossági perspektívát kapott. Norinaga mindezzel a konfuciánus doktrína alaptételeivel szemben fogalmazta meg a japán történelem, kultúra és a japán szubjektum új koncepciójának körvonalait. Elutasította a transzkulturális vagy univerzalista normák felfogását (amelyet addig Japánban a kínai kulturális befolyás érvényesített), és

[43] Nosco: *Remembering Paradise,* 160–203.
[44] Burns: *Before the Nation,* 36–38.
[45] Szabó Balázs: Motoori Norinaga: Naobi no mitama. Bevezető és fordítás, *Vallástudományi Szemle,* 2011/3, 149–168, 151.
[46] Burns: *Before the Nation,* 80.

Studia_Caroliensa_2016.indd 22 2016.07.05. 11:29:24

az ősi japán nyelv teóriájával az eredeti kulturális identitás koncepcióját erősítette.

Motoori Norinaga az ősi japán nyelvet – *„Jamato kotoba”,* amelyet a *Kodzsiki*ben „fedezett fel” – a japán kollektív identitás új koncepciójának alapjává tette. Ezzel különböztette meg Japánt Kínától, mely szerint Kína neokonfuciánus etikai normája a „közszférát” jelentette, míg az eredeti japán identitással a „tiszta lelket”, a „magánszférát” és az „érzelmek birodalmát” azonosította.[47] Az ősi Japán természetes közösségként működött, és ez különbözött Kínától, ahol a politikai hatalom mesterségesen kreált államokat. Japánban a császár különleges helyet foglalt el az istenek, a nyelv és a rítusok terén. Motoori Norinaga volt az, aki a 18. században megjelenő *kokugaku* új diskurzusát kialakító stratégiát megfogalmazta: hangsúlyozta a nyelv elsődleges szerepét az identitás és a különbözőség megfogalmazásában, a kulturális különbözőség eredetére és természetére fókuszált, vizsgálta a közösség és a hatalom viszonyát, és új politikai terminológiát alkotott a császárral a középpontban.[48] Ez a négy elem határozta meg az új diskurzust a 18. század végén, amely a klasszikus japán mitológia interpretációjának megváltoztatásával megnyitotta az utat a modernitás felé.[49]

Motoori Norinaga véleménye szerint az ősi szövegek, ha megfelelően olvassák őket, feltárják az idegen hatásoktól még meg nem rontott ősi Japánt, amely természetes közösségként létezett, az uralkodó és az alattvalók olyan magától értetődő harmóniában éltek együtt egymással és az istenekkel, hogy nem volt szükség korlátozó elvekre és szabályokra, az uralmat erőszakkal megvalósító torzító törvényekre (mint amilyen a konfucianizmus). A *Kodzsiki* az „isteni korszak” leírásával – amely tartalmazta a Japán-szigetek és a japán nép teremtését, az istenek tetteit, köztük az első japán uralkodó, a Napistennő unokájának földre szállását – évszázadokra kanonizálta a japán eredetmítoszt, megfogalmazva benne a japánok „egyediségét” és felsőbbrendűségét. A két ősi krónika közül Motoori Norinaga egyértelműen a *Kodzsiki*t tekintette fontosabbnak és hitelesebbnek, nemcsak azért, mert az volt a régebbi, hanem mert az eredeti japán viszonyokat tartalmazta, míg a *Nihonsoki*t kínai mintára, kínai nyelven, a kínai krónikák koncepcióját követve állították össze, a konfuciánus tudományosság követelményei alapján ok-okozati viszonyokkal magyarázva a történéseket. A *Kodzsiki* viszont az istenekről szóló történetekkel bemutatta, hogy ilyen viszonylatokat nem érdemes keresni, mert az emberek életét az istenek szándékai

[47] Burns: *Before the Nation,* 95.
[48] Burns: *Before the Nation,* 220–223.
[49] Junichi Isomae: *Japanese Mythology,* 108.

Studia_Caroliensa_2016.indd 23 2016.07.05. 11:29:24

és tettei határozzák meg, amelyeknek értelmét az emberek nem foghatják fel. Természetes módja életüknek az, ha beletörődéssel és passzívan viszonyulnak a történésekhez – ahogyan a japánoknak ez természet adta tulajdonságuk az istenekkel és leszármazottjukkal, a császárral szemben.

Motoori Norinaga szerint a nyelv megváltozása nem véletlenszerű, hanem tükrözi az emberek világról alkotott felfogásának és a társadalom viszonyrendszereinek változását is.[50] A *Kodzsikiden* legidézettebb részét tulajdonképpen a ma „kulturális relativizmusként" ismert elmélet 18. századi japán megfogalmazásaként is értelmezhetjük:

> „A szavak, a gondolatok és a tárgyak/dolgok összhangban vannak egymással, így az ősi időknek is megvoltak a maga szavai, eszméi, dolgai, és a későbbi időknek is megvoltak a maga szavai, eszméi, dolgai, és Kínának is megvoltak a maga szavai, eszméi, dolgai. A *Nihonsoki* egy későbbi korszak szavaival írt az ősi időkről, és Kína szavaival írt a Császári Földről (Japánról), és így sok helyen a dolgok nincsenek összhangban egymással. A *Kodzsiki* azonban nem adott semmilyen más elemet az ősi idők leírásához, csak leírta azokat, ahogyan az ősi időktől továbbadták, és így a szavai, eszméi és dolgai összhangban állnak egymással, és mindannak a kornak az igazságát fedi fel."[51]

Ezzel elutasította a kínai (és minden más) kultúra kategóriáinak és értékelésének Japánra vonatkoztatását, és megfogalmazta a japán hagyományok fontosságát, a kulturális meghatározottság jelentőségét. A japán kultúra specifikus, egyedülálló kifejeződése a japán nép hagyományainak, ezért önmagából magyarázandó. A kultúra felfogása Norinagánál szinte a mai Hall- vagy Goldman-féle jéghegy modelljéhez hasonlítható. A modellben a jéghegynek a képzeletbeli vízszint feletti része mutatja a kultúra legfelsőbb rétegét, amelynek az ember tudatában van, akaratával tudatosan képes befolyásolni, módosítani, így könnyen megtanulható, másolható. Megjelenési formái, az illem, a nyelv, a hagyományok, történelem és a viselkedési normák külső hatásra változhatnak is. A jéghegy 9/10-e azonban láthatatlan, itt van az érzelmi elem, a gondolkodás módja, az értékek, feltételezések, mindaz, aminek nem vagyunk tudatában, mert öntudatlanul, de mélyen rögzül a szocializáció során. Ezt írja le Norinaga úgy, mint a japánok ősi jellegzetességeit – mindezt az ősi nyelv rekonstrukciójából olvassa ki –, amelyhez persze nem illenek a külföldi (kínai) szokások, törvények stb. (mert azok más mélyszerkezetből erednek – mondanánk ezt mai fogalmakkal), és így eltorzítják

[50] Burns: *Before the Nation,* 72.
[51] Burns: *Before the Nation,* 71.

Studia_Caroliensa_2016.indd 24 2016.07.05. 11:29:24

az eredeti japán kultúrát. Az „ősi út" (vagy „császári út", vagy az „Istenek útja") fogalmával magyarázza a japán kulturális mélystruktúrát.[52]

> „Az igaz út egy és ugyanaz, minden országban, mindenütt az Égben és a földön. Ezt az utat azonban csak nálunk, a mi császári földünkön követték helyesen. A külföldi országokban már az ősidőkben elveszett az igazi út, sok különböző út fejlődött ki, mindegyik ország a maga útját tartva helyesnek. De a külföldi utak nem az eredeti Igaz Út…"[53]

A japánokat is megrontotta a külföldi befolyás: „Mivel több mint egy évezrede a kínaiaktól való tanulás szokása él, természetszerűleg a kínai gondolkodás áthatotta társadalmunkat és behatolt az emberek szívébe…"[54] Motoori Norinaga és más kokugaku tudósok törekvése arra irányult, hogy a káros idegen befolyástól megtisztítsa a japán kultúrát, és felfedje az ősi, tiszta japán kultúra lényegét.

Motoori Norinaga nemcsak a japán őstörténetet értelmezte át, hanem az addigi kínai szemlélethez képest más megközelítést nyújtott az irodalom, sőt az esztétika és a művészet kérdéseihez is. Gendzsi regényét[55] sem a buddhista és konfuciánus értékek mentén ítélte meg, hanem éppen azoktól eltávolodva, a regény finomságát, az emberi érzelmek hű ábrázolását és az udvari élet életszerű bemutatását dicsérte. Kiemelte, hogy az emberi érzelmek nem mindig követik az értelem szavát, és a művészet feladata éppen ennek bemutatása. Ezzel a buddhizmus és a konfucianizmus túlzottan intellektuális és racionális, sőt, gyakori didaktikus beállítódását kritizálta, és kiemelte az ősi japán írások és a sintó sokkal „emberközelibb" attitűdjét, amely elfogadja a jó és a meglétét az élet teljességében, és az embert a maga valóságában ábrázolja, nem absztrakt ideákon keresztül. Az élet érzelmekkel teli, és ennek megjelenése a *„mono no avare"*, a japán esztétika és művészetfilozófia alapfogalma az érzelmek kifejezésére, amely minden műalkotás lényege.[56] A lényeget érezni kell, nem megmagyarázni, ebben áll a japán lélek sajátossága, és ez különbözteti meg a kínai racionalizmustól.[57]

Motoori Norinaga korszakalkotó munkája, a *Kodzsikiden* – bár teljességében csak 1822-ben adták ki – fejezetei már az 1780-as évektől keringtek az ország-

[52] Nosco: *Remembering Paradise,* 184–186.
[53] Bary–Tsunoda –Keene: *Sources,* 15.
[54] Burns: *Before the Nation,* 73.
[55] Gendzsi regénye a japán irodalom egyik klasszikus alkotása, amelyet a Heian-kor csúcsán, a 11. század elején írt Muraszaki Sikibu udvarhölgy. Az 54 részből álló monumentális mű Gendzsi herceg szerelmi életén keresztül mutatja be a korabeli udvari nemesség szokásait, életét. Jelentősége, hogy előzmények nélkül megteremtett egy irodalmi nyelvet és a regény műfaját.
[56] Nosco: *Remembering Paradise,* 178–179.
[57] Earhart: *Japanese Religion,* 145–147, Bary–Tsunoda –Keene: *Sources,* 35–46.

Studia_Caroliensa_2016.indd 25 2016.07.05. 11:29:24

ban,[58] 1790-től pedig megkezdődött kiadásuk is, és ezzel egy „hálózat" kezdett kialakulni a hazai tudományok megismerésére. 1783-ban Motoori Norinagának 87 tanítványa volt, 10 kivételével mind Iszében, 1794-re viszont már 354 tanítványa volt, ezek közül 167-en Iszén kívül. Szuzuja nevű iskolája egyre csak bővült, és halálakor, 1801-ben, majdnem 500 tanítványa volt, Japán minden területéről.[59]

POLITIKAI MOZGALOM

A tudományos érdeklődést és eredményeket Hirata Acutane (1776–1843)[60] politikai mozgalommá emelte az addigi filológiai és kulturális mozgalom átalakításával. Hirata a sintó két fő irányzatát egyesítette tanításában, és ez lett a Meidzsikori Japán hivatalos államvallása.[61] Hirata tevékenysége már főként ideológiai jellegű volt, amelynek során a *kokugaku* addigi eredményei mellett mind koncepcióiban, mind módszertanában olyan külföldi példákból merített, amelyek számára akkor elérhetőek voltak: a kínai filozófiából, sőt, keresztény iratokból és tanokból.[62] A *kokugaku* mellett a korszak más fontos szellemi irányzatai is – köztük legfontosabbként a *Mitogaku*[63] – az ideológiai, majd politikai változást segítették elő. A kulturális mozgalomhoz a 19. század elejére politikai célok

[58] Burns: *Before the Nation,* 69.

[59] Burns: *Before the Nation,* 69.

[60] Harry D. Harootunian: *Things Seen and Unseen: Discourse and Ideology in Tokugawa Nativism,* Chicago, University of Chicago Press, 1989, 199–204.

[61] David Magarey Earl: *Emperor and Nation in Japan: Political Thinkers in the Tokugawa Period,* Seattle, University of Washington Press, 1964, 77.

[62] Wai-ming Ng: The Shintoization of the Yijing in Hirata Atsutane's Kokugaku, *Sino-Japanese Studies,* 2012, 19, 33–47; Richard Devine: Hirata Atsutane and Christian Sources, *Monumenta Nipponica,* 36, 1981/1, 37–54.

[63] Mito tartományban a korszak neokonfuciánus tudományosságának egyik fontos központja volt, ahol szintén megjelent a japán császárság isteni eredete és annak ezáltal megkérdőjelezhetetlen legitimitása, a japán nép egyediségének a koncepciója, vele az a nézet, hogy törekedni kell a császárt megillető tisztelet „helyreállítására": a „szon nó" (tisztelet a császárnak) jelszó. Konfuciánus, sintó és egyéb elemekből alakult ki egy másik kulcskoncepció is: a kokutai (nemzettest) fogalma Japán különleges egységét jelölte a császár által vezetett nép egy testként való megjelenítésével, így jelentése magában foglalta a nemzeti egység, nemzeti identitás, nemzeti lényeg értelmezéseket is. William G. Beasley: *The Modern History of Japan,* London, Weidenfeld and Nicolson, 1985, 50–53, Marius B. Jansen: Meiji Ishin: The political Context, 5–6, in Nagai Michio – Miguel Urrutia (eds.): *Meiji Ishin: Restoration and Revolution,* Tokió, 1985, 3–20; Marius B. Jansen: Japan in the Early Nineteenth Century, 111–115, in Marius B. Jansen (ed.): *The Cambridge History of Japan. V. The Nineteenth Century,* Cambridge, 1989, 50–116; Bob Tadashi Wakabayashi: *Anti-Foreignism and Western Learning in Early-Modern Japan: The New Theses of 1825,* Harvard East Asian Monographs 126, Harvard University Press, 1999; Bary – Tsunoda – Keene: *Sources,* 90–93.

Studia_Caroliensa_2016.indd 26 2016.07.05. 11:29:25

társultak, amelyek a meglévő társadalmi és politikai berendezkedés bizonyos megváltoztatására irányultak (a császári hatalom visszaállítását célzó eszme, a regnáló sógunátus ellenében). A nyugati hatalmak Japánban való megjelenésével pedig a kulturális mozgalom nemzeti mozgalommá is vált, amelynek egyik fő célkitűzése a nemzeti függetlenség védelme lett, majd a „nyugati hatalmakkal való egyenrangúság" kivívása.

Az utóbbi években Japánban és a nemzetközi szakirodalomban is sorra jelennek meg azok a művek, amelyek azt mutatják be, milyen alapvető szerepet játszott a modern Japánban a „hagyomány" a nemzettudat kialakításában és az „igazi" nemzeti identitással rendelkező állampolgárok új generációjának felnevelésében, azaz hogyan élt tovább a kora újkori *kokugaku* a modern kori Japánban és hogyan határozta meg annak szellemiségét.[64] A *kokugaku* szellemiségben felnőtt Meidzsi-kori értelmiség és politikai elit számára a „nemzetépítés" folyamatában a *kokugaku* a nyomasztó mértékű nyugatosítással szemben ellensúlyt képezhetett, és meghatározó volt a hangsúlyos japán identitás megfogalmazásában. A Meidzsi-kor elején Japán feltételezett tiszta és jellegzetesen „ősi japán" minőségének újjáélesztése az új kormányzat oktatási politikájának a spirituális alapját jelentette; a felélesztés később egy egységes nemzeti ideológia megteremtésének a vezérelve lett. Az 1868-as hatalom- és „rendszerváltásnak" – melynek során a feudális szamuráj uralmat jelentő sógunátus megszűnt, és a császár „visszaállította" az egész ország és minden alattvalója felett egyformán érvényesülő hatalmát – nemcsak ideológiailag voltak részesei a *kokugaku* tudósok, hanem az új kormányzat számos fontos pozíciójának betöltésével tevékeny résztvevői is.[65] Az új hatalom fontos ideológiai deklarációi is olyan lényeges tételeket tartalmaztak, amelyek főként a *kokugaku* tanításból származtak. A császárközpontú állam eszméje, a császár isteni eredete, a sintó egyrészt mint nemzeti és államvallás, másrészt nemzeti ideológia szerepe, a *kokutai* (nemzeti egység) eszméje, a japán kultúra és nép egyedisége (sőt, felsőbbrendűsége) mind olyan ideológiai elemek, amelyek a *kokugaku* keretei között formálódtak meg, annak hatására lettek (egészen 1945-ig) a modern Japán politikai ideológiájának alapelvei. A Meidzsi-kori modernizálódás folyamán minderre támaszkodni lehetett a külső hatalmak szellemi-kulturális térfoglalásának ellensúlyozására. Stabil szellemi-ideológiai ala-

[64] Carol Gluck: *Japan's Modern Myths,* Princeton, Princeton University Press, 1985; Helen Hardacre: Creating State Shintō: The Great Promulgation Campaign and the New Religions, *Journal of Japanese Studies,* 12, 1986/1, 29–63; Helen Hardacre: *Shintō and the State, 1868–1988,* Princeton, Princeton University Press, 1989; Burns: *Before the Nation*; Michael Wachutka: *Kokugaku in Meiji-period Japan. The Modern Transformation of „National Learnig" and the Formation of Scholarly Societies,* Leiden–Boston, Global Oriental, 2013.

[65] Wachutka: *Kokugaku in Meiji-period Japan.*

Studia_Caroliensa_2016.indd 27 2016.07.05. 11:29:25

pot adott a japán identitás megfogalmazásához és megőrzéséhez akkor, amikor Japán új keretek között, a nyugati értékrend szerint határozta meg fejlődésének irányát és helyét a világban.

BIBLIOGRÁFIA

Bary, Wm. Theodore de – Tsunoda, Ryusaku – Keene, Donald (eds.): *Sources of Japanese Tradition II.,* New York, Columbia University Press, 1964.

Beasley, William G.: *The Modern History of Japan,* London, Weidenfeld and Nicolson, 1985.

Befu, Harumi: *Hegemony of Homogeneity: An Anthropological Analysis of Nihonjinron,* Melbourne, Trans Pacific Press, 2001.

Bellah, Robert Neelly: *Imagining Japan. The Japanese Tradition and its Modern Interpretation,* Berkeley – Los Angeles, University of California Press, 2003.

Bellah, Robert Neelly: *Tokugawa Religion. The Cultural Roots of Modern Japan,* New York – London, Free Press, 1985.

Breen, John: "Nativism Restored". *Monumenta Nipponica,* 55, 2000/3, 429–439; 2003.

Burgess, Chris: "The 'Illusion' of Homogeneous Japan and National Character: Discourse as a Tool to Transcend the 'Myth' vs 'Reality' Binary", in *The Asia-Pacific Journal,* 9–1–10, March 1, 2010. http://japanfocus.org/-chris-burgess/3310, (Letöltés: 2013. Június 16.)

Burns, Susan L.: *Before the Nation: Kokugaku and the Imagining of Community in Early Modern Japan,* Durham, Duke University Press, 2003.

Devine, Richard: Hirata Atsutane and Christian Sources, *Monumenta Nipponica,* 36, 1981/1, 37–54.

Dore, Ronald: *Education in Tokugawa Japan,* Berkeley – Los Angeles, University of California Press, 1967.

Dore, Ronald: The legacy of Tokugawa education, in Marius B. Jansen (ed.): *Changing Japanese Attitudes Toward Modernization,* Rutland, Vermont – Tokió, Charles E. Tuttle, 1985, 99–133.

Duara, Prasenjit: *Rescuing History from the Nation,* Chicago, University of Chicago Press, 1996.

Earhart, H. Byron: *Japanese Religion: Unity and Diversity,* Belmont, California, Wadsworth, 1982.

Earl, David Magarey: *Emperor and Nation in Japan: Political Thinkers in the Tokugawa Period,* Washington, University of Washington Press, 1964.

Eisenstadt, Shmuel N.: *Japanese Civilization; A Comparative Review,* Chicago, University of Chicago Press, 1996.

Farkas Ildikó: A japán kulturális és nemzeti identitás alakulása az Edo-korban, in Farkas Ildikó – Sági Attila (szerk.): *Kortárs japanológia I.,* Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2015, 283–296.

Studia_Caroliensa_2016.indd 28 2016.07.05. 11:29:25

Farkas Ildikó: Cultural identity, nation building, modernization. Defining identity in Japan and East-Central Europe in the 18th and early 19th century, in Papp, Melinda (ed.): *Encounters with Japan. Japanese Studies in the Visegrad Four Countries,* Budapest, Eötvös University Press, 2015, 51–86.

Farkas Ildikó: Kokugaku: Kulturális irányzat és politikai mozgalom, in BerténYi Iván – Géra Eleonóra – Richly Gábor (szerk.): *„Taníts minket úgy számlálni napjainkat…" Tanulmányok a 70 éves Kósa László tiszteletére,* Budapest, ELTE Eötvös kiadó, 2012, 149–165.

Farkas Ildikó: Kulturális identitás, nemzetépítés, modernizáció. A kulturális és nemzeti identitás megfogalmazása Japánban és Közép-Európában a 18–19. században, *Orpheus Noster,* 7, 2016/1.

Farkas, Ildikó: The Japanese Nation Building in European Comparison. *Acta Asiatica Varsoviensa,* 2013/26, 85–107.

Flueckiger, Peter: *Imagining Harmony: Poetry, Empathy, and Community in Mid-Tokugawa Confucianism and Nativism.* Stanford, Stanford University Press, 2010.

Gergely Attila: Identitás-stratégiák és államközi kapcsolatok Kelet-Ázsiában, *Világtörténet,* 2013/2–3, 289–333.

Gluck, Carol: *Japan's Modern Myths,* Princeton, Princeton University Press, 1985.

Hardacre, Helen: Creating State Shintō: The Great Promulgation Campaign and the New Religions, *Journal of Japanese Studies,* 12, 1986/1, 29–63.

Hardacre, Helen: *Shintō and the State, 1868–1988,* Princeton, Princeton University Press, 1989.

Harootunian, Harry D.: *Things Seen and Unseen: Discourse and Ideology in Tokugawa Nativism,* Chicago, University of Chicago Press, 1988.

Huntington, Samuel P.: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása,* Budapest, Európa, 1998.

Ikegami, Eiko: *Taming of the Samurai. Honorific Individualism and the Making of Modern Japan,* Harvard University Press, 1997.

Ikegami, Eiko: *Bonds of Civility. Aesthetic Networks and the Political Origins of Japanese Culture,* Cambridge, Cambridge University Press, 2005.

Isomae, Junichi: *Japanese Mythology. Hermeneutics on Scripture,* London, Equinox, 2010.

Jansen, Marius B.: Japan in the Early Nineteenth Century, in Jansen, Marius B. (ed.): *The Cambridge History of Japan. V. The Nineteenth Century,* Cambridge, 1989, 50–116.

Jansen, Marius B.: *Japan in Transition. From Tokugawa to Meiji,* Princeton, Princeton University Press, 1986.

Jansen, Marius B.: Meiji Ishin: The political Context, in Michio, Nagai – Urrutia, Miguel (ed.): *Meiji Ishin: Restoration and Revolution,* Tokió, 1985, 3–20.

Maruyama, Masao: *Studies in the Intellectual History of Tokugawa Japan,* Tokió, University of Tokyo Press, 1974.

McNally, Mark: *Proving the way: conflict and practice in the history of Japanese nativism,* Harvard University Asia Center, 2005.

Studia_Caroliensa_2016.indd 29 2016.07.05. 11:29:25

Nakane, Chie – Oishi, Shinzaburo: *Tokugawa Japan. The Social and Economic Antecedents of Modern Japan,* Tokió, University of Tokyo Press, 1990.

Nemeshegyi Péter: Japán vallástörténet, in Farkas Ildikó (szerk.): *Ismerjük meg Japánt. Bevezetés a japanisztika alapjaiba,* Budapest, ELTE Eötvös kiadó, 2009, 41–62.

Nosco, Peter: *Remembering Paradise: Nativism and Nostalgia in 18th Century Japan,* Cambridge, Massachusetts – London, Harvard University Press, 1990.

Smith, Anthony D.: *National Identity,* Reno, University of Nevada Press, 1991.

Szabó Balázs: Motoori Norinaga: Naobi no mitama. Bevezető és fordítás, *Vallástudományi Szemle,* 2011/3, 149–168.

Uchino Goro: *"Early Modern Kokugaku (National Learning) and the New Kokugaku: Their Growth and Significance." Cultural Identity and Modernization in Asian Countries: Proceedings of Kokugakuin University Centennial Symposium*. Institute for Japanese Culture and Classics. Kokugakuin University, 1983. http://www2.kokugakuin.ac.jp/ijcc/wp/cimac/uchino.html (Letöltés: 2012. június 12.

Wachutka, Michael: *Kokugaku in Meiji-period Japan. The Modern Transformation of „National Learnig" and the Formation of Scholarly Societies,* Leiden–Boston. Global Oriental, 2013.

Wai-ming Ng: The Shintoization of the Yijing in Hirata Atsutane's Kokugaku, in *Sino-Japanese Studies,* 2012/3, 33–47.

Wakabayashi, Bob Tadashi: *Anti-Foreignism and Western Learning in Early-Modern Japan: The New Theses of 1825,* Harvard East Asian Monographs 126, Harvard University Press, 1999.

Watanabe, Hiroshi: *A History of Japanese Political Thought,* Tokió, International House of Japan, 2012.

Yoshino, Kosaku: From Ethnie to Nation: Theoretical Reflections on Nationalism, in Sonoda, Hidehiro – Eisenstadt, S. N. (eds.): *Japan in Comparative Perspective,* Kiotó, International Research Centre for Japanese Studies, 1998, 147–155.

Yoshino, Kosaku: *Cultural Nationalism in Contemporary Japan: A Sociological Enquiry,* London – New York, Routledge, 1995.

Studia_Caroliensa_2016.indd 30 2016.07.05. 11:29:25

SÁRKÖZY MIKLÓS

SZEMÉLYISÉG ÉS KELETKUTATÁS: VÁMBÉRY ÁRMIN ÉS IDENTITÁSAI

Tanulmányunk fő célkitűzése Vámbéry Ármin identitásainak és személyiségének vizsgálata az 1832-től 1913-ig terjedő időszakban. Az elmúlt egy évtized során számos új, eddig ismeretlen írott forrás került elő a jeles keletkutató életéről, melyek részben más megvilágításba helyezik Vámbéry Ármin életét, társadalmi és családi kapcsolatait, s egyúttal tudományos nézeteit is árnyalják.

A maga korában Kossuth Lajos után a második leghíresebb magyarnak tartott Vámbéry személyiségének, identitásainak újraértékelése amiatt is sürgető feladat, mivel – megítélésünk szerint – a vele kapcsolatos diskurzus közel kilencven éve nem lépett számottevően előre. Míg Vámbéry Ármin itthon főleg magyar őstörténeti munkássága, illetve Goldziher Ignác naplójának elmarasztaló sorai révén ismert, addig határainkon kívül regényes, inkognitóban tett közép-ázsiai utazása,[1] valamint a brit titkosszolgálathoz fűződő kapcsolatai és ennek posztkoloniális alapú, elsősorban Edward Said nézeteit tükröző értelmezése uralja a tudományos közbeszédet.

Ezzel szemben jelen tanulmány Vámbéry személyiségének, identitásainak pozitivista újraértékelésére törekszik anélkül, hogy ezek felett ítélkezne. Úgy véljük, az eddig külön tárgyalt és különválasztott identitások szándékos egymás mellé helyezésével új szintézis érhető el. A közelmúltban előkerült új források segítségével véleményünk szerint Vámbéry Árminnnak négyféle identitása és részben személyisége különíthető el: a zsidó, a magyar, a muszlim és a brit.

A ZSIDÓ VÁMBÉRY

A fordulatokban gazdag Vámbéry-életrajzok rendszeresen utalnak Vámbéry zsidó származására, ugyanakkor a szakirodalomból mindmáig hiányzik a Vám-

[1] Vámbéry Ármin: *Travels in Central Asia, being an account of a journey from Tehran across the Turkoman desert on the Eastern shore of the Caspian to Khiva, Bokhara and Samarkand, performed in the year 1863,* London, John Murray, 1864; Vámbéry Ármin: *Vándorlásaim és élményeim Perzsiában,* Pest, Heckenast Gusztáv, 1867.

Studia_Caroliensa_2016.indd 31 2016.07.05. 11:29:25

béry zsidóságát elemző analízis. Vámbéry élete bővelkedik rendkívüli eseményekben és ezekben nem kevés a zsidóságához köthető epizód.

Vámbéry Pozsonyszentgyörgyön valamikor 1832 táján, Wamberger Hermann néven született vallásos, orthodox zsidó családba, ugyanakkor születésének körülményei nem ismeretesek. Itt nem elsősorban a hiányzó dokumentumokra gondolunk, sokkal inkább a születése körüli ellentmondásokra. Saját későbbi visszaemékezései szerint Vámbéry jámbor talmudista apja az utolsó magyarországi kolerajárványban vesztette életét még fia megszületése előtt, így a félárva gyerek nem ismerte apja családját, mivel anyja csakhamar újra férjhez ment egy Fleischmann nevű mészároshoz.[2] Fontos megemlíteni, hogy bizonyos eddig nem publikált levéltári adatok mást sugallnak Vámbéry apai rokonairól. Vámbéry Árminnak terjedelmes rokonsága élt a 19–20. században Nagykanizsán, akik közül nem egy Vámbéry Ármin ifjabb féltestvérének vallotta magát, és bizonyíthatóan kapcsolatban volt a nagy tudóssal, aki azonban nyilvánosságnak szánt életrajzaiban egyszer sem említi meg őket. A Pozsonyszentgyörgyről Nagykanizsára költöző Vámbéry-rokonság kérdése mai napig nem feltárt téma.

Meg kell jegyeznünk, hogy Vámbéry anyai rokonságáról is szűkszavúan írt később, s feleségét sem méltatta sok szóra önéletrajzában. Mindez, valamint Vámbéry szabadkozása családi hátterének az olvasó számára „fárasztó" részletezésétől megerősíti gyanúnkat, hogy talán nem minden úgy történt Vámbéry születése körül, ahogy azt a *Küzdelmeimben* élete alkonyán papírra vetette. Ha gyanúnk beigazolódik Vámbéry családi hátterének eltitkolásáról, akkor a tettetés, az adott helyzethez való alkalmazkodás mint a sikeres karrierhez vezető kényszerű lépés már szinte a bölcsőnél kezdődhetett, és sokkal korábban része lett Vámbéry személyiségének, mint azt eddig feltételeztük.

Vámbéry gyerekként ortodox zsidó vallási nevelésben részesült, mely azonban aligha lehetett tudományos igényű vagy különösebben magas színvonalú. Ambivalens családi viszonyai, szegénységük, illetve négyéves kora körül kezdődő gyógyíthatatlan csontbetegsége miatt kialakuló sántasága[3] igen korán elfordították a fiatal Vámbéryt a tradicionális zsidóságtól, melyet szegény és elmaradott közösségnek gondolt. Ifjúságának mostoha viszonyai örökre eltávolították a zsidó orthodoxiától.

[2] Vámos Magda: *Resid efendi. Vámbéry Ármin élete,* Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2001, 5–11.; Vámbéry Ármin: *The Story of my Struggles. The memoirs of Arminius Vámbéry,* London, T. F. Unwin, 1904, 7–29.

[3] Vámbéry minden valószínűség szerint Legg–Calvé–Perthes szindrómában szenvedett, ez az osteochondritis egy fajtája. Kiss László: Egy 19. századi „paralimpikon" – orvostörténeti vélekedés Vámbéry Ármin „bénaságáról", in Dobrovits Mihály (szerk.): *A kísérlet folytatódik II. Nemzetközi Vámbéry Konferencia,* Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2005, 90–98.

Studia_Caroliensa_2016.indd 32 2016.07.05. 11:29:25

Mindez azonban nem jelentette azt, hogy Vámbéry minden téren elszakadt volna a zsidóságtól mint vallási-etnikai közösségtől. Mégha ő maga „minden pozitív vallás ellenségének" is deklarálta magát, és kevés érdeklődést mutatott a zsidó vallási élet és hagyományok iránt, zsidó és nem zsidó környezete számára itthon és külföldön továbbra is megmaradt valamilyen szinten zsidónak. Igaz, ez a közegtől függött, és zsidóságának megítélése éles különbségeket, olykor pedig negatív élményeket tartogatott számára.

Vámbéry zsidó származása negatív ízt kapott például 1868-ban, alig egy évvel a magyarországi zsidó emancipációs törvény elfogadása után, amikor éles vita zajlott egyetemi kinevezésének részleteiről. Amint az ismert, ebben a vitában mind Vámbéry tudományos végzettségének hiánya, mind pedig nem keresztény háttere említést nyert a Vámbéryvel ellenséges – főleg katolikus – egyetemi körökben, amelyre Vámbéry református kikeresztelkedéssel és egy közvetlen Ferenc József általi egyetemi tanári kinevezéssel válaszolt, így ő lett az első zsidó származású professzor a Királyi Tudományegyetemen. A másik csoport, amely Vámbéry zsidó származását rosszallón felemlegette, a vallásos magyar zsidók csoportja volt, ők Vámbéryt mint 'zsidó eretneket' tartották számon. Goldziher magánnaplójának kritikája, hogy „különösen a reformátusok keblükre ölelték a zsidó dervist", részben visszatükrözi ezt a korabeli konzervatív zsidó véleményt.[4]

Vámbéry és Goldziher közismerten ambivalens viszonyának is vannak a korabeli zsidó identitásokhoz köthető aspektusai. A két nagy orientalista viszonyát számos tanulmány tárgyalta már a magyar és a nemzetközi szakirodalomban, ám ezek többségében kevés figyelmet fordítanak a két személy eltérő társadalmi beágyazottságára és szocializációjára. Míg Goldziher egy gazdag, németajkú és öntudatos zsidó polgári család gyermeke volt, és ifjúságában végig élvezte a gondos zsidó vallásos nevelés minden szellemi gyümölcsét, addig Vámbéry számára saját zsidó háttere kevés örömet okozott és többnyire csak hátrányokkal járt. Mindez – úgy véljük – erősen kihatott a két személy világnézetére, zsidósághoz és magyarsághoz, valamint egymáshoz fűződő viszonyára. Míg Goldziher mindvégig megmaradt hitközségéhez hű zsidónak, addig a kezdetektől autodidakta Vámbéry alapvetően szekuláris és énközpontú személyiséggel rendelkezett, melyben vajmi kevés szerepet játszott a vallásos zsidóság mint közösség értékrendszere. Kettejük konfliktusa ennél persze bonyolultabb, és más (tudományos, karakterbeli) elemek is szerepet játszottak benne, de úgy véljük, a két út mögött két eltérő magyarországi zsidó identitás húzódik meg. Másfelől az utókor narratívái is jelentősen eltúlozták es kiélezték a két tudós viszonyát.

[4] Lory Alder – Richard Dalby: *The Dervish of Windsor Castle. The Life of Arminius Vambery*, London, Bachman & Turner, 1979, 494.

Studia_Caroliensa_2016.indd 33 2016.07.05. 11:29:25

Meg kell viszont jegyezni, hogy Goldziher és Vámbéry személyes kapcsolatát újabb adatok árnyalják. Vámbéry, aki amúgy Goldziher felfedezője és első mentora is volt, viszonylag sűrűn nyújtott neki segítséget török nyelvészeti kérdésekben.[5]

Mindezzel azonban még korántsem ért véget Vámbéry zsidó identitásának és szerepének vizsgálata. Vámbéry magánéletében – bár hivatalosan protestáns (refomátus) volt – szintén kötődött a zsidósághoz. Felesége, az 1868-ban elvett Arányi-Rechnitz Kornélia szintén zsidó származású volt, a kor ünnepelt magyar zsidó hegedűvirtuózának, Joachim Józsefnek unokahúga. A házasságkötés előzményei egyáltalán nem ismeretesek, és Vámbéry maga sem őrzött meg semmilyen romantikus epizódot ezzel kapcsolatban. Arányi-Rechnitz Kornélia mostohaapja a magyar asszimiláns, amúgy erdélyi szász eredetű Arányi (Lohsteiner) Lajos kórboncnok, balzsamozás-szakértő és amatőr régész volt, aki hobbiból törökül is tanult. Talán a magyar régiségek és őstörténet iránti vonzalma ismertette össze Vámbéryvel, de ennek részletei nem ismertek. Érdekes megjegyezni, hogy Arányi olykor antiszemita nézetekre ragadtatta magát, de úgy vélte, hogy a zsidóság elleni küzdelemben a leghasznosabb eszköz a vegyesházasság. Arányi mindezt saját házasságával is demonstrálta, amikor feleségül vette a már egyszer megözvegyült Joachim Johannát, akinek első frigyéből született Vámbéry Ármin későbbi felesége. Vámbéry házassága a rendelkezésre álló szűkös adatok alapján formálisnak és érzelemmentesnek tűnik.[6]

Az idősödő Vámbéry Ármin kapcsolata nem szakadt meg sem a magyar, sem pedig a nemzetközi zsidó körökkel. Kevéssé ismert tény, hogy több éven át volt Vámbéry személyi titkára Vázsonyi Vilmos, a később komoly politikai karriert befutó zsidó származású magyar politikus.[7] Vázsonyin keresztül ismerkedett meg Vámbéry Jászi Oszkárral is, aki egy megalakítandó magyar polgári radikális párt tiszteletbeli elnöki posztját is felkínálta Vámbérynek, ő azonban – ha hihetünk egy anekdotának – ezt kategorikusan elutasította.

Zsidó identitása vizsgálatakor nagyobb súllyal esik latba Vámbéry töredékben maradt *Egy tatár emlékirataiból* című emlékirata. Az 1880-as években írt és csak halála után publikált pamflet Vámbéry egyetlen ismert írása a magyar zsidóságról és a magyar–zsidó együttélésről. Ebben egy fiktív, a nyugati világba vetődött muszlim szemüvegén át láttatja a magyar–zsidó kapcsolatrendszert. Nem túl optimista, és kritikájával nem kímél senkit, az uralkodó magyar elitről legalább olyan rossz véleménnyel van, mint kora magyar zsidóságáról, akiket

[5] Dévényi Kinga: Levelek, napló, emlékbeszéd: adalékok Goldziher Ignác és Vámbéry Ármin kapcsolatához, *Keletkutatás,* 2014/ősz, 101–113.
[6] Alder–Dalby: *The Dervish of Windsor Castle,* 468–472.
[7] Uo. 482.

Studia_Caroliensa_2016.indd 34 2016.07.05. 11:29:25

nagyszámú, a magyarság kényelmességét kihasználó csoportként jellemez, mely folyamat – szerinte – idővel társadalmi katasztrófába fog torkollni. Mindebben – úgy véljük – nagyobbrészt saját személyes élettapasztalata és saját megpróbáltatásai köszönnek vissza: fentebb elemzett idegenkedése az intézményes zsidó vallástól, ellentétei a konzervatív pesti zsidóság befolyásos köreivel, valamint a keresztény magyar politikai elittel. Azt is hozzá kell tennünk azonban, hogy Vámbéry pamfletje élete során mindvégig az asztalfiókban maradt.[8]

Vámbéry zsidó identitásának utolsó epizódjaként ki kell emelnünk cionista kapcsolatait. A 19. század végén megszülető cionista mozgalom vezetője, a magyar zsidó Herzl Tivadar pontosan tisztában volt Vámbéry kapcsolatainak súlyával az oszmán udvarban. Herzl eredményesen udvarolta körbe 1900-ban „Vámbéry bácsit", ahogyan őt emlékirataiban nevezte magyarul, hogy az vesse latba befolyását II. Abdülhamid oszmán szultánnál (1876–1909) egy audiencia létrejöttének érdekében Herzl számára a palesztinai zsidó állam ügyében. Mint ismert, Herzl és a korai cionista mozgalom gazdasági előnyökkel kecsegtette az oszmán elitet, amennyiben engedélyezik az európai zsidóság bevándorlását az oszmán fennhatóság alatt álló Palesztinába. Vámbéry szerepe jól adatolt ebben a kapcsolatépítésben, egy oszmán előkelőséghez, Süreyya pasához írt levele is fennmaradt e tárgyban. Azt is tudjuk, hogy Vámbéry részt vett budapesti cionista rendezvényeken is, valamint jól ismert, hogy Herzltől jelentős anyagi juttatásokat kért és kapott szolgálataiért, azonban aligha vált öntudatos cionistává. Herzl felbukkanása 1900 körül Vámbéry környezetében egybeesett nemzetközi kapcsolatainak lassú hanyatlásával, és – úgy véljük – a cionizmus időleges támogatásával saját presztízsét akarta megerősíteni, melyért nem kevés pénzt is remélt Herzltől. Cionista kapcsolatainak megromlása is épp ehhez köthető. Vámbéry ugyanis anyagi vitába keveredett e mozgalommal, mely miatt 1904 után már nem tudunk ilyen jellegű tevékenységéről.[9] Családja a későbbiekben nem szimpatizált a cionista mozgalommal, fia, Vámbéry Rusztem (1872–1948) pedig egy ízben „zsidó sovinizmusnak" nevezte a cionizmust.

A MAGYAR VÁMBÉRY

Amikor Vámbéry Árminról beszélünk vagy olvasunk Magyarországon, a 19. századi nemzeti romantika lánglelkű alakja lép elénk, az álruhás Kossuth-rajongó diák, a magyarság keleti eredetéért lelkesedő hazafi, aki az ugor–török vitában

[8] Vámbéry Ármin: *Egy tatár emlékirataiból*, *Huszadik Század*, 29. kötet, 15, 1914/1, 1–22.
[9] Alder–Dalby: *The Dervish of Windsor Castle*, 367–388.

Studia_Caroliensa_2016.indd 35 2016.07.05. 11:29:25

vehemensen védelmezte a magyarság törökös eredetét, és aki kulcsszerepet játszott 1896-ban Hunyadi Mátyás Corvináinak hazahozatalában Konstantinápolyból. Az a Vámbéry, aki bejáratos volt Arany János és Jókai Mór köreibe, és akinek sírjára az agg Görgey Artúr küldött koszorút.

Amint az előzőekben írtuk, a zsidó születésű Wamberger Hermann korán eltávolodott a hagyományos zsidó vallásosságtól. Az eredetileg német anyanyelvű Vámbéry hamar megtanult magyarul, és a korabeli magyarországi tudományos irodalom lelkes olvasójává vált. De a magyarsággal való azonosulását, magyarrá válását az 1848-as forradalomhoz köthetjük. A tizenhat-tizenhét éves ifjút magával ragadta a korabeli magyar forradalom szelleme. Magyarságának kovásza a forradalom leverése volt. Vámbéry még évtizedekkel később is látható megrendüléssel idézte fel a cári hadsereg magyarországi kegyetlenkedéseit, a katonák elleni megtorlásokat. A magyarsággal való sorsközösség érzése mellett a forradalom hatására alakult ki élete végéig tartó oroszgyűlölete, valamint a magyar őstörténet iránti szenvedélyes érdeklődése. Vámbéry 1849 után és hatására kezdett keleti nyelveken (oszmán törökül, arabul és perzsául) tanulni, többnyire autodidakta módon, de ekkor kezdett ismerkedni a korabeli magyar szellemi elit prominens képviselőivel is, akik felismerve a fiatalember nyelvtehetségét, pártolni kezdték tudományos terveit.[10]

Vámbéry magyar identitásának apró, de fontos eleme volt névmagyarosítása 1858-ban Konstantinápolyban. Hermann Wambergerből Vámbéry Ármin lett, és ebben alighanem fontos szerepet játszott a konstantinápolyi magyar forradalmi emigráció, akik hathatósan támogatták ottani tudományos előmenetelét. Vámbéry lelkes patriotizmusának másik korabeli emléke perszepoliszi *„Éljen a Magyar”* graffitije 1862-ből.

Vámbéry magyar identitásépítésének újabb fontos lépése volt református kikeresztelkedése 1868-ban. Bár sosem lett semmilyen vallás őszinte híve, és érzéseink szerint nem kevés karrierizmus is munkált e döntése mögött, keresztyénsége révén kaphatott egyetemi katedrát. Hozzá kell tennünk azonban, hogy Vámbérynak 1868 előtt már meglehetősen jó kapcsolatai voltak református értelmiségiekkel Konstantinápolyban, a Magyar Tudományos Akadémián, és a magyar szellemi életben is. Szilágyi Dániel és Arany János pártfogása megnyitotta a magyar elit, azon belül a református elit társaság kapuit a fiatal Vámbéry számára. Mindezek mellett Vámbéryt komoly támadások érték konzervatív katolikus körökből részben zsidósága miatt, és talán emiatt is érezte magához közelebbinek a reformátusságot, ahol nem csekély támogatóra talált őstörténeti nézeteiben is. De Vámbéry reformátussá válása presztízs értékkel bírhatott a ma-

[10] Vámbéry: *The Story of my Struggles,* 1904, 31–56.

Studia_Caroliensa_2016.indd 36 2016.07.05. 11:29:25

gyarországi református egyháznak is, hiszen személyesen Török Pál dunamelléki református püspök keresztelte meg a nagyhírű tudóst 1868-ban.[11] Vámbéry hivatalos protestantizmusa előnyös volt Nagy-Britanniában is, az angol királyi családhoz írt leveleiben többször is utal erre. Igazi világfiként sosem vált hívő emberré, mégis magyar identitásában a reformátusság, az őt lelkesen támogató református körök fontos szerepet játszottak. Vámbéry temetése is egyszerű magyar református szertartás szerint zajlott 1913 szeptemberében. Az elhunyt végrendeletében megfogalmazott határozott kérésére református énekek hangzottak el (és a koporsójára az agg Görgey Artúr koszorúját dobta annak lánya), miközben más vallási közösségek jelenléte nem ismeretes a gyászszertartáson.

Mindezeken túl Vámbéry, bár sokat kárhoztatta szóban és írásban a korabeli magyar elitet, mindvégig a történelmi Magyarország vehemens védelmezője maradt. Ebben ismét szorosan kötődött „negyvennyolcas" érzelmeihez. Bár személyesen szabadelvű világfi volt, aki folyamatosan szenvedett az osztálytudat és az örökölt pozíciók világától, mégis, politikai nézetrendszerében szabadelvűsége jól megfért a politikai konzervativizmus bizonyos elemeivel. Vámbéry ebben nagyon is konzekvens volt. Amilyen vehemenciával védelmezte a történelmi Magyarország területi egységét angol vendégei előtt, éppolyan határozottan érvelt az ír függetlenségi törekvések ellen, a brit és az oszmán birodalmak területi integritása mellett.

Vámbéry minden tekintetben vallotta az 1867 utáni magyar közvélemény többségének szlávellenes, azonbelül oroszellenes nézeteit, valamint aktívan támogatta a korabeli magyar külpolitikai nézeteket, még ha a magyar politikai elittel nem is mindig volt felhőtlen a viszonya. Oroszellenessége termékeny talajra hullott mind Magyarországon, mind pedig az 1904 előtti Nagy-Britanniában. Ezzel együtt Vámbéry politikai befolyása számottevően kisebb volt Magyarországon, mint a Boszporusz és a Temze partján, és talán emiatt is hidegült el a viszonya a magyar politikai vezetéstől 1867 után. Vámbéryt a Monarchia külügyi hatóságai vérig sértették 1878-ban, amikor mint kiváló török kapcsolatokkal rendelkező személyt Bosznia-Hercegovina okkupációja során teljesen kihagyták a politikai helyzet rendezéséből. Később pedig személyét a két Tisza: Kálmán és István is mellőzte, de Bécsben sem tartottak igényt szolgálataira. Mindez megerősítette Vámbéry szabadelvűségét, de nem ingatta meg hitét az oroszellenességben és az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikájában.

[11] Németh Pál arabista, református lelkész szíves közlése a 2014. szeptemberi dunaszerdahelyi konferencián. Németh személyesen ellenőrizte a dunamelléki református püspökség Vámbéry Ármin megkeresztelésére vonatkozó dokumentumait.

Studia_Caroliensa_2016.indd 37 2016.07.05. 11:29:25

Vámbéry népszerűsége viszont töretlen maradt a korabeli magyar közvéleményben, köszönhetően kiterjedt, fiatalságától élete végéig folytatott magyar őstörténeti munkásságának. Zsidó származása ellenére sosem szerepelt antiszemita hecckampányokban sem a maga korában, sem később, és mindez elsősorban az őt és magyar őstörténeti tevékenységét övező nemzeti rokonszenvnek tudható be. Bár e téren korántsem volt hibátlan a munkássága, mégis számos, a honfoglalás előtti magyarság és törökség kapcsolatára vonatkozó következtetése helyesnek és igaznak bizonyult. A magyar közvélemény szemében Vámbéryt hazánkban máig körülvevő szimpátia egyik, ha nem a legfontosabb forrása magyar őstörténeti nézeteiben keresendő. Úgy véljük, Vámbéry és a magyarság egymásra találásában sokkal több volt az érzelmi elem, mint a hideg racionális számítás, és már csak ezért is gondoljuk ezt nyílt és őszinte lépésnek.

A fentiek fényében úgy látjuk, hogy a tényeknek nem megfelelő, sommás állítás Jakov Landau megállapítása Vámbéryről, hogy a jeles orientalista csak egyfajta kompromisszumként, önmagát elleplezve viselt volna magán magyar identitásjegyeket.[12] Vámbéry Ármin erős magyarságtudattal (is) rendelkezett, melynek alapját az 1848/49-es forradalom katartikus élménye, a magyar nyelv második anyanyelvként való használata, a magyar nemzeti célok felkarolása, az azokkal való azonosulás képezte.

A MUSZLIM VÁMBÉRY

A többdimenziós, Vámbéry Árminhoz köthető identitáshalmaz fontos és nélkülözhetetlen eleme igen sajátos muszlim identitása. Kétség sem fér hozzá, hogy Vámbéry rendelkezett muszlim azonosságtudattal, és itt nem csak felszínes manírról van szó. Mint mindenben, az iszlám világ kultúrájában is autodidakta volt, fő erőssége a muszlim szokások, hagyományok gyakorlati ismerete, melyben képes volt a született oszmán törökökkel, perzsákkal és közép-ázsiaiakkal versenyre kelni, és mindezt a képességét alig néhány év alatt sajátította el. Vámbéry muszlim identitása kialakulásának fontos lépcsője volt Hüszejn Dáim pasa házába való felvétele 1857 után és a tradicionális muszlim vallási tudományokba való beavattatása Isztambul döntően nem európaiak lakta Kabatas negyedében. Mindez formális iszlamizációjánál is jelentősebb mértékben segítette muszlim identitásának kialakulását. A hagyományos teológiai képzés struktúrája ráadásul

[12] Yakov Landau: Arminius Vámbéry – identities in conflict, in Martin Kramer (szerk.) *The Jewish Discovery of Islam. Studies in Honor of Bernard Lewis,* Tel Aviv, Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies, Tel Aviv University, 1999, 95–102.

Studia_Caroliensa_2016.indd 38 2016.07.05. 11:29:25

nem is lehetett idegen Vámbéry számára, hiszen az metodikájában számos párhuzamosságot mutat a formális ortodox zsidó oktatás elemeivel. Érdemes megjegyezni, hogy Vámbéry iszlám stúdiumai mellett jelentős magyar kapcsolatokat is épített ki, elsősorban a református Szilágyi Dániel (1831–1885) magyar emigráns körül gyülekező forradalmár emigránsokkal Konstantinápolyban az 1850-es évek végén.

Konstantinápolyban Vámbéry szinte bizonyosan áttért a szunnita iszlámra egy bizonyos Molla Ahmad Efendi hatására, bár ezt később tagadni igyekezett, de egészen biztos, hogy formális iszlamizációja megtörtént, mivel enélkül aligha kaphatott volna képzést a muszlim teológiában. Az iszlámra való áttérés nem volt ismeretlen jelenség a törökországi magyar diaszpórában, ennek főleg politikai okai voltak, mégpedig hogy megmeneküljenek az orosz kiadatási kérelmektől (mint például a Vámbéryt pártoló Kmetty György esetében). Vámbéry azonban nem volt magyar politikai üldözött, iszlamizációja nem volt kényszeres döntés, saját muszlim identitásának fontos és önkéntes jegyeként tekinthetünk rá. Szinte egy időben a magyar Vámbéry Ármin név felvételével muszlim nevet is választott, magát Resid Efendinek szólíttatta, és ezt folyamatosan használta török, perzsa és közép-ázsiai muszlimokkal való érintkezése alatt.

Vámbéry 1857 utáni törökországi periódusa élete talán legfelhőtlenebb korszaka volt. Nagyra értékelte, hogy Konstantinápolyban gyorsan emelkedhetett a ranglétrán kívülről jött személyként, európai–magyar–zsidó új jövevényként és *dzsadíd al-iszlám*ként nem szembesült jelentős társadalmi akadályokkal. Személyes benyomásai, sikeres beilleszkedése miatt is élete végéig különösen nagyra értékelte az Oszmán Birodalmat Vámbéry, és azt az iszlám legtöbb reményre feljogosító, legfelvilágosultabb államának tekintette, ellentétben az általa kevésbé kedvelt és útinaplójában többször is társadalmi és vallási berendezkedése miatt hevesen kritizált Perzsiával és Közép-Ázsiával.

Az iszlám világon belül Vámbérynek fokozatosan, lépésről lépésre történő akkulturációt kellett végrehajtania, hogy elfogadják személyét. Ebben a folyamatban az oszmán világba illeszkedése messze a legkönnyebb és jóformán kompromisszumok nélküli, lelkes és önkéntes lépése volt. Konstantinápolyban úgy lehetett muszlim, hogy eközben magyarnak is megmaradhatott, sőt, 1858-ban itt magyarosította nevét Vámbéry Árminra.

Később, Perzsiában és Közép-Ázsiában Vámbéry még tovább lépett, nem egyszerűen szunnitaként, hanem oszmán szunnita dervisként jelent meg környezete előtt. Mindezzel nem kis személyes kockázatot vállalt. Dervisként Vámbéry egy újabb kvázi vallást és identitást öltött magára, hiszen jól ismertek a szufizmus iszlámjának, a kolduló dervisek teológiai képzetei és az orthodox szunnita iszlám között feszülő markáns különbségek. A ráció helyett sokszor az emóció útja, az

Studia_Caroliensa_2016.indd 39 2016.07.05. 11:29:25

extázis és a módosult tudatállapotok keresése révén megtapasztalt transzcendencia újfajta kódrendszert jelentett a szufizmus mezejére lépő Vámbérynek. A társadalom peremén élő kolduló dervisek szerepének alkalmazása komoly kihívást jelentett közép-ázsiai és iráni útja során. Vámbéry puritán egyénisége, nyelvismerete és maximális adaptációs érzéke azonban ismét remekül működött.

A Rasíd efendiként szufi dervisidentitást öltött Vámbéry a síita muszlim Perzsiában csak viccek és élcelődések tárgya volt szunnita identitása miatt,[13] de a világtól akkor még teljesen elzárt és függetlenségének végóráiban minden európaira fizikálisan vadászó közép-ázsiai muszlim államokban (Khívai kánság, Bukharai emirátus) komoly veszélyt vállalt. Perzsiába érkezve egyszerre el kellett lepleznie magyar és európai mivoltát, és folyamatos nyomás alá került mint török szunnita. Nem is beszélve Közép-Ázsiáról, ahol az oszmán uralkodó követének és a mindennapi szufi praxist ösztönösen gyakorló szunnita dervisnek a szerepét kellett hitelesen előadnia. Ennek fényében különös bravúr, hogy Vámbéry végig titkos naplót vezetett közép-ázsiai útjáról, ahol arab betűs kevert nyelvű feljegyzéseket készített, hol magyarul, hol perzsául, hol törökül, és igyekezett inkognitóban tartani nem muszlim eredetét.[14] Ez a máig kiadatlan Vámbéry-relikvia jelenleg a British Library tulajdonában van.

Hogy Vámbéry milyen mély benyomást tett muszlim kortársaira, és milyen sokan tartották őt élete végéig muszlimnak, annak ékes bizonyítéka az ún. 'Bambera' mítosz is. Miután visszatért Európába és közép-ázsiai kalandjai ismertekké váltak a szélesebb nagyközönség előtt, számos közel-keleti muszlim úgy gondolta, hogy 'Bambera' (ahogy Vámbéry neve eltorzult alakban szájról szájra járt) valójában nem egy magát álcázó nyugati az iszlám világban, hanem egy inkognitóban Európában élő és ott hitét megtartó muszlim. Akármilyen legendás és fiktív történetnek hat is, ezt akár maga Vámbéry is táplálhatta.[15] Mindezt alátámasztja korábban említett, *Egy tatár emlékirataiból* című írása, ahol egy Nyugatra vetődött 'tatár' bőrébe bújva vizsgálja korának európai társadalmát. Másrészt Vámbéry rendszeresen érintkezett muszlimokkal egész életében Európában is, budapesti lakásában gyakran felbukkantak muszlim vándorok. Vámbéry iráni Nászer al-Dín és Mozaffar al-Dín perzsa sahok magyarországi tolmácsaként is szerzett érdemeket azok hivatalos látogatásaikor.

[13] Vámbéry: *Vándorlásaim és élményeim Perzsiában;* Alder–Dalby: *The Dervish of Windsor Castle,* 64–106; Vásáry István: Vámbéry a törökségről és a perzsákról, *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok,* 16, 2007, 17–24; Sárközy Miklós: Megjegyzések Vámbéry Árminnak a Perszepoliszban és az iráni síita zarándokhelyeken tett látogatásairól, *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok,* 16, 2008, 25–37.

[14] Vámbéry: *The Story of my Struggles,* 140–175.

[15] Alder–Dalby: *The Dervish of Windsor Castle,* 456.

Studia_Caroliensa_2016.indd 40 2016.07.05. 11:29:25

Itt kell megemlítenünk Molla Szádik (Csagatáj Izsák, 1836–1892) alakját is, a Vámbéry által a közép-ázsiai Khívai kánságból Magyarországra hozott üzbég szolgát, aki élete végéig muszlim maradt, és akivel Vámbéry, vélhetően mint muszlim a muszlimmal beszélt mindvégig. Vámbéry minden bizonnyal képes volt muszlim vendégei előtt azt a benyomást kelteni, hogy ő még mindig gyakorló, hitét európai közegben is megtartó muszlim.

Vámbéry muszlim identitására és szimpátiájára több érdekes példát is találhatunk. 1900-ban például így írt Sir Thomas H. Sanderson brit politikusnak: „Amikor valamilyen török, perzsa és arab írásban olykor kiáltás hangzott fel szabadságért, jogért és rendért, kötelességemnek éreztem a segítségnyújtást."[16] Vámbéry emellett kulturális közvetítő szerepet is játszott az oszmán udvarban Kelet és Nyugat között. Mostani ismereteink szerint meghatározó szerepe lehetett a pánturkizmus és a turanizmus magjainak elhintésében a 19. század végi Konstantinápolyban. Egy másik Sandersonnak írt levelében Vámbéry utal egy audienciára, melyet II. Abdülhamid 1900-ban adott japán arisztokratáknak: „Felhívtam a szultán figyelmét a törökök és a japánok között fennálló rasszbeli rokonságra (race affinities), mivel mindketten az Urál-Altáji család tagjai voltak."[17]

A modern nyugati szakirodalomban Vámbéry olykor az Edward Said-féle orientalista prototípusaként lép elénk, a brit birodalmi érdekeket kiszolgáló, a muszlimokat lenéző, a nyugati társadalmi fölényt hangsúlyozó attitűddel. Mindez Vámbéry esetében brit imperialista vonzalmai miatt részben igazolható, ugyanakkor a muszlim világgal kapcsolatban egyértelműen eltúlzott állítás. Amint a fentiekben írtuk, Vámbéry maga is képes volt az azonosulásra, és Nyugaton sokan éppen az oszmánok emberének tartották őt muszlimsága miatt. A muszlim Vámbéry-kép ott is árnyalható, hogy Vámbéry fokozott érzékenységet tanúsított a 19. századi muszlim világ reformmozgalmai iránt, és bár a brit gyarmati uralom visszásságaival meglehetősen kritikátlan maradt mindvégig, azért aligha nevezhető a gyarmatosítás iránt felhőtlenül lelkesedő személynek. Élete vége felé pedig a *Nyugat kulturája Keleten* című esszéjében (1905) éppenséggel a muszlim világ posztkoloniális korszakát jósolta meg, meglehetősen jó érzékkel megsejtve a huszadik század első felének nemzetállami kísérleteit az iszlám világban.

[16] "When an occasional cry was raised in some Turkish, Persian and Arabic publication for freedom, law and order… I felt compelled to render what assistance I could." Csirkés Ferenc – Fodor Gábor: Vambery as a public figure, *Archivum Ottomanicum,* 31, 2014, 56.

[17] "I drew the attention of the Sultan to the race affinities existing between Turks and Japanese, as members of the Ural-Altaic family." Csirkés–Fodor: Vambery as a public figure, 56.

Studia_Caroliensa_2016.indd 41 2016.07.05. 11:29:25

Az iszlám világ társadalmi fejlődésének óhaja nyilvánul meg a bábi-bahá'í vallás iránti vonzalmában élete alkonyán. A bábik, későbbi nevükön bahá'ík, eredetileg a síita iszlám messiásváró csoportja voltak Perzsiában, de a 19. század második felében elszakadtak az iszlámtól és iráni gyökereiktől, ehelyett önálló vallási rendszert hoztak létre. Innentől fogva a társadalmi egyenlőség és a szociális igazság tanításai kerültek vallásukban túlsúlyba. Utóbbi fejlemények miatt Vámbéry az 1880-as évektől fogva írásaiban egyre növekvő szimpátiát érzett irántuk egyfajta liberális muszlim reformmozgalomnak gondolva őket. Élete alkonyán, 1913 tavaszán Vámbéry maga is találkozott Abdulbahával, a bahá'í vallás vezetőjével Budapesten, és hetekkel a halála előtt Abdulbahához írt perzsa nyelvű magánlevelében maga is hitet tett mellettük. Emiatt ma őt tartják az első magyar bahá'ínak, jóllehet írásaiban kizárólag e mozgalom szociális tanításait dicséri és nem érdeklődik a bahá'í teológia iránt.[18],[19]

A BRIT VÁMBÉRY

Vámbéry számos identitása között meg kell említeni brit azonosságtudatát is. Képességei új identitások felvételére, új kulturális hatások magába szívására egészen egyediek voltak. A brit világhoz való alkalmazkodása, a brit Vámbéry kialakulása külön könyvet érdemelne, itt azonban csak a legfontosabb tények összefoglalására szorítkozhatunk. Vámbéry brit szimpátiája több okra vezethető vissza: egyfelől a liberális társadalmi modellre, amelyben a nem keresztény származású Vámbéry könnyebben érvényesült. Másrészt Vámbéry 1849 traumája hatására kialakult russzofóbiájára, mely automatikusan török és brit barátsággal párosult. Harmadrészt: tudományos képzettségének hiányára, mely az angolszász világban kevésbé szúrt szemet, mint a németben vagy a német oktatási modelleket követő magyarban. Ez utóbbi talán meghökkentő állítás, de mégis igaz, mivel Vámbéry korában a doktori cím még nem volt elfogadott az angolszász akadémiai világban, és az angol tudományos élet több hasonló 'különutas' tudósnak biztosított lehetőséget a korszakban. A teljesen autodidakta Vámbéry sosem tudta magát elfogadtatni a német tudományos életben, és idővel megvetően nyilatkozott a német orientalisztika nagyjairól, kritikusan szemlélte a német filológiai attidűdöt szemben a saját maga 'field work'-jével és

[18] Vámbéry Ármin: *Western Cultures in Eastern Lands. A comparison of the methods adopted by England and Russia in the Middle East,* London, John Murray, 1906.

[19] Alder–Dalby: *The Dervish of Windsor Castle,* 482–484; Sárközy Miklós: Arminius Vámbéry and the Baha'i Faith, *Baha'i Studies Review,* 18, 2012, 55–82.

Studia_Caroliensa_2016.indd 42 2016.07.05. 11:29:25

gyakorlati nyelvtudásával. Nagy-Britannia ellenben tárt karokkal fogadta a magyar tudóst.

Vámbéry vélhetően már 1857-től kapcsolatban állhatott brit diplomatákkal, amikor Konstantinápolyban nyelvtanárként kötött ismeretségeket magas rangú diplomatákkal. De az igazi áttörésre 1864-ben került sor, amikor visszatért világhírű közép-ázsiai útjáról, és viharvert ruházatában felkereste a mashadi brit konzulátust. Később Teheránban Charles Alison brit nagykövet is tárt karokkal várta Vámbéryt, aki magyar hazafiúságból határozottan elutasította az orosz nagykövet invitálását. Alison azonnal felismerte Vámbéry jelentőségét és ajánlólevelekkel látta el, melyekkel Vámbéry könnyedén utat talált vezető brit politikusok (Lord Palmerston, Lord Strangford) szalonjaiba. 1864 után Vámbéry majdnem két évig élt Angliában, és ezalatt elsajátította az angol etikett elemeit (maga is vett angol illemtan órákat[20]), valamint bizalmas jelentésekkel látta el a brit elitet a közép-ázsiai orosz terjeszkedésről. Vámbéry ezt követően is rendszeres látogató maradt a brit szigeteken egészen idős koráig, 1911-ig tudunk londoni útjairól.

Vámbéry angliai tevékenységének legkényesebb része brit ügynöki múltja volt. Mostani ismereteink szerint az 1870-es évek elejétől haláláig Vámbéry Ármin a British Foreign Office fizetett ügynöke volt. Ügynöki tevékenységének lényege mai fogalmaink szerint háttértanulmányok írásából állt, melyek elsősorban az Oszmán Birodalom, kisebbrészt Perzsia és Közép-Ázsia politikai kérdéseit érintették. Az ezzel kapcsolatos iratok mind nyilvánosak és hozzáférhetőek, és ezek alapján úgy tűnik, hogy Vámbéry ügynöki karrierje 1880 és 1890 között ért a csúcsára, ekkor szolgáltatta a legértékesebb információkat. 1890 után viszont lassan veszített befolyásából a British Foreign Office-ban.[21] Igaz, ehhez a nagyhatalmi viszonyok radikális átalakulása is hozzájárulhatott, amikor 1904-ben orosz–brit szövetség jött létre, s ez drámai változást jelentett Vámbéry és más 19. századi tudósok számára. Ám 1906 körüli jelentései még mai szemmel nézve is elég részletesnek és jól tájékozottnak tűnnek a perzsiai alkotmányos forradalomról. Szolgálataiért Vámbéry szép summát kapott, a British Foreign Office igen tekintélyes összeget, mintegy 5000 fontot fizetett ki neki élete folyamán, először 'útiköltségek', később nyugdíj formájában.[22]

[20] Mandler Dávid: *Kelet és Nyugat mezsgyéjén. Vámbéry Ármin és a Brit Birodalom,* Budapest, Múlt és Jövő, 2014, 94.

[21] F. Fisher – A. Best: *On the Fringes of Diplomacy. Influences of British Foreign Policy 1800–1945,* Farnham, Ashgate Publishing, 2011, 81–110; Alder–Dalby: *The Dervish of Windsor Castle,* 389–461.

[22] Csirkés–Fodor: Vambery as a public figure, 56.

Studia_Caroliensa_2016.indd 43 2016.07.05. 11:29:25

Vámbéry mind titkos jelentések szerzőjeként, mind felkért szakértőként jelentős befolyással rendelkezett a brit külpolitika közel-keleti döntéseiben. Fontos szerepet játszott 1882-ben az Egyiptom brit elfoglalása miatt megromlott török–brit viszony helyreállításában, kiemelkedő jelentősége volt 1885-ben az ún. pandzsdehi incidens rendezésében, amikor egy orosz–afgán konfliktus után Vámbéry rajzolta meg Afganisztán mai északnyugati határvonalát,[23] de kiváló esszéket írt a fokozódó törökországi örmény kérdésről is.[24] Nem kerülték el figyelmét a perzsiai események sem, mint az ún. 1891-es dohányfatwa és Reuter báró perzsiai szerepének kérdése, valamint az 1906-os iráni alkotmányos forradalom viharos eseményei.[25] A Vámbéry család nemrég előkerült családi levéltárának maradványai alapján rendszeres brit külpolitikai tanácsadó maradt idős koráig. A fennmaradt levelek szerint vezető brit konzervatív politikusok, Randolph Churchill, George Curzon és Arthur Balfour rendszeresen kikérték véleményét akár általánosabb hatalmi kérdésekben, akár olyan konkrét problémákban, mint a harcias pastu törzsek megzabolázása a mai pakisztáni–afgán határsávban.[26] Mindezek mellett Vámbéry bizalmas viszonyt ápolt a brit királyi családdal is, itt különösen VII. Edwardhoz és V. György feleségéhez, a magyar származású Teck Maryhez fűzték baráti szálak.[27] Emellett Vámbéry volt Bram Stoker forrása és az erdélyi Drakula-mítosz nyugati elterjesztője is. Stoker Drakuláról írt novellájában világosan felismerhető Vámbéry alakja.[28]

KONKLÚZIÓ

Vámbéry személyisége legalább olyan komplex, mint tudományos öröksége. Anélkül, hogy ezért megrónánk, tény, hogy identitásainak folyamatos váltogatásával, személyiségének a szituációnak való érzelemmentes alárendelésével képes volt minden elképzelhető társadalmi határt átlépni, melynek révén mind tudományos, mind politikai téren mérhető nemzetközi befolyással rendelkezett.

[23] Alder–Dalby: *The Dervish of Windsor Castle,* 389–430; Fischer–Best: *On the Fringes of Diplomacy,* 81–110.

[24] Fodor Gábor: Az örménykérdés Vámbéry titkos leveleinek tükrében (1889–1908), *Keletkutatás,* 2015/tavasz, 49–62.

[25] Csirkés–Fodor: Vambery as a public figure, 55.

[26] Sárközy Miklós: A Vámbéry családi archívum újrafelfedezése az Egyesült Államokban. Előzetes jelentés, in Keller László (szerk.): *Európából Ázsiába és vissza ismét, XI. Nemzetközi Vámbéry Konferencia,* Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2014, 31–60.

[27] Alder–Dalby: *The Dervish of Windsor Castle,* 309–329.

[28] Uo. 462–467.

Studia_Caroliensa_2016.indd 44 2016.07.05. 11:29:25

Mindezek mögött egy öntörvényű, erős, de alkalmazkodóképes személyiség rejlett.

Vámbéry identitásainak folyamatos váltogatására néha maga is utalt írásaiban. Olykor világosan beszél erről, olykor azonban kódolt üzenetként utal rá. Ilyen esetet találunk a *Vándorlásaim és élményeim Perzsiában* egyik epizódjában, amikor Vámbéry megérkezik Közép-Ázsiából az iráni Mashadba. A mashadi Reza imám mecset és zarándokhely leírásakor félreérthetetlenül utal saját eltérő személyiségeinek létezésére:

„A szent helyre csupán igazhívők léphetnek. Hinduk, örmények, zsidók még puszta tekintetükkel sem közelíthetnek, szemük hatása még ötszáz lépésnyi távolból is megszeplősítő, megszentségtelenítő. Éppen a zsidókról szólván, meg kell említenem milyen meglepetésben részesített engem Meshedben Izraelnek egyik maradéka, kit bokharai útitársamul ismertem. Midőn az utcán odakiáltottam rá: »Jahudi! Jahudi!« reszketve közelített s így szólott: »Az Istenre kérlek, hadzsi, ne hivj itt Jahudi-nak engemet. Mesheden kívül törzsemhez tartozom ugyan, hanem itt a mohamedánt kell játszanom!«

Igen komikusnak tűnt föl előttem, hogy ruházatom és beszédem után – hosszas gyakorlat folytán mintegy természetemmé vált a közép-ázsiai tájszólás – a többi zarándoktársak által, valóságos bukhariotának tartatám. Hiába mentegetőztem, hogy én a szép Stambul fia vagyok; furfangosan viszonzák mindig: »Ismerjük már a bukhariotákat; itt minálunk szint akartok változtatni, minthogy kegyetlenségeitekért visszatorlástól tartatok. De hiába való minden törekvéstek! Még is tudjuk mi kik vagyok.« Meshedben tehát bukhariota, Bucharaban meshedi, az úton orosz, európai, vagy más egyéb mysticus jellem! Mivé nem tesznek még az emberek? Azonban ezen sejtelmek és gyanítások, szerencsémre itt, hol legalább a kormányrendszernek még is némi árnyalata van, nem lényegesen veszélyesek. A távol Ázsiában incognito minden – kiváltképpen pedig az utazó.

Hat hétig utaztam egyikkel s másikkal, ki majd kereskedőnek, majd mollahnak, majd zarándoknak mondta magát. Emberekkel, kik a legbensőbb viszonyban éltek egymással, kik apa és fiúnak, vagy testvérekül mutatták be magukat, s mikor Persiába jutottunk, oda hol a közép-ázsiai terrorismus megszűnik, az egész világ egyszerre átváltozott. Akit koldusnak ismertem, gazdag kalmárrá alakult, a kereskedő viszont szegény kalandorrá. Az előbbi látszólagos urává tette útja közben az utóbbit, hogy a sóvár tekinteteket elfordítsa magáról. Kemény földön aludt, míg képviselője gazdag nyugágyon pihent. Azok kiknek nyelvéből, arcából, öltözetéből a közép-ázsiait véltem kivehetni, egyszerre telivér persákká váltak, s ezen átalakulások emellett oly tökéletesek,

Studia_Caroliensa_2016.indd 45 2016.07.05. 11:29:25

> oly csalékonyak, hogy az ember előbbeni legjobb ismerősét is alig mert újból megszólítani, szakadatlan csalódások képe környez bennünket, s így magasan dobogott fel szívem azon gondolatnál, elhagyom nemsokára a csalódások és alakoskodások ezen világát, s nyugat felé vonulok, mely minden bűne és minden visszaélései dacára oly végtelen magasan fölötte áll az őskeletnek; nyugat felé, hol az én hazám, vágyaimnak forrón óhajtott célja feküszik.[29]"

Megkönnyebbülés, a nyomasztó és veszélyes közép-ázsiai küldetéstől való megszabadulás és talán némi frusztráció ugyanúgy kiolvasható ezekből a sorokból, mint saját eltérő identitásainak – a zsidónak, a muszlimnak és a magyar európainak – egyidejű megjelenése. Vámbéry identitásváltó képessége és a rendkívül változatos politikai-történelmi körülményeknek való sikeres megfelelni vágyás tehát fiatalkorától jellemezték, az iszlám világban tett kalandos utazásai pedig elmélyítették e vonásait. Identitásai között nem látni semmiféle hierarchiát, a fenti idézet azt sugallja, hogy mindezek egyszerre és talán egy szinten voltak jelen személyiségében. A különböző identitások komplex használata innentől fogva fő személyiségjegyévé vált, melyet szinte élete végéig gyakorolt. A többféle, egymással csaknem egyenlő önazonossága egyszerre volt történelmi kortünet és rendkívüli egyéni teljesítmény.

Vámbéry a fenti idézetben végkicsengésként európai önazonosságát emeli ki. Ám kérdés, ha ezeket a sorokat nem európai, magyar közönségnek írta volna, vajon ugyanezt a konklúziót választotta-e volna? Minderre Vámbéry a bölcsőtől a sírig tartó identitásváltásainak és gazdag életművének a korábbiaknál alaposabb ismerete adhatja meg a választ.

BIBLIOGRÁFIA

Alder, Lory – Dalby, Richard: *The Dervish of Windsor Castle. The Life of Arminius Vambery,* London, Bachman & Turner, 1979.

Csirkés Ferenc – Fodor Gábor: Vambery as a public figure, *Archivum Ottomanicum,* 31, 2014, 53–59.

Dévényi Kinga: Levelek, napló, emlékbeszéd: adalékok Goldziher Ignác és Vámbéry Ármin kapcsolatához, *Keletkutatás,* 2014/ősz, 101–113.

Fisher, F. – Best, A.: *On the Fringes of Diplomacy, Influences of British Foreign Policy 1800–1945,* Farnham, Ashgate Publishing, 2011.

Fodor Gábor: Az örménykérdés Vámbéry titkos leveleinek tükrében (1889–1908), *Keletkutatás,* 2015/tavasz, 49–62.

[29] Vámbéry: *Vándorlásaim és élményeim Perzsiában,* 361–364.

Studia_Caroliensa_2016.indd 46 2016.07.05. 11:29:25

Kiss László: Egy 19. századi „paralimpikon" – orvostörténeti vélekedés Vámbéry Ármin „bénaságáról, in Dobrovits Mihály (szerk.): *A kísérlet folytatódik II. Nemzetközi Vámbéry Konferencia,* Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2005, 90–98.

Landau, Yakov: Arminius Vámbéry – identities in conflict, in Kramer, Martin (szerk.) *The Jewish Discovery of Islam. Studies in Honor of Bernard Lewis,* Tel Aviv, Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies, Tel Aviv University, 1999, 95–102.

Mandler Dávid: *Kelet es Nyugat mezsgyéjén, Vámbéry Ármin és a Brit Birodalom,* Budapest, Múlt és Jövő, 2014.

Sárközy Miklós: Megjegyzések Vámbéry Árminnak a Perszepoliszban és az iráni síita zarándokhelyeken tett látogatásairól, *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok,* 16, 2008, 25–37.

Sárközy Miklós: Arminius Vámbéry and the Baha'i Faith, *Baha'i Studies Review,* 18, 2012, 55–82.

Sárközy Miklós: A Vámbéry családi archívum újrafelfedezése az Egyesült Államokban. Előzetes jelentés, in Keller László (szerk.): *Európából Ázsiába és vissza ismét. XI. Nemzetközi Vámbéry Konferencia,* Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2014, 31–60.

Vámbéry Ármin: *Travels in Central Asia, being an account of a journey from Teheran across the Turkoman desert on the Eastern shore of the Caspian to Khiva, Bokhara and Samarkand, performed in the year 1863,* London, John Murray, 1864.

Vámbéry Ármin: *Vándorlásaim és élményeim Perzsiában,* Pest, Heckenast Gusztáv, 1867.

Vámbéry Ármin: *The Story of my Struggles. The memoirs of Arminius Vámbéry,* London, T. F. Unwin, 1904.

Vámbéry Ármin: *Western Cultures in Eastern Lands. A comparison of the methods adopted by England and Russia in the Middle East,* London, John Murray, 1906.

Vámbéry Ármin: *Egy tatár emlékirataiból, Huszadik Század,* 29. kötet, 15, 1914/1, 1–22.

Vámos Magda: *Resid efendi. Vámbéry Ármin élete,* Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2001.

Vásáry István: Vámbéry a törökségről és a perzsákról, *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok,* 16, 2007, 17–24.

Studia_Caroliensa_2016.indd 47 2016.07.05. 11:29:25

BERTHA ZOLTÁN

ENGEDJÉTEK HOZZÁM JÖNNI A SZAVAKAT

(Sütő András remekművéről)

Az egymást kölcsönösen feltételező, egymással ontikus (elszakíthatatlan egzisztenciális és spirituális) kapcsolatban, összefüggésrendszerben álló nyelv és identitás, anyanyelv és közösségi, kulturális önazonosság sorskérdése, létproblematikája az erdélyi és az egyetemes magyar irodalom egyik kortárs klasszikusának, Sütő Andrásnak az életművében különleges szerepet nyer. A kollektív és öntörvényű nemzeti létezés, a kisebbségi megmaradás alapja az anyanyelvi önreflexió és öntudatosság, amelynek magasztos, biblikus erkölcsi imperatívusza összegződik az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat – Jegyzetek hómezőn és porban*[1] című esszéregény-remeklésben is. E kiemelkedő prózamű egyben műfajteremtő alkotás: a sokféle poétikai regiszteren megszólaló gondolatfutamok esztétikai hatásformái és értékminőségei a „sajátosság méltóságának" szuverén művészi kifejezésrendjével – a szakralizáló beszédmódok és jelentéstartalmak rendkívül változatos megnyilatkozásformáival – árnyalják erdélyiség és magyarság, sors és hit, bensőség és egyetemesség világteremtő szellemiségét.

Az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* voltaképpen az *Anyám könnyű álmot ígér* szövegvilágának szemléleti és epikai összetettségét ismétli, annak beszédmodorát folytatja – naplószerű krónika, leírás, emlékezés, látomás, mese, elmélkedés, példázat és megannyi más perspektíva sűrűségével, összezsúfolásával és asszociatív árnyalatosságával, de mindezt még újabb nézőpontokkal és rendszerezéssel mégis új alapképletbe foglalja: a rousseau-i nevelési regény, a lirizált nyelvpszichológiai és -filozófiai traktátus, a nyelvi öntudatra alapozott nyelvvédő irat, élettanítás, krónikás parainézis, regényesített intelem, a költői pedagógiai-bölcseleti, poétikusan értekező nagyesszé keretébe. Az író, a nagyapa László unokáját figyeli és vezeti „Szavaink Nagyfejedelemségének" útjain, az emberi létmód nyelvi feltételezettségének abszolút érvényességét bizonyítva és látva bizonyítottnak (akár Rousseau-val is vitázva). „A Szó, amely Isten, redőiben őrzi az emberi nem történetét az első naptól fogva, s minden nép történetét annak nyelvében, olyan bizonyossággal s oly cáfolhatatlanul, hogy zavarba ejti a járat-

[1] Sütő András: *Engedjétek hozzám jönni a szavakat – Jegyzetek hómezőn és porban,* Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1977.

Studia_Caroliensa_2016.indd 48 2016.07.05. 11:29:25

lanokat és tudósokat egyaránt"[2] – idézi Jean Pierre-t a mottó. S az egész mű ennek a gondolatnak a jegyében szemlélteti a világelsajátítás nyelvi szubsztancialitását, az emberi gondolkodás és szellemi önkifejezés létbeli lényeget jelentő ontológiai meghatározottságát, az emberi lénynek a tárgyi valósághoz, a természethez, a közösséghez, az univerzumhoz és önmagához kötött tudatos és öntudatlan kapcsolatlehetőségeinek teljes spektrumát. A nyelvfejlődés, a jelentéses artikuláció kibontakozásának csodáját, a csecsemőben összeránduló onto- és filogenetikus sajátosságok titkait, a nyelv- és beszédkészség kialakulásának biológiai, fiziológiai, lélektani, hangtani folyamatait, tanulásszakaszait kivételesen érzékletes differenciáltsággal megközelítő, nyomon kísérő és leíró-értelmező megjelenítés akár bizonyosfajta enciklopédikus tankönyve is lehetne a gyermeki elmemoccanások és az egyetemes emberi evolúció mély összefüggéseinek. Borzongató metafizikai távlatok sugalmazásával merül el a közel hajoló, mindent följegyző szándék rámutatás és megnevezés, deixis és denotáció, kompetencia és performancia rejtelmeinek egész fenomenológiájában, szubjektum és objektum létszerű interakciókra épülő, az egész emberi lény és az egész megnyílt világegyetem összeműködését igénylő viszonymódjainak óriási példatárában. A megfigyelés követi és irányítja a gyermeki értelem horizontjának szélesedését: a bölcsőtől két-három éves korig, amikor a nagyapa már közös barangolások s a pusztakamarási dédszülők meglátogatása által ismertetheti meg a kisfiúval a falusi világ, a környező természet, a nagyobb családi közösség ezernyi varázslatát. Az elbeszélésforma a szenzibilis deskripciónak, valamint a nyelvi világmegragadás, a „Második Világmindenség", a szubjektív és objektív létrelációkat szintetizáló valóságkozmosz folytonosan önmagára is reflektáló gondolatiságának az összetömörülésével rétegződik. Az auktoriális és az autotelikus narráció együttesében a referenciális funkcióra a nyelvi önkijelentés végtelen ívű konnotatív, önreflexív szövegboltozata épül rá. A létezés és a létezők univerzumának belső sokrétűségével, árnyalatosságával homológ a nyelvi kifejezésrendszer, a kulturális világteremtés gazdagsága. S maga a sokszínűség, a sokdimenziós, határtalan tartalmasság a legfőbb érték egy nyelven belül, és általában az emberiség nyelvi egyetemességén belül is, a különböző népek, nemzetek nyelvei tekintetében. Egy-egy nyelv léte, amelyet önnön történelmi-közösségi hagyományrendszere, szimbolikus értelemvilága, kultúrája tart fenn, értékelméletileg szent és sérthetetlen – mert a teremtőképesség örök emberi és transzcendens forrásaiból származik, s mert a homo sapiens életének alapelve és minősítője. Innen a sütői előadásmód mély szakralitása, religiozitása, éthosza: az adottságot – a nyelvi örökséget, a szókészletet, a beszédminőséget – megbízatásnak tekintő, mindig újrateremtendő

[2] Uo. 5.

Studia_Caroliensa_2016.indd 49 2016.07.05. 11:29:25

és újra megélhető értékteljességnek értelmező kötelezettségvállalás emelkedettsége, amely teljességben az emberhez méltó élet, a közösségi vétetésű nyelv és erkölcs feltétlenül egymásra utalt értékszférái a létezésnek; s benne a népi, a nemzeti irodalmi kultúra az eszmélet legmagasabb rendű öntanúsításával jelzi a szellemi életlehetőségek maximumát. Sütő stílusában a megidézett írók, gondolkodók – folytonos jelenlétük által – nemcsak eszméik, művük egy-egy önálló jelentésű szilánkjával kapcsolódnak az írói fejtegetésekhez, hanem ezzel az általános értékőrző, lélekápoló – így életmegtartó – erőt, felelősséget továbbító, sugárzó küldetésükkel is. Gondolat és metafora így termékenyíti meg Sütő írásművészetében kölcsönösen egymást: amit a szöveg explicite mond egy nemzet kulturális kincsének életgazdagító és -nemesítő szerepéről, azt egyúttal – nem didaktikusan, hanem leheletfinom szemantikai-stilisztikai rájátszásokkal, aforisztikus áthasonításokkal – példázza is. Így szövi át – a magyar esszé történetében is különös bőséggel és természetességgel – a hétköznapi élményközelségből kiindázó gondolatmeneteket a magyar és a világtörténelem, -kultúra, -műveltség számtalan alakjának, alkotásának az üzenete, mondanivalója, hangulata – a szabad átértelmezést és alkalmazást előhívó tanulságaival (Balassitól, Heltai Gáspártól, Bornemisza Pétertől, Szenczi Molnártól, Mikes Kelementől Csokonain, Petőfin, Aranyon, Adyn át József Attiláig, Illyés Gyuláig, illetve a Biblia világától és példázataitól Arisztotelészen, Rousseau-n, Schopenhaueren át Shaw-ig, Camus-ig). S ez a kulturális sokarcúság ugyanúgy magában hordja önnön parabolikus értelmét, mint a szülőföldi emlékezések, tájfestő részletezések, dús természeti (sőt természetrajzi) körülírások szövegtartománya, a gyermeki értelemnövekedés, a nagyapai szolgálattevés apró eseményeinek minuciózus megörökítése, a familiáris-közösségi életszférák, a parasztközösségi életvitel (s általa a kommunikatív kohézió) felejthetetlen, tiszta érzületébresztő bemutatása.

Az egyéni létezés minőségét meghatározó nyelviség elsődleges átörökítője tehát a teljes kulturális emlékezetet hordozó közösség (mint az individualitás feltétlen kollektív megelőzöttségét jelentő életközeg). Ebből és „nyelvéből kiesve: létének céljából is kiesik az ember”.[3] Az áthagyományozás személyes kezdetén és végén ez az akár öntudatlan közösségiség munkál. Sütő történelmi furcsaságokat említ, amelyek azt bizonyítják, hogy az élettelen tárgyak önmagukban nem nevelhetik a gyermeket: akit elzárnak a lelkes, lélekteljes környezettől, elpusztul a szeretet- és nyelvhiánytól, a gondoskodó „szeretet szavai” nélkül. A közösségi, anyanyelvi kötöttség olyan éltető szükséglet, amely nélkül maga az ember válhat „élettelenné”, „világtalanná”. A szó a világban-lét önmegértő szellemi aktusa; hiánya vagy elfeledése a törvényszerű elembertelenedés kiváltója: „Ahol véget ér

[3] Uo. 163.

Studia_Caroliensa_2016.indd 50 2016.07.05. 11:29:25

a szó: ott kezdődik a fogak vicsorgatása; az érvelés helyén (…) az ököl okfejtése, a legkönnyebben elsajátítható világnyelvek egyike mai napig is."[4] A nyelvi minőség: emberi-szellemi és életminőség; a világ átszellemítése pedig az elsajátítás és elsajátítottság kozmikus harmóniája. Az egyensúlybomlás lélek és természet között a nyelvi sorvadással, a nyelvi szegénységgel, durvasággal és primitívséggel, a „nyelvínséggel" és „nyelvkárosultsággal", illetve a másik nyelv erőszakos kiirtási szándékával függ össze. Akár önkéntesen, akár agresszió által: a nyelvvesztés céljavesztetté, otthontalanná csökevényesíti az embert. S akitől elpártolnak a szavak, attól elidegenednek a tárgyak, az kiesik a tudásból, a világból, s önnön legjobb lehetőségeiből. Az elállatiasodás súlyosabb degradáció az ember részéről, mint a természeti lesüllyedés, rosszabb, mint a természetes állati lét: azok nem árulják el a maguk sajátosságait, megkülönböztető jellegzetességeiket. Az embernek tehát nem csupán szót: hanem anyanyelvi szót kell tudnia, annak teljes érzelmi-történelmi univerzumával, kollektív lényegével és szellemi tradíciójával együtt. Szavainknak is van és kell, hogy legyen helyük-otthonuk – nem csak személyes létünknek (Tamási Áron nevezetes szállóigéjét – „azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne" – bővítve). Mert „mi lehet ott az ember, ahol leveti a rá mért köteléket? Semmi egyéb, csak őrület, visszhangzik Nagyapa fülében egy régi vers foszlánya: »Holt faágaktól körülvett szív, mit teljesen betöltött a szánalom.«"[5] Véletlen, hogy hova születik az ember; de a létbevetettség már törvényszerűségeket ró rá („A véletlen műve lehet, hogy a tengerbe zuhanok. De hullámai között már nem a véletlenben, hanem a vízben találom magam. A víz törvényeinek hatalmában."[6]). Mikes Kelemen a számkivetettségben sírta vissza „rabságában a szülőföld aranybilincsét. Annak a hangjaiból teremtett irodalmi nyelvet. Nyelvet csupán? Magatartásbeli modellt a reánk bízottak dolgában"[7]; más ellenben helyben is „kivetemedett" lesz, ha megtagadja a rámért örökséget. Az egyik példázatban az Isten, aki a „végtelen időt tartalmas és változatos emberi szavakkal szerette volna lakhatóvá tenni"[8], azt tapasztalja, hogy bár csillagot még nem látott „szamárrá változni; embert annál többet. Madarat sem (…) amely a hangját, nevét, csőrének formáját vásárra vitte volna valamely kövérebb kendermagért."[9] De embert igen, aki az első ijedelemre feladja-eladja identitásörökségét; aki „elkótyavetyéli" tápláló forrását „a hiábavalóságok vásárterein", aki a metaforákat, az „ige-forgácsokban", „jelző-ágacskákban"

4 Uo. 19–20.
5 Uo. 175.
6 Uo. 14.
7 Uo. 13.
8 Uo. 169.
9 Uo. 168–169.

Studia_Caroliensa_2016.indd 51 2016.07.05. 11:29:25

a lélek „fenyves-zúgását", a szellemformálta szépségeket „selyemtopánkára" cseréli – ezzel, senyvesztő önkeresésében „nyüszíteni" és „makogni" fog, s „önkifejezés dolgában" arra ítéltetik, hogy malomköveket varrjon össze és „homokból kötelet" fonjon. Az értelem fényét, a belső világosságot az emberrel megosztó Isten haragjában újra kívánná gyúrni az embert, s ez egyelőre csak a véletlen miatt hiúsul meg (elveszett az égi tervhez szükséges gyúródeszka).

A humoros-rezignált történetek, példabeszédek egyik oldalon a magamegadó vagy a haszonlesésből önmagából kivetkőző ember mentalitását kárhoztatják – aki nem tudja, hogy a „nyelv nem csupán házi használatra tajkolt eszköz, nem csupán munkavezető jelrendszer és kereskedelmi rikkantás"[10], s aki a „hallgatni arany", a „ne szólj szám, nem fáj fejem disznóhólyagjába" húzódik, félvén – sokszor ugyan joggal –, hogy „nem az a veszélyes ránk nézve, ami bemegy a szánkon, hanem ami kijön azon"[11]; s akit az Úr, mivel aznap „csúszómászókkal" foglalatoskodott, s utána nem mosott kezet, talán hibásan is formált meg: ezért a „kelj fel és járj" helyett a „kelj fel és beszélj" parancsára szorul. A másik oldalon pedig a „szájbarúgásra idomított szamarak" garázdálkodása teszi tönkre az ártatlan áldozatul esettek nyelvét. A hallgatás helyett: az elhallgattatás. (A fanatizmus, amelyet nagyapa „Ferenc bátyja a fél szemére megvakultan" élt csak túl, „mivel rossz helyen és rossz időben szólott, nem sejtvén, hogy ezzel közmondást módosít: szemet szóért"[12].) Az az abszurditás származik ebből (s a kiszolgáltatott, elnyomott kisebbségi magyarság számára végzetesen abszurd realitás a romániai magyarellenes kommunista diktatúrában), hogy a „nyelvhasználat" mint fogalom egyáltalán kialakulhatott: a természetes beszéd (ráadásul meg nem adott) engedélyhez kötésével, azaz megcsúfolásával („Kinek jutna eszébe például akármifajta szabályozási joggal azt mondani: kézhasználat, lábhasználat, fülhasználat, tüdőhasználat?"[13]). Aki a mások nyelvével – és létével – akar „elbánni", az a magáéval sem tud „bánni"; aki nem érzékeli a saját kultúrája mélységeit sem, az támad neki – ostoba hódító ösztönnel és hasztalan remélt, csalóka előnyök megszerzésének agyrémével – az elnémított másik etnikumnak, nyelvnek, vallásnak, kultúrának, nemzetlétnek. Holott „az emberek épp emberi különbségeikben lehetnek egyenlők. És csakis az egyenlőségben jut szóhoz a természetes különbözőségük".[14] A fájdalmas nyelvromlás az erdélyi magyar szórványvidékeken meglehetősen előrehaladott; aktuális köszönésforma lehetne a „hogy-szolgál-az-egészségünk" helyett a „hogy és mint szolgál, uram, az édes

[10] Uo. 17.
[11] Uo. 164.
[12] Uo. 28.
[13] Uo. 99.
[14] Uo. 6.

Studia_Caroliensa_2016.indd 52 2016.07.05. 11:29:25

anyanyelve?”[15] (De hasonlóképpen szívszorító a könyvben is megidézett amerikai magyar emigránsok, kivándoroltak honvágya, identitáskeveredése, magányossága, nyelvi töredékessége, otthonkereső zaklatottsága.) S a gyógyításhoz „ortolingvisztikai klinika” szükségeltetik, ahol magyar költőóriások vagy magyar századok mélyéből felzúgó zsoltáros, népdalos, verses üzenetek hozhatják helyre a bajt („Utaltassa be magát gyógykezelés végett bizonyos Csokonai nevezetű poétához; vagy Berzsenyi tekintetes úrhoz; az utcánk elején és végén vigyázkodó Vörösmartyhoz; Arany János világítótornyába Nagyszalontára; Petőfi tömegsírjába Fehéregyházára; József Attila jajkiáltásaiba; Kemény Zsigmond jégvermébe vagy Ady tüzes katlanába; a hargitai Ábel szikra-feleseléseibe; nyelvi szunyókálásaiból fölserkentik az embert, megtáncoltatják az elmét, mint a nagypénteki kakast a rostában. Akár az erdélyi krónikások, a mennyköveket hajigáló hitvitázók, vagy nyelvünk huszadik századi aranyművesei.”[16]).

Sütő lirizált nyelvelméleti, episztemológiai, költészet- és széptani meglátásai voltaképpen egy megdöbbentően teljes embertani, kulturális antropológiai – földrajzi, történelmi, irodalom- és kultúrtörténeti, folklorisztikai, etnológiai vagy etno-szemiológiai vonzatokkal szélesedő – körképbe ágyazódnak. Ezek alaphangja „az árral szemben úszó” hűség intimitása, bensősége, elégiája. Egyfelől azt állítja az író, hogy a „szabadság veszedelmeit nem a betiltás: maga a szabadság teszi ártalmatlanná”[17]; másfelől – ennek komplementer párjaként – azt, hogy ezt a szabadságot a hűség telíti értékkel. Az, amely ahhoz a földhöz köt („A szülőföld nem múlik el; mi szoktunk kimúlni belőle”[18]), ahol a falusi ház kerti ösvényét – a cöveklábú asztalhoz vezetőt – is „úgy gondolták el” már kezdetben, hogy akik „végigmennek azon, csak egymás nyomába léphessenek”[19], s ahol „seprűt, lapátot, derékfájást elhajítva igyekeznek a fogadásunkra”[20]. Az, amely szerint nem lehet tudni: a nagyapa és az unoka közül melyik szorult inkább a másikra. Az, amely mindenhonnan hazavezet, de amely semmit nem gátol a világjárás-világlátás kíváncsiságában, az érdeklődés egyetemességében; „Jatata, ha megnövök, én is Hűség leszek? Hűség és rakétás (…) Egyik nap a Holdra megyünk, azután Pusztakamarásra.”[21] Az, amely segít megtanulni „kényszerítés nélkül” a „kényszerűségeket”, hogy „ami nekünk méretett ki, nem hagyható másra”[22]; s

[15] Uo. 58.
[16] Uo. 58.
[17] Uo. 8.
[18] Uo. 139.
[19] Uo. 171.
[20] Uo. 89.
[21] Uo. 53.
[22] Uo. 36.

Studia_Caroliensa_2016.indd 53 2016.07.05. 11:29:26

Bethlen Gábor-i módon elérni (s a rókamesére is gondolva): „Úgy énekeljünk (…) hogy hangunkat bizonyítva a sajtunkat is megőrizzük."[23]

Az „engedjétek hozzám jönni a szavakat" bibliai parafrázisa a közismert jézusi „engedjétek hozzám jönni a gyermekeket" igéből sarjad, s a gyermek, a szó, a humanitás és divinitás széttéphetetlen kapcsolatának szakrális-kultikus atmoszféráját árasztja. A biblikus egyetemesség transzszilvánista érzülettel konkretizálódik: az önmagukban is megejtő erdélyi tájak lírájával, érzelmes szimbolizációjával, valóságos és virtuális jelképességével. A nagyapa, amikor „egyedül bolyong a havasi vizek mentén", „madárlátta szavakat gyűjtöget" unokája „tarisznyájába"; s a sok millió kilométert vándorló, s a (Tamási szavával) „mondikáló" patakokhoz különleges okkal és képességekkel visszatérő, visszaúszó lazacok is a hazajövetel sorstitkát üzenik. A jelképi emelkedettséget pedig az erdélyiség-sors hétköznapi megpróbáltatásai, nyomorúságai ellenpontozzák – de ugyanazt a nehéz sorshangulatot nyomatékosítva („Mondani akarok valamit, Jamama, de ne hallja senki. Hallgatózó bácsi nincs az ablak alatt? A falban sincs? Hát a telefonkagylóban? A szekrényben, a kilincsben, a villanykörtében?"[24])

S ezek az érzelmi-elbeszélői sajátosságok áradnak tovább az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* folytatásának – téma- és hangulatvariációinak – is tekinthető elbeszélésfüzérben, *A lőtt lábú madár nyomában*[25] című kötet *Levelek a fehér toronyból* ciklusának egyes darabjaiban, illetve a *Vadpávamenyegző*[26] meséiben. Az unokájától fizikailag elszakadó nagyapa tovább mondja a közös barangolások, erdei bóklászások (a pisztrángászatok, a medvekalandok) élményeit-emlékeit (*Azok a pisztrángos napok…, Nyáresti medvenézőben*), s számol be a hegyi vidék változásairól, a hargitai tél viselkedéséről (*Sikaszói zúzmarás levélke*). Dús érzékletességgel (a *Vadpávamenyegző* fabuláiban, vadász-, horgásztörténeteiben, a medvék, rókák, fajdkakasok, halak, vízimadarak rengetegében játszódó mesékben még tovább gazdagodó természeti pompázatossággal) jelenik meg az erdélyi havasi táj (a patakok, a fenyveserdők) vagy a Duna-deltai vízi vidék mindenféle élőlényekkel benépesült világa; s ennek kitüntetett pontja Sikaszó, a hazai tájban gyökerező, őrálló szellem jelképes menedéke, egyik sorsközpontja és kilátótornya.

A tájrajz mindig egyrészt életes konkrétum, az erdélyiséget földközeli realitásában megragadó, a bölcseleti szentenciákat a valóságos vegetáció kisugárzó erejével megtámogató, hitelesítő és dokumentáló tény- és élményanyag, önma-

[23] Uo. 34.
[24] Uo. 60.
[25] Sütő András: *A lőtt lábú madár nyomában,* Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1988.
[26] Sütő András: *Vadpávamenyegző – Igaz mesék, csodás történetek,* h. n., Tellér Kiadó, 1994.

Studia_Caroliensa_2016.indd 54 2016.07.05. 11:29:26

gában is teljes létvalóság. Másrészt azonban folyton a torokszorító sorsmeglátás terrénuma is, a nyelvi-közösségi apadás helyszíne, miliője. Az alapszomorúság egyik összetevője: a kisunoka (annak családja) elköltözött, kivándorolt a szülőhazából, s a kis barangolótárshoz leveleket kell immár írni („Reményeinkben a holnap azt ígérte, hogy ezeréves szülőföldünk örök hangjai közt a sajátosság méltóságának elemi emberi jogával zengi majd életrevalóságát nyelvünk is, az édesnek nevezett anyanyelv"; „Az időnek krisztustövisein fennakadva nézelődnek gyermekeik s unokáik után az öregek"; „az élet nem igazodik poétikus kérelmekhez és könyvekhez. Erdély hegyei közül s a balladás folyók mentéről elszólítja rendre, számolatlanul e földnek szülötteit"; itt „nyelvében már nem él, csak pusztul a nemzet".[27]). A „várakozás fehér tornyából" azonban – a nyolcvanas évek iszonyatában is – „szólni kell", „hírt adni"; amikor „hóhérló kedvében szabadon garázdálkodik az idő", a téli viharok „hordarohama" (*Sikaszói zúzmarás levélke*[28]). S ezek az életképek mind a „kapaszkodás a megmaradásért" (Csoóri Sándor kifejezése) jegyében gyűjtögetik a természeti és az emberi meghittség maradék varázsigéit, viaskodnak valóságként emésztő rémálmokkal. Az egyik sikaszói erdei ember – mint az *Advent a Hargitán* öregjei – az örök várakozásban fejezi be az életét: messzire szakadt lánya, unokái nem törődnek vele. Pedig ha az unoka már a nagyszülő, az édesanya nyelvét sem érti, az olyan, „mint amikor a malacnak az orrán van a farka" (*Mese és reménység*[29]). A generációs eltávolodás nem egyszerűen társadalmi: nemzettörténelmi sorskérdés. A „dolgok rendje" a haldokló tiszta képzeletében: az együvé tartozás: beszéddel, lélekkel, mesékkel, tréfás vidámsággal. Egy másik legény szégyelli, hogy egyetlen szót sem tud Csíkországból elvándorolt anyja nyelvén; „egy megtagadott anyanyelv a kitagadójával múlik el végleg. Nem vándorszellem (*A Duna titkaiból*[30]). (Ez az útinapló a dunai, Duna-deltai nomádélet – vadászatok, halászatok-horgászatok, csukászatok, vaddisznó-kalandok, életveszélyes csónakázások – vérbő előadása; s egy különös, jelképes látványé: egy színesre festett és a madárrajba kétségbeesetten visszakéredzkedő hattyút a többiek – „öldöklő gyűlölettel", „égi lincseléssel", s mintha „ugatnának" – kimarják maguk közül: „csőcselékké lett a poétikus metaforák népe"[31], nem tűrte az idegennek látszót. – Mintha fájdalmas beigazolódással Márai Sándor maximáját illusztrálnák: „igazságtalansággal, méltánytalansággal, vad indulatokkal, kegyetlenséggel lehet hódítani; megma-

[27] Sütő András: *A lőtt lábú madár nyomában,* 5–6.
[28] Uo. 351.
[29] Uo. 256.
[30] Uo. 296.
[31] Uo. 290.

Studia_Caroliensa_2016.indd 55 2016.07.05. 11:29:26

radni csak méltányossággal, türelemmel és arányérzékkel lehet."[32]) – A pusztakamarási zsánerképeket szintén a borús aggodalom hatja át. Kevés a gyermek, abból is sok román iskolába jár, magyar könyvet nem olvasnak; nem tudni, kire marad a templom, a temető (*Anyám történeteiből*). Az iskolában megszégyenítve fenyítik a magyarul megszólalót, a régi magyar sírköveket ellopják, hogy összevagdalva eladhassák, a dédunokák jövetelének öröme és a családi haláleset (a dédanya testvérének elhunyta) keretezte hangulatban, a bajok keserű-nehéz levegőjében a dédapa váltig erősködik, hogy a gyerekek „el ne hagyják a nyelvünket", úgy őrizzék, „mint a terített búzát"[33]; s „anyám mai napig is látja Isten ábrázatát a búzaszemeken. S mert csodára mindig szomjas a gyermek: a búzáról átköltöztettem azt a szavainkra. Így én is láthattam valami láthatatlant: szavaink homlokredőiben a Teremtő arca vonását" (*Szökevény harangocska*[34]). A magyar nyelv „székelyföldi nagy rengetegei" és mezőségi „széltöréses gyászhelyei" egyaránt a félelemmel fertőződő, közönyös némaságba burkolódzás veszélyével kénytelenek szembesülni; „van még mit irtani belőlünk", a genuin természet ősi rendjét felborítva. Az újabb erdélyi magyar irodalomban is – Kányáditól Szőcs Gézáig – oly jellegzetes nyelvhalálvízió itt egy borzongató álomtörténetbe öltözik: Mikes Kelemen „Édes Nénje" fekszik az eredetileg egy másik asszony, egy kihalt nyelv (a dél-angliai „Cornish") utolsó (1777-ben meghalt) képviselőjének felállított ravatalon. A koporsón ez olvasható: „A Magyar Nyelv. Élt ezer esztendőket. Elhunyt fojtogatás következtében."[35] S „Édes Néném" semmiféle könyörgéssel nem támasztható föl: kizárólag a megérkező kisunokának a dédanya biblikus szavaihoz kapcsolódó kiáltásával (*Mert ahová te mégy, oda megyek…*). (S ezt a gyermeket ütötték életveszélyesen le játszás közben „Milyen nyelven ugattok ti?" csatakiáltással részeg vandálok a városi utcán, ahol a dühöngő román sovinizmus még a teherautókat is az állami piros-sárga-kék színekre festette, miközben a „valamikori kincses, nyugodt, tisztán tartott gyöngyszemvárosok" „balkáni munkatáborokká züllöttek" és szennyeződtek.[36]) Illyés Gyula *A lőtt lábú madár* című – Sütő Andrásnak ajánlott – versében kinyilvánítja: „A kép a legcáfolhatatlanabb beszéd." A lőtt lábú madár nyomában ezt a gondolatot egyszerre elemezve és szemléltetve – madarakról szóló meséktől, Arany János-i metaforáktól indulva – jut el a versben is megformálódó erkölcsfilozófiai sugallatokig: a leszállni képtelen, sebesült, a repülés rabságába esett madár látványa által

[32] Márai Sándor: *Röpirat a nemzetnevelés ügyében.* Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1993, 21.
[33] Sütő András: *A lőtt lábú madár nyomában,* 377–378.
[34] Uo. 378.
[35] Uo. 338.
[36] Följegyzés 1987. augusztus 10-én in Sütő András: *Napló* (Sütő András Munkái), Budapest, Helikon Kiadó, 1998, 258–268.

Studia_Caroliensa_2016.indd 56 2016.07.05. 11:29:26

közvetített „csak azért is”-morálig. A bennünk lakozó, „leszállhatatlanul”, „ararátlanul”, „kecsegtető ígéretek” nélkül is énekelő madár üzenetéig, a „fejtartás” tudatosultságáig. Amellyel a kilátástalanságban is kereshető a módja, „hogy az legyen lehető, ami lehetetlen”[37] – a sorsdeterminálságot átszellemítő értéktranszcenzus fényében és tükrében.

BIBLIOGRÁFIA

Ablonczy László: *Nehéz álom – Sütő András 75 éve,* Budapest, Nemzeti Könyvtár, 2002.

Erdélyi csillagok, *Hitel,* XXIX. évf., 2016/6.

Ferenczy Ferenc – Lőrincz György (szerk.): *Sütő András szoboravatás 2013. június 23.*, Székelyudvarhely, Sütő András Baráti Egyesület – Erdély Magyar Irodalmáért Alapítvány, 2013.

Görömbei András (szerk.): *Tanulmányok Sütő Andrásról,* Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2002.

Görömbei András (szerk.): *Csillag a máglyán – In memoriam Sütő András,* Budapest, Nap Kiadó, 2007.

Görömbei András: *Sütő András,* Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007.

Káli Király István (szerk.): *Sütő András 75 éves,* Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2002.

Kuszálik Péter (szerk.): *Sütő András életműve – Annotált bibliográfia,* Budapest – Csíkszereda, Országos Széchényi Könyvtár – Pro-Print Könyvkiadó, 2009.

Lázok János (szerk.): *(M)ilyen gazdagok vagyunk (?) – Sütő András-műhelykonferencia (A marosvásárhelyi Művészeti Egyetemen, a Magyar Művészeti kar szervezésében tartott konferencia előadásai, Marosvásárhely, 2014. október 29–30.),* Kolozsvár – Marosvásárhely, Polis Könyvkiadó – UArtPress, Marosvásárhelyi Művészeti Egyetem Kiadója, 2015.

Márai Sándor: *Röpirat a nemzetnevelés ügyében.* Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1993.

Sütő András: *Engedjétek hozzám jönni a szavakat – Jegyzetek hómezőn és porban,* Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1977.

Sütő András: *A lőtt lábú madár nyomában,* Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1988.

Sütő András: *Vadpávamenyegző – Igaz mesék, csodás történetek,* h. n., Tellér Kiadó, 1994.

Sütő András: *Napló* (Sütő András Munkái), Budapest, Helikon Kiadó, 1998.

Sütő András emlékére, *Hitel,* 20, 2007/2.

Székely Ferenc (szerk.): *Nyolcvan nyugtalan esztendő – Születésnapi megemlékezés Sütő Andrásról Marosvásárhelyen és Pusztakamaráson 2007 júniusában,* Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2008.

[37] Sütő András: *A lőtt lábú madár nyomában,* 312.

Studia_Caroliensa_2016.indd 57 2016.07.05. 11:29:26

FABINY TIBOR

KÉT NYELV, NÉGY PERSPEKTÍVA, EGY IDENTITÁS

A „visszafelé történő olvasás", a drámai narratíva és a figurális krisztológia

A nyelv, a kultúra és az identitás kérdései közvetlenül érintik a Biblia létezésének (keletkezésének), önazonosságának és értelmezésének alapvető sajátosságait. A keresztény Szentírás két nyelv, a héber és a görög „szövetségéből",[1] mondhatnánk két „nyelvi szövet" „összeöltéséből", pontosabban: „összeöltődéséből" jött létre, jóllehet az Újszövetség szerzői legtöbbször a görög nyelvre lefordított Ószövetséget, a Szeptuagintát (LXX) használták. A zsidóságnak természetesen csak a Héber Biblia (a Tórát, a Prófétákat és az Iratokat egybefogó „Tanach") a kizárólagos Szentírás, s a keresztények Újszövetsége[2] számukra csupán egy korabeli szekta iratainak gyűjteménye.[3]

Bár két nyelv és két kultúra találkozásának (metszéspontjának) eredménye a keresztény Biblia, ám ennek a kultúrával való találkozásnak mégis van egy újabb sajátossága. Nevezetesen – például a Koránnal szemben, amelyet a muszlimhívők számára igazán csak arab nyelven lehet kimerítően megérteni – a keresztény Biblia hatástörténetének meglepő vonása, hogy az legtöbbször a fordításain (LXX, Vulgáta, nemzeti nyelvek) keresztül hatott. Nemcsak áthatott egy harmadik, negyedik vagy századik kultúrát (inkulturáció), hanem ezekben az újabb és újabb kultúrákban, az egyre több nyelvre történt fordításokban lett az identitásképzés eszköze: az (újra)olvasás, az (újra)fordítás, az (újra)értelmezés által terjedhetett el a keresztények hite széles e világon. Majd látni fogjuk, hogy keresztény (krisztushívő) identitás csakis azáltal születhet(ett), hogy a különfé-

[1] Természetesen az Ó- illetve az Újszövetség egyrészt az Úrnak Izráel népével Sínai hegyen megkötött, s az áldozati bika vérével megpecsételt szövetségére (2Móz 24,8) vonatkozik; másrészt Jézusnak az úrvacsora szereztetési igéi alapján (Mt 26,28, Mk 22,24; Lk 22,20) az őt követőkkel – immáron az ő vérével – megpecsételt új szövetségére utal.

[2] Zsidó tudósok a közelmúltban publikálták az Újszövetség egy igen figyelemre méltó kritikai kiadását. Lásd Amy-Jill Levine – Marc Zvi Brettler: *The Jewish Annotated New Testament. New Revised Standard Version Bible Translation,* Oxford, Oxford University Press, 2011.

[3] Kuriózumként jegyzem meg, hogy 2000-ben Shakespeare szülővárosában egy nemzetközi konferencián felmerült, milyen tanulságos és izgalmas lenne Jeruzsálemben egy „Shakespeare és a Biblia" című konferenciát szervezni. Ám az Izraelből érkezett neves Shakespeare-kutatók sajnálattal állapították meg, hogy országukban hiatalosan egy ilyen című konferenciát csak akkor lehetne rendezni, ha a megadott címen kizárólag Shakespeare és a Héber Biblia kapcsolatáról engedélyeznék egy konferencia megszervezését.

Studia_Caroliensa_2016.indd 58 2016.07.05. 11:29:26

le, de egy kánonhoz tartozó szövegek felidézik, azaz jelenvalóvá teszik az a páratlan identitást, aki e különféle szövegek végső Jelöltje.

A bibliai hermeneutika alapvető kérdései így fogalmazódnak meg: mi is a szöveg, mit jelent, hogyan olvassuk a Bibliát? Vajon ugyanolyan törvényszerűségei vannak a Biblia szövegének – amint ezt a 18. században kezdték hangsúlyozni, – mint minden más emberi alkotásnak? Úgy kellene tehát olvasni, mint más korabeli történelmi dokumentumot? Vagy inkább úgy, mint irodalmi művet? Mit jelöl a szöveg; pontosabban, a szövegnek – mint a jelek összességének – mi a Jelöltje? Hol található egy szöveg Jelöltje: a szöveg „mögött"; esetleg „benne" a szövegben; vagy éppen a szöveg „előtt"?

Folytathatnánk a kérdéseket, ám talán szerencsésebb először különbséget tenni világi (szekuláris) és szent (szakrális) szöveg között. Robert Detweiler a szakrális szöveg hét ismérvéről szól: (1) isteni ihletettség; (2) a kinyilatkoztatás üzenetének hordozója; (3) kódolt („fátyolozott"), s ezért dekódolást igényel; (4) avatott értelmezőt kíván; (5) életet átalakító („transzformatív") erővel bír; (6) egy vallási rítus megalapozását szolgálja; (7) felidézi az isteni jelenlétet.[4]

A következőkben a Biblia olvasásával és értelmezésével foglalkozunk. A Biblia – a szó eredeti jelentése szerint – különféle iratok gyűjteménye, egy külön kis könyvtár. Az iratok több mint ezer év leforgása alatt születtek, a legkülönfélébb társadalmi rangú, műveltségű, vérmérsékletű és kegyességű szerzők írták a legkülönfélébb műfajokban és stílusokban. Mindazonáltal ezek az iratok „egy könyvvé" álltak össze az évszázadok folyamán. Ez a kanonizáció folyamata, ami azt jelentette, hogy egy közösség számára fokozatosan megvilágosodott, majd a zsinatokon hivatalosan is kinyilvánították, hogy egyes könyvek időtállóak, mert azok Istentől ihletettek, azaz a szakralitás erejével bírnak, mások – bár hasznosnak és tanulságosnak bizonyulhattak – mégsem feleltek meg annak az isteni „mértéknek", amit kánonnak neveztek.

Ami ennél is fontosabb: a Biblia nemcsak egymástól független, különálló kanonikus szövegek gyűjteménye, hanem többnyire olyan szent szövegek gyűjteménye, ahol a szövegek maguk is értelmezések. A kanonizáció lényege ugyanis, hogy egy hívő közösség életében a régebbi szövegek újra értelmet nyertek, reaktualizálódtak. Ezt a hermeneutikai aktust magán hordja a szöveg, s ezért a szöveg beszédaktus is egyben. Az értelmezés tehát nem elsősorban a szövegen végzett cselekvés, hanem magának a szövegnek a cselekedete. Az értelmezés előhozza azt, ami (aki?) magában a szövegben munkálkodik. Különösen is érvényes ez az Újszövetség esetében. Az evangéliumok szerzői, illetve a többi apostol, Jézus Krisztus életéről, haláláról, feltámadásáról úgy tanúskodott, hogy azokat

[4] Robert Detweiler: What is a Sacred Text? *Semeia,* 1985/31, 213–230.

Studia_Caroliensa_2016.indd 59 2016.07.05. 11:29:26

a héber Biblia: a Tóra, a Próféták és az Iratok egyes passzusainak beteljesedéseként olvasta.

A keresztény Biblia ezért nem csupán „egy" szakrális szöveg, hanem különféle szövegek egybeolvadása; egy sajátos „intertextuális" képződmény, ahol a textust akár „szövetnek", sőt, egyenesen Krisztus „varratlan köpönyegének" is nevezhetnénk, amiképpen az egyházatyák ezt az egyház szétszakíthatatlan egységére értették.[5] Jól tették, hiszen a szöveg és a szöveget olvasó és azt hittel értő közösség, nevezetesen az egyház elválaszthatatlanok egymástól.[6] A Szentírás olvasása, értelmezése és a kerügma (üzenet) proklamálása közösséget, egyházat teremt, az egyház pedig a szöveg újraolvasásával mindig újra és újra életet lehel a halott betűkbe.

Ez történt a Bibliában és történik magával a Bibliával ma is. Már az Ószövetségből is felidézhetjük azt, hogy amikor az írástudó Ezsdrás a népnek felolvasta Isten törvényét, s a nép azt megértette, akkor „az egész nép sírt" (Neh 8,9); s amikor ezután a leviták azt magyarázták el, hogy Isten szent napjának örülni kell, akkor pedig nagy örömünnepet tartottak, mert megértették mindazt, amire oktatták őket". (Neh 8,12) Az Újszövetségben a megértés klasszikus locusai az emmausi tanítványok története (Lk 24), és Fülöp találkozása az etióp kincstárnokkal (ApCsel 8).

De túl az egyes ó- és újszövetségi történeteken nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a keresztény hit hermeneutikai alapja is az intertextualitás; ahogy Szent Ágoston mondta: az Ószövetség magában hordja és elrejti az újat; az Újszövetség pedig felfedi és kinyilatkoztatja a régit.[7] A héber Biblia és az Újszövetség egymást kiegészíti, egymást ki-, és beteljesíti, mint a férfi és a nő. Ezért nevezi a keresztény Bibliát „kettős tükörnek" a kanadai irodalomtudós, Northrop Frye.[8]

[5] Cypriánus (3. század) híres mondása. Vö. Henry Bettenson (szerk): *Documents of the Christian Church,* Oxford – New York, Oxford University Press, 1963, 73. A kép talán átvihető a keresztény Bibliának, azaz az Ószövetség és az Újszövetség (mint „varratlan szövetnek") egységére is, amint ezt Linda Munk: „The Seamless Garment: for Northrop Frye" (Varratlan köpönyeg: Northrop Frye-nak) című 1990-ben Durhamben tartott előadásában tette. A kéziratba való betekintésért ezúton is hálás vagyok a szerzőnek. A leginkább ideillő bibliai szakasz: Jn 10,35 *„kai u dünatai lüthénai hé grafé"* néhány fordítását itt idézem: „az Írás fel nem bontható" (Károli rev. 1908); „Az Írás fel nem bomolhatik" (Kecskeméthy István, 1935); „Az Írást nem lehet érvényteleníteni" (újabb protestáns fordítások: 1975, 1990, 2014). Leginkább Kecskeméthy fordítása asszociálhatja az olvasóban a „szövet" képzetét.

[6] Pápai Biblikus Bizottság: *A Szentírás értelmezése az egyházban,* ford. Székely István, 1993. http://www.sapientia.hu/old/dokumentumok/pbib_2.html

[7] Lásd „quantam et in Vetere Novum lateat, et in Novo Vetus pateat." In J-P. Migne: *Patrologia… Latina,* Paris, 1894, 34, 623.

[8] Northrop Frye: *Kettős tükör. A Biblia és az irodalom,* ford. Pásztor Péter, Budapest, Európa, 1996.

Studia_Caroliensa_2016.indd 60 2016.07.05. 11:29:26

A Biblia keresztény értelmezésének kulcsszava ezért a beteljesedés. A héber Biblia olyan szöveg, ami „nyitott a jövőre"; kiegészülésre, kiegészítésre vagyis beteljesedésre vár. A szöveg természete szerint tehát nyújtható, növelhető, ahogy az egyházatyák is mondták: a bibliai szöveg együtt növekszik az olvasóval.[9] A Héber Biblia számos szimbolikus-enigmatikus utalást (űrt, lyukat) hordoz, amely kiteljesedésért, feltöltődésért, betöltődésért vagy beteljesedésért kiált. Más szóval: a bibliai nyelv (most elsősorban az Ószövetségre gondolunk) a jelentéstöbblet[10] lehetőségét, potenciáját hordozza magában. Voltak, aki ezt a többletet *pleromá*nak nevezték, s az irodalomkritikus Frank Kermode is minden bizonnyal erre gondolt, amikor azt írta, hogy az evangelisták például Jézus Krisztus életét, halálát és feltámadását úgy állították be, hogy azok „pleromatikus konformitással" viszonyuljanak azok párhuzamos előzményeinek tartott (képzelt) előképeihez (pl. Jn 19, 46 vö. 2Móz 12,46; Jn 19,37 vö. Zak 12,10; Mt 27, 35 vö. Zsolt 22,19).[11] Northrop Frye pedig arra mutatott rá, hogy a bibliai szövegek igazságértéke nem a mai modern értelemben vett racionális „igazolhatóságban" keresendő, hanem a szövegtől eltérő, például a történelemre utaló vonatkoztatásban (referencialitás).

„Ahogyan az Ótestamentum történelmi könyvei nem tekinthetők történelemnek, ugyanúgy az evangéliumok sem életrajznak. Az evangélistákat egyáltalán nem érdeklik az olyan bizonyítékok, amelyek általában az életrajzírókat, mint amilyenek például elfogulatlan utazók megjegyzései. Ők csupán azzal törődnek, hogy beszámolójukban egybevessék Jézus életének esemé-

[9] Nagy Szent Gergely mondását idézi Ulrich H. J. Körtner: *Az ihletett olvasó. A bibliai hermeneutika fő aspekutsai,* Hermeneutikai Füzetek 19, Budapest, Hermeneutika Kutatóközpont Alapítvány, 1999, 89. Ez persze nem jelentheti a szöveg önkényes nyújtását, kisajátítását (amint ezt néha a szekták teszik). Az egyház közössége korrektívum lehet a szövegek önkényes, szektás olvasatával szemben. Ám a szöveg növekedése, „nyújtása" azt már jelentheti, hogy a Szentírás végső beteljesedése – amint erre Milton után Northrop Frye is rámutat: az emberi szív. Vagyis az olvasó önmagára értelmezi, „önmagára húzza" az írást („ez rólam szól!"), tehát hogy nem ő olvas, hanem az Írás olvassa őt. Így önmaga is „belekerül" az Írásba. A yale-i iskola képviselői, akikről majd később szólunk, „intratextualitásról" beszélnek, vagyis nem a szöveg van a világban, hanem fordítva: a világ a szövegben (Frei, Lindbeck). Ez a gondolat rokonságot mutat Derrida gondolatával: „minden szöveg".

[10] Paul Ricoeur: *Interpretation Theory and the Surplus of Meaning,* Texas, Texas Christian University Press, 1976, 94.

[11] „[W]e have a story written in such a way as to ensure pleromatic conformity with clues laid down in an earlier part of what was to be a single book. (I call the conformity pleromatic because … the writers had a passion for fulfillment, fullness, completion, which are in Greek pleroma.)" in Frank Kermode: *The Genesis of Secrecy. On the Interpretation of the Narrative,* Cambridge, Harvard University Press, 1979, 106.

Studia_Caroliensa_2016.indd 61 2016.07.05. 11:29:26

nyeit, valamint az Ószövetség – értelmezésük szerinti – kijelentéseit arról, hogy mi történik majd a Messiással." [12]

A következőkben először azt nézzük meg, mit jelent a figurális olvasás vagy értelmezés, majd a Biblia „visszafelé való olvasását" vizsgáljuk meg közelebbről. Erich Auerbach írja a következőket:

„A figurális értelmezés oly módon teremt összefüggést két történés vagy két személy között, hogy az egyik nem csak önmagát jelenti, hanem a másikat is, a másik viszont magába zárja vagy kitölti az egyiket… mint valóságos folyamat vagy alak mindkettő része az időnek; mindkettő benne van a történeti élet áramában, és csak összefüggésük megértése a spirituális vagy szellemi aktus. Azonban ez a spirituális megértés konkrét – múlt, jelen vagy eljövendő – eseményekre vonatkozik… hiszen az ígéret és a beteljesedés valódi történelmi események, amelyek vagy megtörténtek, vagy meg fognak történni."[13]

2003-ban Richard B. Hays és Ellen F. Davis *The Art of Reading Scripture* (A bibliaolvasás művészete) című könyvükben közlik a „princetoni projektként" is nevezett „Kilenc tézis a Biblia olvasásáról" című pamfletet, amelyben a narratíva fogalma már az első tézismagyarázatában is megfogalmazódik, majd a szerzők a Szentírás sajátos „drámai narratívájáról" szólnak.

„1. A Szentírás Isten teremtő, ítélő és üdvözítő tetteinek történetét hűségesen *(truthfully)* beszéli el *(tells).* Isten a bibliai elbeszélésben *(biblical narrative)* kinyilatkoztatott elsődleges cselekvő…

2. A Szentírást akkor értelmezzük helyesen, ha azt az egyház hitelvei *(regula fidei)* fényében egy összefüggő drámai narratívának fogjuk fel.

Jóllehet a Biblia sok különböző tanú hangján szólal meg, a bibliai kánon egysége a Szentháromság egy Isten cselekedeteiben nyilvánul meg, amelynek története átível a teljes Biblián. Bár a Biblia sokféle feszültséget, kitérőt és mellékszálat tartalmaz, a bibliai szövegek mégis szervesen összetartoznak, mert ugyanaz az Isten cselekszik bennük és szól rajtuk keresztül: Isten tette az Írást egységessé azért, hogy az egyház igehirdetésében és gyakorlatában hű maradhasson.

[12] Frye: *Kettős tükör,* 90.

[13] Eric Auerbach: *Mimézis. A valóság ábrázolás az európai irodalomban,* Budapest, Gondolat, 1985, 73. Lásd még Eric Auerbach: Figura, ford. Bernáth Gyöngyvér, in Fabiny Tibor (szerk.), *A hermeneutika elmélete,* Ikonológia és műértelmezés 3, Szeged, Jatepress, 1998, 17 –58.

Studia_Caroliensa_2016.indd 62 2016.07.05. 11:29:26

3. Az Írás hű értelmezése megköveteli, hogy a bibliai narratíva egészét figyelembe vegyük: az Újszövetséget nem érthetjük meg az Ószövetség nélkül, amint az Ószövetséget sem érthetjük meg az Újszövetség nélkül.

A Bibliát „visszafelé" kell olvasnunk – a teljes dráma cselekményét drámai tetőpontjának, Jézus Krisztus halálának és feltámadásának fényében kell értelmeznünk. Ebből az következik, hogy a messiási próféciák utáni nyomozással szemben a tipologikus olvasást kell előnyben részesítenünk, amely felnyitja az Ószövetséget az Újszövetség irányában. Mindazonáltal a Bibliát 'elölről' is kell olvasnunk: vagyis a dráma tetőpontját, Isten Krisztusban történt kinyilatkoztatását annak a hosszú történetnek a fényében kell értelmeznünk, melynek során Isten Izráelnek magát kinyilatkoztatta. Szemben azzal az egyre elterjedtebb vélekedéssel, mely szerint a keresztények a héber Bibliát csakis kortörténeti kategóriák segítségével értelmezhetik, meg vagyunk győződve arról, hogy az Ószövetségnek az Újszövetség fényében való tiszteletteljes újraolvasása a mindkét szövetségben cselekvő és beszélő Istenről való igazságot jeleníti meg, melynek valamennyi dimenzióját csak a kereszt és a feltámadás fényében lehet megragadni. Ugyanakkor, szemben azzal a feltételezéssel, mely szerint Jézust kizárólag a keresztény teológia későbbi hitvallásainak fényében lehet értelmezni, meg vagyunk győződve arról, hogy Jézus megértésének érdekében úgy kell ismételten visszafordulnunk az Ószövetséghez, hogy megőrizzük a folytonosságot Izráel reményeivel és istenfogalmával, s ezáltal ragadjuk meg őt."[14]

A „Kilenc tézis" hermeneutikája sajátos „drámai narratíváról" beszél. A narratíva fogalmát az ún. yale-i teológiai iskola képviselői: Hans W. Frei, majd George A. Lindbeck vezették be. Hans W. Frei (1922–1988) a *The Eclipse of Biblical Narrative. A Study in Eighteenth Century and Nineteenth Century Hermeneutics* (A bibliai narratíva eltűnése a 18. és a 19. századi hermeneutikában) ma már klasszikusnak tekintett munkájában elismeri, hogy sokat merített Auerbach nézeteiből, különösen sokat mondott számára az, hogy a Bibliában a „realista narratíva" dominál. Frei tézise, hogy a bibliai narratívákra a „történelemszerűség", a „realizmus" a jellemző, s e narratívák természetüknek megfelelő „realista olvasatot" igényelnének. Ez a realista olvasás a prekritikus korszakban még megvolt, ám a 18. és a 19. században a felvilágosodás hatására és a történeti szemlélet következtében fokozatosan elhalványodott, majd elveszett. Az újkori

[14] Ellen F. Davis – Richard B. Hays (szerk.): *The Art of Reading Scripture,* Grand Rapids, Michigan, Cambridge UK, 2. Magyarul: A bibliaolvasás művészete, ford. Tóth Sára, *Lelkipásztor,* 2008/4, 137–139. (A második tézis fordítását módosítottam – F. T.)

Studia_Caroliensa_2016.indd 63 2016.07.05. 11:29:26

hermeneutika gyakorlatával szemben Frei azt állítja, hogy a teológiai mondanivaló nem választható szét a realista narratívától, mint valami magasabbrendű szellemi lényeg az egyszerű formától. A Bibliában a fenséges, az isteni, szervesen összefonódott a realista formával. S ami a legfontosabb: a szöveg jelentése nem a narratíván túl (fölött vagy alatt), hanem magában a narratívában keresendő.[15]

A narratív teológia újabb mérföldköve Frei yale-i munkatársának, George A. Lindbecknek (1923–) *The Nature of Doctrine* című műve, amely 1984-ben jelent meg, magyarul pedig *A dogma természete* címmel 1998-ban.[16] Lindbeck posztliberális szemlélete középutat képez a hagyományosan a Biblia minden szavát betű szerint igaznak és tévedhetetlennek tartó konzervatív literalizmus és a liberális „expresszivizmus" között. Az előzőt Lindbeck „kognitív-propozicionális" modellként írja le, s ez azt jelenti, hogy a Biblia mint isteni kinyilatkoztatás értelmi úton (kognitíve) megismerhető és egyértelmű tanításokat (propozíciókat) tartalmaz. A másik szélsőség a liberális felfogás modellje, amely szerint a bibliai szövegek nem többek mint egyes emberek vagy csoportok „vallási tapasztalatainak" kifejeződései, s ezek az érzelmek a történelemtudomány vagy a pszichológia segítségével kutathatók.

Lindbeck szerint a szakadékot a harmadik, azaz a „nyelvi-kulturális modell" hidalhatja át. Ez a modell komolyan veszi a szöveg nyelvi realitását és annak szó szerinti jelentését; ám a bibliai szöveget nem csalatkozhatatlan isteni „információként" nézi, hanem tanúságtételként, azaz elbeszélő (narratív) hitvallásként. A szövegnek a tanulmányunk elején említett (és keresett) Jelöltjét nem a szövegen túli (történelmi) valóságban fürkészi, hanem úgy véli, hogy a narráció, az elbeszélés miként je mutatja meg a szöveg Jelöltjének identitását. Megelőlegezzük: a szöveg által megteremtett narratív identitás, pontosabban az, akiről a szöveg szól, az maga Jézus Krisztus. A szöveg értelmét, Jelöltjét nem lehet szövegeken túli (extratextuális) kategóriákkal – például „bizonyítékul" szolgáló régészeti lelettel, vagy esetleg a Jézus perét tartalmazó hirtelen felfedezett irattal – „iga-

[15] Hans W. Frei: *The Eclipse of Biblical Narrative. A Study in Eighteenth Century and Nineteenth Century Hermeneutics,* New Haven – London, Yale University Press, 1974. Vö. Fabiny Tibor: „Mi a narratív kritika?" in *Szóra bírni az Írást,* Hermeneutikai Füzetek 3, Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont Alapítvány, 1994, 46.; illetve uő: *Szóra bírni az Írást – Újra,* Hermeneutikai Füzetek 33, Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont Alapítvány, 2010, 52. Hans W. Freitől magyarul: A bibliai elbeszélések 'literális értelmezése' a keresztény tradícióban: feszíthető vagy elpattan? Ford. Mucsi Zsófia, in *A Sensus Literalis hermeneutikai kérdései, Brevard Childs, Hans Frei, Jame Barr, Paul Noble,* Hermeneutikai Füzetek 25, Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont Alapítvány, 2001, 43–83; uő: A teológia és az elbeszélés értelmezése, ford. Horváth Imre, in Horváth Imre – Thomka Beáta (vál. és szerk.): *Narratív teológia,* Narratívák 9, Budapest, Kijárat Kiadó, 2010, 123–147.

[16] George A. Lindbeck: *A dogma természete. Vallás és teológia a posztliberális korban,* ford. Ittzés Gábor, Hermeneutikai Füzetek 17, Budapest, Hermeneutika Kutatóközpont Alapítvány, 1998.

Studia_Caroliensa_2016.indd 64 2016.07.05. 11:29:26

zolni". A Biblia igazsága nem a történettudomány verifikációs igazsága, hanem ezt az igazságot, pontosabban a „jelenlétet" maga a szöveg „intratextuálisan" mutatja meg, s hozza létre a kapcsolatot a jelölt és az olvasó között,[17] noha az is igaz, hogy például 1Kor 15 elején Jézus feltámadása kapcsán Pál apostol egyszerre hivatkozik az „Írások szerinti" és a személyes tanúk (Kéfás, tizenkettő, ötszáz stb.) bizonyságtételére.

Akkor mit is jelentenek a bibliai szövegek? Hans W. Frei egyik tanítványa, William C. Placher egyik közelmúltban megjelent tanulmányában[18] elmagyarázza, hogy az evangéliumok szövege minek nem tekinthető és minek tekinthető. A negatív meghatározás értelmében az evangélium nem fikció, nem mítosz, de nem is a modern történettudomány értelmében vett történelem. Vagyis helytelenül járunk el, ha az evangéliumokat irodalmi műfajként, mítoszként vagy éppen ellenkezőleg, történelmileg megbízható dokumentumként olvassuk, hiszen azok narratívák, azaz elbeszélések, amelyekbe becsúszhattak történeti pontatlanságok vagy akár tévedések, amint ezt Kálvin is elismeri az evangéliumok harmóniájáról szóló könyvében.[19] A pozitív megközelítésben pedig így fogalmaz: az evangéliumok tanúságtételek; továbbá történelemszerű tanúságtételek; s végezetül történelemszerű tanúságtételek olyan igazságokról, amelyek egyszerre történelmi és transzcendens igazságok.

Eddig a bibliai szöveg természetéről mint narratíváról szóltunk; most viszont lássuk közelebbről, mit is jelent az, hogy a bibliai szöveg „drámai" narratíva.

A drámaiság fogalmát Kevin J. Vanhoozer vezette be a teológiai hermeneutikába a *The Drama of Doctrine* című 2005-ben megjelent könyvében,[20] amelyben azt hangsúlyozza, hogy a teológiának a *theoria* helyett a *theatrum* felé kell közelítenie, hiszen a keresztény hit alapvetően drámai természetű: a szó és a cselekedet drámai egysége nemcsak Jézusra, hanem a kereszténységre is jellemző. A hit tárgya, a hit és a megértés viszonya, illetve a Biblia értelmezése is lényegében egy drámai folyamat. Vanhoozernél a színházi metaforák revitalizálják a rendszeres teológia megmerevedett, élettelenné vált nyelvezetét. Így a teológia „dramaturgia", a Szentírás „szövegkönyv", a megértés „performancia", az egyház

[17] A yale-i iskola tanítását jól foglalja össze Hans W. Frei egyik tanítványa George Hunsinger A literalizmuson és az expresszivizmuson túl című tanulmányában, amely a *Modern Theology* című folyóirat 3. évfolyamában jelent meg (1987, 209–223). George Hunsinger: *Az új teremtés hajnala. Barth hermeneutikai realizmusa és a feltámadás,* Hermeneutikai Füzetek 29, Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont Alapítvány, 2005, 17–37.

[18] William C. Placher: How the Gospels Mean, in Beverly Roberts Gaventa – Richard B. Hays (eds.): *Seeking the Idenitity of Jesus,*Michigan-Cambridge, Grand Rapids, UK, 2008, 27–42.

[19] Idézi Placher: How the Gospels, 33.

[20] Kevin A. Vanhoozer: *The Drama of Doctrine. A Canonical Linguistic Approach to Christian Theology,* Louisville, Westminster John Knox Press, 2005.

Studia_Caroliensa_2016.indd 65 2016.07.05. 11:29:26

„színtársulat", a lelkipásztor „rendező" lesz (xii). Négyrészes könyvének „cselekménye" *(The Plot)* így alakul: I. Dráma *(The Drama);* II. A szövegkönyv *(The Script);* III. Dramaturgia *(The Dramaturge);* IV. Az előadás *(The Performance).* A Szentírás ebben az esetben olyan kanonikus szövegkönyv, amely állandóan előadásra, „performanciára" vár. Obermannt idézve így fogalmaz: „az egyház hagyománya az engedelmes interpretáció története."[21] Maga a kánon is performancia: Jézus Krisztus múltbeli tevékenységének előadása. A *sola scriptura* elve állandó korrektívum, a hitnek az egyházban történő performanciáját hivatott állandóan ellenőrizni. Vanhoozer rámutat, hogy bár igaz a reformáció felismerése, mely szerint a Szentírás önmagát értelmezi *(sacra scriptura sui ipsius interpres),* ám arra nem képes, hogy önmagát „performálja", vagyis előadja. A Szentírásnak közönségre, publikumra, azaz egyházra van szüksége, aki végrehajtja a „szövegkönyv" *(Script)* által igényelt performanciát.

Gondolatmenetünk számára újabb mérföldkőnek számít Richard B. Hays, *Reading Backwards. Figural Christology and the Fourfold Gospel Witness* című 2014-ben megjelent könyve, amely részletesen is kifejti a „visszafelé olvasás" mibenlétét, s a következőkben e könyv alapján fejtjük ki gondolatainkat.[22]

Hays könyve (amely egy 2013 őszén és 2014 tavaszán Cambridge-ben tartott előadássorozat alapján íródott) azt a kérdést vizsgálja, hogy a négy evangélista Jézus Krisztus életetét és halálát miképpen értelmezte, illetve olvasta Izrael szent könyvének (Héber Biblia, Ószövetség) fényében. Hays jól illusztrálja az intertextuális „visszafelé való olvasás" *(reading backwards)* lehetőségét az irodalmi „szoros olvasás" *(close reading)* módszerével. A könyv egyszerre szól az evangéliumok jelöltjéről, Jézus Krisztusról (ezért nevezi a szerző a módszerét figurális krisztológiának) ám az is érdekli, hogy az első keresztény közösségek miképpen alakították ki egyedülálló nézeteiket arról, hogy az általuk megismert és követett Jézus Krisztus Izrael Istenének a megtestesítője, a várt szabadító, a Messiás. Az evangéliumok nem történelmi iratok, de nem is művészi-tanítói fikciók, hanem tanúságtételek.

Ha az evangélisták azt képviselik, hogy Izrael Messiása Jézus Krisztusban eljött és beteljesedett, ez nem jelenti azt, hogy ezáltal tudatosan elszakítják magukat a judaizmustól? Valóban voltak és ma is vannak olyan keresztények, akik ún. „szuperszesszionista" vagy „behelyettesítő" nézetet képviselnek, mondván Izrael, mivel elutasította a Messiást, „az ő meglátogatásának idejét", önmagáról mondott ítéletet és az eredetileg Izraelnek szánt előjogot, a kiválasztottságot

[21] Uo. 150.

[22] Richard B. Hays: *Reading Backwards. Figural Christology and the Fourfold Gospel Witness,* Texas, Waco, Baylor University, 2014 és London SPCK, 2014, 2015.

Studia_Caroliensa_2016.indd 66 2016.07.05. 11:29:26

a „lelki Izrael", vagyis a keresztény egyház vette át. Tudjuk, hogy ennek az alapvetően antijudaista szemléletnek a 20. században katasztrofális következményei lettek.

A másik oldalon viszont inkább liberális köröken terjedt el az a nézet, hogy a kereszténység tulajdonképpen a Héber Biblia erőszakos, szektariánus félreértelmezésén alapszik, amely kénye-kedve szerint szelektíven sajátított ki számára kedves szövegeket.

Tehát két, ellentétes irányú purifikációs igyekezetet figyelhetünk meg. A kereszténység történelme folyamán, s különösen is a 20. században – például a „német keresztyének" – „zsidótalanítani" igyekeztek a keresztény Bibliát. Mindez természetesen az ősi eretnekség, a „markionizmus"[23] egyik újjáéledése.

A másik oldalon, a liberális körökben megnyilvánuló, s napjainkban igen divatos purifikációs szándék pedig a héber Biblia „kereszténytelenítése", dekrisztianizálása, dekanonizálása, s annak a nézetnek az egyre erőteljesebb képviselete, hogy a keresztény hit a maga előítéletével, krisztológiai értelmezésével, kánonjával megterheli a héber Biblia eredeti, tiszta világát. Ezért – főleg a történeti kutatás segítségével – megpróbálja rekonstruálni (sokszor spekuláció árán is) a szöveg „mögötti" eredeti kontextust és intenciót, mondván: „az Ószövetség hallgat Krisztusról".[24]

Hays itt is segítségünkre siet: elutasítja mind a (keresztény triumfalizmus veszélyeit hordozó) „behelyettesítő", szuperszesszionista szemléletet, mind a Biblia (a keresztény Ó- és Újszövetség) dekrisztianizálásásra irányuló tudományosnak mutatkozó történeti törekvéseket, amelyek naívnak, tudománytalannak tartanak olyan nézeteket, hogy Jézus Krisztusban elnyert szabadulásra vagy az ő ártatlan, helyettes áldozatára gondoljunk akár 2Móz 12-ben, a pászkavacsora történetében, illetve Ézs 53-ban, a szenvedő szolga figurájában.

Hays minden bizonnyal azt mondaná, hogy amiképpen az ószövetségi olvasat nem érvényteleníti az Újszövetség olvasását, úgy az újszövetségi olvasat sem hitelteleníthetí az Ószövetség olvasását. Mindkettő elutasítás mögött egyoldalú ideológiai (konzervatív, illetve liberális) premisszákon alapuló revíziós olvasási módszert figyelhetünk meg.

Mi a helyzet akkor a Hays által preferált és ajánlott „visszafelé történő" figurális olvasási móddal? Ez vajon nem revizionista olvasási mód?

De igen, ám gyorsan fűzzünk két megjegyzést e megállapításunkhoz. Az egyik, hogy végső soron minden olvasás revízió, vagyis az olvasás a szerző szövegének

[23] Markion a 2. században élt, az egyház által később eretnekké nyilvánított gondolkodó, aki szerint az Ószövetség „kegyetlen" Isten-képe ellentétes Jézusnak a minket szerető Atya-képével.

[24] Udo Schnelle hallei újszövetséges professzort idézi Hays, i. m. 3–4.

Studia_Caroliensa_2016.indd 67 2016.07.05. 11:29:26

(az olvasó tudatában való) újraírása. A másik megjegyzés: ez a revíziós, „visszafelé történő" figurális olvasás az evangelisták olvasási módja, akik így, ilyen intertextuális stratégiával fogadták be Izrael szent könyvét. Mindenekfelett pedig egyértelműen azt akarják, hogy megtérjen az olvasó képzelőereje:[25] „Ezek pedig azért írattak meg, hogy higgyetek: Jézus a Krisztus, az Isten Fia, s e hitben életetek legyen az ő nevében." (Jn 20,31) Igazat adhatunk Hays-nek, aki szerint akkor olvassuk helyesen a Szentírást, ha azt az evangelisták szemén keresztül olvassuk. Ahogy Jézus is kinyitotta az emmausi tanítványok szemét (Lk 24,31), majd megnyitotta saját tanítványainak értelmét (Lk 24,45), úgy az evangelistáknak köszönhetően mi is új látásmódot, olvasási és értelmezési kulcsot kapunk.[26] Egy irodalmi hasonlattal él, amikor azt mondja, hogy T. S. Eliot után már nem tudjuk úgy olvasni Shakespeare-t, mint korábban. Mások ma így fogalmaznak: Auschwitz után nem olvashatjuk úgy a Bibliát, mintha Auschwitz nem történt volna meg.[27]

Az evangelisták új látásmódja azonban nem független a régitől: a revízió nem érvényteleníti az Ószövetséget, hanem éppen ellenkezőleg: „betölti" azt. A figurális olvasással (szemben az allegorikussal) nem vész el az Ószövetség eredeti, zsidó értelme; s ezért lehetséges és szükséges is keresztényeknek a zsidókkal közösen olvasni a Bibliát. Hays a gonosz szőlőművesek példázata (Mk 11,27–35; Mt 21,33–46; Lk 20,9–19) segítségével magyarázza, hogy mi a különbség az evangelisták kanonikus és például a Tamás evangéliumának nem kanonikus olvasata között. Noha ugyanaz a példázat szinte szó szerint olvasható Tamás evangéliuma 65. részében, az apokrif evangélium[28] teljesen nélkülözi a szinoptikusok (LXX szerinti) szó szerinti ószövetségi utalásait az Úr szőlőskertjére (Ézs 5,1–7); a szeretett fiúra (1Móz 22,2; Zsolt 2,7), vagy Józsefre, akit a testvérei meg akarnak ölni (1Móz 37,20). Amíg Tamás evangéliuma „zsidótlanítja" a történetet, addig a kanonikus evangéliumok az intertextuális utalásokkal egyrészt a folytonosságot hangsúlyozzák, másrészt azt is, hogy a megváltás erőszak árán fog

[25] Hays: *Reading,* 4.

[26] Az emmausi tanítványok története sok szerzőnél a keresztény hermeneutika iskolapéldája. Vö. Horváth Orsolya: A 'gerjedező szív' Lukács evangéliuma 24. fejezetében, in uő: *A leleplező Ige. Hermeneutikai helyzetek az Újszövetségben,* Hermeneutikai Füzetek 35, Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont Alapítvány, 2013, 44–60. Richard S. Briggs: Keresztény Szentírás: az emmausi út, in uő: *Bölcs bibliaolvasás. Hogyan vegyük komolyan az Írást?* Hermeneutikai Füzetek 36, Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont Alapítvány, 2015, 22–35.

[27] Vö. Csepregi András: Az Újszövetség antijudaista szövegeinek értelmezése a holokauszt után, *Evangélikus nevelés,* 12, 2013/1, 21–33. Uő: Identitás és tolerancia – korlátok és lehetőségek, *Credo,* XIX. évfolyam, 2013/3, 5–14.

[28] Tamás evangélium, in Vanyó László (szerk.): *Apokrifek,* Ókeresztény írók 2, Budapest, Szent István Társulat, 1980, 306–307.

Studia_Caroliensa_2016.indd 68 2016.07.05. 11:29:26

bekövetkezni. Jézust tehát nem lehet a zsidó iratok nélkül megérteni, mint ahogy a keresztények számára sem lehetséges megérteni a zsidó iratokat Jézus nélkül.

Hays „evangéliumi hermeneutikáról" *(gospel-shaped hermeneutics)* beszél, s a figurális olvasását alapvetően retrospekív olvasási módnak tartja,[29] amely összhangban van az evangelisták „visszafelé történő" olvasásával. Már a *Kilenc tézis*ben (2003) is láttuk, hogy a szerzők a figurális-tipologikus olvasást szembeállították a Biblia prediktív-profetikus olvasási módjával: „a messiási próféciák utáni nyomozással szemben a tipologikus olvasást kell előnyben részesítenünk, amely felnyitja az Ószövetséget az Újszövetség irányában." A bizonyítékokra, mozaikokra *(proof-texts)* vadászó, s a Bibliát egy homogén kirakós játékként kezelő olvasást Hays itt is határozottan elutasítja:

> „A figurális értelmezés prespektívájából nézve hermeneutikai tévedés *(blunder)* lenne a Törvényt és a Prófétákat úgy olvasni, mint amelyek megjövendölik *(predict)* Jézus életének eseményeit. De Jézus történetének kibontakozásának fényében helyes és inspiráló visszafelé olvasni az Írást, s felfedezni, hogy a Törvény és a Próféták egészen váratlan módon a későbbi történetet előrevetítik *(foreshadowing)*."[30]

Tehát csak az evangélium olvasása és megértése után fedezhetem fel az Ószövetségnek az újra utaló motívumait és lelki rezdüléseit. Csak az Újnak a fényében láthatom meg az Ó-ban az Új előképét, prefigurációját.

Hays szerint az evangéliumok nem egyszólamúak, hanem polifónok. Négyféle módon tesznek tanúságot, az olvasónak a négyféle szólamot mint egy koráléneket kell hallgatnia, ahol előfordulhatnak pillanatnyi disszonanciák (például Jézus halálának időpontja a páskavacsora összefüggésében más a szinoptikusoknál mint Jánosnál). Ha az evangéliumok nem életrajzok a mai értelemben, akkor nekünk sem kell, sőt, nem is szabad valamilyen életrajzot fabrikálnunk belőlük a „mozaikkockák" összeillesztgetése által.

A következőkben összefoglaljuk és kommentáljuk, miként látja Hays a „figurális krisztológiát", illetve a „visszafelé való olvasás" stratégiáját a négy evangelista narratívájában.

[29] Hays: *Reading,* 93.
[30] Uo. 94.

Studia_Caroliensa_2016.indd 69 2016.07.05. 11:29:26

• Fabiny Tibor •

A márki narratíva

Márk evangéliuma Jézus Krisztus identitásának misztériumát jeleníti meg. Ő a legrövidebben író evangélista, s nála lettek figyelmesek a bibliakutatók az ún. „messiási titokra". Rögtön az evangélium elején Márk finom allúziókkal utal arra, hogy ki is a Küriosz, az Úr. Az evangelista Mk 2,3-at összekapcsolja Ézs 40,3-t Mal 3,1-el és 2Móz 23,20-szal. Jézus titokzatos identitását mindig ószövetségi utalásokkal sejteti. Ki ez, hogy a szél is és a tenger is engedelmeskedik neki? (Mk 4,41; vö. Zsolt 107,29). Ki az, aki Izrael pásztora? (Mk 6,4-34; vö. Ez 34,11). Ki bocsáthat meg bűnöket (Mk 2,7, vö. 2Móz 34,6–7)?; Ki jár a tengeren (Mk 6,45–52, Jób 9,8)? Az ószövetségi utalások tehát mind azt sejtetik, hogy Jézus Krisztus azonos az Ószövetség „Küriosz"-ával, azaz Jahvéval, az Örökkévalóval.

Akinek füle van a hallásra, az meghallja, hogy Isten országa betört ebbe a világba. Akik számára az apokaliptikus titok megadatott, szintén csak burkolt utalással beszélnek róla. A közösség feszült félelemmel és várakozással várja a titkok megnyílását. Márk hermeneutikai stratégiája: kriptikus írásbeli utalásokat ad az éles szemű olvasónak, hogy megláthassa az eszkatológiai misztériumot.[31]

Hays szerint a márki narratíva erőssége, hogy Márk tisztelettudóan enged az isteni misztérium rejtettségének és a kinyilatkoztatás paradoxon jellegének. Számára egyértelmű, hogy Jézus, aki Izrael Istene, belépett a történelembe, az emberi szenvedés világába. Márk józan eszkatológiai fenntartásai egészséges módon utalnak az emberi nyelv gyarlóságára, és ezért választja a közvetett, parabolikus kommunikáció gesztusát.

Hays a narratíva gyengeségének tartja, hogy az utalásokat nem veszi mindenki észre, ezért némelyek elmulaszthatják felismerni Jézus isteni identitását. Némileg az is zavaró lehet a példázatok magyarázata kapcsán, hogy Jézus a tanítványainak „ama kívülállókról" (Mk 4,11) beszél, s így egyesek elbizonytalanodhatnak, hogy „belül" vannak-e. A szektás, apokaliptikus közösségek pedig e kijelentés fényében esetleg túl hamar érezhetik magukat biztonságban.

Márk teljes narratívája azonban ez utóbbit állandóan szubvertálja, mert rámutat, hogy akiknek ismerniük kellene a misztériumot, azok állandóan félreismerik, s valójában a „külsők" (a bűnösök s a vámszedők) ismerik fel Jézust. A márki hermeneutika fényében állandó vigília, „vigyázás" szükséges, hogy ne essünk egy „episztemológiai felsőbbrendűség" önelégült állapotába.[32] Ez azt jelenti, hogy a hitet nem „birtokolhatjuk", annak állandóan korrektívumra van

[31] Uo. 96.
[32] Uo. 97.

Studia_Caroliensa_2016.indd 70 2016.07.05. 11:29:26

szüksége. Ennek hiányában a vallási egónk csak erősödni fog; Jézus pedig mindenféle egót, beleértve a vallásit is, le akar rombolni.

A MÁTÉI NARRATÍVA

Amíg Márknál sok minden félhomályban marad, addig Máté evangelista mindent elmagyaráz. Egyes kimutatások szerint hatvanegy ószövetségi idézet található Máté evangéliumának huszonnyolc fejezetében.[33] Mivel egy beidézett ószövetségi előkép logikailag nincs szoros összefüggésben a beteljesedéssel, képzelőerőre van szükségünk, hogy például az evangélium elején megértsük, a szerző miért tekinti Hós 11,1-t Jézus Egyiptomból való menekülése előképének (Mk 2,13–15), vagy Rachel fiainak siratása (Jer 31,15) miképpen előképe a Heródes által legyilkolt csecsemők miatti anyai jajgatásnak (Mt 2,17–18). Jézus sokszor az Ószövetségből idézett szavaival utal arra, hogy ő már korábban is jelen volt (Mt 24,35, vö. Ézs 40,8). „A veletek vagyok" (Mt 28,20) is utalás az Úrra (1Móz 28,15; Hag 1,13). Máté nemcsak azt hirdeti, hogy Jézus keresztrefeszítése volt az az esemény, ami üdvösséget hozott a világnak, hanem még ennél is radikálisabbat: akit megfeszítettek és feltámadt a halálból, ugyanaz az Isten, aki az egész teremtés felett uralkodik, és az övéivel marad mindörökké.[34]

Máté tehát mindvégig tudatosan akarja bizonyítani, hogy Jézus élete és halála az Ószövetség beteljesedése. Nála a leggyakoribb a „beteljesedett"-formulák használata. Mintha az olvasót tudatosan arra késztetné, hogy nézze meg az eredeti kontextust. Máté célja, hogy bizonyítsa, hogy Jézus értelmezi és be is teljesíti a Tórát: Jézus körül újraformálódik a Tóra.[35] Jézus azonban több mint Messiás vagy törvényhozó: Ő a trónon ülő Emberfia (Dán 7).

A mátéi narratíva erősségei: Márkkal ellentétben nála minden világos. Hermeneutikai szabályait egyértelműen megadja. Hangsúlyozza Izrael történetének folytonosságát: Isten továbbra is a népével van. Jézusban az Isten élő jelenlétét tapasztaljuk, akit tisztelettel imádunk. Isten munkájának folyamatosságát fedezhetjük fel Máté krisztológiájában.

A mátéi narratíva gyengéi között Hays először a túlságosan magabiztos krisztológiát említi, ami éles vitát támaszt más zsidó közösségekkel. Máté fogalmaz leginkább élesen a farizeusokkal szemben (Mt 23). A gyakori beteljesedésformula nem mindig koherens. Nem fejti ki világosan, hogyan lehet Jézus egy-

[33] Uo. 38.
[34] Uo. 53.
[35] Uo. 97.

Studia_Caroliensa_2016.indd 71 2016.07.05. 11:29:26

szerre a fogságból hazatérő Izrael figurális beteljesedése, a törvényadó új Mózes, s Izrael mindig jelenlévő Istene. Máté túlságosan gyakori konfesszionális megfogalmazásai feszültségben állnak Márk isteni misztérium előtti mély tiszteletével. Hays szellemesen jegyzi meg, hogy Máté mintha megismételné Péternek a megdicsőülés hegyén (Mt 17,1-8) mondott lelkes szavait, mintha maga is „sátrat akarna építeni Jézusnak", ahelyett, hogy megilletődve hallgatna és várná a csodát.

A LUKÁCSI NARRATÍVA

A lukácsi narratíva lényege, hogy Isten megszabadítja Izraelt: erről szólt Zakariás éneke; Anna hálaéneke; s ennek vélt elmaradásáról panaszkodnak a még nem látó emmausi tanítványok (24,21). Jézus a szeretett Fiú – hangzik el fentről Jézus megkeresztelésekor (3,22) és a megdicsőüléskor (9,35). Lukácsnál a mátéi „jövendölés-beteljesedés" helyett az „ígéret és beteljesedés"-séma dominál: Isten ígéreteinek gazdagságát hordozza a szövetség népe. Az evangéliumon átsüt az öröm, ami egyben az evangelista válasza Isten ígéretének beteljesítésére. Lukács úgy mondja el újra Izrael történetét Jézus és az egyház történetében, hogy abban bizonysággal felismerhetjük Isten megváltási tervének beteljesedését.

A lukácsi narratíva erőssége, hogy bátran mutatja ki a kontinuitást Izrael történetének múltja, jelene és jövője között. Egy mindent átfogó képet arról, hogy az Írásokban minden róla szól (Lk 24,44). Jézus egyszerre Izrael ura, aki a szegényekkel, az elnyomottakkal keres és vállal közösséget. Jellemző rá a pogányok felé való nyitás Isten munkájának kiterjesztése érdekében, hiszen mindig is cél volt, hogy Izrael a „népek világossága" legyen. Íráshasználatát a gazdag allúziótechnika, valamint a kívülállók iránti nyitottság jellemzi annak érdekében, hogy mások is megértsék Izrael Írásának az üzenetét.

Lukács magabiztos az üdvtörténetben, s e folyamatos olvasás egy lehetséges triumfalizmus veszélyét is hordozhatja. Hays szerint a kánonban ezért van szükség Márk hangjára, aki ellensúlyoz minden lehetséges triumfalizmust! Ugyanakkor Lukács és Márk abban mégis hasonlítanak, hogy náluk Jézus narratív isteni identitása az intertextuális utalásokra épül, amíg Máténál és Jánosnál gyakrabban inkább hitvalló (konfesszionális) megnyilatkozások hallhatók.

A JÁNOSI NARRATÍVA

A jánosi narratívában Jézus a templom transzfigurációjaként jelenik meg: az evangélium elején olvassuk, hogy a tanítványainak is csak a feltámadás után

Studia_Caroliensa_2016.indd 72 2016.07.05. 11:29:26

világosodik meg, hogy a templom lerombolása kapcsán a saját testéről beszélt (2,22). János számára Jézus nemcsak a templom, ahol Istennel találkozunk, hanem Ő maga az Isten, aki megszabadít és önmagához vonz bennünket. Amint Lukácsnál Jézus az emmausi tanítványokkal való beszélgetésben serkentett az Ószövetség retrospektív olvasására (Lk 24,27), Jánosnál ugyanúgy a „visszafelé való olvasásra" buzdít: „Ha hinnétek Mózesnek, hinnétek nekem: mert énrólam írt" (Jn 5,46). Kimutatták, hogy János ószövetségi idézetei hatvan százalékban a Zsoltárok könyvéből valók.[36] Jézus János narratívájában tudatosan tölti be az ószövetségi ünnepeket. Hays érdekes párhuzamot von a Prológus (Jn 1,1–17) és a Bölcsesség preegzisztenciája között (Péld 8, 22–31).

János a szinoptikusoknál jóval kevesebb írásbeli forrást használ (például alig idézi a Tórát), de szövegeinek megformálása művészibb, mint a szinoptikusoké, kifejezésmódja vizuális: a fények és árnyak játéka Rembrandt művészetéhez hasonlítható.

Az evangélium többször is explicit módon állítja, hogy visszafelé olvasható az Írás; s ebben majd a Szentlélek siet a segítségünkre. A retrospektív olvasás figurális, amely során az Ószövetség egy hatalmas szimbólumszövetként jelenik meg. Mózesnek az érckígyóról szóló szavai is csak a húsvét utáni visszatekintő (retrospektív) perspektívában értelmezhetők Jézus figurális előképének.

Jézus a megtestesült Logosz és az isteni Bölcsesség: János úgy olvassa figurálisan az Írást, hogy lássuk a Logosz megtestesülés előtti nyomait! A jánosi narratíva mély, poetikus olvasata nyilvánvalóvá teszi, hogy minden az Igére, minden Jézus testére vonatkozik, ami fényt ad a világnak.

A jánosi narratíva gyengeségeiről nehéz beszélni, legfeljebb annak potenciális veszélyeire lehet utalni. Úgy tűnik, János a hermeneutikáját polemikusan, a Jézus istenségét elutasítók ellenében építi fel, s ezáltal Jézus ellenségeit sokszor diabolikusan, Istentől ontologikusan elidegenedettként mutatja be (Jn 8,39–47). Ebből könnyen alakulhatnak ki zsidóellenes és szuperszesszionista teológiák. Másrészt a dualizmusa (fény–sötétség, élet–halál stb.) könnyen teret adhat a történetellenes gnosztikus olvasatoknak. Ám a gnosztikusokkal szemben János nem veti el a szövegek literális, szó szerinti jelentését, csupán rámutat azok mélyebb, tipologikus értelmezési lehetőségeire. János Jézusa nem értékeli alul Mózest, hiszen Mózes is róla tesz tanúságot.

[36] Uo. 81.

Studia_Caroliensa_2016.indd 73 2016.07.05. 11:29:26

A NÉGY PERSPEKTÍVA SZIMFÓNIÁJA

Összefoglalva: a négy evangélium négy perspektívája négy polifón szólamot képvisel, amelyek egymást kiegészítik, ám semmiképp sem homogenizálhatók. Az egyház kánonjának a célja, hogy paradigmatikus modellt nyújtson számunkra, hogy miképpen fogadjuk be és hirdessük az írásokat, hogy a hermeneutikánkat a négyes evangélium alakítsa ki.

A Szentírás szövegek teste, amely Isten közösségének úgy adatott, hogy az isteni dráma több szinten hordoz jelentést (vö. Kilenc tézis 4. pontja). Némely jelentés rejtett, s csak retrospektív módon világosodik meg.

A Szentírást csak a kereszt és a feltámadás fényében lehet újraértelmezni. Ez azért nem kétséges, mert a kereszthalál az evangelisták számára kinyilatkoztató erővel bír. Ez újraértelmezéssel és transzformációval jár. A tanítványok is csak a feltámadás után látták meg, hogy például Mózes Jézus prefigurációja (Jn 2,22). Márk, a legszemérmesebb tanúságtevő is csak a római századossal mondatja ki: „Bizony, Isten fia volt" (Mk 15,39).

Az evangelistákhoz hasonlóan az Ószövetség szövegei minket is arra szólítanak fel, hogy megtérjen a képzelőerőnk. Csak akkor halljuk meg üzenetüket, ha hagyjuk, hogy az „intertextuális performanciájuk" hasson olvasói érzékenységünkre. A kulcsszavak e narratív hermeneutikában a következők: „sztori", „metafora", „prefiguráció", „allúzió", „echo", „megfordulás", „irónia" stb. A retorikai alakzatok természetesen a mondanivalóra irányítják a figyelmünket. Az evangelisták kérdező, nyitott emberekké akarnak alakítani minket azáltal, hogy megtanítanak bennünket érdeklődő olvasókká lenni. Richard S. Briggs megfogalmazásában: „bölcs" olvasókat akar belőlünk formálni.[37]

Az evangelisták számára Izrael Szentírása a világ „igaz" története. A teremtéstől a megváltásig ívelő történet. Ezért kerestünk narratív mintákat az Ószövetségben szabályok jövendőmondások és a „bizonyítékok" *(proof-text)* helyett. Az evangelisták maguk is történetmesélők *(story-tellers),* s az Ószövetségre nem mint predikcióra tekintenek.

Az evangelisták retrospektív renarrációja nem Izrael történetének elvetéséről, hanem e történetnek a transzfigurációjáról és folytatásáról szól. Önmagukat is úgy látják, mint akik benne vannak Izrael szövetségi narratívájában: Lindbeck ezt „intratextualitásnak" nevezi.[38] Ez kizárja a keresztény teológia esetleges markionista, szuperszesszionista veszélyeit. A Szentírás a benső, ám nem

[37] Briggs: *Bölcs,* 189–193.
[38] Lindbeck: *A dogma,* 184–204.

Studia_Caroliensa_2016.indd 74 2016.07.05. 11:29:26

indifferenciált egységet mutat fel. Az véletlen, hogy az evangelisták által használt Ószövetség a Szeptuaginta. Az evangelisták annyira mélyen járatosak az írásokban, hogy allúzióik arra ösztökélik az olvasót, hogy fedezze fel az intertextuális utalás hálózata mögötti összefüggéseket.

Minél mélyebben vizsgáljuk meg az evangéliumi narratívák zsidó és ószövetségi eredetét, annál egyértelműbb, hogy mindegyik evangelista számára Jézus azonos Izrael Istenével! Ez ellene szól az úgynevezett „alulról jövő krisztológiának". János ún. „felülről jövő krisztológiáját" sokáig egy hellenisztikus fejlődés eredményének látták; ám – az elemzések tükrében – egyértelmű, hogy az isteni identitást a leginkább „alulról jövőnek" mondott márki, lukácsi evangéliumok is vallják. Nincs tehát értelme az „alulról jövő" és „felülről jövő" krisztológiák mesterkélt megkülönböztetésének. Az evangelisták végig azt állítják, hogy az Ószövetség Istene élő és aktív. Ezért hűséges az ő tanúságtételük.

Végezetül Hays radikálisan élére állítja a kérdést: vagy igaz, hogy Ábrahám és Izsák Istene azonos a Megtestesült Igével, azaz Jézus Krisztussal, vagy nem. Ha ez nem igaz, akkor az evangéliumok veszélyesen eltorzítják, s helyükről kizökkentik Izrael történetét. Ám ha mégis igaz, akkor nemcsak kívánatos, hanem lehetséges is az Ószövetség „visszafelé történő", figurális olvasása, amely által a két nyelv, a négy perspektíva megmutatja az „egy" identitást, aki a Jézus Krisztus. Tanulmányunk befejező részében erre a kérdésre keressük a választ: mit jelent Jézus Krisztus identitása?

JÉZUS KRISZTUS IDENTITÁSA

Mindvégig utaltunk arra, hogy az evangéliumok szerzői figurálisan, „visszafelé" olvassák Izrael szent iratait a Jézus Krisztussal való személyes találkozásuk, majd különösen is az ő feltámadásának fényében.

Az evangéliumok szerint a tanítványok – bár három éven keresztül a mesterükkel voltak, őt hallgatták és követték – még közvetlenül a halála előtt sem értik, hogy valójában kicsoda ő. Amikor Jézus búcsúbeszéde hallatán Fülöp látni akarja az Atyát; Jézus eképpen feddi meg: „Annyi idő óta veletek vagyok és nem ismertél meg engem, Fülöp? Aki engem lát, látja az Atyát. Hogyan mondhatod: Mutasd meg nekünk az Atyát?" (Jn 14,9). Három éven keresztül bizalommal követték őt, Jézus identitása azonban ekkor számukra távolról sem volt egyértelmű. Olyannyira nem, hogy Jézus elítéltetésekor hitük mélységesen megingott, Péter megtagadta őt; majd a keresztfa közeléből félelemből mindnyájan elmenekültek. Csalódottságuk odavezetett, hogy saját identitásuk is összeomlott, vagy legalábbis súlyos válságba került.

Studia_Caroliensa_2016.indd 75 2016.07.05. 11:29:26

Két fontos esemény játszott döntő szerepet identitásuk fokozatos visszanyerésében és felépülésében: a feltámadott Jézussal való (először félelmet keltő, majd fokozatosan biztonságot adó) találkozásuk, majd Jézus mennybemenetele után a Szentlélek kiáradása. A tanítványság viszonylag hosszú három évének menynyiségéhez képest egyértelműen intenzív, minőségi idő volt számukra a feltámadott Jézus fizikai megmutatkozása és a negyven napon keresztül való jelenléte. A mennybemenetel után hamarosan megtapasztalják a Jézus által megígért Vigasztaló, a Szentlélek erejét, s rajta keresztül Jézusnak a valóságos (bár nem fizikai) jelenlétét.

Jézus Krisztus identitásának egyik ismérve az ő jelenléte. Az evangelisták azért tudnak róla hitelesen beszélni, mert ő nemcsak volt, nemcsak lesz, hanem a jelenben is „van", jelen van. Ezért is mondhatjuk, hogy az evangéliumok autentikus olvasása a narráció szándéka szerinti olvasást kívánja meg a már idézett Jn 20,31 jegyében. Bármilyen „történeti" vagy a mai „pszichológiai" olvasási módszerrel szemben. Láttuk, a narrációk nem a szó mai értelemében vett életrajzok, hanem tanúságtételek és igehirdetések.

Vizsgáljuk meg, mit is jelent ez a jelenlét *(presence);* illetve, hogy az evangéliumi narrációk miként mutatják meg meg Jézus Krisztus jelenlétét és identitását.

A „jelenvalóvá tevés" igénye azonban nemcsak az evangéliumok, de mégcsak nem is kizárólagosan az Újszövetség igénye. Gerhard von Rad és más Ószövetség-kutatók rámutattak, hogy a jelenlét megteremtésének igénye, azaz a múlt jelenbe hozása (kontemporalizálása) már Izrael történetében központi jelentőséggel bírt: a rendszeres emlékezés, a szabadítás alaptörténetének évenkénti ünnepélyes recitálása peszach alkalmából igen fontos szerepet játszott a zsidó nép megmaradásában. A héber gondolkodás időben mozog: a mindenkori jelen új eseményeit is általában a régi fényében érti meg, s ezáltal reaktualizálja, élővé, jelenvalóvá teszi a múltat, sőt, új helyzetekben újraértelmezi azt.[39] A múlt újra és újra történő elmondása, a narratíva recitálása és szükséges revíziója egy nép életében az önazonosság teremtője, éltetője és megtartója.

Ugyanez igaz a kereszténységre is. Jézus Krisztus jelenvalósága (reálprezenciája) nélkül elvész a keresztény hit relevanciája, s a kereszténység is csupán egy lesz a sok világvallás között. Kierkegaard helyesen mutatott rá, hogy a történelmi kereszténységből kiveszett a krisztushit, azaz az „egyidejűség" igénye, ami

[39] Gerhard von Rad: Az Ótestamentum tipologikus értelmezése, ford. Novák György, in Fabiny Tibor (szerk.): *Tipológia és apokaliptika,* Hermeneutikai Füzetek 11, Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont Alapítvány, 1996, 37., illetve ugyanaz in Fabiny Tibor (szerk.): *A tipológiai szimbolizmus,* Ikonológia és Műértelmezés 4, Szeged, JATEPresss 1998, 144. (1. kiad. 1988).

Studia_Caroliensa_2016.indd 76 2016.07.05. 11:29:26

egyedül képes arra, hogy valaki „krisztusivá" lehessen: „a legcsekélyebb részed sincs Krisztusban … hacsak nem válsz … egyidejűvé vele."[40]

„Veletek vagyok a világ végezetéig" hangzott az ünnepélyes ígéret a missziói parancs után (Mt 28,20). Mit jelent tehát Jézus Krisztus jelenléte? A keresztény tanítás szerint Krisztus a róla szóló tanúságtételben: az Igéjében és a szentségekben van jelen az ő Szentlelke által. A Szentháromság harmadik személye nem önmagáról, hanem Krisztusról tesz tanúbizonyságot. Végső soron minden keresztény prédikáció célja Krisztus jelenvalóvá tétele a proklamáció, vagyis a hirdetés által. Az egyház a kezdettől fogva Jézus halálának és feltámadásának örömhírét hirdeti, vagyis azt, hogy Ő él, azaz jelen van. Ezt az evangéliumot adja tovább minden korban és nemzedékről nemzedékre: ennek az örömhírnek átadására, a szentségek kiszolgáltatására, azaz a Krisztusban való részesítésre hivatott el az egyház (ekklézia). A keresztség a krisztustestbe való beoltódás, a meghalás és a feltámadás által (Róm 6), az úrvacsora pedig a krisztustestben való részesedés.

Krisztus jelenvalóságát, ami nem csupán szimbolikus, metaforikus, hanem reális, sőt, egyenesen isteni valóság, s ezt nem kizárólag a dogmatika tanítja, hanem ezt az evangéliumok is maguk is érzékeltetik az elbeszélés, a szóhasználat és az ószövetségi rezonanciák, áthallások (echók) által. Máté evangelista narratívájának utolsó szavaiban: „én veletek vagyok minden napon a világ végezetéig" (Mt 28,20) Jézus maga az, aki éppen e fenti szavakkal *(ego meta hümin)* teremti meg az azonosságát az Ószövetség „Úrával". Ugyanezt mondta az Úr Jákóbnak: „én veled vagyok" (1Móz 28,16); majd Mózesnek (2Móz 3,12), Józsuénak (Józs 3,7). Haggeus próféta által is így szól az Úr: „Én veletek vagyok" (Hag 1,13). Máté evangelista szavaiban tehát egyértelművé válik, hogy a Názáreti Jézus azonos Izrael Istenével. Más szóval: Jézus Krisztus és Ábrahám, Izsák és Jákób Istene: Egy. János evangéliumában pedig különösen is feltűnő gyakorisággal fordulnak elő az „én vagyok" mondások, amelyek hallatán megrezzenhetett minden hitben érzékeny zsidó: számukra a Názáreti szavai blaszfémiának tűnhettek, hiszen azokban – jogosan – a „Vagyok, aki vagyok"-ra (1Móz 3,14) történő utalást fedezhették fel.

Miképpen kapcsolódik egymáshoz jelenlét és identitás az evangéliumi narratívák Jelöltjében, Jézus Krisztusban? A választ Hans W. Frei *The Identity of Jesus Christ* (1975) című könyvében[41] keressük. Az identitás lényege a személy páratlansága; egyedülálló, mással ki nem cserélhető volta.[42] Ezt az identitást az evan-

[40] Søren Kierkegaard: *A keresztény hit iskolája,* ford. Hidas Zoltán, Budapest, Atlantisz, 1998, 49.
[41] Hans W. Frei: *The Identity of Jesus Christ. The Hermeneutical Bases of Dogmatic Theology,* Philadelphia, Fortress Press, 1975. 2. kiad. Wipf and Stock Publisher, 1997, 2000.
[42] Frei: *The Identity of Jesus Christ,* 95.

Studia_Caroliensa_2016.indd 77 2016.07.05. 11:29:26

géliumok narratívái mutatják meg, s az evangéliumok – most visszautalunk Placherre – nem mítoszok, nem fikciók, nem mítosz, de nem is a modern történettudomány értelmében vett történelemi írások, hanem történelemszerű tanúságtételek. Jézusnak az ő (isteni) jelenlétére utaló identitása azonban nem csupán egy önmagára utaló zárt identitás, hanem olyan jelenlét, amelyet ő megoszt a benne hívőkkel is, mondja Frei.[43]

Jézus páratlan lénye az evangélisták számára éppen a szenvedésében, majd feltámadásában kulminálódik, s ezáltal lesz egyedülállóvá. Ezért mondhatjuk, hogy az evangéliumok narratívájának csúcspontja a feltámadás, sőt, az evangelisták számára Jézus identitása az ő feltámadásában mutatkozik meg.[44] Jézus tehát nem csupán egy megváltó (mint a gnosztikusok számára), vagy hős (mint egyes irodalmi alkotások főszereplője), hanem egyedülálló, páratlan identitással bíró személy. Páratlansága azáltal nyilvánul meg, hogy egyedül ő azonos Istennel, s az evangéliumok tanúságtétele szerint egyedül ő a megváltó.[45]

Frei azt hangsúlyozza, hogy az identitást általában az előadott szándék *(enacted intention)* és a megnyilatkozó cselekedet *(manifested action)* határozza meg. Krisztus azonossága a szándékában mutatkozik meg: a földi szolgálatában mindvégig ő az engedelmes fiú (Fil 2), aki önként teszi le az életét, s mindvégig úgy cselekszik, ahogy neki „kell" cselekednie.[46] Engedelmessége az erőben és az erőtlenségében nyilvánul meg,[47] vagyis ő – egy másik bibliai képpel élve – egyszerre az oroszlán és a bárány (Jel 5,5). Az Atyának való engedelmességében mindvégig megmarad embernek, s a feltámadása sem „önmagától" történik, hanem az Atya támasztotta fel őt (ApCsel 10,40; 1Kor 15,15); ám a feltámasztása pillanatában visszavette isteni hatalmát és „felépítette" az ellenfelei által lerombolt templomot (Jn 1,19). Frei kiemeli, hogy nem egy fantom Jézus, hanem a megfeszített Jézus támadt fel, aki megmutatta a sebeit az őt követőknek.[48] A feltámadás ezért nem előadott szándék *(enacted event),* hanem Isten rejtett szándékának a megnyilatkozása is *(manifestation of God's hidden action).*

Frei Jézus identitását az elbeszélés fokozatos (kumulatív) kibontakozásában mutatja meg: először az engedelmességét, majd erejének és erőtlenségének együttesét, e kettő egymába átjátszását, s végezetül Jézus és Isten szándékának

[43] „When the Christian speaks of Christ's presence, he means that Jesus *owns presence and yet turns and shares it with us*." Uo. 91.

[44] „[I]n the Gospel-story the human person of Jesus of Nazareth becomes most fully himself in the resurrection. Moreover, the focusing of his full identity in the resurrection is what enables him to turn and share his presence with his disciples." Uo. 104.

[45] Uo. 133.

[46] Uo. 142–145.

[47] Uo. 152–155.

[48] Uo. 160.

Studia_Caroliensa_2016.indd 78 2016.07.05. 11:29:26

és cselekedetének kölcsönös kapcsolatát. Az evangéliumok történései szervesen épülnek egymásra, ezért a narratívák önkényes, a narratíva szövetétől idegen szempont alapján történő felbontása ugyanolyan veszélyes, mint irodalmi művek esetében.

Valóban, e szerves, egymásra épülő narratívában mutatkozik meg Jézus páratlan identitása: a születéstörténet, a keresztség, a szenvedéstörténet fokozatosan vezet el a feltámadásig, Jézus drámai identitásának csúcspontjáig. A narratíva a hit logikájára épül, amely elvezet odáig, hogy az olvasó ne tudjon ne hinni.[49]

Frei végkövetkeztetése, hogy Jézus Krisztus identitása nem választható el Isten identitásának kérdésétől. Mint írja: „Az evangéliumi történet csúcspontja Jézus páratlan egyéniségének teljes egysége Isten jelenlétével. Ugyanez a csúcspont: a szenvedéstörténet, kereszthalál, feltámadás folyamata azt is megmutatja, hogy Jézus szándékát és cselekedetét átveszi az Atya. Ha tehát annak a *Jézus*nak az identitásáról beszélünk, akinek hisszük a jelenlétét, akkor az *Isten* jelenlétét is el kell fogadnunk.[50] Az Atya és a Fiú egységének identitását a Szentlélek közvetíti az egyházban az igén és a szentségeken keresztül.[51]

Jézus Krisztusnak a négy evangéliumi narratíva által felidézett identitása az egy Isten jelenlétéhez, más kifejezéssel: a hit misztériumához vezet.

ÖSSZEFOGLALÁS

Tanulmányunkat a két nyelv és kultúra: a héber Biblia (Ószövetség) és a görög Újszövetség kapcsolatában a hermeneutikai kérdések felvetésével kezdtük, majd gondolatmenetünket a négy evangéliumi narratíva kapcsán a „visszafelé történő olvasás" gyakorlatával folytattuk. Ennek során jutottunk el a bibliai narratívák Jelöltjéhez, Jézus Krisztushoz. Dolgozatunk befejező részében annak a Jézus Krisztusnak az identitásával foglalkoztunk, aki nemcsak önmagával, hanem az őt küldő Atyával és az általa küldött Szentlélekkel is azonos. Ez az azonosság nem egy önmagába forduló, hanem önmagát kifelé közlő és közvetítő azonosság, amely az olvasót is a vele való azonosulásra, vagyis az egységre invitálja. A 18. századi amerikai teológus, Jonathan Edwards szavaival: „Ez volt Krisztus szándéka: hogy

[49] Uo.183.

[50] „The climax of the Gospel story is the full unity of the unsubstantiable individuality of Jesus with the presence of God. The same climax, the passion crucifiction resurrection sequence, involves also the supersession of Jesus' intention and action by that of God. In short, to speak of the identity of *Jesus,* in which he is affirmed by the believer to be present, is also to speak of the presence of *God*." Uo. 186.

[51] Uo. 189.

Studia_Caroliensa_2016.indd 79 2016.07.05. 11:29:26

ő és Atyja eggyé válhasson népével. Jn 17,21–23: *»Hogy mindnyájan egyek legyenek; a mint te én bennem, Atyám, és én te benned, hogy ők is egyek legyenek mi bennünk: hogy elhiggye a világ, hogy te küldtél engem. És én azt a dicsőséget, a melyet nékem adtál, ő nékik adtam, hogy egyek legyenek, a miképen mi egy vagyunk: én ő bennök, és te én bennem: hogy tökéletesen eggyé legyenek.«* Krisztus volt az, aki mindezt véghezvitte: akiket Atyja neki adott, beviszi Isten országába, hogy az Atyja és népe egy közösség, egy család legyen; hogy az egyház a Szentháromság áldott közösségébe befogadást nyerjen."[52]

BIBLIOGRÁFIA

Auerbach, Eric: Figura, ford. Bernáth Gyöngyvér, in Fabiny Tibor (szerk.): *A hermeneutika elmélete*, Ikonológia és műértelmezés 3, Szeged, Jatepress, 1998, 17–58.

Auerbach, Eric: *Mimézis. A valóság ábrázolása az európai irodalomban,* Budapest, Gondolat, 1985.

Bettenson, Henry (ed.): *Documents of the Christian Church,* Oxford – New York, Oxford University Press, 1963.

Briggs, Richard S.: Keresztény Szentírás: az emmausi út, in uő: *Bölcs bibliaolvasás. Hogyan vegyük komolyan az Írást?* Hermeneutikai Füzetek 36, Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont Alapítvány, 2015.

Csepregi András: Az Újszövetség antijudaista szövegeinek értelmezése a holokauszt után, *Evangélikus nevelés,* 12, 2013/1, 21–33.

Csepregi András: Identitás és tolerancia – korlátok és lehetőségek, *Credo,* 19, 2013/3, 5–14.

Davis, Ellen F. – Hays, Richard B. (eds): *The Art of Reading Scripture,* Grand Rapids, Michigan, Cambridge UK

Davis, Ellen F. – Hays, Richard B. (szerk.): A bibliaolvasás művészete, ford. Tóth Sára, *Lelkipásztor,* 2008/4., 137–139.

Detweiler, Robert: What is a Sacred Text? *Semeia,* 1985/31, 213–230.

[52] Jonathan Edwards: *Oroszlán és Bárány. Krisztus szépsége,* Hermeneutikai Füzetek 34, ford. Balczó Sarolta, Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont Alapítvány, 2012, 53. Angolul: "This was the design of Christ, that he and his Father, and his people, might all be united in one. John 17:21–23, »That they all may be one, as thou, Father, art in me, and I in thee; that they also may be one in us; that the world may believe that thou hast sent me. And the glory which thou hast given me, I have given them, that they may be one, even as we are one; I in them and thou in me, that they may be made perfect in one.« Christ has brought it to pass, that those whom the Father has given him should be brought into the household of God, that he, his Father, and his people should be as one society, one family, [and] that the church should be as it were admitted into the society of the blessed Trinity." in Wilson H. Kimnach – Kenneth P. Minkema – Douglas A. Sweeney (eds.): *The Sermons of Jonathan Edwards. A Reader,* New Haven – London, Yale University Press, 1999, 196. (A fordítás utolsó szavait módosítottam – F. T.)

Studia_Caroliensa_2016.indd 80 2016.07.05. 11:29:26

Edwards, Jonathan: *Oroszlán és Bárány. Krisztus szépsége,* ford. Balczó Sarolta, Hermeneutikai Füzetek 34, Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont Alapítvány, 2012.

Fabiny Tibor: Mi a narratív kritika, in *Szóra bírni az Írást – Újra,* Hermeneutikai Füzetek 33, Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont Alapítvány, 2010, 49–59.

Frei, Hans W.: A bibliai elbeszélések 'literális értelmezése' a keresztény tradícióban: feszíthető vagy elpattan? Ford. Mucsi Zsófia, in *A Sensus Literalis hermeneutikai kérdései, Brevard Childs, Hans Frei, Jame Barr, Paul Noble,* Hermeneutikai Füzetek 25, Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont Alapítvány, 2001, 43–83, 123–146.

Frei, Hans W.: A teológia és az elbeszélés értelmezése, ford. Horváth Imre, in Horváth Imre – Thomka Beáta (vál. és szerk.): *Narratív teológia,* Narratívák 9, Budapest, Kijárat Kiadó, 2010, 123–146.

Frei, Hans W.: *The Eclipse of Biblical Narrative. A Study in Eighteenth Century and Nineteenth Century Hermeneutics,* New Haven – London, Yale University Press, 1974.

Frei, Hans W.: *The Identity of Jesus Christ. The Hermeneutical Bases of Dogmatic Theology,* Philadelphia, Fortress Press, 1975, 2. kiad. Wipf and Stock Publisher, 1997, 2000.

Frye, Northrop: *Kettős tükör. A Biblia és az irodalom,* ford. Pásztor Péter, Budapest, Európa, 1996.

Hays, Richard B.: *Reading Backwards. Figural Christology and the Fourfold Gospel Witness,* Texas, Waco, Baylor University, 2014; ua. London SPCK, 2015.

Horváth Orsolya: A 'gerjedező szív' Lukács evangéliuma 24. fejezetében, in uő: *A leleplező Ige. Hermeneutikai helyzetek az Újszövetségben,* Hermeneutikai Füzetek 35, Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont Alapítvány, 2013.

Hunsinger, George: A literalizmuson és az expresszivizmuson túl: Karl Barth hermeneutikai realizmusa, in uő: *Az új teremtés hajnala. Barth hermeneutikai realizmusa és a feltámadás,* Hermeneutikai Füzetek 29, Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont Alapítvány, 2005, 17–37.

Kermode, Frank: *The Genesis of Secrecy. On the Interpretation of the Narrative,* Cambridge, Harvard University Press, 1979.

Kierkegaard, Søren: *A keresztény hit iskolája,* ford. Hidas Zoltán, Budapest, Atlantisz, 1998.

Kimnach, Wilson H. – Minkema, Kenneth P. – Sweeny, Douglas A. (szerk.): *The Sermons of Jonathan Edwards. A Reader,* New Haven – London, Yale University Press, 1999.

Körtner, Ulrich H. J.: *Az ihletett olvasó. A bibliai hermeneutika fő aspektusai*, Hermeneutikai Füzetek 19, Budapest, Hermeneutika Kutatóközpont Alapítvány, 1999.

Levine, Amy-Jill – Brettler, Marc Zvi: *The Jewish Annotated New Testament. New Revised Standard Version Bible Translation,* Oxford, Oxford University Press, 2011.

Lindbeck, George A.: *A dogma természete. Vallás és teológia a posztliberális korban*, Hermeneutikai Füzetek 17, ford. Ittzés Gábor, Budapest, Hermeneutika Kutatóközpont Alapítvány, 1998.

Migne, J-P.: *Patrologia… Latina,* Paris, 1894, 34, 623.

Studia_Caroliensa_2016.indd 81 2016.07.05. 11:29:26

Placher, William C.: How the Gospels Mean, in Gaventa, Beverly Roberts – Hays, Richard B. (szerk.): *Seeking the Idenitity of Jesus,* Grand Rapids, Michigan – Cambridge, UK, 2008, 27–42.

Rad, Gerhard von: Az Ótestamentum tipologikus értelmezése, ford. Novák György, in Fabiny Tibor (szerk.): *Tipológia és apokaliptika,* Hermeneutikai Füzetek 11, Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont Alapítvány, 1996.

Ricoeur, Paul: *Interpretation Theory and the Surplus of Meaning,* Texas, Texas Christian University Press, 1976.

Tamás evangélium, in Vanyó László (szerk.): *Apokrifek,* Ókeresztény írók 2, Budapest, Szent István Társulat, 1980, 297–311.

Vanhoozer, Kevin A.: *The Drama of Doctrine. A Canonical Linguistic Approach to Christian Theology,* Louisville, Westminster John Knox Press, 2005.

Studia_Caroliensa_2016.indd 82 2016.07.05. 11:29:26

NYELVTUDOMÁNY

Studia_Caroliensa_2016.indd 83 2016.07.05. 11:29:26

FURKÓ BÁLINT PÉTER

ÍR ANGOL SZTEREOTÍPIÁK A KORTÁRS FILMMŰVÉSZETBEN: MEGJELENÍTÉS ÉS FORDÍTÁS

BEVEZETÉS

A szociolingvisztika területén tett vizsgálódások gyakori kiindulópontja,[1] hogy a kommunikációs partnerek egymás társadalmi hátteréről, gyakran személyiségéről is következtetéseket vonnak le a nyelvhasználatot jellemző fonológiai, morfoszintaktikai és lexikális jegyek alapján, esetenként egyetlen konkrét nyelvi változó megjelenése is pozitív, illetve negatív értékítéletet válthat ki. Az ún. pragmanyelvi elemek, például az egyes pragmatikai jelölők („hát", „tudniillik", „szóval" stb.) használata, illetve az egyes beszédaktusok (pl. kérés, bókolás, kérdésfeltevés, bocsánatkérés stb.) kifejezésmódja különösen gyakran váltanak ki a beszélőre nézve előnytelen társadalmi sztereotipizálást, sőt személyiség-extrapolációkat is.[2] Thomas[3] megállapítja, hogy egy adott beszélő vagy beszédközösség pragmanyelvi normái miatt nemcsak egyének és társadalmi csoportok, hanem teljes nemzetek és kultúrkörök is sztereotipizálódhatnak: a „nyers német", a „szolgalelkű ázsiai" és az „őszintétlen, felszínes amerikai" sztereotípiái Thomas szerint mind-mind eltérő pragmanyelvi variánsokra vezethetők vissza, melyek mindegyike a beszélői szándék félreértését, azaz pragmatikai kudarcot eredményez.

Jelen tanulmány a nyelv, kultúra és identitás összefüggésrendszerét a pragmanyelvi és szociopragmatikai sztereotípiák és a nyelvi stigmatizáció, illetve reprezentáció mentén közelíti meg, a kortárs filmekben gyakran megjelenő ír angol sztereotípiák példája nyomán. A tanulmány először a labovi értelemben vett nyelvi sztereotípia fogalmát és fajtáit tekinti át, majd az ír angol egyes pragmanyelvi jellemzőit és azok reprezentációit veti össze spontán beszélt nyelvi adatok, illetve az *Intermission (Kényszerszünet)* és a *The Guard (A Guardista)* című filmek forgatókönyvei alapján,[4] különös tekintettel egyes pragmatikai

[1] Vö. pl. Adam Jaworski – Nikolas Coupland (eds.): *The Discourse Reader,* New York, Routledge, 2006, 44.

[2] Vö. Deborah Tannen: New York Jewish Conversational Style, in Jaworski – Coupland: *Discourse Reader,* 460.

[3] Jenny Thomas: Cross-cultural pragmatic failure, *Applied Linguistics,* 4, 1983/2, 91–112.

[4] Ezek a magyar fordításokkal együtt összesen 56 064 szavas párhuzamos korpuszt alkotnak.

Studia_Caroliensa_2016.indd 85 2016.07.05. 11:29:26

jelölők (*like, sure*), beszédaktusok és pragmatikai stratégiák (kérés, bókokra és köszönetnyilvánításra adott válaszok) elemzésére. A tanulmány másik célja a szociopragmatikai variánsok fordításának, idegen nyelvre való átültethetőségének vizsgálata az eredeti angol szövegek és a magyar felirat- és szinkronszövegek átiratainak összehasonlítása révén.[5]

A SZTEREOTÍPIA ÉS A SZTEREOTIPIZÁLÁS FOGALMA ÉS FAJTÁI

A labovi értelemben vett sztereotípia a nyelvi variánsok egyik típusaként értelmezhető. Labov[6] modellje alapján a nyelvi változók három típusát különböztethetjük meg: indikátorokat, markereket és sztereotípiákat. Az egyes típusok közti különbségek a beszélők nyelvi kompetenciájában megfigyelhető tudatosultsági fokokból adódnak. Az indikátorok olyan nyelvi variánsok, melyek nem rendelkeznek szimbolizáló képességgel, a beszédközösség nem tulajdonít különösebb jelentőséget az egyes alternatívák (pl. angol *it isn't* vagy *it's not*) közti választásnak. A markerek ezzel szemben olyan társadalmi stratifikációt és/vagy stílusbeli rétegződést tükröznek, mellyel a beszélők tisztában vannak (pl. *going to* vs. *gonna, goin'* vs. *going*). A sztereotípiák még a markereknél is magasabb tudatosultsági fokkal rendelkeznek, általában ezek a variánsok azok, amelyekről metanyelvi megállapításokat is képesek tenni az egyes beszédközösségek tagjai (az angolban ilyen a kettős tagadás, az *ain't,* vagy a [t] és [d] variáns pl. a *think,* illetve a *brother* szavakban). A tudatosultsági fok természetesen nem jelenti azt, hogy a naiv nyelvhasználók kompetenciája minden esetben helyesen tulajdonít jelentőséget (ún. szalienciát) egy adott variánsnak, azaz a sztereotipizálás nem mindig tényleges nyelvhasználatbeli különbségeken alapul.

Értelemszerűen bármely nyelvi szinten beszélhetünk indikátorokról, markerekről és sztereotípiákról, a labovi értelemben vett variációelemzés (szociolingvisztika) eredetileg a fonológiai variánsok elemzésén alapult, az elméleti keretet később morfoszintaktikai és lexikális elemekre is kiterjesztették. A pragmatikai jegyek variációjának megfigyelése az egyik legfrissebb fejlemény a variációelemzés történetében,[7] melynek egyik következménye, hogy a fonológiai és morfoszintaktikai vizsgálódásokat jellemző „módszertani homogenitással és

[5] A kereséseket és konkordanciákat az eredeti és a magyar feliratok szövegeiben végeztem, a példák szövegei azonban a szinkronhangok átiratai alapján készültek.

[6] William Labov: *Sociolinguistic Patterns,* Philadelphia, Pennsylvania University Press, 1972.

[7] Vö. Heike Pichler: Methods in discourse variation analysis: Reflections on the way forward, *Journal of Sociolinguistics,* 14, 2010/5, 581–608.

Studia_Caroliensa_2016.indd 86 2016.07.05. 11:29:27

fókuszáltsággal" ellentétben a „módszertani irányelvek koherenciájának hiánya" jellemzi még ezt a területet.[8]

A variációs pragmatika területén végzett vizsgálódásokat az is nehezíti, hogy míg a formális nyelvi változók egymást kiegészítő, a propozicionális jelentés szempontjából kötelező elemek, a funkcionális értelemben vett nyelvi variánsok esetében azonban csak preferenciákról és gyakoriságról beszélhetünk, propozicionális jelentésről, illetve nyelvtani értelemben vett jólformáltságról nem. Az ír angol példáját véve alapul, a jellemző fonológiai változók közé tartozik például a dentális [t] és [d] használata (a standard britben jellemző alveoláris mássalhangzókkal ellentétben), morfoszintaktikai variáns pedig például az ún. *after-perfektívum* (*I've just had breakfast* ~ „Épp most reggeliztem" helyett *I'm after having breakfast* ~ „Reggelievés után vagyok")[9]. Lexikai jellegükből adódóan a pragmatikai jelölők mint pragmanyelvi variánsok könnyen azonosíthatók ugyan (l. következő fejezet), a legtöbb funkcionális sztereotípia azonban nem konkrét nyelvi alakhoz vagy kifejezésmódhoz köthető, hanem csak benyomásokat fejez ki. Az ír angol pragmanyelvi szint (vélt vagy valós) jellegével kapcsolatban a naiv nyelvhasználók többnyire ír indirektségről, visszahúzódásról, kitérő stílusról vagy implicitségről tesznek említést,[10] kevesen képesek konkrét nyelvi fordulatokhoz vagy kommunikációs stratégiákhoz kötni azt.

Végül a legfontosabb különbség a formális és funkcionális változók között az, hogy míg az előbbi variánsok közti választás nyelvi értelemben véve motiválatlan *(arbitrary),* az utóbbiak használata/választása nemcsak szociokulturális normákhoz és értékekhez köthető, hanem nyelvi értelemben is ikonikus, illetve motivált.[11]

A továbbiakban az ír angol konverzációs stílussal gyakran asszociált indirektség, implicitség és „konvencionalizált pesszimizmus" sztereotípiák[12] pragmanyelvi hátterét igyekszem feltárni.

[8] Pichler: Methods, 582.

[9] További ír angol jellemzőkhöz vö. Raymond Hickey: *Irish English: History and present-day forms,* Cambridge, Cambridge University Press, 2007, 207.

[10] Vö. Julian Moynahan: *Anglo-Irish: The Literary Imagination in a Hyphenated Culture,* Princeton, Princeton University Press, 1995, 178.

[11] Vö. Helen Spencer-Oatey: *Culturally Speaking,* New York, Continuum, 2000, 43.

[12] Vö. Jeffrey Kallen: Silence and mitigation in Irish English discourse, in Anne Barron – Klaus P. Schneider (eds.): *The Pragmatics of Irish English,* Berlin – New York, Mouton de Gruyter, 2005, 47–72.

Studia_Caroliensa_2016.indd 87 2016.07.05. 11:29:27

• Furkó Bálint Péter •

ÍR ANGOL PRAGMANYELVI STRATÉGIÁK SPONTÁN BESZÉLT NYELVI ÉS SZKRIPTELT (STILIZÁLT) PÁRBESZÉDEKBEN

A pragmatikai jelölők használata

A funkcionális sztereotípiák közül a pragmatikai jelölők (PJ-k) használata kapcsolódik leginkább egyes társadalmi és etnikai csoportok nyelvhasználatához: Cameron[13] megjegyzi, hogy egyes PJ-k (pl. *you know, like, I mean*) használatát a legtöbb naiv nyelvhasználó szociolektusok mentén sztereotipizálja, azokat alacsonyabb iskolázottsággal rendelkező, vagy fiatalabb, főleg női beszélők kommunikációs stílusával asszociálja. Emellett a beszélő hátterétől függően dialektusok mentén is megfigyelhetünk sztereotipizálást: a brit angolt beszélők gyakran a fent említett jelölőket az amerikai angollal hozzák összefüggésbe, a legtöbb amerikai angol beszélő viszont úgy gondolja, inkább a Kaliforniából származók nyelvhasználatára jellemzőek. Fontos megjegyezni, hogy a naiv nyelvhasználók a fenti PJ-ket leginkább töltelékelemeknek tekintik, holott azok a diskurzus strukturálásában, a propozicionális attitűdök kifejezésében is szerepet játszanak, emellett fontos személyközi funkciókat töltenek be (pl. udvariasság, visszajelzés keresése).

Az ír angol nyelvhasználatban[14] háromféle PJ-t különböztethetünk meg a standard angol nyelvváltozatokhoz viszonyítva: (1) az ír nyelvből az eredeti funkcionális spektrummal átvett PJ-ket (pl. *arra, musha, wurrah, avich*), (2) a standard angol nyelvváltozatoktól eltérő gyakorisággal használt, és (3) a standard angol nyelvváltozatokban megfigyelhetőtől eltérő funkcionális spektrummal, illetve pozícióban használt PJ-ket.[15] A korpuszomban megvizsgált nyelvi adatok alapján a harmadik típus viszonylatában találunk az ír angol stilizálására alkalmas PJ-ket, ezek közül is a két leginkább sztereotipizált PJ a *like* és a *sure*, a továbbiakban tehát ezeket a nyelvi elemeket veszem szemügyre.

A *like* PJ a (sztereotipizált) lexikális keresésen túl szupraszegmentális jellegétől és pozíciójától függően a következő diskurzus-strukturáló és személyközi funkciókat töltheti be: (a) magyarázat, példa felvezetése, (b) információ előtérbe helyezése, illetve pragmatikai erő fokozása, (c) idézet, függő beszéd bevezetése, (d) propozicionális attitűdjelölés (pl. saccolás), (e) pragmatikai erő tompítása,

[13] Deborah Cameron: *Verbal Hygiene,* London, Routledge, 1995, 50.

[14] Természetesen az ír angolon belül is megkülönböztethetünk nyelvjárásokat, az egyszerűség kedvéért, többekhez hasonlóan, ír angol nyelvhasználatként a szakirodalomban leginkább tárgyalt és a többi ír nyelvjárásra is nagy hatással bíró dublini angolt és különböző változatait értem, vö. Barron – Schneider (eds.): *The Pragmatics of Irish English*.

[15] L. még Kallen: Silence and mitigation, 50.

Studia_Caroliensa_2016.indd 88 2016.07.05. 11:29:27

arculatkezelés. Mint azt a példák is szemléltetik, ez a PJ leggyakrabban a fiatalabb társadalmi csoportok nyelvhasználatában fordul elő és leginkább az informális regiszterekre jellemző:

(a) My roommate never cleans when I ask him to. ***Like***, I asked him yesterday to clean, and he never did it. („A szobatársam sosem takarít ki, hiába kérem rá. ***PJ***^{like}*<~például)*> tegnap is megkértem, de nem takarított ki.")
(b) This guy is so rich. I mean, he's ***like*** the richest person you could meet. („Az a fickó nagyon gazdag, ***PJ***^{like} *<~tényleg>* nála gazdagabbal nem is lehet találkozni.")
(c) I went to the clerk to ask him where the loo was, and he's ***like***, 'I don't know, I'm new here', so I'm ***like***, yeah, sure, ***like***, you should know this! („Megkérdeztem a pultost, hogy hol van a mosdó, ő meg ***PJ***^{like} *<~így szabadkozott:>* még új vagyok itt. *<~Erre én>* ***PJ***^{like}, persze, biztos, ***PJ***^{like} *<~azért>* ezt tudnod kéne!")
(d) I missed ***like*** 40 questions on the exam. („***PJ***^{like} *(~kb.)* 40 kérdést kihagytam a vizsgán.")
(e) Could you, ***like***, loan me $100? („***PJ***^{like} *<esetleg>* kölcsön tudnál adni 100 dollárt?")

A fenti példákban a *like* a megnyilatkozások elején, vagy közepén szerepel, ezekben a pozíciókban a brit (BrA), az amerikai (AmA) és az ír (IrA) angolban is hasonló funkcionális eloszlást mutat.[16] A *like* mindhárom nyelvváltozatban előfordulhat a megnyilatkozás végén is, az ír angolban megfigyelhető gyakorisága miatt ez a pozíció került sztereotipizálásra, olyannyira, hogy a szkriptelt (stilizált) ír angol párbeszédekben kizárólag ebben a pozícióban szerepel:

(1)
(AmA beszélő) [he is] deliberately disrupting my lecture.
"*Szándékosan zavarja az előadásomat.*"
(IrA beszélő) Ah, I'm only having a bit of fun, ***like***. Don't mean anything by it.
„*Csak szórakoztam kicsit, ne vegye ám komolyan.*" (*The Guard*[17])

[16] Vö. Kallen: Silence and Mitigation, 52.
[17] Az angol és a magyar feliratot a SubRip 1.56.1 szoftverrel nyertem ki a Ristretto Distribution által forgalmazott DVD verzióból, majd a példákat összevetettem a magyar szinkronszöveggel.

Studia_Caroliensa_2016.indd 89 2016.07.05. 11:29:27

(2)
You know, I've been reading… where they're smuggling the cocaine out of Colombia in little submarines… Submarines they've built themselves, ***like***.
„Utána olvastam, ezek a kokaint Kolumbiából kis tengeralattjárókon csempészik át. Olyanokon, amiket saját maguk építettek." (The Guard)

(3)
Bobbie Gentry said she didn't know what it was. Supposed to be mysterious, ***like***.
„Bobbie Gentry azt mondta, hogy nem tudja mi miatt volt. Nem szabad egyértelműnek lenniük." (*The Guard*)

(4)
A: Have I got a ronnie? – *„Van bajeszom?"*
B: A what? – *„Micsoda?"*
A: A ronnie, mustache, ***like***. – *„Bajesz, bajusz**féle**."* (*Intermission*[18])

A fenti párbeszédek jól illusztrálják, hogy a PJ-k komoly kihívást jelentenek a fordítók számára is. Általánosságban elmondható, hogy a *like* PJ vagy nem kerül fordításra,[19] vagy propozicionális jelentéssel bíró nyelvi elemként jelenik meg a magyar szövegben[20] (pl. *-féle* képzőszerű utótag a fenti példában), holott az eredeti szövegben fontos stilizáló szerepet játszik.[21]

A spontán beszélt nyelvi adatok alapján[22] a *sure* pragmatikai jelölő szintén jellegzetes (megnyilatkozás végi) pozícióban jelenik meg az ír angolban és a standard BrA-tól és AmA-tól eltérő funkcionális spektrumot mutat. Az utóbbi nyelvváltozatokban leginkább visszajelzést vagy típuskonform választ fejez ki, emellett egyetértést is elicitálhat a beszélgetőpartnertől.[23] Az ír angolban ezeken a funkciókon felül a megnyilatkozás erejének növelésére, episztemikus hozzáállás vagy ironikus attitűd kifejezésére is szolgál. Moreno megállapítja, hogy irodalmi szövegekben leginkább a megnyilatkozás végi pozíció sztereotipizálása figyelhető

[18] Az angol és a magyar feliratot a SubRip 1.56.1 szoftverrel nyertem ki az FF Film által forgalmazott DVD verzióból, majd a példákat összevetettem a magyar szinkronszöveggel.
[19] 42 esetből 37 alkalommal.
[20] 42 esetből 3 alkalommal.
[21] A PJ-k szerepéről a szkriptelt és az irodalmi szövegekben részletesebben l. még Furkó Péter: From mediatized political discourse to *The Hobbit*: The role of pragmatic markers in dialogues, stereotypes and literary style, *Language and Dialogue,* 5, 2015/2, 264–282.
[22] Vö. Carolina P. Amador Moreno: Discourse markers in Irish English: An example from literature, in Baron–Schneider (eds.): *The Pragmatics of Irish English,* 73–100.
[23] Vö. Randolph Quirk et al.: *A comprehensive grammar of the English language*, London, Longman, 1985, 446.

Studia_Caroliensa_2016.indd 90 2016.07.05. 11:29:27

meg, amely egyrészt a spontán beszélt nyelvinél gyakoribb előfordulással jelenik meg stilizált párbeszédekben, másrészt metanyelvi megnyilatkozásoknak is tárgya lehet.[24] Az általam megvizsgált korpuszban szintén gyakran jelenik meg a *sure* megnyilatkozások végén[25] az irodalmi szövegekhez hasonló stilizáló funkcióban. A stilizáló funkciót fokozhatja az ír identitásra történő explicit utalás a *sure* gazdaegységében (5), emellett ír angol morfoszintaktikai sztereotípiával (7) vagy idiómával (6 és 8) történő együttes használat is:

(5) A: Apologise to the man. – *„Kérjen bocsánatot az úrtól."*
B: Huh? Apologise for what? – *„Tessék? Miért?"*
A: Er, you know for what. For your racist slurs for one thing. – *„Tudja miért. Többek között a rasszista megjegyzéséért."*
B: I'm Irish, ***sure***. Racism's part of my culture. – *„**De hát** én ír vagyok, a rasszizmus a kultúránk része."* (*The Guard*)

(6) A: Are we to assume you're satisfied with the service? – *„Remélem elégedett volt velünk."*
B: I'm totally drained, ***sure***. – *„Kipurcantam, fikarcnyi erő sincs már bennem." (The Guard)*

(7) You're ***after blowing*** your cover, ***sure***. – *„Neked lőttek, **az biztos**." (Intermission)*

(8) A: How long has he been missing? – *„Mióta nincs nyoma?"*
B: Since tonight. – *„Ma estétől."*
A: That's no time at all, ***sure***. He might be ***on the tear*** somewhere. – *„Az nem **is** olyan rég történt, talán csak elment meginni egy sört." (The Guard)*

Amint a fenti példák is illusztrálják, a *sure* pragmatikai jelölő fordítása a megnyilatkozás végi *like*-énál kevésbé elhanyagolt a magyar szinkronszövegekben, részben propozicionális elemekkel („biztosan", „az biztos", „bizonnyal"), részben magyar PJ-kel, illetve egyéb nem-propozionális elemekkel (árnyaló vagy modális partikulák[26]) fejezik ki funkciójukat, illetve funkciójuk valamely aspektusát.

[24] Vö. Moreno: Discourse markers, 2005, 81.
[25] 36 előfordulásból 12 alkalommal.
[26] Vö. Kiefer Ferenc: Indirect and Direct Reports in Hungarian, in Alessandro Capone – Kiefer Ferenc – Franco Lo Piparo (eds.): *Indirect Reports and Pragmatics,* Heidelberg, Springer, 2016, 77–92.

Studia_Caroliensa_2016.indd 91 2016.07.05. 11:29:27

A PJ-k inherens polifunkcionalitásából[27] adódóan adott elem egyazon kontextusban egyszerre láthat el textuális, interperszonális és kontextustükröző vagy -teremtő szerepet (pl. informális, kollokviális hatás, beszélő szocio-kulturális hátterét tükröző szerep), a fordításban értelemszerűen lehetetlen visszaadni adott PJ forrásnyelvi kontextusban betöltött minden egyes szerepkörét. Természetesen ez a probléma a legtöbb lexikális elem esetében fellép, a PJ-k esetében, különösen a korpusz alapjául szolgáló forgatókönyvekben, fontos lenne azonban a *like* és a *sure* stilizáló szerepét előtérbe helyezni a fordításban, ami egyik PJ esetében sem érvényesül.

A KÉRÉS BESZÉDAKTUS KIFEJEZÉSE AZ ÍR ANGOLBAN

Barron[28] megjegyzi, hogy bár a sztereotipizált ír angol kérések és a spontán beszélt nyelvi adatokban megfigyelhető pragmanyelvi normák között jelentős különbségek figyelhetők meg, a pragmanyelvi normák mögött húzódó szociopragmatikai sztereotípiák (a standardhoz képest magasabb indirektségi fok, illetve alacsonyabb asszertivitás) megegyeznek. A legtöbb naiv nyelvhasználó a (sztereo)tipikus brit *could you confirm this in writing, please?*[29] megnyilatkozás ír angol változatát a pesszimistább *you couldn't confirm this in writing, could you?*[30] beszédaktus kifejezésben látja.[31] Barron[32] korpuszalapú elemzése azonban kimutatta, hogy az ír angol beszélők a kérés erejének tompítása végett a negatív kérdésen és az *ugye*-utókérdésen kívül számos egyéb stratégiát is alkalmaznak: jelentős különbségek mutatkoznak mind a BrA mind az AmA-hoz képest a megnyilatkozáson belüli és a külső tompítás tekintetében is. Az ír angol beszélők több lexikális tompítást, illetve erősítést alkalmaznak informális kontextusokban is, emellett több esetben módosítják előkészítő stratégiákkal (pl. magyarázatokkal, indoklással) a kérés

[27] Vö. pl. Bruce Fraser: An Account of Discourse Markers, *International Review of Pragmatics,* 1, 2009, 1–28. és Furkó Péter: *The pragmatic marker – discourse marker dichotomy reconsidered – the case of 'well' and 'of course'.* Debrecen, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, 2007.

[28] Anne Barron: The structure of requests in Irish English and English English, in Klaus P. Schneider – Anne Barron (eds.): *Variational Pragmatics – A focus on regional varieties in pluricentric languages,* Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins, 2008, 35–68.

[29] „Írásban is meg tudná ezt erősíteni, kérem?"

[30] „Nem tudná ezt esetleg írásban is megerősíteni?"

[31] W. Fred Scharf – Séamus Mac Mathúna: Cultural values and Irish economic performance, in S. Niemer – C. P. Campbell – René Dirven (eds.): *The Cultural Context in Business Communication,* 1998, 161, idézve: Barron: The structure of requests, 38.

[32] Barron: The Structure of requests.

Studia_Caroliensa_2016.indd 92 2016.07.05. 11:29:27

beszédaktus pragmatikai erejét. Ezekre a stratégiákra a korpuszban szereplő stilizált párbeszédekben is számos példát találunk:

(9) [*riporter az egyik interjúalanynak*] Sorry, Sally. Could you step out of the shot for a minute? Just for a minute. – *„Elnézést Sally. Kiállna a képből egy percre? Csak egy perc." (Intermission)*

(10) [*rendőr a gyanúsítottnak*] Why d'you kill McCormick, if you don't mind me asking? *–„Miért ölte meg McCormickot, ha megtudhatom?" (The Guard)*

(11) [*férfi a barátnőjének*] Listen, do you mind if we stay in tonight? I'm knackered, do you mind? – *„Figyelj, nem baj, ha itthon maradunk ma este? Kivagyok, nem gond?" (Intermission)*

(12) [*anya a lányának*] And listen, I wasn't going to say it to you, but since we're having this discussion… would you not… Would you not get yourself a bit of Immac or something? – *„És figyelj, nem akartam mondani, de mivel épp erről beszélünk… nem lehetne, hogy… hogy elmenj valami kozmetikushoz?" (Intermission)*

Természetesen minden nyelv és nyelvváltozat esetén[33] igen összetett kérdés, hogy adott kontextusban a beszélő milyen pragmatikai összetevők miatt választ bizonyos pragmatikai stratégiákat a kérés (vagy bármely egyéb) beszédaktus kifejezésére. A pragmatikai stratégiák halmozását a kilencedik példában okozhatja a szociális távolság, a tizedikben az ironikus attitűd, a 11-ben és 12-ben pedig a hallgatóra háruló kérés súlya. A jellemzően ír angol jelleget tehát nem az egyes beszédaktusok kifejezése adja, hanem a filmekben következetesen ismétlődő halmozott pragmatikai stratégiák együttese, melyek eleinte csak indirektség benyomását keltik, ismétlődésük azonban stilizáló, sztereotipizáló szereppel bír. A fenti példákon az is látszik, hogy a fordító következetesen negatív udvariassági stratégiákat alkalmaz, sőt, a negyedik példa kivételével nemcsak a stratégia altípusa,[34] hanem a formai kifejezésmód is megfeleltethető. A negyedik példában az általános kiterjesztő *(or something~* „vagy valami*")* helyett a fordító a főnév

[33] Vö. Thomas Holtgraves – Joong-nam Yang: Politeness as universal: cross-cultural perceptions of request strategies and inferences based on their use, *Journal of Personality and Social Psychology,* 59, 1990, 719–729, illetve Szili Katalin: A kérés pragmatikája a magyar nyelvben, *Magyar Nyelvőr,* 126, 2002, 12–30.

[34] Vö. Penelope Brown – Stephen C. Levinson: *Politeness: Some Universals in Language Usage,* Cambridge, Cambridge University Press, 1987.

Studia_Caroliensa_2016.indd 93 2016.07.05. 11:29:27

előtt használ lexikális tompító elemet, emellett a kulturális háttér különbözősége miatt (az Immac márkanév nem ismert a célnyelvi kultúrában) tartalmi módosítást is tesz, ezzel még indirektebbé téve a kérést. Lehetséges fordítás lett volna a márkanév helyett a termék típusának megnevezése, ekkor célnyelvi általános kiterjesztővel talán az indirektség foka közelebb állt volna az eredeti beszédaktuséhoz („nem lehetne, hogy használj alapozót vagy valamit").

BÓKOKRA ÉS KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁSOKRA ADOTT VÁLASZOK AZ ÍR ANGOLBAN

A bókkal (dicsérettel) szomszédsági párt alkotó bókra adott válaszok (BV-k)[35] a beszélőt dilemma elé állítják: a bók elfogadása révén a beszélő szerénytelennek tűnhet, azonban ha nem fogadja el a bókot, a beszélő a bókolóval ellentétes véleményt fejez ki. Két szociokulturális norma; Leech[36] udvariassági elmélete szerint pedig két pragmatikai maxima (a szerénység és az udvariasság) közti kontextuális ellentétről van tehát szó. A BV-k tekintetében a két norma alapján Szili (2004) két pólust állít fel: az egyik póluson áll az angolszász (különösen az amerikai) kultúra, ahol (az egyéni eltérésektől eltekintve) „meghatározónak mondható az önmagukról való pozitív gondolkodás, a más nációk számára esetleg visszatetsző, kedvező önképalkotás",[37] ennek megfelelően a címzettnek el kell fogadnia, sőt, meg kell köszönnie a beszélőpartner dicséretét.[38] Az ezzel ellentétes póluson álló kultúrákban, például a kínaiban „a szerénység, az alázatosság a tagok elé állított követendő norma",[39] ők tehát hajlamosabbak visszautasítani a dicséreteket. A kettő között különböző kulturális mentalitásokat találunk a BV-k tekintetében, a mexikói spanyolt beszélők körében például bevett szokás, hogy először megkérik a bókolót a bók megismétlésére, csak ez után utasítják vissza azt.[40]

A BV-k kultúraközi vizsgálatához támpontul több különböző taxonómia is létezik, melyekben a közös az, hogy a szerénységgel összefüggésbe hozható stra-

[35] Angolul *compliment responses;* a *bók* terminust Szili (2004) alapján használom, aki megjegyzi, hogy a *dicséret* sok esetben alkalmasabb magyar megfelelő lenne, de a *bók* az elterjedtebb terminus, vö. Szili Katalin: A bókra adott válaszok pragmatikája: Adalékok a szerénység nyelvi megnyilvánulásához a magyar nyelvben, *Magyar Nyelvőr,* CXXVIII, 2004/3, 265–285.

[36] Geoffrey Leech: *Principles of Pragmatics,* London, Longman, 1983.

[37] Uo.

[38] Harvey Sacks: Lecture notes. Summer Institute of Linguistics. Ann Arbor, MI, 1973, idézve Szili: A bókra adott válaszok, 282.

[39] Szili: A bókra adott válaszok, 282.

[40] Uo.

Studia_Caroliensa_2016.indd 94 2016.07.05. 11:29:27

tégiákat VISSZAUTASÍTÁS makrostratégiának nevezik, az egyetértéssel kongruenseket pedig ELFOGADÁS makrostratégiának.[41] A két makrostratégián belül az egyes modellekben eltérő elnevezésű mikrostratégiákat találunk, mint például a dicséret megerősítése, az érdem másra hárítása, a dicséret viszonzása, kérdésfeltevés, a dicséret tárgyának leírása, hátterének magyarázata, kitérő válasz.

A mindennapi kommunikáció tekintetében az ír angolban és az amerikai, illetve brit angolban előforduló BV-k között Schneider[42] (1999) kutatása alapján az a különbség, hogy míg az utóbbi két nyelvváltozat használói egyértelműen az ELFOGADÁS makrostratégiáit preferálják, az ír angolt beszélők mindkét makrostratégiát azonos gyakorisággal alkalmazzák, gyakran ugyanazon BV esetében is alkalmaznak ellentétes makrostratégiát kifejező mikrostratégiákat. Az IrA-t beszélők körében emellett a mikrostratégiák szélesebb körét figyelhetjük meg: 15 különböző BV mikrostratégiát alkalmaznak, míg az AmA-t és BrA-t beszélők csak tízet.[43] Mivel az IrA-t beszélők BV-aiban a VISSZAUTASÍTÁS makrostratégia szembeötlő a főleg ELFOGADÁS makrostratégiát alkalmazók számára, a szerénység szociokulturális értékével összefüggésbe hozható mikrostratégiák sztereotipizálódtak, amit az általam megvizsgált forgatókönyvek stilizált dialógusaiban is megfigyelhetünk:

(13) A: That's nice. Is that real leather? – *„Ez valódi bőr?"*
B: Why, what am I … cheap? – *„Azt hiszi sóher vagyok?" (The Guard)*

(14) A: "You will not get the crowd to cry hosanna until you ride into town on an ass." Nietzsche. – *„»A tömeg mindaddig nem fog hozsannát kiáltani… amíg nem lovagolunk be egy szamáron a városba.« Nietzsche."*
B: Yeah, that's a good one. Good quote, nice one. – *„Igen, ez jó. Szép idézet."*
A: ***Oh***, f… it. – *„Francba." (The Guard)*

(15) A: Good shot, man. – *„Jó dobás volt."*
B: Nice one, John. – *„Szép volt, John."*
C: Get off my groceries, will you? – *„Szállj le a zöldségekről, jó?" (Intermission)*

[41] Vö. Furkó Péter – Dudás Éva: Gender differences in complimenting strategies with special reference to the compliment response patterns of Hungarian undergraduate students, *Argumentum,* 8, 136–157.

[42] Klaus P. Schneider: Compliment responses across cultures, in Maria Wysocka (ed.): *On Language Theory and Practice: In Honour of Janusz Arabski on the Occasion of his 60th Birthday,* Katowice, Wydawnictwo, Universytetu Slaskiego, 1999, 162–172.

[43] Uo. 162.

Studia_Caroliensa_2016.indd 95 2016.07.05. 11:29:27

A köszönetnyilvánításokra adott válaszok[44] esetében a kifejezés mikrostratégiáit a pozitív (szolidaritásorientált) és a negatív (státuszorientált) makrostratégiák mentén lehet csoportosítani.[45] A pozitív makrostratégia a köszönetnyilvánítás elfogadását fejezi ki (pl. *great pleasure* ~ „örömmel", *anytime* ~ „bármikor"), tehát egyetértés-orientált, a negatív makrostratégia pedig a köszönetnyilvánítás visszautasítását fejezi ki (pl. *don't mention it* ~ „szóra sem érdemes", *not at all* ~ „nincs mit"), tehát a szerénység szociokulturális normája mentén értelmezhető. A spontán beszélt nyelvi adatok alapján megfigyelhetjük,[46] hogy az ír angolt beszélők mindkét makrostratégiát alkalmazzák, gyakran ugyanazon KV-k esetében is, az AmA-t és BrA-t beszélőkhöz képest a mikrostratégiák szélesebb skáláját alkalmazzák, emellett több előkészítő stratégiát is alkalmaznak (pl. körülmények leírása, a köszönetnyilvánító érdemének hangsúlyozása). Mindent egybevetve tehát az IrA-t beszélők több erőfeszítést fektetnek a köszönetnyilvánításra adott reakcióikba és hosszabb KV-ket alkalmaznak, csakúgy mint azt a BV-k esetén is megfigyelhettük. A két makrostratégia gyakori együttes jelenléte és a stratégiahalmozások ellenére a sztereotipizált IrA KV kizárólag visszautasítás, azaz szerénységorientált, ezt mutatják a megvizsgált forgatókönyvekben szereplő stilizált párbeszédek is:

(16) [AmA beszélő] I wanna thank you for all your help. Really. It's much appreciated. – *„Köszönök mindent. De tényleg, nagyon hálás vagyok."*
[IrA beszélő] ***Well…*** Take care of yourself, now, Wendell. – *„Vigyázzon magára, Wendell." (The Guard)*

(17) [anya a fiának] Thanks for taking me out, Gerry. You're a good boy. Always a good boy. – *„Köszönöm, hogy elhoztál Gerry. Jó fiú vagy, mindig is az voltál."*
[fiú az anyjának] ***Oh***, stop it. – *„Hagyd abba." (The Guard)*

(18) A: The DEA believe it to have somewhere in the vicinity of $500 million worth of cocaine on board. – *„A Kábítószer- ellenes Ügynőkség szerint 500 millió dollár értékű kokain van a fedélzetén."*
B: Er, that's half a billion, lads. Half a billion. *„Az fél milliárd, emberek."*
A: Er, thank you, Inspector Stanton. Yes, that's half a billion. – *„Köszönjük Stanton nyomozó, az fél milliárd, igen."*
B: [szerényen elfordítja a tekintetét] *(Intermission)*

[44] KV-k, az angolszász szakirodalomban „responses to thanks", vö. Klaus P. Schneider: No problem, you're welcome, anytime: Responding to thanks in Ireland, England, and the USA, in Barron – Schneider: *The Pragmatics of Irish English,* 101–140.

[45] Uo. 101.

[46] Uo. 110.

Studia_Caroliensa_2016.indd 96 2016.07.05. 11:29:27

A fenti példák jól mutatják, hogy a BV-k és KV-k kifejezésére alkalmazott mikrostratégiák lefordítása komoly nehézséget jelentenek, a (15) és (18), azaz a témaváltás, illetve nem verbális visszautasítás kivételével a fordítónak nem sikerült a megfelelő mértékű szerénységet, illetve stilizált indirektséget visszaadni. A (14), (16) és (17) esetében ezt a pragmatikai jelölők használata okozza, a célnyelvi PJ hiánya miatt mindhárom esetben asszertívebbnek tűnik a KV-t kifejező mikrostratégia.

ÖSSZEGZÉS, KITEKINTÉS

Tanulmányomban a nyelv, kultúra és identitás összefüggésrendszerét a pragmanyelvi elemekből adódó szociopragmatikai sztereotípiák és a nyelvi stigmatizáció, illetve reprezentáció mentén közelítettem meg, a kortárs filmekben gyakran megjelenő ír angol sztereotípiák példája nyomán. Megfigyelhettük, hogy a pragmanyelvi elemek, például egyes pragmatikai jelölők (*like, sure*) használata, illetve az egyes beszédaktusok és pragmatikai stratégiák (kérés, bókokra vagy köszönetnyilvánításra adott válaszok) kifejezésmódja különösen gyakran váltanak ki sztereotipizálást, amit a kortárs ír témájú filmek forgatókönyveiben is nyomon követhetünk. Bár a spontán beszélt nyelvi adatok azt mutatják, hogy ezen sztereotípiák a valós ír angol szociopragmatikai normák által részben motiváltak, a tényleges stratégiák leegyszerűsítésén vagy egyes aspektusok (pl. megnyilatkozásban betöltött pozíció vagy adott mikrostratégiák) előtérbe helyezésén alapulnak.

A tanulmány második célja a szociopragmatikai variánsok fordításának, idegen nyelvre való átültethetőségének vizsgálata volt. A pragmatikai variálódás iránti egyre inkább fokozódó érdeklődés ellenére a pragmanyelvi stratégiák, köztük a pragmatikai jelölők fordítási kérdéseit még kevéssé vizsgálták,[47] holott ezen nyelvi elemek komoly kihívást jelentenek a fordítók számára, mint azt a fentiekben is megfigyelhettük. A PJ-k inherens polifunkcionalitásából adódóan egy konkrét nyelvi elem egyszerre láthat el koherenciaviszonyt jelölő, személyközi vagy kontextustükröző, illetve -teremtő szerepet, a fordító feladata tehát az, hogy a négy szerepkör közül kiválassza az adott kontextusban leginkább szembeötlőt. Bár az explicitáció (célnyelvi PJ vagy alternatív nem propozicionális vagy propozicionális lexikalizáció használata) az általam megvizsgált szövegekben gya-

[47] Vö. Heltai Pál: Diskurzusjelölők fordítási kérdései, *Ikon, nyelvi jel, szimbólum: nem természetes jelek a kommunikációban* c. konferencián elhangzott előadás, Budapest, KJF, ELTE BTK, Tinta Könyvkiadó, 2015.

Studia_Caroliensa_2016.indd 97 2016.07.05. 11:29:27

koribb, mint az implicitáció (kihagyás), a PJ-k stilizáló funkcióinak explicitációja a fordításokban háttérbe szorul, holott a fenti példákban ezek a szaliensek.

A pragmanyelvi elemek szociopragmatikai normákba ágyazottak, melyek az adott csoportra jellemző szociokulturális értékeket tükröznek, így betartásuk identitáskifejező szereppel bír.[48] A fordítók figyelmét tehát fontos felhívni a nyelvi kifejezőeszközök szociopragmatikai és kulturális beágyazottságára, így a PJ-k személyközi, nyomatékosító, konnektivitást kifejező szerepei mellett a kulturális és társadalmi identitást tükröző funkcióira is.

BIBLIOGRÁFIA

Barron, Anne: The structure of requests in Irish English and English English, in Schneider, Klaus P. – Barron Anne (eds.): *Variational Pragmatics – A focus on regional varieties in pluricentric languages,* Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins, 2008.

Brown, Penelope – Levinson, Stephen C.: *Politeness: Some Universals in Language Usage,* Cambridge, Cambridge University Press, 1987.

Cameron, Deborah: *Verbal Hygiene,* London, Routledge, 1995.

Fraser, Bruce: An Account of Discourse Markers, *International Review of Pragmatics,* 1, 2009, 1–28.

Furkó Péter – Dudás Éva: Gender differences in complimenting strategies with special reference to the compliment response patterns of Hungarian undergraduate students, *Argumentum,* 8, 136–157.

Furkó Péter: From mediatized political discourse to *The Hobbit:* The role of pragmatic markers in dialogues, stereotypes and literary style, *Language and Dialogue,* 5, 2015/2, 264–282.

Furkó Péter: *The pragmatic marker – discourse marker dichotomy reconsidered – the case of 'well' and 'of course',* Debrecen, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, 2007.

Heltai Pál: Diskurzusjelölők fordítási kérdései, *Ikon, nyelvi jel, szimbólum: nem természetes jelek a kommunikációban* c. konferencián elhangzott előadás, Budapest, KJF, ELTE BTK, Tinta Könyvkiadó, 2015.

Hickey, Raymond: *Irish English: History and present-day forms,* Cambridge, Cambridge University Press, 2007.

Holtgraves, Thomas – Joong-nam Yang: Politeness as universal: cross-cultural perceptions of request strategies and inferences based on their use, *Journal of Personality and Social Psychology,* 59, 1990, 719–729.

Jaworski, Adam – Coupland, Nikolas (eds.): *The Discourse Reader,* New York, Routledge, 2006.

[48] Vö. Thomas: Cross-cultural pragmatic, 91.

Studia_Caroliensa_2016.indd 98 2016.07.05. 11:29:27

Kallen, Jeffrey: Silence and mitigation in Irish English discourse, in Barron, Anne – Schneider, Klaus P. (eds.): *The Pragmatics of Irish English,* Berlin – New York, Mouton de Gruyter, 2005, 47–72.

Kiefer Ferenc: Indirect and Direct Reports in Hungarian, in Capone, Alessandro – Kiefer Ferenc – Piparo, Franco Lo (eds.): *Indirect Reports and Pragmatics,* Heidelberg, Springer, 2016.

Labov, William: *Sociolinguistic Patterns,* Philadelphia, Pennsylvania University Press, 1972.

Leech, Geoffrey: *Principles of Pragmatics,* London, Longman, 1983.

Moreno, Carolina P. Amador: Discourse markers in Irish English: An example from literature, in Barron, Anne – Schneider, Klaus P. (eds.): *The Pragmatics of Irish English*, Berlin – New York, Mouton de Gruyter, 2005, 73–100.

Moynahan, Julian: *Anglo-Irish: The Literary Imagination in a Hyphenated Culture*, Princeton, Princeton University Press, 1995.

Pichler, Heike: Methods in discourse variation analysis: Reflections on the way forward, *Journal of Sociolinguistics,* 14, 2010/5, 581–608.

Quirk, Randolph – Greenbaum, Sidney – Leech, Geoffrey – Svartvik, Jan: *A comprehensive grammar of the English language,* London, Longman, 1985.

Sacks, Harvey: *Lecture notes,* Ann Arbor, MI, Summer Institute of Linguistics, 1973.

Scharf, W. Fred – Mathúna, Séamus Mac: Cultural values and Irish economic performance, in Niemer, Susanne – Campbell, Charles P. – Dirven, René (eds.): *The Cultural Context in Business Communication,* 1998.

Schneider, Klaus P.: Compliment responses across cultures, in Wysocka, Maria (ed.): *On Language Theory and Practice: In Honour of Janusz Arabski on the Occasion of his 60th Birthday,* Katowice, Wydawnictwo, Universytetu Slaskiego, 1999, 162–172.

Schneider, Klaus P.: No problem, you're welcome, anytime: Responding to thanks in Ireland, England, and the USA, in Barron, Anne – Schneider, Klaus P. (eds.): *The Pragmatics of Irish English,* Berlin – New York, Mouton de Gruyter, 2005, 101–140.

Spencer-Oatey, Helen: *Culturally Speaking,* New York, Continuum, 2000.

Szili Katalin: A bókra adott válaszok pragmatikája: Adalékok a szerénység nyelvi megnyilvánulásához a magyar nyelvben, *Magyar Nyelvőr,* 128, 2004/3, 265–285.

Szili Katalin: A kérés pragmatikája a magyar nyelvben, *Magyar Nyelvőr,* 126, 2002, 12–30.

Tannen, Deborah: New York Jewish Conversational Style, in Jaworski, Adam – Coupland, Nikolas (eds.): *The Discourse Reader,* New York, Routledge, 2006, 459–473.

Thomas, Jenny: Cross-cultural pragmatic failure, *Applied Linguistics,* 4, 1983/2, 91–112.

Studia_Caroliensa_2016.indd 99 2016.07.05. 11:29:27

SPANNRAFT MARCELLINA

AZ ÖRÖMRŐL – NYELVÜNK ÉS KULTÚRÁNK TÜKRÉBEN

BEVEZETŐ

Az öröm kutatása a pszichológiában hosszú időn át nem tartozott a vizsgálatok fő áramába, annak ellenére, hogy Freud, majd a behaviorizmus is komoly figyelmet szentelt az ún. örömelv megértésének. Az agy biokémiájának mélyülő ismereteiből a későbbiekben ugyan sokat megtudhattunk, ám eközben háttérbe szorult a lélektani mozzanatok kutatása.[1]

Az öröm jelenségkörével alig másfél évtizede foglalkozik behatóbban a lélektan, elsősorban a pozitív pszichológia.[2] Mivel az öröm maga „nagyon összetett jelenség, nehéz vizsgálni, értelmezni"[3], „[t]alán nem is külön kutatásokra lenne szükség, inkább szemléleti integrációra"[4] – írta Buda Béla mentálhigiénés tanulmánykötetében az évezred elején.

Az érzelmek „komplex és bizonyos értelemben diffúz jellegét"[5] emeli ki Péter Mihály is, a nyelvi érzelemkifejezés vizsgálatának nehézségeivel kapcsolatban.

E tanulmányban az örömről szóló interdiszciplináris diskurzushoz szólunk hozzá, nyelvi adatokkal, nyelvészeti adalékokkal szolgálva a kérdéshez.

Megvizsgáljuk, hogy mi bontható ki a kognitív metaforaelmélet segítségével a nyelvben rejlő világmodellből az örömet illetően. Áttekintjük, miként jelenik meg az *öröm* szó a magyar költészetben, s hogy vannak-e az örömmel kapcsolatosan közös konnotációink, hogyan rajzolódik ki a magyar anyanyelvi beszélők számára az öröm prototípusa.

A tanulmány elsősorban a szemantika eszközeivel kívánja megközelíteni, mit őriz képeiben, kifejezéseiben, költői műveiben a nyelv az örömről. Az így körvonalazódó mintázatot érdemes és hasznos összevetnünk az örömről alkotott hét-

[1] Buda Béla: *A mentálhigiéné szemléleti és gyakorlati kérdései,* Budapest, Animula, 2002, 120. Vö. uő: *Az öröm – mint mágnes és iránytű,* előadásvázlat, kézirat.

[2] Kopp Mária: Megvásárolható-e a boldogság? in Császár-Nagy Noémi et al.: *A klinikai pszichológia horizontja,* Budapest, KRE – L'Harmattan, 2011, 708.

[3] Buda: *A mentálhigiéné szemléleti és gyakorlati kérdései,* 120.

[4] Uo. 121.

[5] Péter Mihály: *A nyelvi érzelemkifejezés eszközei és módjai,* Budapest, Tankönyvkiadó, 1991, 37.

Studia_Caroliensa_2016.indd 100 2016.07.05. 11:29:27

köznapi elképzeléseinkkel, valamint a lélektan és a kommunikációelmélet sajátos tapasztalataival.

Egy csüggedésre hajló nemzet esetében kiváltképp fontos lehet, hogy megértsük, milyen elképzelések vannak nyelvében az örömről.

HOGYAN KÖZELÍTI MEG A PSZICHOLÓGIA AZ ÖRÖM JELENSÉGKÖRÉT?

Az öröm – többek között – megjelenhet valamilyen alapvető szükségletünk kielégülésekor, örülhetünk a biztonságnak, a veszedelem elmúltának, de örömünket lelhetjük társas kapcsolatainkban, alkotófolyamatokban,[6] személyiségünk kiteljesedésében vagy éppen magasztos eszmék, erények megvalósulásában is.[7]

A másfél évtizedes pozitív pszichológiai iskola,[8] az elmúlt évtized boldogságkutatásai egyre diferenciáltabban tekintenek az örömre mint érzelemre is,[9] visszanyúlva a megközelítésben Arisztotelész boldogságetikájáig.[10]

A szubjektív jóllétet *(well-being)* gyakran az elégedettség, az élvezet, a boldogság, a harmónia fogalmaival próbáljuk konkrétabban megragadni. Arisztotelész[11] erényetikájában a boldogság *(eudaimonia)* fogalma elválaszthatatlan az erények gyakorlásától.[12] „Az emberi értelemben vett jó a léleknek erény szerinti tevékenysége."[13]

Kopp Mária a jóllét, a pozitív életminőség három forrását különbözteti meg: a fogyasztói boldogságideált – mely lényegében a hedonikus örömök hajszolása –, a tevékenységekbe való mély bevonódást, más szóval az áramlatélményt,[14] valamint az élet értelmének kereséséhez kapcsolódó, a személyiség fejlődésétől

[6] Csíkszentmihályi Mihály: *Kreativitás,* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2008, 80–83.

[7] Vö. Maslow szükségletpiramisáról Hellmuth Benesch: *Pszichológia. SH atlasz,* Budapest, Springer-Verlag, 1994, 263.

[8] Vö. Martin E. P. Seligman – Csíkszentmihályi Mihály: Positive Psychology: An Introduction, *American Psychologist,* 55, 2000/1, 5–14.

[9] Csíkszentmihályi Mihály: *Az öröm művészete. Flow a mindennapokban,* Budapest, Libri Kiadó, 2014, 29.

[10] Vö. Kopp: Megvásárolható-e a boldogság? 707–727; Szondy Máté: Pozitív pszichológia: perspektívák és kihívások a pszichológia egy új (?) területén, in Császár-Nagy et al.: *A klinikai pszichológia horizontja,* 324–351.

[11] Arisztotelész: *Nikomakhoszi etika*, Budapest, Európa Kiadó, 1997.

[12] Szondy: *Pozitív pszichológia,* 227.

[13] Idézi a Nikomakhoszi etika szavait Peter Kunzmann et al.: *Filozófia SH atlasz*, Budapest, Springer-Verlag, 1993, 51.

[14] Csíkszentmihályi Mihály: *Flow. Az áramlat*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1997.

Studia_Caroliensa_2016.indd 101 2016.07.05. 11:29:27

elválaszthatatlan pozitív állapotot vagy folyamatot, mely Arisztotelész *eudaimonia* fogalmával rokonítható.[15]

METAFORIKUS MEGKÖZELÍTÉSEK AZ ÖRÖMRŐL

„Az öröm érzete belsőleg felszabadít, kitárulkoztat, derűssé tesz és melegít"[16] – olvashatjuk a *Pszichológia SH atlasz*ban.

„A derű és az öröm magasabban van, mint a szenvedés! (…) Szenvedésben rab vagy, lekötött – de ha derűs a lelked, szabad vagy"[17] – írja Müller Péter.

„Az örömteli eseményeket az előre irányuló mozgás jellemzi: az újdonság, a teljesítmény érzése."[18] „Mindegyik érzékszervi modalitás az öröm csaknem korlátlan lehetőségét hordja magában"[19] – fogalmazza meg Csíkszentmihályi Mihály.

A fenti idézetek metaforáiban az *öröm* egyértelműen pozitív értékjelentésű szó, kognitív szemantikai szempontból a FENT – illetve az ezzel egy mintázatba tartozó ELÖL – térdimenzióhoz tartozik.[20] Az, amit ezek a szövegrészek az örömről mondanak, és az, amilyen nyelvi kifejezéseket használnak megközelítéseikben, egészen egységes képet mutat. Érdemes hát közelebbről szemügyre vennünk az *öröm* szó jelentésével kapcsolatos szótári ismereteket!

AZ *ÖRÖM* SZÓ JELENTÉSE, SZINONIMÁI ÉS ANTONIMÁI

A *Magyar Értelmező Kéziszótár*ban[21] az *öröm* elsőként említett jelentése: „kedvező esemény hatásaként támadó kellemes érzés, derűs, vidám lelkiállapot". Másodikként körülírt jelentése pedig: „ennek megnyilvánulása". Ezzel az elsődleges megkülönböztetéssel találkozunk a *Magyar Szinonimaszótár*ban is, ahol a „vidám kedélyállapot" szinonimáit (pl. *jókedv*) a „külsőleg is megnyilatkozó" öröm rokon értelmű szavai (pl. *örvendezés*) követik.[22]

A *Magyar Szókincstár*ban[23] az *öröm* alábbi rokon értelmű megfelelőit találjuk – bő kínálatként, az anyanyelvi beszélő kompetenciáját feltételezve, rendezetle-

[15] Kopp: *Megvásárolható-e a boldogság?* 708.
[16] Benesch: *Pszichológia. SH atlasz,* 229.
[17] Müller Péter: *Örömről, játékról, önfeledtségről,* Budapest, Alexandra Kiadó, 2012, 12.
[18] Csíkszentmihályi: *Flow. Az áramlat,* 79.
[19] Uo. 143.
[20] Andrew Goatly: *The Language of Metaphors,* London – New York, Routledge, 1997, 49.
[21] Bakos Ferenc és mtsa (szerk.): *Magyar Értelmező Kéziszótár,* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975.
[22] O. Nagy Gábor – Ruzsiczky Éva: *Magyar Szinonimaszótár,* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980.
[23] Kiss Gábor (főszerk.): *Magyar Szókincstár,* Budapest, Tinta Könyvkiadó, 1999.

Studia_Caroliensa_2016.indd 102 2016.07.05. 11:29:27

nül: *„vidámság, jókedv, élvezet, kéj, gyönyör, boldogság, gyönyörűség, kedv, tetszés, kielégülés, elégtétel, extázis, ujjongás, örömrivalgás, ováció, eufória, derültség; örvendezés, vigasság, vígság, vigalom, örömmámor, mulatság”*. Ellentéteként pedig a *„bánat, szomorúság, bú”* szerepel. A *Magyar ellentétszótár*ban[24] bővebb antonimasort találunk: *„bánat, szomorúság, gyötrelem, siralom, kín, bú; üröm, keserűség, méreg, bosszúság, kellemetlenség; gond, vesződség”.*

Az ÉrtSz. meghatározása segít megkülönböztetni az *öröm* jelentését a – hasonlóképpen pozitív értékjelentésű – *boldogság*ától, melyet gyakran rokon értelmű szóként használunk. Az *öröm* főnév tövéből képzett *örül* ige esetében a kontextusból – vonzat vagy alárendelt határozói tagmondat alkalmazása – vagy a szituációból kiderül, mi váltotta ki az örömet. Ellenkező esetben rákérdezünk: *minek örülsz?* (Létezik ugyan *boldogul* ige, de ennek tartalma eltér a *boldogság* szó mentális állapotokra, folyamatokra vonatkozó jelentésétől.)

Míg az *öröm* jelentése nem implikálja a tartósság mozzanatát, a *boldogság* jelentésében feltétlenül megtaláljuk. Az ÉrtSz. *boldog* jelentésmeghatározása alapján – „a sorsával, körülményeivel való megelégedettség érzésétől teljesen áthatott”[25] –, a boldogság az örömnél nemcsak huzamosabb, hanem egyúttal mindig reflektáltabb is; nem pusztán érzés, inkább érzelmekkel átjárt mentális folyamat vagy állapot. Az *öröm* is lehet reflektált – különösen az erényekkel, eszmékkel kapcsolatos örömök –, de megjelenhet az élvezetek vagy a szükségletek kielégülésének területén, spontán módon is.

Figyelemreméltó, hogy míg az *öröm* esetében az ÉrtSz. külön jelentésként tárgyalja az érzelem kommunikációs megnyilvánulását, a *boldogság* szó jelentéseinek leírásában ez a vonatkozás nem szerepel.

A boldogság – az állapotjellegből fakadóan – nem olvasható le akciós kommunikációnkból olyan egyszerűen, mint az öröm, melynek megjelenése, kódolása és dekódolása a világ minden táján hasonlóan történik. (Ezt igazolják Paul Ekman Pápua Új-Guineában végzett kutatásai, valamint született vakok érzelemkifejezésének mimikai vizsgálatai is.)[26] A boldogság kommunikációs jelei ugyan feltűnhetnek például a szinte extatikus[27] alkotás áramlatélményének esetében, de az *eudaimonia*, az erények gyakorlásából fakadó boldogság jelei nem ilyen természetűek.

[24] Temesi Viola (főszerk.): *Magyar ellentétszótár,* Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2012.
[25] ÉrtSz.
[26] Buda Béla: *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*, Budapest, Animula, 1994, 79.
[27] Vö.Theodore Thass-Thienemann: *The Subconscious Language,* New York, Washington Square Press, 1967, 188.

Studia_Caroliensa_2016.indd 103 2016.07.05. 11:29:27

A *Magyar Szókincstár*ban a *vidámság* és a *jókedv* szavak az örömre mint érzelemre, az *örömrivalgás*, *ujjongás, ováció* az öröm megnyilvánulására, kifejezésére adnak az *öröm* egy-egy jelentésével rokon értelmű szavakat.

Érdemes a fentieket összevetnünk egy, az örömmel kapcsolatban megfogalmazott teológiai megközelítéssel: „Alapfokon az öröm csendes belső nyugalom és béke; intenzívebb fokon kifelé is megnyilvánuló vidámság *(laetitia),* felső foka az ujjongás *(jubilatio).*"[28] Ez utóbbira a magyar nyelvben külön – szintén az *öröm* tövéből képzett – igénk is van: az *örvendezik*. „Nagy örömet érez, és ezt ki is fejezi" – írja az *örvendezik* ige jelentéséről a *Magyar Értelmező Kéziszótár*.[29]

Történeti-etimológiai kutatások tanúsága szerint az *öröm* főnév töve azonos az *őröl, őrül, örvény* tövével, vagyis a forgás, a körkörös mozgás az alapjelentés inherens mozzanata. Az *örül* és az *őrül* szóhasadással különülhetett el egymástól. Közös bennük az intenzitás, az önfeledtség, az erős késztetéseknek való átadódás stb.[30] Ugyanakkor, míg a szó tövében rejlő 'kör' az *örül* ige esetében a teljesség konnotációját hordozza (vö. Jn 16,24), az *őrül* igében az örvényszerű forgómozgás felidéződő képe a hangsúlyosabb,[31] ahol a végzetes kontrollvesztettség a lényegi elem.

Figyelemreméltó lehet az *öröm* és a *boldogság* szavak etimológiája közötti szemantikai izomorfizmus; a *boldog* szó tövében „valószínűleg a *bódít, bódul* igék szócsaládjától szakadt el: az igék tövének *-g* képzős származéka lehet. Ha az etimológia helyt álló, a *boldog* eredendően révületben, szent kábulatban lévő személyre vonatkozhatott"[32] – mondta egy rádiós esszéjében Horváth Katalin nyelvész, s egy rövid megjegyzésében még a *révül, részeg, réved* hasonló jelentésű szócsaláddal is párhuzamot vont.

AZ ÖRÖM ÉRZÉSE ÉS MEGNYILVÁNULÁSA

Ha valaki örül, és öröme korlátozás és önkorlátozás nélkül meg is mutatkozik közvetlen emberi kommunikációjában, viselkedését nyíltnak, hitelesnek érezzük, öröme gyakran átragad ránk is, vele örülünk. Úgy is fogalmazhatunk, hogy aki örül, az ebben az esetben ki is fejezi, meg is osztja örömét másokkal.

Kétségtelen ugyanakkor, hogy az öröm előzetes mérlegelés, körültekintés nélküli kifejezése tapintatlan is lehet. Például Thomas Mann regényében, a *József*

[28] *Magyar Katolikus Lexikon,* www.lexikon.katolikus.hu/ö/öröm.html (Letöltés: 2016. január 10.)
[29] ÉrtSz.
[30] TESz., Vö. Turai Kamil: *Magyar metafizika,* Lakitelek, Antológia Kiadó, 1996, 35–38.
[31] Vö. még *kerge, megkergül, becsavarodik, bepörög.*
[32] Horváth Katalin: *Boldog* melléknevünk jelentéseiről és eredetéről, 2015, kézirat.

Studia_Caroliensa_2016.indd 104 2016.07.05. 11:29:27

*és testvérei*ben József nem veszi észre testvérei féltékenységét, harsány örömnyilvánítása sodrában nem képes tekintettel lenni fivérei érzékenységére, s ez csaknem végzetes következményekhez vezet.

Egy-egy pozitív érzelem spontán, kontrollálatlan kifejezése olykor empátiahiányról is árulkodhat. Előfordulhat, hogy hirtelen megjelenik arcunkon az öröm mimikai kifejezése egy olyan helyzetben, melyben ezt az érzelmet inkább tartottuk volna magunkban. Erre is egészen különböző okunk lehet. Például egy temetésen meglátunk a közeli faágon egy kismadarat, s egy pillanatra megfeledkezünk arról, hol is vagyunk. Elmosolyodunk, s közben nem gondolunk arra, hogy ez a spontán mosoly bántóan hathat a közelebbi hozzátartozókra. Erősen kontrollált viselkedésű ember kommunikációját ilyenkor is a kultúrájában szokásos jegyek jellemzik. Ekkor visszafogott örömről beszélhetünk.

Örömünket különféle okokból titkolhatjuk is, például szemérmességből, szégyenlősségből, tapintatból, de akár dacból, haragból vagy féltékenységből is.

Olykor az öröm verbális vagy nonverbális jeleit alkalmazzuk pusztán udvariasságból, vagy esetleg azért, hogy éppen az öröm kifejezésével takarjunk el, titkoljunk el, leplezzünk más érzelmeket.

Paul Ekman és munkatársai a mikroarckifejezések elemzésekor képesek voltak megkülönböztetni az önkéntelenül megmutatkozó és a szándékosan előállított öröm kifejezéseit az egyes izmok működésének és a reakcióidőnek a módszeres megfigyelése révén. E vizsgálatok megerősítik a korábban említett szótári megkülönböztetést: az *öröm* szó jelentése lehet maga az érzelem és ennek kommunikációs megnyilvánulása is.

Az öröm verbális kifejezése lehet spontán, őszinte, udvarias, ritualizált vagy éppen színlelt, hamis. E jelenségkörrel a beszédaktusok, közelebbről az expresszívumok kutatása is foglalkozik.

AZ ÖRÖM KIFEJEZÉSE BESZÉDAKTUSOKBAN

Az öröm spontán, explicit verbális kifejezésekor a legkülönfélébb nyelvi szerkezetekkel találkozhatunk – például: *hű!, ez aztán!, de jó!, végre!, ez fantasztikus!* – annak függvényében is, ki az örömkifejezés címzettje, kik vannak még jelen, mire vonatkozik örömünk. Van ugyanakkor olyan helyzet, melyben helyénvalónak látszik, esetleg protokollárisan elő is írt az „Örülök!" vagy „Örvendek!" expresszív performatívumok (expresszívumok)[33] használata. Ilyenkor a kimondás által beszédaktust hajtunk végre, mely szerencsés esetben kongruens a kimondás

[33] David Crystal: *A nyelv enciklopédiája,* Budapest, Osiris Kiadó, 1998, 160.

Studia_Caroliensa_2016.indd 105 2016.07.05. 11:29:27

idejében kibocsátott nonverbális kommunikációnkkal (pl. mosoly, érzelemteljes hang, poszturális tükörjelenség stb.).

Az „Örülök!" vagy az „Örvendek!" találkozásnál, bemutatkozásnál konvencionálisan állhat más, köszönési, üdvözlési formák (pl. *„Jó reggelt!", „Üdvözlöm!"*) helyett, ugyanakkor más szituációkban – expresszívumként – a gratuláció, a hála vagy akár a dicséret szerepét is betöltheti. Például „Örülök cégük sikerének!" (gratuláció), „Örülök, hogy az Önök segítségével sikerült elérnünk céljainkat!" (hála), „Örülök, hogy ilyen jól teljesített a csapatuk!" (dicséret).[34]

Ezek az egyes szám első személyű igékből álló – vagy ezeket is tartalmazó, például „Örülök, hogy eljött!" – performatív megnyilatkozások a korábban említett – indulatszavakból hiperbolikus funkciójú melléknevekből álló – spontán, olykor elliptikus szerkezetű felkiáltásoknál kétségkívül formálisabbak és reflektáltabbak.[35]

ÖRÖM ÉS BÁNAT A MAGYAR KÖLTÉSZETBEN

A *Verstár '98*[36] CD félszáz költője közül tízen vannak, akiknek versanyagában az *öröm* és/vagy a *bánat+bú* szavak önálló, nominatívuszi alakja 50-nél többször fordul elő: Kisfaludy Sándor, Csokonai Vitéz Mihály, Vörösmarty Mihály, Tompa Mihály, Arany János, Ady Endre, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád és József Attila.

Az érintett költők egyéni személyiségjellemzői mellett kirajzolódni látszik egy határozott irányú elmozdulás az idő előre haladtával. Csokonai Vitéz Mihály és Kisfaludy Sándor költészetében egyértelműen az *öröm* szó előfordulása dominál, a 19. sz. nagy költőinél mindkét pólus erőteljesen reprezentált (például Vörösmarty romantikus ellenpontozása), a Nyugat költőinek verseiben – kiváltképp Tóth Árpádnál – ugyanakkor lényegesen nagyobb számban fordul elő a negatív pólus *(bánat/bú).*

Külön figyelmet érdemel Kosztolányi Dezső és József Attila költészete abból a szempontból, hogy – az egyértelműen pozitív értékjelentésű *öröm* prototípusával szemben – milyen szövegkörnyezetben fordul elő az *öröm* szó. Mindket-

[34] Vö. Szili Katalin: Az udvariasság elméletéről, megjelenésmódjairól a magyar nyelvben, *Hungarológia,* 2000/2, 261–282.

[35] Vö. Kiefer Ferenc: *Jelentéselmélet,* Budapest, Corvina Kiadó, 2007, 41.

[36] *Verstár '98 – a magyar líra klasszikusai – félszáz költő összes verse,* CD ROM, Budapest, Arcanum Digitéka, Hungaroton, Osiris, 1998.

Studia_Caroliensa_2016.indd 106 2016.07.05. 11:29:27

tőjüknél[37] erősen disszonáns és ambivalens az *öröm* ábrázolása. A szó közvetlen környezetében megjelenik például a *hideg* és a *kopár* jelző, rímként pedig a *kövön* és az *ölöm* szavak.

Bár a fenti jelenségek értelmezésére és elemzésére e dolgozat keretei között nem vállalkozhatunk, a későbbiekben az *öröm* szó költői előfordulásaira hozunk még példákat.

ÖRÖM-METAFORÁK A MAGYAR KÖLTÉSZETBEN

Az emberek örömre vonatkozó elképzeléseit sok minden alakítja. Kétségkívül meghatározóak a korai élmények, ezek természete, majd saját, személyes tapasztalataink, anyanyelvünk mint világmodell, a kultúránkra jellemző mitopoétikus világmodell, olvasmányaink.

Az örömmel kapcsolatos nyelvi kifejezések szükségképpen átvittek, ahogy ez az érzelmekre vonatkozó nyelvi kifejezésekre általában is igaz. A nyelvelsajátítás folyamán a kifejezések sokaságából kibomlik, megmutatkozik a nyelvhasználó számára az adott érzelem nyelvi modellje. Gazdag és összetett modell ez a legtöbb esetben, egyetlen nyelv sem csupán egyféleképpen szemlél és láttat benne rejlő bölcseletének nyelvi lenyomatain keresztül.[38]

A magyar költészetben az öröm megjelenhet szárnyas lényként (például Vörösmarty Mihály vagy Babits Mihály költeményeiben), tündérleányként (például Berzsenyi Dániel vagy Tóth Árpád verseiben). A következőkben – a teljesség igénye nélkül – néhány olyan öröm-metaforát veszünk szemügyre, melyek mind hétköznapi nyelvi kifejezéseinkben, mind költészetünkben megmutatkoznak.

Az öröm = fény/tűz

A köznyelvből ismerős kifejezések: *sugárzik az örömtől, ragyog az örömtől, öröm fénylik a szemében* stb. Az öröm = fény/tűz azonosítás a költészetben is gyakori.[39] Például:

„A nagy öröm lángok minden részekre kicsaptak."
(Virág Benedek: Gróf Gvadányi…)

[37] Például Kosztolányi Dezső: *Dante a „croce del corvo"-ban, Nem kellesz élet, Álmok alkonyatja*; József Attila: *Elégia, Parasztanyóka, A vergődő diák.*

[38] Vö. Turai: *Magyar metafizika.*

[39] Vö. Hoppál Mihály et al.: *Jelképtár,* Budapest, Helikon Kiadó, 2004, 281–282.

Studia_Caroliensa_2016.indd 107 2016.07.05. 11:29:27

„Öröm-napunk homályba tűnt,"
(Dayka Gábor: Esdeklés a Szerelmes után)

„Csak az öröm szép hajnala
Virradozott felettünk."
(Berzsenyi Dániel: Fannim emléke)

„…míg ajkaink
Hálát rebegnek,
és öröm ragyog
Szemükben…"
(Tompa Mihály: Hálaemlék)

„fényes nap a szív öröme"
(Petőfi Sándor: Édes öröm, ittalak már)

A fenti metaforikus jelentések az öröm képzetkörét a Nap metaforarendszerébe vonják.[40] Nem véletlen, hogy a FENT állapot, illetve a FELFELÉ irány jelenik meg jellemzően. Az öröm intenzitását a fény, illetve a hőmérséklet magas foka mutatja.[41]

Az öröm = folyadék

Túláradó vagy *túlcsorduló* örömről is beszélünk erős intenzitású öröm esetén. Az érzelmek céltartománya gyakran a folyadék forrástartományból meríti metaforáit.[42] (Vö. még pl. *örömteli esemény, örömittas, örömmámorban úszik, megrészegül az örömtől.*) E nyelvi kifejezések hátterében ott találjuk, általánosabban is az ÉRZELEM = FOLYADÉK alapmetaforát[43] (például *érzelmi hullámok, gátat szab az érzelmeinek, ömlengés, mély érzések*). Előfordul ugyanakkor az is, hogy az érzelem megjelenése maga vált ki könnyeket *(örömkönnyek);* ilyenkor az öröm és a folyadék egymásra vonatkozása nem hasonlóságon, hanem érintkezésen – ok-okozati összefüggésen – alapul.

Költészetünk gazdag tárházából is hozhatunk példákat az ÖRÖM = FOLYADÉK metaforára:

[40] Vö. Tánczos Vilmos: *Szimbolikus formák a folklórban,* Budapest, Kairosz Kiadó, 2007, 181–190.
[41] Vö. Kövecses Zoltán: *A metafora,* Budapest, Typotex, 2005, 122–126.
[42] Goatly: *The Language of Metaphors,* 48.
[43] Uo. 48., 64.

Studia_Caroliensa_2016.indd 108 2016.07.05. 11:29:27

„Vezeti a kezet az ország útjára,
A megelégítő öröm forrására."
(Csokonai Vitéz Mihály: A pendelbergai vár…)

„Az öröm törékeny harmatcsepp, barátom,"
(Garay János: Vahot Imrének)

„Mikor az örömcsepp ragyog
Forró szememen."
(Berzsenyi Dániel: Az esthajnalhoz)

Az újszülött egyik első, megelégedettséget adó örömforrása a tápláló anyatej. A szomjazó vándor legnagyobb öröme, ha forrásvízre bukkan. Az ünneplők a mi kultúránkban gyakran fogyasztanak közösségben bort, hogy teljessé tegyék a vigasságot, az örvendezést valamely jeles eseményen. Ahogy a bortól, úgy az örömtől is „megrészegülhetünk".[44]

Az ÖRÖM = FOLYADÉK alapmetafora különféle képzetek, képek, nyelvi kifejezések formájában jelenik meg a felszínen. A folyadék konkrét természete (forrásvíz, harmat, könnycsepp, bor stb.) árnyalja az alapmetafora jelentését, különösen a költői képekben.

AZ ÖRÖM SZÍNE

Vass Zoltán egy cikkében ismerteti a Psychogalaxy nagy, szinesztéziás színvizsgálatát,[45] melynek eredménye szerint az online válaszadók az öröm színeként legtöbben a pirosat,[46] a sárgát és a narancsot választották. Bár a választásnak archetipikus, kulturális és egyéni összetevői is lehetnek, úgy tűnik, ebben az esetben e három vonatkozás szoros összefüggésben áll egymással; az öröm színprototípusában is megmutatkozik a fentiekben, a fénnyel és a hőmérséklettel kapcsolatban már érintett intenzitás. A legtöbbek által választott öröm-színek minden bizonnyal archetipikus kapcsolatot őriznek a fényt és meleget adó Nappal és a tűzzel.

[44] Vö. pl. Vörösmarty Mihály: *Az öröm édes bor;* Petőfi Sándor: *Édes öröm, ittalak már* és Kosztolányi Dezső: *Ősz* c. verseivel.

[45] Vass Zoltán: A színek jelentése, *Mindennapi Pszichológia,* 2010/2, 52–53.

[46] Vö. Kiss Gábor: A piros, vörös és más színnevek használata a Magyar Nemzeti Szövegtár alapján, in Gecső Tamás (szerk.): *Variabilitás és nyelvhasználat,* Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2004, 160–165.

Studia_Caroliensa_2016.indd 109 2016.07.05. 11:29:27

Saját, mindössze 118 fős mintán végzett, nem reprezentatív vizsgálatomban is a *piros* színt választották a legtöbben az *öröm* hívószóra. Ezt követte a *narancs,* mely a Psychogalaxy vizsgálatában a harmadik volt a gyakorisági sorban. A Psychogalaxy-vizsgálat második helyén álló *sárga* választása ugyanakkor csak a negyedik volt az én eredményem szerint. Harmadikként a *rózsaszín* jelent meg, elsősorban ifjú hölgy válaszadóknál. Ez összevethető talán azzal az eredménnyel, melyet a Psychogalaxy vizsgálata a rózsaszín asszociációjával kapcsolatban női válaszadóktól kapott: ők a gyengédségre asszociáltak leggyakrabban e színről. Érdekes szempont lehet további, az esetleges gender-eltérésekre, foglalkozási és életkori differenciákra is figyelő kutatásokhoz, hogy saját vizsgálatomban néhány, a katolikus liturgiát jól ismerő férfi válaszadónál is előfordult az *öröm*re adott válaszként a *rózsaszín*. Rákérdezésre kiderült, hogy mindig a liturgikus viselet színével összefüggésben. (A katolikus liturgiában a rózsaszín az öröm színe, mely Nagyböjt 4., valamint Ádvent 3. vasárnapján jelenik meg a templomban.)

Kétségtelennek látszik ugyanakkor, hogy a magyar anyanyelvi beszélők túlnyomó többsége az öröm fogalmához, illetve magához az *öröm* szóhoz a piros színt társítja.

Hadd idézzünk erre egy példát a magyar költészetből is!

„Változat és Halál adódtak
Belül egy-egy gyarló körön,
De várja az Embert víg célja:
Piros, tartós öröm."
(Ady Endre: Új és új lovat)

AZ ÖRÖM ÉDES

Az *édes* melléknév a *Verstár '98* költőinek szóhasználatában igen gyakori – több mint százszor fordult elő – az *öröm* szó előtt, minőségjelzői pozícióban. Lássunk ezekből ízelítőt!

„Édes Öröm! oh, tündérek
Mosolygó szűzi leánya!"
(Berzsenyi Dániel: Az örömhez)

„Az öröm édes bor"
(Vörösmarty Mihály: Az öröm édes bor)

Studia_Caroliensa_2016.indd 110 2016.07.05. 11:29:27

„Édes öröm, ittalak már”
(Petőfi Sándor: Édes öröm, ittalak már)

„oly édes inni az öröm borából,”
(Kosztolányi Dezső: Ősz)

„… ifju szivemben az üstökösök vad
ujjongása nyilallik, az édes öröm lihegése.”
(Dsida Jenő: A macska fut…)

Hasonló módon, imádságainkban is megjelenik az „édes öröm” szerkezet. Például egy mintistráns imádságban: „Jézus, édes örömöm, jóságodat köszönöm.”

Jól ismert közmondásunk, a „Nincsen öröm üröm nélkül” – ugyan indirekt módon – szintén utal az *öröm* szóval szoros konnotatív kapcsolatban álló „édességre”. Az *öröm* főnév is, az *édes* melléknév is pozitív értékjelentésű szavak. A korábban említett *Magyar ellentétszótár*ban az *öröm* antonimáinak sorában megjelenik a *keserűség* és a *méreg* szó is. (Erre utal a közmondás is, ugyanis az ürömfűnek keserű az íze.)

„AZ ÖRÖM ILLAN”

Bár az *öröm* forrástartománya gyakran valamilyen folyadék, versek is tanúskodnak arról, amit kis vizsgálatom megkérdezettjeinek egy része, különösen a női válaszadók visszaigazoltak: az öröm illékony, légnemű anyagként is elképzelhető. Erre mutat költészetünkben az *öröm* szó előtt nem ritkán megjelenő *tünde, tündér, múló, mulandó* melléknév is. A megkérdezett 118 főnek csaknem a fele (58 fő) válaszolta azt, hogy az öröm légnemű halmazállapotú. (Ennél valamivel kevesebben (46-an) érezték folyadék-természetűnek, míg a szilárd vagy besorolhatatlan válasz összességében sem érte el a 13%-ot (14 fő).)

Tóth Árpád *Az öröm illan* című versében ezt az illékonyságot, tünékenységet mutatják még a következő szavak is: *tünde, lenge árny, cikázó galambsziluett*.

Studia_Caroliensa_2016.indd 111 2016.07.05. 11:29:27

• Spannraft Marcellina •

ÖRÖM ÉS SZAKRALITÁS

„Szent Pál tanításának alaptétele, hogy Isten országa nem a test öröme (eszemiszom), hanem öröm a Szentlélekben (Róm 14,17). Az ő öröme a Krisztushoz megtért hívők nyitottsága és hűsége (1Tesz 2,19-20; 3,9; 2Kor 7,9).”[47]

Idézzük fel elsőként a jól ismert szeretethimnusz szavait!

„Nem örül a hamisságnak,
De együtt örül az igazsággal.”
(1Kor 13,6)

Az *öröm* főnév vagy a tövéből képzett *örül,* illetve *örvend* igék gyakran fordulnak elő imádságokban, egyházi énekekben, ahol a kontextusból, az egyházi évben, a liturgiában betöltött szerepből egyértelműen kiderül, milyen örömteli esemény megünnepléséről van szó.

Az alábbi egyházi énekek, melyeknek csupán kezdősorát vagy sorait idézzük, a Megváltó születésének, illetve feltámadásának közösségben megélt örömét hirdetik.

„Ó, jöjjetek, hívek, ma lelki nagy örömmel,
A jászolhoz Bethlehembe jöjjetek el!”

„Fel, nagy örömre, ma született,
aki után a Föld epedett.”

„Örvendj, világ, az Úr eljött”

„Örvendjetek, Angyalok!”

A *Magyar Katolikus Lexikon* a következőképpen differenciálja az öröm minőségét. „Erkölcsi minősége a tárgy jóságától, maradandósága a vágyott tárgy igazságától, mértéke a nagyságától és a birtokbavétel tökéletességétől függ.”[48]

A fent idézett, szakrális szövegrészletekben, egyházi énekekben az öröm forrása az Abszolút Jó, a Legfőbb Jó. „Az öröm forrása elsősorban Isten (Neh 8,10; Eszt 10,3; Zsolt 30,6; 31,8; 32,1; 67,5; 92,5; 98,6), azután minden, ami Istentől

[47] *Magyar Katolikus Lexikon,* www.lexikon.katolikus.hu/ö/öröm.html (Letöltés: 2016. január 10.)
[48] Uo.

Studia_Caroliensa_2016.indd 112 2016.07.05. 11:29:28

van."[49] Megélése és kifejezése közösségben történik, együtt mondott imádságokkal, együtt énekelt énekekkel. Ilyenkor, az ünnep magasában örömeink is emelkedettek, magasztosak. Az Újszövetségben „az angyalok a pásztoroknak Jézus születését nagy örömként hirdetik, mely az egész népé lesz (Mt 2,10). A napkeleti bölcsek »igen nagy örömmel örültek«, amikor újra meglátták a csillagot, mely elvezette őket Betlehembe (Mt 2,10)."[50]

Magasztos örömök ugyanakkor nem csupán a Szentírás közvetlen vonzáskörében mutatkoznak. Például Friedrich Schiller *Örömódá*jának Jankovich Ferenc által készített, magyar fordításában is emelkedett, tiszta örömet találunk: „Lángolj fel a lelkünkben, szép égi szikra, szent öröm!" Bár a vers eredetijében a *Gott* ('Isten') szó szerepel, a fordítás így is pontos, hiszen a magyar költészeti hagyományban – Csokonai Vitéz Mihály, Berzsenyi Dániel, Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor költészetében – gyakorta megjelenik a „szent öröm" jelzős szerkezet. Például:

„Él még nemzetem istene!
Buzgó könnyeimen, szent Öröm, ömledezz!"
(Berzsenyi Dániel: A felkölt nemességhez)

„És minden szenvedés emlékezését
Egy szent öröm könyűje mossa szét,"
(Petőfi Sándor: Hazámban)

ZÁRÓGONDOLATOK

Az öröm kutatásában kétségkívül komoly előrelépést jelenthet a jövőben a multidiszciplináris megközelítés. Van, amit a filozófia, van, amit a teológia, a pszichológia, az irodalomtudomány vagy éppen a nyelvtudomány fogalmazott már meg az örömről. Fontos tapasztalatokkal szolgálhat a közvetlen emberi kommunikáció kutatása, a kulturális antropológia, a vallásantropológia, a művészettudomány és még számos más szakterület is.

Az öröm összetett jelenségkörét, különféle megélési és kifejezési formáit meggyőződésem szerint – a bevezetőben idézett Buda Béla[51] és Péter Mihály[52] sza-

[49] Uo.
[50] Uo.
[51] Buda: *A mentálhigiéné szemléleti és gyakorlati kérdései,* 121.
[52] Péter: *A nyelvi érzelemkifejezés eszközei és módjai,* 37.

Studia_Caroliensa_2016.indd 113 2016.07.05. 11:29:28

vaihoz csatlakozva – csakis egyfajta szemléleti integrációval lehetne a maga komplexitásában, átfogóan vizsgálni.

BIBLIOGRÁFIA

Benesch, Hellmuth: *Pszichológia. SH atlasz,* Budapest, Springer-Verlag, 1994.

Buda Béla: *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei,* Budapest, Animula, 1994.

Buda Béla: *Az öröm – mint mágnes és iránytű,* előadásvázlat, kézirat.

Buda Béla: *A mentálhigiéné szemléleti és gyakorlati kérdései,* Budapest, Animula, 2002.

Crystal, David: *A nyelv enciklopédiája,* Budapest, Osiris Kiadó, 1998.

Csíkszentmihályi Mihály: *Flow. Az áramlat,* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1997.

Csíkszentmihályi Mihály: *Kreativitás,* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2008.

Csíkszentmihályi Mihály: *Az öröm művészete. Flow a mindennapokban,* Budapest, Libri Kiadó, 2014.

Goatly, Andrew: *The Language of Metaphors,* London – New York, Routledge, 1997.

Hoppál Mihály et al.: *Jelképtár,* Budapest, Helikon Kiadó, 2004.

Horváth Katalin: *Boldog* melléknevünk jelentéseiről és eredetéről, 2015, kézirat

Kiefer Ferenc: *Jelentéselmélet,* Budapest, Corvina Kiadó, 2007.

Kiss Gábor: A piros, vörös és más színnevek használata a Magyar Nemzeti Szövegtár alapján, in Gecső Tamás (szerk.): *Variabilitás és nyelvhasználat,* Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2004, 160–165.

Kopp Mária: Megvásárolható-e a boldogság? in Császár-Nagy Noémi et al.: *A klinikai pszichológia horizontja,* Budapest, KRE – L'Harmattan, 2011, 707–727.

Kövecses Zoltán: *A metafora,* Budapest, Typotex, 2005.

Kunzmann, Peter et al.: *Filozófia SH atlasz,* Budapest, Springer-Verlag, 1993.

Müller Péter: *Örömről, játékról, önfeledtségről,* Budapest, Alexandra Kiadó, 2012.

Péter Mihály: *A nyelvi érzelemkifejezés eszközei és módjai,* Budapest, Tankönyvkiadó, 1991.

Szili Katalin: Az udvariasság elméletéről, megjelenésmódjairól a magyar nyelvben, *Hungarológia,* 2000/2, 261–282.

Szondy Máté: Pozitív pszichológia: perspektívák és kihívások a pszichológia egy új (?) területén, in Császár-Nagy Noémi et al.: *A klinikai pszichológia horizontja,* Budapest, KRE – L'Harmattan, 2011, 324–351.

Tánczos Vilmos: *Szimbolikus formák a folklórban,* Budapest, Kairosz Kiadó, 2007.

Thass–Thienemann, Theodore: *The Subconscious Language,* New York, Washington Square Press, 1967.

Turai Kamil: *Magyar metafizika,* Lakitelek, Antológia Kiadó, 1996.

Vass Zoltán: A színek jelentése, *Mindennapi Pszichológia,* 2010/2, 52–53.

Studia_Caroliensa_2016.indd 114 2016.07.05. 11:29:28

SZÓTÁRAK, LEXIKONOK, SZÉPIRODALMI FORRÁSOK

Bakos Ferenc és mtsa (szerk.): *Magyar Értelmező Kéziszótár,* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975.

Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára,* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967.

Kiss Gábor (főszerk.): *Magyar Szókincstár,* Budapest, Tinta Könyvkiadó, 1999.

O. Nagy Gábor – Ruzsiczky Éva: *Magyar Szinonimaszótár,* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980.

Temesi Viola (főszerk.): *Magyar ellentétszótár,* Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2012.

Magyar Katolikus Lexikon, www.lexikon.katolikus.hu

Verstár '98 – a magyar líra klasszikusai – félszáz költő összes verse, CD ROM, Budapest, Arcanum Digitéka, Hungaroton, Osiris, 1998.

Studia_Caroliensa_2016.indd 115 2016.07.05. 11:29:28

HONTI LÁSZLÓ

AZ URÁLI NYELVEK ÉS A VILÁG NYELVEI

Talán az 1920-as évektől meglehetősen sok olyan kisebb-nagyobb könyv jelent meg, amely igyekezett számbavenni a világ nyelveit azok legfőbb jellemzőinek, rokonsági és egyéb kapcsolatainak rövid bemutatásával. Az utóbbi évtizedekben, különösen pedig a 21. század első másfél évtizedében látott napvilágot jónéhány olyan újdonság, amely arra törekszik, hogy releváns információkkal szolgáljon az ismeretekre éhes szakembereknek. Ezekben természetesen legtöbbnyire az uráli nyelvekről is olvashatók fontos információk.

Az utóbbi időkben Ernst Kausen publikált ilyen műveket (Kausen 2012, 2013, 2014), amelyek címük szerint igen sokat ígérnek, mégpedig a világ nyelvcsaládjainak és nyelveinek ismertetését. Lenyűgözőnek tűnt, hogy valaki képes a világ nyelveinek bemutatására. E feladat teljesítése természetesen megkívánja, hogy megbízható ismeretekkel rendelkezzék a szerző e rendkívül bonyolult és sokrétű tudományos területen. Éppen ezért igyekeztem tájékozódni a szerző szakmai hátteréről. Kausen matematikát, fizikát és informatikát tanult, 1976-ban e tudományból promovált, továbbá egyiptológiát, orientalisztikát és összehasonlító nyelvtudományt tanult a göttingeni egyetemen (wikipedia), eszerint tehát széles körű lenne a tudományos háttere, bár a világ nyelvei túlnyomó többségének hiteles bemutatására talán mégsem elegendő. Uralista lévén, természetesen elsősorban abból a szempontból tanulmányoztam e köteteket, hogy milyen, az uráli nyelvcsaláddal, vagyis a mi nyelvcsaládunkkal és annak tagjaival kapcsolatos ismereteit kívánja megosztani a szerző az olvasóval. Amint sejthető, ebből a szempontból valójában csak a Kausen 2012 és 2013 tekinthető fontosnak.

Az indogermán nyelvek családját bemutató kötetnek (Kausen 2012) a címe által sugallt témájához nem szólhatok hozzá, hiszen ez ügyben megfelelő kompetencia híján én nem vagyok illetékes. A szerző – nagyon helyesen – utal ebben (Kausen 2012, 51) az ősi indogermán–finnugor-kapcsolatokra, de a jelek szerint nincs tisztában azzal, mely munkák számítanak viszonylag relevánsnak, ezért természetesen főleg a következők munkáit hiányolom: Aulis J. Joki (1973), Rédei Károly (1986), és a finnségi–germán-kapcsolatokat illetően Jorma Koivulehto gazdag életművéből is válogathatott volna (pl. 1992/1999, erről l. még alább is). Szerepel viszont igen meglepő módon Marcantonio egy „uralisztikai" könyve (Marcantonio 2002), de még meglepőbb módon „indogermanisztikai" műve (Marcantonio 2006b) nem! E kötetben szól Kausen (2012) a nyelvcsalád egyes

Studia_Caroliensa_2016.indd 116 2016.07.05. 11:29:28

csoportjairól, bemutatja az összehasonlító módszert, ismerteti az egyes csoportok sajátosságait. A könyv egésze informatívnak tűnik.

Természetszerűleg ír röviden az indogermán nyelveknek más nyelvekkel való esetleges genetikai kapcsolatairól is az időrendben második kötetben:

> „Már a 19. században sem volt hiány olyan hipotézisekből és feltevésekből, amelyek az indogermán nyelveket más nyelvcsoportokkal hozták kapcsolatba. Eközben mindenekelőtt a szomszédos uráli nyelvcsalád került szóba, amelybe egyebek közt a magyar, a finn és az észt tartozik.[1] De szókincsbeli párhuzamok alapján a sémi nyelvek is a rokonsági kapcsolatok kandidátusainak számítottak"[2] (Kausen 2013, 93).

Az irodalmi utalások fölöttébb hiányosak, noha az esetleges indo–uráli nyelvrokonságról egyebek közt Björn Collinder (pl. 1964b, 1964c, 1964d) is többször is értekezett.

Kausen a 2013-ban megjelent művében viszonylag kevés teret szánt az egyes nyelvcsoportoknak, ami talán érthető is, hiszen szinte egész Eurázsiát vette célba. Az uralistákat esetleg valamilyen szempontból közelebbről érdekelhető nyelvekre, nyelvcsaládokra szánt terjedelem: indogermán nyelvek: 57–173 (ezek ismertetése önálló kötet formájában is megtörtént: Kausen 2012); baszk: 175–194; régi mediterráneumi nyelvek: 195–230; kaukázusi nyelvek: 231–258; régi keleti nyelvek: 259–339; uráli nyelvek: 341–370; paleoszibériai nyelvek: 371–434; altaji nyelvek, koreai, japán: 435–582; dravida: 623–693.

A következőkben tehát arról írok, mennyire megbízható és hiteles információkhoz juthatnak azok a nyelvészek, akik ebből a meglehetősen drága könyvből kívánnak tájékozódni az uráli nyelvcsaládról és annak tagjairól.

A fejezet első oldalán felsorolja a család tagjait, táblázatosan közli az egyes népek/nyelvek hagyományos („régebbi") megnevezését és az utóbbi években terjedőben lévő (belső elnevezésből származó) modern nevét; a táblázatban látható a lapp, a cseremisz, a votják, az osztják, a vogul, a jurák-szamojéd, a jenyiszejiszamojéd, a tavgi-szamojéd és a szelkup kétféle megnevezése, de a „zürjén ~ komi" kimaradt.

[1] Hasonlóan Kausen 2013, 14, 15, 35, 523.

[2] „Schon im 19. Jh. hat es… nicht an Hypothesen und Vermutungen gefehlt, die das Indogermanische mit anderen Sprachgruppen in Verbindung brachten. Dabei kam vor allem die benachbarte uralische Sprachfamilie in Frage, zu der unter anderem Ungarisch, Finnisch und Estnisch gehören. Aber auch die semitischen Sprachen galten aufgrund lexikalischer Parallelen als ein möglicher Kandidat für verwandtschaftliche Beziehungen."

Studia_Caroliensa_2016.indd 117 2016.07.05. 11:29:28

Ezt követi a „9.1. Einleitung" (Kausen 2013, 342–345), amelyben (1) az őshaza és az egyes nyelvi ágak kialakulása, (2) a legrégibb nyelvemlékek, (3) a nyelvcsaládnak más nyelvcsaládokkal és egyes (uráli és nem uráli) nyelvekkel fennálló esetleges ősi rokonsági kapcsolatai, (4) a nyelvek beszélőinek száma és lakhelye tárgyaltatnak. Már az (1) ponthoz tartozó leírásban olyan közlésekre bukkantam, amelyekkel nem tudok mit kezdeni, pl. a következőkkel:

> „A finnugor csoport – ma vitatott, hogy itt genetikai egységről lenne szó – kezdettől fogva heterogénebb és sokkal nagyobb volt, mint a szamojéd csoport… Újabb kutatások szerint az obi-ugor és az ugor genetikai egysége teljesen megkérdőjeleződik (l. alább)."[3] (Kausen 2013, 342)

Én nem tudok olyan újabb komoly kutatásokról, amelyek megkérdőjelezték volna a „finnugor csoport", az „obi-ugor" és az „ugor" genetikai egységét… Erről a sajátos elképzelésről a „Die neue Skepsis" (347–349) című pontban szól, kétkedésének alapjául Marcantonio (2002) és Salminen (2002) munkái szolgálnak.

Megemlít olyan uráli nyelveket is, amelyek kihaltak:

> „Az utóbbi időben kihalt négy uráli nyelven – az akkalai és a kemi lappon, továbbá a szamojéd csoportba tartozó kamaszon és matoron – kívül több olyan, régen kihalt uráli nyelvváltozat volt mint a merja, a muroma és a mescser, amelyeknek gyakorlatilag csak a nevük maradt fenn. Ezek valószínűleg a mordvinhoz vagy a cseremiszhez álltak közel."[4] (Kausen 2013, 343)

A szerző tájékozottsága nem kielégítő. Ami a mator vagy motor nyelvet illeti, az bizony nem a közelmúltban tűnt el. Vö. „A mator (vagy motor, mator-taigi-karagasz) kihalt nyelv, amely az uráli nyelvcsalád szamojéd ágának tagja. A 19. század első feléig Szibéria déli részén, a Szaján hegység területén beszélték."[5]

[3] „Die finno-ugrische Gruppe – ob es sich bei ihr um eine genetische Einheit handelt, ist heute durchaus umstritten – war von Anfang an heterogener und bei weitem größer als die samojedische… Nach neueren Untersuchungen wird allerdings die genetische Einheit des Ob-Ugrischen und Ugrischen in Frage gestellt (siehe unten)."

[4] „Neben den vier in neuerer Zeit ausgestorbenen uralischen Sprachen – den samischen Sprachen Akkala und Kemi sowie den samojedischen Sprachen Kamassisch und Matorisch – gibt es mehrere früh ausgestorbene uralische Varietäten wie die Sprachen der Merya, Muroma und Meschtschera, von denen faktisch nur die Namen überliefert sind. Sie sind wahrscheinlich in der Nähe des Mordwinischen oder Mari einzuordnen."

[5] „Das Matorische (Motorisch, Mator-Taigi-Karagassische) ist eine ausgestorbene Sprache, die zum samojedischen Zweig der uralischen Sprachfamilie gehört. Es wurde bis zur ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts in Südsibirien, im Gebiet des Sajangebirges gesprochen."

Studia_Caroliensa_2016.indd 118 2016.07.05. 11:29:28

(Helimski 1997, 13) A mescserrel kapcsolatos közlés értékelése valamivel bonyolultabb. Az orosz történeti dokumentumokban szereplő *mescser* nevet Munkácsi Bernát egy 1894-es cikkében elsőként hozta finnugor gyanúba, majd Kniezsa István egy végül is publikálásra maga által alkalmatlannak minősített, 1951-es előadásában kívánta a *mescser* ~ *megyer* összetartozását igazolni (Vásáry 2008, 38–39). Zsirai idejében fel sem merült az a gondolat, hogy a *mescser* név mögött volgai finnugor nép rejtőzhet, hiszen nevezetes munkájának A kihalt volgai-finnugor népek című fejezetében csak a muromáról és a merjáról írt (Zsirai 1937, 269–274, 1992, 271–276). E kérdéssel később több magyar és oroszországi kutató is foglalkozott. Ezek egyike az imént említett Vásáry István, aki erre a következtetésre jutott: „A mescserekben egy volgai finnugor népet kell látnunk…" (Vásáry 2008, 63), „de a volgai finnugor eredet-magyarázat egyelőre… nem átütő erejű" (Vásáry 2008, 66). A kérdés finnugrisztikai és turkológiai vonatkozásainak alapos ismerete nélkül én nem foglalhatok állást.

Tapani Salminenre hivatkozva állítja Kausen, hogy az uráli nyelvcsaládban a következő alcsoportok (Untereinheiten) vannak: finnségi, lapp, mordvin (erza és moksa), permi, szamojéd. Ez a következő szövegegyüttesbe ágyazva jelenik meg:

> „Salminennek és finn kollégáinak az a véleményük, hogy az uralisztika jelenlegi állása szerint az urálinak csak… öt alegységéről lehet szó… A cseremisz, a magyar, az osztják és a vogul a jelenlegi helyzet szerint az urálinak egyetlen alegységébe sem sorolható be, vagyis az ugor és az obi-ugor csoport nincs kellőképpen igazolva. A lexikostatisztikai kutatások értelmében az osztják a finn-permi csoporthoz közelebb áll, mint a vogulhoz és a magyarhoz; másrészt pedig a fonológiai izoglosszák a permi és az ugor nyelvek közti szorosabb kapcsolatra utalnak. [Bekezdés] Következésképpen az uráli nyelvcsaládnak a majdnem közel két évszázados, többé-kevésbé változatlan alaptételei lényegesen meginogtak. Az uráli belső tagolódásának precíz és konszenzust mutató megítélése távolabb van, mint bármikor korábban."[6] (Kausen 2013, 349)

[6] „Nach Salminen und seinen finnischen Kollegen können nach dem aktuellen Stand der Uralistik nur… fünf Gruppen als nachgewiesene genetische Untereinheiten des Uralischen gelten… Die Einzelsprachen Mari, Ungarisch, Chanti und Mansi seien nach heutiger Beweislage keiner Untereinheit des Uralischen zuzuordnen, d. h. auch der ugrische und ob-ugrische Knoten ist nicht ausreichend belegt. In der Tat zeigen lexikostatistische Untersuchungen eine größere Nähe des Chanti zu den finno-permischen Sprachen als zum Mansi und Ungarischen; andererseits weisen phonologische Isoglossen auf eine engere Beziehung zwischen den permischen und ugrischen Sprachen hin. [Bekezdés] Fazit: Die fast zweihundert Jahre mehr oder weniger unveränderten Grundannahmen der Klassifikation des Uralischen sind im letzten Jahrzehnt gehörig ins Wanken geraten. Ein präzises, konsensfähiges Bild der internen Gliederung des Uralischen is ferner denn je."

Studia_Caroliensa_2016.indd 119 2016.07.05. 11:29:28

Hát ezek bizony kemény szavak, amelyekre csak ekképpen válaszolhatok: (1) Én sajnálatos módon nem tudom, kik azok a finn uralisták, akik osztják Salminen nézeteit. (2) A mordvinnak két nyelvként való nyilvántartása a sztálini „divide et impera!" nemzetiségi politikai bűvészmutatványa volt, amelynek máig elég sok ellenzője akadt, pl. „a két fő nyelvjárás, az erza és a moksa" (Keresztes 1990, 7), „Napjainkban az egy mordvin nyelv eszményének Oroszországon kívül (is) vannak hívei (nálunk pl. Keresztes László és jómagam) és ellenzői…, néhány elismert szakember pedig nem kíván a kérdésben állást foglalni, noha ezzel olykor önellentmondásba keveredik." (Zaicz 1994, 113) (3) Hasonló alapon a cseremiszt is nyilvántarthatta volna Salminen (és persze nyomában Kausen is) két nyelvet magában foglaló csoportként, ha tudna arról, hogy egyesek a nyelvjárások egy részét nyelvvé minősítették (nyilván éppen olyan jogosan, mint a mordvin esetében…), pl. „Mezei-keleti cseremisz nyelv" (Kovedjaeva 1966a), „Mezei-keleti cseremisz nyelv" (Kovedjaeva – Nikolaeva 2001), ↔ „Hegyi cseremisz nyelv" (Kovedjaeva 1966b), „Hegyi cseremisz nyelv" (Gračeva 2001)[7] Ugyanerről egy, a cseremisz kutatásokban kivételes eredményességgel büszkélkedhető szerző röviden csak így nyilatkozott: „két nagy cseremisz dialektust lehet feltenni: nyugatit és keletit" (Bereczki 1990, 11). (4) A magyarnak, a vogulnak és az osztjáknak az ugor csoport tagjaiként, ill. a vogulnak és az osztjáknak az obi-ugor csoport tagjaiként való számontartását több írásomban én is igazoltam (vagy legalábbis úgy vélem, hogy igazoltam), ezekre itt nem kívánok hivatkozni. Az osztjáknak a finn-permi nyelvághoz lexikostatisztikailag való közelebbi viszonya teljesen alaptalan kijelentés, miként az is, hogy a permi és az ugor csoportot fonológiai izoglosszák kötnék össze, ti. az ilyen állításokat Rédei egyértelműen és okkal külön nyelvi fejleménynek minősítette: „Fonológiai, morfológiai és szintaktikai hatás csak intenzív kapcsolat, kétnyelvűség esetén lehet, de ilyenkor sem következik be törvényszerűen. (A vogulban és az osztjákban van pl. néhány száz zürjén jövevényszó, de e két nyelv hangrendszerében semmiféle permi hatás[8] nem mutatható ki"[9] (Rédei 1969, 334), továbbá legjobb esetben is csak igen részleges izoglosszákról lehet szó. Salminennek az osztják szókincsre való hivatkozását csak a zürjén jövevényszavak nagy számának téves interpretációja tenné

[7] „Лугово-восточный марийский язык" (Kovedjaeva 1966a), „Марийский лугововосточный язык" (Kovedjaeva – Nikolaeva 2001) ↔ „Горномарийский язык" (Kovedjaeva 1966b), „Марийский горный язык" (Gračeva 2001).

[8] A zürjén és a votják a finn-permi csoporton belül alkotja a permi alcsoportot.

[9] „Eine phonologische, morphologische und syntaktische Wirkung ist nur im Falle einer intensiven Beziehung, einer Zweisprachigkeit möglich, aber auch in diesen Fällen erfolgt es nicht immer gesetzmäßig. (Im Wogulischen und im Ostjakischen gibt es z. B. einige hundert syrjänische Lehnwörter, aber im Lautsystem der beiden Sprachen läßt sich überhaupt keine permische Einwirkung nachweisen."

Studia_Caroliensa_2016.indd 120 2016.07.05. 11:29:28

értelmezhetővé, de az ősi szókincs is ellene szól kijelentésének, az UEW-ben közös (ősi) szókincsben ugyanis 275 osztják–votják, 320 osztják–zürjén, de 547 osztják–vogul és 381 osztják–magyar megfelelés található (l. Honti 1993, 257). (5) Éppen ezért teljesen dilettáns megnyilatkozás Kausené, aki szakirodalmi ismeretek nélkül alkot véleményt, és éppen ezért egy, az uralisztikai kérdésekben hiányosan tájékozódott kolléga Kausen vélekedését készpénznek veheti, hogy ti. az uráli nyelvek osztályozása nagyon megingott volna, és hogy a konszenzust mutató megoldás messzebb lenne, mint bármikor korábban (az én ismereteim szerint a tudományos finnugrisztika létrejötte óta lényegében teljes a konszenzus ugor ügyben)…

„9.2. Interne Gliederung" (Kausen 2013, 345–349). A következőkben Kausennek azon merészen előadott téveszméiről írok, amelyek oka fölöttébb hiányos tájékozottsága.

„Már a 15. és a 16. században észrevette egy veronai szerzetes a magyarnak az ugor nyelvekkel való rokonságát, és ezt Piccolomini (1405–1464) megemlítette két munkájában"[10] (Kausen 2013, 345). Csodálkozásra késztet e mondat pongyolasága, amelyben a magyar és az ugor nyelvek rokonságát említi, hiszen a magyarról és az obi-ugorról kellett volna szólnia. Piccolominit illetően azonban nyilvánvaló tudománytörténeti tévedésről van szó, l. Honti 2012, 76–78.

„Az 1990-es évektől az uráli nyelvek hagyományos osztályozásait számos munkában megkérdőjelezték"[11] (Kausen 2013, 347). Ennek a kijelentésnek akkor lenne valami értelme, ha közölte volna az állítólagosan számtalan írás közül legalább néhánynak a bibliográfiai adatait, amelyek e nézetet indokolhatnák.

> „A. Marcantonio radikális álláspontra helyezkedett 2002-ben. Egészében megkérdőjelezi az ugor, a finnugor, valamint az uráli genetikai egységét, ti. extrém módon magas, szakmailag kétséges követelményeket támaszt minden olyan lexikális és morfológiai közös vonás tekintetében, amelyeket a szaktudományban ezen közös egységek igazolására felhoztak. Mindenekelőtt statisztikai módszereket alkalmaz, hogy »bebizonyítsa«, hogy a genetikai egység igazolására felsorakoztatott etimológiák és morfológiai egyezések nem eléggé megbízhatók, mivel azok statisztikailag nem különböztethetők meg a véletlenszerű egyezésektől. Eredményeit az uralisztikában súlyos módszertani

[10] „Bereits im 15. Jh. und 16. Jh. wurde die Verwandtschaft des Ungarischen mit ugrischen Sprachen von einem Veroneser Mönchen bemerkt und von Piccolomini (1405–1464) in zwei Arbeiten erwähnt."

[11] „Seit den 1990er Jahren wurden in zahlreichen Arbeiten die traditionellen Klassifikationen des Uralischen in Frage gestellt."

Studia_Caroliensa_2016.indd 121 2016.07.05. 11:29:28

hiányosságok miatt elutasították (vö. Georg recenzióját: 2002–2003)"[12] (Kausen 2013, 347).

Igaz, hogy Marcantonio uralisztikai tárgyú könyvét súlyos bírálatok érték a szakma tényleges művelői részéről, de a jelek szerint Kausen csak a nem uralista Georg írásáról tud, amely természetesen nem utal a mások által megfogalmazott jogos kritikákra. Marcantonio meglehetősen furcsa állásfoglalásainak minőségéről alább szólok.

Salminen kollégám hellyel-közzel nem hitelesen közvetíti az általa hivatkozott műben előadottakat. Pl. „A vogul és az osztják közti lexikális különbségek is figyelemre méltók, amint Kálmán (Kálmán 1988, 400) kimutatta."[13] (Salminen 2002, 51) A vogulról és az osztjákról szólva azonban Kálmán Béla nem azt írta, amit kitűnő szamojedológus kollégánk tulajdonít neki, hanem azt, hogy „[n]oha szókészletük sokban azonos, meglepő módon eltérő szavakat használnak olyan alapvető fogalmakra, mint…[14] (Kálmán 1988, 400)

Az igen széles körűen tájékozott E. A. Helimskij nyomán Salminen a földrajzilag legkeletibb uráli nyelvek egy konvergens hangtani változását valamiféle areális genetikai egység tagjaiban bekövetkezettként értelmezte, megfeledkezve arról, hogy kronológiailag nem lehet kapcsolat az e nyelvekben bekövetkezett változások között. Vö.:

„Mivel az obi-ugor alapnyelvnek mint eredeti genetikai egységnek az igazolására kevés a bizonyíték, e hely alkalmas arra, hogy bevezessük az »areális genetikai egység« fogalmát, amelyet Helimskij (Helimskij 1982) fogalmazott meg a finn-volgai és a finn-permi kapcsán, de amely az én nézetem szerint éppen úgy érvényes az ugor és az obi-ugor, valamint a finnségi-lapp és a volgai esetében. Az areális genetikai egységek lényegesen különböznek a szigorúan vett genetikai egységektől, vagyis azon csoportoktól, amelyek egy eltérő

[12] „Einen radikalen Standpunkt nimmt A. Marcantonio 2002 ein. Sie stellt die genetische Einheit des Ugrischen, Finno-Ugrischen sowie des Uralischen insgesamt in Frage, indem sie extrem hohe, fachlich fragwürdige Anforderungen an alle lexikalischen und morphologischen Gemeinsamkeiten stellt, die in der Fachwissenschaft zur Begründung dieser Einheiten herangezogen wurden. Sie verwendet vor allem statistische Methoden, um zu »beweisen«, dass die zum Nachweis der genetischen Einheit angeführten Etymologien und morphologischen Parallelen nicht verlässlich genug sind, da sie statistisch nicht von Zufallsübereinstimmungen zu unterscheiden sind. Ihre Ergebnisse werden in der Uralistik wegen massiver methodischer Mängel zurückgewiesen (vgl. die Rezension Georg 2002/03)."

[13] „The lexical differences between Mansi and Khanty are also notable, as Kálmán (Kálmán 1988, 400) has pointed out."

[14] „Although much of their vocabulary is identical, surprisingly they have different words for such fundamental concepts as…"

Studia_Caroliensa_2016.indd 122 2016.07.05. 11:29:28

> alapnyelvből alakultak ki, és amelynek révén megegyeznek egymással. Ezért elismerhetjük azon areális genetikai egységeket, amelyek ellentétesek a sztenderd osztályozással, amilyen pl. a finnségi-mordvin, a cseremisz-permi, a permi-magyar, a magyar-vogul és az osztják-szamojéd is."[15] (Salminen 2002, 51)

Helimskij (1982, 123–125) az uráli alapnyelvi szibilánsoknak az ugorban és a szamojédban létrejött változásait areális jelenségnek tekintette, de ezek valójában teljesen függetlenek egymástól: az „Ug **ϑ* > (vogul és déli osztják hangváltozás) *t*" összekapcsolása az „U **š*/**s* > > szamojéd *t*" hangváltozással (Helimskij 1982, 124) kronológiailag lehetetlen, hiszen a szamojédban bekövetkezett hangváltozásnak sokkal korábbi keletűnek kell lennie, mint az ugyanezen uráli alapnyelvi szibilánsok vogul és déli osztják képviseletei megszületésének (erről részletesebben l. Honti 2014, 219–221). Salminen itt kellő ugrisztikai ismeretek és a vonatkozó szakirodalom alapos tanulmányozása nélkül tett megalapozatlan kijelentést, nem először. Ez utóbbit tanúsítja, hogy szerinte (Salminen 1989, 16) Setälä elavultnak tekintette Otto Donner családfa-modelljét, noha az én értelmezésemben a kettő lényegében ugyanazt ábrázolja, ezt még a családfa fűrészelgetésével foglalkozó Kaisa Häkkinen (1983, 67–68) is így látta; meg kell jegyeznem, hogy Salminen ezen írásában nem közölte azt a bibliográfiai helyet, ahol Donner családfája látható, és ahol Setälänek ez az állítólagos kijelentése olvasható lenne, de nyilván csak ezekről lehet szó: Donner 1879, 157–158; Setälä 1926, 54–55. „9.3. Die uralischen Sprachen im Überblick" (Kausen 2013, 349–355).

> „Feltételezik, hogy a magyarnak az obi-ugortól való elkülönülése már majdnem 3000 évvel ezelőtt elkezdődött, ezért az obi-ugor és a magyar erősen eltérő fejlődési utat járt be, és az ugor nyelvek közössége nem könnyen volt bizonyítható (manapság ismét kétségbe vonták)."[16] (Kausen 2013, 353)

[15] „Since there is little evidence for Proto-Ugrian as a genuin genetic unit, this is a good place to resort to the concept of »areal genetic unit«, which was launched by Helimskij (Helimskij 1982) with reference to Finno-Volgaic and Finno-Permian, but which in my view suits equally well Ugrian and Ob-Ugrian, as well as Finno-Sámi and Volgaic. Areal genetic units differ crucially from strictly genetic units, that is, branches deriving from a distinct proto-language, in that they can overlap with each other. We are therefore free to recognize areal genetic units that contradict with the standard classification, for instance, Finno-Mordvin, Mari-Permian, Permian-Hungarian, Hungarian-Mansi, and Khanty-Samoyed, as well."

[16] „Man nimmt an, dass die Trennung des Ungarischen vom Ob-Ugrischen bereits vor fast 3000 Jahren begonnen hat, so dass Ob-Ugrisch und Ungarisch sich stark auseinander entwickelt haben und die Einheit der ugrischen Sprachen nicht leicht nachzuweisen war (heute wird sie wieder in Frage gestellt)."

Studia_Caroliensa_2016.indd 123 2016.07.05. 11:29:28

A hajdani ugor nyelvi egységet csak azok találhatják kérdésesnek, akik nem ismerik e nyelveket és a kérdéssel foglalkozó tanulmányokat, vagy nem sikerült megérteniük a bennük foglaltakat.

„9.4. Sprachliche Charakteristik" (Kausen 2013, 355–370). Az uráli nyelvek közös szókincsét 25 példaszóval szemlélteti, a mordvin kivételével az összes finnugor nyelvből és a jurák-szamojédból idéz adatokat (Kausen 2013, 355–356). Anyaga állítólag az UEW-ből származik, ezt azonban okom van kétkedéssel fogadni: a 'szív (főnév)' jelentésű votják és zürjén szó *ś*-szel írandó, a zürjén szó (*śęlęm* egyébként is hibásan van írva: *selem,* továbbá az általa közölt alapnyelvi rekonstrumoknak sincs sok közük az UEW-ben közöltekhez, pl. **śiδä(-m*ä*)* [**śüδä(-m*ä*)*] 'Herz' (UEW 1, 477), míg Kausen szerint: **sidäm* (Kausen 2013, 355). Sajnálatos módon nem közli, honnét valók az általa közölt rekonstruktumok…

Részletesen kell szólnom Kausen most következő megállapításáról. Esetleg valamilyen homályos rokonságra vagy igen korai finnugor(/uráli)–germán kapcsolatra utaló elemnek véli pl. a **kala* 'hal (főnév)' szót, amelyet a germán **hwala* szó (> angol *whale* ~ német *Wal-fisch*) átvételeként értelmez (Kausen 2013, 356). Elképzelni sem tudom, honnét vette ezt a fölöttébb mulatságos etimológiai ötletet, hiszen még Kalevi Wiik is ellentétes irányú kölcsönzést emleget (amint Petri Kallio is értelmezi), ami nem kevésbé mulatságos:

> „A tulajdonképpeni ősgermánra visszavezethető jövevényszavak körében legfeljebb néhány említhető (pl. germán **hwala-* < 'Walfisch' < előgermán **kwalo-* ← uráli **kala* > finn *kala* 'hal'; Koivulehto szóbeli közlése). Talán ez az oka annak, hogy Sammallahti (1995, 147) és Wiik lekicsinylik a lexikális szubsztrátum jelentőségét."[17] (Kallio 1997, 76)

Továbbá: „A jelek szerint néhány szó kerülhetett át az uráli-finnugor (alap) nyelvből az indogermán nyelvekbe. Ilyenek az uráli alapnyelv 'hal' jelentésű szava **kålå*/**kala* (vö. latin *squalus* és mai angol *whale*)… (l. pl. Petri Kallio 1997, 76)"[18] (Wiik 2002b, 129). Koivulehto ezen etimológiát azok közt tárgyalja, amelyek esetében – úgymond – (eleddig) nem sikerült pontos hangmegfeleléseket

[17] „Varsinaiseen kantagermaaniin palautuvia mahdollisia lainasanoja on ainoastaan pari mahdollista (esim. germ. **hwala-* < 'valas' < esigerm. **kwalo-* ← ural. **kala* > suom. *kala*…; Koivulehto suullisesti). Ehkä tästä syystä sekä Sammallahti (1995, 147) että Wiik (1996, 597) vähättelevät leksikaalisen substraatin merkitystä."

[18] „U/SU kielestä voidaan katsoa muutaman sanan tarttuneen IE kieliin. Tällaisia ovat uralilaisen kantakielen 'kalaa' tarkoittava sana **kålå/*kala* (vrt. latinan *squalus* ja nykyenglannin *whale* 'valas')… (ks. esim. Petri Kallio 1997, 76)."

Studia_Caroliensa_2016.indd 124 2016.07.05. 11:29:28

megállapítani, és ezért azok akár az ősi indo-uráli nyelvrokonság bizonyítékai is lehetnének (Koivulehto 1999, 332). Ekképpen fogalmazott:

> „Uráli **kala* 'hal' (UEW 1, 119) > finn *kala* 'id.' ~ indogermán **k*^{w}*alo-* > germán *χwala-* > ónorvég *hvalr* 'bálna', vö. óporosz *kalis* 'harcsa' és latin" *squalus* 'nagyobb tengeri hal'. Hogy egy 'bálna' vagy még inkább egy 'harcsa' jelentésű indogermán szó egy uráli (éppenséggel) 'hal' jelentésűvel ősi rokonságban állna, Paasonen (1907, 18) szerint szemantikailag aligha képzelhető el."[19] (Koivulehto 1999, 335)

Ehhez vö. Heikki Paasonen nézetét a finn *kala* stb. és az indogermán **(s)qalo-*, **(s)qəlo-*, újfelnémet *wels,* lat. *squalus* 'nagyobb tengeri hal' esetleges etimológiai kapcsolatáról: „szemasziológiai szempontból igen gyenge lábon áll"[20] (Paasonen 1907, 18). Megpróbáltam kideríteni, Kausen mire alapozva írta e szavak esetében az „germán > finnugor" átvételt; az uráli/finnugor nyelveket az indogermánnal összevető tanulmányok közt a következőket említi (Kausen 2010, 94): Nikolai Anderson 1879, Vilhelm Thomsen 1869, Henry Sweet 1900, Björn Collinder 1960. Azonban ezek egyike sem szerepel a „Gesamtbibliographie" című részben (Kausen 2010, 706–720). Ezekben én mégis ellenőriztem, van-e szó az olyan esetleges uráli/finnugor–indogermán genetikai kapcsolatokról vagy szókölcsönzésekről, amelyek az angol *whale* ~ uráli **kala* valamilyen egyeztetésére utalnának. Kísérletem teljesen eredménytelen maradt. Következésképpen nem sikerült kiderítenem, vajon honnét vette Kausen ezt a furcsa etimológiai ötletet, valószínű forrása talán valamilyen félreértés folytán Wiiknek az európai népek eredetét tárgyaló munkája lehetne (az eredeti, vagyis a finn nyelvű kötetben: Wiik 2002a, 161, ennek magyar fordításában: Wiik 2008, 128), de Kausen bibliográfiájában Wiiknek egyetlenegy munkája sem szerepel, és Wiik nem „germán > finnugor", hanem „finnugor > germán" átvételről ír viszonylag óvatosan: „Nyelvcsere esetén gyakran megesik, hogy néhány szó az alsóbb rangú nyelvből a magasabb rangú nyelvbe kölcsönződik. Ilyen szavaknak tartják többen a FU nyelvek *kala* 'hal' (lásd mai angol *whale*) és *jää* 'jég' szavait, melyek a FU nyelvekből kerültek át a germán nyelvekbe." (Wiik 2008, 128) „A… (finn *kala* 'hal' ~ indoeurópai: angol *whale* 'bálna')… abszurdum, hiszen egy halász–fókavadász közösség számára nyilvánvaló, hogy a bálna nem hal!" (Keresztes 2009, 214–215)

[19] „Ural. **kala* 'Fisch' (UEW 1, 119) > fi. *kala* id. ~ idg. **k*^{w}*alo-* > germ. *χwala-* > an. *hvalr* 'Walfisch', vgl. apreuß. *kalis* 'Wels' und lat. *squalus* 'ein größerer Meerfisch'. Daß ein idg. Wort für 'Walfisch' oder vielmehr 'Wels' mit dem ural. Wort für 'Fisch (schlechthin)' urverwandt wäre, ist nach Paasonen 1907, 18) semantisch nicht gut denkbar."

[20] „in semasiologischer Hinsicht auf sehr schwachen Füßen steht."

Studia_Caroliensa_2016.indd 125 2016.07.05. 11:29:28

Kluge és Pfeifer hasonlóan nyilatkoztak: az „angol *whale* ~ német *Wal-fisch* stb." szavaknak megfelelői lehetnek a fenti latin és óporosz adatok (Kluge 2002, 969, 970), még vö. német *Wels*, *Weller* 'harcsa' ~ óporosz *kalis* 'harcsa' (Kluge 2002, 982–983), „*Wal* A vízben élő legnagyobb emlősállat neve"[21] (Pfeifer 2010, 1533), „*Wels* Folyóbeli hal neve"[22] (Pfeifer 2010, 1554). Kluge szerint: „Mivel az indogermán nyelvek halnevei általában nehezen egyeztethetők egymással, itt is lehet szó kölcsönzésről"[23] (Kluge 2002, 969), bár az ötlet esetleges forrását nem említi. E szó egyébként sokkal később valóban bekerült a finnségi nyelvekbe, vö. finn *valas* 'cet, cethal', *v. kala* 'id.', karjalai *v. (kala)* 'id.', észt *vaal*, *valaskala* 'id.' és lív *falfiš* 'bizonytalan méretű nagy hal' (SSA 3, 397).

Nem segíti a tájékozódást az sem, hogy Kausen transzkripciója meglehetősen rejtélyes, nála pl. egyrészt az északi lapp *čalbmi* (Kausen 2013, 355), vö. *čâl'bme* 'Auge' (UEW 1, 479) és a *tšade* (Kausen 2013, 355), vö. *čâđâ* 'Herz' (UEW 1, 477) látható, tehát ugyanannak a nyelvnek ugyanazon szókezdő affrikátája eltérő módon van jelölve a két szóban, másrészt pedig az általa idézet két lapp szó végmagánhangzója téves. A hagyományos finnugor transzkripció elemeit részben IPA-jelekkel helyettesítő Abondolo (1998, 12) nyomán közli a rekonstruált alapnyelvi mássalhangzó-rendszert (Kausen 2013, 357), míg a magánhangzó-rendszerről a jelek szerint teljesen megfeledkezett.

Kausen (2013, 361) a magyar esetében tudni vél olyan többes számú birtokos személyjelről („das ungarische pluralische Possessivsuffix"), amely paradigmatikusan nem létezik, ez pedig az *i* lenne, pl. *hala-i-m*, noha ez valójában a birtokos paradigmában használatos többesjel (vagyis „Pluralsuffix des Besitzes im possessiven Paradigma"), a birtokos személyjelek („Possessivsuffixe") valójában csak grammatikai személyre utaló elemek, pl. *hal-**unk*** ~ *hal-ai-**nk***, *kez-**ünk*** ~ *kez-ei-**nk***, még vö. *hal-**am*** ~ *hal-ai-**m***, *hal-**ad*** ~ *hal-ai-**d***, de az egyes számú 3. személyben a magánhangzós tövek után ehhez az *i*-hez birtokos személyragi funkció adaptálódott, pl. *hajó-im*, *hajó-i-d* ↔ *hajó-i* (~ beszélt nyelvi *hajó-ja-i* 'id.'), *fá-i-m*, *fá-i-d* ↔ *fái* (~ beszélt nyelvi *fá-ja-i* 'id.'), *hal-a* ~ *hal-a-i*, *kez-e* ~ *kez-e-i* (vö. Tompa 1961, 545, Korompay 1991, 279–281).

Több magyar adat is hibásan van írva, pl. *„föld-ök" föld-ek* helyett, *„betü-höz" betű-höz* helyett (Kausen 2013, 359); olykor a finn adatok némelyike is téves, pl. *„talo-i-ssa-n"* 'in meinen Häusern; házaimban' (Kausen 2013, 365), helyesen: *talo-i-ssa-ni*, ezek nyilván nem származhatnak megbízható forrásokból, miként a magyar *„czigány"* (Kausen 2012, 577) sem (*cigány* 'Zigeuner' helyett)!

[21] „*Wal* Name des größten, im Wasser lebenden Säugetiers'."
[22] „*Wels* Der Name des Flußfisches."
[23] „Da Fischnamen in den indogermanischen Sprachen allgemein schlecht vergleichbar sind, kann auch hier eine Entlehnung vorliegen."

Studia_Caroliensa_2016.indd 126 2016.07.05. 11:29:28

A szerző szerint a dualis megőrződött a szamojédban, az obi-ugorban és a lappban, de a lapp esetében csak az ősi dualisjel megmaradásáról tud (Kausen 2013, 361), noha a felsorolt többi nyelvhez hasonlóan a lapp személyes névmások körében is vannak dualisiak (l. pl. Itkonen 1960, 49).

Marcantonio 2002-es könyvére hivatkozva állítja Kausen: „Az indogermánnal ellentétben az urálira… nem lehet átfogó uráli alapnyelvi morfológiát rekonstruálni. Ez vezetett el ahhoz a kérdéshez, vajon az indogermanisztikában kifejlesztett történeti-összehasonlító módszer egyáltalán alkalmazható-e az uráli nyelvek vizsgálatakor."[24] (Kausen 2013, 356–357) Nem értem, miből következnék az, hogy az indogermán nyelvek esetében alkalmazott történeti-összehasonlító módszer alkalmatlan lenne az uráli vagy akár más nyelvek esetében; hasonló elképzelés alapján pl. a történeti-összehasonlító nyelvtudomány alapjait megvető romanisztika módszerei is alkalmatlanok lennének pl. a germán vagy a szláv nyelvek kutatásában?! Kausen bibliográfiájában szerepel a Collinder 1960 és a Hajdú 1987 irodalmi tétel, amelynek 218–247., ill. 213–260. oldalain megismerkedhetett volna az uráli alapnyelvi morfológiával, ha egyáltalán kézbe vette volna ezeket… Marcantonio nézetén persze nem csodálkozom… Noha tud Marcantonio könyvének negatív fogadtatásáról: „Eredményeit az uralisztikában súlyos módszertani hiányosságok miatt elutasították (vö. Georg recenzióját: 2002–2003)"[25] (Kausen 2013, 347), Kausen mégis hivatkozik a Marcantonio-műre. Vajon miért? Az uralisztikát egyáltalán nem ismerő szerzők nyilván nem képesek megítélni Marcantonio műveinek kvalitásait (de l. Honti 2007, 2014b), és akik ezekre hivatkoznak, másokat is megtévesztenek, ha nem is szándékosan.

Marcantonio az indogermán történeti-összehasonlító nyelvészetről is hasonló hozzáértéssel nyilatkozott (Marcantonio 2006b), amiről Jakubovič és Bichleimer írt megsemmisítő bírálatot:

(1) „Angela Marcantonio nem annyira a tudományos igazság keresésében érdekelt, hanem abban, hogy széles körűen felhívja a közfigyelmet sajátos tudományos tevékenységére."[26] (Jakubovič 2011, 228)

(2) „Sajnálatos módon a statisztikáknak az a kellemetlen tulajdonságuk van, hogy velük végül is szinte mindent be lehet bizonyítani, kivéve ha elfogulatlanul

[24] „Im Gegensatz zum Indogermanischen lässt sich für das Uralische… keine umfassende prtotouralische Morphologie rekonstruieren. Dies hat zu der Frage geführt, ob man die zunächst in der Indogermanistik entwickelte komparativ-historische Methode überhaupt auf die uralischen Sprachen anwenden kann."

[25] „Ihre Ergebnisse werden in der Uralistik wegen massiver methodischer Mängel zurückgewisen (vgl. die Rezension Georg 2002/03)."

[26] „Анджела Маркантонио скорее заинтересована не в поиске научной истины, а в привлечении широкого общественного внимания к собственной научной деятельности."

Studia_Caroliensa_2016.indd 127 2016.07.05. 11:29:28

és módszeresen foglalkozunk a tanulmányozandó dologgal, és ha kellően nagy adattárral rendelkezünk, és áttekintünk minden, a korpusszal összefüggő problémát, valamint figyelembe vesszük az illető tudományágat, esetünkben az indogermanisztikát részletekbe menően. És az ő [Marcantonio; H. L.] érvelése itt tesz tanúbizonyságot minden téren megnyilvánuló meglehetős hiányosságairól és tudatlanságáról."[27] (Bichleimer 2012, 303)

(3) „Ezen felül a LIV [= Rix 1998/2001; H. L.] adataiból merítette [Marcantonio; H. L.] azt a felismerést, hogy az négy laringálissal operál, mégpedig a következőkkel: h_1, h_2, h_3 és *H*…, ami tekintettel arra a körülményre, hogy a német nyelvű szakirodalomból a LIV-en kívül csak Pokorny IEW-jéből [= Pokorny 1959–1969; H. L.] és egy 19. századi könyvből idéz, hiányos némettudására talán éppen úgy enged következtetni, mint messzemenő tájékozatlanságára abban, mi is a helyzet a jelenlegi indogermanisztikában az indogermán alapnyelv fonémarendszerének rekonstrukciójában"[28] (Bichleimer 2012, 303). Egyébként ugyanez mondható el Marcantoniónak az uralisztikáról könyvformában előadott fejtegetéseiről is (Marcantonio 2002, 2006a).

(4) Ugyancsak a laringálisokról: „Az embernek az a benyomása, hogy M. [= Marcantonio; H. L.] azt véli, hogy e fonémákkal az indogermanisták csak öncélúan foglalkoznak. Itt is durva, leginkább csekély ismeretekkel magyarázható (és az indogermanisztikán kívül sajnálatos módon széles körben elterjedt) félreértéssel van dolgunk."[29] (Bichleimer 2012, 303–304) Kausen erre a Marcantonioműre viszont nem hivatkozik. Vajon miért nem?

Tapasztalatom szerint Marcantonio ezen műveit (Marcantonio 2002, 2006a, 2006b) csak a vérbeli dilettánsok és a feltűnési viszketegségben szenvedők tekintik tudományos produktumnak.

[27] „Leider haben indes Statistiken die unangenehme Eigenschaft, dass man mit ihnen letztlich alles beweisen kann, es sei denn, man geht wirklich unvereingenommen und systematisch an die zu untersuchende Sache heran, hat ein genügend großes Datenkorpus und überblickt sämtliche mit diesem Korpus zusammenhängenden Probleme sowie in diesem Falle auch noch bis in Details die zugehörige Wissenschaft, hier eben die Indogermanistik. Und hier weist ihre Argumentation in allen Bereichen gehörige Lücken und Unkenntnis auf."

[28] „Überdies extrahiert sie aus den Angaben des LIV die Erkenntnis, dass dort mit vier Laryngalen gearbeitet werde, nämlich mit h_1, h_2, h_3 und *H*…, was angesichts der Tatsache, dass an deutschsprachiger Literatur außer dem LIV nur Pokornys IEW und ein Buch aus dem 19. Jh. zitiert werden, vielleicht auf mangelnde Deutschkenntnisse ebenso schließen lässt wie auf weitgehende Unkenntnis des aktuellen Stands der Indogermanistik im Bereich der Rekonstruktion des phonologischen Systems des Urindogermanischen."

[29] „Man hat eher den Eindruck, als meine M., diese Phoneme seien Selbstzweck der Indogermanisten. Auch hier hat man es mit einem groben, am ehesten durch zu geringe Kenntnisse zu erklärenden (und so gerade außerhalb der Indogermanistik leider weit verbreiteten) Missverständnis von Indogermanistik zu tun."

Studia_Caroliensa_2016.indd 128 2016.07.05. 11:29:28

Még meglehetősen sok kifogásolnivaló van Kausennek a nyelvcsaládunkkal kapcsolatos közleményeiben, de valószínűleg nem érdemes mindet szóvá tenni, legfeljebb abban reménykedhetünk, hogy egy esetleges újabb kiadás igen erősen javított verzióként fog napvilágot látni.

A Kausen 2014 a címben szereplő régiókban létező nyelvekről és nyelvcsaládokról szól. Természetesen nekem nem áll módomban megítélni, közlései menynyire hitelesek, de amint a fentiekben az általam valamelyest is ismert témakörökről előadott Kausen-féle nézetekről megfogalmazott véleményemből sejthető, az ezen kötetben előadottakkal kapcsolatban is erős kétségeim lehetnek.

E kötetek olvasásakor időnként eltűnődtem, vajon az egyes nyelvcsoportokról és nyelvekről írottakat véleményezte-e szakértő, ami szükségszerűen alapvető követelmény lenne, mivel egyetlen kutató aligha nyilatkozhat hitelesen a világ összes nyelvéről. Az első kötetben (Kausen 2010, XVI) megemlít néhány személyt, akik egyes részkérdésekben segítségére voltak. A második kötetben Stefan Georg a „Geleitwort" szerzője (Kausen 2012, XVII–XVIII), aki egy uralisztikai tárgyú dilettáns könyvről írt recenziót (l. Georg 2002–2003), de aki uralistaként teljesen ismeretlen, és nincs is a szerző által feltüntetve uralisztikai tanácsadóként (Kausen 2012, XXI–XXII), miként az első kötetben sem, pedig ott is szó esik az indo-uráli kapcsolatokról. A legbőségesebb tanácsadói lista a harmadik kötetben található (Kausen 2014, XIX–XX), feltehetőleg az egzotikus nyelvek világában mégis némi bizonytalanságot érezhetett a szerző.

Összegzésül azt mondhatom e három nagyon drága kötetről, hogy a vásárlók a pénzükért sokkal többet érdemeltek volna. Fölöttébb sajnálatos, hogy egy igen jónevű könyv- és folyóiratkiadó ilyen megbízhatatlan könyvegyüttessel lépett a világ elé (bár sajnálatos módon korántsem egyedi jelenségről van szó). A Fodor István szerkesztette magyarországi kötetet (Fodor 2003) sokkal megbízhatóbbnak vélem, noha az általam valamelyest is ismert nyelvekről született fejezetekben előadottakkal nem minden esetben értek maradéktalanul egyet.

BIBLIOGRÁFIA

Abondolo, Daniel: Introduction, in Abondolo, Daniel (szerk.): *The Uralic Languages*, London – New York, Routledge, 1998, 1–42.

Anderson, Nikolai: *Studien zur Vergleichung der ugrofinnischen und indogermanischen Sprachen*, Dorpat, H. Laakman, 1879.

Bereczki Gábor: *Chrestomathia Ceremissica,* Budapest, Tankönyvkiadó, 1990.

Bichleimer, Harald – Marcantonio, Angela (Hrsg.): The Indo-European language family: questions about its status, *Zeitschrift für celtische Philologie,* 2012/59, 300–305.

Studia_Caroliensa_2016.indd 129 2016.07.05. 11:29:28

Collinder, Björn: *Comparative Grammar of the Uralic Languages*,Stockholm, Almqvist & Wiksells, 1960.

Collinder, Björn: *Sprachverwandtschaft und Wahrscheinlichkeit,* Uppsala, Almqvist & Wiksells, 1964a.

Collinder, Björn: Indo-uralisches Sprachgut. Die Urverwandtschaft zwischen der indoeuropäischen und der uralischen (finnischugrisch–samojedischen) Sprachfamilie, Sprachverwandtschaft und Wahrscheinlichkeit, 1964b, in Collinder 1964a, 17–132.

Collinder, Björn: Indo-uralische Nachlese, 1964c, in Collinder 1964a, 133–140.

Collinder, Björn: Zur indo-uralischen Frage, 1964d, in Collinder 1964a, 141–155.

Donner, Otto: *Die gegenseitige Verwandtschaft der finnisch-ugrischen Sprachen,* Abdruck aus den Acta Societatis Scientiarum Fennicae, Tom. XI, Societas Scientiarum Fennicae, Helsingfors, 1879.

Fodor István (szerk.): *A világ nyelvei és nyelvcsaládjai,* Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2003.

Georg, Stefan: Angela Marcantonio: The Uralic Language Family, Facts, Myths and Statistics, *Finnisch-Ugrische Mitteilungen,* 26–27, 2002–2003, 147–160.

Gračeva, F. T. [Грачева, Ф. Т.]: Марийский горный язык, in Vinogradov, V. A. (szerk.) [Виноградов, В. А. (ред.)]: *Языки Россисйкой федерации и соседних регионов, Энциклопедия в трех томах II, К–Р,* Москва, Наука, 2001, 266–274.

Hajdú Péter: Die uralischen Sprachen, in Hajdú Péter – Domokos Péter: *Die uralischen Sprachen und Literaturen,* Budapest – Hamburg, Akadémiai Kiadó – Helmut Buske Verlag, 1987, 21–450.

Häkkinen, Kaisa: *Suomen kielen vanhimmasta sanastosta ja sen tutkimisesta,* Turku, Turun yliopisto, 1983.

Helimski, Eugen: *Die matorische Sprache,* Studia Uralo-Altaica 41, Szeged, JATE, 1997.

Helimskij, E. A. [Хелимский, Е. А.]: *Древнейшие венгерско–самодийские языковые параллели (Лингвистическая и этногенетическая интерпретация),* Москва, Наука, 1982.

Honti László: Statistisches zum Uralischen Etymologischen Wörterbuch. *Linguistica Uralica,* 1993/29, 241–258.

Honti László: Angela Marcantonio: A történet nyelvészet és a magyar nyelv eredete (Angela Marcantonio válogatott tanulmányai), *Finnugor Világ,* 12, 2007/1, 22–27.

Honti László: *Anyanyelvünk atyafiságáról és a nyelvrokonság ismérveiről, Tények és vágyak,* Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 143, Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2012.

Honti László: Elnöki zárszó – Nyelvtörténet szekció, in Sudár Balázs – Szentpéteri József – Petkes Zsolt – Lezsák Gabriella – Zsidai Zsuzsanna (szerk.): *Magyar őstörténet, Tudomány és hagyományőrzés,* MTA BTK MŐT Kiadványok 1, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Központ, 2014a, 219–222.

Honti László: *Mark Newbrook (with Jane Curtain and Alan Libert): Strange Linguistics.* LINCOM Europa, München, 2013, *Nyelvtudományi Közlemények,* 110, 2014b, 383–391.

Studia_Caroliensa_2016.indd 130 2016.07.05. 11:29:28

Itkonen, Erkki: *Lappische Chrestomathie mit grammatikalischem Abriß und Wörterverzeichnis.* Apuneuvoja suomalais-ugrilaisten kielten opintoja varten VII, Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura, 1960.

Jakubovič, I. S [Якубович, И. С.]: The Indo-European Language Family: Questions about its Status, Angela Marcantonio (ed.), *Journal of Indo-European Studies,* Monograph Series 55, Washington, Institute for Study of Man, *Journal of Language Relationship / Вопросы языкового родства,* 2011/6,143–146.

Joki, Aulis J.: *Uralier und Indogermanen. Die älteren Berührungen zwischen den uralischen und indogermanischen Sprachen,* Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 151, Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura, 1973.

Kallio, Petri: Uralilaisten alkuperä indoerooppalaisesta näkökulmasta, *Virittäjä,* 101, 1997, 74–78.

Kálmán Béla: The History of the Ob-Ugric Languages, in Sinor, Denis (szerk.): *The Uralic Languages, Description, History and Foreign Influences, Handbuch der Orientalistik,* Leiden – New York – København – Köln, E. J. Brill, 1988, 395–412.

Kausen, Ernst: *Die indogermanischen Sprachen,* Hamburg, Helmut Buske Verlag, 2012.

Kausen, Ernst: *Die Sprachfamilien der Welt, Teil 1: Europa und Asien, Hamburg*, Helmut Buske Verlag, 2013.

Kausen, Ernst: *Die Sprachfamilien der Welt, Teil 2: Afrika – Indopazifik – Australien – Amerika,* Hamburg, Helmut Buske Verlag, 2014.

Keresztes László: *Chrestomathia Morduinica,* Budapest, Tankönyvkiadó, 1990.

Keresztes László: Kalevi Wiik: Az európai népek eredete, *Folia Uralica Debreceniensia,* 16, 2009, 212–217.

Kluge, Friedrich: *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, 24. Auflage,* Berlin – New York, Walter de Gruyter, 2002.

Koivulehto, Jorma: Indogermanisch – Uralisch: Lehnbeziehungen oder (auch) Urverwandtschaft?, Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 237, 1999, 329–340 [eredeti megjelenési helye: Sternemann, Reinhard (szerk.): *Bopp-Symposium 1992 der Humboldt-Universität zu Berlin. Akten der Konferenz vom 24. 3.–26. 3. 1992 aus Anlaß von Franz Bopps zweihundertjährigen Geburtstag am 14. 9. 1991, Indogermanische Bibliothek 3*, Heidelberg, Universitätsverlag, 1992, 133–148].

Korompay Klára: A névszójelezés, in Benkő Loránd (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana, I. kötet, A korai ómagyar kor és előzményei,* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1991, 259–283.

Kovedjaeva, E. I. [Ковадяева, Е. И.]: Лугово-восточный марийский язык, 1966a, in Lytkin – Majtinskaja 1966a, 221–240.

Kovedjaeva, E. I. [Ковадяева, Е. И.]: Горномарийский язык, 1966b, in Lytkin – Majtinskaja 1966, 241–254.

Kovedjaeva, E. I. – Nikolaeva, I. A. [Ковадяева, Е. И. – Николаева, И. А.]: Марисйкий лугововосточный язык, in Vinogradov, V. A. (szerk.) [Виноградов, В. А. (ред.)]: *Языки Россисйкой федерации и соседних регионов, Энциклопедия, В трех томах, II, К–Р,* Москва, Наука, 2001, 274–283.

Studia_Caroliensa_2016.indd 131 2016.07.05. 11:29:28

Kulonen, Ulla-Maija (szerk.): *Suomen sanojen alkuperä, 3, R–Ö,* Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 2000. = SSA 3.

Lytkin, V. I. – Majtinskaja, K. E. (szerk.) [Лыткин, В. И. – Майтинская, К. Е. (ред.)]: *Финно-угорские и самодийские языки, Языки народов СССР, III*, Москва, Наука, 1966.

Marcantonio, Angela: *The Uralic Language Family, Facts, Myths and Statistics,* Publications of the Philological Society 35, Oxford UK – Boston USA, Blackwell Publishers, 2002.

Marcantonio, Angela: *Az uráli nyelvcsalád, Tények, mítoszok és statisztika,* Budapest, Magyar Ház, 2006a.

Marcantonio, Angela: Evidence that most Indo-European lexical reconstructions are artefacts of the linguistic method of analysis, (2006b) in Marcantonio, Angela (szerk.): *The Indo-European Language Family: Questions about its Status. Journal of Indo-European Studies Monograph Series, No. 55*, Washington, DC, Institute for the Study of Man, 2006, 1–46.

Munkácsi Bernát: Az ugorok legrégibb történeti emlékezete, *Ethnographia,* 1894/5, 160–180.

Newbrook, Mark (Curtain, Jane – Libert, Alan): *Strange Linguistics,* München, LINCOM Europa, 2013.

Paasonen, Heikki: Zur Frage von der Urverwandtschaft der finnisch-ugrischen und indoeuropäischen Sprachen, *Finnisch-Ugrische Forschungen,* 1907/7, 13–31.

Pfeifer, Wolfgang: *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen,* Edition Kramer, Koblenz, 2010.

Pokorny, Julius: *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch,* Bern, Francke, 1959–1969.

Rédei Károly: *Zu den indogermanisch–uralischen Sprachkontakten,* Philologisch-historische Klasse, Sitzungsberichte 468, Veröffentlichungen der Komission für Linguistik und Kommunikationsforschung, Heft 16, Wien, Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1986.

Rédei Károly [szerk.]: *Uralisches Etymologisches Wörterbuch, Band I, Uralische und finnisch-ugrische Schicht,* Budapest – Wiesbaden, Akadémiai Kiadó – Otto Harrassowitz, 1988a. = UEW 1.

Rédei Károly [szerk.]: *Uralisches Etymologisches Wörterbuch, Band II, Finnisch-permische und finnisch-wolgaische Schicht, Ugrische Schicht,* Budapest–Wiesbaden, Akadémiai Kiadó – Otto Harrassowitz, 1988b. = UEW 2.

Rédei Károly: Gibt es sprachliche Spuren der vorungarisch–permischen Beziehungen? *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae,* 1969/19, 321–334.

Rix, Helmut: *Lexikon der indogermanischen Verben, Die Wurzeln und ihre Primärstammbildungen,* Wiesbaden, Dr. Ludwig Reichert Verlag, 1998/2001.

Salminen, Tapani: *Classification of the Uralic Languages,* Castrenianumin toimitteita 35, Helsinki, 1989, 15–24.

Studia_Caroliensa_2016.indd 132 2016.07.05. 11:29:28

Salminen, Tapani: Problems in the taxonomy of the Uralic languages in the light of modern comparative studies, in Кибрик, А. Е. (szerk.) [Кибрик, А. Е. (ред.)]: *Лингвистический беспредел, Сборник статей к 70-летию А. И. Кузнецовой,* Москва, Издательство Московского университета, 2002, 44–55.

Sammallahti, Pekka: Language and Roots, in Leskinen, Heikki (szerk.): *Congressus Octavus Internationalis Fenno-Ugristarum 10–15. 8. 1995. Pars I,* Jyväskylä, Moderatores, 1995,143–153.

Setälä, E. N.: Suomensukuisten kansojen esihistoria, in Kannisto, A. – Setälä, E. N. – Sirelius, U. T. – Wichmann, Y. (szerk.): *Suomen suku I,* Helsinki, Kustannusosakeyhtiö Otava, 1926, 120–189.

SSA 3 = Kulonen 2000.

Sweet, Henry: *Language and languages, Comparative lingustics,* New York – London, The MacMillan Company – Dent, 1900.

Thomsen, Vilhelm: *Den gotiske sprogklasses indflydelse på den finske: en sproghistorisk undersøgelse,* København, Den Gyldendalske boghandel, 1869.

Tompa József (szerk.): *A mai magyar nyelv rendszere, Leíró nyelvtan, I. kötet, Bevezetés, hangtan, szótan,* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1961.

UEW = UEW 1 és UEW 2.

UEW 1 = Rédei 1988a.

UEW 2 = Rédei 1988b.

Vásáry István: *Magyar őshazák és magyar őstörténészek, Magyar Őstörténeti Könyvtár 24,* Budapest, Balassi Kiadó, 2008.

Wiik, Kalevi: Alkuperäiset ajatukseni, *Virittäjä,* 100, 1996, 590–598.

Wiik, Kalevi: *Europpalaisten juuret,* Jyväskylä, Atena Kustannus Oy., 2002a.

Wiik, Kalevi: Suomalaisten ja muiden pohjoiseurooppalaisten alkuperä, in Grünthal, Riho (szerk.): *Ennen, muinoin, Miten menneisyyttämme tutkitaan, Tietolipas 180,* Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2002b, 117–137.

Wiik, Kalevi: *Az európai népek eredete,* Budapest, Nap Kiadó, 2008.

Zaicz Gábor: Hány nyelven beszél(je)nek a mordvinok? (A mordvinság megmaradásának esélyei.), in *Folia Uralica Debreceniensia 3,* 1994, 113–121.

Zsirai Miklós: *Finnugor rokonságunk,* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia – Trezor Kiadó, 1937/1994.

Studia_Caroliensa_2016.indd 133 2016.07.05. 11:29:28

KONTRA MIKLÓS

MAGYAR NYELVHASZNÁLAT ÉS IDENTITÁS HORVÁTORSZÁGBAN 2015-BEN[1]

BEVEZETÉS

A Magyarországgal szomszédos államokban élő két- vagy többnyelvű magyarok szisztematikus nyelvészeti kutatása 1995-ben kezdődött el, amikor az MTA Nyelvtudományi Intézetében az Élőnyelvi Osztály megszervezte ezeket a vizsgálatokat. E kutatások eredményeként A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén című könyvsorozatban megjelent egy-egy kötet a kárpátaljai,[2] vajdasági,[3] szlovákiai,[4] valamint az ausztriai és szlovéniai[5] magyarokról. A romániai vizsgálat kötete nem jelent meg, de a nyelvi alapadatokat publikáltuk.[6] Az eredeti kérdőíves adatgyűjtést 846 adatközlővel végeztük el: Szlovákiában 108 embert kérdeztünk ki, Ukrajnában 144-et, Romániában 216-ot, Jugoszláviában 144-et, Szlovéniában 67-et, Ausztriában 60-at, s végül kontrollként Magyarországon 107-et.

Ebből a vizsgálatból a horvátországi magyarokat ki kellett hagynunk, mert a délszláv háború miatt nem tudtunk ott kutatni. Így Horvátország lett „az RSS kutatás hiányzó láncszeme".[7] Az 1990-es években folytatott kárpát-medencei kutatásaiból a szociológus Gereben Ferenc is kénytelen volt kihagyni a horvát-

[1] Ez a cikk előzetes közlemény a Kontra Miklós (szerk.): *A magyar nyelv Horvátországban* c. könyvből, ami 2016-ban jelenik meg.

[2] Csernicskó István: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján),* Budapest, Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, 1998.

[3] Göncz Lajos: *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban),* Budapest – Újvidék, Osiris Kiadó – Forum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, 1999.

[4] Lanstyák István: *A magyar nyelv Szlovákiában,* Budapest – Pozsony, Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, 2000.

[5] Szépfalusi és mtsai = Szépfalusi István – Vörös Ottó – Beregszászi Anikó – Kontra Miklós: *A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában,* Budapest – Alsóőr – Lendva, Gondolat Kiadó – Imre Samu Nyelvi Intézet – Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, 2012.

[6] Kontra Miklós – Péntek János – Szilágyi N. Sándor: A Kárpát-medencei szociolingvisztikai vizsgálat 1996. évi romániai kérdőíve és kereszttáblái I–II. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények,* 54, 2010/2, 161–180. és 55, 2011/1, 67–84.

[7] Kontra Miklós: Az RSS kutatás hiányzó láncszemének pótlása kb. 20 évvel később, *Rovátkák,* 2015/1, 43–50.

Studia_Caroliensa_2016.indd 134 2016.07.05. 11:29:29

országi magyarokat, s csak 1997 őszén tudta lefolytatni első horvátországi vizsgálatát.[8] Nekünk, nyelvészeknek csak 2013-ban nyílt lehetőségünk – az MTA Domus pályázati támogatásai révén – a hiányzó horvátországi kutatás elvégzésére.[9] A munka eredményét a sorozat V. köteteként 2016-ben megjelenő, *A magyar nyelv Horvátországban* című könyvből ismerhetik majd meg az érdeklődők.

A Horvátországban elvégzett kérdőíves adatfelvétel során arra törekedtünk, hogy vizsgálatunk a lehető legösszevethetőbb legyen az 1995–97. évi vizsgálattal. A kutatásban 116 fős kvótamintát[10] kérdeztünk ki, az adatfelvétel 2014 őszén és 2015 első hónapjaiban zajlott, a következő helyszíneken: Kopács 18 adatközlő, Vörösmart 12, Dályhegy 18, Bellye 19, Darázs 18, Kórógy 15, Zágráb 16. A minta életkori megoszlása a következő: 13–32 évesek 29,3%, 33–53 évesek 29,3% és 54–85 évesek 41,4%. A férfiak a minta 31,6%-át adták, a nők 68,4%-át. Alsó- vagy középfokú iskolát végzett 62,9%, felsőfokú végzettsége 37,1%-nak volt. A római katolikusok a minta 54,4%-t, a reformátusok 37,7%-át, a felekezeten kívüliek 6,1%-át tették ki, s egyéb vallású volt 1,8%. Adatközlőink 96,5%-ának magyar az anyanyelve. Ugyancsak 96,5% magát magyar nemzetiségűnek vallotta, 3,5% pedig horvátnak. A délszláv háború miatt a mintának közel fele (45,6%-a) huzamosabb ideig (legalább egy évig) élt Magyarországon. Végül a tannyelvi megoszlás: kizárólag magyar tannyelvű iskolába járt 31,9%, horvát nyelvűbe 14,7%, magyar és (szerb)horvát nyelvűbe 51,7%, s csak szerb, illetve más tannyelvű iskolába járt 1-1 ember. (A korábbi vizsgálathoz hasonlóan 2014-ben is lekérdeztünk egy magyarországi kontroll csoportot, összesen 97 adatközlővel, a következő helyszíneken: Pécs, Komló, Somogyhárságy, Szaporca, Vajszló, Baksa. A magyarországi terepmunkában Horváth Zsófia, Madarász Eszter, Magyar Ildikó és Nemes Gyöngyi vett részt.)

[8] Gereben Ferenc: A horvátországi magyarok identitástudata, *Kisebbségkutatás*, 7, 1998/4, 407–418.

[9] Kutatásunk résztvevői: Žagar Szentesi Orsolya (kutatásvezető, Zágráb), Fancsaly Éva (Pécs), Gúti Erika (Pécs), Oszkó Beatrix (jelenleg az eszéki egyetem vendégtanára), Molnár Ljubić Mónika (Eszék) és Siklósi Beáta (Eszék). A horvátországi terepmunkában részt vett még Kovács Lea (Zágráb), valamint eszéki és zágrábi egyetemi hallgatók: Becskei Daniella, Lunja Grgic, Dolores Kostić, René Ripanj-Banja és Filip Rovčanić. A jelen sorok írója a kutatócsoport szakmai koordinátora.

[10] Lásd Szépfalusi és mtsai: *A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában*, 36.

Studia_Caroliensa_2016.indd 135 2016.07.05. 11:29:29

GEREBEN FERENC VIZSGÁLATAI

Gereben[11] úttörő kutatásainak eredményeit azért is célszerű röviden áttekintenünk, hogy ahol lehet, összevethessük őket a mi 17 évvel későbbi vizsgálatunk eredményeivel. Lássuk hát, dióhéjban! A szerző 1997 őszén 38 településen 357, véletlenszerűen kiválasztott[12] magyar nemzetiségű felnőttet kérdeztetett ki Drávaszögben, Kelet-Szlavóniában, Közép-Horvátországban (Zágrábban) és a Tengermelléken. A minta 42%-ánál mutatott ki térbeli mobilitást, 28%-nál kifejezetten a délszláv háború miatt. A házas interjúalanyok 40%-ának nem magyar volt a házastársa. A családok 17%-ában a szülő(k) magyarnak, de gyermekeik horvátnak vallották magukat. A kérdezettek 7%-a úgy nyilatkozott, hogy semmilyen nemzeti hovatartozás-tudata nincs. Kifejezett magyarságtudat főleg a magyar túlsúlyú (70% fölötti) településekre jellemző. A horvátországi magyarság specifikus jegyei: a negatív és közömbös identitás nagyon alacsony, a valahová tartozás (felvállaló, elfogadó, védelmező motívum) Erdély után a Kárpát-medencében a legmagasabb. A „Mit jelent az Ön számára magyarnak lenni?" kérdésre nyolc ország (Magyarország és 7 környező ország) viszonylatában a horvátországi magyaroktól kapták a legmagasabb említésszámot az anyanyelv és a kulturális hagyomány, továbbá a „tartozni egy szűkebb közösséghez" motívumok. Gereben megállapítja, hogy a közép-európai magyar identitástudat (beleértve a horvátországi magyarokat is) három fő elemből építkezik: kulturális értékekből (nyelv, hagyomány, vallás, történelem stb.), morális elkötelezettségből („a nehézségek ellenére vállalom" motívuma) és – domináns elemként – erős érzelmi töltésből. A kulturális és morális elemek inkább a kvalifikáltabb, az érzelmiek inkább a kevésbé képzett s idősebb rétegeknél erősebbek. A megkérdezettek 70%-ára jellemzőek a borúlátó és bizonytalan jövőképű válaszok, s ebből Gereben[13] arra következtet, hogy „a horvátországi magyarság […] – sajnálatosan – *önmagát szinte teljesen leírja*." Társadalmi különbségek azonban itt is vannak: a legderűlátóbbak az értelmiségiek és a legpesszimistábbak a mezőgazdasági fizikai munkások.

Egy másik dolgozatában Gereben[14] az előbbi vizsgálat kimondottan nyelvhasználati kérdéseit elemzi. Megtudjuk, hogy a válaszadóknak 28%-a végezte tanulmányait végig magyarul (ellentétben a többi ország kisebbségi magyarjaival, ahol

[11] Gereben: A horvátországi magyarok identitástudata; Gereben Ferenc: A horvátországi magyarok nyelvhasználati szokásai, in Borbély Anna (szerk.): *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében,* Budapest, Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, 2000, 71–78.

[12] Gereben: A horvátországi magyarok identitástudata, 407–408.

[13] Uo. 417.

[14] Gereben: A horvátországi magyarok nyelvhasználati szokásai.

Studia_Caroliensa_2016.indd 136 2016.07.05. 11:29:29

kb. a fele). A munkahelyén főleg vagy kizárólag magyarul beszél a válaszolók egy ötöde (ellentétben a többi ország 50–65%-ával), továbbá „A horvátországi magyarok […] a hétköznapi életben a Kárpát-medence határon túli magyarságának átlagánál lényegesen kisebb mértékben használják anyanyelvüket, és a használók is inkább csak a kisebb, magyar többségű települések fizikai foglalkozású és nyugdíjas lakosai (vagy menekültjei) közül kerülnek ki."[15] A minta közel 60%-a számolni, álmodni és imádkozni egyaránt magyarul szokott, s további 31% részben magyarul. Az anyanyelvhez ragaszkodás mindenütt a társadalom kevésbé modernizált és a centrumoktól távolabb eső rétegeiben figyelhető meg, viszont a modernizációs folyamatok, az urbanizáció, az iskolázottság (s ezektől akár függetlenül is a szórványhelyzet) az anyanyelv visszaszorulását segítik elő. Összegzésül Gereben megállapítja, hogy a horvátországi magyarságnak – belső hajlandóságait tekintve – mintegy 60–70%-a őrzi anyanyelvét (ez vonatkozik a családi kör nyelvhasználatára is); az iskolában már csak szolid harmada, a hétköznapi élet nyilvános színterein pedig – széles körűen és rendszeresen – csak egy huszada érintkezik magyarul. „Ezek az arányszámok […] általában jóval alacsonyabbak, mint amilyenekkel a többi környező ország (esetenként Szlovéniát és Ausztriát leszámítva) magyar népcsoportjai körében korábban találkoztunk."[16]

Gereben megemlíti, de nem tárgyalja „a horvátországi magyarság megállíthatatlannak tűnő *fogyását*".[17] Az utóbbi száz évben a horvátországi magyarok száma stabil csökkenést mutat: 1921-ben 77 523 magyart számláltak, 1971-ben 35 488-at,[18] s a 2011. évi népszámláláskor 14 048-at. Az asszimilációt, illetve a nyelvcserét[19] mutatja az is, hogy 2014. évi kérdőíves vizsgálatunk 46. kérdésére (Általában milyen nyelven beszél szüleivel?) a „horvátul, vagy magyarul és horvátul" választ adta az 54–85 éves korosztály 4,3%-a, a 33–53 évesek 21,2%-a, és a 13–32 évesek 41,2%-a. A khi-négyzet-próba szerint ezek igen jelentős különbségek (N=116, khi-négyzet [f=2] = 16,730, p < 0,001).

[15] Uo. 75.

[16] Uo. 77.

[17] Gereben: A horvátországi magyarok identitástudata, 408.

[18] Kocsis Károly – Bognár András: *Horvátország pannon területének etnikai térképe,* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutatóintézet, 2003.

[19] Kiss Tamás: Drávaszögi mozaik: Nemzetiségi egyenlőtlenségek és kisebbségi stratégiák Horvátország magyarlakta településein (*Regio,* 21, 2010/4, 109–162) című tanulmányában részletesen elemzi a drávaszögi horvátok, magyarok és szerbek nemzetiségi egyenlőtlenségeit. Többek közt megállapítja, hogy míg a kérdezettek (N=1201) szüleinek (N=2402) generációjában a horvát anyanyelvűek aránya 46,6 százalék, addig gyermekeik (N=937) generációjában már 57,1 százalék. „Ezzel párhuzamosan a magyar anyanyelvűek aránya 36,7 százalékról 30,7 százalékra, a szerb anyanyelvűeké pedig 12,8 százalékról 8,6 százalékra esett." (Kiss: Drávaszögi mozaik, 152.)

Studia_Caroliensa_2016.indd 137 2016.07.05. 11:29:29

TERÜLETI ÉS NEMZETI KÖTŐDÉSEK

Az egynyelvű s a két- vagy többnyelvű magyarok valamint nyelvük/nyelveik szocio- és pszicholingvisztikai helyzetéről fontos információkkal szolgálhat egy-egy beszélőközösség azonosságtudata, önképe, attitűdjeik saját magukkal kapcsolatban, illetve azzal az államalakulattal kapcsolatban, amelyben élnek, éltek. A horvátországi magyarok területi kötődéseire vonatkozó adatokat az 1. táblázat mutatja, a magyarországi kontrolladatokat pedig a 2. táblázat.

1. táblázat: *Horvátországi magyarok területi kötődései 2014-ben (Mennyire kötődik Ön az alábbi helyekhez?); 1 = egyáltalán nem, 5 = nagyon erősen; N = 108 és 115 között.*

Helyek	1		2		3		4		5	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Saját falujához/ városához	2	1,7	2	1,7	14	12,2	15	13,0	82	71,3
Drávaszöghöz	13	12,0	10	9,3	16	14,8	28	25,9	41	38,0
Szlavóniához	14	13,0	18	16,7	26	24,1	25	23,1	25	23,1
Horvátországhoz	4	3,5	7	6,1	23	20,0	36	31,3	45	39,1
Az 1991 előtti Jugoszláviához	46	42,6	12	11,1	20	18,5	19	17,6	11	10,2
Magyarországhoz	5	4,3	11	9,6	22	19,1	44	38,3	33	28,7
Európához	6	5,5	10	9,1	41	37,3	28	25,5	25	22,7
Sehová	16	94,1							1	5,9

2. táblázat: *Magyarországi magyarok területi kötődései 2014-ben (Mennyire kötődik Ön az alábbi helyekhez?); 1 = egyáltalán nem, 5 = nagyon erősen; N = 94 vagy 95.*

Helyek	1		2		3		4		5	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Saját falujához/ városához	1	1,1	5	5,3	23	24,5	24	25,5	41	43,6
Magyarországhoz	0	0	5	5,3	12	12,6	26	27,4	52	54,7
Európához	1	1,1	5	5,3	20	21,3	21	22,3	47	50,0

Ha a területi kötődéseket egy ötfokozatú skálán ábrázoljuk, a következő (kerekített) eredményeket kapjuk:

Területi kötődés (zárójelben a magyarországi kontrollvizsgálat néhány adata):
1. Saját falu/város: 4,5 (4,1)
2. Horvátország: 4,0
3. Magyarország: 3,8 (3,7)

Studia_Caroliensa_2016.indd 138 2016.07.05. 11:29:29

4. Drávaszög: 3,7
5. Európa: 3,5 (4,1)
6. Szlavónia: 3,3
7. 1991 előtti Jugoszlávia: 2,4

Ha ezeket a 2014. évi adatokat összevetjük az 1995–97. évi adatokkal,[20] azt látjuk, hogy – miként a vajdaságiak és a muravidékiek – a horvátországi magyarok is legjobban saját településükhöz és saját kisebbségi régiójukhoz kötődnek. Viszont jelentős különbség van a Magyarországhoz kötődésben: ez Muravidéken 1,83-as értéket mutatott 1997-ben, Vajdaságban 2,70-et,[21] Horvátországban 2014-ben viszont 3,8-as értéket kaptunk. A régi vizsgálatban a vajdasági magyarok és a muravidékiek sokkal pozitívabban viszonyultak az 1991 előtti Jugoszláviához, mint a horvátországiak a mostaniban – Vajdaság: 3,9, Muravidék: 4,20, de Horvátország: 2,4.

A horvátországi magyarok nemzeti kötődésére vonatkozó adatokat a 3. táblázat tartalmazza.

3. táblázat: *Horvátországi magyarok nemzeti kötődései 2014-ben (Mennyire érzi magát … tartozónak?) 1 = egyáltalán nem, 5 = nagyon erősen; N = 115 és 96.*

Kötődés	**1**		**2**		**3**		**4**		**5**	
	N	**%**	**N**	**%**	**N**	**%**	**N**	**%**	**N**	**%**
a horvátországi magyarsághoz	3	2,6	2	1,7	7	6,1	11	9,6	92	80,0
a többségi nemzethez	24	25,0	14	14,6	24	25,0	22	22,9	12	12,5
a magyar nemzethez	1	0,9	5	4,3	16	13,9	16	13,9	77	67,0
sehová	15	93,8			1	6,3				

Nemzeti kötődés:
1. a horvátországi magyarsághoz: 4,6
2. a magyar nemzethez: 4,4
3. a többségi nemzethez: 2,8

A magyar nemzethez kötődés itteni erősségét bizonyos kötelező fenntartásokkal összevethetjük a korábbi (1995–97-es) vizsgálatunk eredményeivel. Az akkori

[20] Lásd Göncz: *A magyar nyelv Jugoszláviában,* 77–82 és Szépfalusi és mtsai 200–201.
[21] Göncz: *A magyar nyelv Jugoszláviában,* 81–82.

Studia_Caroliensa_2016.indd 139 2016.07.05. 11:29:29

rangsor[22] a következő volt: Erdély: 4,64; Kárpátalja: 4,62; Felvidék: 4,48; Ausztria: 4,32; Muravidék: 4,25; Vajdaság: 4,16. A 4. táblázat megmutatja, hogy a vajdasági, muravidéki és horvátországi magyarokra egyaránt jellemző, hogy legerősebben saját közösségükhöz kötődnek, s a magyar nemzethez kötődésük ennél valamennyivel gyengébb.

4. táblázat: *Vajdasági és muravidéki kötődések (1995–97-ben) és horvátországiak (2014-ben) a saját kisebbségi magyar közösséghez és a magyar nemzethez; N = 115, 103; 60, 52; 115, 115.*

Kötődés	**a saját kisebbségi magyar közösséghez**	**a magyar nemzethez**
vajdasági	4,3	4,2
muravidéki	4,4	4,3
horvátországi	4,6	4,4

A BIBLIAOLVASÁS ÉS AZ IMÁDKOZÁS NYELVE

Adatközlőink 69%-a szokott imádságos könyvet, bibliát, vallásos műveket (a továbbiakban: bibliát) olvasni. A bibliaolvasás statisztikailag jelentős csökkenést mutat: az idősek 19%-a, a középkorúak 31%-a, s a fiatalok 47%-a nem szokott bibliát olvasni (N = 114, khi-négyzet [f=2] = 7,503, p < 0,05). A nem olvasók között a felsőfokú végzettségűek majdnem kétszer annyian vannak (39%), mint az alsó- és középfokúak (20%), ami jelentős különbség, N = 94, khi-négyzet [f=1] = 4,267, p < 0,05. A bibliát magyarul olvasók közötti életkori rétegződés szintén jelentős csökkenést mutat: az idősek 86%-a, a középkorúak 73%-a, s a fiatalok 50%-a olvassa anyanyelvén a szentírást (N = 94, khi-négyzet = [f=1] = 10,521, p < 0,01). Igen nagy különbség van a bibliaolvasás nyelvét illetően a reformátusok és a római katolikusok között: az előbbiek 97%-a olvassa a szentírást magyarul, de a katolikusoknak csak 68%-a (N = 86, khi-négyzet [f=1] = 10,367, p < 0,01). Ezt az adatot megerősítik azok a válaszok is, amelyeket a más nyelven történő bibliaolvasást firtató kérdésünkre kaptunk: a katolikusoknak 43%-a, de a reformátusoknak csak 6%-a olvassa nem magyarul (is) a bibliát (N = 86, khi-négyzet [f=1] = 13,749, p < 0,01).

116 válaszolónkból 14-en (12,1%) nyilatkoztak úgy, hogy nem szoktak imádkozni. Az idős korosztályban 100%, a fiataloknál csak 71% szokott imádkozni, de a nem imádkozók kis száma miatt ez a különbség statisztikailag nem jelentős.

[22] Uo. 82.

Studia_Caroliensa_2016.indd 140 2016.07.05. 11:29:29

Imádkozás közben rendszerint a magyart használja 109-ből 93 válaszoló (85,3%), s a horvátot (is) 107-ből 24 (22,4%). A reformátusok és a katolikusok között itt is akkora és olyan különbséget találunk, mint a bibliaolvasásnál: imádkozás közben rendszerint a magyart használja a reformátusok 100%-a, de a katolikusoknak csak 83%-a (N = 100). Rendszerint horvátul (is) imádkozik a katolikusok 38%-a, de csak egyetlen református [2,5%] (N = 98, khi-négyzet [f=1] = 16,546, p < 0,01). A *menekültség*[23] statisztikailag jelentős hatását mutatja, hogy azoknak, akik a háború alatt is otthon maradtak, 31%-a használja a horvátot (is) imádkozáskor, de a huzamosabb ideig Magyarországon is tartózkodottaknak csak 13%-a (N = 105, khi-négyzet [f=1] = 4,914, p < 0,05).

KINEK MIT JELENT AZ *ANYANYELV*?

Vizsgálatunkban 111-en úgy nyilatkoztak, hogy magyar az anyanyelvük. Egy-egy horvát és szerb anyanyelvű adatközlőnk volt, és ketten más anyanyelvet jelöltek meg. (110-en magyar és 4-en horvát nemzetiségűnek vallották magukat, ugyanakkor hivatalos dokumentumaikban csak 102-en magyarok és 12-en horvát nemzetiségűek.) Tudományosan is sokszor igazolt, közhelyszámba menő tétel ma már, hogy a magyarok identitásában az anyanyelvnek kiemelkedő szerepe van. Gereben[24] így ír erről: „[…] összefoglalóan meg kell állapítanunk, hogy a fentiek (és más módszerekkel végzett vizsgálataink) szerint a Kárpát-medence határon túli magyar közösségeinek azonosságtudata három fő pillérre: a *pozitív érzelmekre*, a különböző intenzitású *vállalás-tudatra*, valamint közösnek érzett *kulturális javakra* támaszkodik; mégpedig úgy, hogy a három pillér közül a domináns szerepet a szélesen értelmezett kultúra, és azon belül legfőképpen az anyanyelv tölti be."

Az *anyanyelv* ilyen kiemelt szerepe miatt horvátországi kutatásunkban arra a kérdésre is választ kerestünk, hogy miként értelmezik horvátországi vizsgálatunk adatközlői ezt a szót. Arra voltunk kíváncsiak, hogy a (legalább) kétnyelvű horvátországi magyarok mennyire fogadják el Skutnabb-Kangas *anyanyelv* meghatározásait, s hogy az ő definícióik mennyire felelnek meg a (föltehetően) egy-

[23] A délszláv háborúban Magyarországra menekülők és ott huzamosabb ideig tartózkodók majd hazatérők *menekültségben* voltak, innen a szóhasználat.

[24] Gereben Ferenc: Az anyanyelv szerepe a határon túli magyarság azonosságtudatában, in Hires-László Kornélia – Karmacsi Zoltán – Márku Anita (szerk.): *Nyelvi mítoszok, nyelvi ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban,* Budapest–Beregszász, Tinta Könyvkiadó – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete, 2011, 245–256. Az idézet a 250. oldalon található.

Studia_Caroliensa_2016.indd 141 2016.07.05. 11:29:29

nyelvű magyarországi magyarok definícióinak. Skutnabb-Kangas[25] négy meghatározási kritérium alapján a kifejezés öt lehetséges értelmezését (definícióját) állapította meg, amint ezt az 5. táblázat összefoglalja.

5. táblázat: *Az* anyanyelv *definíciói Skutnabb-Kangas (1984, 18 kk., 1997, 12–16) szerint.*

Az „anyanyelv" definíciói	
Kritérium	**Definíció**
1. származás	az elsőként megtanult nyelv;
2. azonosulás	
a) belső	az a nyelv, amellyel a beszélő azonosul;
b) külső	az a nyelv, amellyel a beszélőt anyanyelvi beszélőként mások azonosítják;
3. a nyelvtudás foka	a legjobban ismert nyelv;
4. funkció	a legtöbbet használt nyelv

Skutnabb-Kangas szerint a definíciókból az alábbi tételek (1–3) és következtetés (4) adódnak:

1. Egy személynek több anyanyelve is lehet, különösen a származás és az azonosulás szerint, de a többi kritérium alapján is;
2. Ugyanannak a személynek más-más lehet az anyanyelve a különböző definíciók szerint;
3. A definíciók alapján (kivéve a származás szerintit) egy személy anyanyelve élete során akár többször is változhat;
4. Az anyanyelv-definíciókat a nyelvi emberi jogokkal kapcsolatos tudatosság foka alapján hierarchikus sorrendbe állíthatjuk. A társadalmi tudatosság e fokát annak alapján mérhetjük föl, hogy – kimondva vagy kimondatlanul – mely definíció(ka)t használják a társadalom intézményei.

A terepmunkásaink által használt kérdőív 21a. kérdése így szól:

Melyik meghatározással ért egyet? Egynél többet is megjelölhet/bekarikázhat.
Az embernek az az anyanyelve,

1. amelyiket először tanulja meg;
2. amelyik nyelvről saját maga kijelenti, hogy az az ő anyanyelve;
3. amelyik nyelvről mások kijelentik, hogy az az ő anyanyelve;
4. amelyik nyelvet a leggyakrabban használja;
5. amelyik nyelvet a legjobban tudja.

[25] Tove Skutnabb-Kangas: *Bilingualism or Not: The Education of Minorities,* Clevedon, Mutilingual Matters, 1984; és Tove Sku[n]tnabb-Kangas: *Nyelv, oktatás és a kisebbségek,* Budapest, Teleki László Alapítvány, 1997.

Studia_Caroliensa_2016.indd 142 2016.07.05. 11:29:29

Az eredményeket az 1. ábra mutatja. A horvátországi válaszokat a magyarországi kontrollvizsgálattal (Magyarország1, N=97) és egy további magyarországi vizsgálattal (Magyarország2, N=624) együtt mutatom be. A kontrollvizsgálat 2014 őszén zajlott Pécsen, Komlón, Somogyhárságyon, Szaporcán, Vajszlón és Baksán, a másik vizsgálat zömmel Budapesten, 2015 tavaszán.

1. ábra: *Horvátországi és magyarországi válaszok az* anyanyelv *különböző meghatározásaival kapcsolatban (Magyarország1).*

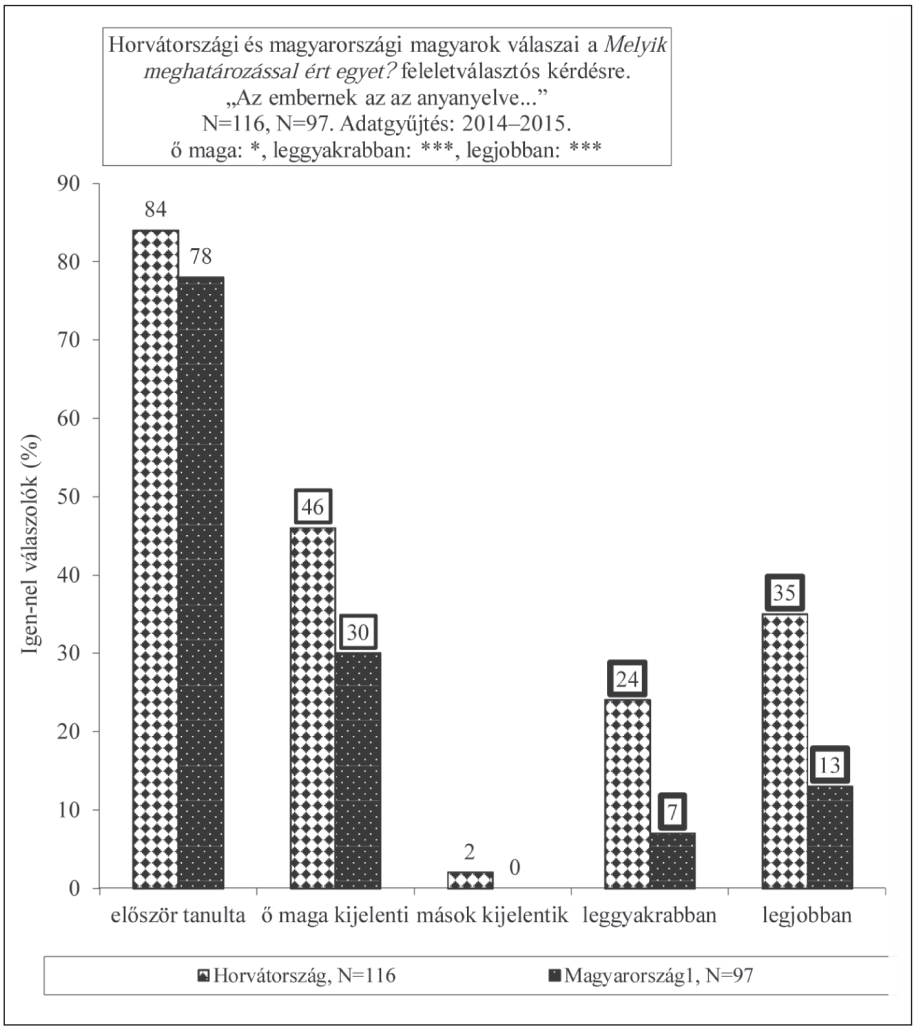

Studia_Caroliensa_2016.indd 143 2016.07.05. 11:29:29

Ha összehasonlítjuk a horvátországi magyarok válaszait a magyarországi kontrollvizsgálatban kapottakkal, több különbség is látszik. Egyrészt a horvátországiak a magyarországiaknál mindig nagyobb arányban választották a különféle definíciókat. Másrészt a horvátországiak a magyarországiaknál 3 értelmezést – 2), 4) és 5) – statisztikailag jelentősen nagyobb arányban választottak. Az „ő maga kijelenti" válaszok $p < 0,05$ szinten szignifikánsak (khi-négyzet [f=1] = 5,249), a „leggyakrabban" válaszok $p < 0,001$ szinten (khi-négyzet [f=1] = 10,301) és a „legjobban" válaszok is $p < 0,001$ szinten (khi-négyzet [f=1] = 12,693) jelentősek. Megállapíthatjuk tehát, hogy a vizsgálatunkban részt vevő kétnyelvű magyarok *anyanyelv* definíciói az egynyelvűekhez képest szélesebbek, számukra az *anyanyelv* részben mást jelent, mint a magyarországi magyarok számára, például a 'leggyakrabban használt nyelv' meghatározással a horvátországiak 24%-a, de a pécsi, Pécs környéki adatközlőknek csupán 7%-a értett egyet.

2015 tavaszán a Károli Egyetemen tanuló hallgatóim egy gyors anonim vizsgálatot végeztek (Magyarország2), melynek során 624 embert kértek meg arra, hogy Skutnabb-Kangas fenti 5 meghatározásának mindegyikéről írják le, hogy egyetértenek-e vele, vagy nem. Ezek a válaszok (is) lényeges eltéréseket mutattak a standard magyar szótárak definícióitól. Például az 'ő maga kijelenti' jelentéselem nem szerepel *A Magyar Nyelv Értelmező Szótára,* valamint a *Magyar Értelmező Kéziszótár* 1. (1972) és 2. (2003) kiadása meghatározásaiban, s a 'legtöbbet, leggyakrabban használ' jelentéselemnek sincs nyoma e három szótárban, noha 624 adatközlőnk negyede e meghatározással (is) egyetértett.

Amint ebből a rövid részfejezetből is látszik,[26] az *anyanyelv* a magyarok számára nagyon fontos identitásképző elem, de ennek a fogalomnak többféle jelentése van. A kétnyelvű magyaroknak ez a fogalom nem azt jelenti, amit az egynyelvűek számára jelent. Ez a kijelentésem empirikusan cáfolható állítás. Amíg ezt valaki hitelesen meg nem cáfolja, addig a magyarországi és a környező országokban élő magyarok közti identitásdiskurzusok legalábbis részleges kudarcra vannak ítélve.

HOL BESZÉLNEK LEGSZEBBEN MAGYARUL?

Amint Göncz Lajos írja, „a nyelvi sztereotípiák az embereknek egy olyan leegyszerűsített elképzelésére és meggyőződésére épülnek, hogy a nyelvek vagy

[26] Részletesebben lásd Kontra Miklós: Megjegyzések az *anyanyelv* fogalmáról. Előadásként elhangzott a zágrábi Hungarológia Tanszék fennállásának 20. évfordulójára rendezett nemzetközi konferencián Zágrábban, 2015. március 19-én. (Várhatóan megjelenik a konferencia kötetében.)

Studia_Caroliensa_2016.indd 144 2016.07.05. 11:29:29

nyelvváltozatok rendelkeznek bizonyos belső tulajdonságokkal (például »szépség«, »dallamosság«, »erő«, »árnyaltság«), amelyek alapján értékelhetők, hierarchizálhatók, rangsorba állíthatók."[27] Kutatásunkban a nyelvváltozatok szépségére vonatkozó kérdésünk a nyelvi sztereotípiák körébe tartozik. A kérdőívünk 62. kérdésére (Ön szerint hol beszélnek legszebben magyarul?) kapott válaszokat a 6. táblázat tartalmazza.

6. táblázat: *„Hol beszélnek legszebben magyarul?" Horvátországi és magyarországi válaszok százalékban, N = 198.*

	Horvátország	**Magyarország**
Budapest	38,0	11,1
Magyarország, vidéken	17,6	33,3
Magyarország, falvak	5,6	24,4
Erdély	5,6	22,2
Felvidék	0	2,2
Vajdaság	5,6	0
Drávaszög	12,0	0
Szlavónia	8,3	0
Több választ adott	7,4	6,6

Jól látszik, hogy horvátországi válaszadóink szerint Budapesten beszélik a legszebb magyart, utána Magyarországon vidéken, a harmadik legszebben beszélő régió Drávaszög, s a negyedik Szlavónia. Ugyanakkor magyarországi adatközlőink Budapestet jóval kevesebben, de a magyarországi vidéket és falvakat jóval többen értékelték a legszebben beszélő régiónak. Figyelemre méltó az is, hogy északbaranyai kontrollcsoportunkban senki sem említette Drávaszöget, Szlavóniát és Vajdaságot, miként Muravidéket sem.

A magyar főváros beszédét a legszebbnek ítélők aránya Muravidéken a legmagasabb (56,9%) és Erdélyben a legalacsonyabb (13,8%). Ez az arány Horvátországban 38%, ami a szlovákiai (38,2%) és vajdasági (31,9%) arányok közelében van.[28] Ami a saját beszéd szépségére vonatkozó ítéleteket illeti, ha a drávaszögi és a szlavóniai beszédet legszebbnek ítélőket mint horvátországiakat összevonjuk (22 fő, 20,4%), azt látjuk, hogy a horvátországiak saját beszédüket jóval szebbnek ítélik a muravidékieknél (7,8%), de ez az arány alacsonyabb a vonatkozó vajdaságinál (25,9%).

[27] Göncz: *A magyar nyelv Jugoszláviában*, 54.
[28] Szépfalusi és mtsai: *A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában,* 238.

Studia_Caroliensa_2016.indd 145 2016.07.05. 11:29:29

HOL VAN KOSZOVÓ?

Tudvalevő, hogy a magyarok a ragozásban különbséget tesznek a belföldi helynevek, pl. *Pécs-en, Velencé-n* és a külföldiek (*Bécs-ben, Velencé-ben*) között. Korábbi tanulmányaimban[29] bemutattam, hogy (a) a magyarországi és a határon túli magyarok ragválasztása a várt módon eltér, de az eltérés nem kategorikus (pl. *Koszovó-n* Jugoszláviában 61% és Szlovéniában 78,5%), és (b) ez a külföld–belföld szabály a határon túli magyarok között is működik, amikor az egyik kisebbség a másik országában levő helynevet ragozza (pl. *Koszovó-n* 27% alatt van Szlovákiában, Ukrajnában, Romániában, Ausztriában és Magyarországon is). A magyarázat az I. világháború utáni határváltozásokkal kapcsolatos: a magyarul beszélők számára megváltoztak a „kint"-helyek, vagyis azok a helyek, amelyeket a magyarok által belakott (vagy potenciálisan belakható) helyeknek észlelnek.[30] Következésképp a megváltozott mentális térképek a helynevek ragozásában is különbségekhez vezettek a mai határokon belül és kívül élő magyarok között.

A volt Jugoszláviában Koszovó belföldön volt, „kint"-hely volt, ergo a *Koszovó-n* alak számított normálisnak, s a *Koszovó-ban* ritkának, szokatlannak.

Vessük most össze „a hiányzó láncszem" 2014-es adatait az 1995–97-es vajdasági és muravidéki adatokkal! Először nézzük meg, van-e különbség a régi és az új magyarországi vizsgálatban a tekintetben, hogy melyik mondatot ítélték a válaszolók természetesebbnek, az (1)-et vagy a (2)-t:

(1) Koszovóban folytatódnak a tárgyalások a szerbek és az albánok között.
(2) Koszovón folytatódnak a tárgyalások a szerbek és az albánok között.

A régi kontrollvizsgálatban a válaszolók 80%-a ítélte természetesebbnek az (1)-et, az újban 87%-uk, ez a különbség azonban statisztikailag nem jelentős (N= 204, khi-négyzet [f=1] 1,419, p = n.sz.), tehát összevethetjük a régi és az új adatokat. 2014-ben horvátországi adatközlőink 62%-a ítélte a (2)-t természetesebbnek, szemben a magyarországi minta 13%-ával (N=213, khi-négyzet [f=1] 52,173,

[29] Kontra Miklós: Koszovóban és Craiován: Trianon hatása a magyar mentális grammatikára, in Borbély Anna (szerk.): *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében,* Budapest, Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, 2000, 135–146; és Kontra Miklós: Changing mental maps and morphology: Divergence caused by international border changes, in David Britain – Jenny Cheshire (eds.): *Social Dialectology: In honour of Peter Trudgill,* Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 2003, 173–190.

[30] Lásd Szilágyi N. Sándor: *Hogyan teremtsünk világot? Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára,* Kolozsvár, Erdélyi Tankönyvtanács, 1996, 26–29.

Studia_Caroliensa_2016.indd 146 2016.07.05. 11:29:29

$p < 0{,}001$). A 7. táblázatban bemutatom a 7 határon túli ország és a két magyarországi kontrollvizsgálat idevonatkozó adatait.

7. táblázat: *A* Koszovó-n *szóalak preferálása (%) 8 országban (két magyarországi mintával), N = 1043.*

	Felvidék	Kárpátalja	Erdély	Vajdaság	Horvátország	Muravidék	Ausztria	Magyarország (1995–97)	Magyarország (2014)
Koszovó-**ban**	75,7	77,1	74,1	39	37,9	21,5	72,9	80,4	86,6
Koszovó-**n**	24,3	22,9	25,9	61	62,1	78,5	27,1	19,6	13,4

Szemre is jól látszik, de az oszlopok szerinti khi-négyzet-próbák is igazolják ($p < 0{,}001$ szinten), hogy a volt Jugoszlávia tagállamaiban a magyarok mentális térképein Koszovó belföldön van, ugyanakkor minden más országban külföldi helynek számít. Trianon hatása mindhárom délszláv országban élő magyarok mentális grammatikájára egyértelműen kimutatható. A *Koszovón* szóalak preferálása és használata (szemben a *Koszovóban* szóalakkal) a horvátországi (s a vajdasági és muravidéki) magyarok nyelvi identitásának fontos, őket minden más magyartól megkülönböztető része.

BIBLIOGRÁFIA

Csernicskó István: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján),* Budapest, Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, 1998.

Gereben Ferenc: A horvátországi magyarok identitástudata, *Kisebbségkutatás,* 7, 1998/4, 407–418.

Gereben Ferenc: A horvátországi magyarok nyelvhasználati szokásai, in Borbély Anna (szerk.): *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében,* Budapest, Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, 2000, 71–78.

Gereben Ferenc: Az anyanyelv szerepe a határon túli magyarság azonosságtudatában, in Hires-László Kornélia – Karmacsi Zoltán – Márku Anita (szerk.): *Nyelvi mítoszok, nyelvi ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban,* Budapest–Beregszász, Tinta Könyvkiadó – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete, 2011, 245–256.

Göncz Lajos: *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban),* Budapest – Újvidék, Osiris Kiadó – Forum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, 1999.

Kocsis Károly – Bognár András: *Horvátország pannon területének etnikai térképe,* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutatóintézet, 2003.

Studia_Caroliensa_2016.indd 147 2016.07.05. 11:29:29

Kontra Miklós – Péntek János – Szilágyi N. Sándor: A Kárpát-medencei szociolingvisztikai vizsgálat 1996. évi romániai kérdőíve és kereszttáblái I–II. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények,* 54, 2010/2, 161–180. és 55, 2011/1, 67–84.

Kontra Miklós: Az RSS kutatás hiányzó láncszemének pótlása kb. 20 évvel később. *Rovátkák,* 2015/1, 43–50.

Kontra Miklós: Koszovóban és Craiován: Trianon hatása a magyar mentális grammatikára, in Borbély Anna (szerk.): *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében,* Budapest, Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, 2000, 135–146.

Kontra Miklós: Changing mental maps and morphology: Divergence caused by international border changes, in Britain, David – Cheshire, Jenny (eds.): *Social Dialectology: In honour of Peter Trudgill,* Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 2003, 173–190.

Lanstyák István: *A magyar nyelv Szlovákiában,* Budapest – Pozsony, Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, 2000.

Skutnabb-Kangas, Tove: *Bilingualism or Not: The Education of Minorities,* Clevedon, Mutilingual Matters, 1984.

Skutnabb-Kangas, Tove: *Nyelv, oktatás és a kisebbségek,* Budapest, Teleki László Alapítvány, 1997.

Szépfalusi István – Vörös Ottó – Beregszászi Anikó – Kontra Miklós: *A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában,* Budapest – Alsóőr – Lendva, Gondolat Kiadó – Imre Samu Nyelvi Intézet – Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, 2012.

Szilágyi N. Sándor: *Hogyan teremtsünk világot? Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára,* Kolozsvár, Erdélyi Tankönyvtanács, 1996, 26–29.

Studia_Caroliensa_2016.indd 148 2016.07.05. 11:29:29

TEOLÓGIA ÉS VALLÁSSZOCIOLÓGIA

studia_caroliensa_2016.indd 149 2016.07.13. 21:45:28

CSANÁDY MÁRTON – DURÁCZKY BÁLINT –
HARKÁNYI ÁDÁM MÁTÉ – HÁMORI ÁDÁM

VALLÁSI IDENTITÁS ÉS ÁLLAMPOLGÁRI KULTÚRA A MAI MAGYARORSZÁGON

A közéleti és magánéleti értékválasztások mint a hétköznapi kultúra elemei és ezek összefüggése a felekezeti kötődéssel és a vallásgyakorlással

A református egyház-szociológiai kutatás 2015. évi adatfelvételének néhány eredményéről számolunk be az alábbi cikkben.[1] Négy kérdéskör vizsgálatának elemzését tárjuk az olvasók elé. Ezek a vallási kötődés dimenzióinak hatásai az intézményekbe vetett bizalomra, a személyes gazdaságetikai attitűdökre, értékpreferenciákra, a reprodukciós szemléletmódra és a közéleti kérdésekkel kapcsolatos választásokra.

AZ INTÉZMÉNYEKBE VETETT BIZALOM

A közösségek és a társadalom működésének az alapja a bizalom.[2] Az egyének hatékony együttműködése nem képzelhető el bizalom nélkül.[3] Az emberi cselekvéseket két belső motiváció tudja összehangolni: a félelem és a bizalom. A félelemre épülő együttműködések átmenetiek, törékenyek, költségesek és gyenge a hatékonyságuk. A társadalomtudományi kutatásokban gyakran vizsgálják különböző összefüggésekben az intézmények iránti bizalom kérdését.[4] Kutatásunk sajátossága a vallásosság és az intézményi bizalom kapcsolatának vizsgálata. A kutatásunkhoz jó összehasonlítási alapot nyújtanak az Európai Értékrend Vizsgálat[5] korábbi hullámai. Természetesen ezeknél az összehasonlításoknál

[1] A Károli Gáspár Református Egyetem 2013-ban kezdte el a református egyház-szociológiai kutatást. 2015-ben az előző évhez hasonlóan 5 kutatótábor keretében folytatódott a vizsgálat.
[2] Balázs Zoltán: A bizalom fogalma, *Századvég,* 2002/24, 27–48.
[3] Francis Fukuyama: *Bizalom. A társadalmi erények és a jólét megteremtése,* Európa, Budapest, 1997.
[4] Robert Putnam: *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community,* Simon Schuster, New York, 2000.
[5] European Values Study – EVS, http://www.europeanvaluesstudy.eu/

Studia_Caroliensa_2016.indd 151 2016.07.05. 11:29:29

figyelembe kell venni, hogy az általunk vizsgált populáció nem azonos az EVS országosan reprezentatív mintájának populációjával.

HIPOTÉZISEK

A korábbi társadalomtudományi vizsgálatok alapján feltételeztük, hogy az intézményekbe vetett általános bizalom alacsony, sőt, a korábbi tendenciákat ismerve tovább csökkenhetett.

A vallásszociológiai elméletek nyomán feltételeztük, hogy a vallásgyakorlat mértékének növekedésével növekszik az intézmények iránti bizalom.

EREDMÉNYEK

Az általános bizalom

Azon intézmények esetében, melyek az EVS kutatásokban is szerepeltek, nagyon érdekes eltéréseket figyelhetünk meg. Az EVS 2008-as adatfelvételi hullámának tanulsága szerint,[6] 1999-hez képest, a rendőrséget és a NATO-t leszámítva, a magyar válaszadóknál jelentős bizalomcsökkenés volt megfigyelhető. A négyfokú skála középértékét jelentő 2,5-ös értéket ekkor már egyetlen intézmény sem érte el. Ez röviden azt jelenti, hogy a magyarok egyetlen intézményben sem bíztak.

Bizalom helyett inkább beszélhettünk az intézményi bizalmatlanság mértékéről. A pontosabb összehasonlíthatóság végett leválasztottuk az 2008-as EVS adatbázisból azokat a válaszadókat, akik 50 000 főnél kisebb településeken laknak. Ebben az almintában (966 fő) igen eltérő bizalmi indexeket kapunk. Minden intézmény esetén magasabb a bizalom, mint a teljes népességben. Sőt, egészen más a „népszerűségi" sorrend. Míg a teljes népességben a legnagyobb bizalom, pontosabban a legkisebb bizalmatlanság a nemzetközi intézményeket övezi, addig az almintában az országos politikai intézményeket, a sajtót és a nagyvállalatokat. Az 50 000 főnél kisebb települések almintájában az utóbbi intézmények iránt valódi bizalmat tapasztaltunk. Az általunk végzett 2015-ös adatfelvételben kétirányú változást figyelhetünk meg. A mind a két kutatásban szereplő intéz-

[6] Héjj Dávid: Gondolatok az intézményekbe vetett társadalmi bizalomról, in Rosta G. – Tomka M. (szerk.): *Mit értékelnek a magyarok?* OCIPE Magyarország – Faludi Ferenc Akadémia, Budapest, 2010, 401–425.

Studia_Caroliensa_2016.indd 152 2016.07.05. 11:29:29

1. ábra: *Az intézményekkel kapcsolatos bizalom változása 1999–2015.*

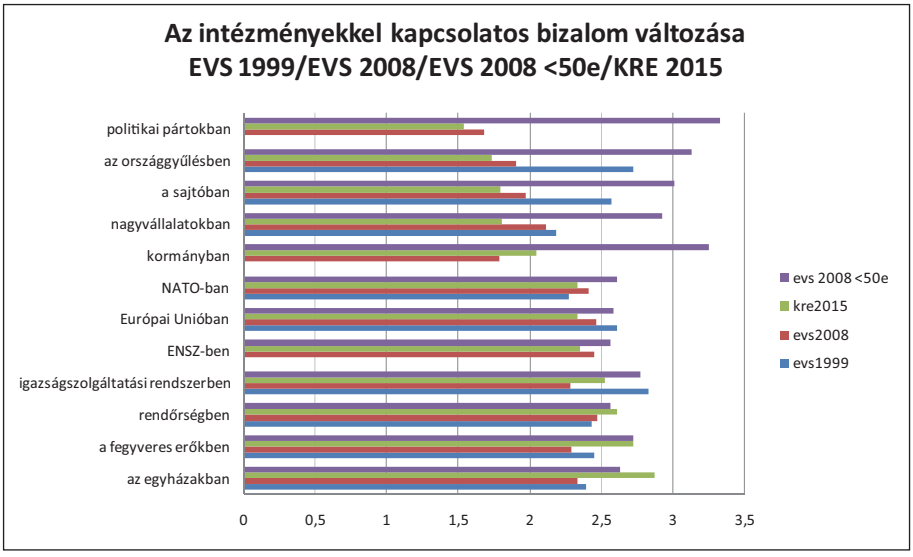

mények egyik felénél a teljes népességhez viszonyítva további bizalomvesztést tapasztaltunk, míg a másik felénél kisebb vagy nagyobb mértékű bizalomnövekedést. Még inkább igaz ez, ha a 2008 EVS almintájával hasonlítjuk össze az eredményeket. Az országos politikai intézmények, a sajtó és a nagyvállalatok tekintetében a 2008-as határozott bizalom helyébe a határozott bizalmatlanság lép.

Négy intézmény esetében bizalomról, sőt, kettő esetében még az EVS almintában mért adatokhoz képest is pozitív eltérésről beszélhetünk. Ezek az igazságszolgáltatás, a rendőrség, a fegyveres erők és az egyház. Az ezeknél mért értékek mindegyike a skála középértékénél valamivel nagyobb. Itt már valódi bizalomról beszélhetünk, ha nem is kiemelkedően nagyfokú bizalomról. Amennyiben pontosan akarunk fogalmazni, akkor talán a legtalálóbb kifejezés az „óvatos bizalom". Természetesen a változás magyarázata több tényező is lehet, amelyekre most terjedelmi okokból nem térünk ki.

Amennyiben az általunk vizsgált intézmények körét nézzük, akkor tovább élesedik a kép. Tovább erősödik az a feltételezés, hogy a helyi intézmények iránti „óvatos bizalomról" beszélhetünk, hiszen ebben a körben találjuk a helyi önkormányzatot. Ha kissé leszakadva is erről a csoportról és némi halvány bizalmatlansággal megítélve, de még mindig a többieknél lényegesen jobb megítélést kaptak a magyar kis- és középvállalkozások.

Studia_Caroliensa_2016.indd 153 2016.07.05. 11:29:29

2. ábra: *Az intézményekkel kapcsolatos bizalom átlagértéke a KRE 2015. évi vizsgálatában.*

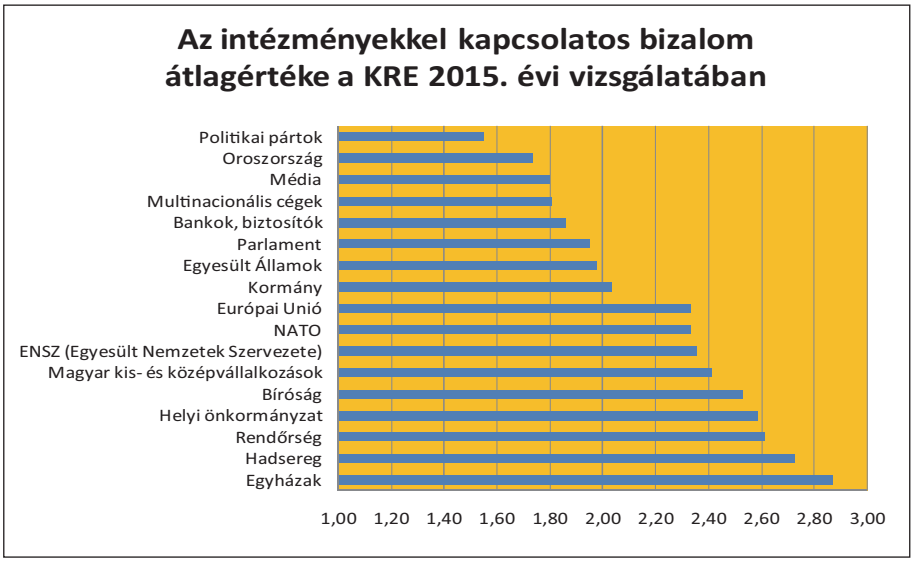

3. ábra: *Az intézményi faktorok a KRE 2015. évi vizsgálata alapján.*

	Nyugati	Állami	Helyi	Kapitalista
Média	,185	,039	,183	,456
Bíróság	,098	,013	,616	,302
Rendőrség	,119	,108	,683	,249
Hadsereg	,247	,174	,593	,036
Egyházak	,129	,305	,354	,027
Multinacionális cégek	,251	,143	,226	,383
Politikai pártok	,113	,390	,072	,639
Bankok, biztosítók	,151	,213	,159	,508
Magyar kis- és középvállalkozások	,205	,283	,291	,168
Helyi önkormányzat	,279	,311	,408	,109
Kormány	,124	,826	,189	,200
Parlament	,199	,715	,188	,262
ENSZ (Egyesült Nemzetek Szervezete)	,682	,229	,260	,158
Európai Unió	,759	,129	,212	,237
NATO	,809	,144	,254	,101
Egyesült Államok	,704	,169	,091	,264
Oroszország	,327	,392	,037	,228
Kaiser-Meyer-Olkin Test	0,887			
Bartlett's Test of Sphericity	df 136			
Approx. Chi-Square	4425,2			
Sig	0,000			
Total Variance	48,331			
Alpha Factoring				
Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.				

Studia_Caroliensa_2016.indd 154 2016.07.05. 11:29:29

Ezt a sorrendet nézve érdekes, hogy az „óvatos bizalommal" kezelt helyi intézmények csoportját szorosan követi a három nagy nemzetközi szervezet alkotta csoport. Az ENSZ, a NATO és az EU iránti bizalmatlanság lényegesen kisebb, mint az országos politika, a nagyhatalmak, a multinacionális vállalatok, a pénzintézetek és a média iránt megnyilvánuló bizalmatlanság.

Az adatok értelmezéséhez faktoranalízist segítségül híva, tovább tisztul a kép. A faktoranalízis eredményeképpen négy faktort kaptunk. A faktorokban szereplő változók alapján nyugati, állami, helyi és kapitalista faktornak neveztük el őket. Az eredmény érdekessége, hogy míg az Amerikai Egyesült Államok a három nagy nemzetközi intézménnyel kerül egy faktorba, nagy faktorsúllyal, addig Oroszország, igaz, hogy kis faktorsúllyal, de az országos politikai intézményekkel kapcsolódik össze.

A vallásosság hatása a bizalomra

A faktorelemzés adatait a vallási szertartások látogatásának gyakorisága mentén vizsgálva azt tapasztalhattuk, hogy az állami intézmények iránti bizalom tekintetében a vallásosság határozott jelentőséggel bír. Lényegében azok, akik legalább évente néhányszor járnak templomba vagy annál sűrűbben, egyaránt az átlagnál

4. ábra: *Az intézmények iránti bizalom alakulása a szertartások látogatásának gyakorisága mentén – KRE 2015.*

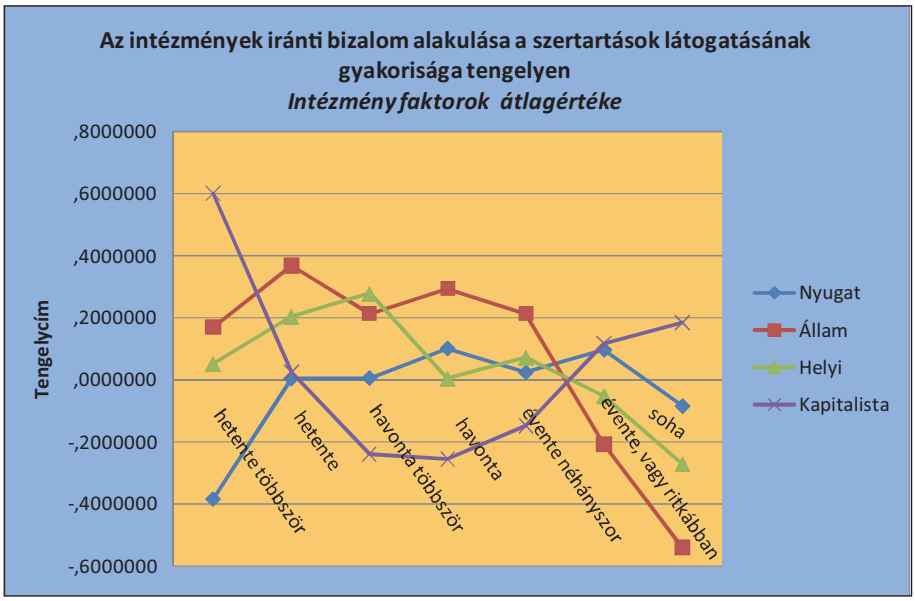

Studia_Caroliensa_2016.indd 155 2016.07.05. 11:29:30

jobban bíznak az állami intézményekben. A csak a nagy ünnepeken vagy még annál is ritkábban járók hasonló mértékű negatív eltérést mutatnak. A templomba soha nem járók kiugróan nagy bizalmatlansággal vannak az állami intézményekkel szemben. Bár kisebb mértékű eltérésekkel, de hasonló trendet láthatunk a helyi intézmények vonatkozásában. A nyugati intézményi faktor esetében egy fordított U görbére emlékeztető tendenciát láthatunk. A kiemelkedően aktív vallásgyakorlók és a templomba soha nem járók egyaránt az átlagnál bizalmatlanabbak a nyugati intézmények irányában. Meglepő módon ennek az ellentettjét, egy majdnem szabályos U görbét találunk a kapitalista intézményi faktor tekintetében. Ezekkel az intézményekkel szemben azok mutatnak átlagosnál nagyobb bizalmatlanságot, akik járnak ugyan templomba, de ezt nem heti rendszerességgel, hanem ritkábban teszik. A nagyon gyakori templomba járók és azok, akik soha vagy szinte soha nem járnak templomba egyaránt az átlagnál nagyobb mértékű bizalommal vannak ezek iránt az intézmények iránt.

5. ábra: *Az intézmények iránti bizalom alakulása a felekezeti kötődés mentén – KRE 2015.*

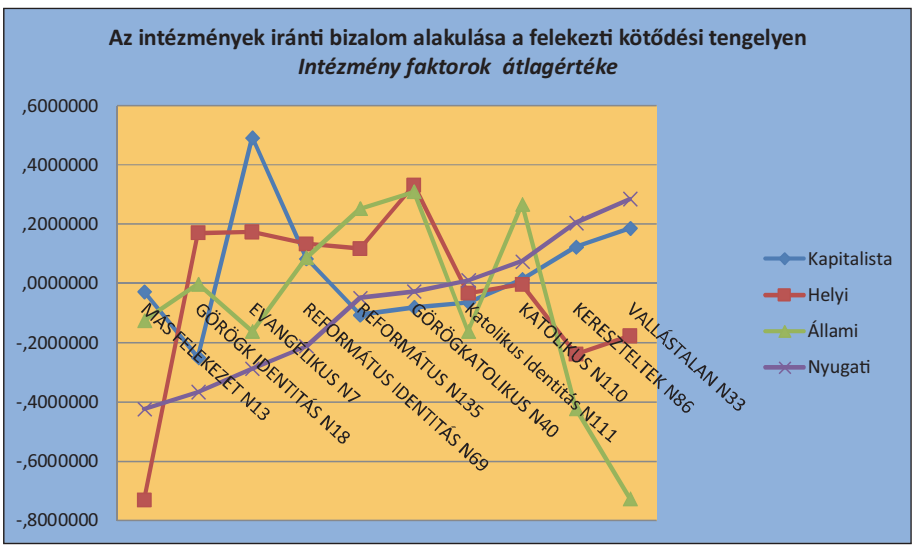

Az egyes intézményi csoportok esetében, melyek a faktorokat alkotják a teljes populáció esetében, jól meghatározható a bizalom, illetve a bizalmatlanság mértéke. Az egyes felekezeti alcsoportok ettől való eltérései ezt az átlagos bizalomszintet módosítják pozitív vagy negatív irányba. Ez alapján igen izgalmas kép rajzolódik ki.

Studia_Caroliensa_2016.indd 156 2016.07.05. 11:29:30

A kapitalistának elnevezett intézménycsoporttal szemben általánosan megnyilvánuló erős bizalmatlanság a nem gyakorló, de görög katolikus identitással rendelkezők esetében extrém mértéket mutat. Míg a vallástalanok esetében csak átlagos, az evangélikusok esetében enyhe szintű bizalmatlansági szintet vesz fel.

Az állami intézményekkel szembeni általános bizalmatlanság a két nagy felekezet, a reformátusok és a katolikusok, valamint a görögkeletiek gyakorló híveinél valamelyest kisebb, enyhe mértékű bizalmatlansági szintet vesz fel. A felekezeti identitással nem rendelkező, de valamilyen keresztségben részesültek és a teljesen vallástalanoknál erős bizalmatlansági szintet mutat.

A nyugati intézménycsoport esetében rajzolódik ki a legmarkánsabb tendencia. A reformátusok, a katolikusok, valamint a görögkeletiek gyakorló híveinél és a nem gyakorló de identitásukat tekintve katolikusok esetében az átlagos enyhe bizalmatlanságot tapasztalhatjuk, míg a vallástalanok és a csak kereszteltek részéről enyhe bizalom a jellemzőbb. Ezzel szemben, némileg meglepő módon a kis felekezetek és az evangélikusok, valamint a csak identitásszinten görög katolikusok és reformátusok valamivel nagyobb fokú bizalmatlanságot tanúsítanak.

A helyi intézmények iránti általános enyhe bizalomnál is nagyobb elkötelezettséget tanúsítanak a gyakorló és a csak identitásukban görög katolikusok, valamint az evangélikusok. A helyi intézményekkel szemben enyhe bizalmatlansággal viseltetnek a csak kereszteltek és a vallástalanok, valamint ennél is nagyobb mértékű bizalmatlansággal a kis felekezetek hívei.

Tovább egyszerűsítve a fent leírtakat, öt bizalmi mintázatot találunk, a pólusok erősségét nem vesszük figyelembe.

A legnagyobb csoportot (45,8%) a gyakorló reformátusok, katolikusok és a görög katolikusok alkotják. Ők vannak a legnagyobb bizalommal általában az intézmények iránt. Enyhe bizalommal vannak a helyi intézmények iránt és enyhe bizalmatlansággal a nyugati intézmények és állami intézmények iránt. A kapitalista intézményekkel szemben erősebb bizalmatlanságot tanúsítanak. Bizalomstruktúrájuk a „Nemzeti identitás" mintázataként jellemezhető.

A második csoportba a gyakorló evangélikusok kerültek, akik még szintén az átlagnál magasabb általános bizalmat mutatnak az intézmények iránt, de egészen más a preferencia-sorrendjük. Bizalmatlanok az állammal és a nyugati intézmények csoportjával szemben, de csak enyhén bizalmatlanok a kapitalista intézményekkel szemben. Ők bíznak a leginkább a liberális piacgazdaság pluralisztikus intézményeiben. Az átlagnál is jobban bíznak a helyi intézményekben. Bizalomstruktúrájuk „Lokális kapitalista" jellegű.

A harmadik csoportot (31,8%) az identitásukban reformátusok, katolikusok és a görög katolikusok alkotják. Ennek a csoportnak a jellemzője, hogy az átlag-

Studia_Caroliensa_2016.indd 157 2016.07.05. 11:29:30

nál valamivel bizalmatlanabb. Ez részben a nyugati intézmények iránti nagyobb fokú bizalmatlanság hatása. Ezen a csoporton belül az általános tendenciába ugyan beleilleszkedve, de valamivel polarizáltabb mintázatot mutatnak a görög katolikus identitásúak. Ők extra erős bizalmatlansággal viseltetnek a kapitalista intézményekkel szemben és nagyobb bizalommal a helyi intézmények irányába. Bizalmi struktúrájuk típusa a „Lokális antikapitalista".

A negyedik csoportot (19,1%) a felekezeti identitással nem rendelkezők, de egykor megkereszteltek és a semmilyen vallási kötődéssel nem rendelkezők csoportja alkotja. Ők szintén az átlagnál bizalmatlanabbak és ráadásul egészen eltérő az intézményi preferencia-sorrendjük. Ők az államban bíznak a legkevésbé, sőt, extra erősen nem bíznak benne. Ezzel ellentétben a nyugati intézmények iránt enyhe bizalommal vannak. Ami még sajátosabb, hogy enyhén bizalmatlanok a helyi intézmények csoportja irányába. Bizalmuk struktúráját a „Globális identitás" jellemzi.

Az ötödik csoportot a más (kis) felekezetek gyakorló hívei alkotják. Ők általánosságban bizalmatlanok minden intézménnyel szemben. Az e világi intézményekben nem bíznak. A klasszikus weberi eszkatológikus világkép jegyeit mutatják. Bizalmuk struktúrája „Szektás identitásként" írható le.

A fentiek alapján kimondhatjuk, hogy azokon a településeken, ahol a népesség több mint a fele él, nagymértékű átalakulás zajlott le az elmúlt években. Míg 2008-ban határozottan az országos intézményekbe vetették a bizalmukat, addig 2015-re előtérbe kerültek a helyi intézmények.

KÖZÉLETI VÁLASZTÁSOK ÉS VALLÁSOSSÁG

A vallásosság a rendszerváltást követő magyar társadalomtörténet alighanem egyik legjelentősebb törésvonala.[7] Szemben számos más társadalmi csoporttagolódással, beleértve az osztálybeli különbségeket is, az elmúlt negyedszázad folyamán aligha volt olyan erős, ciklusokon átívelő, a közéleti választásokat befolyásoló tényező, mint a vallásosság. Kutatási céljaink közé tartozott annak

[7] Angelusz Róbert – Tardos Róbert: A választói tömbök rejtett hálózata, in Angelusz Róbert – Tardos Róbert (szerk.): *Törések, hálók, hidak. Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon,* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 2005, 65–160.; Enyedi Zsolt – Fábián Zoltán – Tardos Róbert: Pártok és szavazók, 2002–2014, in Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Riport 2014,* Budapest, TÁRKI, 2014; Körösényi András: Nómenklatúra és vallás – törésvonalak és pártrendszer Magyarországon, *Századvég,* 1, 1996/1; Tóka Gábor: A kakukk fészke: Pártrendszer és törésvonalak Magyarországon, in *Politikatudományi Szemle,* 1, 1992/2.

Studia_Caroliensa_2016.indd 158 2016.07.05. 11:29:30

vizsgálata is, hogy – annak normatív és szervezeti szintje mellett[8] – az állampolgárok közéleti választásainak empirikus szintjén kimutatható-e a vallásosság, mint törésvonal hatása.

A vallásosság hatását a közéleti választások két dimenziójában vizsgáltuk: 1) A közéleti preferenciák rendezésére; valamint 2) a társadalmi szerepvállalásra nézve.

6. ábra: *Legfontosabb cél a közéletben a vallás mindennapi életben betöltött fontosságának függvényében – KRE 2015.*

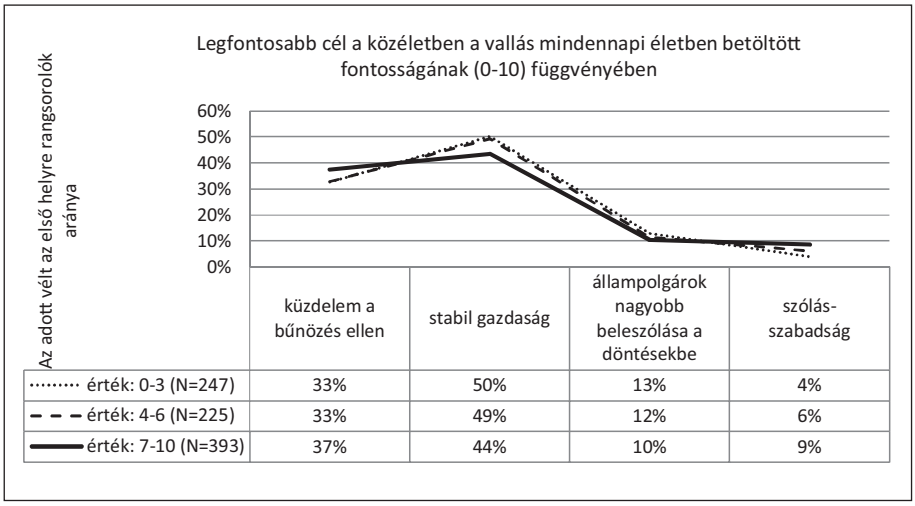

	küzdelem a bűnözés ellen	stabil gazdaság	állampolgárok nagyobb beleszólása a döntésekbe	szólás-szabadság
érték: 0-3 (N=247)	33%	50%	13%	4%
érték: 4-6 (N=225)	33%	49%	12%	6%
érték: 7-10 (N=393)	37%	44%	10%	9%

A közéleti preferenciák és a vallásosság összefüggéseit vizsgálva arra lehetünk figyelemmel, hogy azok számára, akiknek a vallás a mindennapi életükben fontosabb szerepet tölt be, a stabil gazdaság mint elérendő cél kevésbé fontos szerepet tölt be, mint a kevésbé, vagy egyáltalán nem vallásos válaszadóknál. Ezzel párhuzamosan ugyanakkor a bűnözés elleni küzdelem mint közéleti cél a vallásosabbaknál kap nagyobb hangsúlyt. Hasonló eltéréseket láthatunk a preferenciarendezésben az állampolgárok nagyobb döntéshozatali beleszólása és a szólásszabadság megvalósulása tekintetében. Míg előbbi a nem vagy kevésbé vallásosaknál jelenik meg fontosabb célként, addig utóbbi a vallásosabbaknál.

[8] Stefano Bartolini – Peter Mair: *Identity, Competition and Electoral Availability: The Stabilisation of European Electorates, 1885–1985,* Cambridge, Cambridge University Press, 1990.

Studia_Caroliensa_2016.indd 159 2016.07.05. 11:29:30

7. ábra: *A társadalmi szervezetek támogatása a vallás mindennapi életben betöltött fontosságának függvényében – KRE 2015.*

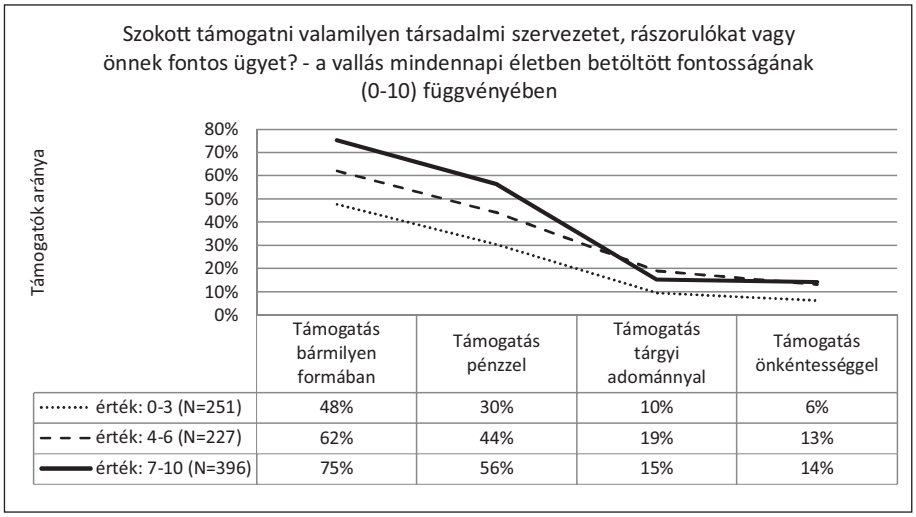

	Támogatás bármilyen formában	Támogatás pénzzel	Támogatás tárgyi adománnyal	Támogatás önkéntességgel
érték: 0-3 (N=251)	48%	30%	10%	6%
érték: 4-6 (N=227)	62%	44%	19%	13%
érték: 7-10 (N=396)	75%	56%	15%	14%

A társadalmi szerepvállalás intenzitását kutatva pozitív összefüggést fedezhetünk fel a vallásosság mértéke és a társadalmi szervezetek, rászorulók és egyéb fontos ügyek támogatási intenzitása között. Míg azon válaszadóknak, akiknek a vallás fontosabb szerepet tölt be mindennapjaikban, 75%-a rendszeres adományozó, addig a legkevésbé vallásosak körében az említett arány mindössze 48%. Az egyes adományozási formákat tekintve a tárgyi adományozást leszámítva az említett összefüggés valamennyi esetben fennáll.

8. ábra: *Civil szervezeti/egyesületi tagság a vallásossággal kapcsolatos önbesorolás függvényében – KRE 2015.*

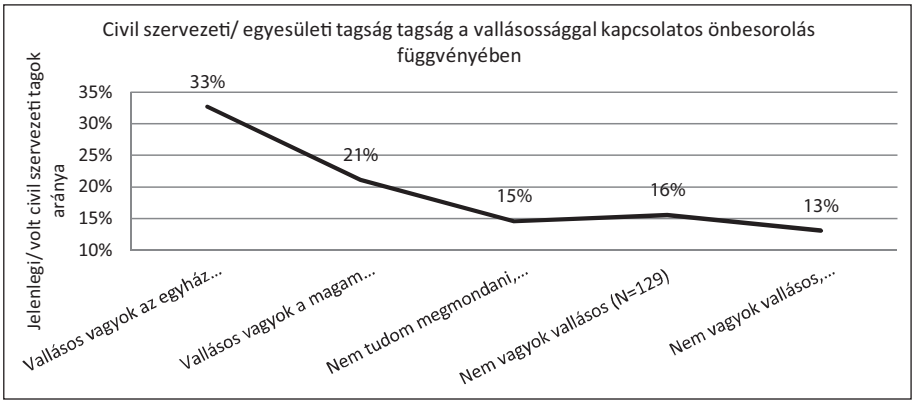

Studia_Caroliensa_2016.indd 160 2016.07.05. 11:29:30

A vallásosság és a civil szervezeti vagy egyesületi tagság között hasonló együttmozgásokat figyelhetünk meg. A saját besorolásuk szerint az egyház tanítása szerint vallásos válaszadók körében 12%-ponttal magasabb azok aránya, akik a múltban vagy jelenleg civil szervezeti vagy egyesületi tagsággal rendelkeztek vagy rendelkeznek azokénál, akik a maguk módján vallásos kategóriába sorolták magukat. Ugyanakkor a határozottan más meggyőződésű, nem vallásos válaszadókhoz viszonyítva az említett különbség már a 20%-pontot is eléri.

A vallási törésvonal empirikus vizsgálatának konklúziójaként megállapíthatjuk, hogy annak relevanciája igazolható. A vallásosságnak hatása van a közéleti preferenciák rendezésére és a társadalmi szerepvállalásra egyaránt.

PROTESTÁNS GAZDASÁGETIKA

Kutatásunk során arra is kíváncsiak voltunk, hogy a vizsgált vegyes lakosságú települések népességén belül mennyiben igazolhatók a vallási kötődés különböző dimenzióinak hatásai a személyes gazdaságetikai attitűdökre, értékpreferenciákra. A vallásszociológiában a kérdés legismertebb elméleti vizsgálata Max Weber munkásságához kapcsolódik. Weber szerint ugyanis a protestáns puritanizmus etikai tanrendszere, és ezen belül különösen a predestináció-tanból eredő „megváltási szorongás" és az e világi munka transzcendens hivatássá tétele olyan sajátos viszonyulást részesített előnyben a munkához és a vagyonszerzéshez, amely – szemben számos más korábbi keresztyén felfogással – kifejezetten kedvezett a gazdagodásra törekvésnek és így az egyéni gazdasági sikerességnek. Másrészről azonban ugyanezek a vallásetikai felfogások tiltották a megszerzett vagyon hivalkodó elfogyasztását, a dőzsölést és a luxust. E kettő pedig eredményesen katalizálta a korai kapitalizmus kibontakozásához nélkülözhetetlen eredeti vagyonfelhalmozást. Weber mindamellett rámutatott: az érett kapitalizmus a maga szabályszerűségeit már az eredeti vallási támasztékok nélkül is eredményesen kényszeríti rá az újabb generációkra.[9]

A weberi tézist számos kutatás során vizsgálták, és bár az eredeti gondolatmenetet gyakran rendkívül leegyszerűsített formában próbálták a társadalmi valóságra nézve empirikusan igazolni, a későbbi kutatások között egyaránt ta-

[9] Max Weber: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme,* Cserépfalvi, Budapest, 1995. Molnár Attila Károly: A puritán etika és a fegyelem, in Molnár A. K. (szerk.): *Szellem és etika. A „100 éves a protestáns etika" című konferencia előadásai,* Budapest, Századvég, 2005, 105–124.

Studia_Caroliensa_2016.indd 161 2016.07.05. 11:29:30

lálunk példát annak cáfolatára és verifikálására.[10] Az elmúlt évek eredményei közül különösen figyelemre méltó Lisa A. Keister amerikai egyesült államokbeli felekezetközi összehasonlító elemzése. Ebben rámutat, hogy a felekezetek tanítási különbsége valóban együtt jár a vagyonhoz, a munkához, a tanuláshoz, a gazdasági igyekezethez vagy a gazdasági viselkedést befolyásoló egyéb döntésekhez való viszony eltéréseihez a hívek körében. A konzervatív protestáns (mormon) híveknél például a korai családalapítás, a nők korai házasodása és a nagyszámú gyermek vállalása hozzájárul e hívek elmaradásához a felsőfokú oktatásból, és így e felekezet tagjainak relatíve alacsonyabb társadalmi státuszához is.[11]

Hazánkban több szerző is vizsgálta, hogy Magyarország miért nem vált kapitalista nagyhatalommá, jóllehet a reformáció korában átmenetileg a népesség többsége protestáns volt.[12] A rendszerváltás időszakában készült vallásvizsgálatok alapján elmondható, hogy a magyar népességen belül a vallásukat aktívan gyakorlók, közöttük is a református kötődésűek iskolai végzettséggel, foglalkozási státussal, jövedelemmel mérhető relatív társadalmi pozíciója a legalacsonyabb.[13] Ennek jórészt társadalomtörténeti, társadalompolitikai okai lehetnek.[14] Az ezredforduló utáni vizsgálatok azonban immár arról tanúskodnak, hogy a vallásos és nem vallásos népesség közötti társadalmi különbségek csökkenőben vannak.[15] Izgalmas kérdés ezért, hogy vajon az ezredforduló utáni magyar né-

[10] Az eredeti tézis elméleti megközelítésének problematikájával részletesen foglalkozik Tomka Miklós: Széljegyzetek Max Webernek A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme című tanulmányához, in Molnár: *Szellem és etika,* 87–104.

[11] Lisa A. Keister: Conservative Protestants and Wealth: How Religion Perpetuates Asset Poverty, *American Journal of Sociology,* 113, 2008/5, 1237–71. A felekezeti különbségekkel szemben a gyülekezeti közösséghez tartozás elégedettségre gyakorolt hatását és ennek révén a társadalmi kapcsolatháló jelentőségét hangsúlyozza Chaeyoon Lim – Robert Putnam: Religion, Social Networks, and Life Satisfaction, *American Sociological Review,* 75, 2010/6, 914–933.

[12] A lehetséges válaszok között az ország politikai egységének a hiánya, a külső (török, osztrák) hatalmaknak való alávetettség, a puritán helyett a pietista kegyesség meghatározó volta, a protestantizmust hazánkban hordozó társadalmi rétegek különbsége említhető. Vö. Juliane Brandt: A weberi tézis és a magyarországi protestantizmus a 19. században, in Molnár: *Szellem és etika,* 125–152. Kovács György: Protestáns identitás és a „kapitalizmus szelleme", in Czagány L. – Garai L. (szerk.): *A szociális identitás, az információ és a piac,* SZTE Gazdaságtudományi Kar közleményei, Szeged, JATEPress, 2004, 105–123.

[13] Hegedűs Rita: A vallásosság a társadalomban, *Századvég,* 6, 2001/21, 51.; Tomka Miklós: Vallás és vallásosság, in Andorka R. – Kolosi T. – Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 1990,* Tárki, Budapest, 1990, 534–555.; Tomka Miklós: Vallás és vallásosság, in Andorka R. – Kolosi T. – Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 1996,* Budapest, Tárki, 1996, 592–616.

[14] Hegedűs Rita: Tomka Miklós a vallás és rétegződés kapcsolatáról, in Földvári M. – Nagy G. D. (szerk.): *Vallás a keresztény társadalom után,* Szeged, Belvedere Meridionale, 2012, 81–91.; Tomka Miklós: A magyar vallási helyzet öt dimenziója, *Magyar Tudomány,* 1999/5, 549–559.

[15] Tomka Miklós: Vallási helyzetkép 2009, in Rosta–Tomka: *Mit értékelnek a magyarok?* 401–425.

Studia_Caroliensa_2016.indd 162 2016.07.05. 11:29:30

pességben megtalálhatjuk-e a vallásosság klasszikus weberi tézis szerint értelmezett társadalmi-gazdasági hatásának nyomát.

VALLÁSOSSÁG ÉS GAZDASÁGETIKAI ÉRTÉKEK

Az alábbiakban azt vizsgáljuk, hogy a felekezeti kötődés és a vallásgyakorlás különbségei hogyan függenek össze a gazdaságetikai értékpreferenciákkal. A fent röviden bemutatott, Max Webertől származó tézisből levezethető oksági láncolat első szakaszára fókuszálva arra a kérdésre keressük a választ, hogy a mintába került településeken élő reformátusokra jellemzőbb-e az aszketikus gazdaságetikai értékválasztás, mint a más felekezetűekre, és milyen összefüggést figyelhetünk meg a vallásgyakorlás különböző mutatói és a gazdasági értékattitűdök között.

Három kérdés segítségével kívántuk felmérni, hogy a válaszadók milyen gazdasági attitűdökkel rendelkeznek: az első a takarékosság, a takarékoskodás célját, a második a sikeresség és az érvényesülés legcélszerűbb eszközét, a harmadik pedig a sikeres ember ismérvét firtatta. A válaszadók a felsorolt öt válaszlehetőség közül kettőt választhattak; az öt válaszlehetőség közül kettőt aszketikus, kettőt hedonista, egyet pedig kevert értékválasztásként értelmeztünk (az alábbi táblázatban rendre A, H és K betűvel jelölve).

Amint látható, a válaszadók a kérdések többségénél összességében a hedonista értékeket kevésbé preferálták. Egy indexképzés segítségével a továbbiakban csak azokat tekintettük a weberi értelemben aszketikus értékfelfogásúaknak, akik mind a hat válaszlehetőségként aszketikus értéket jelöltek meg. Ez az összes válaszadó 54,3%-a volt.

Ezután azt vizsgáltuk meg bináris logisztikus regressziós elemzés segítségével, hogy a válaszadók vallásgyakorlásának és felekezeti kötődésének különböző mutatói hogyan függenek össze az aszketikus értékek választásával.[16]

A modellek többsége jelentős mértékben, közel 10 százalékponttal javította a becslés pontosságát, és minden esetben szignifikáns magyarázóerővel bírt. Az 1. modellbe csak a társadalmi-demográfiai háttér jellemzésére szolgáló kontrollváltozókat vontuk be, hogy önálló hatásukat megfigyelhessük. A nők férfiakénál

[16] A logisztikus regressziós modell azt mutatja meg, hogy a szociodemográfiai háttérváltozókkal kontrollálva mennyivel növeli vagy csökkenti az esélyét a vallásosság adott indikátora annak, hogy valakiről a vallásossága ismeretében helyesen feltételezzük, hogy tisztán aszketikus értékpreferenciával rendelkezik – vagyis feltételezve az oksági kapcsolatot, lényegében azt, hogy az adott vallási csoporthoz tartozás mennyivel növeli az esélyét az aszketikus gazdaságetikai értékorientációnak.

Studia_Caroliensa_2016.indd 163 2016.07.05. 11:29:30

9. ábra: *A gazdasági attitűdök – KRE 2015.*

		Az értéket a legfontosabbként vagy a második legfontosabbként választók aránya összesen, az összes válaszadó százalékában
Takarékoskodás célja	jövő biztonsága (A)	87,6
	megosztani a szeretteivel (K)	78,2
	pihenés, szórakozás (H)	13,6
	segíteni azokon, akik szükséget szenvednek (A)	8,6
	megvenni olyat, amire csak keveseknek telik (H)	7,2
Érvényesülés legmegfelelőbb útja	igyekezet, szorgalom (A)	69,9
	tanulás, iskolai előmenetel, önképzés (A)	66,1
	kapcsolatok, ismeretségek (K)	39,6
	szerencse, véletlen (H)	17,5
	szabályok megszegése (H)	2,5
Sikeresség jele, ismérve	jó emberi kapcsolatok, boldog család (K)	75,5
	azt csinálni, amit szeret (A)	50,3
	közösségi, társadalmi hasznosság (A)	46,7
	jó hírnév, ismertség (H)	11,9
	fényűző, kényelmes élet (H)	10,4

erősebb aszketikus értékorientációja szinte minden modellben látható, ahogy az életkor hatása is: minél fiatalabbakat (minél későbbi évben születetteket) vizsgálunk, annál inkább jellemző, hogy hedonista és kevert személyes gazdasági értékpreferenciával találkozunk. A házasok nagyobb valószínűséggel kötődtek az aszketikus gazdaságetikai értékekhez, mint a nőtlenek és hajadonok, a többi családi állapot esetében ilyen eltérés nem volt megfigyelhető. A szubjektív önbesoroláson alapuló társadalmi státust tekintve a felsőközép társadalmi csoport az alsó társadalmi csoportoz képest jelentősen hedonistább vagy kevert értékpreferenciát mutat a modellek egy részében, ugyanakkor a többi társadalmi csoport nem tért el az alsótól szignifikáns mértékben. Az általános iskolát vagy 8 osztálynál kevesebbet végzetteknél többnyire aszketikusabbnak mutatkozott a középfokú végzettségűek csoportja, a felsőfokú végzettségűeké azonban nem mutatott ettől szignifikáns különbséget.

Studia_Caroliensa_2016.indd 164 2016.07.05. 11:29:30

10. ábra: *A válaszadók vallásgyakorlásának és felekezeti kötődésének mutatói hogyan függenek össze az aszketikus értékekkel – KRE 2015.*

	Magyarázó változók	1. modell: Kontrollváltozók (N = 672)
Konstans		*
Demográfiai háttér	Nem (ref.: férfi)	1,516*
	Születési év	0,984*
Családi állapot	(Ref.: nőtlen, hajadon)	**
	Házas	1,739*
	Élettársi kapcsolat	
	Elvált	
	Özvegy	
Társadalmi státus önbesorolása	(Ref.: alsó társadalmi csoport)	*
	Alsóközép társadalmi csoport	
	Középső társadalmi csoport	
	Felső közép társadalmi csoport	0,408*
	Felső társadalmi csoport	
Iskolai végzettség	(Ref: legfeljebb alapfokú)	**
	Középfokú	1,804**
	Felsőfokú	
Modell összegzése	Beginning block	53,7%
	Cox&Snell R^2	0,083
	Nagelkerke R^2	0,111
	Percentage correct	62,8%
	Model Chi^2	58,461***

Exp(B) értékek (esélyhányadosok) és szignifikanciaszintjeik, * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

A további modellekben egy-egy vallásosságra vonatkozó mutató hatását mértük. Ezek a modellek magyarázóerejét 1–3 százalékponttal növelték, minden esetben szignifikáns hatásról beszélhetünk. A 2., 3. és 4. modellekben a felekezethez tartozás hatását mértük. A keresztség hatása egyik felekezet esetében sem mutatott szignifikáns különbséget a meg nem kereszteltekhez képest, ami nem meglepő, hiszen sok esetben csak egy generációkon keresztül átöröklődött családi szertartásról van szó, ami önmagában nem szükségképpen kapcsolódik össze nevelési értékekkel. Az önbevalláson alapuló felekezeti identitás esetében azonban a modell már izgalmasabb képet mutat. Míg a római katolikus vagy az egyéb felekezethez tartozók gazdasági értékválasztása nem tér el a felekezethez nem tartozókétól, a reformátusok körében szignifikánsan többen vannak, akik tisztán aszketikus értékeket választottak. A negyedik esetben a gyülekezethez

Studia_Caroliensa_2016.indd 165 2016.07.05. 11:29:30

nem tartozók és a római katolikusok gazdasági értékpreferenciái továbbra sem különböztek, ám a református és még ennél is nagyobb mértékben a más felekezetben való tagság ismét az aszketikus értékválasztást erősítette.

11. ábra: *Modellek 2–4. A vallásosságra vonatkozó mutatók hatása – KRE 2015.*

	Magyarázó változók	2. modell: Keresztség felekezete (N = 659)	3. modell: Felekezeti identitás (N = 658)	4. modell: Gyülekezeti tagság (N = 650)
Konstans		*	*	
Demográfiai háttér	Nem (ref.: férfi)		1,436*	1,441*
	Születési év	0,984*	0,984*	0,986*
Családi állapot	(Ref.: nőtlen, hajadon)	**	**	**
	Házas	1,789*		1,787*
	Élettársi kapcsolat			
	Elvált			
	Özvegy			
Társadalmi státus önbesorolása	(Ref.: alsó társadalmi csoport)	*	*	*
	Alsóközép társadalmi csoport			
	Középső társadalmi csoport			
	Felső közép társadalmi csoport			0,415*
	Felső társadalmi csoport			
Iskolai végzettség	(Ref: legfeljebb alapfokú)	**	**	**
	Középfokú	1,793**	1,929**	1,864**
	Felsőfokú			
Felekezet	(Ref: egyik sem)			*
	Református		1,937*	1,71*
	Római katolikus			
	Más felekezet			1,963*
Modell összegzése	Beginning block	53,7%	54%	53,8%
	Cox&Snell R^2	0,087	0,098	0,098
	Nagelkerke R^2	0,116	0,131	0,131
	Percentage correct	64,3%	63,5%	64,2%
	Model Chi^2	59,931***	67,716***	69,395***

Exp(B) értékek (esélyhányadosok) és szignifikanciaszintjeik, * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Studia_Caroliensa_2016.indd 166 2016.07.05. 11:29:30

12. ábra: *Modellek 5–7. A vallásosságra vonatkozó mutatók hatása – KRE 2015.*

	Magyarázó változók	5. modell: Templomba járás gyakorisága (évente) (N = 666)	6. modell: Bibliaolvasás gyakorisága (évente) (N = 661)	7. modell: Imádság gyakorisága (évente) (N = 658)
Konstans		*	*	*
Demográfiai háttér	Nem (ref.: férfi)	1,496*	1,473*	
	Születési év	0,985*	0,985*	0,985*
Családi állapot	(Ref.: nőtlen, hajadon)	**	**	**
	Házas	1,759*	1,838*	1,784*
	Élettársi kapcsolat			
	Elvált			
	Özvegy			
Társadalmi státus önbesorolása	(Ref.: alsó társadalmi csoport)	*	**	*
	Alsóközép társadalmi csoport			
	Középső társadalmi csoport			
	Felső közép társadalmi csoport		0,381*	
	Felső társadalmi csoport			
Iskolai végzettség	(Ref: legfeljebb alapfokú)	**	**	**
	Középfokú	1,789**	1,835**	1,939**
	Felsőfokú			1,795*
Vallásgyakorlás				1,001**
Modell összegzése	Beginning block	53,9%	53,9%	54%
	Cox&Snell R^2	0,090	0,091	0,097
	Nagelkerke R^2	0,121	0,121	0,129
	Percentage correct	63,1%	62,9%	63,5%
	Model Chi^2	63,157***	62,832***	66,783***

Exp(B) értékek (esélyhányadosok) és szignifikanciaszintjeik, * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Az 5., 6. és 7. modellek a személyes és közösségi vallásgyakorlás néhány mutatójának hatását mérték. Az eredeti gyakoriságra vonatkozó kérdést átkódoltuk olyan módon, hogy a változó azt a becsült számot tartalmazza, ahány napon a válaszadó élt az adott vallásgyakorlási formával egy év alatt. Az ötödik modell

Studia_Caroliensa_2016.indd 167 2016.07.05. 11:29:30

fontos tanulsága, amit a templomba járás hatásának nem szignifikáns volta valószínűsít, hogy elsősorban nem a formális gyülekezeti tagság és a rendszeres közösségi alkalmak eredményezik a gazdasági értékválasztás orientációját – vélhetően nem a gyülekezetben, hanem talán inkább a családi, gyermekkori szocializáció során elsajátított attitűdökről lehet tehát szó. Ezt mutatja az is, hogy a biblia olvasásának gyakorisága sem hatott érdemben a gazdasági értékválasztásokra (6. modell). A felekezeti hatások ellenére így meg kell állapítanunk, hogy a weberi tézis eredeti formájában ma is csak korlátozott magyarázóerővel bír. Az imádság gyakoriságának szignifikáns pozitív hatása (7. modell) azonban arra utal, hogy az aszketikus gazdaságetikai preferenciák a személyes értékvilágban mélyen gyökerező és a vallásos meggyőződéssel, vallási átéléssel is összefüggő értékként hatnak továbbra is.

A vizsgálat alapján sikerült tehát alátámasztanunk, hogy a vallásosság és a gazdaságetikai értékattitűdök Max Weber által feltételezett összefüggésének egyes elemei napjainkban is kimutathatók Magyarországon. Az elemzés ugyanakkor arra utal, hogy a vizsgált mintában nem az egyházi, gyülekezeti kötődés vagy a közösségi vallásgyakorlás, hanem inkább a családi szocializáció révén elsajátított kulturális különbségek hatása érhető tetten.

A VALLÁSOSSÁG HATÁSA A GYERMEKVÁLLALÁSRA

A vallásosság hatását a gyermekvállalásra sokféle megközelítésben vizsgálták már társadalomtudományos eszközök segítségével. A leggyakoribb kutatási elrendezések között találjuk makrotársadalmi adatok vallási és termékenységi arányszámainak összehasonlítását, valamint az egyénekre vonatkozó megkérdezéseken alapuló vallási önbevallást és gyermekszámot összevető elemzéseket. Az általunk választott vizsgálati módszer ezektől különbözik, hiszen nem a kívánt vagy a megvalósult gyermekszámot vette alapul, hanem a gyermekvállaláshoz fűződő attitűdöket. Ennek elvitathatatlan előnye, hogy a születésszámon alapuló mutatókhoz képest kevésbé van kitéve más tényezők hatásának, például a családi állapotnak vagy egészségügyi állapotnak. Az attitűdállításokkal való egyetértésként megjelenő értékek a fertilitást akadályozó tényezők torzító hatása nélkül jelzik, hogy a vallásosság milyen hatással van a gyermekvállalás helyére, fontosságára a megkérdezettek életében. A vallásosság és a gyermekvállalás kapcsolatát már több megközelítésben is igazolták. Lesthaeghe[17] kiemeli az individualizálódás

[17] Ron Lesthaeghe: A century of demographic and cultural change in Western Europe: an exploration of underlying dimensions, *Population and Development Review,* 1983/3, 411–435.

Studia_Caroliensa_2016.indd 168 2016.07.05. 11:29:30

folyamatát, amelynek eredményeként csökken a gyermekvállalás fontossága, amely a fertilitás visszaeséséhez vezet. Andorka Rudolf[18] a felekezetek közötti különbségekre hegyezte ki a kutatásait, amelynek eredményei alapján a katolikusok magasabb termékenységét igazolta a protestánsokkal szemben. Végül, érdemes kiemelni Tárkányi[19] vizsgálatait. Eredményei alapján a vallásos és nem vallásos csoportok között a gazdasági nehézségek idején kezd el különbözni a fertilitás, mivel a vallástalanok jobban mérlegelik az anyagi körülményeket. Ezeket az állításokat akár a mostani vizsgálat hipotéziseiként is értelmezhetjük.

Az alábbi táblázat itemek oszlopában olvasható az a hét állítás, amelyeket egytől ötig kellett értékelni a válaszadóknak, aszerint, hogy mennyire értenek azokkal egyet. Az első négy állítás egyértelműen magában hordoz egy önmagán, a gyermekszületés eseményén túlmutató értelmet. Ezek között találhatunk állításokat arra vonatkozóan, hogy a gyermekvállalás a boldogság alapfeltétele vagy hazafias kötelesség. A másik három állítás éppen a fentiek ellentéteként értelmezhető. Itt a gyermekvállalás materiális oldala, a szülő életére gyakorolt hatása jelenik meg, hangoztatva, hogy a gyermekvállalás ügye magánügy. Az elemzés során faktoranalízis módszerét alkalmaztuk, amelynek célja a válaszok mögötti latens válaszadói struktúrák bemutatása. Ennek köszönhetően megismerhetjük, hogy mely állítások tartoznak azonos világnézetbe a gyermekvállalást illetően. A faktorok kibontása során a *maximum likelihood* módszerét használtuk. A végleges faktorsúlyokat is az alábbi táblázat tartalmazza. Ezekről hüvelykujj szabályként azt fogalmazhatjuk meg, hogy amelyik állításhoz 0,5-nél magasabb érték tartozik az jelentősen meghatározza az adott faktor értékét. Ezek alapján elmondható, hogy az első négy állítás az első faktorhoz kapcsolódik, a második három állítás pedig a második faktorhoz. Ennek eredményeképpen az első faktornak „Az élet rendje", míg a másodiknak a „Ha a körülmények engedik" címkét adtuk a gyermekvállaláshoz kapcsolódó attitűd összefoglaló neveként.

A faktorok kialakítása után megvizsgáltuk, hogy ezek a gyermekvállalásra vonatkozó attitűdök mennyire jellemzőek a vallásosságot mérő változók alcsoportjaiban. A vallásosság méréséhez három kérdést használtunk fel. Az első a Tomka Miklós által megalkotott vallási önbesoroláson alapuló változó volt, amelyben a megkérdezett jellemezhette magát az egyházias vallásosságtól kezdve a maga módján vallásos kategórián át, a nem vallásos, más meggyőződésű címkéig többféleképpen. Ez lehetőséget nyújt a vallási meggyőződések közötti differenciálásra. A második változó azt mutatta meg, hogy a válaszadó számára mennyire fontos a vallás. A kérdőívben még egytől tízig terjedő skálaként sze-

[18] Andorka Rudolf: *Gyermekszám a fejlett országokban,* Budapest, Gondolat, 1987.
[19] Tárkányi Ákos: A gyermekszám és a vallásosság kapcsolata, *Demográfia,* 2006/1, 68–84.

Studia_Caroliensa_2016.indd 169 2016.07.05. 11:29:31

replő kérdést öt kategóriára bontottuk, így hozva létre a nagyon fontos; inkább fontos; fontos is, meg nem is; inkább nem fontos; egyáltalán nem fontos kategóriákat. A harmadik változó a felekezeti hovatartozás alapján bontotta a mintába kerülteket. Ahogy a tanulmány korábbi részéből már kiderült, a reformátusok és római katolikusok mellett a görög katolikusok kerültek a települések társadalomtörténeti fejlődésének eredményeként a mintába. Az adatok közlésénél faktorértékeket fogunk bemutatni, amelynek értelmezéséhez fontos tudnivaló, hogy ezek standardizált mutatók, tehát minél magasabb az érték, annál inkább jellemzi az adott faktor címkéje (annál inkább egyetért a faktorhoz sorolt állításokkal) a gyermekvállalás szerepéről alkotott véleményét. Értelemszerűen, minél alacsonyabb, annál kevésbé jellemző a vizsgált csoportra az adott faktor.

13. ábra: *A gyermekvállalási faktorok – KRE 2015.*

Itemek	1. Faktor „Az élet rendje”	2. Faktor „Ha a körülmények engedik”
Nem lehet igazán boldog az, akinek nincs gyermeke.	0,725	0,139
Az ország népessége miatt fontos a gyermekvállalás.	0,547	–0,105
Önző dolog, ha valaki tudatosan nem vállal gyermeket.	0,734	–0,123
A gyermekvállalás nélkülözhetetlen a teljes élethez.	0,812	0,15
A gyermekvállalás magánügy.	–0,149	0,562
A gyermekvállalás korlátozza az ember szabadságát.	–0,17	0,78
A gyermekvállalás nagy anyagi áldozattal jár.	0,166	0,768
Sajátérték (eigenvalue):	2,075	1,54

Az első diagramon a vallási önbesorolás alapján láthatjuk, hogy minél inkább egyházias vallást követőként jellemezte valaki magát, annál nagyobb eséllyel értett egyet azzal, hogy a gyermekvállalás az élet rendje (1. faktor érték: 0,17). Ahogy haladunk a kategóriákon a „nem vagyok vallásos, határozottan más a meggyőződésem” kategória felé, láthatjuk, hogy az első faktor értékei folyamatosan csökkenek, míg a második faktor értékei, vagyis a gazdasági és egyéni érdekeket előtérbe helyező vélemények szerepe tendenciaszerűen növekednek. A statisztikai mutatók alapján – és ezt egyébként a faktorsúlyok is sugallják – az egyházias vallást követők a gyermekvállalás szerepéről alkotott véleményüket tekintve szignifikánsan eltérnek a többi kategóriával leírt csoportoktól.

Studia_Caroliensa_2016.indd 170 2016.07.05. 11:29:31

14. ábra: *A vallási önbesorolás és a gyermekvállalási attitűd faktorainak kapcsolata.*

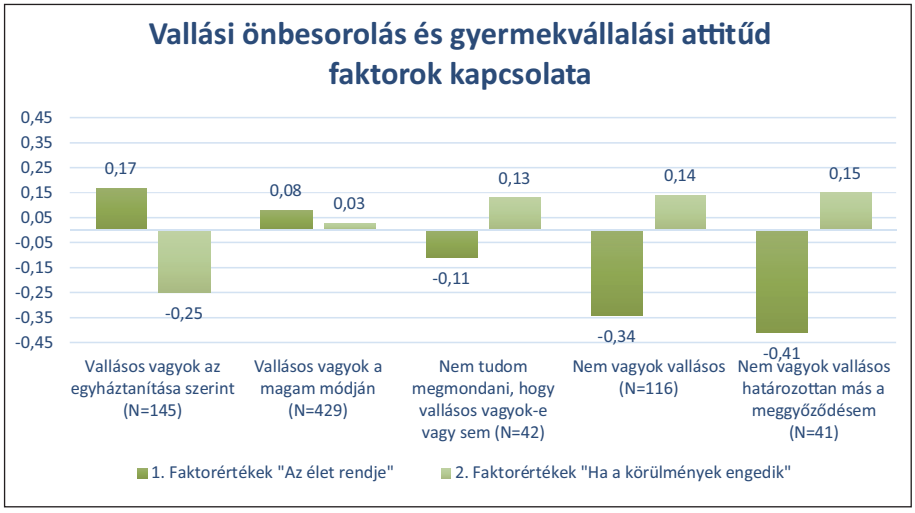

A második ábrán a vallás fontossága alapján kerültek átlagolásra az egyes kategóriákba tartozó személyek faktorértékei. Az előző ábrán tapasztaltak itt is megerősítést nyernek. Minél fontosabb valaki számára a vallás, annál nagyobb valószínűséggel fog egyetérteni azzal, hogy a gyermekvállalás az élet rendje.

15. ábra: *A vallás fontossága és a gyermekvállalási attitűd faktorainak kapcsolata.*

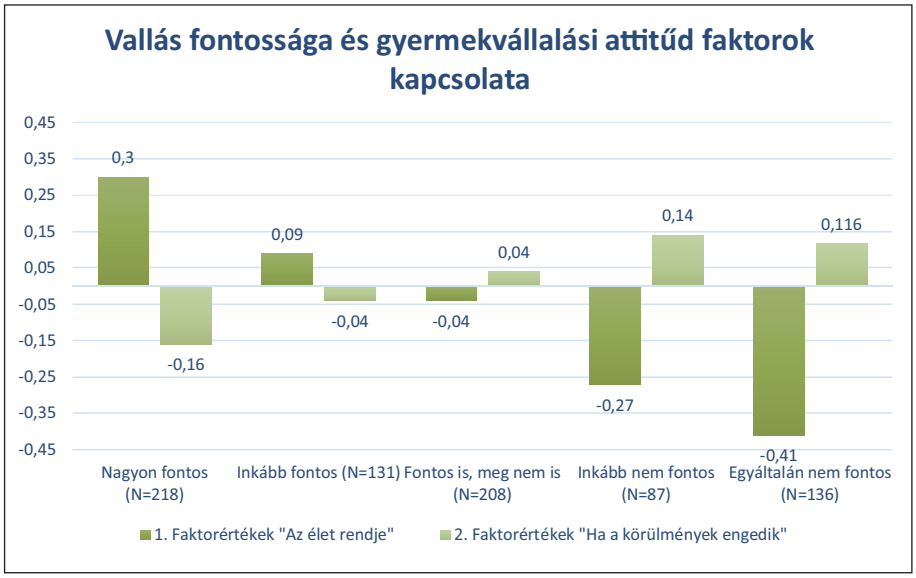

Studia_Caroliensa_2016.indd 171 2016.07.05. 11:29:31

A vallásosság szerepét jól jelzi, hogy mindkét faktor tendenciaszerűen változik a két szélsőérték között, egymással ellentétes irányba. Ez azt is jelenti, hogy minél fontosabb valaki számára a vallás, annál kevésbé számít számára a gyermekvállaláskor az anyagi helyzet vagy a személyes szabadság, tehát általánosságban a körülmények. Ezzel szemben a vallástalanság pont ezekkel a nézetekkel jár együtt a statisztikák alapján.

A vallásfelekezetek alapján történő átlagolás a fentiekhez képest már kevesebb új információt tartogat, hiszen a felekezethez nem tartozók és a felekezethez tartozók között van csak szignifikáns eltérés. Ha a felekezetek közötti különbségekre szeretnénk helyezni a hangsúlyt, akkor láthatjuk, hogy a római katolikusok között egyaránt jellemző mindkét álláspont, míg a görög katolikusok egyértelműen az első faktornál mutatnak magas értékeket, míg a másodiknál alacsonyakat. A reformátusoknál „Az élet rendje" faktor az átlagon fekszik, míg a körülmény fontosságára vonatkozó attitűd nem jellemzi őket.

16. ábra: *A felekezeti hovatartozás és a gyermekvállalási attitűd faktorainak kapcsolata.*

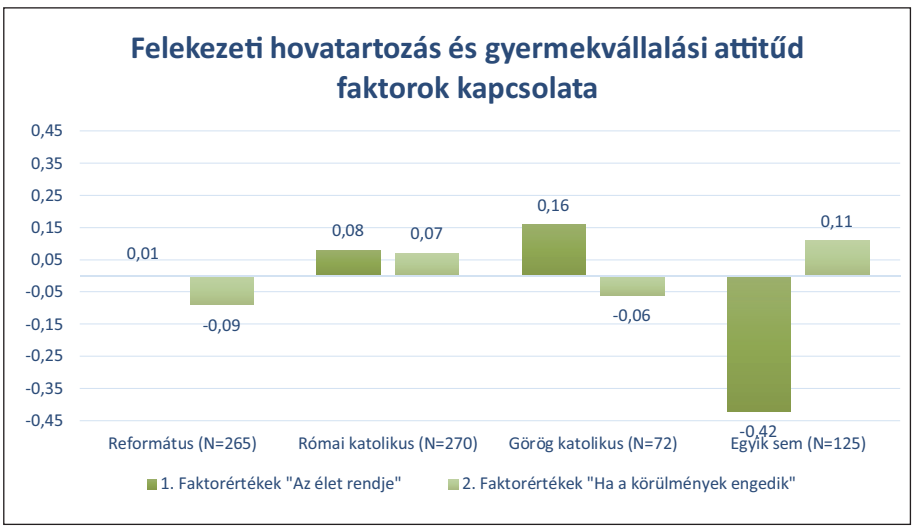

Ha a szakirodalmi példák alapján bemutatott állításokat szeretnénk értékelni, akkor a két faktor értékei alapján igazolhatjuk, hogy az individualizálódás, illetve a vallástalanok fertilitásának személyes körülményektől való függése megjelenik az eredményekben.

Studia_Caroliensa_2016.indd 172 2016.07.05. 11:29:31

BIBLIOGRÁFIA

Andorka Rudolf: *Gyermekszám a fejlett országokban,* Budapest, Gondolat, 1987.

Angelusz Róbert – Tardos Róbert: A választói tömbök rejtett hálózata, in Angelusz Róbert – Tardos Róbert (szerk.): *Törések, hálók, hidak. Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon,* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 2005, 65–160.

Balázs Zoltán: A bizalom fogalma, *Századvég* 24, 2002/2, 27–48.

Bartolini, Stefano – Mair, Peter: *Identity, Competition and Electoral Availability: The Stabilisation of European Electorates, 1885–1985,* Cambridge, Cambridge University Press, 1990.

Brandt, Juliane: A weberi tézis és a magyarországi protestantizmus a 19. században, in Molnár A. K. (szerk.): *Szellem és etika. A „100 éves a protestáns etika" című konferencia előadásai*, Budapest, Századvég, 2005, 125–152.

Enyedi Zsolt – Fábián Zoltán – Tardos Róbert: Pártok és szavazók, 2002-2014. in Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Riport 2014,* Budapest, TÁRKI, 2014.

Fukuyama, Francis: *Bizalom. A társadalmi erények és a jólét megteremtése,* Budapest, Európa, 1997.

Hegedűs Rita: A vallásosság a társadalomban, *Századvég,* 6, 2001/21.

Hegedűs Rita: Tomka Miklós a vallás és rétegződés kapcsolatáról, in Földvári M. – Nagy G. D. (szerk.): *Vallás a keresztény társadalom után,* Szeged, Belvedere Meridionale, 2012, 81–91.

Héjj Dávid: Gondolatok az intézményekbe vetett társadalmi bizalomról, in Rosta G. – Tomka M. (szerk.): *Mit értékelnek a magyarok?* Budapest, OCIPE Magyarország – Faludi Ferenc Akadémia, 2010, 401–425.

Keister, Lisa A.: Conservative Protestants and Wealth: How Religion Perpetuates Asset Poverty, *American Journal of Sociology*, 113, 2008/5, 1237–71.

Kovács György: Protestáns identitás és a „kapitalizmus szelleme", in Czagány L. – Garai L. (szerk.): *A szociális identitás, az információ és a piac,* SZTE Gazdaságtudományi Kar közleményei, Szeged, JATEPress, 2004, 105–123.

Körösényi András: Nómenklatúra és vallás – törésvonalak és pártrendszer Magyarországon, *Századvég*, 1, 1996/1.

Lesthaeghe, Ron J.: A century of demographic and cultural change in Western Europe: an exploration of underlying dimensions, *Population and Development Review*, 1983/3, 411–435.

Lim, Chaeyoon – Putnam, Robert D.: Religion, Social Networks and Life Satisfaction, *American Sociological Review*, 75, 2010/6, 914–933.

Molnár Attila Károly: A puritán etika és a fegyelem, in Molnár A. K. (szerk.): *Szellem és etika. A „100 éves a protestáns etika" című konferencia előadásai,* Budapest, Századvég, 2005, 105–124.

Studia_Caroliensa_2016.indd 173 2016.07.05. 11:29:31

Putnam, Robert: *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, New York, Simon Schuster, 2000.

Tárkányi Ákos: A gyermekszám és a vallásosság kapcsolata, *Demográfia* 49, 2006/1, 68–84.

Tóka Gábor: A kakukk fészke: Pártrendszer és törésvonalak Magyarországon, *Politikatudományi Szemle*, 1, 1992/2.

Tomka Miklós: A magyar vallási helyzet öt dimenziója, *Magyar Tudomány*, 1999/5, 549–559.

Tomka Miklós: Vallás és vallásosság, in Andorka R. – Kolosi T. – Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 1990*. Budapest, Tárki, 1990, 534–555.

Tomka Miklós: Vallási helyzetkép 2009, in Rosta G. – Tomka M. (szerk.): *Mit értékelnek a magyarok?* Budapest, OCIPE Magyarország – Faludi Ferenc Akadémia, 2010, 401–425.

Weber, Max: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme,* Budapest, Cserépfalvi, 1995.

Studia_Caroliensa_2016.indd 174 2016.07.05. 11:29:31

SIBA BALÁZS

A LELKIPÁSZTOR KÜLSŐ ÉS BELSŐ ELHÍVÁSA

Ebben a tanulmányban a református lelkészi elhívást abból a szempontból vizsgálom meg, hogy 33 lelkipásztorral készült interjú tükrében a *vocatio externa* (külső) és a *vocatio interna* (belső) elhívás kérdései hogyan jelennek meg a lelkészi identitás kialakulása során.[1] A tanulmányban kitérek arra a kérdésre, hogy a lelkészi pályán a belső motivációhoz sajátos módon sok esetben kapcsolódik egy-egy bibliai vers, mintegy bizonyságot és perspektívát adva az elhívott ember számára az egész életére nézve. Mivel több lelkész utalt a külső és belső elhívás különbségtételére, ezért röviden ismertetem a reformátori elképzeléseket az elhívással kapcsolatban, különös tekintettel a puritán hagyomány következményeit a mai lelkészi elhívás-élményekkel kapcsolatban. A lelkészi életpályák mutatják, hogy az elhívás nem egy lezárt folyamat, hanem élethelyzettől függően időről időre előkerülnek a személyes elhívást érintő kérdések. Ezért ezt az újra és újra végbemenő reflexiós folyamatot egy saját modellben próbálom összegezni. A tanulmány végén pedig azzal a kérdéssel foglalkozom, hogy vajon az egyházi szolgálatból való kilépés mennyiben módosítja a volt lelkészek elhívással kapcsolatos nézeteit.

BEVEZETÉS

Robert Bellah *Habits of the Heart* című könyvében arról ír, hogy a munka világában a ma emberének szüksége lenne arra, hogy az elhívás és a küldetés szavak jelentését újraértelmezzük, és ezek ne csupán az egyéni ambíciót és eredményeket,

[1] Ezúton szeretnék köszönetet mondani Hámori Ádám kollégámnak és az általa vezetett egyházszociológiai szeminárium teológus hallgatóinak, akik az elmúlt három év során összesen 33 protestáns lelkipásztorral készítettek interjút az ország különböző pontjain. A kutatásban közreműködő lelkipásztorok nem csupán gyakorlati tapasztalatok megszerzésében segítették a lelkész- és vallástanár-képzésben részt vevő hallgatóinkat, de értékes meglátásokkal is gazdagították az egyházról alkotott képünket, valamint egyházunk szociológiai, szervezeti sajátosságairól meglévő ismereteinket. Az interjúk anyagát, az interjúrészleteket a társadalomtudományos közlemények módszertani gyakorlatának megfelelően anonim módon idézzük. A kutatás célkitűzéséből adódik, hogy az információkat, interjúszövegeket elsősorban nem személyhez kötötten, hanem a tágabb jelenségkör sajátosságainak bemutatására használjuk.

Studia_Caroliensa_2016.indd 175 2016.07.05. 11:29:31

hanem a közösségért végzett hivatást is jelentsék.[2] Ez a fajta belső motiváció a lelkészi szolgálatban alapvető módon megjelenik, de nemcsak a közjóért, hanem minden keresztyénnel együtt Isten országának építéséért is történik, sőt, az egyházi szolgálatban állók esetében ez kiegészül Isten speciális elhívásával is. A speciális elhívás részei a *vocatio externa* (külső) és a *vocatio interna* (belső) elhívás. A Magyarországi Református Egyház választójogi törvényének Preambuluma így foglalja össze a lelkészi elhívás összefüggéseit:

> „A Magyarországi Református Egyház a Szentírás alapján, hitvallásaihoz ragaszkodva az egyetemes papság elvét vallja. Ugyanakkor szükségesnek és indokoltnak tartja a lelkészek és a választott tisztségviselők szolgálatba állítását. Krisztus az Ő Anyaszentegyházának mindenkor ad pásztorokat és tanítókat az Ő testének építésére (Ef 4,11.12; 1Kor 12,28). Ezekre a szolgálatokra az Istentől kapott belső elhívás, és annak külső megerősítése útján kerül sor."[3]

Ebben a tanulmányban kifejezetten a református lelkészi elhívást vizsgáljuk abból a szempontból, hogy mely bibliai és teológiai témák reflexiói jelennek meg a lelkészinterjúkban.

Ez a tanulmány része egy nagyobb vállalkozásnak, melynek során a 33 lelkész életének „magtörténetét" (Kernnarration)[4] követve tartalomelemzés módszerével összesen kilenc téma mentén vizsgáljuk a lelkészi identitás kulcskérdéseit.[5] Módszertanát tekintve a tanulmánynak nincs előzetes hipotézise, amit igazolni szeretnénk, hanem az interjúkban előkerült témák összegzését és tudományos igényű, de egy lehetséges reflexióját írjuk le. Fontosnak tartjuk, hogy ne az előzetes sémák igazolása, vagy illusztrációja legyen egy-egy lelkésznek a beszámolója, hanem a témák „párbeszédbe kerüljenek" a tudományos sémákkal. Abban, ahogy a tudományos sémák és az élettémák egymást kiegészítve jelennek meg,

[2] R. N. Bella – R. Madsen – W. M. Sullivan – A. Swidler – S. Tipton: *Habits of the Heart – Individualism and Commitment in American Life,* New York, Harper & Row, 1986, 287–288.

[3] 1996. évi I. Törvény, a Magyarországi Református Egyház választójogi törvénye (a 2002. évi IV., a 2005. évi V., a 2010. évi I., a 2011. évi I., a 2013. évi VII. és a 2014. évi III. törvény módosításaival egységes szerkezetben).

[4] H. Keupp – T. Ahbe, – W. Gmür – R. Höfer – B. Mitzscherlich – W. Kraus – F. Straus: *Identitätskonstruktionen – Das Patchwork der Identitäten in der Spätmoderne,* Hamburg, Rowohlt, 1999, 217.

[5] A kutatás során vizsgáljuk a szülői házat, a serdülőéveket, a megtérést, az elhívást, a teológiai éveket, a munkához és a magánélethez valamint a hatalomhoz és az anyagi világhoz való viszonyt, illetve a spiritualitás témáját. A módszertanhoz lásd C. White – K. Woodfield – J. Ritchie: Reporting and Presenting Qualitative Data, in J. Ritchie – J. Lewis (eds.): *Qualitative Research Practice – A Guide for Social Science Students and Researchers,* SAGE Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi, 2003, 287–320, 311–313.

Studia_Caroliensa_2016.indd 176 2016.07.05. 11:29:31

Dietrich Ritschl szemléletét követjük, hiszen, ahogy ő fogalmaz, az (élet)történetek az elsődleges nyersanyagai a teológiának. Szerinte a teológiában kétféle nyelvet használunk. Az egyik a tudósító, a másik az úgynevezett megszólító nyelv. Ezek közül az első tipikusan a hit történeteinek elbeszélésére, a második pedig doxológikus, Isten dicsőítésére szolgál.[6] Hauerwas ennél is továbbmegy, és azt állítja, hogy a dogmatikus nyelvhasználat is narratívákon alapszik, a dogmák mögött történetek húzódnak meg. A vallásos ember gondolkodását és a teológiát oly mértékben meghatározza a narratív gondolkodásmód, hogy paradigmatikus megfogalmazásaink is erre épülnek.[7] Ebben a tanulmányban ezek az élettörténeti „nyersanyagok" válnak a vizsgálat tárgyává, és annak járunk utána, hogyan vélekednek a lelkipásztorok életükre nézve egy olyan teológiai fogalomról, mint az elhívás.

BIBLIAI IGÉK ÉS AZ ELHÍVÁSÉLMÉNYEK

Az elhívásnak több jelentésárnyalata van a Szentírásban. A héber ige *qar'a* mint hívás, számos helyen és számos jelentéssel előfordul az Ószövetség lapjain. Jelentései közül kettő utal a hívásra mint Isten aktív cselekvésére. Az első ezek közül a meghívás, ami jelenthet a megemlékezéstől a bűnbánatig sok mindent.[8] Előfordul, hogy az elhívás egy-egy konkrét személynek szól, mint például Mózes vagy Sámuel esetében.[9] A *qar'a* ige másik főbb jelentése pedig a kiválasztás, az elválasztás jelentéstartalmakkal bír. Ilyen értelmű például Isten népének a kiválasztása, vagy egy személy kijelölése is.[10] Sokszor úgy jelenik meg a hívás, mint Isten gondoskodó tette arra nézve, hogy szabadulást hozzon népének.[11]

A hívás szó kapcsán az Újszövetségben is két főbb jelentéssel találkozunk, úgymint összehívás és kiválasztás. A görög kifejezés *kaleō, klētos,* és *klēsis* többnyire meghívásként jelenik meg az evangéliumokban. Az „elhívottak" szó ezekben az igeszakaszokban egy nagyobb közösséget jelent, és azok válnak választottá, akik erre válaszolnak. Ezen igeszakaszok tükrében az általános hívásban Krisztus megváltásának örömhíre és a megtérésre és Krisztus követésére hívás

[6] D. Ritschl: *Zur Logik der Theologie – Kurze Darstellung der Zusammenhänge theologischer Grundgedanken*, München, Chr. Kaiser Verlag, 1984, 181.

[7] S. Hauerwas: *Seelig sind die Friedfertigen – Ein Entwurf Christlicher Ethik,* Neukirchen, Newkirchener Verlag, 1995, 71.

[8] 1 Sam 16,3; Jer 3,12; Zak 7,13; Ézs 22,12; 50,12.

[9] Ex 3,4; 1Sam 3,4kk.

[10] Deut 28,10; 2Krón 7,14; Isa 431; Jer 14,9; Dán 9,18; Hós 11,1; illetve Ex 31,2; Num 1,16

[11] R. P. Stevens: *The Other Six Days – Vocation, Work, and Ministry in Biblical Perspective,* Eerdmans, Grand Rapids, 1999, 5.

Studia_Caroliensa_2016.indd 177 2016.07.05. 11:29:31

mindenkinek szól. Az Újszövetségben végig nyomon követhető a hívás és a kiválasztás közötti kapcsolat, illetve feszültség. A Szentlélek munkája jelenik meg abban, amikor valaki meghallja a hívást azért, hogy részt vegyen a többiek javára Isten országának építésében.[12] Pál a *kalēo* igét huszonkilencszer, *klēsis*t nyolcszor, a *klētos*t pedig hétszer használja, többnyire Isten az aktív fél és a hívás Krisztushoz hívást jelent.[13] Isten hívását emberileg nem lehet befolyásolni és minden emberi törekvéstől független: „Mert ő szabadított meg minket, és ő hívott el szent hívással, nem a mi cselekedeteink alapján, hanem saját végzése és kegyelme szerint."[14] Akárcsak a Biblia többi részében, Pálnál is az elhívás – legyen az akár egyéni, akár közösségi – általában nemcsak az elhívottakért, hanem a tágabb közösség érdekében is történik. Az újszövetségi elhívás fogalmát így foglalja össze Paul Stevens:

> „A missziónak két fókuszt kell szem előtt tartania, látva, hogy a megváltás eljött ebbe az életbe és a világba, ugyanakkor látni a megváltás végső célját is, ami több mint, hogy a mennybe juthassunk. Ez pedig nem kevesebb, mint a teljes kapcsolat Istenünkkel, egy tökéletesen megváltott nép és egy teljesen véghezvitt teremtés (új és új föld)."[15]

Az elhívás közösségbe vonja az egyént Krisztussal, majd pedig Krisztus testével, az egyházzal.[16] Az így létrejövő közösséget az Újszövetség gyakran az *ekklēsia* (kihívottak) szóval illeti.[17]

A lelkészi identitás szempontjából fontos látnunk, hogy az Újszövetségben az evangélium hirdetése, a pásztori és tanítói feladatok ellátása elsősorban kegyelmi ajándék és nem speciális elhívás kérdése. A lelkészi szerep kapcsán láthatjuk, hogy nem külön isteni elhívás, hanem a kegyelmi ajándék meglétét konstatáló gyülekezet ruház fel tisztséggel valakit. Rudolf Bultmann így írja le ezt a folyamatot:

> „A fejlődés menete (…), hogy egyrészt a karizmatikusok, amennyiben igehirdetők, egyre inkább tisztségviselőkké válnak, vagyis az eredetileg személynek adott karizmát egyre inkább olyan tisztség-karizmának tekintik, melyet ordinációval ruháznak rá valakire (1Tim 4,14; 2Tim 1,6), másrészt az ige hirde-

[12] Róm 8,30; 1Kor 1,9; Gal 1,15; 2Thessz 2,13–14; 2Tim 1,9; Zsid 9,15; 1Pét 2,9
[13] 1Thessz 2,12; Gal 1,16 és 1Pét 1,15
[14] 2Tim 1,9 és Róm 9,11,16
[15] Stevens: *The Other Six Days,* 201.
[16] 1Kor 1,9; Ef 1,1-4; Kol 3,15.
[17] Ef 5,25; 1Tim 3,15; Zsid 12,23

Studia_Caroliensa_2016.indd 178 2016.07.05. 11:29:31

tését, tisztséghez kötődő jogként vagy kötelezettségként, egyre inkább a gyülekezeti tisztségviselőkre ruházzák."[18]

A lelkészinterjúk során nem minden interjúalany tért ki a kegyelmi ajándékainak kérdésére, de akik megemlítették, azok esetében leginkább konkrét bibliai igékhez kapcsolódik a belső motiváció, a megszólítottság:

„S vasárnap olvastam, naponta olvastam az igét, a bibliaolvasó kalauzt, és akkor [évszám] októberében, s akkor az volt az igében, miközben imádság után kinyitottam, hogy: menjetek el a világba és tanítsátok az evangéliumot, minden teremtésnek. Akkor nagyon mélyen érintett ez. Az volt már az utolsó kérésem, kérdésem: hogy ugye nem tudom mivé legyek. De kérlek, azt mutasd meg, hogy ha azt akarod, hogy én az evangéliumod hirdetője legyek, úgy tetőtől talpig, az a terved: mutasd ki, ha nem ez, akkor a többit majd még lehet esetleg továbbgondolni. De ez meg eléggé egyértelmű, hogy ezt elolvastam, ez eléggé megdöbbentett a válasz és aztán először meg is ijedtem ettől. (…) Akkor édesapámtól kaptam egy könyvet, amire már nagyon régen vágytam. Külföldről hozták be ezeket a könyveket. Külföldön nyomtatták… Chambersnek a *Jézus mindenek felett* című könyve. S aznap elolvastam az igét. Nagyon nagy örömmel, mert tudtam, hogy nagyon mély gondolatai vannak ennek a festőművészből lett misszionáriusnak, lelkésznek. S ahogy elolvastam, az volt az aznapi ige, hogy: Hálát adok neked Atyám, hogy elrejtetted ezeket a bölcsek és értelmesek elől, s kinyilatkoztattad a kisdedeknek. Igen, Atyám, mert így volt neked kedves. Ez mérhetetlen mélyen felszabadította a szívemet. És a magyarázat is erről szólt, ha megértettem valamit, álljak rá, és Isten meg fogja nyitni az összes többit. Megértettem valamit, félelem töltötte el a szívemet először, megvallottam valamit, amit megértettem, most pedig egy pecsétet tett rá Isten. Onnantól kezdve egy olyan felszabadító érzés fogott el, ami tényleg szívből mondhatom, hogy látja a szívemet. Azóta is tart, ez harmincegy évvel ezelőtt történt, s utána már nem az volt a kérdés, hogy hogyan, kell-e, vagy miért is kell, hanem hogy tényleg ez, hogy fog ez végbemenni?!" (11/15)

Előfordul, hogy egy lelkész életében az elhívás élménye nem kötődik konkrét bibliai igékhez. Ez később hiánymotívumként, a közösségi normától való eltérésként jelenhet meg. Úgy tűnik, hogy bizonyos egyházi (szub)kultúrákban

[18] R. Bultmann: *Az Újszövetség teológiája,* Budapest, Osiris, 1998, 365.

Studia_Caroliensa_2016.indd 179 2016.07.05. 11:29:31

szinte elvárás a teológussal, lelkésszel szemben, hogy elhívását bibliai igével tudja alátámasztani:

> „Tulajdonképpen anélkül jöttem én ide, hogy különösebb nagy elhívásélmény vagy ige, vagy mit tudom én mi lesz. Akkoriban még Mikuláskor, tehát e tájt, mint most vagyunk, még kevesen is voltunk, tehát összesen nem voltunk százan a teológián. Tehát hetvenen az öt évfolyamon, évfolyamonként tizennéhányan voltunk. Elfértünk, még akkor lent volt az ebédlő, ahol most a könyvtárba megyünk, ott volt az ebédlő. És akkor Mikuláskor mindenkinek föl kellett állnia és elmondania, hogy miért jött ide. És akkor föláll az első sor, és Ézsaiás, és Jeremiás: Menj, ints és pusztíts és építs. Akkor mondták az igéket, én SZ betűs vagyok, hála Istennek a sor végén vagyok, és rádöbbentem, hogy nem fogok tudni igét mondani. Nem fogok itt fölállni és hazudni, hogy mit tudom én Jelenések könyve ez meg ez, és hogy milyen élményem volt, és ekkor kaptam, meg akkor kaptam, hanem fölálltam és mindenki legnagyobb megdöbbenésére azt mondtam, hogy – és ezzel utalok a kérdésre – nem tudom, hogy mit keresek itt, de remélem, hogy ötödév végére már fogom tudni. Odajött hozzám valaki, aki esperes a Tiszán innen és azt mondta, hogy: „te, itt nem szokás őszintének lenni". *(nevet)* Ezt nem tanultam meg, ezt a leckét és ennek lettek következményei. Tehát nem volt igei elhívásom. Volt egy erős indíttatásom a spiritualitásra, a szakralitásra, ezt most már utólag mondom. Mindenképpen emberekkel akartam foglalkozni…" (6/14)

A lelkészi pályán a belső motivációhoz sajátos módon sok esetben kapcsolódik egy-egy bibliai vers, mintegy bizonyságot és perspektívát adva az elhívott ember számára egész életére nézve, egy-egy bibliai gondolat, mely önmagát gondoltatja tovább és egyfajta életértelem-metaforává, vezérgondolattá nemesül.[19]

A HIVATÁS PROTESTÁNS OLVASATA

Mivel több lelkész utalt a külső és a belső elhívás elkülönítésére, fontos, hogy röviden ismertessük a reformátori elképzeléseket az elhívással kapcsolatban.

Luther két szempontból is újat hozott az egyházban a hivatásértelmezésben. A középkorig a felszentelés szentségében részesült papok és szerzetesek „maga-

[19] Siba Balázs: *Isten és élettörténet – A narratív identitással kapcsolatos kutatási eredmények gyakorlati teológiai jelentősége,* Budapest, Loisir Kiadó, 2010, 159.

Studia_Caroliensa_2016.indd 180 2016.07.05. 11:29:31

sabb rendű" morált képviseltek, amelynek fő követelményei a szegénység, az önmegtartóztatás és az engedelmesség voltak. Ezekre utaltak a *consilia evangelica* kifejezéssel, míg a többi hívőre a tízparancsolat, a természeti törvények és a lelkiismeret etikája, vagyis a *praecepta evangelica* vonatkozott.[20] A szolgálat, amit a felszentelt személyek végeztek, magasabb rendűnek számított, mint a laikusok által végzett munka. Luther értelmezésében azonban sem a klerikusok, sem pedig az általuk végzett feladatok magasabbrendűsége nem szerepel. Meglátása szerint a legtöbb hivatás Isten számára kedves és előtte értékbeli különbség nincs a szakmák között: „Isten szorgalmat és hűséget követel minden hivatásban."[21] Luthernél és Kálvinnál az Isten dicsőítésére gyakorolható a legtöbb emberi hivatás, ezzel a világi hivatások is egyenlőképpen fontosak, csakúgy, mint a klerikusok szolgálata.[22] Kálvin még ennél is továbbmegy hivatásetikájában és a világi hivatások megszentelt voltáról beszél, szerinte a munka tekinthető a hit megélése és megtartása egyik formájának.[23] A fő kérdés nem a klerikus vagy laikus elhívás közti különbség, hanem az üdvösségre való kiválasztottság lesz:

> „Kétféle neme van az elhívásnak. Van ugyanis általános elhívás, amely által Isten az evangéliumnak külső hirdetésével egyaránt magához hív mindenkit, még azokat is, akiknek a halál illatára és a súlyosabb elkárhozás okára adja azt eléjük. Van egy különleges neme is az elhívásnak, amelyre Isten legtöbbnyire csak a hívőket méltatja, amikor lelkének benső megvilágosodása azt eredményezi, hogy az ige hirdetése szíveikben foganatos lesz."[24]

Amíg *vocatio generalis* (általános elhívás) mindenkit érint, aki hallja az evangéliumot, addig a „hivatalosak" közül a *vocatio specialis* (különleges elhívás) a hívőket érinti, akik szívében a hirdetett ige bensőleg „megfogan" a Szentlélek belső bizonyságtétele által. Akik részesülnek a különleges elhívásban; ők a választottak. Az üdvösségre választottak egyik bizonysága a hívő fáradhatatlan hivatásvégzése. A lelkészi hivatást tekintve Luther az egyetemes papság elvét vallja, de nézete szerint a közösség tanítása és az igehirdetés csak a lelkipásztorok dolga. Minden hívő részese az egyetemes papságnak, de a lelkészi tisztség

[20] Magyar Katolikus Lexikon > E > evangéliumi tanácsok: http://lexikon.katolikus.hu/E/evang%C3%A9liumi%20tan%C3%A1csok.html (Letöltés: 2016. január 16.)

[21] Luther M.: *Asztali beszélgetések,* Budapest, Helikon, 1983, 222.

[22] Kálvin J.: *A keresztyén vallás rendszere,* II. kötet. Kálvin Kiadó, Budapest, 1995, 542–543. Lásd még Wingren, G.: *Luther on Vocation,* Philadelphia, Muhlenberg Press, 1957, 2.

[23] Fazakas Sándor: Kálvin szociáletikája, in uő (szerk.): *Kálvin időszerűsége. Tanulmányok Kálvin János teológiájának maradandó értékéről és magyarországi hatásáról,* Budapest, Kálvin Kiadó, 2009, 104–139, 117.

[24] Kálvin: *A keresztyén vallás rendszere,* 257.

Studia_Caroliensa_2016.indd 181 2016.07.05. 11:29:31

nem egyetemes érvényű.[25] Kálvin közösségi szolgálatról beszél, melyben a pásztor, a presbiter, a doktor és a diakónus közösen végzik az ige szolgálatát, de ő is különös jelentőséget tulajdonít a lelkészi tisztségnek: „Mert sem a napnak a fénye és melege, sem az étel és ital nem oly szükségesek a jelen élet ápolására és fenntartására, amily szükséges az apostoli és pásztori tiszt az egyháznak e földön való megtartására."[26] A puritán hagyomány hasonló módon megkülönbözteti a lelkészi elhívást a többi elhívástól. Például a puritán író, William Perkins így írt erről: „A szent szolgálat egy magasztos és kiváltságos hivatás. Akkora megtiszteltetés és kiváltság ez, hogy csak a legkiválóbb ajándékokkal bírók kapnak hívást, hogy magukat e magasztos célnak szenteljék."[27] A lelkipásztori kegyelmi ajándékok különlegességét (nem kivételességét!) az isteni rendelés adja. Éppen ezért a hívő életre szóló elhíváson túl a szolgálathoz szükséges kegyelmi ajándékok meglétéről való megbizonyosodás kulcsfontosságú a puritán-protestáns teológiában.[28] Török István így foglalja össze a református tanítást a belső elhívás és az egyházi tisztségekben való külső megerősítés összefüggéseiről:

> „Magukat a tisztségviselőket is úgy hívja el a gyülekezet az egyházi szolgálatra, mint akikben a karizmák jelenlétét felismerte és ennek alapján szolgálatukat igényli. Az egyházi tisztség nem valami *ius divinum* alapján áll, mint a római egyház állítja, de igenis *donum Dei*. Ez azt teszi: tisztség emberileg nem 'kreálható', jogilag a legjobb rendtartással sem biztosítható, hanem az egyház szüntelen könyörgésének tárgya. Kéri a gyülekezet, hogy Isten küldjön újra meg újra alkalmas munkásokat az ő szántóföldjére. Mint Isten ajándéka, az egyházi tisztség szent dolog, amellyel csak szentül szabad élni. Az egyházi tisztséget senki sem bitorolhatja, a gyülekezet háta mögött fondorkodás által, vagy a gyülekezet megvesztegetésével önkényesen magához nem ragadhatja. Az egyház szolgáit hívják meg és válasszák meg törvényes egyházi választással. De nem akárkit választva, hanem Isten választottját keresve."[29]

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy az általános és speciális elhívás minden hívőre vonatkozik és érvényben magad. A különböző szolgálatok esetén pedig a kegyelmi ajándékok megkapását, meglátását és a közösség számára való

[25] G. D. Badcock: *The Way of Life – A Theology of Christian Vocation,* Eerdmans, Grand Rapids, 1998, 33.
[26] Kálvin: *A keresztyén vallás rendszere,* 339.
[27] W. Perkins: *The Calling of the Ministry,* Edinburgh, Banner of Truth Trust, (1605) 1996, 99.
[28] A. Mallory: *Saints, Sinners, and the God of the World,* The Hartford Sermon Notebook Transcribed 1679–80, Brill Academic Pub, 2011, 20.
[29] Török István: *Dogmatika,* Amsterdam, Free University Press, 1985, (30.1. alfejezet) 258.

Studia_Caroliensa_2016.indd 182 2016.07.05. 11:29:31

használatát értelmezhetjük bizonyos feladatokra szóló külső és belső elhívás dimenzióiban. Ez esetben nemcsak a lelkészeknek, hanem az egyházban/gyülekezetben tisztséget betöltők és konkrét feladatokat ellátók esetében is beszélhetünk a külső és a belső elhívás kérdéséről. Egy lelkipásztor így látja a reformátori elvek érvényességét saját helyzetére nézve:

> „Hogyha a külső és a belső elhívásban hiszünk, akkor: amikor megkérdezték, hogy vállalom e, azt mondtam, hogy igen, ez a belső elhívás. A közösség azt mondja, hogy »Igen, téged szeretnénk«, ez meg a külső elhívás. Ebben hiszünk. Ez a református egyház hite. Igen, most akkor az van, hogy a külső elhívás nem volt meg, oké. Na, akkor csináljuk azt, ami megy. Hiszen ebben a gyülekezetben megvan a külső elhívás, ide megválasztottak. Ebbe a szolgálatba ott van, hogy tegyem oda a legtöbbet. Ott vagyunk, egy céltudatos gyülekezet, stratégiai képzés és ezt kéne apró pénzre váltani." (13/28)

A KÜLSŐ ÉS A BELSŐ ELHÍVÁS ÖSSZEFÜGGÉSEINEK EGY LEHETSÉGES MODELLJE

A lelkészinterjúkban a külső elhívás elsősorban a környezet által a lelkipásztori hivatásban való megerősítést jelenti, de teológiai értelemben a külső elhívás ennél többet jelent. Elsősorban Isten a cselekvő, aki megszólítja az embert, ez a hívás is az emberen kívülről érkezik.[30]

1. ábra: *A külső és a belső elhívás összefüggéseinek modellje (saját szerkesztés).*

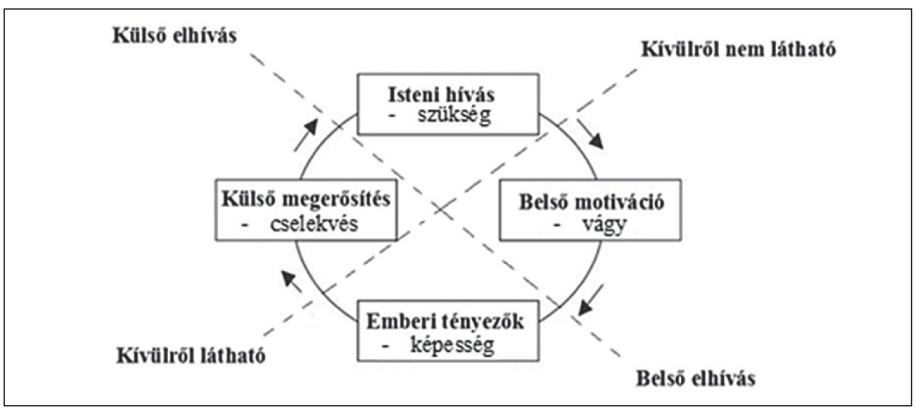

[30] H. Plessner: *Conditio Humana,* GS. Bd VIII., Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag, 1981, 390–391. Vö: W. Pannenberg: *Mi az ember?* Budapest, Egyházfórum, 1991.

Studia_Caroliensa_2016.indd 183 2016.07.05. 11:29:31

Az általam vázolt modellben az első lépés az Istené, megjelenik valamilyen hiány, szükség, külső indíttatás, amire az elhívott belső világában „rárezonál," meghallja és igent mond a hívásra.[31] Ha az életben a különböző hívások közül valamelyik indíttatássá érik, akkor következik a valóság próbája, hiszen az elhívott nem biztos, hogy adott élethelyzetében képes a vállalt küldetést teljesíteni. Lehet, hogy még fejlődnie, tanulnia kell, vagy tovább keresnie, hogy az isteni hívást milyen formában teljesítse életében.[32] Ha a készség képességgel párosul, akkor pedig a közösségi kontroll jut szerephez. Az elhívott környezete vajon meglátja-e benne az Istentől elhívott embert? Az elhívás több szintű interakció eredménye: az Isten és én, én önmagammal, az egyén és a közösség, illetve a közösség és Isten közötti párbeszéd együttese erősítheti meg az elhívottat elhívásában. A lelkészi életpályák mutatják, hogy ez nem egy lezárt folyamat, hanem élethelyzettől függően újra és újra előkerülnek a személyes elhívást érintő kérdések: a teológiai felvételi előtt, az egyetemi évek alatt, majd pedig a gyülekezeti szolgálat kezdetén, illetve azokon a pontokon, amikor a lelkész munkája során különböző választutak elé kerül, krízisekét él át. Például kis gyülekezet, de sok szabadidő, kevés fizetés, gyülekezetváltás, magánéleti krízisek, vagy az egyházvezetéssel való konfrontáció kapcsán újra előkerülhetnek a „helyemen vagyok-e", „mi az én küldetésem" típusú kérdések. Ezekben az időszakokban különösen hangsúlyossá válik, hogy ez a fent vázolt reflexiós kör hogyan megy végbe az Isten, az egyén és a közösség interakcióiban.

Az elhívás a megtérésélményekhez hasonlóan folyamatként jelenik meg, de egyeseknél egy-egy konkrét eseményhez kötődik az elhívás önhermeneutikai reflexiós körébe való bekapcsolódás, rendszerint egy bibliai vers megértése, vagy egy referenciaszeméllyel való találkozás alkalmával.[33] Arról, hogy ez a reflexiós kör többször végbemegy, az egyik lelkész így vall:

> „Igazából aztán elhívás volt az út ott. Most nem tudom, hogy azt mondtam-e? Tudtam, hogy jó helyen vagyok – vagy ezt csak éreztem –, de nagyjából ennyi volt, tehát nem volt semmi katartikus élmény. Utólag aztán majd ez még biztos jön, ahogyan értékeltem, miért vagyok ott – abban aztán van szerep. Majd

[31] O. Wikström: *A kápráztató sötétség – Szempontok a lelkivezetéshez*, Budapest, Luther Kiadó, 2013, 204. kk.

[32] Pál Ferenc: Önbecsülés és spiritualitás in *Bízz Magadban! Önértékelés, önelfogadás, önbecsülés,* Nyitott Akadémia, Budapest, Kulcslyuk Kiadó, 2014, 143–180, 157.

[33] A Bibliai ige mint Isten közvetlen üzenete a „transz-szociális szignifikáns másiktól" kapott üzenet jelenik meg a hívő számára. Vö: Németh Dávid: *Pásztorálantropológia I.,* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, 2012, 417.

Studia_Caroliensa_2016.indd 184 2016.07.05. 11:29:31

később jön a megerősítés, abban, hogy jó helyen vagyok. Két időben és két helyen; teológia alatt is; a második lelkészképesítő vizsga után." (13/17)

Az elindulásban (az első reflexiós kör) is fontos a külső megerősítés:

„Az ifi közösségem is nagyon megerősítő volt, így körbe álltak, imádkoztak értem, megáldottak, illetve a szüleimtől megint ez az ilyen ellentétes, hogy biztos, hogy ezt akarod? Apukám így inkább az egyháznak a negatívumait állította elém, hogy ezért jól gondoljam meg, így nem tudom, tehát volt egy ilyen, de ez is inkább megerősített azt gondolom abban, hogy az jó lesz. Tehát hogy, egy ilyen elhívásfolyamat élményem is idekötődik. Hát meg nagyon sok ilyen beszélgetés, most a konkrétakra nem is emlékszem, csak tényleg ezek. Annyi kérdést feszegettünk, boncolgattunk, volt, hogy este így filozofáltunk. Volt egy osztálytársam, aki nagyon szeret különösen is ilyen hitvédelem, vagy hitvitákat velem rendezni. Ő kételkedő volt, én akkor ilyen fix ember, és akkor így, egymást győzködtük. (…) tehát rengeteget beszéltünk ezekről, most olvastam is utóbb: a középiskolásoknak nagyon fontos, hogy saját közegükben tudnak ezekről beszélni." (21/17)

Az elindulás után a későbbiekben is hangsúlyosan jelenik meg a környezet viszonyulása az elhívott ember belső késztetéseihez. Például a teológiai felvételi (újabb reflexiós kör) külső megpecsételésül, megerősítésül szolgál több bizonytalankodó számára:

„És utána jött egy nagy fordulat, a felvételit követően, nem pusztán az, hogy fölvettek, ez is egy nagy, pecsétes ajándék volt, hogy elfogadták az én felvételimet is." (11/15)

Teológiai tanulmányai során is többször szembesül a hallgató az elhívásának kérdéseivel (újabb reflexiós kör):

„Nagyon sokakon láttam, hogy hogyan zavarja meg a hívő szívüket a komoly elhívásba vetett hitüket az a fajta teológia, amely sokszor úgy tűnik: azon fáradozik, hogy mi miért nem lehet a Szentírásban úgy, ahogy megvan írva. Nem azon fáradozik, hogy mi miért lehet, hogy úgy volt vagy miért kellett, hogy úgy legyen, mint ahogy megírja maga az Ige." (15/6)

Studia_Caroliensa_2016.indd 185 2016.07.05. 11:29:31

Később egy konkrét gyülekezetbe, szolgálati helyre kerülés során az elhívás kérdései újra választ várnak mind az elhívottól, mind pedig a környezetétől (újabb reflexiós kör):

> „Abban az esetben igen, hogy ez könnyen billenti oda a dolgot a tudatukban, hogy akkor ez ettől működik. Holott valójában azt szeretné hogyha affelé billentené, hogy ez attól működik, hogy az Úr Isten minket tesz alkalmassá együtt, hogy ez működjön. Ez nem egy embernek a karakterétől működőképes, hanem azoktól itt, akik mondják is, hogy ez kell. De azért nem vagyok ez ügyben elkeseredett, mert látom azokat az embereket, akik fölismerik a saját hitbeli elhívásukat. Beállnak cselekvő módon ebbe a közösségbe." (14/116)

A lelkészek felszenteléskor is tesznek esküt, elkötelezik magunkat az egyházi szolgálatra, de kérdés, hogy az elhívás egy konkrét helyre, időszakra vonatkozik-e, illetve lehet-e több elhívása valakinek az életben?[34] Vannak, akik szerint a speciális elhívás speciális küldetéssel is párosul. Rendszerint ezek a már megkezdett úton visszatekintő, „nem lehetett másképp" megértések:

> „Szerintem abban az elhívásomban nagyon megerősítő volt, hogy konkrétan van feladatom. Tehát hogy nem csak az, hogy én egy lelkész vagyok, hanem, abban erősödtem személyesen, hogy nekem itt, ezen a poszton van konkrétan feladatom. […] Itt konkrétan megtalálhatom, (…) hogy konkrétan a református fiatalok, református iskolák egyfajta lelkiségi megújulása felé nekem van hivatásom, és ezt most konkrétan meg tudom élni itt az [ifjúsági szervezet neve]-ben. Tehát ez az elhívás konkrétsága." (24/41)

KI LEHET-E LÉPNI A SZOLGÁLATBÓL?

A Krisztus követésére szóló speciális elhívás érvényben marad az egyházi szolgálatból kilépett lelkészek esetében is, de a konkrét feladatokban megtapasztalt külső elhívás megszűnik. Mivel a konkrét küldetésre elhívás egy adott időszakban az életértelem kérdés megválaszolásának központi jelentőségű eseménye, folyamata volt, így adott esetben a szolgálatból való kilépés az élet több dimenziójában krízist okozhat. Egyházjogi értelemben letehető az egyházi szolgálat, de lélektani értelemben nem egyszerű feladat, hiszen egy szerepből és egy

[34] Klessmann, M.: *Das Pfarramt – Einführung in Grundfragen der Pastoraltheologie*, Göttingen, Neukirchener, 2012, 202–204.

Studia_Caroliensa_2016.indd 186 2016.07.05. 11:29:31

közösségből való kilépést is jelent annak fájdalmával és gyászával.[35] Teológiai értelemben sem könnyű „letenni" a szolgálatot, hiszen az elhívásnak eszkatológiai dimenziója is van.[36] A lelkész egyszer már esküt tett felszentelésekor és elkötelezte magát az egyházban való szolgálatra, mintegy „Krisztus munkatársává" vált, ezért munkája nemcsak a földi élet vonatkozásában értelmezhető, hiszen szolgálata a maga és az embertársai saját és mások üdvösségére, örök életére van hatással.[37] A puritán gondolkodásban az elfogadott volt, hogy valaki választ egy hivatást, hiszen egy embernek sokféle talentuma lehet az életben, viszont ha elvállalt egy feladatot, egy hivatást, akkor elhívása hatályba lépett, ezért amennyire rajta áll, ki kell tartania benne.[38] Ahogy Kálvin fogalmaz „Olyan (…) az élet, mint egy őrhely *(statio),* amelyre az Úr állított bennünket, s amelyben ki kell tartanunk, amíg Ő vissza nem hív. (…) Minden egyes ember számára tehát élete útja mintegy az Úr által rendelt őrállomás, hogy élete folyamán ide-oda ne vándoroljon."[39] Mi történik abban az esetben, ha valaki már elvállalta ezt a hivatást, de idővel kilép ebből? Külső elhívása érvényét veszti, hatása mégsem múlik el nyomtalanul:

> „Az élet megy tovább, tehát az Isten gondviselése nem ott kezdődik, hogy az embert elhívja szolgálatra és nem ott fejeződik be, hogy az ember élete valamilyen formában más irányt vesz. Nyilvánvaló, ha az embert elhívja Isten, akkor folyamatosan készíti számára a lehetőséget, alkalmat, helyet, ahol tud közreműködni. Ezeket a helyeket, időket és közösségeket kirendelte Isten. Habár most nem is egyházi munkát végzek, mégis azt kell mondanom, hogy van közösségem, van lelki otthonunk is családosan, tehát családdal együtt is, és azt kell, hogy mondjam, hogy egyik sem olyan, amiért szégyenkeznem kéne.

[35] A szerepvesztés jelenségéről László János a következő megállapítást írja: „A levált identitáselem helyére új támpontként új identitáselem illeszkedik, amely, ha más nem, a „szerepvesztett ember" szociális identitása lesz. A »bukott ember« identitása a legkülönbözőbb helyzetekben az integrált szerep lényeges szervezője lehet." László János: *Történelem-történetek, Bevezetés a narratív pszichológiába,* Budapest, Akadémia Kiadó, 2012, 67.

[36] J. Moltmann: *The Right to Work – In On Human Dignity: Political Theology and Ethics,* Philadelphia, Fortress, 1984.

[37] H. Pachmann: *Pfarrer sein – Ein Beruf und eine Berufung im Wandel,* Göttingen, Vanderhoeck & Ruprecht, 2011, 43.

[38] J. P. Guzman: *Eschatological Significance of Human Vocation, In Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts,* Orlando, Reformed Theological Seminary, 2004, 40. Vö: M. Josuttis: *Die Einführung in das Leben, Pastoraltheologia zwischen Phänomenologie und Spiritualität,* Gütersloh, Chr. Kaiser, Gütersloher Verlagshaus, 1996, 50.; E. Drewermann: *Kleirker – Psychogramm eines Ideals,* Freiburg, Walter Verlag, 1989, 47. kk.

[39] Kálvin J.: *Tanítás a keresztyén vallásra,* Budapest, Magyarországi Református Sajtóosztály, 1991, 147. kk.

Studia_Caroliensa_2016.indd 187 2016.07.05. 11:29:31

Egyedül azért kell szégyenkeznem, hogy ha itt bármilyen egyházi szolgálatot vállalnék, akkor esetleg mások kellemetlen helyzetbe kerülhetnének emiatt." (7/100)

A lelkészinterjúkban kilenc esetben találkoztunk olyan élettörténettel, amikor egy lelkipásztor kilépett a szolgálatból, de minden esetben törekedtek rá, hogy rendelkezési állományban maradjanak. Nem akarták felszámolni a kapcsolatot az egyházzal, és többen egy későbbi életszakaszban újra egyházi szolgálatba álltak. Messzemenő következtetéseket természetesen az interjúk számát tekintve nem vonhatunk le, de azt mindenképp leszögezhetjük, hogy nemcsak külső, de belső következmények nélkül sem tehető le a lelkészi szolgálat.[40] Ahogy az elhívás kérdése újra és újra felvetődik a lelkészi életpálya során, a szolgálatból való kilépés is, különböző élethelyzetekben visszahozhatja az elhívás, az életküldetés kérdéseit. Az életesemények nem állnak önmagukban. Az események láncolatát összefűző reflexiók, a talált magyarázatok kulcsszerepet töltenek be az elhívásban való megerősödés, vagy éppen az attól való eltávolodás folyamatában.

BIBLIOGRÁFIA

Badcock, G. D.: *The Way of Life – A Theology of Christian Vocation,* Eerdmans, Grand Rapids, 1998.

Bella, R. N. – Madsen, R. – Sullivan, W. M. – Swidler, A. – Tipton, S.: *Habits of the Heart – Individualism and Commitment in American Life,* New York, Harper & Row, 1986.

Bultmann, R.: *Az Újszövetség teológiája,* Budapest, Osiris, 1998, 365.

Drewermann, E.: *Kleirker – Psychogram eines Ideals,* Freiburg, Walter Verlag, 1989.

Fazakas Sándor: Kálvin szociáletikája, in Fazakas Sándor (szerk.): *Kálvin időszerűsége. Tanulmányok Kálvin János teológiájának maradandó értékéről és magyarországi hatásáról,* Budapest, Kálvin Kiadó, 2009, 104–139.

Guiness, O.: *Az elhívás – életünk céljának megtalálása és beteljesítése,* Budapest, Harmat–KEVE, 2012.

Guzman, J. P.: *Eschatological Significance of Human Vocation. In Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts,* Orlando, Reformed Theological Seminary, 2004.

Hauerwas, S.: *Seelig sind die Friedfertigen – Ein Entwurf Christlicher Ethik,* Neukirchen, Newkirchener Verlag, 1995.

[40] O. Guiness: *Az elhívás – életünk céljának megtalálása és beteljesítése,* Budapest, Harmat–KEVE, 2012, 251.

Studia_Caroliensa_2016.indd 188 2016.07.05. 11:29:31

Josuttis, M.: *Die Einführung in das Leben, Patoraltheologia zwischen Phänomenologie und Spiritualität, Gütersloh,* Chr. Kaiser, Gütersloher Verlagshau, 1996.
Kálvin János: *Tanítás a keresztyén vallásra,* Budapest, Magyarországi Református Sajtóosztály, 1991.
Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere,* II. kötet, Kálvin Kiadó, Budapest, 1995.
Keupp, H. – Ahbe, T. – Gmür, W. – Höfer R. – Mitzscherlich, B. – Kraus, W. – Straus, F.: *Identitätskonstruktionen – Das Patchwork der Identitäten in der Spätmoderne,* Hamburg, Rowohlt, 1999.
Klessmann, M.: *Das Pfarramt – Einführung in Grundfragen der Pastoraltheologie,* Göttingen, Neukirchener, 2012.
László János: *Történelem-történetek, Bevezetés a narratív pszichológiába,* Budapest, Akadémia Kiadó, 2012.
Luther, M.: *Asztali beszélgetések,* Budapest, Helikon, 1983.
Mallory, A.: *Saints, Sinners, and the God of the World,* The Hartford Sermon Notebook Transcribed 1679–80, Brill Academic Pub, 2011.
Moltmann, J.: *The Right to Work – In On Human Dignity: Political Theology and Ethics,* Philadelphia, Fortress, 1984.
Németh Dávid: *Pásztorálantropológia I.,* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, 2012.
Pachmann, H.: *Pferrer sein – Ein Beruf und eine Berufung im Wandel,* Göttingen, Vanderhoeck & Ruprecht, 2011.
Pannenberg W.: *Mi az ember?* Budapest, Egyházfórum, 1991.
Pál Ferenc: Önbecsülés és spiritualitás in *Bízz Magadban! Önértékelés, önelfogadás, önbecsülés,* Nyitott Akadémia, Budapest, Kulcslyuk Kiadó, 2014, 143–180.
Perkins, W.: *The Calling of the Ministry,* Edinburgh, Banner of Truth Trust, (1605) 1996.
Plessner, H.: *Conditio Humana*, GS. Bd VIII., Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag, 1981.
Ritschl, D.: *Zur Logik der Theologie – Kurze Darstellung der Zusammenhänge theologischer Grundgedanken,* München, Chr. Kaiser Verlag, 1984.
Siba Balázs: *Isten és élettörténet – A narratív identitással kapcsolatos kutatási eredmények gyakorlati teológiai jelentősége,* Budapest, Loisir Kiadó, 2010.
Stevens, R. P.: *The Other Six Days – Vocation, Work, and Ministry in Biblical Perspective,* Eerdmans, Grand Rapids, 1999.
Török István: *Dogmatika,* Amsterdam, Free University Press, 1985.
Wikström, O.: *A kápráztató sötétség – Szempontok a lelkivezetéshez,* Budapest, Luther Kiadó, 2013.
Wingren, G.: *Luther on Vocation,* Philadelphia,Muhlenberg Press, 1957.
White, C. – Woodfield K. – Ritchie, J.: Reporting and Presenting Qualitative Data, in Ritchie, J. – Lewis, J. (eds.): *Qualitative Research Practice – A Guide for Social Science Students and Researchers,* SAGE Publications, London, New Delhi, Thousand Oaks, 2003, 287–320.

Studia_Caroliensa_2016.indd 189 2016.07.05. 11:29:32

ZSENGELLÉR JÓZSEF

MIGRÁCIÓ A BIBLIÁBAN

A migráció témája önmagában véve nem téma sem az Ószövetségben, sem az Újszövetségben. Mégis, amint látni fogjuk, nem elhanyagolható kérdéskör, melynek komoly teológiai vonatkozásai is vannak. Általában a jövevény (*gér*) kifejezés és az ahhoz kapcsolódó rendelkezések, történetek azok, melyeket e témával kapcsolatban általában felidézünk, ahogyan az napjaink aktuális migrációs válságának politikai vitájában és az óriásplakátokon is láthatóak. Ám ez csupán a nagy kontextusból kiragadott egyik szempont. Éppen ezért most a kontextust is láttatva,[1] három vonalvezetés mentén szeretném bemutatni a migrációt: egyrészt történelmi távlatban; másrészt a Gerhard von Rad által definiált üdvtörténeti vonalvezetés mentén; harmadrészt pedig önálló jogon szereplő teológiai kérdésként.

A MIGRÁCIÓ TÖRTÉNELMI TÁVLATA A BIBLIÁBAN

A világtörténelem egyik folyamatos sorsfordító jelensége a migráció. Az őskor és az ókor halászó-vadászó életformájának természetes velejárója volt az élelemforrást jelentő állatok és csordák mozgásának követése. Az állattenyésztés még helyenként ma is gyakorolt nomád formája szintén az állatok ellátását biztosító legelők minőségének és mennyiségének függvényében késztette mozgásra az emberek csoportjait. A mezőgazdasági termelés kialakulása és fejlődése lehetővé tette ugyan a letelepedett életformát, mégis az éghajlati és klímaváltozások gyakran okoztak jelentős népmozgást. A letelepedett életformával az élettér minősége, illetve a termelés által létrehozott javak, azok mennyisége ugrásszerűen megnövekedett és vonzóvá lett más csoportok számára. A technikai fejlődés mentén kialakuló fegyverkezés pedig lehetővé tette az erősebb és fejlettebb csoportok, népek számára, hogy másoktól elvegye a megszerzett területeket és javakat, gyakran elzavarva őket korábbi lakóhelyükről, ami újabb vándorlásokat eredményezett. Jóllehet, mivel már minket is érint, ma úgy érezzük, hogy

[1] Kontextus alatt azokat a főbb összefüggéseket értem, melyekhez a téma szorosan kötődik. Egyben jelzem, hogy az egész írás a migráció általános tárgyalásának felütése, nem pedig részletes bibliai teológiai elemzés.

Studia_Caroliensa_2016.indd 190 2016.07.05. 11:29:32

a migráció a globalizációs folyamatok eredményeként hatalmas méreteket ölt, mégis azt mondhatjuk, hogy „csupán" az előbb vázolt jelenségek figyelhetők meg ma is, illetve a ma globalizációnak nevezett jelenséggel találkozunk az ókorban is, annak szinte minden velejárójával együtt.[2]

Az ókori Közel-Kelet történetében, mely a Biblia földrajzi hátterét adja, szintén ezek a tényezők voltak a meghatározók. A pátriárka-történetek hátthereként szolgáló Kr. e. 3–2. évezred egyrészt a Mezopotámiában történő sumér–akkád lakosságváltás és szimbiózis eredményeként,[3] másrészt az attól részben független ún. amorita (vagyis nyugati) csoportok költözéseként kialakuló népvándorlás jegyében telt.[4] Egyiptom számára a sémi eredetű hükszoszok térfoglalása, majd a 2. évezred periodikusan ismétlődő szárazságai következtében – legjobban dokumentáltan az ún. Amarna korban – megfigyelhető bevándorlás jelentett mélyreható változásokat.[5]

Ebben a korszakban a Hettita és az Egyiptomi birodalmak terjeszkedése révén Kánaán ütköző zónává válva hol egyik, hol másik birodalom befolyási övezetévé lett, annak minden hozadékával együtt.

A hajózási technika változása a tengeri népek inváziójét eredményezte a 2. évezred közepétől a Sziro-Palesztinai területen, mely a Ramszesz dinasztiát késztette védekezésre befolyási övezetében. Ebben az időben érkeznek a későbbi filiszteusok a déli partvidék területére.[6]

[2] William H. McNeill: Human Migration in Historical Perspective, *Population and Development Review,* 10, 1984/1, 1–18, négy pontban különböztette meg a migráció fő okait az ókortól kezdve:
1. egy populáció radikális áthelyezése egy másik által a hadviselés szisztematikus gyakorlásának eredményeként;
2. egyik populáció meghódítja a másikat, ami két korábban eltérő közösség szimbiózisát eredményezi ugyanazon a területen;
3. kívülállók bizonyos mértékű beszivárgása a helyi lakosság hozzájárulásával;
4. egyének vagy teljes közösségek erőszakos importálása korábbi lakhelyükről rabszolgakereskedők révén.

[3] Lásd Wolfram von Soden: *Einführung in die Altorientalistik,* Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1992.[2] Harriet Crawford (szerk.): *The Sumerian World,* Abingdon, Routledge, 2013. Magyarul pl. A. Leo Oppenheim: *Az ókori Mezopotámia. Egy holt civilizáció portréja,* Budapest, Gondolat, 1982, kül. 186–204. Amélie Kuhrt: *Az ókori Közel-Kelet,* (Studia Orientalia), Piliscsaba, PPKE BTK, 2005, 17–67.

[4] A téma előkerül az előző jegyzetben említett könyvekben is, de az időről időre vándorló csoportok mechanizmusának feldolgozását adja Horst Klengel: *Nomádok az ókori előázsiában,* Budapest, Gondolat, 1985, kül. 47–49.

[5] Kákosy László: *Az ókori Egyiptom története és kultúrája,* Budapest, Osiris, 1998, 128–161. Marc van de Mieroop: *A History of Ancient Egypt,* Oxford, Blackwell, 2011, 131–136; 184–206.

[6] A „tengeri népek" eredetének, történetének legújabb áttekintéséhez lásd Eliezer D. Oren (szerk.): *The Sea Peoples and Their World: A Reassessment,* Philadelphia, University of Philadelphia Museum, 2000.

Studia_Caroliensa_2016.indd 191 2016.07.05. 11:29:32

A nagyhatalmak meggyengülésük során kivonulnak az ellenőrzésük alatt tartott területekről, ahol a hatalmi és populációs vákuum eredményeként önálló nemzetállamok jönnek létre, köztük Izrael és Júda.[7]

Az Újasszír és Újbabiloni birodalmak terjeszkedési politikája új fejezetet jelent a térség életében. A tömegdeportációkra alapozott birodalomépítés technikája[8] népcsoportok részleges vagy teljes cseréje, eltelepítése révén más területek benépesítését, illetve a hadsereg különböző területeken való megerősítését és ellátását szolgálta. Így került el több fázisban Kánaánból a korábbi jahvista lakosság java része és ezzel párhuzamosan kerültek ide más etnikumok és vallások tagjai.

A Méd-Perzsa Birodalom az asszír-babiloni technika inverzét alkalmazva visszatelepítésekkel tette lojálissá a helyi lakosságot, ami további etnikai és vallási keveredést eredményezett.[9]

Nagy Sándor és utódai révén az egész Kelet-Mediterráneumot magában foglaló hellenista világ kialakulásával már nem csupán az erőszakos be- és eltelepítések, de a kereskedelem és a kézművesség fellendülésével a gazdasági célzatú migráció is elősegítette újabb etnikumok és vallási csoportokhoz tartozók palesztinai letelepedését, és ezzel párhuzamosan a zsidóság más Földközi-tengerparti városokban való megjelenését.[10] Így alakulnak ki az első zsidó közösségek és zsinagógák Alexandriától Krétán és Tesszalonikán át Szicíliáig. A makkabeus felkelésből kinövő hasmoneus királyság terjeszkedése során helyreállítja a régi nagy-Izraelt, ám a perzsa kori visszatérés óta szinte csupán a korábbi Júdát lakó zsidóság egy részének áttelepítése is szükséges a jahvista lakosság nélküli területekre, főként Galileába.[11] Így jut el a későbbi József, az ács családja is a júdeai Betlehemből a galileai Názáretbe.[12] Idumea és Iturea lakosságát pedig erőszakos eszközökkel térítik át a zsidó hitre,[13] köztük a későbbi Heródesek őseit.

[7] Karasszon István: *Izrael története a kezdetektől Bar Kochbáig,* (Kréné), Budapest, Új Mandátum, 2009. J. Maxwell Miller – John H. Hayes: *Az ókori Izrael és Júda története,* (Studia Orientalia), Piliscsaba, PPKRE BTK, 2003, 78–140.

[8] A deportációs technika leírását, melyet azóta is minden nagybirodalom gyakorolt, adja Bustenai Oded: *Mass Deportation and Deportees in the Neo-Assyrian Empire,* Wiesbaden, Harrassowitz, 1979. Lásd még Miller–Hayes: *Az ókori Izrael és Júda története,* 304–305.

[9] John L. Berquist: *Judaism in Persia's Shadow. A Social and Historical Approach,* Minneapolis, Fortress Press, 1995, 24–26.

[10] John M. G. Barclay: *Jews in the Mediterranean Diaspora: From Alexander to Trajan (323 BCE – 117 CE),* Berkeley – Los Angeles, University of California Press, 1996.

[11] Arisztobulosz és Alexandrosz Jannaiosz uralkodása idején meg is történt.

[12] Vö. Gerhard Kroll, *Jézus nyomában,* Budapest, Szent István Társulat, é. n., 11–17. Ezzel szemben lásd Karasszon: *Izrael története,* 187–188.

[13] Johannész Hürkanosz és I. Arisztobulosz uralkodása alatt (Josephus, *Antiquitates* 13.9.1. és 13.11.3). Ernst Haag: *Das Hellenistische Zeitalter. Israel und die Bibel im 4. bis 1. Jahrhundert v. Chr.,* (Biblische Encyklopädie 9), Stuttgart, Kohlhammer, 2003, 94–95.

Studia_Caroliensa_2016.indd 192 2016.07.05. 11:29:32

A Római Birodalom kezdetben a társadalmi elit karrierépítése, illetve a gazdasági előnyök megszerzésének lehetősége révén csábított elköltözésre zsidókat a Birodalom jelentősebb településeire, így Rómába is.[14] A zsidó háború és a Bar Kochba felkelés eredményeként azonban már nem csupán erőszakos eltelepítésről, vagy akár a harcok során szerzett rabszolgáknak a légionáriusok általi – egészen Pannóniáig történő – elköltöztetéséről beszélhetünk, hanem a zsidóság kitiltásáról Jeruzsálemből, majd egész Júdeából.[15] Ennek eredményeként szélednek szét a zsidók az egész Birodalomban, és ezért menekül el Jeruzsálemből a keresztyén ősgyülekezet is.[16] Ennek eredménye lesz a templom lerombolása és Jeruzsálem átépítése mellett a legkülönbözőbb etnikumok letelepítése a kiürült területeken, akik így közvetlen kapcsolatba kerültek a zsidóság közegével és a születő keresztyénséggel.

Az önkéntes vagy erőszakos migrációk sorát végigtekintve elmondható, hogy a bibliai Izrael történetének legfontosabb eseményeit láthatjuk így magunk előtt.

A MIGRÁCIÓ ÜDVTÖRTÉNETI VONATKOZÁSAI

A bibliai könyvek kanonikus elrendezését nézve válik láthatóvá a von Rad által felvázolt és hangsúlyozott üdvtörténeti vonalvezetés.[17] Ez magában foglalja a bibliai eseményeket az őstörténetektől egészen az eszkhaton Jelenések könyvében való apokaliptikus meghirdetéséig. Nem történeti keletkezésről és teológiai fejlődésről beszélünk ebben az esetben, hanem arról a teológiai gondolatsorról, mely a hagyományokat egybefüggő láncolattá alakította.

Ennek első lépcsőjeként az őstörténetekre kell vetnünk egy pillantást. Az emberi bűn és annak büntetése köré csoportosuló történetek egy irányba mutatnak. Ádám és Éva vétkük nyomán el kell hagyják a teremtéssel kapott Éden kertet. Káin tovább kell vándoroljon, hogy lakjon Édentől keletre. Nóé már nem gyalog,

[14] Barclay: *Jews in the Mediterranean Diaspora,* 282–319.

[15] Everett Ferguson: *A kereszténység bölcsője,* Budapest, Osiris, 1999, 356–359. A templom pusztulása utáni helyzet és a Bar Kochba felkelés elemzéséhez lásd Grüll Tibor, „A Bar-Kochba felkelés. A kutatás fél évszázadának eredményei és kihívásai," *Antik Tanulmányok,* LII., (2008) 27–51.

[16] Vö. Galsi Árpád: *Jakab az Úr testvére. Jakab az ősgyülekezet és az ősegyház kontextusában,* (Questiones Theologiae 5,) Budapest, KRE HTK – L'Harmattan, 2012, 210–214.

[17] Jóllehet az „üdvtörténet" terminológia a 19. századi teológiában gyökerezik, a 20. század közepén Gerhard von Rad a tipologikus értelmezés alkalmazásával úgy fogalmazta újra, mint ami Izrael szent hagyományának folyamatosan aktualizálódó története (mindkét Szövetségen átívelve), mely dinamikus történésekben kiábrázolódik Isten valósága. Brevard S. Childs: *Biblical Theology of the Old and New Testaments: Theological Reflection on the Christian Bible,* Minneapolis, Fortress Press, 1993, 16–18.

Studia_Caroliensa_2016.indd 193 2016.07.05. 11:29:32

hanem bárkával hagyja el a bűn révén elöntött lakhelyét. A Bábel tornyát építők pedig egymást nem értve széledtek szét „az egész föld színére." (Gen 11,8) Az őstörténetek teológiai rezüméje tehát nem csupán az, hogy a bűn cselekvése büntetést von maga után, hanem ez a büntetés teljes egzisztenciális válságot eredményez, mert a korábbi lakóhely elhagyására is késztet. Kicsit sarkítva úgy tűnik, hogy a bűn zsoldja a migráció. Ez az általánosító teológiai következtetés azonban elhamarkodottnak bizonyul a továbbiak ismeretében.

A Deut 26,5-10, az ún. kis történeti krédó[18] a föld terméséért történő hálaáldozati ünnep liturgiájában elmondandó szövegként tesz bizonyságot arról, hogy

> „Bolygó arámi volt az ősöm, aki lement Egyiptomba, s jövevény volt ott kevesed magával, de nagy, erős és hatalmas néppé lett ott. Az egyiptomiak azonban rosszul bántak velünk. (…) És kihozott bennünket az Úr Egyiptomból erős kézzel és kinyújtott karral. (…) Azután behozott bennünket erre a földre. (…) Azért hoztam most ide a termés legjavát arról a földről, amelyet te adtál nekem Uram!"

A hitvallás elbeszélési elemei olvashatók a Mózes öt könyvében és Józsué könyvében.[19]

Bár Táré még saját önszántából indul útnak Úr-Kaszdimból, Ábrahámot már Isten hívja ki Háránból, és ad neki új hazát. „Menj el földedről… arra a földre, amelyet mutatok neked!" (Gen 12,1) Ez a migráció nem öncélú, Istennek van célja vele. Kettős teológiai mondanivalót rejt. Egyrészt azt, hogy az Istenhez való tartozás új egzisztenciát jelent, amit legteljesebben az eredeti közeg végleges elhagyása jeleníthet és testesíthet meg. Másrészt az Istenhez való tartozás áldást jelent, aminek révén új otthonra lel az ember.

A történet folytatása azonban rámutat arra, hogy az otthon elhagyása mindenféle nehézségek felvállalásával jár, és nem biztos, hogy első látásra valóban megérte a biztos lecserélése a bizonytalanra. Az ígéret beteljesedése, amit Ábrahám kapott, hogy nagy néppé lesz és általa nyer áldást a föld minden nemzetsége (Gen 12,3), nem valósul meg az ő életében. Ő és utódai is bolygó arámiként jönnek-mennek Kánaán és Egyiptom között.

Az Egyiptomból való kivonulás, az *exodus* mint kiemelt migrációs történet az Ábrahámnak tett ígéret beteljesedését hozza el, hiszen elfoglalhatják az Ígéret földjét. A vándorlás történetének teológiai motívuma az Istenre való hagyatkozás. Ismét a biztos feladása és a bizonytalan vállalása áll a mérleg két serpenyő-

[18] Gerhard von Rad: *Az Ószövetség teológiája I.,* Budapest, Osiris, 2000, 106–107.
[19] Von Rad: *Az Ószövetség teológiája I.,* 138–147.

Studia_Caroliensa_2016.indd 194 2016.07.05. 11:29:32

jében. Az egyiptomi húsosfazekak emlékképe és a manna meg a fürjek csodájának hétköznapivá válása közötti dilemmákban vergődik a frissen kiválasztott nép. Az indulók nem is érnek a vándorlás végére, még a vezető, Mózes sem részesül a beteljesedésben. A honfoglalás nehézségeit pedig az új generáció is az ígéret elnyerésének rögös útjaként járja végig. A Pentateuchus, sőt a Hexateuchus *teológiai középpontja tehát a migráció,* az Isten által elrendelt helyváltoztatás, melyben az egyén élete az engedelmesség függvényében változik, nyer büntetést vagy beteljesedést.[20]

A további fogság előtti bibliai könyvek világossá teszik, hogy a „Kánaán" tejjel mézzel folyása csupán a nomád vándorlók számára kecsegtető ígéret, a megkapott élettér valósága a letelepedettek és abból élők számára sokkal hétköznapibb. Itt a teológiai kérdés nem az, hogy méltókká lesznek-e az ígérethez, hanem, hogy megtarthatják-e a megkapott ajándékot, a megígért isteni életteret. A bírák küzdelme, a királyság kialakulása, a királyok vezetése a deuteronomisztikus teológia olvasztótégelyében az exodus csodájára és ígéretére alapozva veti fel a bűn és büntetés kérdését,[21] melynek végső kifutása a *migráció mint büntetés*. Vagyis az új, Isten adta „paradicsomból," az Ígéret földjéről való kiűzetés.

A prófétai irodalom, mint az ortodox jahvizmus diktálta életvitelt megkövetelő isteni szó tolmácsolása, már az egyén és a közösség szintjén jeleníti meg a történeti könyvekben a vezetők életére vonatkozó teológiai meglátásokat. Isten nem követése a közösséget „nem népemmé" (Hós 1,9), az egyént pedig bujdosó hontalanná teszi, akit Isten keze mindenütt utolér (Ám 9,1-4). Ennek végső kifutása az Ígéret földjének pusztulása és a nép fogságba vitele.

A bibliai teológiának egyik nagy paradoxonával találkozunk az asszír–babiloni fogságra vitellel, amikor a migráció parancsa révén meghirdetett Ígéret földjéről a migráció büntetésével sújtva kerül el a nép.

Talán nem meglepő, hogy *a bűnbocsánat megvalósulása* ismét *egy migrációban ölt testet,* a fogságból való visszatérésben. Az ézsaiási biztatás a visszatérőben lévő Úrban bízók számára is az, hogy „…szárnyra kelnek mint a sasok, futnak és nem lankadnak meg, járnak és nem fáradnak el." (Ézs 40,31) A második exodusként értelmezett visszatérés[22] (Ez 36,24) mellett már megjelennek apokaliptikus ígéretek is, melyek az Úr napján minden népek Jeruzsálembe vándorlását vetítik előre. (Ézs 60,3-4) Ám éppen Ézsaiás az, aki már új égről és új

[20] Vö. Childs: *Biblical Theology,* 130–131.

[21] Von Rad: *Az Ószövetség teológiája I.,* 266–275.

[22] „Te készítettél utat a tenger medrén át, hogy átkelhessenek a megváltottak! Így fognak visszatérni az Úr megváltottai is, és ujjongva érkeznek meg a Sionra." (51,10) Walter Zimmerli: Der 'neue Exodus' in der Verkündigung der beiden grossen Exilspropheten, in uő: *Gottes Offenbarung,* (Theologische Bücherei 19), München, Kaiser Verlag, 1963, 102–204.

Studia_Caroliensa_2016.indd 195 2016.07.05. 11:29:32

földről beszél, melyben új Jeruzsálem is lesz. Ez azonban az Úr eljöveteléhez kötődik (Mal 3,22-24).

Itt vezet át a von Rad-féle üdvtörténet gondolata az Újszövetségbe, ahol már Jézus születése is vándorlásokhoz kötődik, nem csak a népszámlálás miatti betlehemi út, de a bölcsek útja, vagy Jézus családjának egyiptomi tartózkodása majd Názáretbe történő visszatérése révén is. Jézus otthonát és családját feladva vándortanítóként hirdeti Isten országát. Felhívása az ő követésére a család és a lakóhely elhagyását jelenti (Mt 10,34-38): „…menjetek el és hirdessétek, hogy elközelített a mennyek országa" (Mt 10,7). Jézus követése, *Isten országának munkálása* az evangéliumok, de az Újszövetség többi írása szerint *is úton létel, vándorlás, migráció*.[23] A széles út elhagyása a keskeny útért. A legváratlanabb helyzetekben való isteni megszólítást követő migráció. A megszentelődött élet után pedig beköltözés az örökkévalóságba, a mennyei Jeruzsálembe, ahogyan az Efézusi levél megfogalmazza: „Ezért tehát nem vagytok többé idegenek és jövevények, hanem polgártársai a szenteknek és házanépe Istennek." (Ef 2,19)[24]

A MIGRÁCIÓ TEOLÓGIAI PONTJAI

Az Egyiptomból való kivonulás, az *exodus* mint kiemelt migrációs történet az egész Ószövetség teológiájára rányomja a bélyegét.[25] A korábban elmondottakhoz képest annyival válik tágabbá a gondolatkör, hogy vallási, erkölcsi és etikai hivatkozási alappá is válik.

a) Vallási vonatkozásban Isten egyedüli tisztelete az, amit elvárnak a törvények, kiemelten a Tízparancsolat: „Én, az Úr, vagyok a te Istened, aki kihoztalak Egyiptom földjéről, a szolgaság házából, ne legyen más istened rajtam kívül" (Deut 5,6-7). A negyedik parancsban a Sabbat elrendelése magyarázatakor: „Emlékezzél arra, hogy szolga voltál Egyiptomban, de kihozott onnan Istened, az Úr, erős kézzel és kinyújtott karral. Ezért paran-

[23] Vö. Gerd Theissen: *A Jézus-mozgalom. Az értékek forradalmának társadalomtörténete,* Budapest, Kálvin, 2006, 53–77.

[24] A pogánykeresztyéneknek a korábbi Izrael közösségéhez képest fennállt helyzetét értékeli a levél az „idegen" (*xenos*) és „jövevény" (*paroikos*) kategóriákkal. Francis Foulkes: *The Letter of Paul to the Ephesians: An Introduction and Commentary,* Grand Rapids, Eerdmans, 1989, 93–94.

[25] Childs: *Biblical Theology,* 130–131. A kérdéskör legújabb elemzéseinek fényében új megközelítést ad John J. Collins: *Encounters with Biblical Theology,* Minneapolis, Fortress Press, 2005, 59–77.

Studia_Caroliensa_2016.indd 196 2016.07.05. 11:29:32

csolta neked Istened, az Úr, hogy tartsd meg a nyugalom napját." (Deut 5,15). Illetve még további 10 hivatkozás a Deuteronomiumban. A Deut 29,24 a szövetségkötés gondolatát külön is kiemeli a kivonulás eseménysorából: „atyáink Istenének a szövetségét, amit akkor kötött velük, amikor kihozta őket Egyiptomból."

b) Etikai vonatkozásban a Leviticus törvényei hivatkoznak a kivonulásra. A 3Móz 18-19 fejezetek végén a családi élet tisztaságának, illetve a Tízparancsolat parancsainak megtartását indokolja azzal, hogy „Én, az Úr, vagyok a ti Istenetek, aki kihoztalak benneteket Egyiptom földjéről!" (19,36) A 22. fejezetben az áldozatra szánt állatok épségének és tisztaságának előírásánál hangzik el, hogy „Tartsátok meg parancsolataimat és éljetek azok szerint. Én vagyok az Úr. Ne gyalázzátok meg szent nevemet, hogy megszentelt legyek Izráel fiai között. Én, az Úr, vagyok a megszentelőtök, aki kihoztalak benneteket Egyiptom földjéről, hogy a ti Istenetek legyek. Én vagyok az Úr." (22,31-33) Végül a 25. fejezetben a szegények, özvegyek, árvák és jövevények védelmében szólva hivatkozik erre az Isten (25,38.43.55). Ezt visszhangozza a Bírák könyvében Jefte története és a 19,30 is.[26]

Amint láthattuk, a történeti könyvekben és a prófétáknál is, sőt, a zsoltárok megéneklésében is az Egyiptomból való kivonulás, a szabadítás az Isten és a nép közötti kapcsolat szövetségi alapja. A migráció legjelentősebb bibliai teológiai mondanivalója Isten szabadító cselekedetéhez kötődik. Az ő szabadítása a szolgaság létéből, a bűn fogságából ment meg a választottság, a fiúság szabadságára.

A migráció másik fontos önálló teológiai eleme a *jövevénység (gér).* Ez a téma, már az Exodus vonatkozásában is előkerült, de annál sokkal összetettebb kérdésként jelenik meg.[27] A kifejezés egyfajta köztes státuszt jelölt ki a bennszülött (*'ezrach*) és az idegen, külföldi (*nokrí*) között. A nép között élt nem vérrokonként, és helyzetét, kiváltságait a vendégszeretet aktuális gyakorlása, illetve szabályo-

[26] Lee Roy Martin: 'Where are all his wonders?': The Exodus Motif in the Book of Judges, *Journal of Biblical & Pneumatological Research,* 2010/2, 87–109.

[27] Lásd Diether Kellermann: רוג, *THWAT I.,* Stuttgart, Kohlhammer, 1973, 979–991; Christoph Bultmann: *Der Fremde im antiken Juda. Eine Untersuchung zum socialen Typenbegriff des »ger« und sein Bedeutungswandel in der alttestamentlichen Gestzgebung,* (FRLANT 153), Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1992, 17–23. Markus Zehnder: *Umgang mit Fremden in Israel und Assyrien. Ein Beitrag zur Anthropologie des »Fremden« im Licht antiker Quellen.* (BWANT 168), Stuttgart, Kohlhammer, 2005, 279–287. Lásd még Reinhard Achenbach – Rainer Albertz – Jakob Wöhrle (szerk.): *The Foreigner and the Law. Perspectives from the Hebrew Bible and the Ancient Near East.* (BZAR 16), Wiesbaden, Harrassowitz, 2011 számos tanulmánya.

Studia_Caroliensa_2016.indd 197 2016.07.05. 11:29:32

zása határozta meg.[28] A vonatkozó szövegek keletkezési körülményeit figyelembe véve a viszonyrendszer szabályozása a Szövetség könyvének korai védelmi törvényeivel kezdődik, amikor még egyszerűen a jövevény sanyargatása volt tiltva (Ex 22,10), illetve számára is biztosítandó volt a (kényszer)munka során a pihenőnap (Ex 23,12). Az Ex 23,9 viszont már a fentebb említett exodus tradíció etikai kontextusába helyezi a jövevény helyzetét: „Ne sanyargasd a jövevényt, hiszen ti ismeritek a jövevény életét, mert ti is jövevények voltatok Egyiptomban."[29] A Deut 24,10-14 már a honfitárssal azonos szinten tiltja kizsákmányolását, illetve járandóságának megadását. A kultusszal kapcsolatosan is látható a jövevény helyzetének változása. Míg a Deut 14,21-ben a „Úr szent népéhez," az izraeliekhez képest megehetik a döglött állatot, vagyis a szövetségi rendszeren kívül állnak, addig a Deut 16,9-15 *peszah*ra és *szukkót*ra vonatkozó előírásai szerint már részt vehetnek a közösség ünnepén is. Ugyanakkor még azért fenyegetést jelenthetnek a nép számára, ahogyan az átokkatalógus részét képező 28,43-44 fogalmaz: „A köztetek élő jövevény mindinkább föléd kerül, te pedig egyre alább hanyatlasz. Ő fog neked kölcsönadni, nem te kölcsönzöl neki, ő lesz az úr, te pedig a szolga."[30]

A jövevény létforma nehéz lehetett, helyzetüket tekintve lenézetteknek és társadalmon kívülieknek számítottak. Éppen ezért jelentek meg a törvények között a rájuk vonatkozó előírások. Ám azok ellenkezőjéről számolnak be a próféták és egyes zsoltárok is (Jer 7,6; 22,3; Zsolt 94,6), vagyis, hogy a nép nem cselekszi meg ezt a kötelességét és sanyargatja, elnyomja, kihasználja a jövevényeket. Nem csupán ez, de ez is része annak a vétek lajstromnak, ami Izrael negatív migrációjához, a fogsághoz vezetett, mert, ahogyan a 146. Zsoltár 9. verse mondja: „Az Úr

[28] A jövevénnyé válás négy fő formájával találkozunk az Ószövetségben: az éhínség miatti menekülés (Gen 26,3; 47,7; 1Kir 17,20); a háború elői menekülés (2Sám 4,3; Ézs 16,4); az otthontalanná válás miatti menekülés (Bír 17,7kk; 19,1.16); és végül a jövevénnyé válás egyik sajátos formáját definiálják a menedékvárosok, melyek az idegeneknek is menedéket nyújtottak a vétlen vétek elkövetése miatti menekülés esetén (Num 35,9-15).

[29] Az egyiptomi jövevénység kontextusát tovább erősíti a pátriárkák jövevénységének hangsúlyozása a főként papi kontextusú narratívákban: Már az Ábrahám-történetben olvasható, hogy jövevényként élt Egyiptomban, majd Gérárban. A Gen 15,13 előrevetíti Ábrahámnak, hogy „…utódaid jövevények lesznek egy olyan országban, amely nem az övék: rabszolgává teszik és nyomorgatják őket." Izsák pedig azzal a biztatással ereszti útjára Jákóbot, hogy „…birtokba vedd ezt az országot, ahol jövevény vagy." (Gen 28,4) Mózes Cippórától született fia a *Gér*som nevet kapta, mivel „jövevény lettem idegen földön."

[30] Reinhard Achenbach: Der Eintritt der Schutzbürger in den Bund (Dtn 29,10-12). Distinktion und Integration von Fremden im Deuteronomium, in R. Achenbach – M. Arneth (szerk.): *„Gerechtigkeit und Recht zu üben" (Gen 18,19). FS Eckart Otto zum 65. Geburstag,* (BZAR 13), Wiesbaden, Harrassowitz, 2009, 240–255.

Studia_Caroliensa_2016.indd 198 2016.07.05. 11:29:32

őrzi a jövevényeket, támogatja az árvát és az özvegyet, de a bűnösöket tévútra vezeti."

A fogság utáni deuteronomisztikus teológiai megfogalmazás egyrészt biztosítja a törvény előtti egyenlőséget a jövevénynek, (Deut 1,16), másrészt a szövetség közösségének részesévé teszi őket (Deut 29,9; 31,12; Józs 8,30.35). A még későbbi, papi Szentség törvényben is szerepel a következő mondat: „…ne sanyargasd a jövevényt, hiszen ti ismeritek a jövevény életét, mert ti is jövevények voltatok Egyiptomban" (Lev 23,9). Ám a történelmi múlt emlékeztetésén kívül az új helyzet adta valóságban még tovább kell azonosulni a jövevénnyel: „Ha jövevény tartózkodik köztetek az országban, ne nyomorgassátok! Olyan legyen a köztetek tartózkodó jövevény, mint a közületek való született izraeli. Szeressétek, mint magatokat, mert ti is jövevények voltatok Egyiptomban! Én az Úr vagyok a ti istenetek, … aki kihoztalak benneteket Egyiptomból!" (Lev 19,33-36). Isten szabadítása arra kötelez, hogy az elesettet, a még meg nem szabadítottat támogassák.

A jövőre nézve pedig Ezékiel a jövő országában azt vizionálja, hogy a jövevények izraeliként földet is kapnak (Ez 47,21-23).

Az Újszövetségben további nyomatékot kap a jövevénnyel való foglalkozás, amikor Jézus az utolsó ítéletről elmondott beszédében (Mt 25,31-46) a jövevény befogadásáról mint az Ő saját befogadásáról beszél. Az Atya áldottai, az ő országának örökösei azok, akik befogadták a jövevényt. Az ószövetségi mondanivalóhoz hasonlóan, de most már előfeltételként a keresztyéni lét végcéljának, az üdvösségnek a kérdéskörébe emeli Jézus ezzel a jövevények kérdését.

Végül azonban még fontos megemlíteni azt a tényt is, hogy ezek a jövevénnyel foglalkozó törvények, előírások, történetek egy-egy ember, egy-egy család letelepedésének és integrációjának esetére vonatkoznak. A csoportos, kollektív, nagy tömegű migráció egészen más kategóriába esett, mivel az a vallási közösség mint nemzeti egység megbomlásához is vezethet.[31] Vannak törvények, melyek kifejezetten tiltanak egyes népekhez tartozókkal való közösségvállalást, velük való érintkezést, házasságot (Deut 7,1-6; 23,4-5), vagy előírják a velük kötött házasságok felbontását (Ezsd 10,10-44; Neh 13; Mal 2,8-12). A honfoglalás leírásában pedig a gibeoniták története konkretizálja egy migrációs csoport integrálásának folyamatát, ahol mindez feltételekkel történhet csupán (Józs 9). Nem beszélve arról, hogy a gibeoniták becsapták a Józsué vezette honfoglalókat, ezért a korábbi szerződést szigorították és örökös szolgákká váltak.[32]

[31] A rékábiták története jól mutatja, hogy a nép között akár évszázadokon át is élő önálló más népcsoport akkor volt tolerált, ha vállalták a vallással kapcsolatos előírások betartását (Jer 35) és a néphez való tartozás lelki és katonai elvárásait (2Kir 10,15).

[32] Achenbach: Der Eintritt der Schutzbürger in den Bund, 246.

Studia_Caroliensa_2016.indd 199 2016.07.05. 11:29:32

Ezek nyomán jól látható, hogy a Bibliában található jövevény befogadásával és a vendégszeretet gyakorlásával kapcsolatos történetek és előírások nem értelmezhetőek automatikusan a népvándorlás jellegű migrációkra.

KÖVETKEZTETÉS

Összegzésként elmondható, hogy a migráció, ha nem is központi kérdése, de sok szempontból sarkalatos teológiai motívuma a Biblia üzenetének. Egyrészt egyes történetek bűnt felmutató eseteinek vége kényszerű migráció. Ugyanakkor Isten szabadítása, megváltása az elnyomó hatalom és bűn alól menti ki az embert egzisztenciális változást okozva életében, ami szintén valamilyen formájú migrációval jár. Ez a szabadítás kötelez arra, hogy mi is foglalkozzunk a még meg nem szabadítottakkal, a még meg nem váltottakkal. Mindezek alapján a mai hétköznapok szintjére ugyan direkt módon nem bontható le, hogy pontosan mit is jelent például a migránsokkal való foglalkozás, de hogy nem hagyható figyelmen kívül, sőt, számunkra is egzisztenciális kérdés, az biztos.

BIBLIOGRÁFIA

Achenbach, Reinhard –Albertz, Rainer –Wöhrle, Jakob (szerk.): *The Foreigner and the Law. Perspectives from the Hebrew Bible and the Ancient Near East.* (BZAR 16), Wiesbaden, Harrassowitz, 2011.

Achenbach, Reinhard: Der Eintritt der Schutzbürger in den Bund (Dtn 29,10-12). Distinktion und Integration von Fremden im Deuteronomium, in R. Achenbach – M. Arneth (szerk.): *„Gerechtigkeit und Recht zu üben" (Gen 18,19). FS Eckart Otto zum 65. Geburstag,* (BZAR 13), Wiesbaden, Harrassowitz, 2009, 240–255.

Barclay, John M. G.: *Jews in the Mediterranean Diaspora: From Alexander to Trajan (323 BCE – 117 CE),* Berkeley – Los Angeles, University of California Press, 1996.

Berquist, John L.: *Judaism in Persia's Shadow. A Social and Historical Approach,* Minneapolis, Fortress Press, 1995.

Bultmann, Christoph: *Der Fremde im antiken Juda. Eine Untersuchung zum sozialen Typenbegriff des »ger« und sein Bedeutungswandel in der alttestamentlichen Gestzgebung,* (FRLANT 153), Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1992

Childs, Brevard S.: *Biblical Theology of the Old and New Testaments: Theological Reflection on the Christian Bible,* Minneapolis, Fortress Press, 1993.

Collins, John J.: *Encounters with Biblical Theology,* Minneapolis, Fortress Press, 2005.

Crawford, Harriet (szerk.): *The Sumerian World,* Abingdon, Routledge, 2013.

Ferguson, Everett: *A kereszténység bölcsője,* Budapest, Osiris, 1999.

Studia_Caroliensa_2016.indd 200 2016.07.05. 11:29:32

Foulkes, Francis: *The Letter of Paul to the Ephesians: An Introduction and Commentary,* Grand Rapids, Eerdmans, 1989.

Galsi Árpád: *Jakab az Úr testvére. Jakab az ősgyülekezet és az ősegyház kontextusában,* (Questiones Theologiae 5,) Budapest, KRE HTK – L'Harmattan, 2012.

Grüll Tibor: „A Bar-Kochba felkelés. A kutatás fél évszázadának eredményei és kihívásai," *Antik Tanulmányok,* LII., (2008) 27–51.

Haag, Ernst: *Das Hellenistische Zeitalter. Israel und die Bibel im 4. bis 1. Jahrhundert v. Chr.,* (Biblische Encyklopädie 9), Stuttgart, Kohlhammer, 2003.

Kroll, Gerhard: *Jézus nyomában,* Budapest, Szent István Társulat, é. n.,

Kuhrt, Amélie: *Az ókori Közel-Kelet,* (Studia Orientalia), Piliscsaba, PPKE BTK, 2005, 17–67.

Kákosy László: *Az ókori Egyiptom története és kultúrája,* Budapest, Osiris, 1998.

Karasszon István: *Izrael története a kezdetektől Bar Kochbáig,* (Kréné), Budapest, Új Mandátum, 2009.

Kellermann, Diether: רוג, *THWAT I.,* Stuttgart, Kohlhammer, 1973.

Martin, Lee Roy: 'Where are all his wonders?': The Exodus Motif in the Book of Judges, *Journal of Biblical & Pneumatological Research,* 2010/2, 87–109.

McNeill, William H.: Human Migration in Historical Perspective, *Population and Development Review,* 10, 1984/1, 1–18.

Mieroop van de, Marc: *A History of Ancient Egypt,* Oxford, Blackwell, 2011.

Miller, J. Maxwell –Hayes, John H.: *Az ókori Izrael és Júda története,* (Studia Orientalia), Piliscsaba, PPKRE BTK, 2003.

Oded, Bustenai: *Mass Deportation and Deportees in the Neo-Assyrian Empire,* Wiesbaden, Harrassowitz, 1979.

Oppenheim, Leo: *Az ókori Mezopotámia. Egy holt civilizáció portréja,* Budapest, Gondolat, 1982.

Oren, Eliezer D. (szerk.): *The Sea Peoples and Their World: A Reassessment,* Philadelphia, University of Philadelphia Museum, 2000.

Rad von, Gerhard: *Az Ószövetség teológiája I.,* Budapest, Osiris, 2000.

Soden von, Wolfram: *Einführung in die Altorientalistik,* Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1992.

Theissen, Gerd: *A Jézus-mozgalom. Az értékek forradalmának társadalomtörténete,* Budapest, Kálvin, 2006.

Zehnder, Markus: *Umgang mit Fremden in Israel und Assyrien. Ein Beitrag zur Anthropologie des »Fremden« im Licht antiker Quellen.* (BWANT 168), Stuttgart, Kohlhammer, 2005.

Zimmerli, Walter: Der 'neue Exodus' in der Verkündigung der beiden grossen Exilspropheten, in uő: *Gottes Offenbarung,* (Theologische Bücherei 19), München, Kaiser Verlag, 1963, 102–204.

Studia_Caroliensa_2016.indd 201 2016.07.05. 11:29:32

PÁSZTORI-KUPÁN ISTVÁN

UGYANAZ, DE NEM UGYANOLYAN

A test feltámadása mint a személyazonosság megőrzése Ikoniumi Amphilokhiosz értelmezésében[1]

A test feltámadásának gondolata rendkívül sok vitát és nézetkülönbséget gerjesztett az évszázadok folyamán. Noha maga Pál apostol is elég világosan különbözteti meg a feltámadott testet a holttesttől,[2] a rendelkezésre álló óegyházi források meglehetősen tarka képet mutatnak a feltámadás kapcsán kialakult ókeresztyén nézetek között. Jelen írásunkban nem foglalkozhatunk a test feltámadásáról szóló óegyházi hitvallási tételek mindenikével, viszont annyit ki kell emelnünk, hogy míg a nyugati fogantatású *Apostoli Hitvallás*ban tételesen szerepel, addig a 379-es *Antiochiai Hitvallás*ra épülő ún. *Niceai–Konstantinápolyi Hitvallás* (381) nem tartalmazza.

Az egyik legfontosabb idevágó tanulmányt Luise Abramowski tette közzé,[3] aki többek közt Mopszvesztiai Theodorosz szír nyelven fennmaradt *Katekézisei* alapján[4] kimutatja, hogy a *Niceai–Konstantinápolyi Hitvallás* elődjét Róma (Damasus pápa) és Antiochia teológiai kölcsönhatásában kell keresnünk. A különböző apró mozaikokból hézagosan összerakható történet lényege a következő: a 325-ös *Niceai Hitvallás*t a nyugati teológusok – feltételezhetően a 369-es Damasus-féle zsinat résztvevői[5] – kiegészítették, és ezt a kiegészített változatot az antiochiai neoniceánusok igazították a helyi viszonyokhoz. Az ily módon létrejött formulát nevezi a szerző *Romano–Nicaenum*nak.[6] Ez volt az alapja a ké-

[1] Elhangzott a Magyar Patrisztikai Társaság XIV. országos konferenciáján, Esztergomban, 2014. június 27-én. Jelen tanulmány a Magyar Patrisztikai Társaság *Studia Patrum* sorozatának következő kötetében is megjelenik majd.

[2] 1Kor 15,36–37: „Balgatag! Amit te vetsz, nem elevenedik meg, hanemha megrothadánd. És abban, amit elvetsz, nem azt a testet veted el, amely majd kikél, hanem puszta magot, talán búzáét, vagy más egyébét." (Károli Gáspár fordítása.)

[3] Luise Abramowski: Was hat das Nicaeno-Constantinopolitanum (C) mit dem Konzil von Konstantinopel zu tun? *Theologie und Philosophie* 67, (1992), 481–513.

[4] Theodórosz munkájának szír és angol nyelvű kiadását lásd Alphonse Mingana: *Commentary of Theodore of Mopsuestia on the Nicene Creed,* Woodbroke Studies 5, Cambridge, W. Heffer & Sons, 1932.

[5] Karl Joseph Hefele: A History of the Christian Councils, trans. William Clark, 1–5. köt., Edinburgh, T&T Clark, 1872–1896, II., 360–361.

[6] Abramowski: *Was hat das Nicaeno-Constantinopolitanum,* 498–503.

Studia_Caroliensa_2016.indd 202 2016.07.05. 11:29:32

sőbbi szövegváltoztatásoknak, így annak a formulának is, amelyet a szakirodalom 379-es *Antiochiai Hitvallás*ként tart számon.[7]

Jelen témánk szempontjából figyelemreméltó, hogy az antiochiai hitvallási szöveg nem általában *a holtak* feltámadásának visszavárását, hanem *a test* feltámadásának gondolatát is tartalmazta. A szír nyelven fennmaradt szövegben a *pagrá* kifejezés elsősorban a σῶμα fogalmának felel meg, de használták a σάρξ értelmében is. Így Theodorosz szír nyelven fennmaradt szövege akár ἀνάστασις σώματος (a test feltámadása), akár ἀνάστασις σαρκός (a hústest feltámadása) gyanánt értelmezhető.[8] Fontos megjegyeznünk, hogy a szír nyelvnek külön szava van a σάρξ, azaz a hústest kifejezésére is: ez a héber BáSzáR-nak megfelelő *beszrá*.[9] Ebben a tekintetben talán az ún. *Romano–Nicaenum* befolyásolhatta az antiochiai szöveg alakulását.

Adatok hiányában nehéz megválaszolni, hogy a konstantinápolyi atyák miért döntöttek úgy: az antiochiai hitvallásból kihagyják a test (vagy a hústest) feltámadására vonatkozó tételt, és azt „a holtak feltámadása (feszült) várakozásának [προσδοκῶμεν]" gondolatára cserélik. Mert az, hogy az antiochiai formulát ismerték és elfogadták, éppen a 381-es konstantinápolyi zsinatnak tulajdonított – de valójában a 382-es zsinaton keletkezett – ötödik kánonban található, amely a nyugatiak leveléről (*Tomus*áról) és az antiochiaiakról beszél:

Περὶ τοῦ τόμου τῶν Δυτικῶν καὶ τοὺς ἐν Ἀντιοχείᾳ ἀπεδεξάμεθα τοὺς μίαν ὁμολογοῦντας πατρὸς καὶ υἱοῦ καὶ ἁγίου πνεύματος θεότητα.	A nyugatiak *Tomus*ával kapcsolatban elismertük/elfogadtuk az antiochiaiakat is, akik az Atya, a Fiú és a Szent Lélek egy istenségét vallják.[10]

Témánkra térve elsősorban tisztáznunk kell: azonos értékűek-e a „holtak feltámadására" (ἀνάστασις νεκρῶν), a „test feltámadására" (ἀνάστασις σώματος), illetve a „hústest feltámadására" (ἀνάστασις σαρκός, *carnis resurrectio*) vonatkozó

[7] A kérdéshez l. még Pásztori-Kupán István: *Az úgynevezett Niceai–Konstantinápolyi Hitvallás dogmatörténeti háttere,* Studia Doctorum Theologiae Protestantis I, Kolozsvár 2010, 195–218.

[8] Abramowski: *Was hat das Nicaeno-Constantinopolitanum,* 511. Lásd még Heinrich Denzinger – Adolf Schönmetzer (szerk.): *Enchiridion Symbolorum Definitionum et Declarationum de rebus fidei et morum*, 33. kiadás, Freiburg, Herder, 1965, *51.

[9] Az Újszövetség szír fordítása, a *Pesitta* szövege sem következetes a σῶμα és a σάρξ fordítása tekintetében. A Mt 19,5-ben a *Pesitta beszrá*val, a Mt 19,6-ban pedig *pagrá*val fordítja ugyanazt a σάρξ kifejezést. Ugyanígy a Róm 12,5-ben és Kol 3,15-ben szereplő σῶμα, valamint az 1Kor 6,16-ban szereplő σάρξ megfelelőjeként a *pagrá*val találkozunk. Röviden szólva: mivel az antiochiai hitvallási szövegnek csak a szír fordítása áll rendelkezésre, nem lehet teljes bizonyossággal eldönteni, hogy a görög eredetiben a σῶμα vagy a σάρξ szerepelt-e.

[10] Hefele: *Councils*, II, 360.

Studia_Caroliensa_2016.indd 203 2016.07.05. 11:29:32

hitvallási formulák? Ha ugyanazt fejezik ki, miért kell ennyi változatban megjeleníteni? Ha pedig nem ugyanazt jelentik, melyek a közöttük felfedezhető árnyalati különbségek? E kérdések részleges megválaszolására hívjuk segítségül a 4. század végének gyakran elfelejtett tanítóját, Ikoniumi Amphilokhioszt.

Amphilokhiosz a három nagy kappadókiai atya közeli barátja (és valószínűleg Nazianzoszi Gergely első unokatestvére) volt,[11] akinek értékes hagyatékával a későbbi korok sajnos eléggé mostohán bántak. Ő biztatta Baszileioszt *A Szent Lélekről* szóló munka megírására.[12] Theodosius, aki 380-ban a keresztyénséget a birodalom kötelező államvallásává tette, Küroszi Theodórétosz tanúsága szerint Amphilokhiosz hatására adta ki az ariánusok, makedoniánusok és apollinaristák elleni körlevelét 383 szeptemberében.[13] Noha már életében komoly tanítói tekintélynek örvendett, és a későbbi korok teológusai is így hivatkoztak rá, Amphilokhiosz munkái javarészt elvesztek.[14]

Egyetértünk Bugár M. István megállapításával, miszerint „…a *személy* fogalma az ókori keresztény teológiai viták eredményeképpen jött létre."[15] A filozófiai és óegyházi teológiai elemzés során megállapítja, hogy a személy mivolthoz hozzátartozik az öntudat, az önreflexió képessége, az autonómia, illetve önkonstitúció.[16] A kérdés megvilágításával már számos szakértő foglalkozott, és általános áttekintés helyett inkább G. L. Prestige kiváló elemzésére hívnánk föl a figyelmet.[17] A görög πρόσωπων elsősorban tényleg arcot, illetve drámai szereplőt jelentett, noha nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy az ókor szakemberei ezt világosan megkülönböztették az álarc (προσωπεῖον) fogalmától. Alexandriai Kelemen rója fel a magukat felcicomázó, arcukat festő nőknek, hogy arcukból álarcot csinálnak (προσωπεῖα ποιούσας τὰ πρόσωπα).[18]

[11] Joseph B. Lightfoot: Amphilochius of Iconium, in William Smith – Henry Wace (eds.): *A Dictionary of Christian Biography*, 4. vols, London, John Murray, 1877–1887, I, 103–107 (104).

[12] Baszileiosz *A Szent Lélekről* c. művét Amphilokhiosznak ajánlotta. Lásd Caesareai Baszileiosz: A Szentlélekről I, 1, 1–6, in B. Pruche (éd.): *Basile de Césarée: Sur le Saint-Esprit*, Sources Chrétiennes 17, Paris, Cerf, 1947, 106.

[13] Küroszi Theodórétosz: Historia ecclesiastica, V, 16. in L. Parmentier – F. Schweidler (eds.): *Theodoret: Kirchengeschichte,* Die griechischen christlichen Schriftsteller 44, Berlin, Akademie Verlag, 1954, 305–306.

[14] Fennmaradt írásai és töredékei nagy részének magyar fordítását lásd Vanyó László (szerk.): *A kappadókiai atyák,* Ókeresztény írók 6, Budapest, Szent István Társulat, 1983, 805–832.

[15] Bugár M. István: *Szabadság, szeretet, személy. Az ókeresztény teológia antropológiai vetülete*, Catena Monográfiák 15, Budapest, Kairosz, 2013, 70.

[16] Uo. 70. és 74.

[17] G. L. Prestige: *God in Patristic Thought,* London, SPCK, 1952, 157–178.

[18] Lásd Alexandriai Kelemen: *Paidagógosz (A nevelő)* 3, 2, 11, 2. ford. Tóth Vencel, Ókeresztény örökségünk 18, Budapest, Jel Kiadó, 2013. Vö. Prestige: *God in Patristic Thought*, 157.

Studia_Caroliensa_2016.indd 204 2016.07.05. 11:29:32

A személy mivolt továbbá viszonyt is feltételez, ahogyan Aquinói Tamást idézve Bugár István is megállapítja.[19] A kappadókiai atyák által bevezetett pontosítás, az úgynevezett neoniceánus vagy újnikaiai terminológia letisztulása szintén kulcsfontosságú a személy fogalmának tisztázásához.[20] Az eredetileg Baszileiosz 38. leveleként számon tartott, de valójában Nüsszai Gergelytől származó írás – különösen az abban szereplő szivárvány-hasonlat – az általános lényeg és az egyedi valóság szabatos megkülönböztetésének mérföldköve a teológiai szakirodalomban.[21] Mivel Amphilokhiosz nemcsak rokoni és baráti, hanem szellemi és tanbeli szempontból is nagyon közel állt a három kappadókiai tanítóhoz, barátaival egybehangzóan vélekedett a személy fogalmáról is.

A személyre és a személyazonosságra vonatkozó egész fogalomrendszerünk elválaszthatatlanul kötődik nemcsak a filozófia és a teológia, hanem pl. a lélektan ezzel kapcsolatos 20. és 21. századi felismeréseihez. Anélkül, hogy az idevágó szakirodalmat végignéznénk, megállapítható, hogy a viszonyt jelentő, azt feltételező „személy" fogalma ebben az értelemben közelíthető ugyan a „lélekhez", sőt, viszonylagosan talán némiképp függetleníthető is a testtől, de mégsem teljesen. Erre éppen a nyelvben meghonosodott szokványos formulák nem biztosítanak lehetőséget. Ha pl. azt mondom, hogy „lélekben ott voltam" valahol, az mindenki számára egyértelműen azt jelenti: nem voltam ott a magam fizikai, testi valóságában. Ha viszont azt mondom, hogy ezen és ezen az eseményen „személyesen ott voltam", akkor kivétel nélkül mindenki tudni fogja: testi, fizikai értelemben részt vettem ott. Tehát nem lehettem másutt. Magyarán: a hétköznapi szóhasználat szerint a „személyem" még mindig ugyanott volt (van?), ahol a testem. Ha pedig a 21. században, a pszichológia, a szociológia és megannyi személyiségtudomány megfogalmazott felismerései után is így fogalmazunk, akkor nem kérhetünk számon az ókori szerzőktől olyasmit, amin még mi sem tettük túl magunkat. Mindazonáltal érdemes megvizsgálni azt, ahogyan ezek

[19] „Persona significat relatio." Aq. Tamás *Summa Theol.* I, q9, a4. Bugár: *Szabadság, szeretet, személy*, 77.

[20] A *Niceai* (*Nikaiai*) *Hitvallás* záradékában szinonimaként szereplő οὐσία és a ὑπόστασις helyes értelmét csak a kappadókiai atyák tudták visszaadni azáltal, hogy visszatértek az Órigenésztől örökölt alaptételhez: a Szentháromságban egy οὐσία és három ὑπόστασις van. Az előbbi az általános (tehát közös) isteni lényeget, az utóbbi a három egyéni létmódot, az Atya, a Fiú és a Szent Lélek személyi valóságát jelöli. A kappadókiaiak által meghonosított szóhasználatot nevezi a szakirodalom neoniceánus vagy újniceai (újnikaiai) terminológiának.

[21] Pszeudo-Baszileiosz (Nüsszai Gergely), *38. levél*, 5. Magyar fordítását lásd Ókeresztény írók 6, 247–248. Vö. R. M. Hübner: Gregor von Nyssa als Verfasser der sog. Ep. 38 des Basilius, in J. Fontaine – Ch. Kannengiesser (ed.): *Epektasis. Mélanges patristiques offerts au Cardinal Jean Daniélou,* Párizs 1972, 463–491; J. Zachhuber: Nochmals: Der 38. Brief des Basilius von Caesarea als Werk des Gregor von Nyssa, *Zeitschrift für Antikes Christentum* 7 (2003/1), 73–90.

Studia_Caroliensa_2016.indd 205 2016.07.05. 11:29:32

a szerzők az akkori fogalmakkal – éppen a jelenkori, jóval árnyaltabb személyfogalom korában – mit üzenhetnek.

Még mielőtt visszatérnénk Amphilokhioszhoz, tisztáznunk kell a személy behatároltságának kérdését is. Számunkra, emberek számára ugyanis a személy valamiképpen helyhez kötött, azaz nem végtelen. Éppen ezért nehéz nekünk Istent személyként felfognunk, hiszen folyton a mi korlátozott személyi mivoltunk alapján akarjuk őt elképzelni, és nem megfordítva. Márpedig ő a tökéletes, azaz végtelen személy, és mi vagyunk a másolat. Gyakorlati példával élve: ha az ember imádkozik, akkor négyszemközt beszél Istennel. De mi van akkor, ha pl. egyszerre hétmilliárd ember imádkozik? Mindenki négyszemközt van Ővele? Igen, mert az ő személye végtelen, még akkor is, ha ezt mi, a magunk véges, helyhez, sőt testhez kötött állapotában nem tudjuk felfogni. Nem egyfolytában pillantgat a hétmilliárd egyszerre imádkozó között egyikről a másikra, hogy elelkapja valamelyikünk tekintetét, hanem mindenkire egyszerre néz, senkiről nem veszi le a szemét. És eközben mindenkivel, mindvégig négyszemközt van.

Harmadik, és egyben utolsó észrevételünk a személy jogi típusú értelmezéséhez vezet. A jog a fizikai személyt mindmáig szigorúan testhez kötötten tudja értelmezni. Pl. *alibim* csak akkor lehet, ha igazolni tudom: adott bűncselekmény elkövetésének idején személyesen – azaz testileg! – máshol voltam. Csupán érdekességképpen jegyezzük meg: mi emberek, tudunk és tudhatunk adott esetben alibit igazolni. Istennek nincs és nem is lehet alibije. Olyan nincs, hogy ő valamikor, bármikor, valahol, bárhol *személyesen* nem volt „jelen". Továbbá, a mi személyiségjegyeinkhez szervesen hozzátartoznak a külső, testi tulajdonságaink is. *Személyleírásról* beszél minden olyan jogi jelentőséggel bíró dokumentum, amelyen tulajdonképpen a *testi* tulajdonságainkat (szem színe, arc formája, magasság stb.) tüntetik fel.

A fentiek alapján talán világosabban érthető, hogy ha a „személy" még a mi korunk hétköznapi, emberi kapcsolatokra vonatkozó, illetve jogi gondolkozásában sem választható el a testtől, akkor ez még kevésbé lehetett másképpen az ókor embere számára. A történelem során nagyon kevesen tudtak mindettől elvonatkoztatni, hogy ekképpen határozottan meg tudják különböztetni egymástól a személyt és a testet. Plótinoszról jegyezték fel, hogy egyenesen szégyellte, hogy teste van: ezért nem engedte, hogy képmást készítsenek róla.[22] Mégis készült: igaz, hogy csak egyről tudunk.

Nem járunk talán messze a valóságtól, ha azt feltételezzük, hogy az ókori keresztyének számára – ahogy a mi számunkra is – a test feltámadásának gon-

[22] Porphüriosz: Vita Plotini (Plótinosz élete) I, 1–10, in Paul Henry – Hans-Rudolf Schwyzer (ed.): *Plotini Opera* I, Oxford, Clarendon Press, 1964.

Studia_Caroliensa_2016.indd 206 2016.07.05. 11:29:32

dolata elsősorban a személyazonosság megőrzésének kimondását és megvallását jelentette. Jézus feltámadásában nemcsak maga a megelevenedés a fontos, hanem az, hogy őt ebben a feltámadott állapotban *fel is ismerték*. Nyilván nem ugyanúgy, mint korábban, hanem oly módon és akkor, ahogyan és amikor ő akarta. Mária először a hangjáról ismeri fel; az emmausi tanítványok kb. két órányi gyaloglás és beszélgetés után[23] már a szálláshelyre érkezve ismerik fel a kenyér megtöréséről. Tamás esetében a legnyilvánvalóbb Jézus személyazonosságának a teste alapján történő megállapítása. Nem megyünk bele a feltámadás előtti és utáni test (az ún. „dicsőséges" test) hasonlóságainak és különbözőségeinek értelmezésébe, csupán jelezzük: Jézus személyes felismeréséhez rendkívül nagy szükség volt arra, hogy őt testi mivoltára vonatkozóan, annak alapján *is* felismerjék.

Mindezek értelmében nem valótlan az a megállapítás, hogy a test feltámadásának gondolata elsősorban a személyazonosság megőrzésével hozható kapcsolatba: az első évszázadtól kezdve mindmáig. Még akkor is, ha a korábbi századok személy-fogalma nem volt azonos a mienkkel. Ez a hitvallásalkotó szándék egyrészt jelzi, hogy mindenki személyesen támad fel (tehát nem valamiféle világlélekbe szívódik fel, hogy személyiség-jegyei eltűnjenek), és Isten mindenkit személyesen állít maga elé: személy a személlyel találkozik. Ebben a megközelítésben viszont egyből másodlagossá válik a feltámadott „test" – ha egyáltalán annak kell neveznünk – mibenlétére vonatkozó mindennemű fejtegetés. Évszázadok távolából éppen ebben nyújthat nekünk segítséget a csupán morzsányi részletekben fellelhető Amphilokhiosz-életmű is.

Fennmaradt írásai alapján úgy tűnik, Amphilokhiosz nem osztotta sem Órigenésznek, sem Nüsszai Gergelynek a „mindenek eredeti állapotába való visszaállítására", az ún. ἀποκατάστασις-ra vonatkozó nézeteit. A Jn 5,19-hez („a Fiú semmit sem tehet önmagától") fűzött magyarázata töredékében ugyanis ezt olvassuk:

Εἰ γὰρ ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ ἁμαρτήσας ἅπαξ ἢ δεύτερον ἐπὶ ὀκτὼ καὶ τριάκοντα ἔτη παραδέδοτο τῇ νόσῳ, τίς ἀμφιβάλλει ὅτι ἀθάνατα κολάζονται οἱ ὁλόκληρον αὐτῶν τὸν βίον ἐν ταῖς ἡδοναῖς ἀναλώσαντες;	Ha ebben a világban valaki egyszer vagy kétszer vétkezik, és harmincnyolc évre átadatik a betegségnek [Jn 5,5], ki vonja kétségbe, hogy vég nélkül bűnhődnek azok, akik egész életüket a gyönyörökre pazarolták?[24]

[23] Jeruzsálem és Emmaus távolsága Lk 24,13 szerint 60 futamatnyi, azaz 60×178 méter (ennyi volt általában a görög sztádion hossza). Itt tehát majdnem 11 kilométernyi út megtételéről van szó, amely az átlagos 5–6 km/h gyalogos sebességhez mérten két órát vesz igénybe.

[24] Amphilokhiosz, *7. töredék* in C. Datema (ed.), *Amphilochii Iconiensis Opera*, Turnhout, Brepols, 1978, *fragm.* 7, 3–6.; Ókeresztény írók VI, 825. (Vanyó László fordítása.)

Studia_Caroliensa_2016.indd 207 2016.07.05. 11:29:32

A figyelmeztetés súlyosságát növeli, hogy Amphilokhiosz a vég nélküli bűnhődést szó szerint „halál nélküli" (ἀθάνατα) büntetésnek nevezi, mintegy jelezve, hogy az elkárhozottak számára még a teljes megsemmisülés, a létből való kihullás lehetősége sem adatik meg.

Külön érdeklődésre tart számot Amphilokhiosznak a feltámadással kapcsolatos felfogása. Mivel napjainkban is számos vita folyik a test feltámadásáról szóló hitvallási tétel értelmezése körül, talán nem árt a kérdést egy olyan teológus szavain keresztül megközelíteni, aki világosan látta a különbséget a hústest (σάρξ) és a test (σῶμα) között, továbbá ragaszkodott a személyes feltámadás gondolatához, illetve ahhoz, hogy a megholt azonos a feltámadottal: akár Krisztusról, akár pedig rólunk legyen szó. Jelen írásunk fő tézise így hangzik: ha helyesen értelmezzük Amphilokhiosz fogalomhasználatát és formuláit, még a töredékes formában fennmaradt írásai alapján is nyilvánvaló, hogy saját korának eszközeivel és kifejezéseivel olyan meghatározását adta a feltámadásnak, amelyet ma *a személyazonosság megőrzése*ként tarthatunk számon. Az alábbi szövegben érdemes végigkísérni a két kifejezés – a hústest (σάρξ) és a test (σῶμα) – használatának módját és értelmét. Amphilokhiosz nemcsak Krisztus testének látszatmivolta ellen küzdött, hanem azt is világossá akarta tenni, hogy feltámadása után, megdicsőült állapotában is ugyanaz maradt, aki azelőtt volt:

Μετὰ γὰρ τὴν ἀνάστασιν ὁ κύριος τὰ συναμφότερα δείκνυσι, καὶ ὅτι οὐ τοιοῦτον τὸ σῶμα, καὶ ὅτι τοῦτο τὸ ἀνιστάμενον. Ἀναμνήσθητι τῆς ἱστορίας. Ἦσαν οἱ μαθηταὶ συνειλεγμένοι μετὰ τὸ πάθος καὶ τὴν ἀνάστασιν καὶ τῶν θυρῶν κεκλεισμένων ἔστη μέσος αὐτῶν ὁ κύριος. Οὐδέποτε τοῦτο πρὸ τοῦ πάθους ἐποίησε. Μὴ γὰρ οὐκ ἠδύνατο ὁ Χριστὸς καὶ πάλαι τοῦτο ποιῆσαι; Πάντα γὰρ τῷ θεῷ δυνατά.

Ἀλλ᾽ οὐκ ἐποίησε πρὸ τοῦ πάθους, ἵνα μὴ νομίσῃς φαντασίαν τὴν οἰκονομίαν, ἢ δόκησιν, μηδὲ πνευματικὴν οἰηθῇς τοῦ Χριστοῦ τὴν σάρκα, μηδὲ ἐξ οὐρανῶν κατελθοῦσαν, μηδὲ ἑτεροούσιον τῇ ἡμετέρᾳ σαρκί.

Az Úr a feltámadás után mindkettőt bizonyítja: azt is, hogy teste nem ugyanolyan, de azt is, hogy ez az, amit feltámasztott. Emlékezz a történetre. A szenvedés és feltámadás után a tanítványok együtt voltak, és a bezárt ajtókon át megjelent közöttük az Úr [Jn 20, 19]. Szenvedése előtt soha nem tett ilyet. Tán csak nem azért, mert Krisztus ezt korábban nem is lett volna képes megtenni? Hiszen Istennek minden lehetséges [Mk 10, 27].
Mégsem tette ezt szenvedése előtt, nehogy képzelgésnek és látszatnak tartsd az üdvrendet, se szelleminek ne véld Krisztus hústestét, se mennyből alászállónak, se a mienktől eltérő lényegűnek.[25]

[25] Amphilokhiosz: *Arról, hogy „a Fiú semmit sem tehet önmagától"* (Jn 5,19), *fragm.* 6, 8–17.; Ókeresztény írók VI, 824. (Vanyó László fordítása.)

A test minőségének vagy mibenlétének megváltozása dacára Amphilokhiosz hangsúlyozza: nem más támadott fel harmadnapon, hanem ugyanaz az Úr, aki kiszenvedett. A test tulajdonságainak megváltozása, illetve e képességek feltámadás utáni megmutatása semmit nem módosít az alaptényen: Krisztus *ugyanaz*, akit a tanítványok a szenvedése és halála előtt is ismertek.

Szerzőnk érdekes módon Krisztus feltámadott testével hozza kapcsolatba az eukarisztia kérdését. Azok, akik Krisztus testét szelleminek vagy mennyeinek vélik, magát az eukarisztiát hiteltelenítik, illetve – Amphilokhiosz szavai szerint – „az eukarisztia által káromkodnak". Ez a kijelentés jelzi, mennyire fontos volt a régi tanítók számára, hogy Krisztusnak a miénkkel egylényegű, ugyanakkor megdicsőült teste táplál minket az örökéletre:

Ταῦτα γὰρ πάντα τινὲς φαντασθέντες, καὶ σεμνύνειν νομίζοντες διὰ τούτων τὸν κύριον, λελήθασι σφᾶς αὐτοὺς διὰ τῆς εὐχαριστίας βλασφημοῦντες, καὶ ψεῦδος κατηγοροῦντες τῆς ἀληθείας, πρὸς τὸ καὶ παντάπασιν ἄλογον τὸ ψεῦδος τυγχάνειν.	Némelyek mind efféléket képzelnek, és úgy vélik, hogy ezáltal megtisztelik az Urat, miközben magukról megfeledkezve az eukarisztia által káromkodnak, és hazugságnak nyilvánítják az igazságot. Továbbá, ami hazug, az teljességgel értelmetlen is.[26]

Krisztussal való közösségünk alapja Amphilokhiosz szerint a közös emberi természet, amely összekapcsol vele. Nazianzoszi Gergely híres gondolatát – „amit nem öltött fel, azt nem váltotta meg"[27] – a testre (és közvetetten a *személyre*) vonatkoztatva Ikonium püspöke arra következtet, hogy csak akkor van közösségünk Krisztussal, ha ő ugyanolyan emberi természetet (és azzal együtt ugyanolyan testet) öltött magára, mint a mienk:

Εἰ γὰρ ἕτερον ἀνέλαβε σῶμα, τί πρὸς τὸ ἐμὸν τὸ τῆς σωτηρίας δεόμενον; Εἰ ἐξ οὐρανῶν κατήγαγε σάρκα, τί πρὸς τὴν ἐμὴν σάρκα τὴν ἐκ τῆς γῆς εἰλημμένην;	Ha ugyanis más testet vett fel, akkor mi köze van az én megváltásra szoruló testemhez? Ha a mennyből hozta hústestét, mi köze van az én földből vétetett hústestemhez?[28]

[26] Uo.

[27] „Ami ugyanis nem vétetett fel, az meggyógyítatlanul maradt; ami pedig Istennel egyesült, az meg is váltatott. (Τὸ γὰρ ἀπρόσληπτον, ἀθεράπευτον· ὃ δὲ ἥνωται τῷ θεῷ, τοῦτο καὶ σῴζεται.)" Nazianzoszi Gergely, 101. *Levél Kledonioszhoz,* 32, in P. Gallay (ed.): *Grégoire de Nazianze: Lettres théologiques*, Sources Chrétiennes 208, Paris, Cerf, 1974.

[28] Amphilokhiosz: *Arról, hogy „a Fiú semmit sem tehet önmagától"* (Jn 5,19), *fragm.* 6.

Studia_Caroliensa_2016.indd 209 2016.07.05. 11:29:32

Íme, a mi emberi kategóriáink szerint a testnek igenis köze van a személyhez: hiszen Krisztusnak is valóságos emberi teste volt, amelyben őt Názáreti Jézusként lehetett felismerni. Amikor az Ige magára veszi a mi testünket, ezzel egyszersmind alá is veti magát a mi gondolkodásunk törvényeinek: alkalmazkodik hozzájuk. Isten így, a személyre és a testre vonatkozó alacsony szintű felfogásunk elfogadásával mérsékli magát hozzánk Krisztusban. A közte és köztünk lévő személyes közösség – Amphilokhiosz fenti mondatával egybehangzóan – nem választható el a testi valóságtól sem. A fenti idézet – mai kifejezéseinkkel élve – így is értelmezhető: ha Jézus más fajta személy (pl. végtelen), akkor mi köze van az én megváltásra szoruló véges személyiségemhez? Ha a mennyből hozta a maga végtelen személyiségét, mi köze van az én földből vétetett, földhözragadt, helyhez kötött személyiségemhez?

Úgy véljük, nem követünk el erőszakot a rég megholt tanító mondatain, ha kijelentését a fenti módon értelmezzük a jelen kor számára. Hiszen Jézus valóságos testi mivoltának hangsúlyozása az óegyházi teológiában mindig egyetlen igazság kimondása miatt volt fontos: ti., hogy ő valóságos *ember*, azaz valóságos emberi *személy*. Ezt a tételt az illető kor nyelvén csak így lehetett kifejezni. Sőt, ma is alig tudjuk jobban. Jézust ebben a testben ismerték meg és ismerték fel: feltámadása előtt és után. Így maradhatott meg az ő személyazonossága mindazok számára, akik szenvedése előtt és után követték őt.

Pál apostolnak a kétféle testről (σῶμα-ról) szóló tanítását szerzőnk szintén találó módon ragadja meg. Noha történtek kísérletek arra nézve, hogy az 1Kor 15,44-ben szereplő σῶμα ψυχικόν-t „lelki testnek", a σῶμα πνευματικόν-t pedig „szellemi testnek" fordítsuk, a magyar bibliafordítások többnyire megmaradtak a Károlitól örökölt „érzéki test" és „lelki test" változatnál. Mivel a ψυχή nem csupán lelket, hanem életet is jelent (azaz nem annyira transzcendens fogalom, mint gondolnánk), az érzékek pedig az élettel együtt működnek, a fordítás ebben a formában helyes.

Érdemes megfigyelni, hogy az apostolnál mindkét esetben σῶμα-val találkozunk, nem σάρξ-szal. A σῶμα ψυχικόν-t a σῶμα πνευματικόν-tól nem az különbözteti meg, hogy semmi közük egymáshoz – hiszen mindkettőben felfedezhető a személy azonossága –, hanem abban, hogy az utóbbi az előbbinek a megdicsőült, a romlandóságtól és halandóságtól megszabadított formája. Amphilokhiosz velős megfogalmazása szerint: *ugyanaz*, de nem *ugyanolyan*.

Studia_Caroliensa_2016.indd 210 2016.07.05. 11:29:33

Διὰ ταῦτα μὲν οὖν, οὐ πρὸ τοῦ πάθους, ἀλλὰ μετὰ τὸ πάθος, τῶν θυρῶν κεκλεισμένων ἔστη τῶν μαθητῶν μέσος ὁ κύριος, ἵνα γνῷς ὅτι καὶ σοῦ τὸ ψυχικὸν σῶμα σπαρὲν ἐγείρεται σῶμα πνευματικόν. Ἵνα δὲ μὴ πάλιν ἄλλο νομίσῃς εἶναι τὸ ἀνιστάμενον, τοῦ Θωμᾶ πρὸς τὴν ἀνάστασιν ἀπιστήσαντος, δείκνυσιν αὐτῷ τοὺς τύπους τῶν ἥλων, δείκνυσιν αὐτῷ τῶν τραυμάτων τὰ ἴχνη.

Ἆρ᾽ οὐκ ἴσχυεν ἑαυτὸν ἰάσασθαι καὶ ταῦτα μετὰ τὴν ἀνάστασιν, ὁ πάντας καὶ πρὸ τῆς ἀναστάσεως ἰασάμενος; Ἀλλὰ δι᾽ ὧν μὲν τοὺς τύπους τῶν ἥλων δείκνυσι, παραδίδωσιν ὅτι τοῦτο· δι᾽ ὧν δὲ κεκλεισμένων τῶν θυρῶν εἴσεισι, δείκνυσιν ὅτι οὐ τοιοῦτο. Τοῦτο μέν, ἵνα πληρώσῃ τὸν τρόπον τῆς οἰκονομίας ἐγείρας τὸ νενεκρωμένον, οὐ τοιοῦτον δέ, ἵνα μὴ πάλιν ὑποπέσῃ φθορᾷ, μηδὲ πάλιν ὑποστῇ θάνατον.

Az Úr éppen ezért nem a szenvedés előtt, hanem a szenvedés után jelent meg tanítványai között a bezárt ajtókon keresztül, hogy megismerd: a te elvetett érzéki testedet lelki testként támasztja fel [1Kor 15, 44]. De hogy ne véld ismét másnak a feltámasztottat, s mivel Tamás sem hitt a feltámadásban, megmutatja neki a szegek helyét [Jn 20, 25–27], és megmutatja neki a sebek nyomait.
Vajon éppen a feltámadás után nem tudta önmagát meggyógyítani az, aki feltámadása előtt is mindenkit gyógyított? Azáltal, hogy megmutatja a szegek helyét, bizonyítja, hogy [a test] ugyanaz; azzal pedig, hogy átmegy a bezárt ajtókon, jelzi, hogy [a test] nem ugyanolyan. Egyrészt ugyanaz, hogy az üdvrendet beteljesítve feltámassza a megholtat; másrészt nem ugyanolyan, nehogy ismét romlás alá essen, és ne jusson újfent halálra.[29]

Ebből a szövegrészből tűnik ki legvilágosabban, hogy szerzőnk a saját korának fogalmaival nem egyszerűen *testi* azonosságról, hanem a *személy* azonosságáról beszél. A feltámadott Krisztusnak nem egyszerűen a *teste*, hanem a *személye* is ugyanaz. Éppen azért nem gyógyítja meg önmagát (nem tünteti el önmagáról a sebhelyeket, noha nyilván megtehetné), mert eleve alávetette magát a testre és a személyre vonatkozó emberi gondolkodás törvényeinek: ha Tamásnak valóban arra van szüksége, hogy a sebhelyek láttán ismerje fel Mesterét, akkor ez ne legyen akadály. Ő viszont nem a Mester *testét*, hanem az ő *személyét* ismeri fel, és személyként nevezi meg az örökkévalót: „Én Uram és én Istenem!"

Amphilokhiosz kulcsmondata így nemcsak a negyedik, hanem a huszonegyedik század számára is üzenetértékű: a feltámadott Krisztus teste *ugyanaz*, de nem *ugyanolyan*. Azaz a test minőségének megváltozása ellenére a *személyazo-*

[29] Amphilokhiosz: *Fragm.* 6, 24–36.

Studia_Caroliensa_2016.indd 211 2016.07.05. 11:29:33

nosság az, ami végül is megmarad. És ez a feltámadás legfontosabb hitbeli ténye. Következésképpen ez nemcsak Krisztus feltámadására, hanem a mi feltámadásunkra is vonatkozik. Krisztus nem *mást*, nem más *testet*, és legfőképpen nem más *személyt* támasztott fel. Ugyanígy cselekszik majd velünk is, ahogy az alábbi töredékből is világosan kiderül:

Οὐδὲ γὰρ εἶχε φύσιν ὑπὸ φθορᾶς κατέχεσθαι τὴν ζωήν, διόπερ οὐχ ἡ θεότης εἰς πάθος κατεσπάσθη. Πῶς γάρ; Ἀλλ΄ ἡ ἀνθρωπότης εἰς ἀφθαρσίαν ἀνεκαινίσθη.

Δεῖ γάρ, φησί, τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀθανασίαν καὶ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν. Ὁρᾷς τὴν ἀκρίβειαν; Τὸ θνητὸν τοῦτο ἔδειξε δεικτικῶς, ἵνα μὴ ἄλλης νομίσῃς σαρκὸς ἀνάστασιν.

Az ő természete ugyanis nem olyan volt, hogy a romlás az ő életét hatalmában tarthatta volna: éppen ezért nem az istenség vettetett a szenvedés alá. Mert hogy is van? Éppen az emberség újíttatott meg a romolhatatlanságra.
„Mert szükséges – mondja –, hogy ez a halandó [test] halhatatlanságot öltsön magára, és ez a romlandó [test] romolhatatlanságot öltsön magára" [1Kor 15, 53]. Látod-e a pontos fogalmazást? Világosan jelzi: „*ez* a halandó", nehogy más hústest feltámadására gondolj. [30]

Krisztus isteni természete tehát nem vált áldozatává a romlásnak, hanem éppen ellenkezőleg: az emberi természet őáltala nyerte el a romolhatatlanságot. Mindennek értelme és célja pedig kizárólag az, hogy bennünket egyen-egyenként biztosítson a magunk feltámadása felől. A szerző így teszi teljesen és félreérthetetlenül *személyessé* az önazonosságom megőrzésével egybekötött feltámadás kérdését. Ne más *hústest*, ne más *személy* feltámadására gondolj, mert rólad van szó. És ebben az ismét viszonyt jelentő, feltételező és teremtő személyi összefüggésben már teljesen mellékessé válik az, amin oly sokszor fölöslegesen vitatkoztak: hogy Isten vajon a régen elporladt, vadállatok által széttépett, a tenger habjai között réges-régen eloszlott testek atomjaiból, molekuláiból, sejtjeiből építi-e újra a feltámasztandó embert? A test feltámadásáról szóló hitvallási formula helyes értelmezéséhez Amphilokhiosz szolgáltatja a kulcsot: *ugyanaz*, de *nem ugyanolyan*. Ugyanaz a személy, noha nem ugyanolyan, mint ahogyan a földi életben ismertük. De hiszen ez már nem is olyan élet, mint a földi. Mert mi nem a láthatókra nézünk, hanem a láthatatlanokra, hiszen azok az örökkévalók.

[30] *Arról, hogy „a Fiú semmit sem tehet önmagától"* (Jn 5,19), *fragm.* 6, 8–42; Ókeresztény írók VI, 824–825. (Vanyó László fordítása.)

Studia_Caroliensa_2016.indd 212 2016.07.05. 11:29:33

BIBLIOGRÁFIA

Abramowski, Luise: Was hat das Nicaeno-Constantinopolitanum (C) mit dem Konzil von Konstantinopel zu tun?, *Theologie und Philosophie,* 67, 1992, 481–513.

Alexandriai Kelemen: *Paidagógosz (A nevelő)*, ford. Tóth Vencel, Ókeresztény örökségünk 18, Budapest, Jel Kiadó, 2013.

Bugár M. István: *Szabadság, szeretet, személy. Az ókeresztény teológia antropológiai vetülete*, Catena Monográfiák 15, Budapest, Kairosz, 2013.

Datema, C. (ed.), *Amphilochii Iconiensis Opera,* Turnhout, Brepols, 1978.

Denzinger, Heinrich – Schönmetzer, Adolf (szerk.): *Enchiridion Symbolorum Definitionum et Declarationum de rebus fidei et morum,* 33. kiadás, Freiburg, Herder, 1965.

Gallay, P. (ed.): *Grégoire de Nazianze: Lettres théologiques*, Sources Chrétiennes 208, Paris, Cerf, 1974.

Hefele, Karl Joseph: *A History of the Christian Councils*, trans. William Clark, 1–5. vols., Edinburgh, T&T Clark, 1872–1896.

Henry, Paul – Schwyzer, Hans-Rudolf (ed.): *Plotini Opera* I, Oxford, Clarendon Press, 1964.

Hübner, R. M.: Gregor von Nyssa als Verfasser der sog. Ep. 38 des Basilius, in J. Fontaine – Ch. Kannengiesser (eds.): *Epektasis. Mélanges patristiques offerts au Cardinal Jean Daniélou*, Paris, Beauchesne, 1972, 463–491.

Lightfoot, Joseph B.: Amphilochius of Iconium, in William Smith – Henry Wace (eds.): *A Dictionary of Christian Biography*, 4 vols, London, John Murray, 1877–1887, I, 103–107.

Mingana, Alphonse: *Commentary of Theodore of Mopsuestia On the Nicene Creed*, Woodbroke Studies 5, Cambridge, W. Heffer & Sons, 1932.

Parmentier, L. – Schweidler, F. (ed.): *Theodoret: Kirchengeschichte*, Die griechischen christlichen Schriftsteller 44, Berlin, Akademie Verlag, 1954.

Pásztori-Kupán István: Az úgynevezett Niceai–Konstantinápolyi Hitvallás dogmatörténeti háttere, *Studia Doctorum Theologiae Protestantis* I, Kolozsvár, 2010, 195–218.

Prestige, G. L.: *God in Patristic Thought*, London, SPCK, 1952.

Pruche, B. (éd.): *Basile de Césarée: Sur le Saint-Esprit*, Sources Chrétiennes 17, Paris, Cerf, 1947.

Vanyó László (szerk.): *A kappadókiai atyák,* Ókeresztény írók 6, Budapest, Szent István Társulat, 1983.

Zachhuber, Johannes: Nochmals: Der 38. Brief des Basilius von Caesarea als Werk des Gregor von Nyssa, *Zeitschrift für Antikes Christentum* 7, 2003/1, 73–90.

Studia_Caroliensa_2016.indd 213 2016.07.05. 11:29:33

PSZICHOLÓGIA ÉS PEDAGÓGIA

Studia_Caroliensa_2016.indd 215 2016.07.05. 11:29:33

SZUMMER CSABA

AZ OKKULTISTA FAJELMÉLETTŐL A NEONÁCI OKKULTIZMUSIG

A nácizmus mind morális, mind pedig kognitív szempontból regresszív jelenségeket produkált a német történelemben. A német tudomány ezekben az években egyszerre jelentett valódi tudományt, komoly eredményeket érve el a rakétatechnikától a filozófiáig, és *áltudományt,* a meghamisított történelemírástól az eltorzított genetikáig, olykor akár a fizikáig. A III. Birodalomban az árja faj nordikus eredetmítoszát és civilizációteremtő teljesítményét a történelmi tények szelektív felhasználásával és eltorzított értelmezésével próbálták alátámasztani, ahogyan erről a náci rendszer hivatalos bestsellere, Alfred Rosenberg könyve, *A huszadi század mítosza* is tanúskodik.

A náci vezetők állítólagos okkultizmusáról számos téves hiedelem kering tudományos forrásokban is. Németh István például okkultista hiedelmeket tulajdonít Hitlernek és Hessnek, Cezary Michalsky 37%-os [sic!] halálozási arányról beszél az SS-tagok okkultista beavatási próbái során,[1] és még olyan ismert történészek is eltúlozzák a náci vezetők ezoterikus vonzalmait, mint Ian Kershaw.[2,3] A valóságban a *kész, kifejlett náci ideológiai gépezet* működtetésében az ezoterikus világkép és az okkult fantáziák nem játszottak lényeges szerepet, s többnyire még az áltudományos kutatási programok sem kapcsolódtak közvetlenül okkultista „tanokhoz". Tény azonban, hogy Himmler – a náci vezetők közül egyedüliként – mélységesen hitt okkultista-ezoterikus teóriákban, valamint különös módon a náci mozgalom indulásakor is egy okkultista eredetű szervezet, a müncheni Thule Társaság bábáskodott (erről később még lesz szó).

[1] Cezary Michalski: *A nácizmus ezoterikus forrásai,* ford. Keresztes Gáspár, Budapest, Európa, 2005, 105.

[2] Vö. Ian Kershaw: *Hitler, 1889–1936: Hubris,* W. W. Norton & Company Kershaw, 2000, 138–139.

[3] Ezen hiedelmek két fontos forrása Rudolf Sebottendorf könyve volt, amelyben Sebottendorf ugyancsak eltúlozza saját hatását Hitlerre és a nácikra – *Bevor Hitler kam* (Mielőtt Hitler jött) –, valamint Hermann Rauschning könyve – *Asztali beszélgetések Hitlerrel* –, amely a 2. világháború előestéjén jelent meg Franciaországban, és amely Hitlert mint gonosz természetfeletti erők által megszállt személyiséget állítja elénk.

Studia_Caroliensa_2016.indd 217 2016.07.05. 11:29:33

Írásomban három kérdésre keresek választ. Először: hozzájárulhattak-e az I. világháború körül kialakult rasszista okkultista hiedelmek a náci fajelmélet megszületéséhez és későbbi népszerűségéhez? Másodszor: milyen ezoterikus-okkultista hiedelmek-fantáziák kapcsolódtak a II. világháború után, a hatvanas évektől kezdődően Hitlerhez és a nácikhoz a populáris kultúrában és a neonáci szubkultúrában? Végül harmadszor: vannak-e közös vonásai a múlt századfordulón megszületett ariozófiának és az ezredforduló náci témájú és neonáci *fantasy* és *sci-fi* mitológiájának?

MI AZ OKKULT?

Az *Oxford értelmező szótár* az „okkult" kifejezés első felbukkanását 1545-ben regisztrálja a következő értelemmel: „ésszel föl nem fogható, meg nem érthető; a megértés vagy a közönséges tudás határain túl lévő". 1633-ra a fogalom kibővül a következő jelentéssel: az „okkult" ősi és középkori tudományokból származó tudás, az okkult tudás birtokosára „titkos és rejtélyes természetű tevékenységek (mint a mágia, az alkímia, az asztrológia, a theozófia) ismerete és használata" jellemző.[4] Az okkultista áramlatokat laza szövésű, szinkretikus gondolati építkezés jellemezi. Szeretnek „ősi tanokra" hivatkozni, és a legkevésbé sem riadnak vissza attól, hogy mesterségesen gyártsanak maguknak ilyen szövegeket, forrásokat.

A hellenisztikus kultúra hanyatlásával az okkultizmus hosszú időre eltűnik Európából, s csak a reneszánsz idején bukkan fel újra.

VALLÁS KONTRA OKKULTIZMUS

Ha meg akarjuk érteni az okkultista mozgalmakat és az ezoterikus-okkultista világképet, akkor nem csupán a tudománnyal, hanem a vallással is szembe kell állítanunk őket.[5] Mind a vallást, mind pedig az okkultat a transzcendens-spirituális kategóriák (Isten, magasabb rendű értelem a világban, a fizikai valóságon

[4] Idézi Mircea Eliade: Az okkult és a modern világ, in uő: *Okkultizmus, boszorkányság és kulturális divatok,* Budapest, Ozirisz, 2005, 62.

[5] Az okkultista rendszerekben két eltérő nyelvjáték, a természet kontrolljára törekvő tudomány és a létezőket ihletett és költői módon, sajátos spirituális képzelőerővel megragadó vallás keveredik össze. Külön-külön mind a tudomány, mind pedig a vallás a létezők végtelen sokféleségéhez való legitim viszonyulási módnak tekinthető. Az okkultizmusban megvalósuló bizarr keverékük azonban kulturális szempontból többnyire regresszív jelenség.

Studia_Caroliensa_2016.indd 218 2016.07.05. 11:29:33

túli metafizikai fogalmakon alapuló világlátás) jellemzi, a köztük fennálló különbség mégis jelentős. Eric Robertson Dodds, a jeles grécista, *A görögség és az irracionalitás* szerzője,[6] így ragadja meg a vallás, az okkultizmus és a tudomány közötti kapcsolatot:

> „Az okkultizmus pszeudo-tudomány, vagy pszeudo-tudományok rendszere, amit gyakran támogat valamilyen irracionalista filozófia, és ami mindig korábbi vallások széthullott törmelékeit használja fel. (…) A pszichológia azáltal próbálja az okkultizmust kiküszöbölni, hogy az 'okkultnak' feltételezett jelenségeket racionális kutatás tárgyává teszi, és így bizonyítja szubjektív jellegüket, vagy integrálja őket a tudományos tudás egészébe."[7]

A kereszténység fogalmi eszközeiben, gondolkodási és mentális habitusában együtt fejlődik a modernitással. A katolikus egyház például mindinkább eltávolodik a Biblia szó szerinti értelmezésétől, vagy ahogyan a neves olasz katolikus filozófus, Gianni Vattimo mondja, egyre „könnyebbé", egyre légiesebbé válik, Vattimo kifejezésével „spiritualizálódik". A középkor és az újkor okkultista szerzői ezzel szemben *megrekednek az ókori mágikus és analógiás gondolkodás szintjén*. A 19. századig a katolikus egyház és a többi keresztény egyház magabiztosan uralja a transzcendens élménymezőt és a spirituális gyakorlatokat. A mágia, az okkultizmus, az ezoterizmus, a korábbi pogány vallásokkal keveredő vagy attól független népi vallásosság és hasonlók léteznek ugyan a kereszténység mellett, de csupán búvópatakokként. Az egyház részben primitív babonának tekinti, részben pedig az ördöggel társítja ezeket a mozgalmakat, és kíméletlenül üldözi őket.[8]

[6] Dodds 1961–63 között az 1884-ben alapított „pszichikus", azaz eleinte spiritiszta, később egyre inkább parapszichológiai jelenségeket tanulmányozó londoni székhelyű *Society for Psychical Research* – (*Társaság a Pszichikus Kutatásért* elnöke.

[7] Eric R. Dodds: *A görögség és az irracionalitás,* Budapest, Gond-Cura – Palatinus, 2002, 412.

[8] Uo. 414–420. Dodds szerint az okkultizmus olyankor erősödik fel, amikor az uralkodó vallási konglomerátum meggyengül, ahogyan például a görög felvilágosodást, a reneszánszt vagy a nyugat-európai felvilágosodást követően történt. Chesterton joggal ironizál néhány évvel az első világháború után arról, hogy mióta az emberek nem hisznek Istenben, nem úgy van ám, hogy *semmiben* nem hisznek, hanem mindenfajta bizarr dolgokban hisznek. Kétségtelen, amíg az egyház hatalma és legitimitása erős és megkérdőjelezhetetlen, addig az okkultizmus nem tud populárissá válni.

Studia_Caroliensa_2016.indd 219 2016.07.05. 11:29:33

• Szummer Csaba •

AZ OKKULTIZMUS ÉS A RASSZIZMUS ÖSSZEKAPCSOLÓDÁSA

Nicholas Goodrick-Clarke, a nyugati ezoterikus tradíciók egyik ismert kutatója szerint: „…a korai (prenáci) *völkisch* és pángermán rasszista csoportokat az I. világháború előtt és után erőteljesen befolyásolták az ezoterikus eszmék. A sarkvidékről származó árja nordikus faj mítoszának nyilvánvalóan mély gyökerei vannak, amelyek az európai romantikába és a 19 század végének teozófiájába fúrják le magukat, és az ariozófiához hasonló mozgalmakban virágzanak."[9] A fajelmélet és az okkultizmus a 20. század elejéig külön utakon fejlődik. A *fin-de-siécle* idején azonban felerősödik az okkultizmus, aminek Goodrick-Clarke szerint az alapja „egy erős vágy a modern természettudomány és a vallásos nézetek olyasfajta összeegyeztetésére, amely vissza tudná adni az embernek a világegyetem középpontjában elfoglalt helyét és korábban élvezett méltóságát."[10] A *fin-de-siécle* okkultista hullámában meghatározó szerepet játszik egy vallásalapító ambíciókat dédelgető, széles mitológiai és okkultista műveltséggel rendelkező orosz kalandornő, Helena Petrovna Blavatsky.[11] Madame Blavatsky a nyugati ezoterikus hagyományt a hindu és buddhista vallás terminusaiban fogalmazta újra, továbbá az elektromossággal, a darwini evolúcióval és a 19. század több más természettudományos felfedezésével próbálta integrálni. Helena Blavatsky többnyire sikerrel gyarapította a személyét övező misztikus homályt is. Mint ősi tanok, spirituális bölcsességek hirdetője, magasabb rendű szellemi lények követe lépett fel, állítása szerint tudását csupán általa látott mestereitől kapta. Madame Blavatsky így alkotta meg és hirdette saját mitológiáját, a modern *teozófiát*, miközben hatékony szervezeti kereteket is állított fel mozgalma számára.

A 20. század első két évtizedében a *völkisch* csoportok egy része fogékonynak bizonyul a Blavatsky-féle teozófia rasszista változatára, az *ariozófiára*.[12] Az ariozófia létrehozója két bécsi, Guido (von) List (1848–1919) és Jörg Lanz (von Liebenfels) (1874–1954) volt. List, Lanz, valamint osztrák és német követőik olyan múltba révedő pángermán nacionalisták voltak, akik elutasították az ipa-

[9] Nicholas Goodrick-Clarke: *Black Sun: Aryan Cults, Esoteric Nazism and the Politics of Identity,* New York University Press, 2002, 126.

[10] Nicholas Goodrick-Clarke: *The Occult Roots of Nazism: The Ariosophists of Austria and Germany 1890–1935,* Wellingborough, The Aquarian Press, 1985, 29. (Magyarul Nicholas Goodrick-Clarke: *A nácizmus okkult gyökerei,* Budapest, Nemzetek Európája Könyvkiadó, 2003.)

[11] Lásd *Isis the Unveiled* (A fátyol nélküli Izisz, 1877) és Blavatsky főműve, a *The Secret Doctrine* (A titkos tanítás, 1888).

[12] Goodrick-Clarke: *The Occult Roots of Nazism,* vi.

Studia_Caroliensa_2016.indd 220 2016.07.05. 11:29:33

rosodás és az urbanizáció hozta változásokat, a rurális életforma eltűnését vagy háttérbe szorulását, és akik a soknyelvű Osztrák–Magyar Monarchiában veszélyeztetve látták a német nyelvű etnikum érdekeit, akár puszta fennmaradását is. Gondolkodásukra erőteljes hatást gyakorolt a szociáldarwinizmus, az okkultizmus pedig olyan legitimációs eszköz volt a számukra, amellyel alá tudták támasztani extrém politikai állásfoglalásaikat.

Hangulatában és motívumaiban az ariozófia leginkább proto-náci *fantasy*ként jellemezhető, azzal a lényeges különbséggel, hogy különféle okkult megismerési módokra hivatkozva *igényt formált a történelmi valóság státuszára*. Az ariozófia alapítói egy történelem előtti árja aranykort festettek le, amelyben bölcs gnosztikus papok hirdettek okkultista-rasszista doktrínákat, és uralkodtak egy felsőbbrendű és romlatlan nép felett. Az égen három nap ragyogott, az ember mellett óriások és törpék éltek a földön stb. Mindez lehetne a képzelet ártatlan játéka is, mint Schlegel fantáziái az árjákról, vagy Tolkien mitologikus mesevilága, *A Gyűrűk Ura*, csakhogy az ariofózusok mesevilágát minden ízében áthatja a paranoiás gyűlölet. Az ariozófia kétpólusú történetszemlélete szerint a fajilag makulátlan, erkölcsileg tiszta és természetfeletti képességekkel rendelkező ember-istenek teuton világát az alsóbbrendű fajok, és különösen a zsidók összeesküvése pusztította el azáltal, hogy a kereszténységgel vagy más bomlasztó eszmerendszerekkel alattomos módon felszabadította az alsóbbrendű fajokat a germán uralom alól. Az eredmény gazdasági káosz, politikai bizonytalanság, erkölcsi és fizikai elkorcsosulás lett. Lanz „teozoológiája" szerint a felsőbbrendű árják, a szőkék, magasak, kékszeműek alsóbbrendű, félállati lényekkel fajtalankodtak, és e bűnös vérkeveredés miatt veszítették el emberfeletti képességeiket. A fajilag tiszta egyedek felkutatásával és „tudományos" tenyésztésével, valamint az alsóbbrendű fajok kiirtásával azonban újra helyreállítható a bűnbeesés előtti állapot, a telepatikus és más természetfeletti képességekkel rendelkező árja magaskultúra, és természetesen az árják világuralma is. Az I. világháború környékén a szabadkőműves páholyok mintájára az ariozófusok titkos kvázi vallási rendeket szerveztek, hogy feltámasszák az elveszített ezoterikus tudást, visszaadják az árják faji erényeit és megteremtsék az új pángermán birodalmat.[13]

[13] Az okkultizmus felerősödése figyelhető meg ez idő tájt Németországban is. *„A misztika betörése* – pontosan ez jellemezte 1900 körül a vilmosi Németország hivatalos kultúrája elleni lázadást" – írja Rüdiger Safranski, a német romantikus tradíció eszmetörténésze. (Rüdiger Safranski: *Romantika. Egy német affér,* Budapest, Európa, 2010, 425.)

Studia_Caroliensa_2016.indd 221 2016.07.05. 11:29:33

OKKULTIZMUS A HARMADIK BIRODALOMBAN

Goodrick-Clarke kimutatja, hogy a fiatal Hitlerre bécsi évei alatt feltehetően hatást gyakorolt Jörg Lanz. Hitler minden jel szerint rendszeresen olvasta Lanz folyóiratát, az *Ostarát*, 1909-ben pedig személyesen is felkereste Lanzot. Szinte bizonyos, hogy Hitler sokkal inkább a háború előtti Bécsben elterjedt, az *Ostará*hoz hasonló, olcsó rasszista pamfletekből tájékozódva alakította ki világképét, mint Gobinau, Nietzsche, Wagner vagy Chamberlain írásaiból; eddig legalábbis semmilyen arra utaló bizonyíték nem került elő, hogy Hitler olvasta volna ez utóbbi szerzőket.[14] Lanz elméletei így arra szolgálhattak a fiatal Hitler számára, hogy „racionalizálják és megszilárdítsák kialakulóban lévő meggyőződéseit az emberiség és a világfejlődés dualista természetéről, valamint megerősítették küldetéstudatát…"[15]

Az „érett" Hitler az ezoterikus eszméknél kézzelfoghatóbb dolgokra építi a náci ideológiát. Ezek a motívumok: az elveszített háború, a méltánytalanul szigorú versailles-i békeszerződés, a döbbenetes méretű munkanélküliség, éhezés és nyomor, a weimari demokrácia működésképtelensége, és természetesen a zsidók mohósága, cselszövése és kegyetlensége.

Mint említettük, a náci párt születésénél egy ezoterikus társaság bábáskodott, a Thule Szövetség. A Thulét 1918-ban hozza létre Walter Nauhaus és Rudolf (von) Sebottendorf,[16] részben egy Nauhaus által 1912-ben alakult másik ezoterikus szervezetből, a *Germanorden-ből* (Germánrend). A múlt századfordulón számos, a szabadkőműves páholyokhoz hasonló ezoterikus szövetség létezett Németországban és Ausztriában. A *Germanorden* rasszista szerveződés volt, tagjainak nyilatkozatban igazolniuk kellett „árja" származásukat.[17] A Thule két tagja hozza létre 1919-ben a Német Munkáspártot, amelyből Hitler 1920 februárjában megalakítja a Német Nemzeti Szocialista Munkáspártot.[18] 1918-ban a Thule vásárolja meg azt az újságot is, amelyből a *Völkische Beobachter*, a nácik hivatalos lapja kinő. Végül a Thule egyik tagja tervezi meg Hitler kérésére a náci párt jelvényét, a horogkeresztet, a Thule jeléből, a szvasztikából, amely az I. világháború környékén több okkultista csoportnak is a szimbóluma volt.

[14] Vö. Goodrick-Clarke: *The Occult Roots of Nazism,* 194. skk.

[15] Uo. 198.

[16] Valódi nevén *Adam Alfred Rudolf Glauer* (1875–1945). A „von", miként List és Lanz esetében (lásd később, 447. lj.), itt is jogosulatlan igényeket takar. (Vö. Goodrick-Clarke: *The Occult Roots of Nazism,* 163. skk.)

[17] Rudolf von Sebottendorf: *Bevor Hitler kam,* München, Deutula-Verlag Graffinger & Co, 1933, 42.

[18] Goodrick-Clarke: *Black Sun,* 150.

Studia_Caroliensa_2016.indd 222 2016.07.05. 11:29:33

Hitler azonban már 1920 elején elvágott minden intézményes kapcsolatot a Thule Szövetség és a náci párt között.[19] A társaság üléseinek jegyzőkönyvei szerint 1918 és 1925 között mindössze kétszer tárgyaltak okkult témákat.[20] Hitler sem ekkor, sem más alkalommal nem jelent meg a Thule ülésein, s a későbbiek során is gúnyosan és elutasítóan beszél a fajelmélethez kapcsolódó okkultista fantazmagóriákról.[21] A harmincas évek második felében pedig a Gestapo lecsap a titkos társaságokra, s a Thule Szövetséget a többi ezoterikus szövetséggel együtt felszámolja. A nácik akkor sem hivatkoznak okkult tanokra, amikor hat millió férfit és nőt, csecsemőt és öreget gyilkolnak meg zombiszerű érzelmi sivársággal Auschwitz és Dachau halálgyáraiban. A világtörténelem legsúlyosabb bűntettének elkövetéséhez szükséges manicheus világszemlélet azonban nagy valószínűséggel nem jöhetett volna létre, ha nem készíti elő számára a talajt az ariozófia elátkozott fantáziavilága. Noha Himmler kivételével a náci vezetők nem álltak az ariozófusok közvetlen hatása alatt, az ariozófia mégis „lényeges módon hozzájárult a náci korszak mitologikus hangulatának a kialakításához."[22]

Himmler *SS-Reichsführer* először önálló intézményként hozza létre, majd az SS-be integrálja az *Ahnenerbe* (Ősi Örökség) hivatalát. Az *Ahnenerbe* jelentős pénzügyi forrásokkal és kiterjedt kutatói hálózattal rendelkezett mind a humán, mind pedig a természettudományok területén. A hivatalnak az volt a feladata, hogy biológiai és történelmi kutatásokkal támassza alá a fajelméletet. 1935-re már több mint 50 osztálya volt a hivatalnak, két tudományos folyóirata és számos kiadója Németországban, később pedig a megszállt országokban is.[23] Míg az Ahnenerbe kutatásaiban Himmler csupán marginális szerepet juttatott az ariozófiának, az SS szimbolikájának és rituáléinak kidolgozásában annál jelentősebbet.[24] Ebben kulcsszerepet játszott egy mentális zavarokkal küszködő volt osztrák katonatiszt, Karl Maria Wiligut (1866–1946), aki hat éven keresztül Himmler bizalmasának számított.[25] Wiligut az I. világháború után az osztrák rasszista okkultizmus egyik kultikus alakja volt, aki List és Lanz meséit ötvözte és egészítette ki saját teóriáival. Wiligut elsősorban annak köszönhette kultikus szerepét, hogy egy személyes mitológia megalkotásával *saját* állítólagos őseinek a történelmi szerepét hangsúlyozta és írta le precízen a prehistorikus koroktól

[19] Goodrick-Clarke: *The Occult Roots of Nazism,* 221.
[20] Vö. Goodrick-Clarke: *Black Sun,117.*
[21] Vö. Otto Skorzeny: *My Commando Operations: The Memoirs of Hitler's Most Daring Commando.* Atglen, Schiffer Publishing, 1995.
[22] Goodrick-Clarke: *The Occult Roots of Nazism*, 177.
[23] Goodrick-Clarke: *Black Sun,*122. skk.
[24] Vö. Alan Baker: *The Invisible Eagle. The History of Nazi Occultism,* Virgin Hardbacks, 2000; Goodrick-Clarke: *The Occult Roots of Nazism,* Goodrick-Clarke: *Black Sun.*
[25] Goodrick-Clarke: *The Occult Roots of Nazism*, 177. skk.

Studia_Caroliensa_2016.indd 223 2016.07.05. 11:29:33

kezdődően. Himmlernek egészen 1939-ig sejtelme sem volt arról, hogy az 1932-ben Ausztriából Németországba áttelepült Wiligutot 1924 és 1927 között elmegyógyintézetben kényszerkezelték paranoid skizofrénia és nagyzási mánia diagnózissal, ezt követően pedig jogi szempontból beszámíthatatlannak nyilvánították. Az *SS-Reichsführer* nagyra tartotta és tábornoki ranggal (*Brigadeführer*) honorálta Wiligut értékes munkáját, szó szerint orákulumként tekintett rá. Wiligut azt állította magáról, hogy *clairvoyance* adottságával képes látni a 228 ezer [sic!] évvel ezelőtti világot és más történelem előtti korokat, amikor a tisztavérű germánok még különböző természetfeletti képességekkel, például telepátiával rendelkeztek. Az SS-ceremóniák kialakításánál Himmler Wiligut számos javaslatát átültette a gyakorlatba. A pervertálódott náci *Weltanschauung* destruktivitását meglepő nyíltsággal tükröző, az SS tagjai által viselt halálfejes gyűrű (*Totenkopfring*) Wiligut kreálmánya, Wiligut ötlete volt a wewelsburgi kastély SS-kultikus központtá való átalakítása is, mint ahogyan az SS-rituálék jórészét is ő alkotta meg.

A II. VILÁGHÁBORÚ UTÁN A NÁCIKHOZ KAPCSOLÓDÓ MISZTICIZMUS ÉS A NEONÁCI OKKULTIZMUS

Míg közvetlenül a háború után csak undor és megvetés kapcsolódott a Harmadik Birodalom rémtetteihez, a múlt század hatvanas éveitől kezdődően megjelenik a populáris kultúrában a „…náci misztikum, a Harmadik Birodalom vezetőinek és szimbólumainak szenzációhajhász és fantasztikus ábrázolása."[26] Olyan regények és áltudományos munkák látnak napvilágot, amelyek „a nácizmust egy teozófus kapcsolatokkal rendelkező neognosztikus vallásként misztifikálják és romanticizálják, titkos tibeti központokkal, kultikus rituálékkal és a fekete mágia minden kellékével" ellátva, mutat rá Goodrick-Clarke.[27] Ezek a szerzők nem feltétlenül szenvedtek náci szimpátiáktól, azonban akaratlanul is hozzájárulhattak ahhoz, hogy a populáris kultúrát erkölcsi szempontból deszenzitizálják a nácizmus szörnyűségeivel kapcsolatban.

A különböző korok okkultistáinak soha nem esett túlságosan nehezére, hogy forrásokat hamisítsanak. Kiváltképp jellemző ez a munkamódszer a *New Age* ezoterikus hullám náci miszticizmusról és okkultizmusról értekező szerzőire. E furcsa „szakirodalomnak" a burjánzó fantázia, a szélhámos gátlástalanság és mindenekelőtt az infantilis hiszékenység, a kritikus gondolkodás hiánya adják

[26] Goodrick-Clarke: *Black Sun*,107.
[27] Uo. 108.

Studia_Caroliensa_2016.indd 224 2016.07.05. 11:29:33

a legjellemzőbb vonásait. Olyan művek, amelyeket eredetileg fikcióként publikáltak, néhány év alatt megváltoztatják státuszukat, és *tudományos forrásokként* kezdik idézni őket. Az alkotó módszer nem bonyolult: amit egymásnál olvasnak – legyen az fikción alapuló regény vagy állítólagos történelem –, az úgy van, és kész. A következő szerző pedig már *tényként* utal a korábban megjelent legbizarrabb eszmefuttatásokra is. A nagyközönség erre hajlamos szegmense szívesen fogyasztja a nem túlságosan nehéz, viszont annál színesebb elméleteket, amelyek megvilágítják számára a világtörténelem titkos mozgatóerőit.

A huszadik század második felének náci okkultista témájú szerzői alig tucatnyi könyvet variálnak, amelyek fele még a 19. században keletkezett. Agartha legendájáról, a Himalájában rejtőzködő bölcs bráhminok teokratikus államáról szólnak Louis Jacolliot *Le fils de Dieu* (Isten fia, 1873) és Joseph Saint-Yves d'Alveydre *La Mission de l'Indeen Europe* (Az indiaiak küldetése Európában, 1910) című könyvei. A *vril* spirituális energiaforrása, Edward Bulwer-Lytton *The Coming Race* (Az eljövendő faj, 1871) című regényében jelenik meg először, ma viszont a náci UFÓ-k energiaforrásaként találkozhatunk vele. Ezek az *ős-fantasy*k és *proto-sci-fi*k az 1870-es és 1880-as években Helena Blavatsky műveiben, mint egy okkultista vasúti csomópontban találkoztak össze először: *Isis the Unveiled* (A fátyol nélküli Izisz, 1877) és Blavatsky öt kötetből álló főműve, a *The Secret Doctrine* (A titkos tanítás, 1888).

1940-ben jelenik meg Hermann Rauschning *Beszélgetések Hitlerrel* című könyve, amely szerint Hitlert sötét, okkult erők kerítették hatalmukba.[28] Rauschning művéből gyakorta idéznek a hatvanas-hetvenes évek náci-mitologikus témájú könyvei, a legfontosabbak szerzői Pauwels–Bergier, Trevor Ravenscroft, valamint James Herbert Brennan. Hitler avatarként (saját akaratából újra-megtestesülő buddha, *bodiszattva*) „Hitler papnőjének", Savitri Devinek[29] a könyvében jelenik meg először.[30] A sort Miguel Serrano könyvei zárják.[31]

Serrano 1953 és 1962 között Indiában teljesít diplomáciai szolgálatot, eljut a nagyköveti rangig, és közelebbi ismeretségbe kerül Nehruval, Indira Gandhival, valamint a Dalai Lámával. Már az 1950-es években többször jár Európában,

[28] „Hitler átadta magát azoknak az erőknek, amelyek elragadták őt – a sötét és destruktív erőszakosság erőinek. …már régóta egy olyan mágikus kötelékben volt, amelyet legjobban úgy lehet jellemezni – és nem csak metaforikusan, hanem szó szerint is – mint a gonosz lelkek mágiáját." (Hermann Rauschning: *Hitler Speaks. A Series of Political Conversations with Adolf Hitler on his Real Aims,* Thornton Butterworth, 1940, 110. (Magyarul *Hitler bizalmasa voltam,* Budapest, Zrínyi, 1970.)

[29] Eredeti nevén Maximiani Portas (1905–1982), görög–francia írónő, a nácizmus lelkes híve.

[30] Savitri Devi: *The Lightning and the Sun,* Calcutta, Savitri Devi Mukherji, 1958.

[31] Miguel Serrano: *Adolf Hitler, el Último Avatara,* Santiago, La Nueva Edad, 1984; Miguel Serrano: *El Cordón Dorado: Hitlerismo,* Esotérico, Bogota, Editorial Solar, 1985/1978.

Studia_Caroliensa_2016.indd 225 2016.07.05. 11:29:33

ekkor ismerkedik meg Carl Gustav Jung mellett Hermann Hessével is. Junggal és Hessével ápolt barátságának dokumentumait külön kötetben (*C. G. Jung and Hermann Hesse: A Record of Two Friendships*) jelenteti meg Jung halála után 4 évvel, 1965-ben. 1971 elején, Salvador Allende hatalomátvételét követően Serranót nyugdíjazzák. Ettől kezdve maradéktalanul a fajelmélettel keveredő ezoterikus tanoknak szenteli magát. A nyolcvanas évek elejétől a szépen fejlődő neonáci okkultizmus központi alakja lesz.[32] Legismertebb műve: *Adolf Hitler, el Último Avatara* (Adolf Hitler, az utolsó avatar, 1984), a Hitlert méltató ezoterikus triológiájának a második része.

Az okkult szerzők többnyire könnyen elkülöníthetők a „hivatalos" tudománytól, ahogyan ezt időnként patetikus büszkeséggel hangsúlyozzák is, ebben is újabb jelét látva a zsidó világösszeesküvésnek. A két világ között azonban van bizonyos átjárás. Akadnak „kétlakiak", különösen a II. világháborút megelőzően, mint például Julius Evola vagy René Guénon (a háború végéig mindketten a fasizmus lelkes hívei, ahogyan Mircea Eliade is). Ezek a szerzők birtokában vannak annak a fogalmi apparátusnak és tárgyi tudásnak, ami valódi tudóssá tehetné őket, azonban érzelmi okokból, misztikus vagy játékos hajlamaiknál fogva engednek az „okkult" vonzásának, esetleg a tárgyról értekezve mintegy retorikai okokból átveszik az okkult szerzők enigmatikus stílusát. Külön kellene szólni Jungnak, a nagy svájci pszichiáternek a *völkisch* miszticizmusáról. Hely hiányában ezt egy másik tanulmányomban teszem meg.

KONKLÚZIÓK

John Lukacs modernista nacionalista forradalmárként állítja elénk Hitlert.[33] Noha Hitler Lukacs és mások által emlegetett modernizmusával nem fér össze a fajelmélet okkultista mitológiája, Hitler mégis azt az érzületet aknázza ki és helyezi racionális alapokra, amelyet jelentős részben az ariozófusok alakítottak ki és ápoltak. A náci borzalmak alapját az emberi faj manicheus felosztása képezte felsőbbrendű árjákra és alsóbbrendű zsidókra, valamint a zsidóság kirekesztése az emberi fajból. Ez a dehumanizáció nem mehetett volna végbe racionális módon, a világ valamiféle torz, mitikus, archaikus reprezentációja nélkül. Az ariozófia kvázi vallásos hiedelemrendszere és mitológiája volt az, amely először irányította az osztrák és német tömegek képzeletét az alacsonyrendű, ám annál fondorlatosabb zsidók képzelt világösszeesküvésére, és azzal a vízióval kecsegtette őket,

[32] Goodrick-Clarke: *Black Sun,* 173 skk.
[33] Vö. John Lukács: *A párviadal,* ford. Mészáros Klára, Budapest, Európa, 1995.

Studia_Caroliensa_2016.indd 226 2016.07.05. 11:29:33

hogy hamarosan eljöhet a német nemzet megdicsőülése, a germán Millénium korszaka. Az első világháború előtti soknemzetiségű Osztrák–Magyar Monarchiában megszülető ariozófia a modernizáció által hátrányosan érintett német nyelvű rétegek fantasztikus paranoid menekülési kísérlete volt a hagyományos falusi közösségi életmódot fenyegető iparosodás, az urbanizáció, és más társadalmi változások elől. Az olyan okkultista *völkisch* nacionalisták, mint List, Lanz vagy Sebottendorff a teozófia, az elsüllyedt mitikus civilizációk és földrészek, Atlantisz, Lemuria és Hyperborea képzelt világáról fantáziáltak, a fajilag tiszta germánok csodálatos világáról, amit az alacsonyabb rendű fajokkal való keveredés pusztított el. A világ mitologikus felosztása a nemes, bátor, produktív árjákra és a velük szembenálló, élősködő, alattomos, zavaros gondolkodású, testi és lelki szempontból egyformán alacsonyabb rendű zsidókra minden bizonnyal hozzájárult annak a paranoid világképnek és érzelmi közegnek a kialakításához, amelyet azután Hitler Versailles-ra, az éhező német tömegekre és a liberális politika diszfunkcióira hivatkozva racionalizált és reális hivatkozási alappal látott el.

A neonáci okkult fantáziák pusztító potenciálját egyelőre nehéz lenne megbecsülni. „A felvilágosodás mitikus irtózása a mítosznak szól (…), már a mítosz is felvilágosodás; és: a felvilágosodás visszaesik a mitológiába" – olvashatjuk Adorno és Horkheimer *A felvilágosodás dialektikája* című könyvében.[34] A felvilágosodás túlhajtott racionalista illúzióival szemben úgy tűnik, hogy a modern társadalmak sem tudunk létezni közösségteremtő mitikus narratívák nélkül.[35] A náci ideológia démonikus hatékonyságának egyik titka talán éppen ennek az ösztönös felismerése volt, a mitopoétikus képzelet felhasználása a nemzeti identitás hipertrofikus felerősítésére.[36] A dualista világkép, a világ felosztása a saját csoportunkra, amelynek tagjai szépek, jók és okosak, valamint a minket fenyegetőnek vélt idegen csoportokra, amelyek csúnya, gonosz és buta egyedekből állnak, a legtöbb kollektívum, és különösen a nemzetek primer működési módja. Állandó erőfeszítést igényel tőlünk, hogy ellenálljunk evolúciós és kulturális hátterű manicheus ösztöneinknek. A nácik csupán különösen szélsőséges és kegyetlen módon gyakorolták az *ingroup–outgroup* torzításokat, amikor Hitlert,

[34] Max Horkheimer– Theodor W. Adorno: *A felvilágosodás dialektikája. Filozófiai töredékek,* Budapest, Gondolat–Atlantisz–Medvetánc, 1990, 47. (1947, 16.)

[35] A mitikus narratívák funkciójáról a modernitás után másutt részletesebben írok Jung (Szummer 1990; 1993a; 1993b) és Freud (Szummer, 1993a; 2012) kapcsán.

[36] Ahogyan Schöpflin György hangsúlyozza: „A közösségi jelentéseken való osztozás elfogadása nélkül nem vagyunk képesek megérteni a világ bonyolultságát. Hasznos számunkra az a koherencia és rend, melyet a mítoszok hoznak létre az egyébként oly sokfajta felfogás és értékelés közepette. Mindez azonban szükségszerűen azt feltételezi, hogy el kell fogadnunk világlátásunk azon közösség, vagy közösségek általi korlátozását, amelyikhez tartozunk." (Schöpflin György: *Az identitás problémái. Kultúra, állam, globalizáció,* Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor, 2004, 60.)

Studia_Caroliensa_2016.indd 227 2016.07.05. 11:29:33

Himmlert és a többi magas rangú náci vezetőt „az árja isten-emberek fajában való kvázi-vallásos hit, az alacsonyabb rendű fajok elkerülhetetlenül szükséges kiirtása, és a német világuralom csodálatos ezeréves korszakáról szőtt fantáziák kerítették hatalmukba."[37] Ahogyan Goodrick-Clarke rámutat, a fundamentalista iszlám nacionalizmus és a nyugat- és észak-európai szélsőjobboldali mozgalmak előretörése az ezredfordulón újra fontossá teszi „az ilyen apokaliptikus víziók előfeltételeinek a megértését a globális biztonság fenntartása érdekében."[38] A történelem, ha nem is ismétli magát, úgy tűnik, bizonyos mintázatoktól nem tud megszabadulni. Újra és újra olyan hullámokat vet, amelyek szembeállítanak egymással nemzeteket és kultúrákat anyagi és szimbolikus-erkölcsi konfliktusok alapján egyaránt.

BIBLIOGRÁFIA

Bair, Deirdre: *Jung: a Biography,* New York, Little Brown, 2003.

Baker, Alan: *The Invisible Eagle. The History of Nazi Occultism,* Virgin Hardbacks, 2000.

Brennan, J. H.: *Occult Reich,* London, Futura, 1974.

Chamberlain, Houston Stewart: *Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts,* (1899), München, F. Bruckmann, 1904.

Devi, Savitri: *The Lightning and the Sun,* Paraparaumu Beach, New Zealand, Renaissance Press, 1994.

Dodds, Eric R.: *A görögség és az irracionalitás,* Budapest, Gond-Cura – Palatinus, 2002.

Doorman, Maarten: *A romantikus rend,* Budapest, Typotex, 2006.

Eliade, Mircea: Az okkult és a modern világ, in uő: *Okkultizmus, boszorkányság és kulturális divatok,* Budapest, Ozirisz, 2005.

Goodrick-Clarke, Nicholas: *The Occult Roots of Nazism: The Ariosophists of Austria and Germany 1890–1935,* Wellingborough, The Aquarian Press, 1985. (Magyarul Goodrick-Clarke, Nicholas: *A nácizmus okkult gyökerei,* Budapest, Nemzetek Európája Könyvkiadó, 2003.)

Goodrick-Clarke, Nicholas: *Black Sun: Aryan Cults, Esoteric Nazism and the Politics of Identity,* New York, New York University Press, 2002.

Horkheimer, Max – Adorno, Theodor W.: *A felvilágosodás dialektikája. Filozófiai töredékek,* (1947), Budapest, Gondolat–Atlantisz–Medvetánc, 1990.

Jung, Carl Gustav: Civilization in Transition, in *The Collected Works of C. G. Jung*, vol. 10, London, Routledge and Kegan Paul, 1970, 179–193. (Eredeti megjelenés: *Wotan. Neue Schweizer Rundschau 3* (1936/3), 657–669.)

[37] Goodrick-Clarke: *The Occult Roots of Nazism*, 203.
[38] Uo. 204.

Studia_Caroliensa_2016.indd 228 2016.07.05. 11:29:33

Jung, Carl Gustav: *C. G. Jung speaking: Interviews and Encounters,* (eds. McGuire, William – Hull R. F. C.) London, Thames and Hudson, 1978.
Michalski, Cezary: *A nácizmus ezoterikus forrásai,* ford. Keresztes Gáspár, Budapest, Európa, 2005.
Kershaw, Ian: *Hitler, 1889–1936: Hubris,* W. W. Norton & Company, 2000.
Lukacs, John: *A párviadal,* ford. Mészáros Klára, Budapest, Európa, 1995.
Németh István: Az SS boszorkányai. Boszorkánykutatás és okkultizmus a Harmadik Birodalomban, *Rubicon*, 2012/8.
Noll, Richard: *The Aryan Christ: The Secret Life of Carl Jung,* Random House, 1997.
Reginald, H. Phelps: "Before Hitler came": Thule Society and Germanen Orden. *Journal of Modern History,* 25, 1963/3, 245–261.
Rauschning, Hermann: *Hitler Speaks. A Series of Political Conversations with Adolf Hitler on his Real Aims,* Thornton Butterworth, 1940. (Magyarul: *Hitler bizalmasa voltam,* Budapest, Zrínyi, 1970.)
Ravenscroft, Trevor: *The Spear of Destiny: The Occult Power behind the Spear Which Pierced the Side of Christ,* London, Neville Spearman, 1972.
Rosenberg, Alfred: *Eine Wertung der seelisch-geistigen Gestaltenkämpfe unserer Zeit.* Hoheneichen-Verlag, München, 1930.
Safranski, Rüdiger: *Romantika. Egy német affér,* Budapest, Európa, 2010.
Schlegel, Friedrich: *Über die Sprache und Wisheit der Indier,* Heidelberg, Mohr und Zimmer, 1808.
Schöpflin György: *Az identitás problémái. Kultúra, állam, globalizáció,* Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor, 2004.
Sebottendorff, Rudolf von: *Bevor Hitler kam,* München, Deutula-Verlag Graffinger & Co., 1933.
Serrano, Miguel: *C. G. Jung and Hermann Hesse, A Record of Two Friendships,* London, Routledge and Keagan Paul, 1966. (1965.)
Serrano, Miguel: *Adolf Hitler, el Último Avatara,* Santiago, La Nueva Edad, 1984.
Serrano, Miguel: *El Cordón Dorado: Hitlerismo, Esotérico,* Bogota, Editorial Solar, 1985. (1978.)
Serrano, Miguel: *MANU "For The Man to Come",* Hermitage Helm Corpus, 2012. (1991.)
Sherry, Jay: *Carl Gustav Jung: Avant-Garde Conservative,* New York, Palgrave Macmillan, 2010.
Skorzeny Otto: *My Commando Operations: The Memoirs of Hitler's Most Daring Commando,* Schiffer Publishing, 1995.
Szummer Csaba: Jung, a nagy időutazó, *BUKSZ,* 1990/tavasz
Szummer Csaba: *Freud nyelvjátéka. A pszichoanalízis mint hermeneutika és narráció,* Budapest, Cserépfalvi – MTA Pszichológiai Intézete, 1993.
Szummer Csaba: A pszichoanalízis mint elbeszélő tudomány, *Magyar Tudomány,* 38, 1993/10, 1198–1205.
Szummer Csaba: Freud kettőssége és termékeny homályossága, *Imágó Budapest,* 2012/3, 55–74.

Studia_Caroliensa_2016.indd 229 2016.07.05. 11:29:33

MIRNICS ZSUZSANNA

PSZICHEDELIKUS SZEREK TERÁPIÁS ALKALMAZÁSA: LEHETŐSÉGEK, KIHÍVÁSOK

A TRANSZPERSZONÁLIS PSZICHOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉS ÚJÍTÁSAI

A transzperszonális pszichológia mint a lélektan viszonylag új területe központi szerepbe helyezi az ember spiritualitás iránti természetes igényét,[1] a spirituális élmények jelenségét pedig törekszik a hagyományos pszichológia és pszichoterápia keretébe integrálni. A transzperszonális kifejezés jelentése szorosan összefonódik a spiritualitás meghatározásával; előbbi a személyen, egyénen túli, a nagyobb egésszel, az élettel, a mindenséggel való azonosulásra irányuló viszonyulást;[2] utóbbi a vallásosság belső, intrinzik dimenzióját jelöli, elsősorban szellemi jellegű gondolkodást, életformát, irányultságot; személyes istenkapcsolatot és -tapasztalást. A spirituális személy végső kérdéseket tesz fel az élet értelmére vonatkozóan; azzal az előfeltevéssel, hogy az több a látható, hallható, érzékelhető világnál; mélyen azonosul az emberekkel és mindennel, ami emberi; a mások iránti jóság, könyörületesség beállítódását éli át és vallja.[3] A szakirodalomban közismertek a spiritualitás általános egészségvédő hatásai; pozitív összefüggésben áll például az életminőséggel, a társas támogatottsággal, a hatékony megküzdéssel; fordított irányú kapcsolatban pedig az észlelt stresszel, a bizonytalansággal és a „pszichológiai distresszel".[4]

[1] Bagdy Emőke: Paradigmaváltás az új évezredben, in Bagdy Emőke – Mirnics Zsuzsanna – Nyitrai Erika (szerk.): *Transzperszonális pszichológia és pszichoterápia,* Budapest, Kulcslyuk, 2011, 13–39.

[2] Bruce W. Scotton: Introduction and Definition of Transpersonal Psychiatry, in Bruce W. Scotton – Allan B. Chinen – John R. Battista (eds.): *Textbook of Transpersonal Psychiatry and Psychology,* New York, Basic Books, 1996, 2–8.

[3] Ruth A. Tanyi: Towards clarification of the meaning of spirituality, *Journal of Advanced Nursing*, 39, 2002/5, 500–509.

[4] Inez Tuck – Nancy L. McCain – Ronald K. Elswick Jr.: Spirituality and psychosocial factors in persons living with HIV, *Journal of Advanced Nursing*, 33, 2001/6, 776–783.

Studia_Caroliensa_2016.indd 230 2016.07.05. 11:29:33

A spirituális vagy misztikus élmény során (a kifejezéseket a szakirodalom gyakran szinonimaként kezeli)[5] a tudatos én erőteljes belső élmény során kerül kapcsolatba a magánál nagyobb valóságokkal, erőkkel, hatásokkal,[6] tapasztalata nehezen megosztható, a kívülálló számára hozzáférhetetlen.[7] A spiritualitást, melynek lényegi eleme a tapasztalat, ellentétbe állítják a vallásossággal, egy intézményes, doktrinális, tekintélytől vagy más külső hatásból eredő jelenséggel,[8] amely akár Istentapasztalás nélküli, ritualizált is lehet. A spirituális élmények a rendkívüli élményeknek *(exceptional experiences)* egyik alcsoportját alkotják; az élménycsoport közös ismérve a hétköznapi valóságtapasztalástól való eltérés; azonban nem mindig járnak együtt a létezés spirituális minőségeinek megtapasztalásával; lehetnek például akár pszichotikus jellegűek vagy módosult tudatállapotból fakadóak is.[9]

A transzperszonális szemléletű kutatás és terápia kiemelt figyelemmel fordul a transzcendens tudatállapotok felismerése, megértése és terápiás felhasználása felé. Egyebek közt a módosult tudatállapotokat tanulmányozva törekszik megközelíteni a pszichének a racionális, kognitív módszerek és esetenként a pszichoanalitikus kezelés által sem elérhető rétegeit. E terápiák a módosult tudatállapotokat pszichológiai (meditáció, imagináció, hipnózis), illetve farmakológiai úton, azaz pszichedelikus, tudatmódosító szerekkel egyaránt kiválthatják. A megváltozott tudatállapotok kutatási és terápiás célú előidézésének pontos ajánlásai, az indikációk és kontraindikációk azonban jelenleg még nem megfelelően tisztázottak és kidolgozottak, sok a nyitva maradt kérdés velük kapcsolatban.[10,11]

[5] Niko Kohls – Harald Walach: Exceptional experiences and spiritual practice: a new measurement approach, *Spirituality and Health International*, 2006/7, 125–150.

[6] Süle Ferenc: *Valláspatológia. A vallási és kórlélektani folyamatok keveredésének mélylélektani vizsgálata,* Szokolya, GyuRó Art-Press, 1997.

[7] Neil J. Smelser – Paul B. Baltes: *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, Amsterdam, New York, Elsevier, 1990.

[8] Kohls – Walach: Exceptional experiences and spiritual practice, 125–150.

[9] Uo.

[10] Mark C. Kasprow – Bruce W. Scotton: A Review of Transpersonal Theory and Its Application to the Practice of Psychotherapy, *Journal of Psychotherapy Practice and Research*, 8, 1999/1, 12–23.

[11] Neal M. Goldsmith: *Psychedelic Healing: The Promise of Entheogens for Psychotherapy and Spiritual Development,* Rochester, Vermont, Healing Arts Press, 2011.

Studia_Caroliensa_2016.indd 231 2016.07.05. 11:29:33

• Mirnics Zsuzsanna •

MÓDOSULT TUDATÁLLAPOTOK ÉS PSZICHOTERÁPIA

A módosult tudatállapotok időben behatároltak; megváltozott gondolkodással, érzésvilággal és percepcióval járnak. Már az emberré válás kezdeteitől, vallástól függetlenül készültek róluk feljegyzések. A sámáni hitvilágban úgy vélték, ilyenkor „utazás" történik, az egyén elhagyja a hagyományos létsíkot, és egy más létben újszerű élményeket, tapasztalatokat szerez; új felismerésekig, belátásokig jut. A keresztény megtérések leírásai szerint a hívő emelkedett tudatállapotok során tapasztalhatja meg az Istennel való kapcsolat érzését és jelentőségét. A módosult tudatállapot kezdetben csak átmeneti és pillanatnyi, de gyakoribb, akár szándékos előidézése esetén (pl. spirituális gyakorlat) egy-egy jellemzője tartóssá, ismétlődővé vagy vonásszerűvé alakulhat, a személyiség részévé válhat.[12]

A transzperszonális szemléletű szakemberek napjainkban úgy vélik, hogy a módosult tudatállapotok szerepe a személyiségfejlődésben hangsúlyosabb, mint ezt korábban feltételezték. Evidenciaként kezelik, hogy maga a hagyományos pszichoterápia szükségszerűen kiválthat módosult tudatállapotokat, ilyen például az analitikus helyzetben működő relaxáció vagy éppen a hipnózis. A megváltozott tudatállapotok élményeire a hagyományosan képzett szakemberekhez képest nagyobb hangsúlyt helyeznek; úgy vélik, a megszokott, hétköznapi tudatállapotokból való kiemelkedés segít felhagyni a maladaptív mintázatokkal; jelentős változásokat katalizál, s mindeközben új gondolkodási, érzés- és magatartásminták teremtődhetnek. Egyes módosult tudatállapotok transzperszonális, spirituális tapasztalással járnak; például misztikus egységélménnyel, amely szinte minden esetben a személyiség mély, tartós érzelmi változásával is társul.[13,14] Mindemellett, a transzperszonális szemléletű szakemberek egy része úgy véli: jelentős személyiségfejlődési eredmény csak többszöri beavatkozás, ismétlődő módosult tudatállapotok hatására következhet be.[15]

A transzperszonális szemléletű terápiák hangsúlyos eleme a módosult tudatállapotban zajló képalkotó munka. A kliens saját fantáziavilágába „utazva" szenzoriális értelemben gazdag, személyes belső képeket tapasztal meg. Az irányított képalkotás első előzményei a több ezer év óta használt buddhista technikák leírásaiból származnak; a mai legelterjedtebb módszerek pedig az imagináció/meditáció és a hipnózis. Jung szerint a mentális képek jelentik a tudattalan észlelésnek, az intuíciónak a nyelvét; általuk szorosabb kapcsolatba kerülhetünk

[12] Kasprow–Scotton: A Review of Transpersonal Theory, 12–23.
[13] Gopi Krishna: *Kundalini: The Evolutionary Energy in Man,* Boulder, Shambala, 1971.
[14] Charles C. Tart: *Altered States of Consciousness*, San Francisco, Harper, 1990.
[15] Kasprow–Scotton: A Review of Transpersonal Theory, 12–23.

Studia_Caroliensa_2016.indd 232 2016.07.05. 11:29:33

belső folyamatainkkal.[16] Mind a relaxáció, mind pedig a hipnózis hatásában szerepe van az exekutív funkciók kikapcsolásának; a személy figyelme a külső ingerek helyett a belső képek felé fordul, jelentősen gyengül a racionális gondolkodás.[17] A képalkotó munka közvetlenül az énvédő aktivitás „alatti" anyagra irányul, megkerülve a védekezéseket és hárításokat. Mindezen jelenségek támogatják, hogy a kliens önmagát, fontos érzelmi motívumairól alkotott képek alapján újszerű perspektívából, egyre mélyebben ismerhesse meg; ez a mechanizmusa például a Leuner-féle KIP-nek (Katatim Imaginatív Pszichodráma[18]). Minél színesebb és gazdagabb a belső élmény, a kutatási adatok szerint annál hatékonyabban támogatja a terápiás fejlődést.[19] A terapeuta szerepe mindvégig aktív és korrektív, a képalkotás irányítása mellett az élmények racionális szintű, tudatosító megbeszélésére koncentrálódik. Bár a radikálisabb szemléletű hipnoterapeuták egyes technikáikról – vitathatóan – azt is állítják, hogy az előző életekbe „visznek vissza", ténykérdés, hogy a kliensek „eredményeikből" sokoldalúan profitálnak a jelen életvezetés, megküzdés vonatkozásában. Szakszerű alkalmazás esetén a képalkotó technikák még a gyenge énvédelemmel rendelkező borderline és pszichotikus pácienseken is segíthetnek.[20,21]

A koncentrációs meditációknál (jógi meditáció, kontemplatív ima) az egyén egy külső vagy belső tárgyra fordítja a figyelmét; míg a receptív típusoknál a tudatos, befogadó jelenlétet gyakorolja (pl. *mindfulness* technikák). Mindkét módszerre vonatkozóan előnyös fizikai és lelki hatások egész sorát mutatták ki.[22] Előbbiek könnyebben elsajátíthatók a strukturáltan gondolkodó, célorientált kliensek által, kiemelten javasolhatók továbbá krónikus fájdalombetegségnél és szorongásnál; e betegcsoportokban ugyanis jótékony hatású a figyelem elterelése. A *mindfulness* technikák viszont az önreflexió fokozására valók, és meglehetősen óvatos alkalmazásukra van szükség a poszttraumás stressz zavartól (PTSD) szenvedők, illetve a krónikus fájdalombetegek csoportjánál, tekintve, hogy a szenvedésélményt – átmenetileg – akár még fokozhatják is.[23] A szakirodalmi

[16] Jeanne Achterberg: *Imagery in Healing: Shamanism and Modern Medicine,* Boston, New Science Library, Shambala, 1985.

[17] Jeffrey Zeig (ed.): *Eriksonian Methods: the Essence of the Story,* New York, Brunner–Mazel, 1994.

[18] Hanscarl Leuner: *A katatím imaginatív pszichoterápia alapjai,* Budapest, Animula, 2013.

[19] Uo.

[20] Heidi L. Heard – Marsha M. Linehan: Dialectical behavior therapy: an integrative approach to the treatment of borderline personality disorder, *Journal of Psychotherapy Integration,* 4, 1994/1, 55–82.

[21] Vas József Pál: *Egy elmeorvos tévelygései*, Budapest, Pro Die, 2005.

[22] Michael Murphy –Steven Donovan – Eugene Taylor: *The physical and psychological effects of meditation: a review of contemporary research with a comprehensive bibliography, 1931–1996,* Sausalito, Institute of Noetic Sciences, 1997.

[23] Uo.

Studia_Caroliensa_2016.indd 233 2016.07.05. 11:29:34

források a meditáció veszélyeiről különösen érzelmi labilitás, agitált állapot esetén és súlyosabb pszichés állapotoknál számolnak be, ahol egyes esetekben pszichózis, vagy spirituális válság léphet fel. A ritka komplikációkhoz képest azonban e módszerek előnyei jóval markánsabbak: a szorongás általános csökkenése, a javuló kreativitás, empátia és önkontroll, pszichológiai belátásra való fokozott képesség.[24,25] A meditációtól hangulati javulás következik be; az egyén gyakrabban él át békességet, örömöt és együttérzést, megtapasztalja az emberiséggel és minden létezővel való egység transzcendens élményét.[26]

A transzperszonális megközelítés keretében elterjedtek a különböző légzéstechnikák, melyek előzményei a buddhizmust több száz évvel megelőző hindu hagyományokig követhetők vissza (Brihadaranyaka Upanishad). A nyugati kultúrában az ún. holotróp légzést az LSD ülések szermentes alternatívájaként Stanislav és Christina Grof vezették be, több ezer kliensnél szerzett tapasztalatok alapján. A hiperventilláció okozta módosult tudatállapotban a különböző testélmények és képi-vizuális tapasztalások szolgáltatnak önismereti és pszichoterápiás „nyersanyagot", újraélhetők és feldolgozhatók az élettörténet fontosabb traumái, és ezáltal személyiségváltozásra is sor kerülhet. Grof szerint terápiája egyik lényege éppen ez: az „emlékmagok" és a kapcsolódó érzelmek újraátélése.[27] Úgy véli, az asszociatív memória érzelmi hasonlóság alapján szerveződő egységekből áll[28] és egy adott affektus aktiválódása az ún. COEX (kondenzált tapasztalati) rendszerekben hasonló érzelmi színezetű (pozitív vagy negatív), intenzív, élénk emlékek sorozatát hívja elő.[29] Az individuális COEX-rendszerek élménycsomagjai pszichodinamikus szemléletben jól értelmezhetők, az elhárító mechanizmusok speciális körével társulnak, és pszichés betegcsoportok szerint is eltérnek. E fontos élmények mind a holotróp légzés útján, mind hallucinogén szerek útján felszínre hozhatók. A holotróp légzés eredményességét számos tanulmány igazolta,[30] a klinikai tapasztalatok szerint hatékonyságának egyik kul-

[24] Uo.

[25] Michael Murphy – Steven Donovan: *The Physical and Psychological Effects of Meditation,* San Rafael, Esalen Institute, 1988.

[26] Charles Alexander: Growth of higher stages of consciousness, in Charles Alexander – Ellen Langer (eds.): *Higher Stages of Human Development*, New York, Oxford University Press, 1991, 286–341.

[27] Stanislav Grof: *Beyond the Brain: Birth, Death and Transcendence in Psychotherapy*, Albany, SUNY Press, 1985.

[28] Uo.

[29] Stanislav Grof: Az LSD-kutatások megfigyelései, in Bagdy et al.: *Transzperszonális pszichológia és pszichoterápia*, 125–161.

[30] James Eyerman: A Clinical Report of Holotropic Breathwork in 11,000 Psychiatric Inpatients in a Community Hospital Setting, *MAPS Bulletin Special Edition,* 2013, http://www.maps.org/news-letters/v23n1/v23n1_p24–27.pdf. (Letöltés: 2014. szeptember 6.)

Studia_Caroliensa_2016.indd 234 2016.07.05. 11:29:34

csa az alapos felkészítés és a pszichoterápiás kontextusba való beágyazás.[31] A módosult tudatállapotot követő élményfeldolgozási technikák közt a rövid csoportoknak és a művészeti terápiának jut kiemelt szerep. A kontraindikációk sorában a szakirodalom a következőket említi: terhesség, epilepszia, stroke, szívbetegség, pánikbetegség, súlyos személyiségzavar. Előbbieknél fizikai veszélyről beszélhetünk, azaz alkalmazása egészségkárosodással járhat, utóbbiaknál fennáll a pszichés védekezések összeomlásának a kockázata (pszichotikus állapot[32]). Napjainkban a rizikócsoportok részére módosított légzéstechnikákat vezetnek be.[33]

PSZICHEDELIKUMOK TERÁPIÁS ALKALMAZÁSÁNAK TAPASZTALATAI

A transzperszonális szakemberek egy nagyobb csoportja alkalmaz munkája során pszichofarmakológiai szereket; például a pszichiátriában megszokott, törzskönyvezett antipszichotikumokat, antidepresszánsokat, hangulatstabilizálókat és nyugtatókat. Ezek az anyagok enyhíthetik a spirituális krízisek okozta szenvedésnyomást, elősegíthetik a transzperszonális tapasztalás és a hétköznapi realitás összekapcsolódását, a spirituális élményeknek a személyiségbe való integrálását.[34] A spirituálisan nyitott terapeuták egy kisebb csoportja a transzperszonális tapasztalás kiváltására a sámánok évtizedes örökségéből ránk maradt pszichedelikumokat, hallucinogéneket is használ.[35]

A pszichedelikus szereket kémiai struktúrájuk, illetve hatásmechanizmusuk alapján három nagy csoportra osztják.[36] Az ún. szerotonerg hallucinogénekhez tartoznak az indolaminok (pszilocibin, LSD) és a fenetilaminok (meszkalin és DOI); ezek elsősorban az 5HT1 receptorokra, részlegesen az adrenalin, illetve a dopamin receptorokra hatnak. A drogok második csoportját pszichedelikus,

[31] Leonard Gibson: *Holotropic Breathwork as Process Psychotherapy, Paper Presented at the International Whitehead Conference*, Salzburg, 2006, http://www.lennygibson.com/wp-content/uploads/2012/09/Holotropic-Breathwork-as-Process-Psychotherapy-cleaned-for-Web.pdf (Letöltés: 2014. szeptember 6.)

[32] Kasprow–Scotton: A Review of Transpersonal Theory, 12–23.

[33] David H. Barlow: Effectiveness of behavior treatment for panic disorder with and without agoraphobia, in Benjamin E. Wolfe – Jack D. Maser J. D. (eds.): *Treatment of Panic Disorder: A Consensus Development Conference,* Washington, American Psychiatric Press, 1994, 105–120.

[34] Kasprow–Scotton: A Review of Transpersonal Theory, 12–23.

[35] Lester Grinspoon – James B. Bakalar: Can drugs be used to enhance the psychotherapeutic process? *American Journal of Psychotherapy*, 40, 1986/3, 393–404.

[36] Franz X. Vollenweider: Brain mechanisms of hallucinogens and entactogens, *Dialogues in Clinical Neuroscience,* 4, 2001/3, 265–279.

Studia_Caroliensa_2016.indd 235 2016.07.05. 11:29:34

illetve disszociatív anesztetikumoknak nevezik; idetartoznak az ariciklohexilaminok, melyek elsősorban a glutamát receptor NMDA altípusát befolyásolják, legfontosabb képviselőik pedig a PCP és a ketamin. Végül, a drogok harmadik csoportjának tagjai az entaktogének, így az MDMA, az MDE és hasonló szubsztanciák, strukturálisan a hallucinogén fenetilaminok és stimuláns amfetaminok rokonai. A szerotonerg hallucinogének és NMDA antagonisták pszichés hatásai körében ismeretesek a pszichózisszerű tünetek, a hangulati változások, az én, a környezet és az időpercepció torzulásai; bekövetkezhetnek továbbá derealizációs és deperszonalizációs jelenségek is. A szerotonerg hallucinogénekkel és az NMDA antagonistákkal ellentétben a rekreációs mennyiségű MDMA (1,5–7mg/kg) emelkedett hangulatot, jó közérzetet, boldogságot, fokozódó extraverziót, intenzívebb társas magatartást, csökkenő szorongást, mérsékelt gondolkodási zavarokat, esetleg enyhe (nem pszichotikus, inkább fellazult énhatárokkal járó) derealizációt és deperszonalizációt vált ki.[37]

A hallucinogén szerek hatásának intenzitása és időtartama elsősorban a dózistól függ; a közepes mennyiségek (LSD, 75–150μg) általában 30–60 perc után, mintegy 8–12 órán keresztül hatnak. Valamennyi személynél látható a pupillatágulás, növekszik a vérnyomás, a testhőmérséklet, gyorsul a szívritmus. A fizikai tünetek sorában felléphet hányinger, elhomályosuló látás, szédülés, izzadás, tremor, előfordulnak paresztéziák.[38] A pszichés jellemzők köre rendkívül változatos: hallucinációk, illúziók, szinesztéziák, fokozódó szín- és hangészlelés, képek és mintázatok látása. Torzulhat az idő- és az arcélmény, intenzívebbé válnak az asszociatív folyamatok, euforikus érzékelés, fokozott introspekció, deperszonalizáció jelentkezhet. A *setting*től függően az érzelmek megtapasztalása fokozódik, akár szélsőségessé válhat; az absztrakt gondolkodás és a figyelmi kapacitás gyengül, a gondolatok álomszerűekké, képi jellegűekké alakulnak, megváltozik a testkép és a testészlelés.[39]

A pszichedelikus élmények jellegzetes szekvenciába szerveződnek. Kezdetben esztétikai élmények jelentkeznek. Ezt követik az egyén különböző életszakaszaiból származó, ún. pszichodinamikus jellegű, emocionális problémákkal és megoldatlan konfliktusokkal összefüggő emléknyomok; egyes traumatikus vagy

[37] Vollenweider: Brain mechanisms, *Dialogues in Clinical Neuroscience,* 265–279.
[38] Leigh A. Henderson: *LSD: Still with us after all these years,* New York, Lexington Books, 1994.
[39] Peter Gasser – Katarina Kirchner –Torsten Passie: LSD-assisted psychotherapy for anxiety associated with a life-threatening disease: A qualitative study of acute and sustained subjective effects, *Journal of Psychopharmacology,* 29, 2015/1, 57–68.

Studia_Caroliensa_2016.indd 236 2016.07.05. 11:29:34

rendkívül pozitív élmények újraélései.[40,41] A következőkben a fizikai fájdalommal és szenvedéssel, a haldoklással és a biológiai halállal, az öregséggel, a betegséggel és az esendőséggel kapcsolatos archetipikus képek bukkannak fel. Az emberi létezés e kritikus aspektusaival való szembesülés elkerülhetetlenül magával hozza az egzisztenciális kérdések mérlegelését; a spirituális és vallási dimenziók felé való megnyílást. Masters és Houston közismert vizsgálata szerint[42] 202 vizsgálati személy mintegy 96 százaléka élt át misztikus élményt a szerek hatására; 40 százalékuknál csökkent a halálfélelem mértéke, 60 százalékuknak növekedett az Istenbe vetett hite. Az élmény mind a dózistól, mind pedig a *setting*től (például vallási kegytárgyak jelenlététől) függött.

A nyugati kultúrában a hallucinogének terápiás alkalmazásának[43] két fontos modellje van. A pszichedelikus paradigma szerint az énhatárok feloldódása vezet optimális eredményhez. A másik, ún. pszicholitikus paradigma a tudatmódosító szereket a pszichodinamikus terápia kiegészítőjeként alkalmazza (narkoanalízis). Képviselői úgy vélik, a drog csökkenti a védekezéseket, fokozza a tudattartalmak hozzáférhetőségét és az éntudatosságot, ezáltal új belátásokig vezet. A pszicholitikus szemléletű szakemberek a tudattalan tartalmak feltárása céljával alacsony, körültekintően beállított dózisokat javasolnak, nem szándékuk azonban a spirituális élmények kiváltása. A módszert elsősorban a pszichoszomatikus problémákkal és/vagy karakterzavarokkal küzdő, súlyosan traumatizált klienseknek[44] javasolják. Az Amerikai Egyesült Államok korai kutatói e kétféle szemléletben többféle kritikus állapotot kezeltek; például krónikus alkoholbetegséget és antiszociális személyiségzavart; javulást értek el továbbá az autisták, HIV-fertőzöttek és terminális betegek állapotában.[45,46] Megfigyelték, hogy súlyos depressziónál kifejezetten a spirituális élménynek volt tünetcsökkentő hatása,[47]

[40] Stanislav Grof: *Realms of the Human Unconscious: Observations From LSD Research,* New York, Viking, 1975.

[41] Grof: Az LSD-kutatások megfigyelései, 125–161.

[42] Robert E. L.– Masters, James Houston: *Varieties of Psychedelic Experience*, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1966.

[43] Katarina Kirchner: *LSD-supported Psychotherapy, Effects on daily life and longterm changes,* Institute of Psychology, Dissertation, University of Zurich, 2010.

[44] Gary Bravo – Charles Grob: Psychedelic Psychotherapy, in Bruce W. Scotton – Allan B. Chinen – John R. Battista (eds.): *Textbook of Transpersonal Psychiatry and Psychology*, New York, Basic Books, 1996, 335–343.

[45] Harold Abramson (ed.): *The Use of LSD in Psychotherapy and Alcoholism*, New York, Bobbs-Merrill, 1975.

[46] Kasprow–Scotton: A Review of Transpersonal Theory, 12–23.

[47] TuckMcCain –Elswick: *Journal of Advanced Nursing*, 776–783.

Studia_Caroliensa_2016.indd 237 2016.07.05. 11:29:34

valamint opiátfüggés problémája esetén is biztatónak ítélték a pszichedelikus szerek alkalmazhatóságát.[48,49]

A pszichedelikus szerek ritkán váltanak ki tartós pszichotikus állapotot; a kultúrközi vizsgálatok tanúságai szerint még a rendszeres használatnak is meglehetősen alacsony a kockázata.[50] A veszélyek három forrásból fakadnak: előnytelen környezet *(setting),* téves elvárások *(set)* és nem körültekintő adagolás. Egy többezer fő adatain folytatott metaanalízis szerint mindhárom körülmény kivédhető,[51,52] ezért egyes szakemberek azt állítják, hogy az iatrogén ártalom előfordulása a hagyományos pszichoterápiához képest összességében nem magasabb.[53] Ezzel együtt, a krónikus és gyakori (15–75%) mellékhatások sorába tartozik a hallucinogének alkalmazása következtében keletkező tartós percepciós zavar, a *„flashback",* amely szermentes helyzetekben spontán megváltozott észlelési jelenségekkel jár.[54,55,56,57] Ez a tünet leginkább krónikus szerhasználóknál fordul elő, kb. 5 százalékos gyakorisággal[58] és pár hónapon belül kb. 50 százalékos spontán remisszióval.

Nichols[59] Medline 20 évnyi vizsgálati anyagának hivatkozásait elemezve összesen három publikációt talált LSD által provokált pszichózisról. Vardy és Kay[60] szkizofréniával frissen diagnosztizált személyeket hasonlított össze LSD hatására pszichotikussá váltakkal, és a két csoportban rendkívül hasonló pszichés

[48] Thomas J. Riedlinger – June E. Riedlinger: Psychedelic and entactogenic drugs in the treatment of depression, *Journal of Psychoactive Drugs*, 26, 1994/1, 41–55.

[49] Evgeny Krupitsky – Alexander Grinenko – Timofej Berkaliev: The combination of psychedelic and aversive approaches in alcoholism treatment: the affective contra-attribution method, *Alcoholism Treatment Quarterly*, 9, 1992/1, 99–105.

[50] Charles S. Grob – Marlene Dobkin de Rios: Hallucinogens, managed states of consciousness, and adolescents: cross-cultural perspectives, in Philip K. Bock (ed.): *Psychological Anthropology,* Westport, Praeger, Grob, 1994, 315–329.

[51] Harris Friedman: The Renewal of Psychedelic Research: Implications for Humanistic and Transpersonal Psychology, *The Humanist Psychologist*, 34, 2006/1, 39–58.

[52] Hanscarl Leuner – Werner Janzarik: *Halluzinogene: Psychische Grenzzustande in Forschung und Psychotherapie,* Bern, Huber, 1981.

[53] Kasprow–Scotton: *Journal of Psychotherapy Practice and Research*, 12–23.

[54] *DSM-5 referencia kézikönyv a DSM-5 diagnosztikai kritériumaihoz,* American Psychiatric Association, Budapest, Oriold Books, 2014, 350.

[55] Henry D. Abraham: Visual phenomenology of the LSD flashback, *Archives of General Psychiatry*, 40, 1983/8, 884–889.

[56] Kirchner: *LSD-supported Psychotherapy.*

[57] Gasser–Kirchner–Passie: LSD-assisted psychotherapy, 57–68.

[58] Leo Hermle – Karl-Artur Kovar – Walter Hewer – Martin Ruchsow: Halluzinogen-induzierte psychische Störungen, *Fortschritte der Neurologie-Psychiatrie,* 76, 2008/6, 334–342.

[59] David E. Nichols: Hallucinogens. *Pharmacology and Therapeutics,* 101, 2004/2, 131–181.

[60] Moshe M. Vardy – Stanley R. Kay: LSD psychosis or LSD-induced schizophrenia? A multimethod inquiry, *Archives of General Psychiatry,* 40, 1983/8, 877–883.

Studia_Caroliensa_2016.indd 238 2016.07.05. 11:29:34

tüneteket mutatott ki; valamint a családi érintettség mértéke is megegyezett. A két szerző arra a következtetésre jutott, hogy az LSD más, pszichés zavarokat beindító stresszorokhoz hasonlóan működik; a szerek által támogatott terápiák alkalmazása ezért kontraindikált a gyenge énhatárokkal és védekezésekkel rendelkező személyeknél. Fontos kockázati faktornak tekinthető valamely családtag pszichotikus érintettsége, illetve az egyén organikus agyi sérülése.[61] Mind a fenetilamin-, mind a triptaminszármazékok ellenjavallatai sorában szerepelnek a magas vérnyomás, a stroke és az infarktus is.[62]

Az LSD hosszú távú hatásai kezdettől nagy érdeklődést váltottak ki. Az első vizsgálatok egyikében Janiger és McGlothlin[63] pszichoterápiás kezelés alatt álló személyeket tanulmányozott (93 főt) akik átlagosan három LSD ülésen is részt vettek. A szer által provokált belátások a személyközi kapcsolatokat erősen befolyásolták. Az alkalmazás első hat hónapja során 43 százalékuk tapasztalta a munkatársi kapcsolatok javulását, 41 százalékuk pedig ismerőseihez fűződő viszonyában érzékelt változást. Savage és munkatársai[64] nem terápiás settingben LSD- és meszkalinfogyasztók csoportjával készítettek mélyinterjúkat a szerhasználat megkezdése után 3–14 hónappal. A résztvevők 86 százaléka számolt be kapcsolatai elmélyüléséről, 64 százalékuk erről a környezetétől is kapott visszajelzést; a hatások pedig egy évvel később is fennmaradtak. Módszertani szempontból igényesen kivitelezett vizsgálatában hasonló pozitív eredményre jutott Ditman, Hayman és Whittlesey[65] is.

Grob[66] kettős vak, placebokontrollált vizsgálata során egyes üléseken LSD alkalmazására, míg másokon placebo adagolására került sor; további ülések irányultak a tapasztalatoknak a személyiségbe való integrálására. A pozitív eredmények sorában Grob[67] kiemelte a tartós hangulati javulást, a szorongás csökkenését, a közeli kapcsolatok szorosabbá válását, a közeli hozzátartozókkal való együttlét fokozott törekvését az LSD-üléseket követően. A spirituális élmény átélése jól prognosztizálta a pszichés státusz javulását. Grof és Halifax[68] rákos

[61] Claudio Vannini – Maurizio Venturini: *Halluzinogene: Entwicklung der Forschung, 1938 bis in die Gegenwart*, Berlin, VWB, 1999.

[62] Kasprow–Scotton: A Review of Transpersonal Theory, 12–23.

[63] Gasser–Kirchner–Passie: LSD-assisted psychotherapy, 57–68.

[64] Keith S. Ditman: The subjective after-effects of psychedelic experiences: A summary of four recent questionnaire studies, *Psychedelic Review*, 1963/1, 18–26.

[65] Keith S. Ditman – Max Hayman – John R. B. Whittlesey: Nature and frequency of claims following LSD, *Journal of Nervous Mental Diseases*, 134, 1962/4, 346–352.

[66] Charles S. Grob: The Use of Psilocybin in Patients with Advanced Cancer and Existential Anxiety, in Michael Winkelman – Thomas B. Roberts (eds.): *Psychedelic medicine*, Westport, Praeger, 2007, 205–216.

[67] Uo.

[68] Stanislav Grof – Joan Halifax: *Die Begegnung mit dem Tod,* Stuttgart, Klett-Cotta, 1980.

Studia_Caroliensa_2016.indd 239 2016.07.05. 11:29:34

betegekkel, valamint pszichoszomatikus problémákkal küzdőkkel folytatott LSD-terápiát, nagy hangsúlyt fektetve a szerhatás alatt keletkező tapasztalatok pszichoterápiás feldolgozására és az utólagos hatékonyságmérésre. E betegek belső képanyaga elsősorban családi vonatkozású (kapcsolati) témák megértésére centrálódott. A szer bevezetését követően a fájdalom heteken belül csökkent, különösen akkor, amikor a belső megélések sorában pszichodinamikus jellegű, kapcsolati mintákat megmutató tartalmak domináltak.[69] Amennyiben a résztvevők spirituális élményt éltek át az ülés során, általában jobban el tudták fogadni a halál közelségét. Csökkent a depresszió, szorongás és a fájdalom mértéke, javult az alvás minősége, fontosabbá váltak a lelki-szellemi értékek; és erősödött az élni akarás szándéka. A rákbetegek mindemellett az ülés végeztével szemmel láthatóan fáradtabbak voltak az egészséges személyekhez képest, és a kezelést a fizikai panaszok is gyakran hátráltatták.

MÓDSZERTANI AJÁNLÁSOK A PSZICHEDELIKUMOK ALKALMAZÁSÁHOZ

A szakirodalom nemcsak a pszichedelikus terápiák hatásait, de maga a pszichoterápia mechanizmusainak pontosítását is kurrens kérdésként kezeli.[70,71] Ilyformán a Grawe[72] által leírt, széles körben elfogadott pszichoterápiás tényezőket érvényesnek tekintjük a hallucinogének által támogatott kezelésre is:[73]

1. Erőforrások aktiválódása: a terápia során a kliens képességeinek, lehetőségeinek erőteljes megtapasztaltatása.
2. Problémafeltárás és -megértés. A problémával összefüggő mintázatok kibontása és tisztázása, a korrekció lehetőségével; új nézőpont felvétele a problémával kapcsolatban, amely a terápiás kapcsolatban tartós változást alapozhat meg.

[69] Stanislav Grof – Louis E Goodman – William A. Richards – Albert A. Kurland: LSD-Assisted Psychotherapy in Patients with Terminal Cancer, *International Pharmacopsychiatry,* 8, 1973/3, 129–144.

[70] Mark A. Hubble – Barry L. Duncan – Scott D. Miller (eds.): *So wirkt Psychotherapie: Empirische Ergebnisse und praktische Folgerungen*, Dortmund, Verlag Modernes Lernen, 2001.

[71] Bruce E. Wampold: *The great psychotherapy debate: Models, methods, and findings,* Mahwah, Erlbaum, 2001.

[72] Klaus Grawe: Grundriss einer Allgemeinen Psychotherapie, *Psychotherapeut,* 40, 1995/3, 130–145.

[73] Torsten, Passie – Thomas Dürst: *Heilungsprozesse im verhanderten Bewusstsein: Elemente psycholytischer Therapieerfahrung aus der Sicht von Patienten,* Berlin, VWB Verlag, 2009.

Studia_Caroliensa_2016.indd 240 2016.07.05. 11:29:34

3. Problémamegoldás. A megújuló érzelmi erőforrások hatására új problémamegoldási módok próbálhatók ki; melyek eredményes használata esetén az énkép, pozitívabbá válik.
4. Motivációk tisztázódása. A javuló introspekció útján a problémák és a tünetek eredete egyre jobban felismerhető, reflektálható.

A terápiás változás alapja tehát alapvetően a saját érzelmi erőforrásokhoz való fokozott hozzáférés, a belső erőkbe vetett hittel, a sikeresebb megküzdési módok kialakulásával és alkalmazási szándékával együttesen.

A lelki zavarok megszűnése komplex lélektani faktorok összjátékán múlik; és ebben a folyamatban a pszichedelikum nem más, mint közvetítő, mediátor. Jungaberle és munkatársai[74, 75] az LSD-ülések által előidézett személyiségváltozás neurológiai hátterét magyarázva úgy vélték, a szerek lehetővé teszik a tudattalan inkonzisztenciák aktiválódását, és hozzáférést biztosítanak az implicit excitációs tendenciával bíró ambivalens tudattartalmakhoz. A memóriaegységek kémiai úton való aktiválódása neuropszichológiai és pszichoterápiás integráció hatására új viselkedési formák megjelenéséhez, új neurológiai egységek kiépüléséhez vezethet. Pszichológiai szempontból, a pszichedelikumok alkalmazása támogatja az introspekciót, „befelé visz", az újszerű perspektíva elősegíti az új megküzdési lehetőségek, tanulási formák megjelenését. Pszichedelikus üléseken, a hagyományos terápiás helyzethez képest könnyebben kiiktathatók a problémás mintázatokat elfedő elhárítások és védekezések. Az egyén „kívülről láthatja önmagát", az énhatárok túllépését megélve, könnyebb azonosítania inadaptív működési mintázatait. Az érzelmi mintázatokat jelző, intenzív pszichodinamikus tapasztalásokat követően gyakran változás jön létre a reakciók, értékek, attitűdök terén. A fejlődés egyik alapjává az az érzelmi felismerés válik, hogy a tünetek hátterében álló viselkedési minták gyermekkori eredetűek, s noha egykor az adaptációt szolgálták, a jelenben már idejét múltak, sőt károsak. Grof[76] szerint az LSD-üléseken perinatális és transzperszonális élmények is felbukkannak. Perinatális élményekkel találkozva a kliensek szembesülnek tudattalan halálfélelmükkel, amelyet korábban ambiciózus magatartással, versengéssel, sürgetett, feszített életvitellel vagy más módokon kompenzáltak. Az átdolgozás eredmé-

[74] Henrik Jungaberle – Paul Gasser – Jan Weinhold – Rolf Verres: Die Professionalisierung Substanz-unterstützter Psychotherapie (SPT), in Henrik Jungaberle et al. (eds.): *Therapie mit psychoaktiven Substanzen,* Bern, Huber, 2008, 21–40.

[75] Henrik Jungaberle – Paul Gasser – Jan Weinhold – Rolf Verres: *Therapie mit psychoaktiven Substanzen: Praxis und Kritik der Psychotherapie mit LSD, Psilocybin und MDMA,* Bern, Huber, 2008.

[76] Grof: Az LSD-kutatások megfigyelései, 125–161.

Studia_Caroliensa_2016.indd 241 2016.07.05. 11:29:34

nyeként rendeződhetnek és elmélyülhetnek a személyközi kapcsolatok, nő az örömképesség, enyhül a szorongás, erősödhet a spirituális nyitottság és a környezettudatosság, csökken az anyagi értékekhez való ragaszkodás. Az üléseken átélt transzperszonális élmények viszont hozzájárulnak a hit felé való megnyíláshoz, csökkentik az egzisztenciális szorongást és fokozzák az élet értelmességének érzését.

A pszichoterápia hatékonyságának egyik kritériuma a változásnak a hétköznapi életbe való integrálódása.[77] Pszichedelikus terápia esetében a szer által provokált képanyag üzenetének a hétköznapi életben való „hasznosulását" nevezhetjük integrációnak. A szakirodalmi álláspont nem egyértelmű azzal kapcsolatban, hogy a terápiás változás eléréséhez egy vagy több pszichedelikus ülésre; illetve milyen időtartamú és milyen jellegű pszichoterápiás feldolgozásra van szükség.[78,79]

Egyes pszichiátriai betegségekre (pl. az alkoholizmusra) egyszeri LSD-vel, pszilocibinnel, ketaminnal vagy ibogainnal megtámogatott terápiás kezelés is kedvező hatást gyakorol.[80] A szakirodalom azonban többnyire úgy vélekedik, hogy a szerek által támogatott terápiában semmiképpen sem elég a felmerülő képanyagot a klienssel együtt „passzívan szemlélni". Pahnke[81] így fogalmaz: az, hogy mit kezdünk a pszichedelikus élménnyel, „fontosabb, mint maga az élmény". Amennyiben tehát bármilyen okból mégsem kerül sor élményfeldolgozásra, a pszichedelikus ülések „nem önjáróak", a felmerülő képek úgy suhannak el és merülnek feledésbe, akár a fantáziák; az egyén nem profitál belőlük. Vannak ezzel együtt olyan helyzetek is, amikor maga az egyén „szabotálja el" az integrációt azáltal, hogy énképe védelmében, „elengedi" mindazt, amit átélt, ellenállást mutatva felismeréseivel szemben.

A pszichedelikum megmozgatja a maradandó személyiségváltozáshoz szükséges transzformatív erőket; ezt a lehetőséget azonban használni is kell; lelki munkát, megküzdési készségeket kell befektetni a változásért.[82] Fontos a szakszerű pszichoterápiás munka: az énvédő mintázatok tudatosítása, a terápiás be-

[77] Henrik Jungaberle – Rolf Verres: Regeln und Standards in der Substanz-unterstützten Psychotherapie (SPT), in Jungaberle et al.: *Therapie mit psychoaktiven Substanzen,* 41–109.

[78] Teri S. Krebs – Pal-Orjan Johansen: Lysergic acid diethylamide (LSD) for alcoholism: meta-analysis of randomized controlled trials, *Journal of Psychopharmacology*, 26, 2012/7, 94–1002.

[79] Passie–Dürst: *Heilungsprozesse im verhanderten Bewusstsein.*

[80] Krebs–Johansen, *Journal of Psychopharmacology,* 94–102.

[81] Walter N. Pahnke: LSD and Religious Experience, in Richard C. DeBold – Russell C. Leaf (eds.): *LSD, Man and Society,* Middletown, Wesleyan University Press, 1967, 61–84.

[82] Jungaberle–Verres: Regeln und Standards in der Substanz-unterstützten Psychotherapie, 41–109.

Studia_Caroliensa_2016.indd 242 2016.07.05. 11:29:34

látás elérése, a viselkedés- és élménykorrekciók.[83,84,85] Az az optimális, ha a pszichedelikum által provokált élmények verbális feldolgozására már a szerek által támogatott ülés utáni napon sor kerül. A kliens ilyformán „lehorgonyozza" friss emlékeit, nézőpontváltásra kerülhet sor, a terapeuta segítségével elért fokozott önelfogadás hatására új viselkedésminták alakulhatnak ki; s ezek újabb verbális ülések által az adott kapcsolati környezetben akár meg is erősödhetnek.[86]

Goldsmith[87] a szakirodalom alapján összefoglalta azt a tíz alapelvet, amelyek mentén lehetőséget lát a pszichedelikus pszichoterápia standard protokollokon nyugvó alkalmazására. Mindenekelőtt, a kutatási adatok tükrében fontosnak tartja az egyes szerek specifikus kémiai hatásainak ismeretét; a szerválasztást érdemes egyúttal a pszichoterápia céljaival is összhangba hozni. Másrészről, az élményt igen erőteljesen befolyásolja, hogy megfelelő *setting*et biztosítunk-e vagy sem. (A kórházi körülmények közt fogyasztó személyek élménye és közérzete lényegesen rosszabb, mint a biztonságos, kellemes környezetben levőké.) A kliens elsősorban nyitott, befogadó hozzáállás esetén profitál a szerek által támogatott terápiákból; ezzel ellentétben a negatív beállítódás megterhelő élményeket generálhat. Az egyes terápiás ülések során a súlyos traumák emléke szinte törvényszerűen felmerül, ezek feldolgozásához megértő, támogató terápiás attitűd, korrekt pszichoterápiás eszközkészlet, és nem utolsósorban megfelelő idő szükséges. A pszichedelikus ülés utilizációját fokozhatja egy adott problémára történő fókuszálás, illetve a tapasztalt segítők jelenléte. Végül, Goldsmith[88] hangsúlyozza, hogy társadalmi szemléletváltásra van szükség ahhoz, hogy a pszichedelikus terápia széles körben elérhetővé váljon. Az alkalmazási lehetőségekkel kapcsolatban a spirituális és pszichodinamikus élmények alaposabb kutatásai nyomán, valamint a fizikai és lelki kockázatok pontosítását követően születhet informált döntés.

A posztmodern világszemlélet integrálni törekszik az elméről, testről, anyagról és energiáról szerzett ismeretek sokaságát; látszólag nehezen összeegyeztethető jelenségeket hoz összhangba; hangsúlyozva: a tudomány sokszínűsége érték, és lényeges az eltérő szakmai megközelítések közti dialógus.[89] A pszichoterápiás irányzatok gyakorlati, pragmatikus hasznosságát az adaptabilitás és eredmé-

[83] Jungaberle–Gasser–Weinhold–Verres: *Therapie mit psychoaktiven Substanzen.*
[84] Jungaberle–Gasser–Weinhold–Verres: Die Professionalisierung Substanz-unterstützter Psychotherapie (SPT), 21–40.
[85] Passie–Dürst: *Heilungsprozesse im verhanderten Bewusstsein.*
[86] Uo.
[87] Goldsmith: *Psychedelic healing.*
[88] Uo.
[89] Ronald F. Levant: Evidence-based practice in psychotherapy, *Monitor on Psychology*, 36, 2005/2, 5.

Studia_Caroliensa_2016.indd 243 2016.07.05. 11:29:34

nyesség szempontjai mentén mérlegeli; egyes szemléletmódokat kombináltan alkalmazva.[90] Ehhez a törekvéshez minden bizonnyal jól illeszkedne egy standard, metodikailag jól körvonalazott, általánosan elérhető pszichedelikus terápiás irány. Megannyi kérdés merül fel azonban az alkalmazás lehetséges perspektíváival és kereteivel kapcsolatban: Mi számítson „gyógyító" szerhasználatnak, mi nem? Hol húzódjanak a szakember kompetenciahatárai? Lehet-e az egészségfejlesztés része a spiritualitás támogatása? Egy megújuló perspektívában mit tekintsünk testi-lelki-szocio-spirituális[91] egészségnek? Amennyiben létjogosultságot nyerne egyes hallucinogének szakszerű, standard, korrekt módszertanon alapuló, megfelelően kontrollált terápiás használata, ez bizonyos esetekben lerövidíthetné a lelki és pszichoszomatikus betegségek gyógyítási idejét; az egészségügy anyagi forrásokat takaríthatna meg, és lehetőség adódna arra, hogy a pszichoterápia akár egy szélesebb klienskör számára elérhetővé váljon.

BIBLIOGRÁFIA

Abraham, Henry D.: Visual phenomenology of the LSD flashback, *Archives of General Psychiatry*, 40, 1983/8, 884–889.

Abramson, Harold (ed): *The Use of LSD in Psychotherapy and Alcoholism*, New York, Bobbs-Merrill, 1975.

Achterberg, Jeanne: *Imagery in Healing: Shamanism and Modern Medicine,* Boston, New Science Library, Shambala, 1985.

Alexander, Charles: Growth of higher stages of consciousness, in Alexander, Charles – Langer, Ellen (eds.): *Higher Stages of Human Development*, New York, Oxford University Press, 1991, 286–341.

Bagdy Emőke: Paradigmaváltás az új évezredben, in Bagdy Emőke – Mirnics Zsuzsanna – Nyitrai Erika (szerk.): *Transzperszonális pszichológia és pszichoterápia*, Budapest, Kulcslyuk, 2011, 13–39.

Barlow, David H.: Effectiveness of behavior treatment for panic disorder with and without agoraphobia, in Wolfe, Benjamin E. – Maser, Jack D. (eds.): *Treatment of Panic Disorder: A Consensus Development Conference,* Washington, American Psychiatric Press, 1994, 105–120.

Bishop, Jeffrey P.: Biopsychosociospiritual Medicine and Other Political Schemes, *Christian Bioethics*, 15, 2009/3, 254–276.

[90] Louis Hoffman: Knowing and the unknown: An existential epistemology in a postmodern context, *Humana. Mente,* 2009/11, 97–110.

[91] Jeffrey P. Bishop: Biopsychosociospiritual Medicine and Other Political Schemes, *Christian Bioethics*, 15, 2009/3, 254–276.

Studia_Caroliensa_2016.indd 244 2016.07.05. 11:29:34

Bravo, Gary – Grob, Charles: Psychedelic Psychotherapy, in Scotton, Bruce W. – Chinen, Allan B. – Battista, John R. (eds.): *Textbook of Transpersonal Psychiatry and Psychology*, New York, Basic Books, 1996, 335–343.

Ditman, Keith S.: The subjective after-effects of psychedelic experiences: A summary of four recent questionnaire studies, *Psychedelic Review*, 1, 1963, 18–26.

Ditman, Keith S. – Hayman, Max – Whittlesey, John R. B.: Nature and frequency of claims following LSD, *Journal of Nervous Mental Diseases,* 134, 1962/4, 346–352.

DSM-5 referencia kézikönyv a DSM-5 diagnosztikai kritériumaihoz, American Psychiatric Association, Budapest, Oriold Books, 2014, 350.

Eyerman, James: A Clinical Report of Holotropic Breathwork in 11,000 Psychiatric Inpatients in a Community Hospital Setting, *MAPS Bulletin Special Edition,* 2013, http://www.maps.org/news-letters/v23n1/v23n1_p24–27.pdf. (Letöltés: 2014. szeptember 6.)

Friedman, Harris: The Renewal of Psychedelic Research: Implications for Humanistic and Transpersonal Psychology, *The Humanist Psychologist*, 34, 2006/1, 39–58.

Gasser, Peter – Kirchner, Katarina – Passie, Torsten: LSD-assisted psychotherapy for anxiety associated with a life-threatening disease: A qualitative study of acute and sustained subjective effects, *Journal of Psychopharmacology,* 29, 2015/1, 57–68.

Gibson, Leonard: Holotropic Breathwork as Process Psychotherapy, *Paper Presented at the International Whitehead Conference*, Salzburg, 2006, http://www.lennygibson.com/wp-content/uploads/2012/09/Holotropic-Breathwork-as-Process-Psychotherapy-cleaned-for-Web.pdf (Letöltés: 2014. szeptember 6.)

Grinspoon, Lester – Bakalar, James B.: Can drugs be used to enhance the psychotherapeutic process? *American Journal of Psychotherapy*, 40, 1986/3, 393–404.

Goldsmith, Neal M.: Psychedelic Healing: The Promise of Entheogens for Psychotherapy and Spiritual Development, Rochester, Vermont, Healing Arts Press, 2011.

Grawe, Klaus: Grundriss einer Allgemeinen Psychotherapie, *Psychotherapeut,* 40, 1995/3, 130–145.

Grinspoon, Lester – Bakalar, James B.: Can drugs be used to enhance the psychotherapeutic process? *American Journal of Psychotherapy*, 40, 1986/3, 393–404.

Grob, Charles S.: The Use of Psilocybin in Patients with Advanced Cancer and Existential Anxiety, in Winkelman, Michael – Roberts, Thomas B. (eds.): *Psychedelic medicine*, Westport, Praeger, 2007, 205–216.

Grob, Charles S. – Dobkin de Rios, Marlene: Hallucinogens, managed states of consciousness, and adolescents: cross-cultural perspectives, in Bock, Philip K. (ed.): *Psychological Anthropology*, Westport, Praeger, Grob, 1994, 315–329.

Grof, Stanislav: *Realms of the Human Unconscious: Observations From LSD Research,* New York, Viking, 1975.

Grof, Stanislav: *Beyond the Brain: Birth, Death and Transcendence in Psychotherapy,* Albany, SUNY Press, 1985.

Studia_Caroliensa_2016.indd 245 2016.07.05. 11:29:34

Grof, Stanislav: Az LSD-kutatások megfigyelései, in Bagdy Emőke – Mirnics Zsuzsanna – Nyitrai Erika (szerk.): *Transzperszonális pszichológia és pszichoterápia*, Budapest, Kulcslyuk, 2011, 125–161.

Grof, Stanislav – Goodman, Louis E – Richards, William A. – Kurland, Albert A.: LSD-Assisted Psychotherapy in Patients with Terminal Cancer, *International Pharmacopsychiatry,* 8, 1973/3, 129–144.

Grof, Stanislav – Halifax, Joan: *Die Begegnung mit dem Tod,* Stuttgart, Klett-Cotta, 1980.

Henderson, Leigh A.: *LSD: Still with us after all these years,* New York, Lexington Books, 1994.

Hermle, Leo – Kovar, Karl-Artur – Hewer, Walter – Ruchsow, Martin: Halluzinogen-induzierte psychische Störungen, *Fortschritte der Neurologie-Psychiatrie,* 76, 2008/6, 334–342.

Hoffman, Louis: Knowing and the unknown: An existential epistemology in a postmodern context, *Humana. Mente*, 11, 2009, 97–110.

Hubble, Mark A. – Duncan, Barry L. – Miller, Scott D. (eds.): *So wirkt Psychotherapie: Empirische Ergebnisse und praktische Folgerungen*, Dortmund, Verlag Modernes Lernen, 2001.

Jungaberle, Henrik – Gasser, Paul – Weinhold, Jan – Verres, Rolf: Die Professionalisierung Substanz-unterstützter Psychotherapie (SPT), in Jungaberle, Henrik et al. (eds.): *Therapie mit psychoaktiven Substanzen,* Bern, Huber, 2008, 21–40.

Jungaberle, Henrik – Gasser, Paul – Weinhold, Jan – Verres, Rolf: *Therapie mit psychoaktiven Substanzen: Praxis und Kritik der Psychotherapie mit LSD, Psilocybin und MDMA,* Bern, Huber, 2008.

Jungaberle, Henrik – Verres, Rolf: Regeln und Standards in der Substanzunterstützten Psychotherapie (SPT), in Jungaberle, Henrik et al. (eds.): *Therapie mit psychoaktiven Substanzen,* Bern, Huber, 2008, 41–109.

Kasprow Mark C. – Scotton, Bruce W.: A Review of Transpersonal Theory and Its Application to the Practice of Psychotherapy, *Journal of Psychotherapy Practice and Research*, 8, 1999/1, 12–23.

Kirchner, Katarina: *LSD-supported Psychotherapy, Effects on daily life and longterm changes,* Institute of Psychology, Dissertation, University of Zurich, 2010.

Kohls, Niko – Walach, Harald: Exceptional experiences and spiritual practice: a new measurement approach, *Spirituality and Health International*, 2006/7, 125–150.

Krebs, Teri S. – Johansen, Pal-Orjan: Lysergic acid diethylamide (LSD) for alcoholism: meta-analysis of randomized controlled trials, *Journal of Psychopharmacology*, 26, 2012/7, 94–1002.

Krishna, Gopi: *Kundalini: The Evolutionary Energy in Man,* Boulder, Shambala, 1971.

Krupitsky, Evgeny – Grinenko, Alexander – Berkaliev, Timofej: The combination of psychedelic and aversive approaches in alcoholism treatment: the affective contra-attribution method, *Alcoholism Treatment Quarterly*, 9, 1992/1, 99–105.

Studia_Caroliensa_2016.indd 246 2016.07.05. 11:29:34

Leuner, Hanscarl: *A katatím imaginatív pszichoterápia alapjai,* Budapest, Animula, 2013.

Leuner, Hanscarl – Janzarik, Werner: *Halluzinogene: Psychische Grenzzustande in Forschung und Psychotherapie,* Bern, Huber, 1981.

Levant, Ronald F.: Evidence-based practice in psychotherapy. *Monitor on Psychology*, 36, 2005/2, 5.

Linehan, Marsha M. – Heard, Heidi L.: Dialectical behavior therapy: an integrative approach to the treatment of borderline personality disorder, *Journal of Psychotherapy Integration,* 4, 1994/1, 55–82.

Masters, Robert E. L. – Houston, James: *Varieties of Psychedelic Experience*, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1966.

Murphy, Michael M. – Donovan, Steven: *The Physical and Psychological Effects of Meditation,* San Rafael, Esalen Institute, 1988.

Murphy, Michael – Donovan, Steven – Taylor, Eugene: *The physical and psychological effects of meditation: a review of contemporary research with a comprehensive bibliography*, 1931–1996, Sausalito, Institute of Noetic Sciences, 1997.

Nichols, David E.: Hallucinogens. *Pharmacology and Therapeutics,* 101, 2004/2, 131–181.

Pahnke, Walter N.: LSD and Religious Experience, in DeBold, Richard C. – Leaf, Russell C. (eds.): *LSD, Man and Society,* Middletown, Wesleyan University Press, 1967, 61–84.

Passie, Torsten – Dürst, Thomas: *Heilungsprozesse im verhanderten Bewusstsein: Elemente psycholytischer Therapieerfahrung aus der Sicht von Patienten,* Berlin, VWB Verlag, 2009.

Riedlinger, Thomas J. – Riedlinger, June E.: Psychedelic and entactogenic drugs in the treatment of depression, *Journal of Psychoactive Drugs*, 26, 1994/1, 41–55.

Scotton, Bruce W.: Introduction and Definition of Transpersonal Psychiatry, in Scotton, Bruce W. – Chinen, Allan B. – Battista, John R. (eds.): *Textbook of Transpersonal Psychiatry and Psychology*, New York, Basic Books, 1996, 2–8.

Smelser, Neil J. – Baltes, Paul B.: *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, Amsterdam, New York, Elsevier, 1990.

Süle Ferenc: *Valláspatológia. A vallási és kórlélektani folyamatok keveredésének mélylélektani vizsgálata,* Szokolya, GyuRó Art-Press, 1997.

Tanyi, Ruth A.: Towards clarification of the meaning of spirituality, *Journal of Advanced Nursing*, 39, 2002/5, 500–509.

Tart, Charles C.: *Altered States of Consciousness,* San Francisco, Harper,1990.

Tuck, Inez – McCain, Nancy L. – Elswick, Ronald K. Jr.: Spirituality and psychosocial factors in persons living with HIV, *Journal of Advanced Nursing*, 33, 2001/6, 776–783.

Vannini, Claudio – Venturini, Maurizio: *Halluzinogene: Entwicklung der Forschung, 1938 bis in die Gegenwart,* Berlin, VWB, 1999.

Vas József Pál: *Egy elmeorvos tévelygései*, Budapest, Pro Die, 2005.

Studia_Caroliensa_2016.indd 247 2016.07.05. 11:29:34

Vardy, Moshe M. – Kay, Stanley R.: LSD psychosis or LSD-induced schizophrenia? A multimethod inquiry. *Archives of General Psychiatry,* 40, 1983/8, 877–883.
Vollenweider, Franz X. (2001): Brain mechanisms of hallucinogens and entactogens. *Dialogues in Clinical Neuroscience,* 4, 2001/3, 265–279.
Wampold, Bruce E.: *The great psychotherapy debate: Models, methods, and findings.* Mahwah, Erlbaum, 2001.
Zeig, Jeffrey (ed.): *Eriksonian Methods: the Essence of the Story,* New York, Brunner–Mazel, 1994.

Studia_Caroliensa_2016.indd 248 2016.07.05. 11:29:34

BAGI ANNAMÁRIA – BAGDY EMŐKE – MIRNICS ZSUZSANNA –
SZILI ILONA – KÖVI ZSUZSANNA

A KÖRNYEZET MEGHATÁROZÓ SZEREPE A TEHETSÉGES FIATALOK SZEMÉLYISÉGFEJLŐDÉSÉBEN

A TEHETSÉG FOGALMA

Napjainkban a 'tehetséges' jelzőt előszeretettel használja a tudományos és a köznyelv egyaránt, sokszor igen megfontolatlanul. Kevesen gondolnak bele, hogy ez a fogalom milyen sokrétű, s ebből fakadóan milyen megfoghatatlan a pontos jelentése. Elegendő azokat a szavakat felidéznünk, amelyeket a tehetséggel összefüggésben, sok esetben szinonimaként használunk: kivételes képességű, zseni, csodagyerek, géniusz, talentum, szakértő, profi. Ezek a kifejezések sokszor átfedésben vannak a tehetség fogalmával, ám nem fedik le a teljes valóságot. Mindez nem véletlen: amint azt az elkövetkezendőkben is látni fogjuk, a tehetségekkel összefüggésbe hozható kutatások és elméletalkotók jó ideje képtelenek konszenzusra jutni a meghatározást illetően, hiszen olyan fogalomról van szó, amely igen széles spektrumon, a kontextustól függően számtalan módon értelmezhető.

A TEHETSÉG AZONOSÍTÁSA

A tehetség fogalmának homályosságával együtt jár a tehetségek azonosításának problémája is. Kit is nevezünk tehetségesnek? Vajon azt, aki intellektusában kiemelkedő? Vagy azt, aki az átlagostól teljesen eltérő gondolkodásmóddal tud eljutni egészen új ötletek megvalósításához? Netán azt a szorgalmas egyént, aki egy speciális terület mellett elköteleződve életét teszi fel „valami nagy" megalkotására? Az is lehetséges, hogy a tehetség épp attól tehetség, hogy mindenben mások fölött áll. Egy fontos közhiedelem tisztázására ezzel a gondolattal kapcsolatban érdemes kitérnünk. Téves nézetek szerint a tehetséges egyén általánosan, minden téren kiemelkedő. Mindez azonban már azzal cáfolhatóvá válik, hogy nem létezik egy bizonyos képesség, amely minden tehetségben ott rejlene és azonosítható lenne.[1]

[1] Gyarmathy Éva: *A tehetség: fogalma, összetevői, típusai és azonosítása*, Budapest, ELTE – Eötvös Kiadó, 2006.

Studia_Caroliensa_2016.indd 249 2016.07.05. 11:29:34

Ahogy azt a későbbiekben is látjuk majd, a tehetséget sokféle szempontból meg lehet közelíteni, az elméletalkotók ahányan vannak, szinte annyiféle tényezőt tartanak elsődlegesnek, másodlagosnak és így tovább a tehetség megjelenésének, kibontakozásának feltételeiként.

Gagné[2] elméletében egy fontos megkülönböztetést tesz: szunnyadó és megvalósult tehetségekről *(„gifted" vs „talented")* beszél. Előbbin az ember veleszületett adottságait, képességeit érti, melyek terén az felülmúlja az átlagot.[3] Utóbbi környezeti vagy interperszonális (család, iskola, közösség stb.) és intraperszonális (motiváció, önbizalom) katalizátorok interakciója mentén létrejött termék. Talán számunkra is ismerős, amikor egy gyermek – akit gyakran csodagyereknek hívnak – különleges képességekről tesz tanúbizonyságot egy bizonyos, a megszokotthoz képest korai életszakaszban. Mozart például nyolcévesen már szimfóniát írt, Karl Benz tizenöt évesen a karlsruhei egyetem diákja volt, de említhetnénk akár azt az amerikai tinédzsert, Jack Andrakát is, aki nemrég rájött, hogyan mutatható ki a hasnyálmirigyrák.

A TEHETSÉG MINT INTELLIGENCIA

Egy neves tehetségkutató, Joan Freeman,[4] a tehetséget magas intelligenciahányadosként definiálja, és kutatásában a RAVEN IQ teszt alapján azonosította, majd nyomon követte a magas IQ hányadossal rendelkező, azaz az általa tehetségesként azonosított fiatalokat.

Napjainkra egészen szilárd konszenzus alakult ki arra nézve, hogy a környezet és a genetika kölcsönösen hat egymásra, így vezérelve a fejlődést, meghatározva az intelligenciaszintet is. Skeels és Dye[5] egy iowai árvaház értelmi fogyatékosnak minősített gyermekeinek helyzetét mérte fel. A kicsiknek – szomorú módon – semmiféle törődésben nem volt részük. A vizsgálat során tizenhármat közülük

[2] Françoys Gagné: A Differentiated Model of Giftedness and Talent (DMGT), *Personal notes*, 2002. http://www.curriculumsupport.education.nsw.gov.au/policies/gats/assets/pdf/poldmgt2002rtcl.pdf

[3] Gömöry Kornélia: *Az iskolai tehetségfejlesztés pszichológiai háttértényezőinek vizsgálata felső tagozatos korban,* (Doktori értekezés), Debreceni Egyetem, 2010. https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/104992/Gömöry%20Kornélia%20-%20értekezés-t.pdf?sequence=7&isAllowed=y

[4] Joan Freeman: *Gifted lives: What happens when gifted children grow up*, London, Routledge, 2010.

[5] Harold M. Skeels – H. B. Dye: A study of the effects of different stimulation on mentally retarded children. Proceedings and Addresses of the American Association on Mental Deficiency, 1939/44, 114–136, idézi Dean Hamer – Peter Copeland: *Génjeink: Miért fontosabbak, mint hinnénk?* Budapest, Osiris, 2002.

Studia_Caroliensa_2016.indd 250 2016.07.05. 11:29:34

egy olyan intézetbe helyeztek át, ahol értelmi fogyatékos nevelőanyákra bízták őket, akiknek semmi más dolguk nem volt a gondoskodáson kívül. Az eredményei igen figyelemre méltóak: a négy évvel későbbi mérésekkor az áthelyezett gyermekek IQ-ja átlagosan 30 ponttal volt magasabb a korábbihoz képest, míg az árvaházban maradt társaiké 20 ponttal visszaesett. Még megdöbbentőbb, hogy a különbség húsz évvel később is megmaradt.

A genetikai kutatások köztudottan nem veszélytelen hatásokkal is fenyegetnek. Elég csak Galton[6] azon meglátására gondolnunk, melyben megfogalmazta, hogy az emberiség génállományának javítása érdekében a kivételes képességű fiataloknak egymással kellene összeházasodniuk és családot alapítaniuk. Az ilyen és ehhez hasonló elgondolások később, a második világháború idején félreértelmezve súlyos tragédiákhoz vezettek.

A TEHETSÉG MINT MINDEN GYERMEKBEN MEGLEVŐ LEHETŐSÉG

Csíkszentmihályi[7] szerint minden gyermek tehetséges valamiben, de az iskolában nem mindig ismerik fel a szunnyadó tehetségmagvakat. Véleménye szerint a tehetség kibontakozásában az érzelmi és motivációs faktorok legalább akkora – ha nem nagyobb – erővel bírnak, mint a kognitív (intellektuális) meghatározók. Felhívja a figyelmet arra az amerikai oktatási minisztérium által is képviselt gondolatra, hogy a tudományos élet nagyjai nem „okosabbak", hanem motiváltabbak és nagyobb önkontrollal bírnak, mint az átlag. A motiváció pedig, Csíkszentmihályi szerint, a szociális környezet hatásain keresztül alakul. Csíkszentmihályi szerint tehát a tehetség felismeréséhez és kibontakoztatásához a legjelentősebb tényező a megfelelő, komplex környezet, amely „lehetőséget tud adni a tehetség fejlesztésére, mivel megfelelő feltételeket képes biztosítani az érdeklődés felkeltéséhez".[8] Sok fiatalból azért nem válik tehetséges felnőtt, mert nem vállalják a tanuláshoz szükséges erőfeszítést.[9] Amennyiben a tehetséges fiatal nem kapja meg a szükséges támogatást, irányítást és ösztönzést tanáraitól vagy más szakemberektől, nem is lesz lehetősége kibontakozni. Csíkszentmihályi szerint a kortárscsoport jelentőségéről sem szabad megfeledkeznünk: a társak

[6] Francis Galton: Hereditary Genius, London, Macmillian, 1869, idézi Gyarmathy Éva: *A tehetség: fogalma, összetevői, típusai és azonosítása*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2006.

[7] Csíkszentmihályi Mihály: *Tehetséges gyerekek. Flow az iskolában*, Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2010.

[8] Csíkszentmihályi: *Tehetséges gyerekek*, 33.

[9] Uo.

Studia_Caroliensa_2016.indd 251 2016.07.05. 11:29:34

biztosítják azt a közösségi élményt, amelyben a többség valamely teljesítményt értékel és elismer.[10]

A KÖRNYEZETI HATÁSOK SZÍNTEREI

A tehetség fogalmát „a környezethet való alkalmazkodási, alakító és kiválasztódási folyamatként lehet kifejezni".[11]

Mivel vizsgálatunkban mi is arra voltunk kíváncsiak, hogy a környezetnek milyen hatása van a tehetség kibontakozására – beleértve a családot, az iskolát, a kortárs közösségeket –, most elméleti bevezetőnkben arra térünk ki, hogy előzetes kutatások milyen eredményeket tártak fel azzal kapcsolatban, hogyan hat a környezet a serdülőkre, a serdülő fiatalok identitásának kialakulására.

A SERDÜLŐKOR SAJÁTOSSÁGAI

Erik Erikson[12] fejlődésmodellje szerint az élet fő motívuma az identitás, vagyis a személyiség kemény magvának keresése. Elmélete pszichoszociális, amely a teljes életút során bekövetkező társas jelenségek személyiségfejlődési hatásaival foglalkozik. Véleménye szerint a serdülőkor a nagy változások kora, nagyobb szakítás a múlttal. Mint minden fejlődési szakaszban, az egyén itt is krízist él át, mely ekkor az identitás éppen alakuló érzése és a szerepkonfúzió között lép fel. A szerepkonfúzió azt jelenti, hogy az identitásnak olyan összetevője van, mely más összetevőkkel nehezen összeegyeztethető. A serdülés így komoly szorongásokkal, a disszonancia érzésével járó fejlődési folyamat.

Ahogyan Czeizel Endre is írja:[13] „a kivételes tehetségek felismerésének és gondozásának három kulcsfontosságú területe van: a család (különösen az iskoláskor előtt), az iskola és a társadalom (elsősorban az első munkahelyek)".

[10] Bagdy Emőke – Kövi Zsuzsanna – Mirnics Zsuzsanna: *A tehetség kibontakozása*, Budapest, Helikon, 2014.
[11] Gyarmathy: *A tehetség: fogalma, összetevői, típusai és azonosítása*, 28.
[12] Erik H. Erikson: *Gyermekkor és társadalom*, Budapest, Osiris, 2002.
[13] Czeizel Endre: *Az érték bennünk van*, Budapest, Gondolat, 1984, 226.

Studia_Caroliensa_2016.indd 252 2016.07.05. 11:29:34

CSALÁD

Scabini, Lanz és Marta[14] vizsgálatukban arra voltak kíváncsiak, hogy mi különbözteti meg a jól és rosszul működő családokat. Olasz családokon végzett vizsgálatukban arra jutottak, hogy a jól funkcionálás kulcseleme a jól működő kommunikáció és közös döntéshozatal, melyekben az apa fontos közvetítő szerepet tölt be a szereplők között.

Wall, Corell és MacIntyre[15] arra keresték a választ, mi határozza meg, hogyan látják a fiatalok jövőbeni lehetőségeiket. Eredményeik szerint a lányoknál a kortársak, a család és a tanár támogatása is meghatározó volt, míg a fiúknál csak a családi támogatás.

Bár sok szülő a serdülőkort tartja gyermekével való interakciói tekintetében a legviharosabb időszaknak, a kutatások inkább azt bizonyítják, hogy pont ebben a tizenéves korban keresi a leginkább a gyermek a szülői irányítást és támogatást.[16] A szülők pedig még kortárs kapcsolataik alakulására is befolyással lehetnek.

Fredricks és Eccles[17] megfogalmazza, hogy a korai gyermekkorban megfigyelhető szülői befolyáshoz az életkor előrehaladtával a kortársak hatása társul a sporttehetségek esetében, hiszen a gyermek egyre több időt tölt iskolatársai, edzőtársai társaságában. Dekovic és Meeus[18] a kortárs kapcsolatok két jellemzőjét vizsgálták: a kortárs kapcsolatokba való bevonódás mértékét és a kapcsolatok minőségét. Eredményeik azt mutatták, hogy amennyiben nincs közelség és intimitás a szülőkkel való kapcsolatban, úgy a fiatal hajlamos jobban bevonódni a kortárs kapcsolatokba, mely azonban a kapcsolatok pozitív minőségének hiányában, éppen hogy a problémás viselkedéseknek lesz az előrejelzője. A szülővel való pozitív kapcsolat viszont pozitívan hat a kortárs kapcsolatok minőségére, és e tekintetben – a kutatási eredmények – az apa kiemelt szerepére mutattak rá. Az anyai kapcsolat úgy tűnik, hogy csak közvetetten hat a kortárs

[14] Eugenia Scabini – Margherita Lanz – Elena Marta: Psychosocial Adjustment and Family Relationships: A Typology of Italian Families with a Late Adolescent, *Journal of Youth and Adolescence*, 1999/28, 633–644.

[15] Julie Wall – Katherine Covell – Peter D. MacIntyre: Implications of social supports for adolescents' education and career aspirations. *Canadian Journal of Behavioural Science*, 1999/31, 63–71.

[16] Mester Dolli: *A jövő-orientáció háttértényezőinek vizsgálata főiskolai hallgatók körében,* Debreceni Egyetem, 2013.

[17] Jennifer A. Fredricks – Jacquelynne S. Eccles: Parental Influences on Youth Involvement in Sports, in Maureen R. Weiss (ed.): *Developmental Sport and Exercise Psychology: A Lifespan Perspective*, Morgantown, WV, Fitness Information Technology Inc., 2004, 145–164.

[18] Maja Dekovic – Wim Meeus: Peer Relations in Adolescence: Effects of Parenting and Adolescent Self-concept, *Journal of Adolescence*, 1997/20, 163–176.

Studia_Caroliensa_2016.indd 253 2016.07.05. 11:29:34

kapcsolatok pozitív minőségére, mégpedig a gyerek pozitív énképére gyakorolt hatásán keresztül.

A családnak kifejezetten a tehetséges fiatalok fejlődésére vonatkozó hatására nézve is jó néhány kutatási eredmény született.

Tomlinson-Keasey és Little[19] a szülők iskolázottságának fontosságára hívja fel a figyelmet. A fiatal tehetségeknek az évtizedeken keresztüli longitudinális utánkövetéses vizsgálatukban arra jutottak, hogy a felnőttkorban is megmutatkozó átlag feletti intelligencia a 11–12 éves kori tehetséges fiatal három adatával járt együtt: 1. a szülő iskolázottsága, 2. az intellektuális érdeklődés, 3. a szociabilitás hiánya. Az első két eredményük hipotéziseiknek megfelelően alakult, a szülő iskolázottsága és az intellektuális érdeklődés pozitív hatással bírt. Az pedig, hogy a szociabilitás hiánya előre jelezte a magas intellektuális teljesítményt, párhuzamba állítható néhány előző kutatással, miszerint a zárkózottság és kiemelkedő intellektuális teljesítmény együtt jár.[20]

A szülők mint elsődleges mintaadók, már a gyermek születésétől nagy hatással vannak annak fejlődésére és tehetségének kibontakozására. Bloom[21] kiemelkedő sportolókkal végzett vizsgálata is azt bizonyítja, hogy a családtól kapott támogatás (és mintaadás, mint a sportolóknál pl. a szülők által is mutatott aktív élet) elengedhetetlen a tehetség kibontakozásában.

Az anyák és apák tehetséges gyermekeik fejlődésére gyakorolt hatása között sok eltérés figyelhető meg. Ez főként ahhoz a rögzült szerepattitűdhöz köthető, mely szerint a nők háziasszonyok és gyermeknevelők, az apák pedig a kenyérkeresők a családban. Seon-Young Lee[22] tanulmányában olyan irodalmakra tér ki, melyek főként az apák szerepét vizsgálták a tehetséges gyermekük nevelését illetően, s egyértelműen megfogalmazta, hogy az apák fontos példaképek, ők a tekintély és a társadalmi értékek képviselői a családban.

[19] Carol Tomlinson-Keasey – Todd D. Little: Predicting Educational Attainment, Occupational Achievement, Intellectual Skill, and Personal Adjustment Among Gifted Men and Women. *Journal of Educational Psychology*, 1990/82, 399–403.

[20] Robert S. Albert – Mark A. Runco: The Achievement of Eminence: A Model Based on a Longitudinal Study of Exceptionally Gifted Boys and Their Families, in R. J. Sternberg – J. E. Davidson (ed.): *Conceptions of Giftedness,* New York, Cambridge University Press, 1986, 332–360.

[21] Benjamin S. Bloom: *Developing Talent in Young People*, New York, Ballantine Books, 1985.

[22] Seon-Young Lee: Fathers' Roles in the Process of Talent Development, *Asia Pacific Education Review*, 2010/11, 497–513.

Studia_Caroliensa_2016.indd 254 2016.07.05. 11:29:34

KORTÁRS KÖZÖSSÉGEK

Bernáth és Solymosi megállapítása szerint „…a serdülőkorban a kortárscsoport jelentősége olyannyira megnő, hogy nem csupán mint fontos társas közeg, hanem mint a személy identitásának alakítója veszi át a családtól az elsődleges szerepet."[23] Éppen ezért nem véletlen, hogy a tehetséges fiatalok számára is elsődleges, mit gondolnak róluk kortársaik, vannak-e barátaik és hányan, és milyen visszajelzéseket kapnak tőlük.

A serdülőkor során átalakulnak a baráti kapcsolatok is, ugyanis a közös érdeklődés homlokterébe a hasonló értékek és attitűdök, az intimitás és a lojalitás kerül.[24] Ez nem meglepő, hiszen az efféle szoros barátságokban valósulhatnak meg azok az önfeltáró beszélgetések, melyek során felfedezik saját identitásukat a fiatalok. Eltérés van azonban a baráti kötődést illetően fiúk és lányok között. Míg a lányok barátságai általában intenzívebbek,[25] addig a fiúk barátságai 14 és 16 év között nem annyira közeliek, inkább kiterjedtek.

Érdekes kutatási eredményről számoltak be Kovács és munkatársai is pár évvel ezelőtt,[26] mely szerint a 14–18 éves középiskolások körében a szorongásszintet szignifikánsan csökkentette a szűk családi közegen túli, de nem túl távoli rokonok száma és a barátok mennyisége. Tehát elsősorban a közepes erősségű kapcsolatok bírtak pozitív hatással, és azok pedig érdekes módon közepes erősségű kommunikációs csatornákon (pl. telefon, internet) keresztül fejtették ki a hatást.

A személyiségfejlődés alaphelyzetben a primer szocializációs közegekben zajlik, a családban, iskolában. Bármilyen elakadás, érzelmi krízis vagy életvezetési nehézség esetén azonban fennáll annak a veszélye, hogy más közegek veszik át ezek szerepét,[27] olyan iskolán kívüli kortárs csoportok, közösségek, médiák, fontos személyek, melyek destruktív hatással bírhatnak a gyermek személyiségfejlődésére. Így történhet például, hogy a fiatal visszamarad a fejlődés különböző

[23] Bernáth László – Solymosi Katalin: *Fejlődéslélektan olvasókönyv*, Budapest, Tertia, 1997, 14.

[24] Michael Cole – Sheila R. Cole: *Fejlődéslélektan*, Budapest, Osiris, 2003.

[25] Lyn M. Brown – Niobe Way – J. L. Duff: The Others in My I: Adolescent Girls' Friendships and Peer Relations, in N. G. Johnson – M. C. Roberts – J. Worell (eds.): *Beyond appearence: A new look at adolescent girls,* Washington, DC, American Psychological Association, 1999, 205–225, idézi Michael Cole – Sheila R. Cole: *Fejlődéslélektan*, Budapest, Osiris, 2003.

[26] Kovács Szilvia – Fábián Tibor Károly – Gaál Viktor – Csermely Péter: A kapcsolati hálózat egyes paramétereinek hatása a szorongásra: Tájékozódó vizsgálat 14–18 éves középiskolás populáción, *Magyar Pszichológiai Szemle*, 2007/62, 193–201.

[27] B. Kárpáti Dóra: *Szocializáció és drogfogyasztás. Szocializációs rizikótényezők vizsgálata kezelésben részesült drogfogyasztó fiatalok körében,* (Phd értekezés), Budapesti Corvinus Egyetem, 2010. http://phd.lib.uni-corvinus.hu/547/1/karpati_dora.pdf

Studia_Caroliensa_2016.indd 255 2016.07.05. 11:29:35

aspektusait illetően (érzelmileg, intellektuálisan stb.), vagy tartósan veszélyes helyzetek keresésébe kezd (gondolhatunk itt az alkohol- és drogfogyasztásra, egyéb veszélykereső magatartásokra).

Weiss[28] arra hívja fel a figyelmet, hogy a sportoló gyerekek esetében először a családi támogatás, majd serdülőkorban a kortárs kapcsolatok és edzői bátorítás gyakorolnak erősebb hatást a sportkarrierek kialakulására.

Greendorfer[29] kutatásában arra jutott, hogy a kortársak szerepe a döntő abban, hogy egy lányból sportoló válik-e. Bár Greendorfer kutatásai is azt igazolták, hogy a család, tanárok és edzők is szerepet játszanak, de e hatások csak egy-egy életkorban érvényesültek. A család hatása serdülőkor előtt, a tanárok, edzők hatása serdülőkorban.

A tehetséges gyermekek számára sokszor nehézséget okoz a kortársakkal folytatott kommunikáció, az eltérő szókincs és a fogalmazásbeli különbségek, illetve az érdeklődési kör, korábbi tapasztalatok és az együttműködési készség eltérései miatt.[30] Janos, Fung és Robinson[31] kutatásából továbbá kiderül, hogy azok a gyermekek, akik úgy érzik, nagyban különböznek a többiektől, gyakrabban számolnak be kortárs kapcsolati problémákról, mint hasonló intellektusú társaik, akik önmagukat nem tartják „másnak", kivételesnek.

Az identitás meghatározásán túl a serdülőkor egyik legfontosabb életfeladatának tekinthetjük a párkapcsolat, a családon kívüli erős érzelmi kötődés kialakítását.[32] A fiatal tehetségek párkapcsolati fejlődését tárgyalva B. Trefil Edina és Herskovits Mária[33] a lányok párkapcsolati nehézségeire térnek ki. A serdülő lányok számára központi problémát jelent a nőiesség, a fiúknak tetszeni vágyás, ami gyakran nehezen összeegyeztethető olyan tehetségtulajdonságokkal, mint a határozottság, függetlenség, dominancia. Mivel a párkapcsolati próbálkozások kiemelt jelentőséggel bírnak serdülőkorban, a lányok gyakran feladják tehetségükhöz kapcsolódó próbálkozásaikat a párkapcsolati sikeresség javára.

[28] Jennifer A. Fredricks – Jacquelynne S. Eccles: Parental Influences on Youth Involvement in Sports, in Maureen R. Weiss (ed.): *Developmental Sport and Exercise Psychology: A Lifespan Perspective*, Morgantown, WV, Fitness Information Technology Inc., 2004, 145–164.

[29] Susan L. Greendorfer: Role of Socializing Agents in Female Sports Involvement, *Research Quarterly*, 1977/48, 304–310.

[30] B. Trefil Edina – Herskovits Mária: Segítő intervenciók lehetőségei in Herskovits Mária – Ritoók Magda (szerk.): *Tehetségek vonzásában: A tehetséges fiatalok segítése az életviteli-életvezetési tanácsadó szolgálatok módszertani támogatásával*, Budapest, Felsőoktatási Tanácsadás Egyesület, 2013, 141–175.

[31] Paul M. Janos – Hellen C. Fung – Nancy M. Robinson: Self-concept, Self-esteem, and Peer Relations Among Gifted Children Who Feel „Different". *Gifted Child Quarterly*, 1985/29, 78–82.

[32] Vikár György: *Az ifjúkor válságai,* Budapest, Animula, 1999.

[33] B. Trefil Edina – Herskovits Mária: A tehetséges gyerekek/fiatalok problémái – problématípusok, in Herskovits–Ritoók: *Tehetségek vonzásában,* 120–140.

Studia_Caroliensa_2016.indd 256 2016.07.05. 11:29:35

ISKOLA

A tehetségek feltérképezésében és támogatásában az iskolai környezetnek is legalább akkora felelőssége és hatása van, mint a családnak.

A szakirodalom megkülönböztet úgynevezett 'tanulmányi téren tehetséges' gyermekeket.[34] Ezek a diákok kiváló értelmi képességgel rendelkeznek, és speciálisan érdeklődnek egy-egy tantárgy iránt, ellentétben az általánosan elfogadott tehetségekkel, akik például kreatív vagy produktív gondolkodásra képesek, kitűnnek a vezetés, vizuális- és előadó-művészet, vagy pszichomotoros képességek terén. Az iskolákban talán az ilyen tanulókat a legegyszerűbb azonosítania a tanároknak. Ők akár 2–8 évvel is megelőzhetik kortársaikat az adott területen,[35] ám hozzá kell tenni, hogy más tantárgyakból akár lemaradást is mutathatnak. Természetesen ezeket a tehetségeket nem minden elméleti keretben tekintik tehetségesnek, megkülönböztetésük azonban nem elhanyagolható.

Ugyanúgy, ahogyan nem elhanyagolható Gyarmathy Éva[36] azon gondolata sem, mely a „digitális bennszülöttek" tanulási stratégiáira utal. A „digitális bennszülöttek" azok a fiatalok, akik egyenesen beleszülettek a számítógépek, videojátékok és az internet világába, ezek nyelvét „anyanyelvi szinten" beszélik, szemben a „digitális bevándorlókkal", akik tanulás során alkalmazkodtak a modern kor vívmányaihoz.[37] A „digitális bennszülöttek" szeretik a dolgok párhuzamos feldolgozását, előnyben részesítik az ábrákat, képeket a szöveghez képest, hatékonyabban működnek hálózatokba rendeződve stb., amihez korunk oktatási rendszere nem minden esetben igazodik. Éppen ezért sok esetben a fiatalok tanulási zavarai helyett tanítási zavarról van szó, és a tehetséges gyermek sokszor a hiperaktív/figyelemzavaros címkét kapja. A pedagógusoknak tehát abban is nagy szerepük van, hogy a modern kor fejlődéséhez igazodva képesek legyenek a tradicionális értelemben vett tehetségeken túl az újabb színezetű kivételeket is azonosítani.

[34] Tóth László: *Tehetség-kalauz*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2000.

[35] Barbara Clark: Growing up gifted, Columbus, OH, Merrill, 1983, idézi Tóth László: *Tehetség-kalauz*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2000.

[36] Gyarmathy Éva: A tehetséggondozás pszichológiája. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 2010/65, 221–232.

[37] Marc Prensky: On the Horizon. *MCB University Press*, 2001/9, 1–6.

Studia_Caroliensa_2016.indd 257 2016.07.05. 11:29:35

TÁRSADALOM

A környezeti hatások színterei közül nem hagyhatjuk ki a társadalom szerepét sem. Egy dolog a tehetséggondozás, amíg a gyermek iskolába jár, vagy a fiatal felnőtt egyetemre, főiskolára. Később azonban, kikerülve a munkaerőpiacra, mondhatnánk, a „nagybetűs Életbe", szerzett ismereteinek összhangban kell lennie a társadalom elvárásaival a sikeres boldogulás érdekében. A kivételes képesség közös kincsünk,[38] melyért mint nemzet és közösség is felelősséggel tartozunk.

MÓDSZER

A minta bemutatása

Vizsgálatunkban 103 középiskolás korú, 13 és 19 év közötti serdülő vett részt, 53 fiú és 50 lány, a nemek aránya tehát közel azonos volt (lásd 1. ábra). A longitudinális vizsgálat végére három fő esett ki.

Nem	**Gyakoriság**	**Százalékos megoszlás**
Fiú	53	51%
Lány	50	49%
Összesen	103	100%

1. ábra: *A minta nemek szerinti eloszlása*

A mintába kerültek átlagéletkora 15,3 év volt, szórása 1,015 év. A mintában szereplőknél összesen kilenc tehetségterület különült el, és volt néhány fő, akik nem egy-egy területen, hanem sok területen általánosságban voltak kiemelkedőek. A tehetségterületek %-os eloszlása az 2. ábrán látható.

[38] Czeizel Endre: *Az* érték *bennünk van*, 1984.

Studia_Caroliensa_2016.indd 258 2016.07.05. 11:29:35

2. ábra: *A minta tehetségterületek szerinti eloszlása (%).*

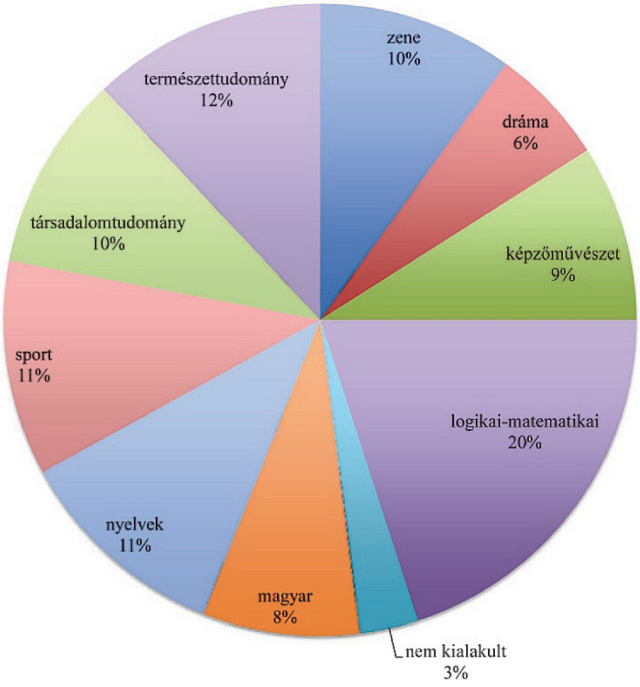

A kutatás menete[39]

A Károli Gáspár Református Egyetem oktatóinak és hallgatóinak közreműködésével 2012-ben *pilot study* (előkutatás) vette kezdetét, melynek elsődleges célja a kiemelkedően tehetséges fiatalok személyiségfejlesztése volt. A prof. dr. Bagdy Emőke vezetésével útnak induló kutatás a TÁMOP-3.4.5-12-2012-0001 azonosító számú „Tehetség-hidak program", azon belül is a „Kiemelt tehetségek támogatása, 8. sz. alprojekt" keretében zajlott. A program 103 tehetséges fiatal személyiségfejlesztését célozta, és a vizsgálat fókuszába helyezett, legfontosabb munkaszakasz az egyéni fejlesztési tervek kialakítása és a fiatalokkal harminc órában végzett specifikus, problémaközpontú lélektani munka volt. Ennek során húsz fejlesztő pszichológus vezette a személyiség mélységi megismerését és problémafeltárását célzó munkát, akik mindegyike klinikai munkára képzett és pszichoterápiás szakképesítéssel is rendelkező szakember volt. A fejlesztői mun-

[39] Bagdy Emőke – Kövi Zsuzsanna – Mirnics Zsuzsanna: *A tehetség kibontakozása*, 2014.

Studia_Caroliensa_2016.indd 259 2016.07.05. 11:29:35

káról Bagdy Emőke így írt: „Amikor az egyéni fejlesztő pszichológus központi szerepére tekintünk, a vertikális megközelítésre koncentrálunk. A személyen belüli dinamikai erőfolyamatok alakulását követő, azt feltárni képes, valamint ezek alapján egyéni fejlesztési tervet kidolgozó pszichológus segít a belvilágot harmonizálni, a 15-16 éves fiatal identitásképében önfelfedező folyamatokat generálni.[40]

A programban részt vevők toborzása Budapest és Debrecen városokban és vonzáskörzeteikben történt Tehetségpont iskolákon keresztül, toborzó levél segítségével és személyes kapcsolatok útján. A vizsgálatvezetők a részvételi szándékot jelző szülőknek tájékoztatott beleegyező nyilatkozatot küldtek. A vizsgálatot megelőzően a kutatók először a szülőkkel és pedagógusokkal találkoztak, hogy tájékozódjanak a serdülők helyzetéről. A szülők elmondták, mit tapasztalnak otthon, a pedagógusok pedig beszámoltak az iskolában mutatott teljesítményről és viselkedésről. A kutatókkal együtt aztán a PBL (Problem Based Learning módszer[41]) segítségével megfogalmazták azokat a problémaköröket, melyeket többeknél is jellemzőnek véltek, és amelyekben a változást várták a programtól.

A fiatalok ezután pszichológushoz mentek, hogy egyéni pszichológiai fejlesztés keretében lehetőségük nyíljon beszélni nehézségeikről, s így mélységében, egyénekre bontva kirajzolódjon, pontosan ki mivel is küzd. Az egyéni fejlesztést előkészítő vizsgálatokra szánt 5 óra keretében többek között tesztfelvételre került sor (Rorschach-próba, tesztbattéria), mely alapján a programban szakértőként részt vevő 20 képzett pszichológus kidolgozhatta az adott gyermek problémaköréhez leginkább illeszkedő fejlesztői tervet. Ekkor következett 20 órányi fejlesztő foglalkozás. Végül 5 órában olyan pályaorientációs kérdésekkel foglalkoztak, mint a tehetséget élethivatás szolgálatába állítani, vagy ha több területen is érdekelt volt valaki, eldönteni, mely talentumával tervezne leginkább a jövőben.

Az egyéni üléseket csoportos foglalkozások is kiegészítették 4×5 órában, Budapesten és Debrecenben is 3–3 csoportban. A fővárosban főleg dramatikus játékokkal dolgoztak, Debrecenben szociális készségeket fejlesztő, strukturált csapatjátékok jelentek meg.

Az egyéves időtartam alatt a pszichológusok szöveges formában jegyezték tapasztalataikat, alkalomadtán pedig szupervízióra is lehetőségük nyílt. A program befejeztével kitöltöttek egy kérdőívet a kezdetekkor meghatározott problémakörökben tapasztalt változásokra vonatkozóan. A kérdőív alapján így statisz-

[40] Bagdy et al.: *A tehetség kibontakozása*, 27.

[41] Molnár Gyöngyvér: A probléma-alapú tanítás. Az ismeretek alkalmazásának és az együttműködő-készség fejlesztésének módszere, *Iskolakultúra*, 2005/15, 31–43.

Studia_Caroliensa_2016.indd 260 2016.07.05. 11:29:35

tikailag is kimutathatóvá vált a változás mibenléte, a fejlődés mértéke (hatásvizsgálat). A pszichometrikus adatokon felül a fejlesztőktől, pedagógusoktól, a szülőktől és maguktól a részt vevő fiataloktól is szöveges beszámolók is érkeztek, amelyeken tartalomelemzést végeztünk.

Klaszterek

Bagdy és munkatársai [42] elkülönítettek klasztereket (azaz csoportokat a mintán belül) aszerint, hogy milyen tipikus problémamintázatok jelentek meg a fiataloknál (a klaszterelemzésről Bagdy et al. számol be részletesen[43]). Az efféle csoportosítás lehetővé teszi az adott gyermekre jellemző problémaegyüttes vizsgálatát, és az ehhez illeszkedő fejlesztői eszköztár kidolgozását. Az első ilyen típus a **perfekcionisták** csoportja, akiknél – a többiekhez viszonyítva – markánsabban jelent meg a *perfekcionizmus, maximalizmus* és az ehhez köthető *önértékelési probléma* és *teljesítmény-szorongás*. A második csoport a **zárkózottak** voltak, akiknél elsősorban magas *társas szorongás* jelentkezett. A harmadik típusba tartoztak az **útkeresők**, akiknél még nem alakult ki egy körbehatárolt érdeklődési terület, náluk ezért a tehetségterülethez köthető belső motiváció is hiányzott. A negyedik mintázatba kerültek a **problémások**, akiknél szinte minden területen (szociális kapcsolatok, önértékelési, megküzdési, kudarckezelési, motivációs, érzelmi-hangulati, tanulási, szervezettségbeli nehézségek) akadt probléma. Az ötödik, **reziliens** csoportba pedig olyan gyermekek kerültek, akiknél nem fordult elő probléma, vagy csak elvétve, kis számban; ők mutatták leginkább a sikeres megküzdés jeleit. A klaszterek eloszlását a 3. ábra szemlélteti. Jelen vizsgálatunkban e klaszterekbe tartozó fiatalokat hasonlítottuk össze a következő alfejezetben leírt kérdőívek segítségével.

[42] Bagdy et al.: *A tehetség kibontakozása.*
[43] Uo.

Studia_Caroliensa_2016.indd 261 2016.07.05. 11:29:35

3. ábra: *A minta klaszterek szerinti eloszlása (%).*

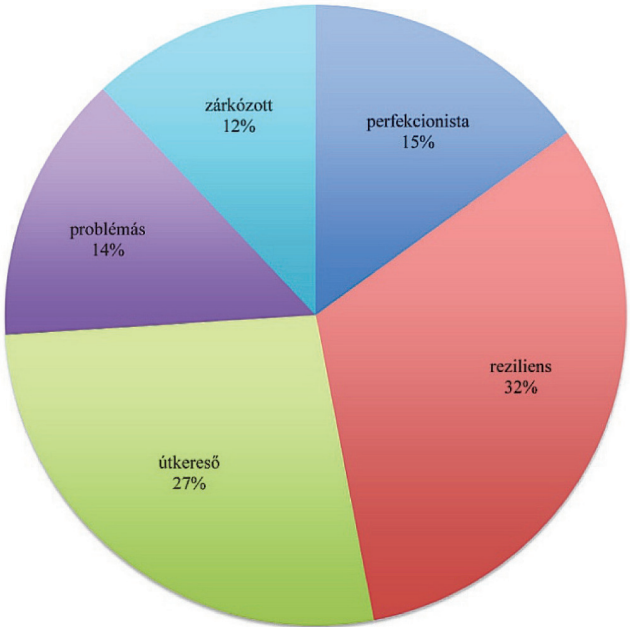

Kérdésfeltevések

A pszichológusok által írt esetbeszámolók kvalitatív elemzésével arra voltunk kíváncsiak, hogy milyen felnőtt–gyerek ill. kortárs kapcsolati problémák merültek fel a fiataloknál a fejlesztés során. Kvantitatív kérdéseink pedig a klaszterek összehasonlítására vonatkoztak, és a következőket vizsgáltuk:

A. Hogyan alakul az anyai, apai, baráti kötődés és a családi légkör a különböző klaszterekben?

Csíkszentmihályi[44] eredményei alapján, miszerint a tehetség kibontakozásához elengedhetetlen a környezeti támogatás, az a hipotézisünk, hogy a reziliens tehetséges fiatalok csoportja szignifikánsan átlag feletti, míg a problémás tehetséges fiatalok csoportja szignifikánsan átlag alatti pontszámot fog elérni e skálákon.

[44] Csíkszentmihályi Mihály: *Tehetséges gyerekek. Flow az iskolában*, Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2010.

Studia_Caroliensa_2016.indd 262 2016.07.05. 11:29:35

B. Milyen eltéréseket kapunk a Big Five dimenziók (neuroticizmus, extraverzió, lelkiismeretesség, barátságosság és nyitottság) tekintetében a klaszterek között?

Bagdy és munkatársai[45] klasztereinek leírása alapján azt várjuk, hogy a zárkózott csoport szignifikánsan átlag alatti nyitottság pontszámmal, a perfekcionisták átlag feletti lelkiismeretességgel, az útkeresők átlag feletti nyitottsággal, a reziliensek átlag feletti extraverzióval és barátságossággal, a problémások átlag feletti neuroticizmussal és átlag alatti lelkiismeretességgel és barátságossággal rendelkeznek.

MÉRŐESZKÖZÖK

A kötődés vizsgálata

Az eredetileg Armsden és Greenberg nevéhez köthető[46] Szülői és kortárs kapcsolatok kérdőíve *(Inventory of Parent and Peer Attachment, IPPA)* magyar adaptációja a PTE BTK Pszichológia Intézetében 2007-ben kezdődött Nagy László vezetésével. A 28 itemből álló kérdőív ötfokú Likert-skálán méri a serdülők szüleikhez, barátaikhoz és testvéreikhez való kötődésének kognitív és affektív dimenzióit (1=szinte soha nem igaz, 2=általában nem igaz, 3=néha igaz, 4=általában igaz, 5=szinte mindig igaz). A közeli kapcsolatok három jellemzőjét tárja fel: bizalom, kommunikáció és elidegenedés. A bizalom jelzi, hogy a közeli kapcsolataiban mennyire fogadják el a gyermeket, érzéseit és kívánságait. A kommunikáció skálái a kapcsolaton belüli kommunikációnak a serdülő által megtapasztalt minőségét, mennyiségét vizsgálják. Az elidegenedés a közeli kapcsolatokban megélt negatív tapasztalatokra fókuszál. A kérdőív tételei közül mindkét szülőre vonatkozóan 12, a barátokra vonatkozóan 14 itemet választottunk a tesztcsomagba. A tételredukció oka, hogy a jelen cikkben szereplő kérdőívek mellett még számos más kérdőívet is kitöltöttek a fiatalok, ami kb. két órás tesztkitöltést jelentett. A tételredukció alapja az volt, hogy minden skála (kommunikáció, bizalom, elidegenedés) azonos mértékben legyen reprezentálva.

[45] Bagdy Emőke – Kövi Zsuzsanna – Mirnics Zsuzsanna: *Fény és Árnyék: A tehetségerők felszabadítása*, Budapest, Matehetsz, 2014.

[46] Gay Armsden – Mark T. Greenberg: The Inventory of Parent and Peer Attachment: Individual Differences and Their Relation to Psychological Well-being in Adolescence, *Journal of Youth and Adolescence,* 1987/16, 427–454.

Studia_Caroliensa_2016.indd 263 2016.07.05. 11:29:35

Az anyára vonatkozó skála Cronbach alfája 0,891, az apára vonatkozóé 0,913, a kortársakra vonatkozóé 0,919 lett.

Családi légkör

Az *Olson-féle Családteszt* (OCST-4)[47] a család működésének jellemzőit méri. Összesen 62 állítást tartalmaz, melyek mindegyike ötfokú Likert-skálán értékelhető. A teszt hat skálája közül három a kohézió dimenzió (széteső, összetartó, egybefonódott skálák), három pedig a flexibilitás dimenziói (merev, rugalmas, kaotikus skálák) mentén mér. Ezeken kívül két további skálát különböztet meg. A Családi Kommunikáció Skála (CSKS) a családon belüli kommunikáció minőségét határozza meg, míg a Családi Elégedettség Skála (CSES) a kulturális, etnikai különbségek, a család funkcionálási képessége és az egyes dimenziók (kohézió, rugalmasság, kommunikáció) közötti összefüggések árnyaltabb értékelését hivatott segíteni. Jelen kutatásban az Olson-teszt kilenc tételét emeltük be a tesztbattériába, a családi kommunikációra, a vonatkozó két mutatóba rendezve őket:

A) Mennyire jellemzőek az alábbiak?
   1) A családtagok az egymáshoz intézett kérdéseikre őszinte választ kapnak,
   2) A családtagok igyekeznek megérteni egymás érzéseit,
   3) A családtagok ritkán mondanak egymásra rosszat, amikor dühösek,
   4) A családtagok kimutatják egymásnak a valódi érzéseiket) és a családi elégedettségre (

B) Mennyire elégedettek a
   1) családtagok közötti összetartással,
   2) azzal, hogy a család képes kezelni a nehéz stresszhelyzeteket,
   3) a családtagok közötti kommunikációval,
   4) a család konfliktusmegoldó képességével,
   5) azzal, ahogy a családtagok törődnek egymással.

[47] Vargha András – Tóth Melinda: Az Olson-féle családteszt magyar adaptációja, in Bagdy Emőke – Mirnics Zsuzsanna – Vargha András (szerk.): *Egyén, pár, család*: *Tanulmányok a pszichodiagnosztikai tesztadaptációs és tesztfejlesztő kutatások köréből*, Budapest, Animula, 2007, 288–309.

Studia_Caroliensa_2016.indd 264 2016.07.05. 11:29:35

Olyan itemeket választottunk tehát, amelyek a családok őszinte és pozitív verbális és nem verbális kommunikációjára és pozitív légkörére, valamint megküzdő, konfliktuskezelő erejére vonatkoznak. A családi kommunikáció skála Cronbach alfája 0,752, míg a családi elégedettségé 0,896 lett.

Személyiségjegyek – Big Five dimenziók

Személyiség kérdőívként az IPIP-100 kérdőívet használtuk, mely egy amerikai (magyarra is lefordított, a kutatás hazai felelősei Reinhardt Melinda és Vass Zoltán[48]), ingyenes teszttétel-adatbázis része. A kérdőívben a *Big Five dimenzióknak* megfelelően mérjük az Extraverzió, a Barátságosság, a Lelkiismeretesség, az Érzelmi stabilitás/Neuroticizmus és a Nyitottság faktorokat. A válaszadás ötfokú skálán történt teljesen egyetértek – egyáltalán nem értek egyet végpontokkal. A Big Five aktuális értelmezése szerint az öt dimenzió az alábbiak szerint írható le (forrás: Captain Hungary, www.captain.hu[49]):

1) Az *Extraverzióhoz* tartozik a személy szociális nyitottsága, viselkedési stílusa a társaságban, határozottsága és vezető tulajdonságai. Ehhez kapcsolódnak olyan személyiségvonások, mint a dominancia, a státuszvágy, a szociális kapacitás és a határozottság.
2) A *Barátságosság* a személyt környezetéhez viszonyítva vizsgálja a tekintetben, hogy mennyire szimpatikus és melegszívű mások számára, hogy egyszerű-e vele együttműködni.
3) A *Lelkiismeretesség* faktorhoz tartozik a kitartás, a felelősségteljes magatartás és kemény munkavégzés, az új tudás megszerzésének igénye.
4) Az *Érzelmi stabilitás* vagy más néven *Neuroticizmus* megmutatja, hogy az alany mennyire kiegyensúlyozott, nyugodt és érzelmileg stabil, magabiztos.
5) Végül a *Nyitottság* faktor jelzi, hogy az adott személy mennyire fantáziadús, kíváncsi és nyitott új tapasztalatokra.

[48] Reinhardt Melinda – Vass Zoltán: *Az International Personality Item Pool (IPIP) története és aktuális hazai eredményei: A személyiség új, közösségi oldal alapú mérésének lehetőségei.* Előadás a Magyar Pszichológiai Társaság XXI. Országos Tudományos Nagygyűlésén, Szombathely, 2012. május 31.

[49] Mirnics Zsuzsanna: *A személyiség építőkövei. Típus-, vonás- és biológiai elméletek*, Budapest, Bölcsész Konzorcium, Károli Gáspár Református Egyetem, 2006.

Studia_Caroliensa_2016.indd 265 2016.07.05. 11:29:35

EREDMÉNYEK

Kvalitatív eredmények

Az alábbiakban a pszichológusok azon szöveges válaszairól adunk összefoglalót, melyek a felnőtt–gyerek, ill. a kortárs kapcsolati problémákra vonatkoztak. A kvalitatív vizsgálathoz a pszichológusok által adott szöveges beszámolókat elemeztük. A szülő–pedagógus csoportokon feltárt problémákat vettük kezdetben alapnak, hogy milyen tipikus problémák lehetnek, és ezt a problémalistát egészítettük ki a pszichológusi leírások alapján.

Összesen nyolc problémacsoportot (szociális készségekkel kapcsolatos kérdések, önértékeléssel kapcsolatos kérdések, megküzdéssel kapcsolatos problémák, érzelmi-hangulati problémák, motivációval kapcsolatos kérdések, szervezettséggel kapcsolatos problémák, tanulási problémák, identitással kapcsolatos kérdések) azonosítottunk, és minden problémacsoporthoz két-két független megítélő gyűjtötte ki a pszichológusi leírásokból az adott kategóriába illő problémákat.

A tartalomelemzés módszertani részleteiről Bagdy és munkatársai[50] művében találhat az olvasó további részleteket.

Felnőtt–gyerek-kapcsolat

A 103 fiatal fejlesztésének végén 52 fiatallal kapcsolatban jelezték a pszichológusok, hogy szülő–gyerek konfliktusról számoltak be a fiatalok, 3-nál a pedagógussal való konfliktus került előtérbe, 15 fiatalnál pedig egyéb felnőtt személlyel való konfliktus került megbeszélésre. Továbbá 13 pszichológus jelzett valamilyen kapcsolati nehézséget magában a terápiás folyamatban.

A szülő–gyerek-viszony az egyik legjelentősebb kapcsolat egy serdülő életében, s ahogyan korábban már láthattuk, a szülők gyermekeikre gyakorolt hatása nagyban befolyásolja azok tehetségének alakulását. Mindez vizsgálatunkban már abban is megnyilvánult, hogy a felnőttek közül *a szülői problémák fordultak elő a leggyakrabban.* A tartalomelemzésből kidomborodó egyik pont a fokozottabb elvárások, *a teljesítmény prioritása* volt a szülők szemében, ami, mint kiderült, *nem társul minden esetben pozitív visszajelzéssel* és megerősítéssel a szülők részéről a gyerek felé („természetes" számukra a kimagasló teljesítmény). „Szülei sokat várnak tőle, és igazából kevés dicséretet kap otthonról, sok minden természetes a családjának. A korábbi versmondáson elért eredményeit sem igazán fogadták kitörő lelkesedéssel, ahogyan szerette volna, a szülők természetesnek

[50] Bagdy et al.: *Fény és Árnyék.*

Studia_Caroliensa_2016.indd 266 2016.07.05. 11:29:35

veszik az elért eredményeit." Emiatt a gyerekekben *óriási megfelelésvágy* keletkezik; túlzottan is szeretnék „megugrani a lécet" (az is előfordul, hogy olykor szigorúbbak önmagukkal szemben, mint környezetük), ami nagy lelki terheket ró az amúgy is érzékenyebben reagáló személyiségre és növeli a meglévő teljesítményszorongást. Mindez olykor *szomatizáció*ban is megmutatkozik. „A legszembetűnőbb terület a teljesítmény kérdése, önmagát szinte teljesen ezzel határozza meg, sokat beszél arról, miket csinál, milyen eredményeket ér el, ebben szüleinek elvárásai, gyermekével kapcsolatos ambíciói húzódnak."

A fiatalok gyakran úgy érezték, hogy a szülők *nem fordítanak kellő időt és figyelmet* rájuk, és nem érezték eléggé a támogató családi légkört. „Szülei leterheltek, inkább a gyermek teljesítménye a fontos, semmint a belső érzései, keveset beszélnek. Fontos számára az elfogadó, támogató odafigyelés, ami oldja görcsösségét, teljesítmény iránti erős igényét, állandó bizonyítani akarását." Ehhez kapcsolódóan sok családban egyáltalán *nem beszélnek az érzelmekről* és nem is mutatják ki azokat – noha főleg kamaszkorban ezt igényelné a gyermek (erre maguk a fiatalok is többször kitértek beszámolóikban). Egy fejlesztő így nyilatkozott: „Az érzelmeiről őszintén senkivel sem tud beszélni, édesanyja és édesapja erre kevésbé nyitott, pedig nagyon igényelné. Ebből kifolyólag elhidegült szüleitől. Ezt a fajta őszinte, aktív odafigyelést nagyon élvezte nálam." Így aztán a gyerek híján lesz a bensőséges kapcsolatok kialakítására és fenntartására irányuló képességnek.

Az oda nem figyelés, a túlzott teljesítménykényszer, az elvárások társítva a magára hagyatottsággal könnyen vezethetnek *destruktív magatartásformákhoz*: „egy rosszéletű, bulizós lány lett, amiről a szülei nem is sejtettek. Sokat aludt ennél a barátnőjénél, szülei nem is feltételezték, hogy az eddig jó gyermekük miket csinálhat." A szeretetéhség deviáns cselekedetekhez vezethet, és az emiatt jelentkező bűntudat további lelki terhekkel sújthatja a kamaszokat. Indulati feszültségeiket inadekvát cselekvésekben vezethetik le.

További konfliktus az *elszakadás vs. maradás,* a gyökerekhez, a szülőkhöz való ragaszkodás vs. kirepülés, eltávolodás, a szülőkről való leválás. „A szülei iránt érzett túlzott felelősségtudata, az ő problémáikkal való azonosulása leválási törekvéseiben akadályozhatja, az eltávolodás bűntudatos érzéseket okoz számára."

A szülő–gyermek-kapcsolaton kívül egy serdülő életében meghatározó szerepet játszanak pedagógusai is. Egy beszámolóból kiderült például, hogy a tanár a tehetséges gyerek kiemelésével negatív hatást ért el: „Egy tanár volt az, aki annyira kiemelte a társai közül, így a beilleszkedés helyett a kirekesztést alapozta meg." Egy másik esetben a „lázadás" okozott konfliktust: „Nem szeretett az igazgatónő, mert kiálltam mindig az igazamért."

Studia_Caroliensa_2016.indd 267 2016.07.05. 11:29:35

A pszichológussal való konfliktust általában az okozta, hogy a gyermek nem volt nyitott az együttműködésre, vagy azért, mert nem saját elhatározásból vett részt a fejlesztésben, hanem a szülei vagy tanárai akaratát teljesítve, vagy azért, mert nem szeretett volna változtatni, nem érdekelte az önismeret, illetve annyira *„rejtőzködő"* volt, hogy hosszabb terápiára lett volna szüksége a megnyíláshoz. „Úgy éreztem, mintha egy atombunkerbe próbálnék bejutni, aminek a bejáratát furmányosan elrejtették." „Kapcsolatteremtési nehézséget okozott, hogy rendkívül cinikusan beszélt magáról és a környezetéről, így nehezen tudtam kiismerni a viszonyulásait. Hangulatembernek mutatkozott, véleményét a külvilágnak való folyamatos megfelelési törekvések formálták."

Az egyéb kategóriához kapcsolódóan egyrészt az egyéb családtagokkal való konfliktusok kerültek megemlítésre, mint pl. nagyszülők: „a konfliktust az okozza, hogy a nagymama mindenbe beleüti az orrát…" Másrészt idesorolható még a feldolgozatlan halálesetek kapcsán jelentkező konfliktus is: „A halálesetet otthon tabuként kezelik, nem beszélnek róla, veszteségélménye és minden ehhez kapcsolódó érzése (harag, düh, csalódottság, cserbenhagyottság, fájdalom, hiány) feldolgozatlan. Úgy érzi, apja cserbenhagyta őket." „Megdöbbentő elgondolása szerint saját magát tartotta felelősnek, ugyanis a betegsége viselte meg annyira nagyszüleit, hogy azok belebetegedtek szeretett unokájuk féltésébe."

Kortárs kapcsolatok

A fejlesztés folyamán számtalan esetben maguk a serdülők fogalmazták meg, hogy visszahúzódóak, nehezen tudnak kommunikálni, és a szülők is elmondták, nem mindig értik meg, mit akar mondani gyermekük és a gyermek viselkedése ellentmondásos, óráról órára változik. A kortárs kapcsolati problémák közé soroltuk a kortársakkal és a testvérekkel szemben felmerülő konfliktushelyzeteket, zárkózottságot, szeretetteli kapcsolatok hiányát, kommunikációs problémákat, a verbális vagy fizikai agressziót, illetve a túlzott dominancia, öntörvényűség megjelenését. Ezek közül néhányra említünk példát a következőkben.

A zárkózottság problémája a következőképpen jelent meg a pszichológusi jellemzésekben: „Zárkózottság, rejtőzködés jellemző rá." „Új helyzetekben nehezen oldódik, rejtőzködő típus, és nehezebben találja meg a helyét ismeretlen helyzetekben vagy közegben." „Kerülte a szemkontaktust, feszültségét mozgással és grimaszokkal vezette le."

A *szociális közegben való gátoltság, rejtőzködés* a kommunikációs problémákban is megnyilvánult: „Nagyon gátolt, amely visszafogottság mind viselkedésében és beszédében egyaránt megnyilvánult."

Studia_Caroliensa_2016.indd 268 2016.07.05. 11:29:35

A *barátkozás hiánya* azonban nem minden esetben fakadt a társas szorongásból és félénkségből. Néhányszor kifejezett ellenállás és passzivitás mutatkozott a fiatalok részéről abban a tekintetben, hogy barátkozóbbak legyenek. Az ő elmondásuk szerint *mindig is különbek voltak, és igényük sem volt nagyfokú barátkozásra.* „Óvodáskora óta jellemző rá, hogy kortársaival a kapcsolatot nem találja, általában különbnek érzi magát náluk."

Az önmagukat „különbnek" érző, öntörvényű fiataloknál *verbális vagy akár fizikai agresszió is megjelent.* „Nem jöttem ki a többiekkel, én is agresszívabb voltam, unatkoztam, beszólogattam."

Párkapcsolati problémák

Egy másik problémakört a párkapcsolati nehézségek alkotnak. A jelenlegi párkapcsolati (szerelmi) problémák megfogalmazás a fiatalok életében aktuálisan megjelenő, a szerelmi/szexuális életüket leginkább érintő problémákra vonatkozik: „A barátnője egy kis sziget (hasonlóan magányos, szenvedő lélek), egymásba kapaszkodnak, néha szeretik, máskor bántják egymást)." „Kortárs baráti és párkapcsolataiban jól visszatükröződnek a kötődési mintázat sajátosságai, melyek az érzelmi élet éretlenségére utalnak."

Megjelentek a *nemi identitással,* a hagyományos női–férfi szerepkörök betöltésével kapcsolatos problémák: „…a pozitív, de nem sürgető légkör megteremtésének köszönhetően hamar beszámol problémáiról, homoszexuális irányultságáról…" „Van egy párkapcsolata, amit nagyon félve említ (és újra kérdezi, hogy titokban marad-e), egy tőle 20 évvel idősebb nővel (aki tulajdonképpen egy idealizált anya figura). Ez az egyetlen örömforrás az életében."

A párkapcsolat teremtésén belüli problémákat legtöbb esetben *a két nem közötti kommunikációban megjelenő zavar, a nem megfelelő önismeret,* illetve az empátiás készség fejletlensége okozza. „Ekkor tudtunk arról beszélni, hogy lelke mélyén megértő társra vágyik, igazi „szerelemre", de akik voltak neki eddig, csalódást okoztak." „Ellenkező nemhez való kötődése infantilis és sérült, fellelhető a cserbenhagyás traumájának ismétlési kényszere (olyan fiúkat választ, akik cserbenhagyják, elhagyják, méltatlanul bánnak vele)." „Igyekeztem reális visszajelzéseket adni számára és arra is ráirányítani a figyelmét, hogy az ő személye önmagában is érdekes és szerethető/elfogadható, és hogy szexualitása csak egy része identitásának."

A legtöbb fiatal esetében ezek a problémák nem önállóan, hanem más problémákhoz kapcsolódóan jelentek meg. Az egyes párkapcsolati problémák összetettek voltak, így a pszichológusoknak is többféle terápiás eljárást kellett egyszerre alkalmazniuk. A terápiás folyamat legfőbb alapját képezte a probléma

Studia_Caroliensa_2016.indd 269 2016.07.05. 11:29:35

teljes körű feltárása, melynek sikeressége nagyban függött a fiataloktól, akik közül a legtöbben szívesen együttműködtek a szakemberrel, ám néhány esetben *a pszichológus sajnos falakba ütközött,* emiatt elmaradt a probléma megfelelő feltárása, illetve kezelése. Sok esetben tapasztalták, hogy a fiatalok *nem rendelkeznek megfelelő önismerettel, empátiás készséggel, önbecsülésük ingadozik,* így a terápiák fontos részét képezte az ilyen készségek fejlesztése, hiszen ezek a kapcsolatteremtés meghatározó alapjait jelentik.

Volt olyan fiatal is, akinek a jelenlegi párkapcsolatával voltak problémái. A fejlesztések eredményeként: „A kibontakozó párkapcsolati dinamikák is felszínre kerültek az aktuális párkapcsolati helyzetek által. Kortárs baráti–barátnői kapcsolatokban szintén sikerült letisztázottabb helyzeteket és szerepeket kialakítania. A fenti eredmények tükrében elmondható, hogy számos pozitív eredménynyel zárult a fejlesztői folyamat."

Kvantitatív eredmények

Az anyai, apai, baráti kötődés és a családi légkör a különböző klaszterekben

Első körben azt vizsgáltuk, vajon van-e eltérés a perfekcionisták, reziliensek, útkeresők, problémásak és zárkózottak csoportjai között az anyai, apai és baráti kötődésüket, illetve az otthoni családi légkört illetően? Mivel a normalitás mindegyik változó esetében sérült (legalább valamelyik csoportban), így inkább sztochasztikus homogenitást vizsgáltunk, vagyis a rangátlagokat hasonlítottuk össze. Ugyanakkor az átlagok alakulását a 4. ábrán láthatjuk, ahol a szignifikánsan eltérő csoportokat bekarikáztuk.

Anyai kötődés: Ebben az esetben az elméleti rangszórások egyenlők voltak – $F(4; 31{,}5) = 1{,}551$; $p = 0{,}212$ –, így a sztochasztikus homogenitás tesztelésére a Kruskall-Wallis-próbát használtuk, mely nem mutatott szignifikanciát: $H(4) = 3{,}368$; $p = 0{,}498$.

Apai kötődés: Az apai kötődésnél más volt a helyzet, itt már sérült a szórás-homogenitás – O'Brien-próba: $F(4; 32) = 3{,}44$; $p = 0{,}019$ –, így az ezt nem igénylő robosztus sztochasztikus eljárást, a korrigált rang Welch-próbát vettük figyelembe: $rW3(4; 30) = 4{,}14$; $p = 0{,}009$. Az egyes csoportok összehasonlításához a Brunner-Munzel-próbát vettük alapul, mely azt jelezte, hogy az apai kötődés szintje a problémások csoportjában alacsonyabb volt a többi csoportéhoz képest: $BM(30{,}7) = -3{,}990$; $p = 0{,}000$.

Baráti kötődés: A baráti kötődésben, hasonlóan az anyai kötődéshez, nem találtunk szignifikáns eltérést a csoportok között. A szóráshomogenitás fennállt

Studia_Caroliensa_2016.indd 270 2016.07.05. 11:29:35

– O'Brien-próba: F(4; 30,1) = 0,561; p = 0,693 –, így a hagyományos Kruskal-Wallis-próba értékeit vettük figyelembe: H(4) = 7,170; p = 0,127.

Családi légkör: Ezen változó esetében is fennállt a rangszórások homogenitása – O'Brien-próba: F(4; 30,8) = 1,632; p = 0,191 –, így ismét a Kruskal-Wallis-próbát használtuk, mely eredménye nem volt szignifikáns: H(4) = 7,130; p = 0,129. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a Brunner-Munzel-próba során a páronkénti összehasonlításnál a problémásak csoportja mutatott szignifikáns eltérést a többi csoporthoz képest: BM(19,8)= –3,250; p = 0,004.

4. ábra: *Kötődés és családi légkör átlagos pontszámai klaszterenként.*

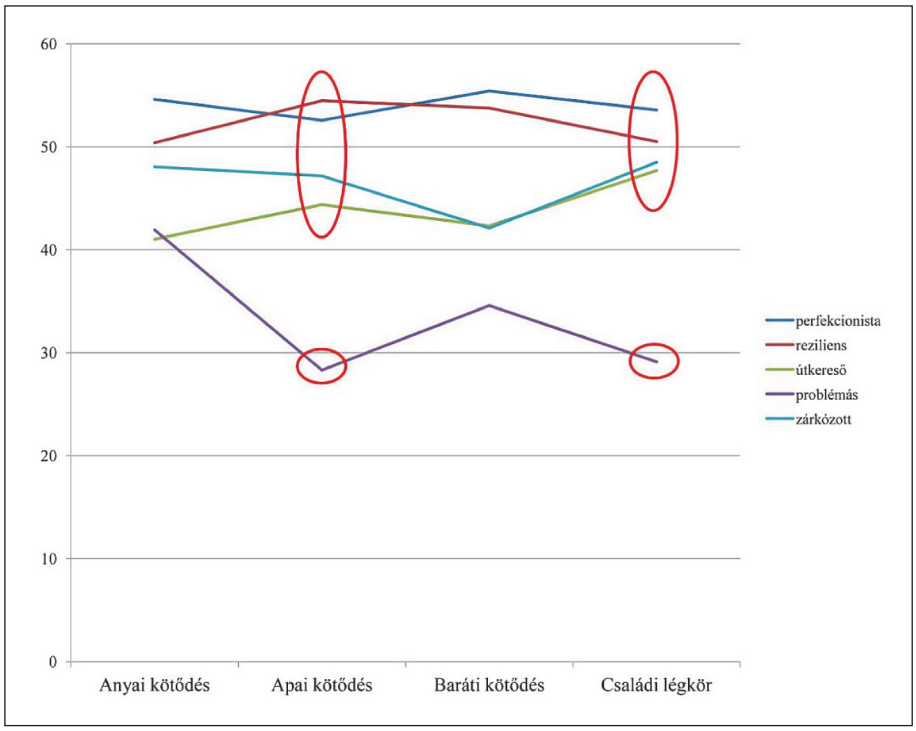

Studia_Caroliensa_2016.indd 271 2016.07.05. 11:29:35

Az eredményeket az 5. ábrán összesítjük.

5. ábra: *A csoportok sztochasztikus összehasonlításainak összefoglaló táblázata.*

Változók	Rangátlagok					Egyéb értékek				
	perfekcionista	**reziliens**	**útkereső**	**problémás**	**zárkózott**	p/Lev	Kru-Wal	p-érték	rW3	p-érték
Anyai kötődés	54,610	50,400	41,020	41,920	48,060	0,163	3,368	0,498	0,762	0,558
Apai kötődés	52,570	54,470	44,380	28,310	47,170	0,076+	9,473	0,050+	4,141	0,009**
Baráti kötődés	55,430	53,760	42,310	34,580	42,110	0,811	7,170	0,127	1,780	0,158
Családi légkör	53,570	50,520	47,690	29,120	48,500	0,211	7,130	0,129	2,476	0,065+

Jelölés: +: $p < 0,10$ *: $p < 0,05$ **: $p < 0,01$ ***: $p < 0,001$
– p/Lev = A rangszórások homogenitását tesztelő Levene-próba p-értéke.
– Kru-Wal = Kruskal-Wallis-próba próbastatisztikája.
– rW3 = A korrigált rang-Welch-próba próbastatisztikája.

A Big Five dimenziók (neuroticizmus, extraverzió, lelkiismeretesség, barátságosság és nyitottság) eltérései a klaszterek között

Az alábbiakban arra voltunk kíváncsiak, hogy a különböző klaszterekben levő fiatalok személyiségprofiljai között találunk-e különbséget. Az eredményeket külön-külön személyiségfaktorok szerint tárgyaljuk, és a 6. ábrán láthatjuk a személyiségprofilokat, ahol a szignifikáns eltéréseket bekarikáztuk.

Neuroticizmus: Mivel ennél a változónál mind a normalitás, mind a szórás-homogenitás feltétele teljesült – Levene-próba: $F(4; 35,5) = 0,836$; $p = 0,512$ –, a hagyományos varianciaanalízis eredményét figyeltük, mely nem mutatott szignifikanciát: $F(4; 88) = 1,282$ ($p = 0,283$).

Extraverzió: Ebben az esetben a normalitás feltétele ugyancsak teljesült. A szóráshomogenitás sérülése miatt – Levene-próba: $F(4; 35,6) = 5,583$; $p = 0,001$ – robusztus eljárásként a Welch-féle varianciaanalízist használtuk, mely szignifikáns különbséget jelzett a csoportok között: $W(4; 34,4) = 7,587$; $p = 0,000$. A Games-Howell-féle páronkénti összehasonlításból kiderült, hogy a zárkózottak csoportja szignifikánsan eltér a perfekcionisták és reziliensek csoportjától

Studia_Caroliensa_2016.indd 272 2016.07.05. 11:29:35

– T15(5; 24) = 6,480; T25(5; 22) = 7,510 –, az útkeresőktől pedig tendenciaszintű az eltérés: T35(5; 33) = 3,980.

6. ábra: *IPIP személyiségskálák átlagos pontszámai egy ötfokú skálán klaszterenként.*

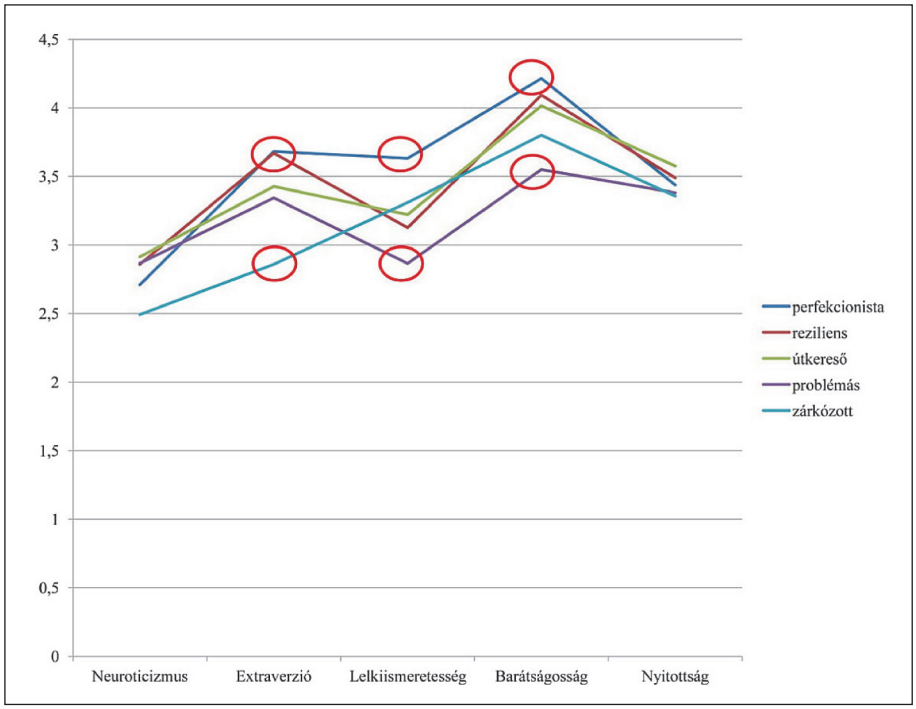

Lelkiismeretesség: Ezen változó esetében teljesült a normalitás és szóráshomogenitás feltétele: Levene-próba: F(4; 34,7) = 1,044; p = 0,399. A hagyományos varianciaanalízis eredményét tekintve tendencia szintű eltérés tapasztalható a csoportok között: F(4; 84) = 2,327; p = 0,063. A Tukey-Kramer-féle páronkénti összehasonlításból kiderül, hogy egyedül a perfekcionisták és problémásak között mutatkozott szignifikáns eltérés a lelkiismeretességet tekintve – (k = 5, df = 84): T14 = 4,100 –, az előbbiek javára.

Barátságosság: Ez esetben újfent teljesült a normalitás és szóráshomogenitás feltétele –Levene-próba: F(4; 34,9) = 1,534; p = 0,214 –, a hagyományos varianciaanalízis eredménye pedig szignifikáns különbségekre mutatott rá: F(4; 89) = 3,252; p = 0,015. A Tukey-Kramer-féle páronkénti összehasonlításból kiderült, hogy a problémásak mutattak eltérést a perfekcionisták és reziliensek csoportjától – (k = 5, df = 89): T14= 4,420; T24= 4,170 –, méghozzá kedvezőtlen irány-

Studia_Caroliensa_2016.indd 273 2016.07.05. 11:29:35

ban, tehát a problémásak barátságosságértékei mutatkoztak a legalacsonyabbnak (lásd 4. ábra).

Nyitottság: Mivel a szórások egyenlőnek bizonyultak – Levene-próba: F(4; 33,5) = 0,879; p = 0,487 –, a hagyományos varianciaanalízis eredményét vettük figyelembe, mely nem mutatott szignifikáns eltérést a csoportok között: F(4; 88) = 1,027; p = 0,398.

Az eredményeket a 7. ábrán összesítjük.

7. ábra: *A klaszterek közötti eltérések a Big Five dimenziók tükrében.*

Változók	Átlagok					Egyéb értékek				
	perfekcionista	**reziliens**	**útkereső**	**problémás**	**zárkózott**	p/Lev	VA_F	p-érték	Welch	p-érték
Neuroticizmus	2,710	2,860	2,914	2,867	2,492	0,512	1,282	0,283	1,502	0,222
Extraverzió	3,683	3,670	3,427	3,344	2,859	0,001**	4,474	0,002**	7,587	0,000***
Lelkiismeretesség	3,632	3,126	3,222	2,866	3,310	0,399	2,327	0,063+	2,707	0,047*
Barátságosság	4,214	4,093	4,015	3,550	3,801	0,214	3,252	0,015*	2,280	0,081+
Nyitottság	3,438	3,490	3,577	3,381	3,357	0,487	1,027	0,398	0,927	0,460

Jelölés: +: $p < 0,10$ *: $p < 0,05$ **: $p < 0,01$ ***: $p < 0,001$

DISZKUSSZIÓ

Vizsgálódásunk során kétféle szempontból közelítettünk a tehetséges serdülőkre gyakorolt környezeti hatásokhoz. Egyrészt a pszichológusoktól érkezett megfigyelésekre koncentráltunk a tartalomelemzés kapcsán. Másrészt statisztikai próbákkal vizsgáltuk, hogy a tehetséges gyerekeken belül mennyire egységesek ezek a problémák, vagy tudunk-e olyan csoportokat azonosítani, ahol a kapcsolati, kötődésbeli problémák nagyobb arányban fordulnak elő.

A tartalomelemzésből kiderült, hogy a fiatalok felnőtt–gyermek kapcsolati problémái leginkább a szülőkre mint elsődleges mintaadókra vonatkoznak, azon belül is a teljesítményorientáltság, a szülői figyelem hiánya és az érzelmek kommunikációja jelent nehézséget többeknél. A pozitív visszajelzések hiánya és a megfelelési kényszer olykor szomatizációhoz vagy destruktív magatartásfor-

Studia_Caroliensa_2016.indd 274 2016.07.05. 11:29:36

mákhoz is vezethet. A tehetséges fiatalok zárkózottsága olykor kapcsolatteremtési nehézségekkel jár, s egyes esetekben elmondható, hogy nem rendelkeznek megfelelő önismerettel, empátiás készséggel, önbecsülésük ingadozik, így a pszichológiai fejlesztés némelyeknél kezdetben komoly korlátokba ütközhet. A programból származó pozitív visszajelzések ugyanakkor meghatározó személyiségfejlődésről tanúskodnak, a serdülők élvezték az egyéni és csoportos fejlesztéseket, sok szülő és pedagógus is háláját fejezte ki a szakembereknek.

Kvantitatív vizsgálataink során csoportokat (klasztereket) hasonlítottunk össze, ahol a csoportosítás alapja a pszichológusoknak a gyerekekről készített jellemzései voltak.[51] A pszichológusok jellemzései alapján jól elkülönült egy olyan csoportja a fiataloknak, akik sok problémával küszködtek (legfőképpen alacsony önértékelés, szorongás, stressz, kommunikációs problémák, kudarckezelési problémák, zárkózottság[52]).

Eredményeink szerint, összhangban a problémás csoportra vonatkozó hipotéziseinkkel, e csoport elkülönül a többi csoporttól az önjellemzős kérdőíves pontszámok alapján is, mind a kötődés, mind a családi légkör, mind pedig a személyiség kérdőív alapján. E fiatalok kevésbé kötődnek, rosszabb családi légkörről számolnak be, magukat is kevésbé barátságosnak és kevésbé lelkiismeretesnek látják társaiknál. Ugyanakkor az a hipotézisünk nem teljesült, miszerint magasabb neuroticizmus pontszámmal is bírnának.

A személyiségben, a kötődési mintákban, a családi légkörben megmutatkozó problémák együtt járása e csoportnál érthetővé válik, ha arra gondolunk, hogy az öndefiníció (önmeghatározás), az identitás kialakulásában a környezetnek jelentős szerepe van. A serdülő fiatal alakulóban lévő öndefinícióját, identitását és énképét az interperszonális kommunikáció során a környezet pozitív visszajelzésekkel (dicséret, megerősítő beszélgetés, biztatás) pozitív irányba alakíthatja, erősítheti, míg a negatív kommunikáció (kritika, szidalmazás, címkézés, negatív jelzők ráragasztása) által lerombolhatja. A szülővel mint elsődleges kapcsolattal való kommunikáció fokozott hangsúllyal bír a gyermek fejlődésében, mert a kommunikációs alku során a szülő visszajelzései, megjegyzései gyermeke magatartásáról, képességeiről, külleméről az internalizáció (belsővé válás) folyamata során beépül a gyermek személyiségébe (önértékelésébe, önképébe), annak részévé válik és később a gyermek azonosul vele (identifikáció). Korábbi kutatások leírták, hogy különösen veszélyes az elutasító, cáfoló, kritizáló kommunikáció, mert az öndefiníció, identitás alakulásának folyamatát destruálja,

[51] Bagdy et al.: *A tehetség kibontakozása*.
[52] Uo.

Studia_Caroliensa_2016.indd 275 2016.07.05. 11:29:36

sőt, különböző betegségek kialakulásához vezethet.[53] Valószínűleg a problémás klaszterbe tartozó fiatalok, akik az élet szinte minden területén problémával küzdenek, gyakrabban kapnak negatív visszajelzéseket, kritikai megnyilvánulásokat a környezetük (szülők, iskola, kortárscsoport) felől, mint a kevésbé problémások. Ez által jól megmagyarázható, hogy a problémásabb fiataloknak a negatív kommunikációs visszajelzések által negatív irányba tolódott el az önmagukról alkotott képe, önmagukat inkább negatívan értékelik és alacsonyabb önértékeléssel küzdenek, szemben azokkal a fiatalokkal, akik több énerősítő, pozitív visszajelzést kapnak, pozitívabb az énképük, önértékelésük reálisabb.

Elgondolkodtató eredményünk, hogy a kötődésbeli problémák az apai kötődést illetően jelentkeztek (míg az anyával vagy barátokkal való kapcsolatban nem mutatkoztak szignifikáns eltérések). Ez azt jelzi, hogy az apával való kiegyensúlyozott kapcsolat serdülőkorban kiemelt szerephez jut. Ahogyan az Dekovic és Meeus[54] vizsgálatából is kiderült, az apa az anyánál fontosabb bejósoló tényezőnek bizonyul a kortárs kapcsolatok alakulását illetően ebben a korban. Seon-Young Lee[55] tanulmányában pedig egyértelműen megfogalmazta, hogy az apák legfőképp a tekintély és a társadalmi értékek képviselői a családban, mely utóbbiak elsajátítása serdülőkorban válik kifejezetté.

A reziliensek és a perfekcionisták csoportjai inkább jellemzik magukat extrovertáltként és barátságosként, valamint a perfekcionisták lelkiismeretesként is. Ők azok, akik egyaránt szorosan kötődnek szüleikhez és barátaikhoz, és akiknél a családi légkör is a legpozitívabb. Érdekes eredményünk, miszerint sem kötődésben, sem családi légkörben, sem személyiségben nem találtunk szignifikáns eltérést e két csoport között. Úgy tűnik tehát, hogy a tehetséges serdülőknél a perfekcionizmus – jóllehet sok szorongás forrása – fontos pozitív motiváló erő is lehet. Mindez a reziliensek kiemelkedően pozitív kötődéséről és családi légköréről szóló hipotézisünknek ellentmond, annyiban, hogy a perfekcionisták is hasonló mintázattal bírnak. A perfekcionisták, hipotézisünkkel összhangban, kiemelkedően lelkiismeretesek, és mindemellett – amit előzőekben nem feltételeztünk – hasonlóan a reziliensekhez, kiemelkedően barátságosak és extrovertáltak. Ez is azt mutatja, hogy a perfekcionista hozzáállás tehetséges fiataloknál egészséges családi és személyiségbeli mintázattal járhat együtt, ami náluk a perfekcionizmus motiváló, építő erejét jelzi.

[53] Szili Ilona – György Sándor: Interakciódinamika evészavarban szenvedő fiatalok és édesanyjuk kapcsolatában, *Psychiatrica Hungarica*, 2005/20, 126–140.

[54] Maja Dekovic – Wim Meeus: *Peer Relations in Adolescence: Effects of Parenting and Adolescent Self-concept*, 163–176.

[55] Lee: Fathers' Roles in the Process of Talent Development, 497–513.

Studia_Caroliensa_2016.indd 276 2016.07.05. 11:29:36

A zárkózottak csoportjába tartozók adták magukról – hipotézisünknek megfelelően – a legintrovertáltabb képet. E csoport tagjai érték el átlagosan a legalacsonyabb pontszámot a neuroticizmus skálán, s jóllehet e különbség statisztikailag nem szignifikáns, mégis azt jelzi, hogy alapjában véve a tehetséges serdülőknél a befelé fordulás nem jelez súlyos pszichés problémákat. A testi és szellemi érés folyamán a fiatal befelé fordul, próbálja önmagát definiálni, megtalálni helyét a világban, megpróbálja a családi fészket elhagyni, leválni. Serdülőkorra a fiatal érésével a kommunikáció jellege erősen megváltozik, a korábbi komplementer jelleg (szülő a felső, gyermeke az alsó pozícióban van a kommunikáció során) kezd megszűnni és helyét egy érettebb, kiegyensúlyozottabb kommunikációs folyamat veszi át, kapcsolatuk egyre inkább a szimmetria felé halad. Serdülőkorra az identitás még nem szilárdul meg, a gyermeki én még erősen küzd az alakulóban lévő identitással. Buda[56] szerint ezt még a serdülőkben lévő gyermeki én magyarázza és ez kelti a bennük lévő félénkséget, visszahúzódást, bátortalanságot, mely jellegzetességek a kommunikációban inkongruenciát okoznak és a kommunikáció hatékonyságát gyakran gyengítik. Buda leírja, hogy a serdülő kapcsolati próbálkozásaival szerzett tapasztalatok, környezet felől érkező visszajelzések, esetleges frusztrációk, kudarcok segítik a gyermeki és az alakulóban lévő én integrációját, később a kommunikáció kongruensebb lesz, a viselkedés egységesebb és kialakul a végleges identitás.[57]

Végezetül, az útkeresők csoportját tekintve azt láthattuk, hogy mind a kötődési mintáikat, mind személyiségüket tekintve közepes értékeket adtak, mely fakadhat abból is, hogy még nincsenek szilárdan kialakult nézeteik, véleményeik. Keresik önmagukat, és még nem tudják biztosan, hogy mi az, ami az ő egyediségüket, különlegességüket jelenti. Hipotézisünk, miszerint e csoport szignifikánsan nyitottabb, nem nyert igazolást, aminek hátterében e csoport heterogenitása is állhat: sokan, sokféle okból, sokféle módon keresik még útjukat.

Összefoglalásképp azt mondhatjuk, hogy a kötődésbeli és személyiségbeli különbségek arra hívják fel a figyelmet, hogy téves a tehetséges fiatalokra homogén csoportként tekinteni. A kutatásokban sokszor a tehetséges – nem tehetséges csoportok összehasonlításával csak azt vizsgálják, hogy a tehetséges gyerekek miben térnek el a többiektől, és azzal csak ritkábban foglalkoznak, hogy a tehetséges fiatalokon belül milyen eltérések vannak. Ez utóbbi személyorientált fókusz azonban a gyakorlati munkát is nagymértékben elősegítheti: az eltérő személyiségprofilú fiatalok ugyanis eltérő fejlesztést kell, hogy kapjanak.

[56] Buda Béla: *A közvetlen emberi kommunikáció*, Budapest, Animula, 1994.
[57] Uo.

Studia_Caroliensa_2016.indd 277 2016.07.05. 11:29:36

Figyelembe véve a minta életkori eloszlását, hangsúlyoznunk kell, hogy serdülőkről beszélünk, akik épp ebben a főként 13–19 év körüli időszakban mennek át komoly önismereti változásokon, mely során kialakítják saját identitásukat és interperszonális kapcsolataikat. Ahogyan Erikson[58] is kiemelte, a szerepkonfúzió miatt a serdülés komoly szorongásokkal, a disszonancia érzésével járó fejlődési folyamat. Azoknak, akik a legtöbb problémával szembesülnek, eredményeink szerint fontos lenne szakember segítségét kérni a barátságosság és a lelkiismeretesség fejlesztésére, illetve a szülőkkel (főként apával) való kapcsolat javítására.

BIBLIOGRÁFIA

Albert, Robert S. – Runco, Mark A.: The Achievement of Eminence: A Model Based on a Longitudinal Study of Exceptionally Gifted Boys and Their Families, in Sternberg, R. J. – Davidson, J. E. (ed.): *Conceptions of Giftedness,* New York, Cambridge University Press, 1986, 332–360.

Armsden, Gay – Greenberg, Mark T.: The Inventory of Parent and Peer Attachment: Individual Differences and Their Relation to Psychological Well-being in Adolescence, *Journal of Youth and Adolescence,* 1987/16, 427–454.

Bagdy Emőke – Kövi Zsuzsanna – Mirnics Zsuzsanna: *A tehetség kibontakozása*, Budapest, Helikon, 2014.

Bagdy Emőke – Kövi Zsuzsanna – Mirnics Zsuzsanna: *Fény és Árnyék: A tehetségerők felszabadítása*, Budapest, Matehetsz, 2014.

Barrows, Howard S. – Tamblyn, Robyn M.: *Problem-based Learning: An Approach to Medical Education*, New York, Springer, 1980.

Bernáth László – Solymosi Katalin: *Fejlődéslélektan olvasókönyv*, Budapest, Tertia, 1997.

B. Kárpáti Dóra: *Szocializáció és drogfogyasztás. Szocializációs rizikótényezők vizsgálata kezelésben részesült drogfogyasztó fiatalok körében,* (Doktori értekezés), Budapesti Corvinus Egyetem, 2010. http://phd.lib.uni-corvinus.hu/547/1/karpati_dora.pdf (Letöltés: 2016. február 10.)

Bloom, Benjamin S.: *Developing Talent in Young People*, New York, Ballantine Books, 1985.

B. Trefil Edina – Herskovits Mária: A tehetséges gyerekek/fiatalok problémái – problématípusok, in Herskovits Mária – Ritoók Magda (szerk.): *Tehetségek vonzásában: A tehetséges fiatalok segítése az életviteli-életvezetési tanácsadó szolgálatok módszertani támogatásával,* Budapest, Felsőoktatási Tanácsadás Egyesület, 2013, 120–140.

[58] Erikson: *Gyermekkor és társadalom*, 2002.

Studia_Caroliensa_2016.indd 278 2016.07.05. 11:29:36

B. Trefil Edina – Herskovits Mária: Segítő intervenciók lehetőségei in Herskovits Mária – Ritoók Magda (szerk.): *Tehetségek vonzásában: A tehetséges fiatalok segítése az életviteli-életvezetési tanácsadó szolgálatok módszertani támogatásával*, Budapest, Felsőoktatási Tanácsadás Egyesület, 2013, 141–175.

Buda Béla: *A közvetlen emberi kommunikáció*, Budapest, Animula, 1994.

Cole, Michael – Cole, Sheila R.: *Fejlődéslélektan*, Budapest, Osiris, 2003.

Csíkszentmihályi Mihály: *Tehetséges gyerekek. Flow az iskolában*, Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2010.

Czeizel Endre: *Az érték bennünk van*, Budapest, Gondolat, 1984.

Dekovic, Maja – Meeus, Wim: Peer Relations in Adolescence: Effects of Parenting and Adolescent Self-concept, *Journal of Adolescence*, 1997/20, 163–176.

Erikson, Erik H.: *Gyermekkor és társadalom*, Budapest, Osiris, 2002.

Fredricks, Jennifer A. – Eccles, Jacquelynne S.: Parental Influences on Youth Involvement in Sports, in Weiss, Maureen R. (ed.): *Developmental Sport and Exercise Psychology: A Lifespan Perspective*, Morgantown, WV, Fitness Information Technology Inc., 2004, 145–164.

Freeman, Joan: *Gifted lives: What happens when gifted children grow up*, London, Routledge, 2010.

Gagné, Françoys: A Differentiated Model of Giftedness and Talent (DMGT), *Personal notes*, 2002. http://www.curriculumsupport.education.nsw.gov.au/policies/gats/assets/pdf/poldmgt2002rtcl.pdf (Letöltés: 2014. január 13.)

Gömöry Kornélia: Az iskolai tehetségfejlesztés pszichológiai háttértényezőinek vizsgálata felső tagozatos korban (Doktori értekezés), Debreceni Egyetem, 2010. https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/104992/Gömöry%20Kornélia%20-%20értekezés-t.pdf?sequence=7&isAllowed=y (Letöltés: 2016. február 10.)

Greendorfer, Susan L.: Role of Socializing Agents in Female Sports Involvement, *Research Quarterly*, 1977/48, 304–310.

Gyarmathy Éva: *A tehetség: fogalma, összetevői, típusai és azonosítása*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2006.

Gyarmathy Éva: A tehetséggondozás pszichológiája. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 2010/65, 221–232.

Hamer, Dean – Copeland, Peter: Génjeink: Miért fontosabbak, mint hinnénk? Budapest, Osiris, 2002.

Janos, Paul M. – Fung, Hellen C. – Robinson, Nancy M.: Self-soncept, Self-esteem, and Peer Relations Among Gifted Children Who Feel „Different". *Gifted Child Quarterly*, 1985/29, 78–82.

Kovács Szilvia – Fábián Tibor Károly – Gaál Viktor – Csermely Péter: A kapcsolati hálózat egyes paramétereinek hatása a szorongásra: Tájékozódó vizsgálat 14–18 éves középiskolás populáción, *Magyar Pszichológiai Szemle*, 2007/62, 193–201.

Lee, Seon-Young: Fathers' Roles in the Process of Talent Development, *Asia Pacific Education Review*, 2010/11, 497–513.

Studia_Caroliensa_2016.indd 279 2016.07.05. 11:29:36

Mester Dolli: *A jövő-orientáció háttértényezőinek vizsgálata főiskolai hallgatók körében,* Debreceni Egyetem, 2013.

Mirnics Zsuzsanna: *A személyiség építőkövei. Típus-, vonás- és biológiai elméletek*, Budapest, Bölcsész Konzorcium, Károli Gáspár Református Egyetem, 2006.

Molnár Gyöngyvér: A probléma-alapú tanítás. Az ismeretek alkalmazásának és az együttműködő-készség fejlesztésének módszere. *Iskolakultúra*, 2005/15, 31–43.

Olson, David H. – Gorall, Dean M.: Circumplex Model of Marital and Family Systems, in Froma F. Walsh (ed.): *Normal family processes*, New York, Guilford, 2003.

Prensky, Marc: On the Horizon. *MCB University Press*, 2001/9, 1–6.

Reinhardt Melinda – Vass Zoltán: Az International Personality Item Pool (IPIP) története és aktuális hazai eredményei: A személyiség új, közösségi oldal alapú mérésének lehetőségei. Előadás a Magyar Pszichológiai Társaság XXI. Országos Tudományos Nagygyűlésén, Szombathely, 2012. május 31.

Scabini, Eugenia – Lanz, Margherita – Marta, Elena: Psychosocial Adjustment and Family Relationships: A Typology of Italian Families with a Late Adolescent, *Journal of Youth and Adolescence*, 1999/28, 633–644.

Szili Ilona – György Sándor: Interakciódinamika evészavarban szenvedő fiatalok és édesanyjuk kapcsolatában, *Psychiatrica Hungarica*, 2005/20, 126–140.

Szili Ilona – Varga Gábor (2014). Öngyilkosságot megkísérlők párkapcsolati dinamikája és megküzdése, in Fülöp József – Mirnics Zsuzsanna – Vassányi Miklós (szerk.): *Kapcsolatban – Istennel és emberrel. Pszichológiai és bölcsészeti tanulmányok*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan, 2014, 208–216.

Tomlinson-Keasey, Carol – Little, Todd D.: Predicting Educational Attainment, Occupational Achievement, Intellectual Skill, and Personal Adjustment Among Gifted Men and Women. *Journal of Educational Psychology*, 1990/82, 399–403.

Tóth László: *Tehetség-kalauz*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2000.

Vargha András – Tóth Melinda: Az Olson-féle családteszt magyar adaptációja, in Bagdy Emőke – Mirnics Zsuzsanna – Vargha András (szerk.): *Egyén, pár, család*: *Tanulmányok a pszichodiagnosztikai tesztadaptációs és tesztfejlesztő kutatások köréből*, Budapest, Animula, 2007, 288–309.

Vikár György: *Az ifjúkor válságai*, Budapest, Animula, 1999.

Wall, Julie – Covell, Katherine – MacIntyre, Peter D.: Implications of social supports for adolescents' education and career aspirations. *Canadian Journal of Behavioural Science*, 1999/31, 63–71.

Wichstrom, Lars – Holte, Arne – Husby, Ragnhild – Wynne, Lyman C.: Competence in Children at Risk for Psychopathology Predicted from Confirmatory and Disconfirmatory Family Communication. *Family Process,* 1993/32, 203–220.

Studia_Caroliensa_2016.indd 280 2016.07.05. 11:29:36

KOVAI MELINDA

„BÜNTETŐJOGI FELELŐSSÉGEM TUDATÁBAN KIJELENTEM, HOGY 1956 ÓTA BENN VAGYOK AZ ESEMÉNYEKBEN”

Forradalom és ellenforradalom a Kádár-korszak pszichiátriai kórrajzain[1]

„Hatóságunk, amennyire ismerem, és én csak a legalsóbb szerveit ismerem, nem keresi a lakosságban a bűnt, hanem – ahogy a törvény szól – a bűn vonzza őt magához, s ezért kénytelen kiküldeni minket, őröket.”[2]

„Ezek az okok és tényezők már jóval az októberi események kirobbanása előtt egy időben, egymás mellett, egymásba kapcsolódva és egymással kölcsönhatásban hatottak, s együttesen vezették az eseményeket tragikus alakulásuk felé.”[3]

A bolondságnak története van. El lehet mesélni, hogy különböző korokban miképpen viszonyult az „ész az esztelenséghez”, mikor, hol és hogyan hallgatták, figyelték vagy kezelték az olyan beszédet, viselkedést, ami az értelem vagy az erkölcs szempontjából valamilyen módon gyanúsnak minősült.[4] Az őrület tartalmának is története van. A „nagyság” vagy az „üldözöttség” érzése az adott kor metaforáit keresi. Az Osztrák–Magyar Monarchia idején a „nagy ember” uralkodók leszármazottja, eltitkolt hercegi sarj, vagy trónörökös titkos szeretője, az 1950-es évek elején Sztálin közeli rokona vagy bizalmasa. A második világháború után az „üldözötteket” atomsugárzással figyelik és manipulálják, Trianon után a „mérgezések” sok esetben szlovák vagy román származású szakács, cseléd,

[1] A tanulmány eredeti címe és megjelenési helye: Kovai Melinda: „Büntetőjogi felelősségem tudatában kijelentem, hogy 1956 óta benn vagyok az eseményekben” – 1956 a Kádár-korszak pszichiátriai kórrajzain, *2000,* 20, 2008/6, 28–41.

[2] Franz Kafka: *A per*, Budapest, Európa, 1986, 9.

[3] Szántó Jenő: A kibontakozás lehetősége és elhalasztása, in Rényi Péter (szerk.): *Ez történt. A Népszabadság cikksorozata 1956-ról*, Budapest, Népszabadság–Kossuth 1981, 7.

[4] Erről bővebben lásd Michel Foucault munkásságát. Pl. *Elmebetegség és pszichológia. A klinikai orvoslás születése*, Budapest, Corvina, 2000; *A bolondság története a klasszicizmus korában*, Budapest, Atlantisz, 2004; *A szexualitás története. A tudás akarása*, Budapest, Atlantisz, 1999.

Studia_Caroliensa_2016.indd 281 2016.07.05. 11:29:36

rokon munkálkodásához kötődnek.[5] A történelem maga is megbetegítő lehet olyan kollektív traumák esetében, amikor az egyéni és közösségi veszteségek feldolgozását a beszéd tiltása, vagy bizonyos tartalmak tabusítása lehetetlenné teszi.

Az OPNI kórrajztárának anyaga alapján az 1956-os forradalom pszichiátriai recepciója a kollektív traumatizáltságot és a „korszak őrületét" egyaránt tartalmazza.[6] A „nagy ember" 1956 után nem teszi le a fegyvert: többen a forradalom első évfordulójára ígérik, hogy személyükben érkezik a magyar néphez a Megváltó. Az „üldözöttek" az 1950-es évek végén az ÁVO-tól tartanak, vagy a kisebb-nagyobb munkahelyi bűnök (selejtgyártás, egyéb kisebb mulasztások) kémkedés gyanújába keverik az elkövetőt, bárki feljelenthető, mert titokban ÁVO-s, szovjet kém, amerikai kém, ellenforradalmár, vagy éppen „ruszki személy". Mások a forradalom napjaiban elkövetett „bűneikért" tartanak szörnyű megtorlástól: a munkástanácsokban való részvételükért, Nagy Imrével való szimpátiájukért, vagy csak azért, mert olyat láttak, amit a hatalom szerint nem kellett volna látniuk.

A pszichiátriai kórrajzok azonban nem pusztán a korszak kollektív traumáiról és az őrület tartalmainak különféle kor-reprezentációiról tudósítanak. Az OPNI kórrajztárának anyagain a politika és a pszichiátria találkozása általában rendkívül bonyolult, ám annál tanulságosabb esemény. A „politikai" esetek többségében ugyanis, aki a páciens pozíciójába kerül, színre visz valamilyen személyes tartalmat, amelynek megjelenítéséhez *bizonyos okokból* éppen az adott politikai ideológia, vagy adott politikus(ok) személye szükséges. A normalitás/patológia határait definiáló pszichiátria pozíciójából adódóan e személyes politikai tartalmakat kénytelen realizálni *(„sine morbo")* vagy virtualizálni *(„pszichózis").* A személyesség, a politika és a pszichiátria kórrajzokon dokumentált találkozásaiban éppen az a *bizonyos ok* válhat láthatóvá, amiért a személyesség politikai formát ölthet (vagy kell, hogy öltsön), valamint az eljárás, amivel a pszichiátria, a kor „hivatásos normálisa", a személyen keresztül legálissá vagy illegálissá minősít politikai tartalmakat. Ha a nézőpontot megfordítjuk, magára a politikára láthatunk rá: a tartalomra, ami alkalmas arra, hogy ilyen módon megszemélyesítődjön. A politikai tartalom tehát normatív ideológiaként kapcsolatba kerül a szintén normatív pszichopatológiával, a találkozás során kölcsönösen „normalizálják" egymást. Az ilyen pszichiátriai esetek éppen e kettős tükör-jelleg folytán azt

[5] Részletesen lásd Pisztora Ferenc: Korunk természettudományos és technikai világképe – ahogyan azt az elmebetegek megélik. *Orvosi hetilap,* 1978/34. Uő: Szociális presztízs a monarchia korában. Státusszimbólumok a kor nagyzásos téveszméinek tükrében, *Valóság,* 1980/7.

[6] A kórrajzok az Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet engedélyével váltak a vizsgálat számára hozzáférhetővé. A kórrajzokon szereplő személyes adatokat természetesen nem közöljük, illetve szükség esetén megváltoztattuk.

Studia_Caroliensa_2016.indd 282 2016.07.05. 11:29:36

mutatják be, miképpen teremt a pszichiátria és a politika együtt olyan viszonyokat, amelyeket bizonyos értelemben „terápiás kapcsolatnak” nevezhetünk. A kórrajztár anyagai éppen e kapcsolatok dokumentációiként elemezhetők: a pszichiátria és a páciens kórrajzban megörökített találkozása és egymásról alkotott értelmezéseik vizsgálata teszi lehetővé, hogy képet kapjunk a politika, a személyesség és a normalizáló tudás – a pszichiátria – együttes működéséről. E kapcsolatok elemzése ad választ arra a kérdésre, hogy „a Kádár-korszak mely politikai tartalmaiba csavarodtak bele az emberek, és miért?” Vagy másképpen: „a korszak mely politikai tartalmai kerültek a pszichiátria látókörébe, és miért?”

A félreértés elkerülése végett itt is hangsúlyozom, hogy a kórrajzokat nem klinikai szempontok alapján elemzem. A „terápiás kapcsolat” itt az elemzés tárgya és nem perspektívája.

Az itt elemzett kórrajz a személyesség és a politika találkozásának bizonyos értelemben egyedülálló, sajátos esete. Az 1956-tal kapcsolatos ellentmondások a személyben feloldhatatlanok, olyannyira, hogy a személy léte, önmagával való azonossága válik kétségessé. A történet alapján a Kádár-rendszer egyik ilyen ellentmondása a megtorlás és a forradalom okainak hivatalos magyarázatában rejlik. A magyarázat szerint az októberi sajnálatos események miatt két érdekcsoportot kell felelősségre vonni. Szankció sújtja egyrészt az államrend megdöntésére irányuló reakciós, imperialista szervezkedést (kivégzések, börtönbüntetés, és egyéb módon), másrészt azokat is, akik ellen a felkelés irányult: az ÁVH és a Kommunista Párt akkori vezetőit (börtönbüntetés, Pártból való kizárás, szovjet emigráció). Így az októberi események forradalmisága és ellenforradalmisága együttesen válik kérdésessé, a felkelők és a hatalom akkori birtokosai egyaránt bűnösök. A kórrajz hőse sajátos kísérletet tesz az ellentmondás feloldására: forradalmárként és ellenforradalmárként keres büntetést és felmentést.

„CSAK HATÓSÁGOKNAK SZABADNA ILYESMIVEL FOGLALKOZNI”

A páciens, akit a továbbiakban F. Róbertnének nevezek, 1961-ben került először az OPNI-ba, majd 1964-ig további négy alkalommal állt kezelés alatt. A kórrajzok szerint korábban, 1958-ban már kezelték pszichiátria zárt osztályán, mert „megviselték az 1956-os események”, a régebbi kórrajzok anyagát azonban nem ismerjük. Az öt ismert kórrajz tartalma nagyon hasonló: F. Róbertnét vagy a rendőrségről vagy a lakásából szállítja a mentő az intézetbe. Az első alkalommal, ahogy később több ízben, azért, mert a lakásával szemben lévő Fészek Klubból fiatalok sértő, politikai tartalmú felkiabálásokkal zaklatták. Ő elvesztette türelmét és visszakiabált, dühében egy üveget is hozzávágott a provokátorokhoz. Az exploráció

Studia_Caroliensa_2016.indd 283 2016.07.05. 11:29:36

során az orvosok előtt is hangot ad felháborodásának, azonban a provokátorok kilétével kapcsolatban nem hajlandó nyilatkozni.

> „A beteg nagyon kedvesen, udvariasan, de visszautasítja a vádakat behozatala előzményeire vonatkozólag. Amit ő elmondana, azt vagy elhiszik és akkor rendőrségi ügy – ő viszont nem akar senkinek sem ártani, vagy nem hiszik el, fantáziának tartják, és akkor őt megsokkolják. Ezért sokkal okosabbnak tartja, ha hallgat. (…) Végre – hosszas kérdezgetés után annyit hajlandó elárulni, hogy bizonyos gépekről van szó, amiket távolról irányítva a szervezet működését befolyásolják: emésztést, vizeletkiválasztást, vagy izzadást, vagy, hogy valamit felejtsen el, vagy jusson eszébe stb.. (…) A Fészekben egy televízióhoz hasonló gép működik, amely a színészeket, azok mozdulatait, tetteit irányítja, ugyanakkor neki is utasításokat ad. Elaltatja, és az álmait irányítja. Ez a gép 1956 óta működik, emlékképeket raktároz el, ismeretlen embereket ismer fel a gép parancsára. – Hogy neki milyen szerepe van a gép használatában vagy kipróbálásában, arról nem nyilatkozik. »Ennek nem szabadna lenni, hogy azt akárki használhassa, csak hatóságoknak szabadna ilyesmivel foglalkozni« – teszi hozzá. (…) Nem hajlandó bővebben nyilatkozni, hogy mi minden történik vele és kik vannak a háttérben, mert nem akarja, hogy az orvos is áldozatul essen ezeknek. Annyit árul el, hogy kémszervezetről van szó, akik azért támadják őt, mert kitart a kommunista elvek mellett."

Az exploráció során elhangzottak szerint tehát F. Róbertné megterhelő titkot őriz: egy nagyhatalmú, titkos kémszervezet befolyása alá került. Az orvosok nem segíthetnek, hiszen, ahogy olvashattuk, ha tudomást szereznének a gép pontos céljairól, ők maguk is bajba keverednének. F. Róbertné nem önként érkezett a pszichiátriára, a rendőrség szállította be „botrányokozás" kapcsán. A hatóság tehát nem fogadta el magyarázatát a történtekkel kapcsolatban, az „ügyet" a pszichiátriára utalta, s e gesztusával hallgatólagosan felmentette a Fészek Klub provokátor közönségét, de F. Róbertnét is, a büntetőjogi felelősség alól. A páciens megfogalmazásában: „Az ügy világos: a rendőrség is ismeri a Fészek Klubban történteket, de nem tehet ellenük semmit. – Nyilván az volt a cél, hogy őt ismételten elmebetegnek nyilvánítsák. Sajnos ő nem tud ellenük tenni. Kénytelen belenyugodni. Csak arra kéri az orvost, hogy ne sokkolják."

A páciens szerint tehát összeesküvésről van szó: a hatóság tudja, hogy a Fészek Klubban államellenes tevékenység folyik, mégsem lép fel a szervezkedés ellen, sőt, a „kommunista elvek mellett kitartó" F. Róbertné tiltakozását irreálissá minősíti, „letagadja" a bűncselekményt. F. Róbertné nem először kerül pszichiátriai intézetbe „politikai" okokból. Amennyire erejéből futja, tűri sorsát, nem til-

Studia_Caroliensa_2016.indd 284 2016.07.05. 11:29:36

takozik a kezelés ellen, mert, ahogy fentebb olvashattuk, ha az orvosok hitelt érdemlőnek minősítenék a Fészek Klubban történtekkel kapcsolatos beszámolót, ők maguk is a hatósághoz fordulnának. Azonban a hatóság maga nem ismeri el a bűncselekményt, így nincs kihez fordulnia sem F. Róbertnének, sem orvosainak.

A kórrajz szövege nagyon keveset árul el F. Róbertné múltjáról, a páciens kizárólag a „politikai ügyről” beszél, s mint láthattuk, arról sem mondhat el mindent. A pszichiáterek kérdéseire válaszolva meséli el, hogy egyedül él, férjét évek óta nem látta. Falun nevelkedett, zsidó családban, számos testvér és féltestvér között. Mivel szűkösen éltek, nem volt lehetősége továbbtanulni. Technikus képesítést szerzett, szakmájában dolgozott Budapesten egy állami vállalatnál 1957-ig. Ekkor, állítása szerint hamis vádak alapján, a forradalomban vállalt szerepére hivatkozva elbocsátották. A kórrajzot idézve: „azóta nem tud elhelyezkedni, vagy ha sikerül is, 1-2 nap múlva kiteszik. »Nem tudja elképzelni, doktornő, mit jelent éveken keresztül ilyen bélyeggel járni: 'nem megfelelő'.«” Ifjúságáról, a háború éveiről, családjáról, házasságáról, férjéről, a különválás okairól több adatot nem közöl a kórrajz.

Az orvosi összefoglaló így számol be az esetről:

> „A … éves nőbeteg több ízben állt kezelés alatt a Róbert Károly kórházban. Jelenleg eset kapcsán hozták be, botrányokozás, hangosság miatt, amit élénk acusticus hallucinatiók váltottak ki. Psychésen visszautasító, gyanakvó, titokzatoskodó magatartás, a kifejezett disszimulációs szándék mellett is, üldöztetéses, befolyásoltatásos téveseszmék, coenaesthopathiák, és acusticus hallucinatiók explorálhatók. Somaticusan kissé leromlott állapot.”

A diagnózis a kórrajz fejlapján szerepel: krónikus paranoid szkizofrénia. Az orvosok tehát, ahogyan a rendőrség is, a Fészek Klub-beli történéseket, a gép tevékenységét és a fiatalok kiabálásait F. Róbertné képzeletének tulajdonítják, politikai tiltakozásának célpontját nem létezőnek minősítik. A pszichiáter–páciens kapcsolat itt a virtualitás–realitás viszonyaként elemezhető. A páciens nem az orvosoktól várja szenvedésének enyhítését, „ügyében” a pszichiátriai tudás nem releváns, hiszen politikai esetről van szó. Ha a pszichiátriai kezelés valamiben segíthet, csak annyiban, hogy F. Róbertné a kórházban átmenetileg mentesül a mindennapos zaklatásoktól: „…nagyon el van keseredve és nem tudja már, hova forduljon. Nem akar kórházban maradni, bár itt bizonyos védettség van, de szeretne szabadon és nyugodtan élni.” A pszichiátria az „ügyben” éppen a politikát nem látja: a politikai szándékok és az ehhez kapcsolódó technikai apparátus felismerését, azonosítását *téveszmé*nek minősíti, azaz nem külső tartalomként

Studia_Caroliensa_2016.indd 285 2016.07.05. 11:29:36

(nem a gép tevékenységeként) kapcsolja F. Róbertné személyéhez. A politika a diagnózis által „megszemélyesül", s ezáltal meg is szűnik: nem szankcionálható sem F. Róbertné, sem mások személyében. F. Róbertné *személyisége* kezelhető abban a reményben, hogy belátja a politikai „ügy" személyességét, azaz virtualitását. Az orvosok tehát F. Róbertné betegségének tulajdonítják a politikai szervezkedést, F. Róbertné az orvosok tudatlanságának (esetleg ártatlanságának) tulajdonítja a pszichiátriai diagnózist. Noha orvos és páciens kölcsönösen virtuálisnak minősíti a másik realitását, abban egyetértenek, hogy valakinek fel kéne számolnia a Fészek Klubban működő gép tevékenységét.

A pszichiáterek erős gyógyszeres, majd elektrosokk-terápiával próbálják elérni, hogy a páciens ne tulajdonítson politikai jelentőséget a Fészek Klubban történteknek. A kezelés eredményeként F. Róbertné „téveseszméit nem hangoztatja", három hét után „javult" jelzéssel elbocsátják a kórházból. A kórrajzok szerint azonban a „javult állapot" pár hónapig tart, F. Róbertné 1961 és 1964 között további négy alkalommal kerül vissza a Lipótmezőre ugyanezekkel a panaszokkal.

„AZ ESEMÉNYEKKEL KAPCSOLATOSAN A KÖVETKEZŐKET LÁTTAM…"

A kórrajz a szomatikus leleteken kívül egyéb csatolmányt is tartalmaz: F. Róbertné cím nélküli, 19 oldalas gépelt szövegét, amelyben részletesen beszámol 1956 októberének előzményeiről, a forradalom napjairól, a személyét érintő megtorlásokról, üldöztetésének történetéről – és ezzel kapcsolatban a Fészek Klubban működő Gép és egyéb erők tevékenységéről. A szöveg, amit a továbbiakban önkényesen ugyan, de tartalmára utalva Vallomásnak nevezek, 1962 nyarán íródott, ekkor F. Róbertné éppen nem állt kezelés alatt. A pszichiáterek a kórrajzban nem utalnak a szövegre semmilyen formában, így nem tudhatjuk, hogyan és miért került az orvosok kezébe, ahogy az orvosok reakcióit sem ismerjük.

A Vallomás igen hatásos írás, a maga sajátos módján logikus – időrendben követhetjük F. Róbertné kálváriájának stációit. A szerző a cím nélküli szöveget „büntetőjogi felelősségének tudatával" hitelesíti, ami kizárja az írás tünetként való értelmezését. Bizonyos tehát, hogy a szerző szövegét nem „betegségtörténetnek" szánja. Éppen szemtanúságával, a látott és egyéb módon megtapasztalt események pontos rögzítésével kívánja bizonyítani, hogy a „dolgok", amelyekről beszámol, valóban megtörténtek, valamint az eseményekben betöltött szerepéért a szöveg szerzője akár hatóságilag is felelősségre vonható. A Vallomás szö-

Studia_Caroliensa_2016.indd 286 2016.07.05. 11:29:36

vege mégis a kórrajz lapjai között maradt ránk, noha nem tudjuk, miként vélekedtek róla az orvosok, tény, hogy a kórtörténethez csatolták – ilyen értelemben tünetértékkel látták el. A páciens saját kezű szövege tehát önmagában semmit nem változtat az explorációk során már felbukkanó kérdéseken. A pszichiátria vagy a hatóság illetékes F. Róbertné ügyében? Az F. Róbertnével történt eseménysor politikai ügy, vagy „elmeügy”? Másképpen fogalmazva: Ki a címzettje a szövegnek? A szöveg a címzetthez került-e?

A Vallomás státusza azonban nemcsak dokumentumként kérdéses. A szöveg szerzője nem, vagy nem teljesen azonos az egyes szám első személyű elbeszélővel. E különös tény a büntetőjogi felelősség és a szöveg hitelességének kérdéskörét tovább bonyolítja. A Vallomásból idézek:

> „1956-ban – a harcok alatt semmiben nem vettem részt. A November 7. tér 4. szám alatt laktam. (…) Este 11 óra tájban két teherkocsi érkezett a VII. kerület irányából fiatalokkal, a November 7. térnél megálltak és kiabáltak, hogy gyertek el a Rádióhoz, ott az ÁVO-sok ölik az embereket. Senki nem reagált erre a provokációra. Mindenki nyugodtan viselkedett. Nemsokára rá egy csoport – körülbelül 100-150 emberből – kiabált: »Ruszkik haza!« Én úgy értettem: »Kun Béla haza!« Meg is kérdeztem a mellettem állókat, hogy mit kiabálnak ezek? Akkor mondották meg, hogy mit kiabálnak. Senki nem csatlakozott hozzájuk. Történt egy megjegyzés, hogy a zsidók kezében volt az ország. Egész éjszaka kinn maradtam az utcán és figyeltem az eseményeket, de részt semmiben sem vettem (Nagyon összezavarnak, hogy úgy legyen, nem magamtól és nem a saját emlékezetemből írom le mindezt.)”

Nem derül ki, hogy a szerző a szöveg mely részeit írja idegen akarat befolyása alatt, sőt, az is lehetséges, hogy a megjegyzés a Vallomás teljes szövegére vonatkozik. És az sem derül ki, hogy kicsoda a zárójeles megjegyzésben szereplő egyes szám első személy, azaz *kit* zavarnak össze, F. Róbertnét, vagy éppen ellenkezőleg: F. Róbertné zavarja az elbeszélőt? Kinek az emlékeit rögzíti a szöveg?

Annak ellenére, hogy e kérdések felmerülhetnek, a szöveg mégis megőrzi dokumentum jellegét, azaz események megtörténtét tanúsítja, dokumentálja. Bárki is az elbeszélő/szerző, a szövegnek szereplői is vannak, akik az elbeszélővel különféle viszonyokba kerülnek, és akiket az elbeszélő minősít.

A szöveg egyik ilyen szereplője az explorációk során is említett Gép. Az orvosok előtt elhallgatott titokzatos politikai szervezkedésre itt derül fény, az elbeszélő részletesen kifejti, mikor érezte először a Fészek Klubban működő Gép befolyását, mi a Gép célja, és mit tett az elbeszélő annak érdekében, hogy kivonja magát hatalma alól. Az orvosok előtt is publikus tény, hogy a Gép képes befo-

Studia_Caroliensa_2016.indd 287 2016.07.05. 11:29:36

lyásolni F. Róbertné gondolatait, emlékeit és álmait is. A Gép továbbá „büntetőjogi felelősségre vonható", mert szovjetellenes kijelentéseket tesz, a szocialista államrend ellen szervezkedik, F. Róbertné hithű kommunistaként jelenti fel a hatóságoknál és szintén hithű kommunistaként válik a Gép áldozatává. A szöveg e szereplője tehát képes arra, hogy külső szemlélő (a címzett-olvasó) számára észrevétlenül egyes szám első személyű elbeszélővé, vagy akár szerzővé váljon – és kompromittáló vallomást tegyen „büntetőjogi felelőssége tudatában".

Szereplő maga a Hatóság. Egyrészt Hatóságként azonosítható a szöveg címzettje, a szerző „büntetőjogi felelőssége tudatában". Az elbeszélő Vallomásában leírja, hogy szinte minden politikai észrevételét közölte, ahogyan ő fogalmaz, a „hatóságokkal". E Hatóság olykor a Rendőrség, máskor a Belügyminisztérium, a szovjet követség, a Budapesten állomásozó szovjet csapatok parancsnoksága, a Kémelhárító, a Pártközpont, vagy mindezek együtt. A Hatóság tehát, ha máshonnan nem, az elbeszélő jelentéseiből többször értesült ellenforradalmi eseményekről, illegális szervezkedésről (például a Fészek Klub-beli történésekről), sőt, magának az elbeszélőnek bizonyos tetteiről és kijelentéseiről is, amelyekről úgy gondolta, hogy a Hatóságra tartoznak. E Hatóság a „szocialista állam" törvényes rendjét őrzi, az elbeszélő az ezzel kapcsolatos sérelmeket jelenti fel (akkor is, ha ő maga válik gyanússá). Tudjuk továbbá, hogy a Hatóság nem teljesíti kötelességét: a szovjetellenes Gép működéséről nem akar tudomást venni, sőt, hallgatólagosan támogatja.

A Vallomás beszámol egy másik, a Géphez hasonlóan erős és befolyásos illegális politikai szervezkedésről: egy *Piri néniék* nevű csoportról. Piri néniékről F. Róbertné az orvosoknak nem beszélt. A csoport létezése talán olyan titok, amelynek birtoklásától F. Róbertné saját érdekükben óvná orvosait. A Vallomás szövege e feltételezést alátámasztja. Piri néniék éppen úgy képesek befolyásolni áldozatuk gondolatait, cselekedetét, álmait, ahogyan a Gép. Szándékaik ugyan a Géppel ellentétesek, „büntetőjogi felelősség" szempontjából azonban szintén nem egészen tiszták.

Az érthető elemzés kedvéért a továbbiakban az egyes szám első személyű elbeszélőt F. Róbertnének nevezem, és hipotetikusan azonosítom a szöveg szerzőjével és a kórrajzok páciensével. Akárkik írják a szöveget, biztos, hogy *valamit valakikkel* közölni akarnak. F. Róbertnének – a kórrajzok tartalmával összhangban – érdeke, hogy ügye erkölcsi és politikai értelemben tisztázódjon, ellenfeleinek pedig az, hogy homályban maradjon, azaz F. Róbertné ne mondjon (mondhasson) igazat. Az „ügy" mindkét szempontból tisztán politikai természetű, a szerző(k) F. Róbertné 1956-tal kapcsolatos szerepét értékelik. F. Róbertné tehát ki akarja vonni személyét a politikai felelősség alól, ahogy orvosaival is közli, politikától „szabadon és nyugodtan szeretne élni".

Studia_Caroliensa_2016.indd 288 2016.07.05. 11:29:36

A Vallomás szövege egy történetet beszél el, amelynek egyes szám első személyű hőse ártatlanul belekeveredik egy bonyolult politikai ügybe. Az elbeszélő előbb tanúja, majd áldozata az 1956-os eseményeknek, elmeséli, hogyan került a két titkos politikai szervezet befolyása alá.

AMERIKAI CSÁBÍTÁSOK: „AZ IGEN NEM ÉL!”

A Vallomás az alábbi beszámolóval kezdődik:

> „1955-ben az Alkotmány utcában laktam és mindig kijártam a Duna-partra a kutyámat sétáltatni. Egyik nap egy teherkocsi elgázolta az amerikai követség egyik dolgozójának kutyáját. A kutyának a neve: Igen volt. Én becsöngettem abba a házba, ahol a követség tagjai laknak és elmondtam, hogy mi történt az Igennel. Kértem a portást, hogy hívja le Igen gazdáját, mit meg is tett és akkor én szemrehányást tettem neki, hogy az Igent mindig egyedül hagyják csavarogni és ezért történt most ez vele, hogy elgázolta egy kocsi. Arra azt felelte, hogy ő most hazautazik és az volt a szándéka, hogy az Igent magával fogja vinni. Ez a követségi tag szólt a portásnak, hogy az Igent tegye be a kocsiba, elviszi orvoshoz. Erre azt mondotta, hogy én is kíváncsi vagyok arra, hogy az Igen életben marad-e, s ezért vele megyek. Be is ültünk a kocsiba; az orvos megállapította, az Igen nem él!
>
> Körülbelül egy pár hét múlva az egyik követségi tag, akinek farkaskutyája volt, kijött a házból s a kutyáját szabadon engedte. Én szemrehányóan néztem rá és legközelebb megállt a kutyát pórázon tartva és nézett rám, mint aki azt kérdezi: megfelelő-e, vagy pedig olyanformán, mint ahogy férfi figyeli a nőt.
>
> Egyik estefelé a Duna-parton sétáltam, egyedül voltam a kutyámmal, mikor hirtelen elém guggolt az amerikai nagykövetség egyik dolgozója és jelekkel olyan kifejezést adott, mint aki azt kérdezi, hogy hajlandó vagyok-e vele sexualisan érintkezni? Én szó nélkül otthagytam.”

E beszámolót követően az elbeszélő minden egyéb kommentár nélkül rátér az 1956-os események részletes ismertetésére („1956-ban – a harcok alatt – semmiben nem vettem részt”). E történetet tehát F. Róbertné az 1956-os forradalom és/vagy saját személye körüli politikai bonyodalmak előzményének tekinti. Azaz: az Egyesült Államok követségének egyik dolgozója felelőtlenül szabadon engedi Igen nevű kutyáját, akit tervei szerint magával vitt volna a tengeren túlra, ám felelőtlensége következtében a kutyát halálra gázolja egy magyar teherautó. F. Róbertné szerette volna megmenteni Igent, de a kutya belehalt sérüléseibe.

Studia_Caroliensa_2016.indd 289 2016.07.05. 11:29:36

Az amerikai követség körüli kutyasétáltatások során F. Róbertné többször is visszautasítja a követségi dolgozók félreérthetetlen szexuális ajánlatait. Megtudjuk tehát, hogy F. Róbertné alkalmi ismerőse volt amerikai állampolgároknak, s noha lett volna lehetősége, ő mégsem mélyítette el nyugati kapcsolatait.

Az elbeszélő az „amerikai történetet" követően részletesen beszámol az 1956-os eseményekről, elmeséli, mit tapasztalt lakóhelye – a November 7. tér – környékén és a házban, ahol lakott.

> „Délután azt hallottam, hogy felakasztottak egy ÁVOS-t a Lenin körúton. Nem akartam odamenni megnézni a halottat. Elindultam a Sztálin-úti és az egyik espressoból felhívtam a Pártközpontot és kérdeztem, hogy nem segíthetek-e valamiben. Azt a feleletet kaptam, hogy egyedül van az épületben, és kétségbeesett hangon azt mondotta, nem segíthetek semmiben!"

Elbeszélése szerint a harcok alatt mindvégig figyelemmel követte az eseményeket, adott esetben fölajánlotta segítségét a pártközpontnak, vagy a rendőrségnek; ha vádak érték a szovjet katonákat, a saját szemével győződött meg arról, hogy nem a szovjetek lövik a házakat, nem visznek el a feltört üzletekből bőrkabátokat, nem szedik össze a tűzoltókat stb., majd e rágalmakról telefonon a hatóságokat is értesítette. Többször kiemeli, őt idézve: „…igyekeztem az embereket megnyugtatni és védeni. Igyekeztem a rágalmakat, amit a szovjet ellen emeltek, tisztázni." A szöveg alapján tehát, bárki is a szerző, az elbeszélő az államhatalom híve és segítője: felháborodottan elutasítja amerikai állampolgárok erkölcstelen ajánlatait, minden gyanús dolgot jelent a hatóságoknak, közvetlen környezetében pedig személyesen tisztázza a „szovjet" elleni vádakat. A forradalom leverését követően, 1956 novemberében és decemberében a Hatóság, úgy tűnik, nem egészen ura a helyzetnek. Az Egyesült Államok azonban később, a forradalom leverését követően is „csábító ajánlatokat" tesz, amelyeket F. Róbertné ezúttal is elutasít.

> „Egyik nap azt mondták nekem, hogy a Kádár elvtárs nem szereti a zsidókat, de a szovjet sem szereti a zsidókat. Én ijedtemben, hogy ilyet állítanak a Szovjetről és Kádár elvtársról, elmentem az ideiglenes kormányhoz, amelyik a Ligetben székelt. Kértem: segítsék megállítani azt, hogy a zsidók egy szál ruhában hagyják el az országot. Kihangsúlyoztam, hogy az Európa Rádió erről nem beszélt! El fogok menni az amerikai követségre és el fogom mondani, hogy itt mi történik! Aztán nem bánom, ha fel is akasztanak.
>
> Azt a kérdést tették fel, hogy miben segíthetnek? Azt feleltem, hogy vidéken a szovjet, ahol megtudja, hogy ilyesmi előfordul, intézkedik, vagyis megaka-

Studia_Caroliensa_2016.indd 290 2016.07.05. 11:29:36

dályozza. Kérjenek a szovjettől segítséget! Azt a kérdést tették fel nekem, hogy miért nem fordulok Kádár elvtárshoz? Azt feleltem: a Kádár elvtárs most nagyon el van foglalva.”

F. Róbertné ebben az esetben is igyekszik tisztázni a „szovjetet ért vádakat”, azonban adott esetben, ha e vádak mégis igaznak bizonyulnak, az amerikai követséghez fordulna jogorvoslatért akár a Hatóság (az ideiglenes kormány) ellenében is. F. Róbertné szerint tehát elképzelhető, hogy Kádár elvtárs és a „szovjet” nem szereti a zsidókat, az azonban nem, hogy az amerikaiak tűrjék az antiszemitizmust. Ha emlékszünk, F. Róbertné megfigyelte, hogy a Rádióhoz igyekvő fiatalok körében elhangzott egy megállapítás, miszerint „zsidók kezében van az ország”. A forradalmárok eszerint zsidóként azonosítják a gyűlölt hatalmat, az ÁVO-sok elleni verbális és fizikai támadások antiszemiták. Továbbá „kihangsúlyozta”, hogy erről a (Szabad?) Európa Rádió nem beszélt, azaz a vádak nem az imperialista propaganda termékei, könnyen lehet, hogy nem alaptalanok. Eben az esetben azonban nem a „forradalmárokat” éri az antiszemitizmus vádja, hanem a hatalom régi-új birtokosait: Kádár elvtársat és a „szovjetet”. Mint olvashatjuk, F. Róbertné maga válaszolja meg saját kérdéseit: az ideiglenes kormány vagy a követségi dolgozókkal folytatott párbeszéd során (nem derül ki a szövegből, hogy végül melyik intézményhez fordult) az illetékesek helyett ő maga mondja ki, hogy a „szovjet” fellép az antiszemita megnyilvánulások ellen, sőt, maga Kádár elvtárs is fellépne, ha nem lenne annyira elfoglalt – így nincs szükség arra, hogy az amerikai követség nyújtson segítséget. F. Róbertné biztonságát tehát a kételyek ellenére az új hatalom garantálja.

1956 decemberében F. Róbertné magára marad az ellenforradalmárok elleni harcban:

„1956. december 5.-én délután a Sztálin út és Jókai-tér sarkán ki volt téve egy Nagy Imre melletti röpcédula. Odafurakodtam és levettem a röpcédulát. Az emberek szembefordultak velem. Akkor, hogy az esetleges támadást megakadályozzam személyem ellen, azt mondtam, hogy átviszem a November 7.-e térre a röpcédulát, és ott ki fogom tűzni – mert így szoktam. De utánam jöttek és így kénytelen voltam a röpcédulát a November 7.-e téren kitenni és továbbmentem, mert félem. (…) Utána elmentem a rendőrségre és kértem, hogy adjanak két embert, hogy le tudjam venni a röpcédulát. Azt mondták: várjak egy kicsit. De utána kijött az illető, akivel beszéltem és azt mondotta: nem segíthetek.”

Studia_Caroliensa_2016.indd 291 2016.07.05. 11:29:36

A Vallomás további szövegrészeiből és a kórrajzokból is tudjuk: a Hatóság tehetetlen az ellenforradalmi propagandával szemben. Az új hatalom F. Róbertné tapasztalatai szerint csak szavakkal deklarálja az antiszemita ellenforradalmi tevékenység elleni súlyos megtorlást. A Kádár-kormánnyal és a megszálló szovjet csapatokkal kapcsolatban felmerül a gyanú, hogy éppen úgy antiszemiták, mint a Rákosi és az ÁVO ellen harcolók; tiltják ugyan a Nagy Imre melletti propagandatevékenységet, mégsem tüntetik el az „ellenforradalmi" röpcédulákat. A törvényesnek kikiáltott államrend védelme hatósági segítség hiányában F. Róbertné személyes ügyévé válik. A Vallomás tanúsága szerint e bizonyított ártatlanság sem elég ahhoz, hogy F. Róbertné később elkerülje a politikai üldöztetéseket, 1957-ben munkahelyén őt magát érik politikai vádak:

> „Kocsis Margit [egy kolléganője] volt az, aki gyáván, de ugyanakkor, hogy meghalljam, azt állította, hogy kém vagyok. Elmentem a Főkapitányságra, és elmondtam sírva, hogy mit állítanak rólam. Azt mondták, írjam le papíron és adjam be, mert mostanában más vállalatoknál is fordul elő ilyesmi. (…) A végén, mint összeférhetetlen és a munka nem jó végzése címén 29§ c. pontja alapján elbocsátottak. (…) Tudták, hogy Rákosisták szimpatizánsa vagyok, és hogy nekem nem közömbös, ami történt az ország területén 1956-ban. A volt államvédelmi hatóságot védtem, vagyis soha nem fogadtam el azokat az állításokat és rágalmakat, amit állítottak."

Az F. Róbertnével kapcsolatos vádak, miszerint „politikai szempontból nem megfelelő", éppen ellen-ellenforradalmiságára vonatkoznak. A Kádár-pártvezetés „korszaknyitó" megtorló intézkedései ebben az esetben Rákosi egyik szimpatizánsát érintik. F. Róbertné 1956 után az egykori hatalom iránti lojalitása miatt veszíti el állását. 1957 végére sem csendesednek el személye körül a politikai történések. Ellenkezőleg, olyan események tanújává válik, amelyek a hatalom hivatalos állásfoglalásai szerint nem következhetnének be:

> „1957 novemberében a Zeneakadémiába mentem, egy bolgár énekcsoport szerepelt. (…) A baloldali páholyban ült Gerő Ernő elvtárs és a felesége. A Gerő elvtárs hátrahúzódva a páholyba, Gerő Ernő elvtársnő pedig elöl. A szünet előtt, amikor is vége lett az előadás első része, a karmester rám nézett és olyan flegma mosollyal biccentett a fejével. Szünet után kezdtem érezni olyan szokatlan szeretetet, mintha én lennék a Rákosi elvtárs. Gerő elvtárs eltávozott – feleségével együtt. – Sokkal később kezdtem úgy emlékezni, hogy a karmester Rajk László volt. Rajk nevét a hatóságnál említettem."

Studia_Caroliensa_2016.indd 292 2016.07.05. 11:29:36

E jelenet szereplői F. Róbertné kivételével 1957 novemberében nem tartózkodhattak Budapesten – élve legalábbis. Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága 1957 februárjában úgy döntött, hogy sem Gerő, sem Rákosi nem térhet vissza a Szovjetunióból. F. Róbertné azonban látja, hogy az emigrációba kényszerített, elítélt pártvezetők békésen élvezik a hangversenyt, amelyet az általuk kivégzett Rajk László vezényel. E furcsa jelenetben Rajk felismeri F. Róbertnét – ismerősként üdvözli – és e felismerést követően F. Róbertné saját bőrében érzi, akit a karmester valójában felismert személyében: a szeretett Rákosi Mátyást. Annak ellenére, hogy a jelenet kifejezetten békés és „szeretetteli” – a kivégzett és újratemetett Rajk „feltámadt” és megbocsátott az ellene vétkezőknek, F. Róbertné mégis megemlíti nevét a Hatóságnál. Itt nem derül ki, hogyan reagált a hatóság a hírre, annyit tudunk, hogy F. Róbertné számára Rajk személye vált gyanússá a fenti jelenetben (és nem az „illegálisan hazatért” pártvezetőké) – őt jelenti fel. F. Róbertné tehát egy olyan produkciót lát, amelyet Rajk vezényel, de valamiféle közös titkot sejtetve kikacsint F. Róbertnére (Rákosira), ahol Rákosit (F. Róbertnét) szeretet övezi, Rajk pedig bűnös (F. Róbertné az ő nevét említi a hatóságoknál). A fenti jelenet azonban nem nyilvános bírósági tárgyalás 1949-ben, hanem egy bolgár énekcsoport koncertje 1957 novemberében. Ekkor a „rákosista” F. Róbertnének politikai okokból – legalábbis ő így értelmezi a történteket – nincs állása, az új hatalom a fenti jelenet megnevezett nézőit a „szovjet” egyetértésével kitiltotta az országból, többek között a karmester ellen elkövetett tettük miatt. 1957 novemberében tehát F. Róbertné személyes kapcsolatba került az egykori pártvezetőkkel: felismerte őket a Zeneakadémián, és őt is felismerte az egykori áldozat Rákosi Mátyás személyében. *Azonosul* a hatalom egykori birtokosaival (úgy érzi, mintha ő lenne Rákosi elvtárs) és *azonosít*ja őket: felismeri személyüket a nézők között.

1958-ban további gyanús dolgokat észlel: „Mindig abban a tudatban voltam, hogy hipnotizálva vagyok. Sőt, a kutyámon is észrevettem ezeket a furcsa jeleket.” A „hipnotizáltságnak” politikai jelentőséget tulajdonít, ezért úgy dönt, hogy a Hatóság előtt ezúttal saját személyével kapcsolatban tesz feljelentést:

> „1958-ban fel is mentem a hatósághoz, vagyis a Főkapitányságra, az esti órákban, lehetett úgy 9-10 óra körül, és elpanaszoltam, mi minden történik körülöttem. Elmeséltem neki, hogy 1956-ban leírtam egy észrevételemet a füzetembe, hogy a zsidók kiirtásával és a ruszkik kivonásával kaphatunk egy független Magyarországot. Olyan érzés fogott el, hogy erről tud valaki és ezt fel lehet használni a magyar történelem számára, hogy zsidó létemre ilyesmit leírtam. Ugyanakkor elmeséltem, hogy 1957. november 7.-én sárga kirakatot láttam, aminek összefüggése lehetett, mert egy Amerikából küldött kabátot

Studia_Caroliensa_2016.indd 293 2016.07.05. 11:29:36

ajánlottak nekem, hogy vegyem meg. A kabát nagyon szép volt, olcsó is volt, de aztán meggondoltam magam és az üzletvezetőnek a következőt mondtam: Szécsi kartárs, tudja, hogy a sárga szín a kedvenc színem? És mégse veszem meg ezt a kabátot, hanem kivárom, amíg nálunk olyan helyzet lesz, hogy én egy tisztes gyapjúkabátot vehessek magamnak. Arra egy másik kolléga azt felelte, hogy itt soha nem lesz ilyen helyzet. Erre én azt mondtam: de lesz!

Azért ijedtem meg a sárga kirakattal kapcsolatban, mert én ezt a kijelentést tettem és féltem, hogy valamilyen szervezkedésbe bele vagyok keverve."

Eszerint F. Róbertné nem pusztán szemtanúja volt az 1956-ban történt eseményeknek, ahogy a Vallomás egy korábbi szövegrészében említette. Sőt, úgy tűnik, politikai feljegyzései nem „rákosista" szimpátiáról tanúskodnak. A „forradalmi észrevételekben" 1956 októberének követelései egy olyan „független" Magyarországot teremtenének, ahol éppen a feljegyzés készítője és a Rákosi-féle pártvezetés számára nincs hely. E politikai meglátás tehát a szerző halálos ítélete. A szöveg szerint feljegyzését éppen a szerző zsidósága teszi a „magyar történelem számára használhatóvá", a szerző tehát elismeri, hogy az ország többek között *miatta* nem lehet független. F. Róbertné mégis feljelenti magát a Rendőrségen büntetés vagy felmentés reményében. Ha a hatóság elismerné az „észrevétel" igazságát, F. Róbertné létezése önmagában bűn lenne; ha ellenforradalmi propagandának minősítené, a szerző politikai nézetei kívánnak súlyos megtorlást. Az „észrevétel" tehát mindkét esetben szankcióval járna. E vallomáshoz kapcsolódik egy másik vitatható cselekedet: újabb csábító „amerikai ajánlatot" utasított vissza, ezúttal egy csinos kabátot, a szocialista textilipar felemelkedésébe vetett bizalom erejével. A kéz alatt kínált amerikai minőség visszautasítása azonban itt nem „tiszta ügy", a „feljegyzéshez" hasonló okokból válik „beismerő vallomássá": a szerző szerint elképzelhető, hogy a helyes viselkedés az ajánlat elfogadása lett volna, hiszen az „igazság" az, hogy nálunk sose lesz olyan helyzet, amikor bárki tisztes gyapjúkabátot vásárolhatna magának. A jelenet tehát provokációként is értelmezhető: F. Róbertné szocialista lojalitása akár összeesküvés eredménye is lehet („valamilyen szervezkedésbe bele vagyok keverve") – s mint ilyen, rendőrségi ügy, sőt, a feljelentő ebben az esetben a zsidók és szovjet csapatok nélküli „független" Magyarország hatóságához fordult, amely őt pusztán származása folytán is elítélheti. Az amerikai követség ekkor már nem nyújthat segítséget, nincsenek nyitva a határok, a zsidók „egy szál ruhában" (kabátban) sem hagyhatják el az országot. Ebben a két ügyben F. Róbertné felmentése lehetetlen, vagy zsidóként, vagy ellenforradalmárként, de büntetést érdemel. Ha bármelyik vádban „ártatlan", a másikban óhatatlanul „bűnös". A feljelentő azonban nem ítélkezik önmaga felett, a Hatóságra bízza a döntést, sőt, a felmentésben reménykedik.

Studia_Caroliensa_2016.indd 294 2016.07.05. 11:29:36

Ügyében ekkor, 1958-ban, a Hatóság nem dönt (s ahogy a kórrajzokból tudjuk, később sem), a feljelentőt egy másik intézményhez irányítja.

> „Panaszkodtam is, hogy nem értem, mi az, ami történik körülöttem, s hogy ez nem véletlenség. A kórházba kerültem. Az orvos egyik nap bejelentette nekem, hogy villanykezelést fog adni, elfelejtsem kicsit 1956-ot. Nem értettem, mit kell nekem elfelejteni? Nem volt mit elfelejteni, mert semmi bűnt nem követtem el. De alávetettem magam a villanykezelésnek.”

1958-ra, ahogy láthattuk, F. Róbertné körül sűrűsödnek a politikai események. Vallomása szerint ő maga pusztán szemtanú, igaz ugyan, hogy politikailag gyanús dolgokat tapasztal. A fenti, Hatóság előtt tett vallomása azonban ellentmond a korábbiaknak, kiderül, hogy szavakkal és tettel is részese a történéseknek: feljegyzi politikai meglátásait, visszautasít egy ajánlatot. Mindezt azért közli a Hatósággal, hogy „tisztázza” saját szerepét, (ön)igazolást kapjon arról, hogy bevallott tettei nem politikai bűncselekmények. Hatósági vádemelés/felmentés híján azonban F. Róbertné magára marad tettei következményeivel. Az általa lejegyzett pszichiátriai epizódban az orvosok működése a Hatóságéhoz hasonló. A Hatóság kivonja a feljelentőt a büntetőjogi felelősség alól, a „vádlottat” kórházba küldi. Az orvosok célja, hogy F. Róbertné „elfelejtse” a vele történteket. Az ügy érdekében olyan terápiát alkalmaznak, amely az alany akaratától függetlenül idéz elő „felejtést” (amnéziát). A hatóság F. Róbertné személyét mentesíti a jogi felelősség alól, a pszichiátria pedig F. Róbertné személyiségét nem tartja alkalmasnak a személyét érintő etikai kérdéssel kapcsolatos döntésre. Az etikai problémát a pszichiátria medikális problémává teszi. A terápiás javaslatot a páciens mégis vádként azonosítja: annak kell elfelejtenie 1956-ot, aki bűnös és felelősségre vonható. F. Róbertné tehát nem hajlandó/képes elfogadni a Hatóság és a pszichiátria nézőpontját, miszerint a gyanús politikai tartalmak úgy kapcsolódnak személyéhez, hogy őt személy szerint nem terheli büntetőjogi felelősség. Ez az álláspont ugyanis nemcsak F. Róbertné, hanem a Hatóság (és a pszichiátria) büntetőjogi felelősségtudatát is megkérdőjelezi: F. Róbertné ügyében nincs Törvény, amely ítélkezne. Nem bűnös és nem ártatlan, a vádlott/áldozat/tanú/páciens éppen arra nem kap magyarázatot, hogy miképpen kapcsolódik a gyanúba kevert politikai tartalom saját személyéhez.

F. Róbertné „ügye” nem egyszerű. Az Igen nevű kutya halálával kezdődő történetben a „rákosista” ellenáll az amerikai követségi dolgozók ajánlatainak és visszautasít egy csinos kabátot, mert az amerikai; a „zsidó” védelmet vár az amerikaiaktól, ugyanakkor védelmét a Rákosi nevével fémjelzett államrend, az Egyesült Államok ellensége garantálja; a „forradalmár” egy olyan Magyarország híve,

Studia_Caroliensa_2016.indd 295 2016.07.05. 11:29:36

ahol sem a „rákosista", sem a „zsidó" számára nincs hely. A forradalmat követően F. Róbertné mindhárom minőségében üldözött: „rákosistaként" a bűnös rendszer híve, „zsidóként" Amerika-barát (és „rákosista"), „forradalmárként" pedig ellenforradalmár. A Vallomás hőse ellenállt az amerikai csábításoknak, továbbra is Magyarországon jelenti a Hatóságnak észrevételeit, remélve, hogy „ügyében" egyszer döntés születik. A történetben 1959 a „fordulat éve". Az 1958-as pszichiátriai kezelés nem zárult „sikerrel", F. Róbertné nem felejtette el 1956-ot, de még ha el is felejtette volna a kezelés hatására, környezete lépten-nyomon eszébe juttatta.

A „MATA HARI DOLGOK"

> „1959-ben, amikor is a beszédeket megértettem és a hangot is meg tudtam figyelni, olyan értelemben, hogy beszélni csak akkor kezdtek hozzám, arra hivatkoztak, hogy tisztázni kell az olyan embereket, akik a harcok alatt különböző dolgokban részt vettek. Magyarázták, hogy vannak pártagok is, akik ilyesmit elkövettek, és hogy a párt zárt-tárgyalás formájában tisztázni akarja ezeket az eseményeket. Én tiltakoztam és hivatkoztam arra, ha még kommunista követte is volna el, amit állítanak, akkor is törvényes úton lehet ítélkezni az emberek fölött. A viták alatt, amikor nagyon tiltakoztam, hallottam egy csengő hangot, s nekem úgy magyarázták, hogy ez a bizottság elnökének az akarata volt, hogy hagyjuk abba a vitákat. Kihangsúlyozni szeretném, hogy hangot nem hallottam 1959-ig. Sem nem foglalkoztak velem olyan formán, hogy tudtomra adták volna, hogy foglalkoznak velem."

1959-ben F. Róbertné már „megérti a beszédet és a hangot is meg tudja figyelni", korábban nem ismerhette a Hatóság álláspontját az „üggyel" kapcsolatban. 1959-ben a hatalom „kihangosodik", F. Róbertné fültanúja és részvevője lehetett az 1956-tal kapcsolatos Párton belüli vitáknak. Magatartása következetes: nyilvános bíráskodást és ítélethirdetést akar, ahogyan a Hatóságoktól is elvárja, hogy nyíltan foglaljanak állást saját személye és az általa tapasztalt jelenségek megítélésében. A bizottság elnöke azonban a csengő hanggal jelzi, hogy e kérdésben nem kíván vitát nyitni, a Párt nem a közvélemény és nem F. Róbertné előtt kíván ítélkezni a bűnösökről, azaz a nyilvánosság nem tudhatja, hogy kit és miért ítélnek el, vagy mentenek fel. Mi több, a megvádolt kommunistákkal kapcsolatban sem válik közismertté az eljárás, a vád és az ítélet ebben az esetben is titkos. A Vallomás szerint a viták valóban abbamaradtak, F. Róbertnét a továbbiakban nem kérdezik, egyetért-e vagy sem bizonyos politikai eljárásokkal vagy

Studia_Caroliensa_2016.indd 296 2016.07.05. 11:29:36

ítéletekkel, nem hallhatja, mi történik a zárt ajtók mögött. Amint olvashattuk, 1959-től személyével már „foglalkoznak”: megbízásokat, parancsokat kap.

> „Olyan dolgok történtek velem 1956 óta, hogy még a barbarizmusban sem cselekedtek ember ellen. Kísérleti állatként vagyok befogva, s ezt 5 és fél éve végigcsinálom. Mindig arra hivatkoznak, hogy ezt csinálták a Kádár Jánossal, de leginkább a történelemre hivatkoznak. Legutóbb erős harc indult ellenem hivatkozva arra, hogy a gép ellen harcolnak. Minden szenvedőnek jut egy szerep, egyszer Rákosi, egyszer Gerő, egyszer Kádár János, legutóbb Farkas Mihály és Piros László voltam.”

E szövegrész alapján egyelőre nem könnyű azonosítani, kik az „ők”, akik F. Róbertnével kísérleteznek. Annyit tudhatunk, hogy kínzói a történelem nevében cselekszenek, Kádár János ellen elkövetett bűnökre hivatkoznak, továbbá F. Róbertné személyét használva harcolnak bizonyos erők a kórrajzokból már számunkra is ismerős Gép ellen. E harcban, úgy tűnik, F. Róbertnének a „szenvedők” szerepeit kell alakítania, akarata ellenére olyan pártvezetők bőrébe bújtatják, akik ellen a forradalom és megtorlása irányult. Talán éppen az általa leírt zeneakadémiai koncerthez hasonló helyzetekben, ahol F. Róbertné Rákosi Mátyást alakította. A Vallomás szövege az 1959 utáni eseményekkel kapcsolatban már két ellenséges kémszervezet működéséről számol be. Az egyik az orvosoknak is bemutatott Gép:

> „A Művész klubban egy felállított váltás volt és van állandóan, mint már említettem, szintén a Művész klub irányából hallottam, illetve jött felém. De tudom, hiába mennék be meggyőződni róla, mert minden mozdulatom figyelve van, előre tudják, hogy be akarok menni és abban a pillanatban feketekávé mellett ülhetnek az ebédlőben (…) De ugyanakkor, ha éjszaka, vagy hajnalban kijöttek a Művész klubból, akkor szánt szándékkal provokációkat idéztek elő, hogy ne bírjam ki idegileg. Felkiabálásokkal, nevetésekkel, megjegyzésekkel és így tovább… Ha kiabálásokkal tiltakoztam a cselekvések és események ellen, abban a pillanatban azt a feleletet kaptam, hogy ezt csinálták az ÁVO-sok. Mi csak történelmet csináltunk. (…) Volt eset nem egyszer, amikor észrevettem, hogy elém küldenek embereket, vagyis beállított jelenetek voltak azok. Én megijedtem, mert volt eset, hogy katonatisztet is küldtek elém, volt eset, amikor kommunistákat, s akkor úgy lett magyarázva, hogy én továbbítom a szovjet vagy a kormány felé azokat az embereket. (…) Engem azzal ijesztgetek, ha ránézek egy emberre, vagy ha bemegyek egy hatósági épületbe, akkor én azt az embert az ellenségemnek kiszolgáltatom. Úgyhogy a végén már nem

Studia_Caroliensa_2016.indd 297 2016.07.05. 11:29:37

mertem emberre nézni. Az, hogy én kém lennék, az lehetséges, hogy 5 és fél év alatt kitanultam a Mata-Hary dolgokat."

Eszerint a Gép arra használja F. Róbertné személyét, hogy akarata ellenére leplezze le a volt pártvezetők és ÁVO-sok bűneit. Azok a kommunisták, akiket a Gép F. Róbertné köré szervez, lebuknak és megbűnhődnek pusztán azért, mert F. Róbertné felismerte őket – mint a hatalom egykori vagy jelenlegi birtokosait. F. Róbertné ebben az értelemben valóban kém: a Gép megbízásából dolgozik, noha ő maga személy szerint inkább védené az egykori pártvezetőket. A Gép mindezeken túl szovjet- és államellenes provokációkkal zaklatja, a Fészek Klubból „kiküldött" fiatalok „Ruszkik haza!" kiáltásokkal verik fel a környék csendjét. Úgy tűnik, e veszélyes befolyásológép az októberi forradalom maga: Rákosi, Gerő, Farkas Mihály és a volt ÁVO-sok felelősségre vonását sürgeti, el akarja távolítani az ország területéről a szovjet megszállókat. F. Róbertné pedig, ahogyan arról az októberi események leírása kapcsán is beszámolt, a szocialista állam hű polgára: nem tud uralkodni dühén, hangosan visszautasítja a hatalom elleni vádakat – így kerül pszichiátriai intézetbe, vagy állampolgári kötelességének megfelelően feljelentést tesz a rendőrségen, ahonnan vallomását hallva szintén a pszichiátriára küldik. A Gép tehát az egykori pártvezetőket F. Róbertné személyével szembesíti, F. Róbertné „tanút" e „felismerései" a Gép akaratának szolgálatába állítják.

Amint fentebb olvashattuk, F. Róbertné nincs egyedül a Gép elleni harcban. A Gép szándékaival ellentétes erők szintén az ő személyét használják arra, hogy akaratukat érvényesítsék – azzá kell válnia, akiket a Gép szolgálatában felismert: „egyszer Rákosi, egyszer Gerő, egyszer Kádár János, legutóbb Farkas Mihály és Piros László voltam."

[mondok] „Egy példát: azt mondták, hogy át kell igazolnom az embereket, hogy megfelelőek-e? Ilyenkor nem volt szabad sem mozdulnom, sem pislognom. Holott a gép uralja az embert, kiváltja úgy a pislogást, mint a sírást, mint a nevetést, mint a tüsszentést, mint a köhögést, mint a mozdulatokat, mint az ásítást, mint a rosszullétet, a fogfájást, mint a szagérzést, mint a viszketegséget, az éneket, vagyis a gondolatot meg tudja zavarni, ugyanakkor az agyműködést is szabályozni tudja. (…) Én mindezeket észrevettem és tiltakoztam ellene, nem akarok színésznő lenni. Kaptam egy magyarázatot, hogy azért harcolnak a gép ellen, hogy a gép múzeumba kerüljön. Ezt a felvilágosítást, ha jól emlékszem, 1960-ban kaptam. Nem tudtam megfelelő lenni az emberek átigazolásában, mert nem bírtam ki azt az időt, amennyi előirányozva volt, hogy mozdulatlanul kell feküdni. Ilyenkor ment a jelentés, hogy a Piri néniék vesztettek, mi győztünk, mert a Piri néni megmozdult, vagy pislogott."

Studia_Caroliensa_2016.indd 298 2016.07.05. 11:29:37

A hivatalos hatóság tehetetlensége ellenére a Gép nem garázdálkodhat szabadon, igen komoly, szervezett ellenséggel kell szembenéznie, akit, ahogy olvashatjuk, „Piri néniéknek” hívnak (F. Róbertnét lánykori nevén sem lehet Pirinek becézni), és akik szintén F. Róbertné teste és gondolatai által kívánják elérni céljukat. Amennyiben tehát F. Róbertné teste és gondolatai ellenállnak a Gép és az egykori felkelők parancsának, annyiban ő maga is Piri néni – és nem F. Róbertné. Ahogy olvashatjuk, nem F. Róbertnét „mozdította meg” a Gép, hanem Piri nénit, a Gép titokzatos ellenfelét. Piri néniék azért harcolnak, hogy a „Gép múzeumba kerüljön”, azaz szándékai – az ÁVO-sok és a volt pártvezetők felelősségre vonása – történelmi múlttá legyenek. Terveik szerint a Gépet, amely a felelősségre vonást kikényszerítette, a jövőben bárki megtekintheti büntetlenül, mint egy letűnt korszak (sajnálatos) dokumentumát. E cél érdekében F. Róbertnének mozdulatlanná kell merevednie, így lesznek az „emberek”, s talán ő maga is igazoltan *megfelelők* – s válnak alaptalanná a munkahelyén ellene felhozott vádak, miszerint ő, ’56-os szerepvállalása miatt se technikusként, se más minőségében *nem megfelelő.* A Vallomás további magyarázatot ad Piri néniék szándékaival kapcsolatban:

> „Vannak nők, akik különböző kegyetlenségeket követnek el, úgy cselekvésben, mint beszéddel, és van köztük zsidó is. Tiltakozom az ellen, hogy azok a nők az én életemet lejátsszák, vagy a nevemben beszéljenek vagy cselekedjenek. (…) Már ott tartok, hogy nem merek kimondani egy szót, mert ha valamit kimondok, akkor azt a feleletet kapom: ezt nem Te mondtad, hanem én mondtam beléd, már mint a gépkezelő. És így odajutottam, hogy nem akarok megfelelő ember lenni. Én képtelen volnék az embert kínozni! Szeretem az embert és mindig is védtem az embert. Ugyanakkor azok a nők, akik képesek minden kínzást elkövetni az ember ellen, Piri néninek nevezik magukat. Ezek a nők fiatalok, 18-20 év körüliek, meggondolatlanok, s egy a vágyuk: érvényesülni a szerepben. Ezek megfeledkeznek arról, hogy az ember akkor is ember, ha gyalázzák. Vigyázni kell a taktikára, ne vállaljunk semmiféle szerepet, vigyázni kell, mit mond ki az ember.”

Piri néniék fegyvertára tehát nem sokban különbözik a Gép eszközeitől. Kegyetlenek és fiatalok, akár a Fészek Klub provokátor közönsége, kiszorítják F. Róbertnét saját életéből, olyan dolgokra kényszerítik, amit magától nem tenne meg: az emberek kínzására. Tudjuk azonban, hogy Piri néniék bizonyos értelemben segítői F. Róbetnének, hiszen érdekeik a Géppel ellentétesek. F. Róbertné tehát két tűz közé került, vagy pontosabban fogalmazva: a kettős ügynök szerepébe. Vagy a Gépnek engedelmeskedve ellenforradalmi szervezkedésben vesz részt,

Studia_Caroliensa_2016.indd 299 2016.07.05. 11:29:37

lebuktatja és kiszolgáltatja a forradalom kirobbanásáért felelős egykori pártvezetőket, vagy a kegyetlen Piri néniéknek engedelmeskedve „megfelelő ember" lesz, azzá válik, akik ellen 1956 (és megtorlása) irányul. Hatósági segítség nélkül, egyéb lehetőség híján F. Róbertné a maga eszközeivel, kettős ügynökként igyekszik elmenekülni a kétfrontos harc elől. Megpróbálja lebuktatni Piri néniéket:

> „Megfigyeltem, hogy a Művész klubban, 1961-ben és 1962-ben katonaemberek is jártak, sőt mi több, egyik kocsiba be is tettem egy cédulát, hogy Piri néni Mata Hary – Ezzel azt akartam elérni: ne higgyék el, ha esetleg azt jelenti nekik, hogy én ellenséges kém vagyok, vagy kémelhárító."

A katonákat tehát azzal az információval küldi a Géphez, miszerint Piri néniék kémek, azaz értesíti a Gépet Piri néniék ellenséges szándékáról, és tisztázza saját magát – ha lebuktatta Piri néniéket, ő maga nyilván nem állhat az ő befolyásuk alatt. A másik fronton viszont a Gép ellen intéz magánakciókat:

> „Ha viszont kém vagyok, annak meg van a törvényes útja és én azt követelem, jelentsenek fel és vigyenek törvény elé, hogy tudjam magam tisztázni. Ezt kértem a rendőrségtől is. Tartóztassanak le. (…) Én, amit tehettem, megtettem. 1961-ben az egyik ház falára ráírtam, hogy ÁVOSOK vigyázzatok az ellenségre, rákosisták vigyázzatok! Tehát adtam lehetőséget a letartóztatásomnak, s azt szánt szándékkal tettem, mert tisztázni akartam az életemet. De mégsem tartóztattak le."

A hatóságok előtt tehát leleplezi a Gép működését, nyilvánosságra hozza titkos szándékát, figyelmezteti a volt pártvezetőket és az egykori ávósokat, hogy veszélyben vannak. F. Róbertné a Gép lebuktatását bűncselekményként érzékeli, feltételezi, hogy az 1956 előtti vezetőkkel kapcsolatos ellenérzés szankcionált. De mivel árulását nem követi büntetés, arra a következtetésre jut, hogy a hatóságok szintén a Gép befolyása alatt állnak: a volt pártvezetők felelősségre vonása, pártból való kizárásuk eredetileg nem a Hatóság, hanem a Gép szándéka.

A Vallomás szerint azonban ezek a menekülési kísérletek sikertelenek maradtak – a Gép továbbra sem hagy fel a megrendezett jelenetekkel és a szovjetellenes provokációkkal, és Piri néniék sem hallgatnak el – tovább folyik személye ellen, vagy inkább személyéért a kétfrontos harc. Az amúgy tudósító jellegű beszámoló egyre indulatosabbá válik, a szerző megfogalmazza, hogyan lehetne valóban eredménnyel harcolni ebben a kényszerhelyzetben:

Studia_Caroliensa_2016.indd 300 2016.07.05. 11:29:37

„Támadjunk vissza kegyetlenül, mert ez nem vallatás, ez egyszerű emberkínzás. Ne igyekezzünk megfelelőek lenni, mert ez is egy fegyvere az ellenségnek. Nem vagy megfelelő, nem vagy jó kommunista, nem vagy jó magyar, nem vagy jó zsidó, nem szereted a szovjetet, vagy mi a semlegességet akarjuk, viszont, ha az ember igyekszik beilleszkedni, akkor jön a vád: elhagytad az elvedet, elhagytad a pártot, a kommunisták miért hagyták cserben a pártot. Ez egy taktika, mert a kommunisták szervezkedtek a kormány ellen. Ne törődjünk azzal, ha az ellenség állandóan arra hivatkozik, hogy minden mozdulat és minden gondolat a miénk. Legyünk tudatlanok, mert így elkerüljük a bolondokházát. És a színész talán be fogja vallani, hogy ő maga is egy báb a színpadon, akinek érzéseit, gondolatait és mozdulatait irányítják.”

Az ellenség olyan „megfeleléseket” kényszerít ki áldozatából, amelyek együtt összeférhetetlenek: a „kommunista”, a „magyar”, a „zsidó”, a „szovjetbarát”, a „független Magyarország harcosai” nem férnek meg egyetlen világban, az egyik minőség kizárja a másikat. F. Róbertné egyszerre kommunista, zsidó, szovjetbarát, magyar, forradalmár és ellenforradalmár. Ahogy láthattuk, zsidóként ÁVO-s, forradalmárként zsidó, kommunistaként nem magyar, magyarként nem kommunista és így tovább. Az új hatalom a törvényes rend nevében keresi és bünteti azokat, akik az 1956-os eseményekért felelősséggel tartoznak. Azaz deklaráltan léteznie kell egy Törvénynek, amelyhez mérten 1956 megítélhető. F. Róbertné számára, ahogy ő maga fogalmaz, „nem közömbös, ami 1956-ban az ország területén történt”. Tanúvallomásában beszámol az eseményekről és elszámol tetteivel, kommunistaként, magyarként, zsidóként, szovjetbarátként, függetlenségpártiként fordul az összes létező hatósághoz: ítéljék meg. Az ítélet azonban rendre elmarad, F. Róbertné helyzete egyre kilátástalanabb. A Törvény nem működik: az állam maga támogatja az államrend megdöntésére irányuló szervezkedéseket. Akik a forradalmat leverték, a „sajnálatos eseményekért” vállalható felelősséget megosztották a reakciós erők által fellázított emberek és a személyi kultuszban tobzódó egykori pártvezetők között. A Gép, azontúl, hogy ’56 októberének forradalmi kívánságaival zaklatja F. Róbertnét, minduntalan áldozata „fejébe beszéli”, hogy az ÁVO-sok annak idején Kádár elvtársat is kegyetlenül bebörtönözték és megkínozták – azaz a felkelők haragja a jelenlegi vezetés nézőpontjából is jogos volt. És ne felejtsük: ha F. Róbertné támogatja a forradalmat, egyet kell érteni önmaga kiirtásával (zsidóként). F. Róbertné hiába jelenti a rendőrségen, a belügyminisztériumban, a szovjet nagykövetségen a forradalom-Gép titkos szervezkedését, feljelentései válasz nélkül maradnak, rosszabb esetben a feljelentőt pszichiátriai intézetbe utalják. A Vallomás szerzője „átlátja” a taktikát: „kommunisták szervezkednek a kormány ellen”, a hatóságok egyrészt

Studia_Caroliensa_2016.indd 301 2016.07.05. 11:29:37

a Gépet szolgálják, hiszen nem reagálnak az ellenforradalmi uszításra, kizárják azokat a kommunistákat a pártból – éppen a levél keletkezésének évében, 1962-ben – akik ellen az októberi felkelés irányult. Másrészt a hatóságok Piri néniéket – a Gép ellenségeit – ugyancsak szolgálják, hiszen az ÁVO-sok egykori ellenségeit, a felkelőket kivégzik, bebörtönzik, elbocsátják állásukból. A Kádár-rendszer itt olyan Gépezet, amit két ismeretlen, titokzatos hatalom harca irányít, a Gép és Piri néniék: az 1956-os felkelők és a sztálinista kommunisták. Ez a harc soha nem lesz végső, hiszen akárhonnan nézzük: a forradalmárok és az ellenforradalmárok egyaránt bűnösök, a Törvény szándékát és logikáját lehetetlen kifürkészni. F. Róbertnét nem tartóztatják le, nem bünteti és nem menti fel senki, holott a legnagyobb bűnt követi el: kettős ügynök, egyszerre szolgálja a forradalom és a megtorlás ügyét.

„A MAGYAR FORRADALOM FOLYTATÓDIK"

A vallomás szövegének státusza kérdéses ugyan, de egy bizonyos, akárki is a szerző, tisztázni akarja magát, és nyilvánosságra akar hozni addig kényszerből eltitkolt eseményeket. A szerző a megoldás lehetőségét keresi, s talán meg is találja: ahogy ő maga fogalmaz, ha „tudatlanok maradunk", nem veszünk tudomás a hatalom (azaz a Gép és Piri néniék) ellentmondásos és kegyetlen játékaiban, akkor legalább a bolondokházát elkerülhetjük. E tudatlanság ebben az esetben forradalmi jelentőségű:

> „A magyar forradalom folytatódik és ezért tartom szükségesnek mindezt leírni, hogy ne törődjünk azzal, ha vakarózunk, hányszor vakarózunk, vagy hányszor tüsszentünk, vagy hányszor köhögünk, vagy hányszor ásítunk?! Ez nem jeladás. Ez csak fegyver az ember megzavarásához."

Amennyiben tehát F. Róbertné intelmeit követve „tudatlan maradunk", egyszerűen figyelmen kívül hagyhatók Piri néniék és a Gép ellentmondásos parancsai. Nem kell mozdulatlansággal „megfelelővé igazolni" az embereket, a testi érzetek és gondolatok pedig nem a Gép forradalmi szándékaiból erednek, hiszen nincs miért és kinek megakadályozni a „megfelelő" mozdulatlanságot. A *magyar forradalom*, amiről a Vallomásban tudomást szerzünk, *nem* a Gép 1956-os forradalma a bűnös pártvezetők (zsidók) ellen, amit a kegyetlen Piri néniék titkos szervezkedése gátol. Éppen ellenkezőleg: egy olyan felkelés, ami a láthatatlan, titkos elnyomók ellen irányul a személyesség nevében. A forradalmár ezúttal a Gép és Piri néniék hatalma ellen tör, és rajtuk keresztül, a Hatóság helyett

Studia_Caroliensa_2016.indd 302 2016.07.05. 11:29:37

egy olyan hatóság ellen, aki/ami nem képes sem betiltani, sem legalizálni 1956-ot.

Hogy végül sikerült-e F. Róbertnénak eredményesen kikerülni a kettős ügynök szerepéből, azt nem tudhatjuk. Kétségtelen, hogy Vallomása egy ilyen „forradalmi” kísérlet volt. Azonban, mint tudjuk, a szöveg szerzője kérdéses, az elbeszélő többször utal arra, hogy bizonyos szövegrészek, talán a szöveg egésze sem tőle származik. A szerző kiléte a Vallomás lezárásával sem tisztázódik:

> „Büntetőjogi felelősségem tudatában kijelentem, hogy 1956 óta benn vagyok az eseményekben és bizonyítani tudom, hogy a volt ÁVOSOK nem szervezkedtek, sem a Piros Lászlóék, sem a rákosisták, sem a Farkas Mihályék.
>
> Budapest, 1962. július 30.
> F. Róbertné, Piri néni
> Budapest, VII. Kertész u. 31.”

Ezek szerint a személyesség lázadása egyelőre inkább illegális magánakció, az áhított forradalom talán még várat magára. A vallomás szövegét (legalább) ketten írták, F. Róbertné büntetőjogi felelőssége tudatában kijelenti, hogy Piri néniék általa leírt szervezkedése nem létezik, majd Piri néniként aláírja a vallomást. Talán büntetésre számít, talán felmentésre. A „büntetőjogi felelősség” F. Róbertnét Piri néni (azaz „ávós szervezkedés”) minőségében érinti, ám e felelősség tudatában éppen a Vallomás szerzőjének létezését tagadja, vagy éppen a Vallomás teljes szövegét hitelteleníti. A szöveg a címzettre bízza a döntést/értelmezést: elítéli F. Róbertnét (Piri nénit) vagy felmenti, hiszen Piri néniék nem léteznek (így a szerző sem lehet vele azonos). A Vallomás éppen olyan ambivalens, mint a Hatóságoknak tett jelentések, F. Róbertné vagy bűnös, hiszen ő maga Piri néni, vagy hazudik (ezért ugyancsak bűnös).

F. Róbertné további sorsáról a ránk maradt dokumentumokból annyit tudunk, hogy a Vallomás megírását követően még négy alkalommal kerül a Lipótmezőre a Gép zaklatásai miatt. Orvosainak az explorációk során Piri néniékről egyszer sem tesz említést. Az utolsó, 1964-ből származó kórrajzon a következő feljegyzést olvashatjuk:

> „Megtudjuk még, hogy dolgozni sem hagyták a hangok, mert olyan ellentétes parancsokat adtak, amit nem lehetett követni, és állandóan zavarták, aludni sem hagyták. Elkeseredésében megpróbálta leírni a dolgokat, de közben hangosan szidta azokat, akik vele ezt csinálják. (Valószínűleg ez lehetett az oka, hogy végül a szomszédok behozatták.)”

Studia_Caroliensa_2016.indd 303 2016.07.05. 11:29:37

BIBLIOGRÁFIA

Foucault, Michael: *Elmebetegség és pszichológia. A klinikai orvoslás születése*, Budapest, Corvina, 2000;

Foucault, Michael*: A bolondság története a klasszicizmus korában*, Budapest, Atlantisz, 2004;

Foucault, Michael*: A szexualitás története. A tudás akarása*, Budapest, Atlantisz, 1999.

Kovai Melinda: „Büntetőjogi felelősségem tudatában kijelentem, hogy 1956 óta benn vagyok az eseményekben" – 1956 a Kádár-korszak pszichiátriai kórrajzain, *2000,* 20, 2008/6, 28–41.

Pisztora Ferenc: Szociális presztízs a monarchia korában. Státusszimbólumok a kor nagyzásos téveseszméinek tükrében, *Valóság,* 1980/7.

Pisztora Ferenc: Korunk természettudományos és technikai világképe – ahogyan azt az elmebetegek megélik, *Orvosi hetilap,* 1978/34.

Szántó Jenő: A kibontakozás lehetősége és elhalasztása, in Rényi Péter (szerk.): *Ez történt. A Népszabadság cikksorozata 1956-ról*, Budapest, Népszabadság–Kossuth 1981, 7.

Studia_Caroliensa_2016.indd 304 2016.07.05. 11:29:37

CSERTŐ ISTVÁN – LÁSZLÓ JÁNOS†

A CSOPORTKÖZI ÉRTÉKELÉS MINT A CSOPORTTRAUMA ÉRZELMI FELDOLGOZÁSÁNAK INDIKÁTORA A NEMZETI TÖRTÉNELEM ELBESZÉLÉSEIBEN

Jelen tanulmányban a magyar nemzeti identitást a nemzeti csoportot ért trauma kollektív emlékezeti feldolgozásán keresztül vizsgáljuk történelmi elbeszélésekben. A magyarságot a huszadik században számos megrázkódtatás érte. E megrázkódtatások közül számos jel szerint a trianoni békeszerződés tűnik a legsúlyosabbnak. Vizsgálatunkban a magyar középiskolai történelemkönyvek trianoni békére vonatkozó szövegeiben megjelenő önértékelés és csoportközi értékelés változásainak nyomon követése révén kívántunk adatokat kapni arra vonatkozóan, hogy a nemzeti identitást ért trauma az eltelt közel egy évszázad során a feldolgozás milyen folyamatain ment keresztül.

A pszichológiában elsőként Sigmund Freud tanulmányozta részletesen a trauma jelenségét a pszichoanalízis átfogó elméleti keretében. Pszichoanalitikus nézőpontból a pszichológiai trauma olyan érzelmi megrázkódtatás, amely alapjaiban érinti az egyén pszichés integritását. Freud lánya, Anna Freud amellett érvel az elhárító mechanizmusokról írott munkájában, hogy a traumatikus élmény kényszerítő módon visszatér álmok, fantáziák és viselkedésben megnyilvánuló ismétlések formájában.[1] Ezek a jelenségek az élmény integrálatlan jellegére utalnak, amely elárasztja az egyén mentális működését, ily módon lehetetlenné téve a valóság adekvát észlelését. A traumatikus életesemények jellemzője, hogy az egyén addigi valóságtapasztalata megrendül, és az új valósághoz való alkalmazkodás gyakran megoldhatatlannak tűnő kognitív és érzelmi feladatot jelent. A súlyos traumák „lerombolják az életünket irányító kulturális és lélektani előfeltevéseket, és ez gondolkodási és érzelmi bénultsághoz vezet".[2] A valósághoz való alkalmazkodás azonban megköveteli a trauma feldolgozását, illetve az én integritásának helyreállítását. A veszteség és trauma feldolgozási folyamatát Freudot követve elsősorban pszichoanalitikus szerzők

[1] Anna Freud: *The Ego and the Mechanisms of Defense,* London, Hogarth Press and Institute of Psycho-Analysis, 1937.

[2] Lust Iván: *Vágy és hatalom. Válogatott írások,* Budapest, Oriold és Társai, 2009.

Studia_Caroliensa_2016.indd 305 2016.07.05. 11:29:37

vizsgálták.[3] Laub és Auerhahn[4] nyomán ezt a folyamatot az emlékezet szempontjából a következőképpen jellemezhetjük. A kezdeti szakaszban primitív elhárítások, például tagadás, derealizáció, deperszonalizáció jelentkeznek. A trauma élményfelvillanások formájában tör a tudatba, de ez nem emlékezés, hanem megváltozott tudatállapotban bekövetkező ismétlés. Ismétlődően egy-egy élménytöredék bukkan fel, ám mivel ezek az élménytöredékek összefüggéseikből kiszakítottak, értelmetlennek, irracionálisnak tűnnek. Később áttételek jelentkeznek: az integrálatlan élménytöredékek hozzáadódnak a jelen kapcsolatokhoz, azok torzulását eredményezve. Megjelenik a valóságos emlékezés, de a jelen és a múlt idősíkjai összekeveredenek.[5] A traumatikus esemény a személy élettörténetének fő témájává válik, kapcsolatait, egész életét meghatározhatja. A feldolgozás végső szakaszában az én már az események szemtanújaként emlékezik, vagyis a felidézett tartalmak elkülönülnek a felidézés idejétől, az én reflektál a múltra és magára a felidézésre is. A felidézés tudatossá, az emlékek könnyen előhívhatóvá válnak, és csak akkor jelennek meg, ha aktualitásuk van. Ekkor az identitás integritása is helyreálltnak tekinthető.

A kollektív identitás párhuzamba állítható a személyes identitással, tekintve, hogy mindkettőt elbeszélések alkotják és alakítják.[6] Ahogyan az egyén identitásállapotai és -folyamatai nyomon követhetők élettörténeti elbeszéléseiben mint személyes tapasztalatainak reprezentációiban, úgy ez a megközelítés hasonlóképpen alkalmazható a csoport esetében, ha a narratív konstrukció és az identitáskonstrukció közti összefüggést kiterjesztjük a csoporttörténet és a csoportidentitás vagy kollektív identitás összefüggésére.[7] A kiterjesztés két elméleti

[3] Judith L. Herman: *Trauma and recovery,* New York, Basic Books, 1997; Elisabeth Kübler-Ross: *On Death and Dying,* New York, Macmillan, 1969.

[4] Dori Laub – Nanette C. Auerhahn: Knowing and not knowing massive trauma: Forms of traumatic memory, *International Journal of Psychoanalysis,* 74, 1993, 287–302.

[5] Pólya Tibor – László János– Joseph P. Forgas: Making sense of life stories: The role of narrative perspective in communicating hidden information about social identity, *European Journal of Social Psychology*, 35, 2005/6, 785–796.

[6] Jerome Bruner: *Actual minds, possible worlds,* Cambridge, Harvard University Press, 1986; László János: *The science of stories. An introduction to narrative psychology,* New York, Routledge, 2008; László János: Narrative psychology, in D. Christie (ed.): *The Encyclopedia of Peace Psychology*, San Francisco, CA, Wiley-Blackwell, 2011, 687–691.; James H. Liu – László János: A narrative theory of history and identity: social identity, social representations, society and the individual, in G. Moloney & I. Walker (eds.): Social representations and history, Palgrave-Macmillan, 2007, 85–107.

[7] Dan P. McAdams: *Power, intimacy, and the life story: Personological inquiries into identity,* New York, Guilford Press, 1985; László János: *A történetek tudománya. Bevezetés a narratív pszichológiába,* Budapest, Új Mandátum, 2005; László: The science of stories; László János: *Narratív Pszichológia, Pszichológia*, 28, 2008/4, 301–317.; László: Narrative psychology.

Studia_Caroliensa_2016.indd 306 2016.07.05. 11:29:37

megfontolás összekapcsolásán alapul. Egyrészt a kollektív emlékezetről,[8] illetve a történelem szociális reprezentációiról[9] feltételezzük, hogy narratív struktúrákba szerveződnek. Másrészt, a csoportidentitásról feltételezzük, hogy – hasonlóan a személyes identitáshoz – a csoport narratívumai hordozzák, a csoportidentitás sajátosságai a történelmi elbeszélésekből kibonthatók.

A személyes és kollektív identitás között vont párhuzamot folytatva, a csoportot ért trauma vagy veszteség kollektív emlékezeti feldolgozása is nyomon követhető az emlékezeti folyamatokban, s ezáltal a csoportidentitás sérüléseiről, valamint az identitás helyreállításának folyamatairól is képet kaphatunk. A nemzetközi szakirodalomban számos tanulmány foglalkozik a nemzeti traumák kollektív emlékezeti feldolgozásával. Igartua és Paez[10] például a spanyol polgárháborúról készített filmeket vizsgálva megállapította, hogy a polgárháború lezárultát követő harminc év elteltével az ilyen filmek száma megszaporodott és az évek múltával a filmek egyre nagyobb kognitív és érzelmi távolságot tartanak az eseményektől, és egyre nagyobb figyelem irányul az események okainak feltárására. Atsumi és Suwa[11] a japán kollektív emlékezetben a történelmi narratívum kihagyásait és sűrítéseit vizsgálta. A japán történelemkönyvek a legutóbb időkig a japánok második világháborús részvételének kezdetét a Pearl Harbor-i támadásra tették, elfeledkezve a japánok által az 1930-as években a délkelet-ázsiai országokban végrehajtott agressziókról, például a nankingi vérengzésről, a hirosimai és nagaszaki bombázást pedig természeti katasztrófának állították be. Ez a beállítás mentesítette őket attól, hogy a későbbi szövetséges amerikaiakkal szemben ellenséges érzéseket tápláljanak. Olyan vizsgálatot azonban, amely egy nemzeti trauma kollektív emlékezeti feldolgozásának folyamatát közel 100 éves perióduson keresztül a nemzeti identitás konstrukciója, azaz sérülékenysége szempontjából végigkövette volna, legjobb tudomásunk szerint eddig nem végeztek. Vizsgálatunkban a trianoni trauma feldolgozásának egyetlen, bár igen lényeges aspektusára, a csoportközi értékelés alakulására összpontosítunk.

[8] Maurice Halbwachs: A Szentföld legendás topográfiája, *Magyar Lettre Internationale,* 2000, 37. (Letöltés: 2005. augusztus 22.) http://lettre.c3.hu/; Jan Assmann: *A kulturális emlékezet,* Budapest, Atlantisz, 1999.

[9] László János: Narrative organisation of social representations, *Papers on Social Representations,* 6, 1977/2, 155–172.

[10] Juan Igartua – Dario Paez: Art and remembering collective traumatic events, in James Pennebaker – Dario Paez – B. Rime (eds.): *Collective memory of political events*, Mahwah, NJ, Lawrence Erlbaum, 1997, 79–130.

[11] Takeshi Atsumi – K. Suwa: Toward reconciliation of historical conflict between Japan and China: Design science for peace in Asia, in C. J. Montiel – N. M. Noor (eds.): *Peace psychology in Asia*, New York, Springer, 2009, 237–247.

Studia_Caroliensa_2016.indd 307 2016.07.05. 11:29:37

Az identitás szempontjából egy feldolgozott trauma narratívumának a következő feltételeket kell teljesítenie:

1) A traumatikus eseményt a múlt részeként reprezentálja, vagyis oly módon, hogy az eseménynek nincs közvetlen relevanciája az érintett csoportokkal fenntartott viszonyok jelenbeli alakulására.
2) A narratívum koherens, azaz következetesen illeszkedik a történelem eseményeinek láncolatába, valamint a csoporton belül általánosan elfogadott (kanonizált) konstrukció.
3) A narratívum egy fenntartható identitás része, ami azt jelenti, hogy hozzájárul egy pozitívan értékelt nemzeti azonosságtudat fenntartásához, ugyanakkor harmonikus viszonyban áll az érintett csoportokkal fenntartott jelenbeli viszonyokkal.

CSOPORTKÖZI ÉRTÉKELÉS ÉS TRAUMAFELDOLGOZÁS

A történetek értékelő funkciója

Az értékelésnek a személyes narratívumok megkonstruálásában betöltött központi szerepét Labov és Waletzky[12] mutatta ki, akik személyes élményekről adott beszámolókat elemeztek strukturális szempontból. A szerzők a narratívumok két általános funkcióját állapították meg, amelyekkel egy kommunikatív szándékot megvalósító történetnek rendelkeznie kell. Ezen funkciók egyike az értékelés, amely végső soron egyenlő az elbeszélés mint kommunikatív aktus pragmatikai relevanciájával. Az események narrátori értékelése indokolja, miért érdemes egyáltalán közölni a történteket, mi az elmondottak üzenetértéke. Következésképpen az értékelés szükségszerű összetevője az elbeszélésnek, amely a hallgató figyelmét a beszélő szándéka szerinti konklúzió felé orientálja.

Csoportközi értékelés és csoportidentitás

Bármely nemzet története mindenekelőtt csoportközi viszonyok rendszerébe ágyazódik. Az eredettörténet, a sorsfordító események, a virágzó és dekadens korszakok történeteiben mindig jelentős szerepet kapnak a külső csoportok – más

[12] William Labov – Jeremy Waletzky: Narrative analysis: Oral versions of personal experience, in J. Heim (ed.): *Essays on the verbal and visual arts,* Seattle, American Ethnological Society, 1967, 12–44.; William Labov: The transformation of experience in narrative syntax, in W. Labov: *Language in the inner city,* Oxford, Blackwell, 1972, 354–396.

Studia_Caroliensa_2016.indd 308 2016.07.05. 11:29:37

nemzetek vagy egyéb (pl. ideológiai) szempontból kategorizált csoportok. A nemzeti identitás alkalmazkodóképessége, a csoportot érő megpróbáltatásokkal, veszteségekkel, fenyegetésekkel, konfliktusokkal való megküzdés hatékonysága szempontjából fontos, hogy a nemzet miként ítéli meg a saját és a jelentős külső csoportok szerepét a nemzettörténet emlékezésre méltónak ítélt eseményeiben.

A csoportközi értékelés a narratív identitáskonstrukció lényeges nyelvi eszköze, amely az elbeszélt történelmi eseményeket és azok szereplőit jelentésteli és koherens reprezentációvá szervezi. A csoportközi értékelések explicit szociális ítéletek, melyek az eseményben érintett csoportokat, illetve azok képviselőit értékelik. Ezek lehetnek (1) nekik tulajdonított, illetve tetteiket jellemző pozitív és negatív tulajdonságok (pl. bölcs, jogtalan), (2) a rájuk irányuló érzelmi reakciók és viszonyulások (csodál, megvet), (3) a cselekvéseikre vonatkozó, értékelő jellegű interpretációk (a tényszerű leírás helyett vagy mellett; vitézkedik, kizsákmányol), és (4) a jutalmazás és büntetés, illetve elismerés és kritika aktusai (éljenez, tiltakozik).

A csoportközi értékelés alapvető szerepet játszik a pozitív szociális identitás fenntartásában. A szociális identitás elmélete[13] azon a tézisen alapul, hogy az egyének önazonosságukat jelentős mértékben azoktól a csoportoktól nyerik, melyeknek tartósan tagjai, és amelyek életükben meghatározó szerepet töltenek be. Egy pozitívan értékelt tagsági csoport pozitív önértékelést és a valahová tartozás biztonságát nyújtja az egyén számára. A szociális identitás azonban nem abszolút, hanem relációs kategória: a saját csoport értékét más, vele azonos típusú külső csoportoktól való pozitív megkülönböztetettsége adja. Az egyén ugyanakkor egyszerre számos csoportnak tagja, és mindig az aktuális társas szituáció határozza meg, hogy mely szociális kategória válik a megkülönböztetés alapjává. A pozitív szociális identitás igénye csoportközi összehasonlításhoz és elfogultsághoz vezet, azaz a saját csoport felértékeléséhez és a külső csoport leértékeléséhez, amely megjelenhet sztereotipizálásban, diszkriminatív viselkedésben vagy agresszív versengésben. Terep- és laboratóriumi kísérletek demonstrálták, hogy a csoporthoz tartozás puszta ténye képes elindítani a csoportközi összehasonlítás és versengés folyamatait, felülírva akár a korábbi személyes barátságokat.[14] A saját csoportot az egyének inkább annak sikereiért, míg a külső

[13] Henri Tajfel: *Human groups and social categories: Studies in social psychology,* Cambridge, Cambridge University Press, 1981; Henri Tajfel – John C. Turner: The social identity theory of intergroup behavior, in S. Worchel – W. Austin (eds.): *The Psychology of Intergroup Relations*, Chicago, Nelson-Hall, 1986.

[14] Pl. Sherif–Harvey–White és Hood–Sherif, 1961; Sherif, 1966; Tajfel, 1978.

Studia_Caroliensa_2016.indd 309 2016.07.05. 11:29:37

csoportot saját kudarcaiért teszik felelőssé.[15] Újabb vizsgálatok a stratégikus nyelvhasználatban is kimutatták a csoportközi elfogultság hatását.[16]

Csoportközi kontextusban tehát a személy- és csoportközi értékelés mind viselkedéses, mind verbális formában elfogultságot mutat, melynek motivációs hátterét a pozitív szociális identitás fenntartásának igénye adja. Az értékelésbeli elfogultság a csoport jólétét fenyegető, kiélezett konfliktushelyzetekben felerősödik, megerősítve a csoportkohéziót és a kollektív azonosságtudatot.

A csoportközi értékelés traumafeldolgozásra vonatkozó mutatói

Narratív pszichológiai megközelítésben a csoportidentitást ért trauma kollektív feldolgozása olyan narratív rekonstrukciós folyamat, amely az elfogadhatatlan veszteségélmény narratív leképezésével indul, majd a lezárt múlthoz tartozó, a csoporttörténet egészéhez koherens módon illeszkedő és a fenntartható, pozitív azonosságtudathoz hozzájáruló narratívumhoz vezet. A jelen tanulmány tárgyát képező feltevés szerint a narratív csoportközi értékelés legalább három olyan jelentésdimenzióval bír, amelyek feltételezhetően a traumafeldolgozás folyamatának lényeges eszközévé teszik. Az alábbiakban e három, a narratívumokban mennyiségileg mérhető dimenziót és a feldolgozási folyamatra vonatkozó implikációikat határozzuk meg.

Az egyes dimenziókat mindhárom esetben több különböző tartalmi kategória gyakorisági eloszlása, az ezekből létrejövő mintázat jelenti, nem pusztán egyetlen kategória előfordulási gyakorisága. A feldolgozási folyamattal való összefüggésüket oly módon határozzuk meg, hogy a feldolgozatlan és a feldolgozottság felé tartó trauma konstrukciójára jellemző mintázatok közötti különbségeket definiáljuk.

Csoportközi elfogultság: pozitív és negatív valencia. A feldolgozatlan trauma konstrukciójában szignifikáns aszimmetria jelenik meg a saját csoport és a külső csoportok értékelésében, a csoportközi elfogultság tendenciájának megfelelően: a saját csoport értékelését pozitív, a külső csoportét negatív túlsúly jellemzi. Ez a mintázat azt implikálja, hogy a saját csoportot nem terheli felelősség

[15] Thomas F. Pettigrew: The Ultimate Attribution Error: Extending Allport's Cognitive Analysis of Prejudice, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 5, 1979/4, 461–476.

[16] Anne Maass – Denise Salvi – Luciano Arcuri – Gun Semin: Language use in intergroup contexts: the linguistic intergroup bias, *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 1981/6, 981–993.; Szabó Zsolt Péter – Banga Csilla – Ferenczhalmy Réka – Fülöp Éva – Szalai Katalin – László János: A nyelvbe kódolt társas viszonyok. Az implicit szemantika szociálpszichológiai kutatása, *Pszichológia*, 30, 2010/1, 1–16.

Studia_Caroliensa_2016.indd 310 2016.07.05. 11:29:37

a traumatikus esemény bekövetkeztéért, nem vállalja annak következményeit, valamint jóvátételre tart igényt, hiszen a negatívan értékelt esemény felelőssége és jóvátétele a negatívan értékelt szereplőt terheli. Ebben a dimenzióban a feldolgozási folyamat előrehaladását az jelzi, hogy a csoportközi értékelés aszimmetriája csökken, a saját csoport összességében kevésbé pozitívan, a külső csoport pedig kevésbé negatívan értékelődik. E mintázat a negatív eseményért és következményeiért viselendő felelősség megoszlását implikálja, a saját csoportnak az esemény bekövetkezésében játszott szerepe is hangsúlyos része az elbeszélésnek. Egy önreflektív, a veszteségre külső, objektívebb nézőpontból tekintő perspektívát alkalmaz az elbeszélés, amely a trauma feldolgozásában fontos tényezőt jelent.

A jelenre vonatkozó relevancia hangsúlya: narrátori vs. szereplői értékelői perspektíva. A narrátor és a saját csoportot képviselő szereplők értékelései képviselik a csoport értékelő perspektíváját a történelmi narratívumokban. Lényeges, hogy míg a narrátor a saját csoport jelenbeli perspektíváját képviseli az esemény vonatkozásában, addig a szereplők értékelései a múlthoz tartoznak, mivel maguk a szereplők is a múltbeli esemény részeként jelennek meg az elbeszélésben. A következő példák illusztrálják a narrátori és szereplői értékelés közti különbséget, lényegében azonos értékelő tartalom mellett. Narrátori értékelés: *A békefeltételek felháborítóan igazságtalanok voltak*. Szereplői értékelés: *A békefeltételeket az ország felháborodott tiltakozással fogadta.*

Feltevésünk szerint a csoporttrauma kezdeti konstrukciójában az értékelések viszonylag nagy hányadát (az időben később keletkezett narratívumokhoz képest) a narrátor teszi. Ha ebben a perspektívában hangsúlyos a csoportközi értékelés, az az esemény jelenre vonatkozó relevanciáját, vagyis lezáratlanságát tükrözi. A feldolgozási folyamat során a narrátori értékelések aránya csökken a megelőző konstrukciókhoz képest, ami az esemény jelenre vonatkozó jelentőségének csökkenését implikálja, a jelen és múlt közti pszichológiai távolság növekedését, a rekonstrukciós folyamat az esemény lezárása felé tart.

Érzelmi fókusz: érzelmi vs. kognitív értékelés. A narrátor érzelmi és kognitív jellegű értékeléseinek relatív aránya az eseményhez való viszonyulás érzelemtelítettségének mutatója. Az érzelmi-kognitív megkülönböztetés alapja hasonló Pennebaker[17] osztályozásához, amelyet traumatikus életeseményekről szóló

[17] James W. Pennebaker: Putting stress into words: Health, linguistic, and therapeutic implications, *Behaviour Research and Therapy*, 31, 1993/6, 539–548.; Michael A. Cohn – Mathias R. Mehl – James W. Pennebaker: Linguistic markers of psychological change surrounding September 11, 2001, *Psychological Science,* 2004/15, 687–693.; Y. Tausczik – John Pennebaker: The psychological meaning of words: LIWC and computerized text analysis methods, *Journal of Language and Social Psychology,* 2010/29, 24–54.

Studia_Caroliensa_2016.indd 311 2016.07.05. 11:29:37

egyéni beszámolók tartalomelemzésében használt. Ugyanakkor a csoportközi értékelés szűkebb metszetére vonatkozó vizsgálatunk olyan kategóriarendszert használt, amelyben az érzelmi kifejezések mellett a kódoló nyelvi intuíciója alapján érzelmi reakciókat implikáló morális ítéletek is az érzelmi értékelések közé tartoznak (pl. kegyetlen, hősies), míg a kognitív értékelések közt a kognitív mechanizmusokra utaló értékeléseken túlmenően (pl. átgondolatlan, megfontolt) helyet kapnak a racionális szempontú illetve általános, érzelmeket nem vagy nem jellemzően implikáló értékelések (pl. hibás, jó).

Pennebaker eredményei szerint a traumatikus esemény ismétlődő rekonstrukciója során a sikeres megküzdést a kognitív mechanizmusokra utaló kifejezések arányának növekedése jelzi, míg az érzelmi kifejezések a feldolgozás első fázisában fontosak, amikor a katarzis teszi lehetővé a bénító érzelmi feszültség felszabadulását. Kollektív traumáról szóló csoporttörténeti szövegekben hasonló tendencia várható a jelen értékelő perspektívájában, tehát a narrátori értékelések körében. Kezdetben viszonylag nagy arányban szerepelnek érzelmileg telített értékelések, szemben a kognitív, racionális szempontú értékelésekkel, amely mintázat az esemény kiértékelésének érzelmi fókuszát fejezi ki. A feldolgozási folyamat során az érzelmileg telített értékelések aránya csökken, szemben a kognitív értékelésekével, amely az esemény kiértékelésében az érzelmi kontroll és a racionális belátás erősödését implikálja, így az eseményt tárgyként kezelő (s nem élményként megélő) külső, objektívebb perspektíva nagyobb mértékben érvényesül.

VIZSGÁLAT

A csoportközi értékelés mint a csoporttrauma érzelmi feldolgozásának mutatója a trianoni béke narratívumaiban

A trianoni békeszerződés (1920)

A narratív csoportközi értékelés és a traumafeldolgozási folyamat közti összefüggések vizsgálatához a trianoni békeszerződést választottuk releváns eseménynek. Az 1920-ban hatályba lépő békeszerződés, melynek értelmében mind az állam területe, mind a lakossága mintegy egyharmadára csökkent, minden kétséget kizáróan a kollektív trauma állapotát idézte elő. Noha a második világháború végéig tartó időszakot részben sikeres revíziós törekvések jellemezték (bécsi döntések, 1938, 1940), az 1947-ben kötött párizsi békeszerződés, amely semmissé nyilvánította a revíziót érvényesítő bécsi döntéseket, lélektani szempontból retraumatizációnak tekinthető.

Studia_Caroliensa_2016.indd 312 2016.07.05. 11:29:37

A feldolgozás befejezetlenségére utal az, hogy a határon túli magyarok ügye sem Magyarországon, sem az érintett szomszédos országokban nem ért nyugvópontra, hogy mind a mai napig vannak a béke revízióját szorgalmazó csoportosulások Magyarországon, és hogy Trianon története máig nem nyerte el kanonikus formáját. A közelmúltban állami beavatkozás révén kísérelték meg egységesíteni a Trianonról szóló tananyagot a közoktatásban.[18]

A traumatikus eseményről szóló, 1920 után kiadott magyar történelem tankönyvek fejezetei kiváló szöveges adatbázist nyújtanak a csoportközi értékelés és kollektív traumafeldolgozás közti összefüggések ellenőrzésére. A békekötést közvetlenül követő időszaktól a jelenkorig kiadott tankönyvek Trianon-fejezeteinek hosszmetszeti elemzésével nyomon követhetővé válik a traumafeldolgozással összefüggésbe hozott nyelvi, szemantikai dimenziók változása a békekötéstől napjainkig eltelt időszakban, s e változások a feldolgozási folyamat keretében értelmezhetők.

Hipotézisek

A csoportközi értékelés és a feldolgozási folyamat összefüggésére vonatkozóan egyfajta nullhipotézist állítottunk fel alapfeltevésként. Azt feltételeztük, hogy a traumatikus veszteség elfogadásának folyamatát az időtényezőn kívül semmi egyéb nem befolyásolja, mintha légüres térben, társadalmi vákuumban zajlana, vagyis mindazon tényezők hiányában, amelyek a sikeres feldolgozást megakadályozták, úgy mint a második világháborút követő retraumatizáció, a politikai hatalom hosszú távú érdekei és stratégiái (pl. a revizionizmus vagy a kommunista internacionálé) és mindenekelőtt az a maladaptív megküzdési mód, melylyel a magyar társadalom a traumatikus veszteséget megkísérelte feldolgozni. E megközelítés előnye, hogy az értékelés mutatóira vonatkozóan egyértelmű predikciókat lehet tenni, s minden, ettől való jelentős eltérés az eredményekben olyan mozzanat hatásaként értelmezhető, amely a feldolgozás sikertelenségéért felelős, vagy annak akadályaként jelenik meg.

A nullhipotézis elméleti alapjául a társas hatás elmélete szolgál (social impact theory, SIT).[19] A SIT egy olyan univerzális modell keretében értelmezi az egyén viselkedésére gyakorolt társas befolyást, amely az alaklélektanhoz hasonlóan fizikai metaforákon alapul, úgy mint az erő vagy a távolság. Röviden, a SIT azt feltételezi, hogy az egyén adott céleseménnyel kapcsolatos viselkedésére vagy attitűdjére más egyének mint társas erők által gyakorolt befolyása az eseményben

[18] Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, 2011.
[19] Bibb Latané: The psychology of social impact, *American Psychologist,* 36, 1981/4, 343–356.

Studia_Caroliensa_2016.indd 313 2016.07.05. 11:29:37

érintett erők nagyságának, közelségének és számának a szorzata. Minél nagyobb az eseményben érintett egyének erejének nagysága (státusza vagy hatalma), térbeli és időbeli közelsége, illetve száma, annál nagyobb a célszemélyre gyakorolt társas hatás. A közelség egyik aspektusa a célesemény időbeli távolsága. Az esemény társas hatása e felvetés szerint az időbeli távolság növekedésével párhuzamosan csökken.[20] A SIT által javasolt modellt a traumatikus nemzeti történelmi esemény kollektív reprezentációs folyamatára alkalmazva az idő emelkedik ki a társas hatást meghatározó tényezőként. Az eseményben érintett társas erők száma és nagysága állandónak tekinthető, mivel a vizsgálat a nemzeti csoportra mint egészre jellemző reprezentációs folyamatokra irányult, nem pedig bizonyos csoporttagok vagy kisebb csoportok közötti interakciókra.[21] Ekkor az eseménynek egy adott időszakra jellemző, csoporton belüli társas hatása az adott időszakból származó tankönyvi szövegek elemzésével nyert kvantitatív értékelésmutatókkal mérhető, a longitudinális elemzéssel pedig a társas hatás időbeli tendenciája tárható fel.

A csoportközi értékelés három szemantikai dimenziójára vonatkozóan Az értékelés csoportközi aszimmetriája című fejezetben leírt általános feltevések alapján tettünk predikciókat. Az *értékelés csoportközi aszimmetriájával* kapcsolatban azt vártuk, hogy mértéke az idő múlásával párhuzamosan csökken, azaz a saját csoport pozitív értékelése és a konfliktusos külső csoportok negatív értékelése egyaránt csökkenő tendenciát mutat. Az *értékelői perspektívára* vonatkozóan azt a predikciót tettük, hogy a narrátori értékelések aránya időben csökkenni fog, így a pszichológiai távolság jelen és múlt között fokozódó hangsúlyt kap a szövegekben. A *narrátori értékelések tartalmára* vonatkozóan azt feltételeztük, hogy az érzelmi értékelések aránya fokozatosan csökkenő tendenciát követ, az érzelmi fókusz dominanciája így csökken, míg a racionális belátásé nő.

Minta

Az Országos Széchényi Könyvtárban elérhető középiskolai tankönyvek adták a mintavétel bázisát. A hosszmetszeti elemzést szolgáló korpuszt 1920 és 2000 között kiadott középiskolai történelem tankönyvek Trianonról szóló fejezetei alkották. A jelölt időszakon belül 10 éves felbontású mintavételt végeztünk:

[20] Constantine Sedikides – Jeffrey M. Jackson: Social impact theory: a field test of source strength, source immediacy, and number of targets, *Basic and Applied Social Psychology*, 11, 1990/3, 273–281.

[21] A csoporttagokra vagy a többségre és kisebbségre jellemző közvélemény, illetve attitűdök dinamikájára vonatkozóan lásd Andrzej Nowak – Jacek Szamrej – B. Latané: From private attitude to public opinion: a dynamic theory of social impact, *Psychological Review*, 97, 1990/3, 362–376.

Studia_Caroliensa_2016.indd 314 2016.07.05. 11:29:37

mindazon Trianon-fejezetek bekerültek a mintába, amelyek kerek esztendőkben (1920, 1930 stb.) kiadott tankönyvekben szerepeltek. Ily módon 1920 és 2000 között kilenc alkorpuszt kaptunk,[22] melyek számszerű értékelésmutatóiból kíséreltünk meg következtetéseket levonni a feldolgozási folyamatra vonatkozóan. A minta leíró adatai az 1. táblázatban láthatók.

1. táblázat: *A minta leíró adatai.*

Évtized	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1980	1990	2000	Összes
Szövegek száma	1	6	6	3	2	1	1	3	5	28
Szószám	365	4395	4092	3138	285	271	836	4772	6065	24219

Módszer és eljárás

A szövegek elsődleges tartalomelemzését a NarrCat *(Narrative Categorial Content Analytical Tool)* számítógépes nyelvi elemzőeszköz értékelés moduljával végeztük.[23] A NarrCat moduljai a NooJ nyelvtechnológiai rendszerben működnek,[24] amely több nyelvben lehetővé teszi nagy terjedelmű digitalizált szövegkorpuszok morfológiai és szintaktikai elemzését, és erre épülő algoritmusok révén meghatározott nyelvi alakzatok azonosítását. Az értékelő modul a vizsgált szövegekben az elemzést szolgáló, szófaj és valencia szerinti annotációs jegyekkel jelöli meg az értékelést hordozó kulcsszavakat, amelyek e szempontok szerint külön szótárakba kerültek. A 2. táblázat mutatja be összefoglaló jelleggel a modul szótárait, az egyes szótárakra vonatkozó példákkal és elemszámokkal.

[22] Mivel az adott évben megjelent minden elérhető tankönyvet bevontunk a mintába, azokat is, amelyek a vizsgált időszakban több, a Trianon-fejezetet tekintve változatlan vagy hasonló kiadást megértek, előfordult, hogy egy Trianon-fejezet több alkorpuszban is szerepelt. Az adatok értelmezése szempontjából ez adekvát eljárás, mivel az évtizedenkénti adatokat összesítve elemeztük, és a több vizsgált évben változatlanul megjelenő szövegek minden esetben az adott időszakra jellemző kollektív emlékezeti reprezentáció részének tekintendők. Nagyobb választék a tankönyvpiacon valójában csak a rendszerváltást követően jelent meg, azt megelőzően viszonylag kis változatosságot mutat a történelem tankönyvek szerzőinek köre.

[23] Vincze Orsolya – Gábor Kata – Ehmann Beáta – László János: Technológiai fejlesztések a NooJ pszichológiai alkalmazásában, in Tanács A. – Szauter D. – Vincze V. (szerk.): *VI. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia,* Szeged, JATE Press, 2009, 285–294.

[24] Max Silberztein: NooJ manual, 2003. (Letöltés: 2005. október 13.) http://www.nooj4nlp.net/NooJManual.pdf

Studia_Caroliensa_2016.indd 315 2016.07.05. 11:29:37

2. táblázat: *A NarrCat értékelés moduljának szófaj és valencia szerint osztályozott szótárai, példákkal és az egyes szótárak elemszámával.*

Szófaj		Pozitív	db	Negatív	db
Melléknév		*bölcs*	317	*jogtalan*	582
Ige		*vitézkedik éljenez*	122	*kizsákmányol tiltakozik*	317
Főnév	Melléknévből	*bölcsesség*	317	*jogtalanság*	582
	Igéből	*éljenzés*	122	*tiltakozás*	317
Határozó	Melléknévből	*bölcsen*	317	*jogtalanul*	582
	Igéből	*éljenezve*	122	*tiltakozva*	317

Az értékelő kulcsszavak szófajukat tekintve lehetnek melléknevek, igék, főnevek és határozók. A melléknév- és igeszótárakat az MTA Nyelvtudományi Intézetének használati gyakoriság szerint összeállított digitális szótáraiból állítottuk össze, két független bíráló választásai alapján. A valencia szerint pozitív, illetve negatív értékelések külön szótárakba kerültek. Mivel az értékelések elsősorban tulajdonságokban valamint cselekvésekben realizálódnak, amelyeket melléknevekkel illetve igékkel fejez ki a nyelv, így a főnév- és határozószótárakat az értékelő melléknevekből és igékből képzett főnevekből illetve határozókból hoztuk létre. Ez az oka annak, hogy a szótárak elemszámai ismétlődést mutatnak. Az értékelő jellegű érzelmi vagy mentális állapotokat a NarrCat önálló érzelmi modulja kezeli,[25] ezek jelenleg nem szerepelnek az értékelő modulban.

Az értékelő modul jelenleg arra képes, hogy az értékelő kulcsszavakat bármilyen ragozott (jellel és/vagy raggal ellátott) formában felismeri a szövegben, illetve az elváló igekötős igéket és igei határozókat szintén azonosítja, majd a találatokat a valenciának megfelelő kimeneti jeggyel annotálja a szövegben. Az értékelések referenciáinak azonosításához (ki kit értékel) és érzelmi-kognitív tartalom szerinti osztályozásához további, szoftveresen támogatott manuális elemzésre van szükség. Jelenleg fejlesztések zajlanak e funkciók automatizálása céljából.

Az elemzés második fázisában a szövegben annotált értékeléseket az Atlas.ti elemzőszoftverrel[26] kódoltuk az értékelés tárgya (magyarok, Antant, Kisantant) és valenciája (pozitív, negatív), az értékelői perspektíva (narrátor, szereplő), valamint narrátori értékelések esetében az értékelés tartalma (érzelmi, kognitív) szerint. Csak a magyarok perspektíváját képviselő értékeléseket vontuk be az

[25] László János: Narratív kategorikus tartalomelemzés (NarrCat), in László J.: *Történelemtörténetek*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2012, 132–140.

[26] Thomas Muhr: User's Manual for ATLAS.ti 5.0, 2004. (Letöltés: 2005. január 19.) http://www.atlasti.com/uploads/media/atlman_01.pdf

Studia_Caroliensa_2016.indd 316 2016.07.05. 11:29:37

elemzésbe, tehát a narrátor és a magyar szereplők értékeléseit, mivel az ezekben megjelenő csoportközi megkülönböztetés alakulásából következtettünk a feldolgozási folyamatra. Egyetlen esetben vontunk be minden, szövegben talált értékelést az elemzésbe, akkor, amikor az összes értékelés szövegterjedelemhez viszonyított arányának időbeli alakulását vizsgáltuk.

Az értékelés tárgya szerinti kódoláskor a magyarok kategóriájába került a nemzet mint egész, a nemzeten belüli és annak tagjaként megjelenő kisebb csoportok illetve egyéni szereplők, valamint a narrátor mint szintén a magyarok perspektíváját képviselő értékelő. Az Antant illetve a Kisantant kategóriáiba került a két hatalmi csoport mint egész, az egyes tagnemzetek és az azokon belüli kisebb csoportok és egyéni szereplők.

A valencia szerinti kódolás már az elemzés első, automatizált fázisában megtörtént, mivel a modul az értékeléseket a pozitív és a negatív valenciának megfelelő kimeneti jeggyel látja el. A perspektíva szerinti kódolásban narrátori és szereplő perspektívát különítettünk el, aszerint, hogy ki értékel a szövegben. A tartalom szerinti kódolásban az érzelmi és kognitív kategóriákat különítettük el. E tekintetben a kódolást végző szerző egyéni nyelvi intuícióira hagyatkozott.

EREDMÉNYEK

Az értékelés csoportközi aszimmetriája (tárgy és valencia)

Az adatelemzés első lépéseként az egyes csoportokra (magyarok, Antant, Kisantant) vonatkozó pozitív és negatív értékelések gyakoriságait vizsgáltuk. Mind a kilenc alkorpusz esetében külön kimutatást készítettünk, ezek adták az adatértelmezés alapját. A 3. táblázatban látható az értékelések tárgy és valencia szerinti eloszlása az egyes évtizedekben.

A csoportközi megkülönböztetés szerint a kilenc alkorpusz négy nagyobb szegmensre osztható: 1920–1940, 1950, 1960–1980, 1990–2000. Az adatok részletes elemzésére lentebb, A csoportközi megkülönböztetés négy mintázata című részben kerül sor, de annyit szükséges itt megállapítani, hogy a négy szegmens által lefedett időszakok megközelítőleg megfeleltethetőek négy egymást követő politikai érának: Horthy-korszak (1920–1940), Rákosi-korszak (1950), Kádár-korszak (1960–1980), Rendszerváltás utáni időszak (1990–2000). Ez azt sugallja, hogy a mindenkori uralkodó politikai ideológia rányomta bélyegét a Trianon-reprezentációkra. Az egyes politikai éráknak az eredmények értelmezése szempontjából releváns jellemzőit lentebb, a korszakokra kapott adatok részletes bemutatásánál ismertetjük.

Studia_Caroliensa_2016.indd 317 2016.07.05. 11:29:37

3. táblázat: *Az értékelések tárgy és valencia szerinti eloszlása évtizedenként.*

Politikai korszak		Horthy-korszak			Rákosi-korszak	Kádár-korszak			Rendszerváltás után	
Évtized (szövegek száma)		1920 (1)	1930 (6)	1940 (6)	1950 (3)	1960 (2)	1970 (1)	1980 (1)	1990 (3)	2000 (5)
Szószám		365	4395	4092	3138	285	271	836	4772	6065
Tárgy: Magyarok	Poz.		32	11	8			2	5	4
	Neg.		7	7	26	1		6	8	
Tárgy: Antant	Poz.		1		1					2
	Neg.	1	18	17	5				14	21
Tárgy: Kisantant	Poz.									
	Neg.	1	9	12	4			1	3	6

Megjegyzés: Felülről lefelé haladva az egyes sorok: (1) az értékelések eloszlási mintázata szerint azonos korszakhoz sorolt alkorpuszoknak megfeleltetett politikai éra; (2) a szövegek megjelenésének évtizede és zárójelben az abból az időszakból származó szövegek száma; (3) évtizedenkénti összesített szószám; (4–6) a magyarokra, Antantra és Kisantantra vonatkozó értékelések gyakoriságai évtizedenként és valencia (pozitív, negatív) szerint.

Az átlagos szövegterjedelem és az értékelések aránya korszakonként

A következő lépésben megvizsgáltuk, hogy a négy korszakban hogyan alakul a Trianon-szövegek átlagos terjedelme és az értékelés átlagos, szövegterjedelemhez mért százalékos aránya. A 4. táblázat mutatja a szövegek korszakonkénti számára, terjedelmére valamint az értékelés arányára vonatkozó részletes adatokat.

Az egyes korszakokon belüli, évtizedenkénti átlagos szószám (összes szószám / évtizedek száma az adott korszakban; 4. táblázat: balról a hatodik oszlop) a nyelvi elaboráció szintjének mutatója, amely információt hordoz a kognitív elaboráció alakulására vonatkozóan. A céleseményhez vezető okok illetve a szereplők mentális perspektívájának, az eseménnyel összefüggő szándékainak és vélekedéseinek rekonstrukciója, a célesemény és a hozzá vezető út több perspektívából történő értelmezése olyan kompozíciós elemek, melyek alkalmazása kibontásuk, elaborációjuk függvényében növeli a szöveg terjedelmét. A Horthy-korszak évtizedenkénti átlagos szószáma (2951) e tekintetben viszonyítási pontként szolgál. Megjegyzendő, hogy már e korszakon belül megfigyelhető egy nagyarányú növekedés, 1920 (365 szó) és 1930 (4395 szó) között. A Horthy-korszak átlagos szószámával közel azonos a Rákosi-korszaké (3138), majd a Kádár-korszakban drasztikus esés figyelhető meg (464), végül a rendszerváltás utáni időszakban a szószám az összes többi korszak fölé emelkedik (5419). Mindez azt

Studia_Caroliensa_2016.indd 318 2016.07.05. 11:29:37

mutatja, hogy a Kádár-korszakban a kognitív elaboráció folyamata elakad, Trianon története szinte eltűnik a hivatalos történelemből, s csak a rendszerváltás után folytatódik.

4. táblázat: *A szövegek számának, terjedelmének és az értékelés arányának mutatói korszakonként.*

Értékelési minta	Politikai korszak	Szövegek száma	Szöveg/évtized	Össz. szószám	Szószám/évtized	Értékelések száma	Értékelés/szószám (%)
1920–1940	Horthy-korszak	13	4,3	8852	2951	134	1,5
1950	Rákosi-korszak	3	3,0	3138	3138	46	1,5
1960–1980	Kádár-korszak	4	0,8	1392	464	12	0,9
1990–2000	Rendszerváltás után	8	2,0	10837	5419	68	0,6

Megjegyzés: Balról jobbra haladva az egyes oszlopok: (1) az értékelések eloszlási mintázata szerint azonos korszakhoz sorolt alkorpuszok által lefedett időszak; (2) a lefedett időszaknak megfeleltetett politikai éra; (3) a szövegek korszakonkénti száma; (4) az egyes korszakokon belül a szövegek évtizedenkénti átlagos száma; (5) korszakonkénti összesített szószám; (6) évtizedenkénti átlagos szószám; (7) értékelések korszakonkénti összesített száma; (8) értékelések szószámhoz viszonyított százalékos aránya korszakonként.

Az értékelés korszakonkénti, szövegen belüli százalékos aránya (összes értékelés / összes szószám × 100; 4. táblázat: balról a nyolcadik oszlop) az érzelmi feldolgozás folyamatáról informál. Kizárólag ebbe az elemzésbe bevontuk az összes, szövegben talált értékelést, tehát a „magyar értékel magyart" és a „magyar értékel külső csoportot" relációkon kívül eső értékeléseket is. Az értékelés mindig az esemény pszichológiai közelségére utal, mivel egy pozitív vagy negatív ítélet az érzelmi involváltság hangsúlyát implikálja, ugyanakkor szűkíti az értelmezés, a kognitív elaboráció lehetőségeit, mivel sűrített formában kész interpretációt kínál. A Horthy- és a Rákosi-korszakban az értékelés aránya azonos (1,5%), majd ehhez képest a következő két korszakban fokozatosan csökken (sorrendben 0,9% és 0,6%). Ez önmagában arra utalna, hogy Trianon az idő haladtával egyre veszített érzelmi jelentőségéből, hiszen a kezdeti időszakhoz képest a jelenkorban az esemény értékeltsége közel harmadára csökken. Figyelembe kell vennünk azonban a szövegterjedelem, azaz a nyelvi elaboráció szintjének különbségeit is. A kezdeti időszakhoz képest a rendszerváltás után az átlagos szövegterjedelem közel kétszeresére nő. A két mutató elvileg összhangba hozható, ha a működő érzelmi feldolgozás keretében értelmezzük őket: egyrészt az esemény jelenkori

Studia_Caroliensa_2016.indd 319 2016.07.05. 11:29:37

története a korábbiakhoz képest részletesebb kidolgozást mutat, s ezzel egy differenciáltabb, több mozzanatot és több szempontot figyelembe vevő társadalmi diskurzust implikál. A történtek megismerése, megértése, röviden kognitív feldolgozása 70-80 év elteltével magasabb szinten jelenik meg, mint a korábbi periódusokban.[27] Másrészt ezzel párhuzamosan az esemény értékeltsége, azaz a magyar nemzeti identitás szempontjából vett aktualitása csökken – hangsúlyozandó: a múlthoz, és nem más események kortárs reprezentációjához képest. A veszteség érzelmi elfogadása tehát szintén magasabb szintre lép. Ahogyan a Pennebaker által vizsgált egyéni traumák esetében, úgy a nemzeti trauma narratívumai esetében szintén együtt halad a kognitív elaboráció és az érzelmi feldolgozás.

Az érzelmi feldolgozás kérdésével, illetve Trianon Kádár-korszakbeli alulreprezentáltságával kapcsolatban a csoportközi megkülönböztetés mutatói szolgálnak közelebbi információval.

A csoportközi megkülönböztetés négy mintázata

Az 5. táblázat mutatja a magyarokra és az egyes külső csoportokra vonatkozó pozitív és negatív értékelések eloszlását. A kimutatás a nyers gyakoriságokat tartalmazza, ez megfelelően mutatja az egyes korszakokon belüli tendenciákat.

5. táblázat: *A csoportközi értékelés a magyarok (narrátor, magyar szereplők) perspektívájából az 1920 és 2000 között kiadott középiskolai történelem tankönyvek Trianonról szóló szövegeiben.*

	Tárgy: Antant		Tárgy: Kisantant		Tárgy: Magyarok	
	Poz.	Neg.	Poz.	Neg.	Poz.	Neg.
1920–1940	1	36	0	22	43	14
1950	1	5	0	4	8	26
1960–1980	0	0	0	1	2	7
1990–2000	2	35	0	9	9	8

Megjegyzés: A négy adatsor az évtizedenkénti adatok alapján elkülönített négy mintázatot mutatja, amelyek négy politikai érához köthetők. Az adatok a nyers gyakoriságokat mutatják.

[27] Vincze Orsolya: *Mentális állapotok jelentősége csoporttörténetekben a saját és a külső csoport vonatkozásában, PhD értekezés, 2009.* (Letöltés: 2010. május 8.) http://pszichologia.pte.hu/files/tiny_mce/doktori/D-2009-Vincze%20Orsolya.pdf

Studia_Caroliensa_2016.indd 320 2016.07.05. 11:29:38

Az egyes korszakokban megfigyelhető eloszlási mintázatok közti eltérés statisztikai szignifikanciáját khi-négyzet próbával ellenőriztük, azzal a céllal, hogy megállapítsuk, az adathalmaz korszakok szerinti felbontását alátámasztják-e az így kapott értékelési mintázatok (lásd 6. táblázat).

6. táblázat: *A korszak és az értékelési mintázat függetlenségének vizsgálata, valamint a csoport és az értékelés valencia szerinti eloszlásának függetlenségvizsgálata korszakonként.*

Korszak (a)	Csoport × Valencia (b)			
	Külső csoportok		Magyarok	
	Poz.	Neg.	Poz.	Neg.
1920–1940	1	66	49	16
1950	3	29	25	83
1960–1980	0	7	14	50
1990–2000	2	41	8	7

Megjegyzés: (a) A korszak és az értékelési mintázat függetlenségének vizsgálata; az egyes korszakok értékelési mintázata minden csoport × valencia kategóriát magában foglal (lásd a teljes sorokat); (b) a csoport és az értékelés valencia szerinti eloszlásának függetlenségvizsgálata korszakonként (lásd a „külső csoportok" és a „magyarok" oszlopokat az egyes sorokban). Az adatok a szövegterjedelemhez mért gyakoriságokat mutatják.
(a) Pearson x^2 = 135,926; p = ,000; (b) 1920–1940: Pearson x^2 = 76,555; p = ,000; 1950: Pearson x^2 = 2,927; p = ,087; 1960–1980: Fisher's Exact Test: p = ,331; 1990–2000: Fisher's Exact Test: p = ,000.

Az összehasonlíthatóság szempontját úgy érvényesítettük, hogy a nyers gyakoriságok helyett a (korszakonként változó) szövegterjedelemhez mért gyakoriságokkal számoltunk. A cellánkénti gyakorisági adatokat az egyes alkorpuszok esetében a következő képlettel kaptuk: [értékelések nyers gyakorisága / alkorpusz szószáma × 10 000] – egész számra kerekítve. Így minden cellában a szövegterjedelemhez mért, a többi gyakorisággal összemérhető, ugyanakkor a nyers gyakorisági adatokkal nagyságrendben megegyező adatokat kaptunk. A külső csoportok két kategóriájára, az Antantra és a Kisantantra vonatkozó adatokat összevontan kezeltük, részben a rájuk vonatkozó értékelések korszakokon belüli eloszlásainak nagyfokú hasonlósága, részben az értékelések viszonylag kis száma miatt. A khi-négyzet próba eredménye szerint a különböző korszakokban kapott eloszlási mintázatok statisztikailag elkülönülnek egymástól, tehát a teljes adathalmaz négy történelmi korszak illetve politikai éra szerinti felbontása releváns.

Az egyes korszakokon belül a külső és a saját csoportokra vonatkozó pozitív-negatív értékelések eloszlásai közötti különbségek statisztikai szignifikanciáját ugyanezzel az eljárással vizsgáltuk (lásd 6. táblázat). Az egyes korszakokra vonatkozó eredményeket az alábbiakban részletezzük.

Studia_Caroliensa_2016.indd 321 2016.07.05. 11:29:38

1920–1940, Horthy-korszak. A békeszerződést közvetlenül követő időszakban tisztán megmutatkozik a csoportközi elfogultság tendenciája az értékelések eloszlásában. A külső csoportoknál a negatív értékelések dominálnak a pozitívakkal szemben: 1 pozitív, 66 negatív (szövegterjedelemhez mért gyakoriságban megadva). Ugyanakkor a magyarokra vonatkozó értékelések ezzel ellentétes tendenciát mutatnak: 49 pozitív, 16 negatív értékelés. A külső csoportokra vonatkozó, összesített értékelések és a magyarokra vonatkozó értékelések valencia szerinti eloszlásai szignifikánsan különböznek egymástól. Az eredmények megfelelnek annak a csoportközi viselkedésmódnak, illetve attitűdnek, amely a kiélezett csoportközi konfliktushelyzetet jellemzi. Az érzelmi feldolgozás szempontjából ez az értékelési minta a veszteség tagadásának feleltethető meg, abban az értelemben, hogy a veszteséget annak érzelmi következményeivel együtt nem ismerte el a csoport, amit a múltbeli veszteség jelenben zajló súlyos konfliktusként történő ábrázolása tükröz. A Horthy-korszak revíziós törekvéseinek megfelelően az ebben az időszakban kiadott magyar történelemkönyvi szövegekben egyértelműen a külső csoportokat terheli a felelősség a veszteségért, míg a saját csoport, vagyis Magyarország az áldozat, amely a veszteség ellenére is pozitív értékeket testesít meg, s e pozitív szerep alapján jogosan formál igényt a jóvátételre, a nemzetet megillető „nagyság" helyreállítására.

A veszteség tagadásában megerősítő szerepet játszott az, hogy a Horthy-rendszer jóvátételt követelő revíziós politikájának eredményeként a második világháború végéig több ízben (1938-ban és 1940-ben) valóban történt részleges jóvátétel, terület-visszacsatolás, tehát ebben az időszakban a veszteség korántsem tűnt véglegesnek. Véglegessé csak a második világháborút lezáró béketárgyalások tették, amelyek a terület-visszacsatolásokat semmisnek nyilvánították, Magyarország pedig ugyanakkor szovjet megszállás alá került. Ebben az értelemben beszélhetünk a nemzeti identitás retraumatizációjáról.

1950, Rákosi-korszak. Az 1950-es szövegekben az előző korszakhoz képest egy teljesen más mintázat jelenik meg. Egyrészt itt lényegesen kevesebb a külső csoportokra, mint a magyarokra vonatkozó értékelés: külső csoportok: 32; magyarok: 108 értékelés. Másrészt nem csak a külső csoportok, hanem a magyarok esetében is lényegesen több a negatív, mint a pozitív értékelés: külső csoportok: 3 pozitív, 29 negatív; magyarok: 25 pozitív, 83 negatív értékelés. A két eloszlás között nincs szignifikáns különbség. Tévedés lenne azonban ezeket az adatokat úgy értelmezni, hogy Magyarországon 1950-re megváltozott a nemzet megítélése a trianoni béke kapcsán. Tudnunk kell ugyanis, hogy e korszak szövegeiben Trianon története bizonyos értelemben átkereteződik, mégpedig az ekkor uralkodó kommunista ideológiának megfelelően. Az eseményben érintett csoportok már nem Magyarország és a győztes hatalmak, hanem a nyugati imperialisták

Studia_Caroliensa_2016.indd 322 2016.07.05. 11:29:38

és a munkásosztályt képviselő forradalmárok, továbbá ezen a felosztáson belül a szövegek elsősorban a nyugatbarát és a szovjetbarát magyarok a békéhez vezető eseményekben betöltött szerepére koncentrálnak. Ebben az értelmezési keretben a nyugatbarát magyarok a felelősek a veszteségért, míg a szovjetbarát magyar forradalmárok az ország szempontjából pozitív törekvéseket képviselnek. Ez az oka annak, hogy a szövegekben a magyarokra vonatkozó értékelések dominálnak, mégpedig negatív túlsúllyal.

A nemzeti identitást ért traumatikus veszteség feldolgozása a szovjet szocializmus beköszöntével elakad, mivel Trianon nemzeti identitás szerinti konstrukcióját felváltja egy kommunista-internacionalista identitás szerinti konstrukció, amely egyrészt a magyar nemzeti öntudatot gyengíti, másrészt a kétpólusú világ nyugati oldala elleni szocialista propaganda funkcióját tölti be.

1960–1980, Kádár-korszak. Az 1960–1980 közötti időszak szövegei hasonló mintát mutatnak az előző korszak szövegeihez, ugyanakkor lényegesen kevesebb az értékelések szövegterjedelemhez mért gyakorisága: külső csoportok: 0 pozitív, 7 negatív; magyarok: 14 pozitív, 50 negatív értékelés. A külső csoportokra és a magyarokra vonatkozó értékelések eloszlásai közötti különbség az előző korszakhoz hasonlóan itt sem szignifikáns (Fisher's Exact Test: p = ,331). Az értékelések kis száma részben annak köszönhető, hogy ebben a korszakban sokkal kevesebb és rövidebb szöveg került kiadásra (0,8 szöveg ill. 464 szó / évtized), mint az előzőben (3 szöveg ill. 3138 szó / évtized). Másfelől az 1960–1980 alkorpuszban az értékelések szövegterjedelemhez mért aránya is sokkal kisebb, feleakkora, mint az 1950-es alkorpuszban (71 és 140 a két arányszám). Tehát mind a kiadott szövegek terjedelme, mind ezen belül az értékelések aránya lényegesen csökken. Mindez arra utal, hogy Trianon mint nemzeti trauma és vele a hajdanvolt nagyságon alapuló nemzeti öntudat repressziója a szocializmusnak ebben a Kádár nevével fémjelzett időszakában még erőteljesebben érvényesül, mint a Rákosi-korszakban.

1990–2000, rendszerváltás utáni időszak. A rendszerváltás utáni, egyben a szovjet uralom lezárulása utáni időszakban Trianon újra nemzeti keretben tematizálódik, ahogyan a Horthy-korszakban.[2] Egyrészt visszatér a Magyarország – győztes hatalmak reláció, másrészt újra nagyobb hangsúlyt kap az esemény, amely a szövegterjedelem előző korszakhoz viszonyított jelentős növekedésében mutatkozik meg (évtizedenként 5419 szó szemben a 464 szóval). Részben visszatér a Horthy-korszakban feltárt értékelési mintázat is. A külső csoportokra vonatkozó értékelések újra erős negatív túlsúlyt mutatnak: 2 pozitív, 41 negatív. Ugyanakkor a magyarokra vonatkozó értékelések eloszlásában nem jelenik meg a Horthy-korszak szövegeiben talált, csoportközi elfogultságra jellemző pozitív dominancia, az eloszlás ehelyett kiegyenlített: 8 pozitív, 7 negatív

Studia_Caroliensa_2016.indd 323 2016.07.05. 11:29:38

értékelés. (A külső csoportokra és a magyarokra vonatkozó értékelések eloszlásai közti különbség ezzel együtt szignifikáns: Fisher's Exact Test: p = ,000) További fontos különbség a két korszak szövegei között, hogy az értékelések szövegterjedelemhez viszonyított aránya lényegesen kisebb a jelenkorban, mint a Horthy-korszakban (0,6% szemben az 1,5%-kal).

A Horthy-korszakhoz viszonyított változások, vagyis az átlagos szövegterjedelem növekedése (5419 szó szemben a 2951 szóval), az értékelések arányának jelentős csökkenése és a saját csoport felülértékelésének hiánya értelmezhetők úgy, mint az érzelmi feldolgozásban tett előrehaladás jegyei. A nyelvi elaboráció növekedése a kognitív elaboráció fejlődését implikálja, vagyis egy objektívebb perspektíva felvételét az esemény értelmezésében. Ezzel párhuzamosan az értékelések arányának csökkenése arra utal, hogy érzelmi értelemben megnövekedett a távolság a traumatikus múlt és a jelen között. Erre utal a saját csoport kiegyensúlyozott értékelése is, amely nélkülözi a Horthy-korszakra jellemző glorifikáló attitűdöt, s ezzel a hajdani nemzeti nagyságot eliminálja a jelen perspektívájából.

A jelenkori narratívumokban azonban továbbra is jelen van a külső csoportok, az egykori Antant és Kisantant erősen negatív hangsúlyú értékelése: a külső csoportokra vonatkozó értékelések eloszlása alig különbözik a Horthy-korszakban találttól (szövegterjedelemhez mért arányokban kifejezve a pozitív-negatív eloszlást: 1:66 a Horthy-korszakban, 2:41 a rendszerváltás utáni időszakban). Az adatok hasonlósága azt mutatja, hogy a trianoni béke 70–80 év elteltével is ugyanolyan sérelem a nemzeti öntudat számára, mint a békekötést közvetlenül követő időszakban. Ez arra utal, hogy a világháború győztes hatalmai továbbra is az elkövető szerepét játsszák a Trianon-történetben, akiket mindmáig felelősség terhel a magyarokat ért veszteségért, s ezt a szerepet a negatív értékelések dominanciája hangsúlyozza, noha folytatólagosan viselendő felelősségről nincs explicit módon szó a szövegekben. A múlt konfliktusos csoportközi relációja és áldozat–elkövető „szereposztása" tehát fennmarad a jelen megváltozott társadalmi valóságában is, ez a mozzanat mint integrálatlan élménytöredék van jelen az emlékezésben.

Értékelői perspektíva és a narrátori értékelések tartalma

A feldolgozás állapotára vonatkozó következtetéseinket tovább árnyalják az értékelői perspektíva és a narrátori értékelések tartalma szempontjából elemzett adatok. Amint a korszakokra vonatkozó eredmények bemutatásánál kifejtettük, a szocializmus idejére eső két alkorpusz szövegeiben Trianon a nyugatellenes szovjet ideológia értelmezési keretében reprezentálódik. Ez a kétpólusú világ

Studia_Caroliensa_2016.indd 324 2016.07.05. 11:29:38

harcának részévé teszi a békeszerződés történetét, ezzel háttérbe szorítva a nemzeti identitást ért veszteséget. Ebből fakadóan a trauma érzelmi feldolgozottságának állapotára vonatkozóan csak a Horthy-korszak és a rendszerváltás utáni időszak alkorpuszai informatívak, így a narrátori és szereplői értékelői perspektíva relatív arányát, valamint a narrátori értékeléseken belül az érzelmi és kognitív értékelések arányát e két alkorpuszban vizsgáltuk, s a kettő közti különbségekből következtettünk a feldolgozási folyamat alakulására.

A kétféle értékelői perspektíva relatív hangsúlyát az egyes alkorpuszokon belül a narrátori illetve szereplői értékelések gyakoriságai mutatják meg (lásd 7. táblázat).

7. táblázat: *Az értékelések eloszlása értékelői perspektíva szerint, valamint a narrátori értékelések eloszlása tartalom szerint.*

Korszak	Perspektíva (a)		Narrátori értékelések tartalma (b)	
	Narrátor	Szereplő	Érzelmi	Kognitív
1920–1940	104	12	71	33
1990–2000	30	24	17	13

(a) Az értékelések eloszlása értékelői perspektíva szerint és (b) a narrátori értékelések eloszlása tartalom szerint az 1920–1940 és 1990–2000 közötti korszakokban. Az adatok a szövegterjedelemhez mért gyakoriságokat mutatják.
(a) Pearson x^2 = 25,668; p = ,000; (b) Pearson x^2 = 1,390; p = ,238.

Az eredményekből látszik, hogy míg a Horthy-korszak szövegeiben összesítve több mint nyolcszor annyi a narrátori, mint a szereplői értékelés (104 és 12), addig a rendszerváltás utáni alkorpuszban a két gyakoriság csaknem azonos (30 és 24). A két korszakot jellemző eloszlások a szövegterjedelemhez mért gyakorisági mutatók alapján szignifikánsan különböznek egymástól, tehát a Horthy-korszakhoz képest a jelenkori szövegekben jelentősen csökken a narrátori értékelések aránya. Ezt úgy értelmezzük, hogy a rendszerváltás utáni szövegek jelentősen nagyobb pszichológiai távolságot teremtenek az esemény és a jelen valósága között, mivel a narrátori értékelések képviselik a mindenkori jelen értékelő viszonyulását az eseményhez, s ezek arányának csökkenése az esemény jelenbeli jelentőségének csökkenését implikálja.

A narrátori értékelések tartalmát vizsgálva hasonló irányba mutató változás figyelhető meg (lásd 7. táblázat). Míg a Horthy-korszak szövegeiben több mint kétszer annyi az érzelmi, mint a kognitív értékelés (71 és 33), addig a rendszerváltás utáni szövegekben a két gyakoriság jóval kiegyenlítettebb eloszlást mutat (17 és 13). A két eloszlás közti különbség azonban nem szignifikáns, az érzelmi-

Studia_Caroliensa_2016.indd 325 2016.07.05. 11:29:38

kognitív arány változása tehát csak tendenciaként értelmezhető. Így is elmondható azonban, hogy az érzelmi értékelések arányának csökkenése az előrehaladó feldolgozási folyamat indikátora,[28] hiszen arra utal, hogy a békeszerződéshez vezető események illetve az azokban szerepet játszó csoportok értékelésében a traumatikus veszteségre adott érzelmi reakciók helyét egyre inkább a racionális szempontú, objektivitásra törekvő kiértékelés veszi át.

MEGVITATÁS

A kollektív trauma feldolgozására vonatkozó nullhipotézis azt jósolta, hogy mind a csoportközi megkülönböztetés mértéke, mind a narrátori értékelések aránya, mind pedig ezen belül az érzelmi értékelések aránya a békeszerződés óta eltelt idő növekedésével párhuzamosan csökkenő tendenciát mutat, az ettől eltérő irányú tendenciák pedig a feldolgozást akadályozó tényező hatásaként értelmezhetők. Láttuk, hogy a mindenkori uralkodó politikai ideológia jelentősen befolyásolja a reprezentációs folyamatot, hiszen az évtizedenkénti adateloszlások alapján négy olyan, egymástól eltérő értékelési mintázatot sikerült azonosítani, amelyek a történelmi időben való elhelyezkedésük alapján négy politikai éra hatásának feleltethetők meg. Ha a négy eloszlási mintázatra vonatkozó következtetéseket időbeli linearitásban vizsgáljuk az érzelmi feldolgozás szempontjából, egy olyan kép rajzolódik ki, mely szerint a traumatizáció és retraumatizáció időszaka után beköszöntő proletárdiktatúra a nemzeti szuverenitás elnyomása révén közel öt évtizeden keresztül megakadályozta a nemzeti identitást ért trauma tematizációját, ezáltal késleltette az érzelmi feldolgozás folyamatát, a drasztikus veszteség történetének integrációját egy elfogadható nemzettörténetbe, illetve az ezen alapuló nemzeti identitásba.

Az értékelésre vonatkozó egyes mutatók ugyanakkor azt tükrözik, hogy a feldolgozás az érzelmi távolság és a kognitív elaboráció szempontjából a Horthy-korszakhoz mint zéróponthoz képest jelentős elmozdulást mutat. Az eseménytől való érzelmi távolodásra, vagyis az átélő emlékezettel szemben a visszatekintő emlékezet érvényesülésére utal az, hogy a jelenkor lényegesen kevesebb értékeléssel, alacsonyabb „érzelmi hőfokon" beszéli el a traumát, mint Horthy kora, hogy a jelenben hiányzik a nemzet glorifikációja, és hogy jelentős mértékben csökken a narrátori értékelések aránya. A kognitív elaboráció kibontakozására utal egyrészt a szövegterjedelem növekedése, másrészt az, hogy a narrátori ér-

[28] Pennebaker: Putting stress into words; Cohn et al.: Linguistic markers; Tausczik, Pennebaker: The psychological meaning of words.

Studia_Caroliensa_2016.indd 326 2016.07.05. 11:29:38

tékeléseken belül tendencia mutatkozik az érzelmi értékelések csökkenésére, szemben a kognitív értékelésekkel, tehát a jelenkori narratívumok egy racionálisabb szempontú viszonyt érvényesítenek a Horthy-korszakhoz képest.

A traumafeldolgozás befejezetlenségét, a represszió időszakának hatását mutatja az, hogy a rendszerváltás után újra az önálló nemzet összefüggésében tárgyalt trianoni béke narratívumai a konfliktusban álló csoportok értékelése szempontjából inkább hasonlítanak a revizionista Horthy-korszak narratívumaira, mint a megelőző szocialista éra történeteire. A Horthy-korszak és a rendszerváltás utáni kor konstrukcióinak közös pontja a külső csoportok értékelését jellemző erőteljes negatív túlsúly, ami azt mutatja, hogy a jelenkori Trianon-konstrukció megőrzi az áldozat–elkövető viszonyt: a nemzet továbbra is áldozatként jelenik meg, a világháború győztes hatalmaira pedig olyan felelősséget ruház, amely máig nem évült el. Ez a „szereposztás" tehát fennmarad a jelen megváltozott társadalmi valóságában is, az áldozatiság mozzanata mint integrálatlan élménytöredék van jelen az emlékezésben. Az áldozati perspektíva kívülre helyezi a felelősséget és az események feletti kontrollt, továbbá állandósítja a jóvá nem tett veszteségből fakadó deprimált és ellenséges érzelmi viszonyulást.

Az áldozati perspektíva feltételezhetően nem korlátozódik egyetlen traumatikus eseményre, hanem általában is érvényesül az identitáskonstrukció folyamataiban, hasonlóan a személyes traumához, ahol az egyén mentális működését elárasztó traumatikus élmény általánosan károsítja az egyén alkalmazkodását a valósághoz. Magyar történelemkönyvek és néphistóriai elbeszélések átfogó vizsgálata azt mutatta ki, hogy az áldozatiság általános mintázatként jellemzi a magyar nemzeti történelmi pálya egészét.[29] A magyar nemzeti történelem reprezentációjában a saját csoportra megkülönböztetett módon jellemző érzelmek a félelem, a remény, a lelkesedés, a csalódottság és a szomorúság. Ez az érzelmi repertoár az ismétlődő viktimizáció tapasztalatát tükrözi.[30] A saját csoport ágenciájának hiánya szintén általában jellemző a magyar nemzeti történelem reprezentációjára, amely megfelel az áldozat perspektívájának.[31] Ezek a konstrukciós sajátosságok arra utalnak, hogy a kollektív áldozati szerep a nemzeti identitás egy formájaként funkcionál, amely a történelem során alakult ki számos feldolgozatlan nemzeti trauma, köztük kiemelkedően a trianoni béke-

[29] László János – Fülöp Éva: Nemzeti identitás és kollektív áldozati szerep, *Pszichológia,* 31, 2011/3, 295–315.

[30] Uo.; Fülöp Éva – Péley Bernadette – László János: A történelmi pályához kapcsolódó érzelmek modellje magyar történelmi regényekben, *Pszichológia*, 31, 2011/1, 47–61.

[31] Ferenczhalmy Réka – Szalai Katalin – László János: Az ágencia szerepe a történelmi szövegekben a nemzeti identitás szempontjából, *Pszichológia,* 31, 2011/1, 35–46.

Studia_Caroliensa_2016.indd 327 2016.07.05. 11:29:38

szerződés okozta trauma eredményeként.[32] Mint identitásforma, a kollektív áldozati szerep feltevés szerint meghatározó módon alakítja az identitást érintő jelenbeli események reprezentációját és a jövőre vonatkozó elvárásokat, amelyek azonban maladaptív megküzdési módokat hívnak elő.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A szerzők köszönettel tartoznak Ben Slugoskinak a tanulmány kéziratának gondos ellenőrzéséért, valamint értékes észrevételeiért és javaslataiért.

JEGYZETEK

1. A magyar nemzeti történelmi narratívumok korábbi tartalomelemzéses vizsgálatainak eredményei indokolttá teszik azt az álláspontot, hogy a magyar nemzeti csoport a békeszerződés reprezentációját tekintve egységes egészként kezelhető. A hivatalos (tankönyvi) és néphistóriai reprezentációk lényeges hasonlóságait számos korábbi kutatás kimutatta, amelyek arra utalnak, hogy a történelem-tankönyvi reprezentációk fontos forrásai, ugyanakkor tükrei a csoporttagok, legalábbis a többség Trianonhoz kapcsolódó alapvető és általános érzelmi élményének.[33]
2. A számszerű adatok eloszlása alapján megállapított korszakhatárokat természetesen nem úgy tekintjük, mint amelyek éles választóvonalat képeznek a változó történelemfelfogások között, azonban az évtizedes mintavételi felbontás nem engedi e felfogásbeli változások finomabb rekonstrukcióját. Ezzel együtt a különböző korszakok Trianon-reprezentációira vonatkozó megállapításainkat alapvetően érvényesnek fogadjuk el.

[32] Daniel Bar-Tal – Lili Chernyak-Hai – Noa Schori – Ayelet Gundar: A sense of self-perceived collective victimhood in intractable conflicts, *International Review of the Red Cross, 2009, 91(874)*, 229–258.

[33] Pl. László János – Ferenczhalmy Rita – Szalai Katalin: Role of agency in social representations of history, *Societal and political psychology international review,* 1, 2010/1, 31–43.; László János – Fülöp Éva: A történelem érzelmi reprezentációja történelemkönyvekben és naiv elbeszélésekben. *Történelemtanítás,* 3, 2010/1. (Letöltés: 2011. március 23.) http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu

Studia_Caroliensa_2016.indd 328 2016.07.05. 11:29:38

BIBLIOGRÁFIA

Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet,* Budapest, Atlantisz, 1999.

Atsumi, Takeshi – Suwa, K.: Toward reconciliation of historical conflict between Japan and China: Design science for peace in Asia, in Montiel, C. J. – Noor, N. M. (eds.): *Peace psychology in Asia*, New York, Springer, 2009, 237–247.

Bar-Tal, Daniel – Chernyak-Hai, Lili – Schori, Noa – Gundar, Ayelet: A sense of self-perceived collective victimhood in intractable conflicts, *International Review of the Red Cross,* 2009, 91(874), 229–258.

Breakwell, Glynis M.: *Coping with threatened identities,* London, Methuen & Co., 1986.

Bruner, Jerome: *Actual minds, possible worlds,* Cambridge, Harvard University Press, 1986.

Cohn, Michael A. – Mehl, Mathias R. – Pennebaker, James W.: Linguistic markers of psychological change surrounding September 11, 2001, *Psychological Science*, 2004/15, 687–693.

Ferenczhalmy Réka – Szalai Katalin – László János: Az ágencia szerepe a történelmi szövegekben a nemzeti identitás szempontjából, *Pszichológia,* 31, 2011/1, 35–46.

Freud, Anna: *The Ego and the Mechanisms of Defense,* London, Hogarth Press and Institute of Psycho-Analysis, 1937.

Fülöp Éva – Péley Bernadette – László János: A történelmi pályához kapcsolódó érzelmek modellje magyar történelmi regényekben, *Pszichológia*, 31, 2011/1, 47–61.

Halbwachs, Maurice: A Szentföld legendás topográfiája, *Magyar Lettre Internationale*, 2000/37. (Letöltés: 2005. augusztus 22.) http://lettre.c3.hu/

Herman, Judith L.: Trauma and recovery, New York, Basic Books, 1997.

Igartua, Juan – Paez, Dario: Art and remembering collective traumatic events, in Pennebaker, James – Paez, Dario – Rime, B. (eds.): *Collective memory of political events*, Mahwah, NJ, Lawrence Erlbaum, 1997, 79–130

Kübler-Ross, Elisabeth: *On Death and Dying,* New York, Macmillan, 1969.

Labov, William: The transformation of experience in narrative syntax, in Labov, W.: *Language in the inner city*, Oxford, Blackwell, 1972, 354–396.

Labov, William – Waletzky, Jeremy: Narrative analysis: Oral versions of personal experience, in Heim, J. (ed.): *Essays on the verbal and visual arts,* Seattle, American Ethnological Society, 1967, 12–44.

László János: Narrative organisation of social representations, *Papers on Social Representations,* 6, 1977/2, 155–172.

László János: *A történetek tudománya. Bevezetés a narratív pszichológiába,* Budapest, Új Mandátum, 2005.

László János: *The science of stories. An introduction to narrative psychology,* New York, Routledge, 2008.

Studia_Caroliensa_2016.indd 329 2016.07.05. 11:29:38

László János: *Narratív Pszichológia. Pszichológia*, 28, 2008/4, 301–317.
László János: Narratív kategorikus tartalomelemzés (NarrCat), in uő: *Történelemtörténetek,* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2012, 132–140.
László János – Fülöp Éva: A történelem érzelmi reprezentációja történelemkönyvekben és naiv elbeszélésekben, *Történelemtanítás,* 3, 2010/1. (Letöltés: 2011. március 23.) http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu
László János – Fülöp Éva: Nemzeti identitás és kollektív áldozati szerep, *Pszichológia,* 31, 2011/3, 295–315.
László János: Narrative psychology, in Christie D. (ed.): *The Encyclopedia of Peace Psychology*, San Francisco, CA, Wiley-Blackwell, 2011, 687–691.
László János – Ferenczhalmy Rita – Szalai Katalin: Role of agency in social representations of history, *Societal and political psychology international review,* 1, 2010/1, 31–43.
Latané, Bibb: The psychology of social impact, *American Psychologist,* 36, 1981/4, 343–356.
Laub, Dori – Auerhahn, Nanette C.: Knowing and not knowing massive trauma: Forms of traumatic memory, *International Journal of Psychoanalysis*, 1993, 74, 287–302.
Liu, James H. – László János: A narrative theory of history and identity: social identity, social representations, society and the individual, in Moloney, G. & Walker, I. (eds.): *Social representations and history,* Palgrave-Macmillan, 2007, 85–107.
Lust Iván: *Vágy és hatalom. Válogatott írások,* Budapest, Oriold és Társai, 2009.
Maass, Anne – Salvi, Denise – Arcuri, Luciano – Semin, Gun: Language use in intergroup contexts: the linguistic intergroup bias, *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 1981/6, 981–993.
McAdams, Dan P.: *Power, intimacy, and the life story: Personological inquiries into identity,* New York, Guilford Press, 1985.
McAdams, Dan P.: A történet jelentése az irodalomban és az életben, in László J. – Thomka B. (szerk.): *Narratív Pszichológia, Narratívák 5.* Budapest, Kijárat Kiadó, 2001, 157–175.
Muhr, Thomas: *User's Manual for ATLAS.ti 5.0., 2004.* (Letöltés: 2005. január 19.) http://www.atlasti.com/uploads/media/atlman_01.pdf
Nowak, Andzrej – Szamrej, Jacek – Latané, B.: From private attitude to public opinion: a dynamic theory of social impact, *Psychological Review*, 97, 1990/3, 362–376.
Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet: *A nemzeti összetartozás napja. Pedagógiai háttéranyag, 2011.* (Letöltés: 2012. június 02.) http://www.kormany.hu/download/0/cd/30000/A%20nemzeti%20%C3%B6sszetartoz%C3%A1s%20napja.pdf#!DocumentBrowse
Pennebaker, James W.: Putting stress into words: Health, linguistic, and therapeutic implications, *Behaviour Research and Therapy,* 31, 1993/6, 539–548.
Pettigrew, Thomas F.: The Ultimate Attribution Error: Extending Allport's Cognitive Analysis of Prejudice, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 5, 1979/4, 461–476.

Studia_Caroliensa_2016.indd 330 2016.07.05. 11:29:38

Pólya Tibor – László János – Forgas, Joseph P.: Making sense of life stories: The role of narrative perspective in communicating hidden information about social identity, *European Journal of Social Psychology*, 35, 2005/6, 785–796.

Sedikides, Constantine – Jackson, Jeffrey M.: Social impact theory: a field test of source strength, source immediacy, and number of targets, *Basic and Applied Social Psychology,* 11, 1990/3, 273–281.

Sherif, Muzafer: *In Common Predicament: Social Psychology of Intergroup Conflict and Cooperation,* Boston, Houghton Mifflin, 1966.

Silberztein, Max: *NooJ manual, 2003.* (Letöltés: 2005. október 13.) http://www.nooj4nlp.net/NooJManual. pdf

Szabó Zsolt Péter – Banga Csilla – Ferenczhalmy Réka – Fülöp Éva – Szalai Katalin – László János: A nyelvbe kódolt társas viszonyok. Az implicit szemantika szociálpszichológiai kutatása, *Pszichológia,* 30, 2010/1, 1–16.

Tajfel, Henri: *Differentiation Between Social Groups:Studies in the Social Psychology of Intergroup Relations,* New York, NY, Academic Press, 1978.

Tajfel, Henri: *Human groups and social categories: Studies in social psychology,* Cambridge, Cambridge University Press, 1981.

Tajfel, Henri – Turner, John C.: The social identity theory of intergroup behavior, in Worchel, S. – Austin, W. (eds.): *The Psychology of Intergroup Relations* (2nd ed.), Chicago, Nelson–Hall, 1986.

Tausczik, Yla R. – Pennebaker, John: The psychological meaning of words: LIWC and computerized text analysis methods, *Journal of Language and Social Psychology,* 2010/29, 24–54.

Vincze Orsolya: *Mentális állapotok jelentősége csoporttörténetekben a saját és a külső csoport vonatkozásában. PhD értekezés, 2009.* (Letöltés: 2010. május 8.) http://pszichologia.pte.hu/files/tiny_mce/doktori/D-2009-Vincze%20Orsolya.pdf

Vincze Orsolya – Gábor Kata – Ehmann Beáta – László János: Technológiai fejlesztések a NooJ pszichológiai alkalmazásában, in Tanács A. – Szauter D. – Vincze V. (szerk.): *VI. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia,* Szeged, JATE Press, 2009, 285–294.

Studia_Caroliensa_2016.indd 331 2016.07.05. 11:29:38

KOLTÓI LILLA – KISS PASZKÁL

ÉRTELMISÉGI UTÁNPÓTLÁS – POLITIKAI JÁRTASSÁG ÉS VÉGZETTSÉG ÖSSZEFÜGGÉSE A FIATAL FELNŐTTEK KÖZÖTT

A demokratikus társadalmak működésének alapja a tájékozott, közéleti kérdésekben többé-kevésbé megalapozott tudással rendelkező választópolgár, aki a politikai választásokon voksával irányt szab a közösség életének. Meghatározott időközönként ő választ ugyanis a versengő politikai erők közül, általános értékpreferenciái, a kormányon vagy ellenzékben mutatott teljesítmény megítélése, a jövőbeli tervekbe, személyekbe, politikai pártokba vetett bizalom alapján. Ezen felül akár közvetlen eszközökkel (lásd népszavazás), akár a közvélemény támogató-kritikus voltán keresztül áttételesen, hatással van folyamatosan is a politikai döntésekre és azok megvalósulására. Elemzésünk kiindulópontja, hogy ezt a tájékozottságot általános indikátorokkal ki tudjuk fejezni, ebben egyéni különbségeket tudunk kimutatni, és mindennek előzményeit és következményeit is vizsgálni tudjuk. A nemzetközi szakirodalomban ezt a tájékozottságot gyakran valamilyen általános kompetenciaként vagy a személyek politika jártasságának kifejeződéseként azonosítják. Bár angolul a megismerési folyamatokat előtérbe állító politikai pszichológiai szakirodalomban az „expert" kifejezéssel jelölik az utóbbit, ez nem jelenti azt, hogy a speciális (tanácsadói, véleményformáló) szerepben lévő és szakirányú (politológus, közgazdász, jogász, pszichológus) képzettségű politikai szakértőket vizsgálnánk, hanem a hétköznapi emberek közül a politikai kérdésekben való tájékozottság, azokba való bevonódás alapján teszünk különbséget. Ezért szerencsés a magyarul meghonosodott „politikai jártasság" kifejezés. A szociológiai elemzésekben a figyelő közönség és a tömegközönség határvonalán érhető tetten[1] a közvélemény rétegzettségében ez a számunkra különösen is izgalmas különbség, bár nyilván a véleményelittől egészen a politikai *underclass*ig tart.

A felsőoktatás szerepe a politikai jártasság, civil kompetenciák kialakulásában két szempontból is fontos lehet. Egyrészt, több-kevesebb hangsúllyal, de az egyetemek, főiskolák önképében és feléjük irányuló társadalmi elvárásokban is megfogalmazódik, hogy ezek a társadalmi elit képzésének helyei. Nem kizárólag

[1] Angelusz, R.: *Kommunikáló társadalom,* Budapest, Gondolat Kiadó, 1983.

Studia_Caroliensa_2016.indd 332 2016.07.05. 11:29:38

a szaktudást sajátítják el bennük a hallgatók, hanem a társadalmi kérdésekben általában is tájékozottabbak, véleményük nagyobb hatással lesz másokra. Korábban, talán ennek kulcsfogalma, a társadalmi pozíció felől fogalmazták meg ezt a folyamatot, amikor az értelmiséggé válás, az értelmiségi felelősséget elemezték, ma talán inkább a kognitív tartalmakra és képességekre esik nagyobb hangsúly. A szerep itt kétségtelenül együtt jár bizonyos jól kimutatható egyéni különbségekkel. Másrészt, ha tágítjuk a perspektívánkat, érdekes lehet azt is vizsgálni, hogy az emberi életút számos meghatározója mellett vajon mi a képzés, az oktatás szerepe a politikai jártasság, a civil kompetenciák kialakulásában. A családnak, társadalmi pozíciónak van-e nagyobb hatása a politikai jártasságra, vagy éppen az iskolázottsággal mutat szoros összefüggést?

POLITIKAI JÁRTASSÁG, CIVIL KOMPETENCIA ÉS KOMPONENSEI

Fiske és munkatársai[2] a politikai jártasságot a tények ismerete mellett jól strukturált, szervezett koncepciók, sémák összességeként határozzák meg. Komponensei: politikai tudás, média, politikai érdeklődés, politikai viselkedés, politikai énkoncepció, oktatás. Goren[3,4] a politikai jártasságot egy olyan képességnek tartja, melynek segítségével a politikai információt az egyén feldolgozza, szervezett politikai tudássá alakítja, melyet a hosszú távú memóriában tárol. Nagy politikai jártassággal rendelkezők kiterjedt tényszerű és asszociatív tudással rendelkeznek, melyet felhasználnak a hosszú távú memóriában tárolt politikai információ és a közvetlen környezettől szerzett információ szervezésében. Szerinte minél többet tud valaki a politikáról, minél jobban képes a politikai információkat integrálni az egyéni politikai vélekedésrendszerébe, annál magasabb szintű a politikai jártassága. A jártasság–interakció hipotézise szerint a politikai jártasság lehetővé teszi, hogy az egyén jobban hagyatkozhasson alapelvekre a politikai preferenciái meghatározásához. Tehát minél nagyobb az egyén jártassága, annál erősebb a kapcsolat az elvei és a politikai témákban elfoglalt álláspontja között. A politikai civil kompetenciát Janmaat[5] olyan készségként

[2] S. Fiske – R. R. Lau – R. A. Smith: On the Varieties and Utilities of Political Expertise, *Social Cognition*, 8, 1990/1, 31–48.

[3] P. Goren: Political Expertise and Principled Political Thought, *Political Research Quarterly*, 53, 2000/1, 117–136.

[4] P. Goren: Political Expertise and Issue Voting in Presidental Elections, *Political Research Quarterly*, 50, 1997/2, 387–412.

[5] J. G. Janmaat: Ability grouping, segregation and civic competences among adolescents, *International Sociology*, 26, 2011/4, 455–482.

Studia_Caroliensa_2016.indd 333 2016.07.05. 11:29:38

határozza meg, amellyel a politikáról és társadalomról szerzett tudásunkat alkalmazzuk a közügyek intézésében. Bobek és munkatársai[6] hat kérdéssel mérik fel az civil kompetenciákat: az egyén mennyire tudja a médiát segítségül hívni véleménye kifejezéséhez; mennyire tud kapcsolatba lépni kormánytisztviselőkkel és képviselőkkel; olvasói levelet írni a helyi lapba; petíciót aláírni; mások előtt véleményt nyilvánítani.

Politikai tudás

A politikai jártasság egyik legfontosabb komponense a politikai tudás. A szakirodalom konszenzust mutat a politikai tudás alapvető pozitív hatásáról a politikai részvételre.[7,8,9,10,11,12] Delli Carpini és Keeter[13] szerint a jó állampolgár legbiztosabb előrejelzője a tudásszintje. Azonban az már nem ennyire egyöntetű, hogy mit értenek, és főleg hogyan mérik a politikai tudást. A politikai tudás mérésére legtipikusabb eszköz a kormányra és a politikára vonatkozó közvetlen kérdések. Jennings[14] három típusát különbözteti meg a tényfeltáró kérdéseknek: 1. a kormányzás és a politika mechanizmusára vonatkozó, 2. aktuális politikai eseményekre és fejleményekre vonatkozó 3. múltra vonatkozó, történelmi kérdések. Delli Carpini és Keeter[15] kiemelik, hogy mindenkinek szüksége van a „játékszabályokra", a politika jellegének és szereplőinek ismeretére is. Moy és munkatársai[16] az intézményi tudásról (a struktúra és működésének a megértése) és

[6] D. Bobek, et al.: Cognitive, emotional, and behavioral components of civic action: Towards an integrated measure of civic engagement, *Journal of Applied Developmental Psychology,* 30, 2009/5, 615–627.

[7] Fiske–Lau–Smith: On the Varieties, 31–48.

[8] J. Zaller: Political awareness, elite opinion leadership, and the mass survey response, *Social Cognition*, 8, 1990/1, 125–153.

[9] M. K. Jennings: Political knowledge over time and across generations, *Public Opnion Quarterly*, 1996/60, 228–252.

[10] P. Moy et al.: Knowledge or Trust? Investigating Linkages Between Media Reliance and Participation, *Communication Research*, 32, 2005/1, 59–86.

[11] K. Grönlund – H. Milner: The Determinants of Political Knowledge in Comparative Perspective. *Scandinavian Political Studies*, 29, 2006/4, 386–407.

[12] G. Elcheroth – W. Doise: On the Knowledge of Politics and the Politics of Knowledge: How a Social Representations Approach Helps Us rethink the Subject of Political Psychology, *Political psychology*, 32, 2007/5, 729–758.

[13] M. X. Delli Carpini – S. Keeter: *What Americans Know About Politics and Why It Matters?* New Haven, Yale University Press, USA, 1997.

[14] Jennings: Political knowledge, 228–252.

[15] Delli Carpini – Keeter: *What Americans Know?*

[16] Moy et al.: Knowledge or Trust? 59–86.

Studia_Caroliensa_2016.indd 334 2016.07.05. 11:29:38

az aktuális események ismeretéről beszélnek. Elcheroth és munkatársai[17] reflexív megközelítésükben a közös tudás fontosságát hangsúlyozzák a politikai viselkedésben. Grönlund és Milner[18] kiemelik, hogy az információból akkor lesz tudás, ha az egyén fel tudja dolgozni, ehhez pedig bizonyos készségekre van szüksége.

Görnlund és Milner[19] kognitív szempontból közelítik meg a politikai tudás fontosságát: az egyén mérlegeli, hogy az adott politikai aktivitás (vagyis a szavazás) milyen költségekkel és előnyökkel jár. Azonban a tudás affektív oldalról is befolyásolja a politikai részvételt. Settle és munkatársai[20] fiatal felnőttek körében végzett vizsgálatukban azt találták, hogy a nagyobb tudással rendelkezők nagyobb bizalmat mutattak a politikai intézmények iránt, szignifikánsan optimistábbak voltak.

Médiahasználat

A médiahasználat politikai tudást, aktivitást növelő, illetve csökkentő hatásával több vizsgálat is foglalkozik. Esser és de Vreese[21] a televíziózás mobilizáló, illetve demobilizáló hatására is hoz példaként kutatási eredményeket. A média hatásának vizsgálatakor figyelembe kell venni a médiapiac, ezen belül a hírszolgáltatás átalakulását: a hírszolgáltatók rákényszerültek arra, hogy egyre szórakoztatóbbá tegyék a híreket, ennek következtében megjelentek „könnyű" hírek *(soft news)*. Ennek a hatásnak is tulajdonítható, hogy hiába nőtt a médiumok elérhetősége, a politikai tudás nem változott, az amerikai társadalom egy kisebb szegmensében megnövekedett a tudás szintje, viszont egyes részeiben csökkent, így átlagban nem mutat változást.[22] A politikai tudáskülönbség növekedése a hírfogyasztási szokások megváltozására is visszavezethető. A tematikus csatornák, az internet megjelenésével az egyén tudatosabb hírfogyasztó lett: szándékosan elkerülheti, vagy keresheti a politikai tartalmú információkat, vagyis egyre

[17] Doise Elcheroth: On the knowledge of Politics, 729–758.
[18] Grönlund – Milner: The Determinants of Political Knowledge, 386–407.
[19] Uo. 386–407.
[20] J. E. Settle – R. Bond – J. Levitt: The Social Origins of Adult Political Behavior, *American Politics Research,* 39, 2011/2, 239–263.
[21] F. Esser – C. H de Vreese: Comparing Young Voters' Political Engagement in the United States and Europe, *American Behavioral Scientist*, 50, 2007/9, 1195–1213.
[22] S. Iyengar et al.: „Dark Areas of Ignorance" Revisited. Comparing International Affairs Knowledge in Switzerland and the United States, *Communication Research*, 36, 2009/3, 341–358.

Studia_Caroliensa_2016.indd 335 2016.07.05. 11:29:38

egyenlőtlenebb lesz a politikai tartalmak eloszlása a társadalomban.[23,24,25] Az, hogy az egyén milyen információkat keres a különböző médiumokban, Jerit[26] szerint függ a családi szocioökonómiai státusztól. A magas szocioökonómiai státuszú fiatalok nagyobb tudással rendelkeznek, így könnyebben tudják kiegészíteni, és így értelmezni a sokszor vázlatos híreket. Másrészt az információkat könnyebben tudják tárolni, feldolgozni, könnyebben tudják a fontos tényeket kiszűrni a szövegből, így növelve a tudásbeli különbséget.

A politikai részvétel

A politikai részvétel a demokrácia egyik alapvető tényezője. Számos kutatás vizsgálta az aktív részvétel meghatározóit, bár abban nincs teljes konszenzus, mit kell politikai részvétel alatt érteni. Sok kutató a szavazásokon való részvételt tekinti aktivitásnak, míg az újabb kutatások más tevékenységeket is a részvételhez sorolnak, pl. a helyi közösségi tevékenységeket, az önkormányzati ülések látogatását, önkéntes, civil aktivitást, a politikai események követését, online aktivitást.[27,28,29.]

A részvétel definiálása mellett probléma még az aktív és passzív részvétel meghatározása. Leggyakrabban a szavazást, párttagságot, önkormányzati, helyi közösségi tevékenységet, önkéntes és civil tevékenységekben való részvételt tekintik aktívnak.[30,31] Quintelier[32] a politikai részvétel szempontjából nem az aktív és passzív résztvevők között talált szignifikáns különbséget, hanem a bármilyen szervezeti tagok (akár online közösség) és azok között, akik nem tagjai

[23] Moy et al.: Knowledge or Trust? 59–86.
[24] M. Prior: News vs. Entertainment: How Increasing Media Choice Widens Gaps in Political Knowledge and Turnout, *American Journal of Political Science*, 49, 2005/3, 577–592.
[25] J. S. Morris – R. Forgette: News Gazers, Television News, Political Knowledge, and Engagement, *Press/Politics*, 12, 2007/1, 91–107.
[26] J. Jerit: Understanding the Knowledge Gap: the Role of Experts and Journalists, *The Journal of Politics*, 71, 2009/2, 442–456.
[27] Moy et al.: Knowledge or Trust? 59–86.
[28] S. Condor – S. Gibbson: "Everybody's Entitled to Their Own Opinion": Ideological Dilemmas of Liberal Individualism and Active Citizenship, *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 2007/17, 115–140.
[29] T. P. Bakker – C. H de Vreese: Good News for the Future? Young People, Internet Use, and Political Participation, *Communication Research*, 38, 2011/4, 451–470.
[30] Condor, Gibbson: "Everybody's Entitled to", 115–140.
[31] Settle–Bond–Levitt: The Social Origins, 239–263.
[32] E. Quintelier: Who is Politically Active: The Athlete, the Scout Member of the Environmental Activist? *Acta Sociologica*, 51, 2008/4, 355–370.

Studia_Caroliensa_2016.indd 336 2016.07.05. 11:29:38

semmilyen közösségnek. Eredményei alapján azok a fiatalok a legaktívabbak, akik több szervezetnek a tagjai, még ha csak passzívan is.

AZ ISKOLAI VÉGZETTSÉG, FELSŐOKTATÁS, CSALÁDI SES MEGHATÁROZÓ SZEREPE A POLITIKAI JÁRTASSÁGBAN

A szakirodalom széles körben megegyezik abban, hogy az oktatás, vagyis az oktatásban eltöltött idő növeli a politikai részvételt, szavazási hajlandóságot, állampolgári aktivitást, fokozza a politikai tudást és erősíti a demokratikus attitűdöket.[33,34,35] A legtöbb empirikus kutatás igazolta, hogy az iskolázottság mértéke a részvétel legerősebb előrejelzője, az egyik leggyakrabban idézett mondat Converse 1972-es megállapítása: „az oktatás mindenütt az univerzális megoldás, a kapcsolat mindig ugyanolyan irányú."[36] Ugyanilyen gyakran emlegetett Verba és munkatársai 1995-ös kutatásának értelmezéséből származó megállapítás: az iskolai végzettség az egyetlen, legnagyobb hatású előrejelzője a felnőttkori politikai aktivitásnak.[37]

Bár a kutatók nagy része lineárisnak és additívnak tekintette az oktatásban eltöltött idő és a politikai részvétel kapcsolatát, a szakirodalomban azonban még mindig nincs konszenzus arról, miért és hogyan hat az iskolázottság a részvételre, az oksági viszony a két tényező között nem tisztázott. Az oktatásban eltöltött idő és a politikai részvétel nem feltétlenül lineáris kapcsolatát legjobban a Brody-rejtély néven ismert jelenség adja vissza.[38,39,40] A hatvanas évektől kezdve jelentősen nőtt az iskolázottság mértéke társadalmi szinten az USA-ban. Ha azt feltételezzük, hogy az iskolázottság mértékétől függ a választásokon való részvétel, akkor a mai választásokon sokkal nagyobb részvételi aránynak kellene

[33] T. S. Dee: Are there civic returns to education? *Journal of Public Economics*, 2004/88, 1697–1720.
[34] D. S. Hillygus: The Missing Link: Exploring the Relationship Between Higher Education and Political Engagement, *Political Behavior*, 27, 2005/1, 25–47.
[35] B. Highton: Revisiting the Relationship between Educational Attainment and Political Sophistication, *The Journal of Politics*, 71, 2009/4, 1564–1576.
[36] P.E. Converse: Change in the American Electorate, in Campbell, A. – Converse, P. E. (eds.): *The Human Meaning of Social Change*, Russell Sage, New York, 1972, 324.
[37] S. Verba, – K. L. Scholzman – H. E. Brady: *Voice and equality: Civic volunteerism in American politics,* Cambridge, MA, Harvard University Press, 1995.
[38] Hillygus: Exploring the Relationship, 25–47.
[39] B. C. Burden: The dynamic effects of education on voter turnout, *Electoral Studies*, 2009/28, 540–549.
[40] A. J. Berinsky – G. S. Lenz: Education and Political Participation: Exploring the Causal Link, *Political Behavior*, 2011/33, 357–373.

Studia_Caroliensa_2016.indd 337 2016.07.05. 11:29:38

lenni az előző generációkhoz képest, viszont a részvételi arány viszonylag állandó, az iskolázottság mértékével nem nőtt a részvétel.

Az iskolázottság hatása több területen vizsgálható a politikai jártasság szempontjából. Dee[41] két fő csatornát azonosított be, melyeken keresztül az oktatásban eltöltött idő fokozza a politikai részvételt. Egyrészt az oktatás csökkenti a részvétel költségeit, főként mert a megnövekedett kognitív képességek könnyebbé teszik a komplexebb politikai információk feldolgozását, a döntéshozást, a részvétel bürokratikus és technikai akadályainak leküzdését. Másrészt az oktatás a „demokratikus felvilágosodással" növelheti a részvétel észlelt hasznát, kialakíthatja az aktivitás preferenciáját. Hillygus[42] három hipotézist fogalmazott meg az oktatás és a politikai részvétel kapcsolatának vizsgálatára. 1. *Állampolgári oktatás hipotézise* azon alapul, hogy az oktatás biztosítja a részvételhez szükséges készségeket és tudást, így csökkenti a részvétel anyagi és kognitív költségeit. 2. *Társas hálózat hipotézise* arra helyezi a hangsúlyt, hogy az oktatás az egyén társas hálózati pozícióját javíthatja, vagyis az oktatás társas kiválasztó mechanizmusként működik: a magasabb iskolai végzettségűek nagyobb valószínűséggel kerülnek a politikailag fontos hálózatok központjához közel, míg a kevésbé iskolázottak nagyobb valószínűséggel maradnak a periférián. 3. *Politikai meritokrácia hipotézise* nem kérdőjelezi meg a pozitív korrelációt az iskolázottság és a politikai részvétel között, hanem csak az oksági viszonyt vitatja, áloksági kapcsolatnak tartja. A hipotézis szerint az intelligencia áll mindkét tényező hátterében, vagyis az intelligensebb egyének nagyobb valószínűséggel tanulnak tovább, és nagyobb valószínűséggel mutatnak politikai aktivitást. Burden[43] három főbb területet határozott meg, melyeken keresztül az oktatás kifejti hatását. 1. Az oktatás fejleszti a politikai készségeket, növeli a tudást és a kritikai gondolkodást; 2. könnyebb a regisztráció feltételeit teljesíteni (ez csak az USA-ra érvényes); 3. elősegíti az állampolgári kötelességtudat kialakulását. Burden[44] vizsgálatában összehasonlította az iskolázottság hatását a részvételre és a politikai tudásra, mivel mindkét tényező mögött az oktatás áll. Azt találta, hogy míg az iskolai végzettség és a részvétel kapcsolata dinamikus (a felsőoktatás hatása egyre nagyobb), addig az iskolai végzettség és a politikai tudás kapcsolata statikus. Az eredmények értelmezésében azt valószínűsíti, hogy a tudás szerepe és jellege változott az évtizedek során.

[41] Dee: Are there civic? 1697–1720.
[42] Hillygus: Exploring the Relationship, 25–47.
[43] Burden: The dynamic effects of, 540–549.
[44] Uo. 540–549.

Studia_Caroliensa_2016.indd 338 2016.07.05. 11:29:38

Mint a fentiekből látható, sokszínű az oktatásban eltöltött idő és a részvétel kapcsolatának megközelítése. Berinsky és Lenz[45] két nagy elméleti irányt határoznak meg a kutatásokat elemezve: a tradicionális (az iskolázottság és a részvétel oksági kapcsolata) és a revízionista nézőpontot (iskolázottság és részvétel között áloksági kapcsolat van) Kam és Palmer[46] nyomán, akik a két irányzatnak *az oktatás mint ok,* illetve *az oktatás mint helyettesítő* címkéket adták.

A revizionista nézőponthoz sorolt kutatások jellemzője, hogy megkérdőjelezik az oktatásban eltöltött idő közvetlen hatását a politikai részvételre, vagyis azt tartják, hogy az oktatás igazából egyéb változók hatását fedi el – pl. intelligencia, kognitív képességek, a család szocioökonómiai státusza áll a kapcsolat hátterében –, és ezen tényezők már a felsőoktatásba lépés előtt kifejtik hatásukat. (Hillygus[47,48,49,50]) Kam és Palmer[51] illesztett mintás vizsgálatában eltűnt az iskolázottság hatása, amikor az iskolai végzettség kivételével minden egyéb változó megegyezett. Hasonló eredményre jutott Tenn[52] is, aki szintén illesztett mintával dolgozott, végzős főiskolásokat hasonlított össze a már végzettekkel. Mindkét vizsgálat esetében korlátként értelmezhető, hogy az iskolai végzettséget abszolút értelemben veszik, nem relatívként. Highton[53] tanulmányában három változót sorol fel, melyek egyaránt állhatnak a továbbtanulás és a politikai részvétel hátterében. 1. Családi SES: a magasabb szocioökonómiai státuszú szülők nagyobb valószínűséggel alakítják ki a gyerekekben a továbbtanulás intrinzik motivációját és a magas iskolai végzettség értékét, emellett valószínűsíti, hogy a magas szocioökonómiai státuszú szülők a politikai tudatosság igényét is kialakítják a gyerekeikben. 2. Kognitív képességek: a kognitív képességek hatnak az iskolai végzettségre és a politikai tudatosságra: jobb kognitív képességűeknek magasabb iskolai végzettségük van, nagyobb a politikai tudásuk és tudatosságuk, aktívabbak. 3. A felsőoktatásba lépés előtti politikai aktivitásnak is lehet motivációs hatása mind a politikai tudatosságra, mind a továbbtanulásra.

[45] Berinsky–Lenz: Education and Political Participation, 357–373.
[46] C. D Kam – C. L. Palmer: Reconsidering the Effects of Education on Political Participation, *Journal of Politics*, 3, 2008/70, 612–31.
[47] Hillygus: Exploring the Relationship, 25–47.
[48] S. Tenn: The Effect of Education on Voter Turnout, *Political Analysis*, 15, 2007/4, 446–64.
[49] Kam–Palmer: Reconsidering the Effects, 612–31.
[50] Highton: Revisiting the Relationship between, 1564–1576.
[51] Kam–Palmer: Reconsidering the Effects, 612–31.
[52] Tenn: The Effect of Education, 446–64.
[53] Highton: Revisiting the Relationship between, 1564–1576.

Studia_Caroliensa_2016.indd 339 2016.07.05. 11:29:38

A SES szerepére Highton mellett több tanulmányban is hivatkoznak. Wolfinger és Rosenstone[54,55,56,57] a SES-t két részre bontották: a jövedelemre és az iskolai végzettségre, és az iskolai végzettség hatását a politikai részvételre sokkal erősebbnek találták, mint a jövedelemét.[58] Jerit[59] szerint a magas szocioökonómiai státuszú egyének nagyobb tudástárral rendelkeznek, jobban szervezik az információkat, könnyebben tárolják és alakítják át a politikai információkat.

A kognitív képességek felsőoktatást megelőző hatását is többen hangsúlyozzák.[60,61,62,63] Schoon és munkatársai[64] longitudinális vizsgálatukban a gyerekkori kognitív képességek, az iskolai végzettség, a foglalkozás, a politikai bizalom és a politikai attitűdök kapcsolatát vizsgálták reprezentatív mintán. Eredményeik szerint a 11 éves kori kognitív képességek szignifikáns kapcsolatot mutattak a liberális társadalmi nézetekkel és a politikai bizalommal 33 éves korban. Ezt a kapcsolatot részben mediálta az iskolai végzettség. A jobb kognitív képességekkel rendelkező magasabb iskolai végzettségűek szignifikánsan nyitottabb, toleránsabb és érdeklődőbb felnőttek lettek.

Azonban vannak olyan kutatások, melyek arra az eredményre jutottak, hogy az iskolázottság közvetlen hatással bír a politikai részvételre.[65,66,67] Dee[68] az iskolai végzettség és a politikai részvétel, a politikai attitűdök közvetlen kapcsolatára keresett bizonyítékot kétféle stratégiával: a főiskolák hatását vizsgálta elérhetőségük szempontjából, illetve a serdülők munkavállalását szabályozó törvény ismeretének tükrében. Eredményei szerint az oktatásnak mind a középiskolás szinten, mind a középiskola utáni szinten erős és független hatása volt a politikai részvételre. Milligan és munkatársai hasonló eredményre jutottak vizsgálatukban[69] melyet az USA-ban és Nagy-Britanniában végeztek. Az okta-

[54] R. E. Wolfinger – S. J. Rosenstone: *Who Votes?* New Haven, Yale University Press, 1–158.
[55] K. Milligan et al.: Does education improve citizenship? Evidence from the United States and the United Kingdom, *Journal of Public Economics*, 2004/88, 1667–1695.
[56] Jerit: Understanding the Knowledge Gap, 442–456.
[57] Berinsky–Lenz: Education and Political Participation, 357–373.
[58] Wolfinger–Rosenstone: Who Votes? 1–158.
[59] Jerit: Understanding the Knowledge Gap, 442–456.
[60] Hillygus: Exploring the Relationship, 25–47.
[61] Highton: Revisiting the Relationship between, 1564–1576.
[62] I. Schoon et al.: Social status, cognitive ability, and educational attainment as predictors of liberal social attitudes and political trust, *Intelligence*, 2010/38, 144–150.
[63] Berinsky: Education and Political Participation, 357–373.
[64] Schoon et al.: Social status, 144–150.
[65] Dee: Are there civic? 1697–1720.
[66] Milligan et al.: Does education improve? 1667–1695.
[67] Hillygus: Exploring the Relationship, 25–47.
[68] Dee: Are there civic? 1697–1720.
[69] Milligan et al.: Does education improve? 1667–1695.

Studia_Caroliensa_2016.indd 340 2016.07.05. 11:29:38

tásban eltöltött idő hatását két nagy területen – aktivitások és attitűdök – számos változóval vizsgálták. Eredményeik azt mutatják, hogy az oktatás erős és közvetlen hatást gyakorol a politikai részvételre akár az aktivitást, akár az attitűdöket nézzük mindkét országban. Az aktivitáson belül azonban a szavazás tekintetében csak az USA-ban lehetett a hatást kimutatni, sőt, itt is eltűnt, ha a regisztráció hatását kontrollálták, de a többi aktivitás tekintetében szignifikáns volt az oktatásban eltöltött idő hatása mindkét mintában. Hillygus[70] három hipotézise (lásd fent) közül az elsőt, az oktatás hatására vonatkozót tudta vizsgálati eredményeivel igazolni, bár megjegyzi, hogy valószínűleg komplexebb kapcsolat lehet az oktatás és a politikai részvétel között, mint amit a hipotézisében feltételezett.

Burden[71] érdekes választ ad a Brody-rejtélyre: nem az aktív politikai részvétel ellen ható változókat tartja kulcsfontosságúnak, hanem az oktatásra, az oktatás hatásának változására koncentrál. Kb. 50 évnyi felmérés adatait elemezve azt találta, hogy a felsőoktatás hatása a részvételre megnövekedett a 80-as évektől kezdve, míg az oktatásban eltöltött idő hatása a politikai tudásra viszonylag konstans, vagyis egyre nagyobb a különbség a politikailag aktívak és nem aktívak között az iskolai végzettség, az oktatás szempontjából, míg ez a politikai tudásuk szintjére nem mondható el. A politikai tudás esetében nem lehet az iskolázottságnak olyan dinamikus hatását kimutatni, mint a részvétel esetében. A felsőoktatás jelentősége az állampolgári értékek átadása szempontjából megnőtt az 1980-as években, és a politikailag aktívak és nem aktívak közötti különbség szignifikánsan megnőtt, és ez a különbség a 2000-es évekre is megmaradt.

Delli Carpini és Keeter[72] szintén kiemelik a felsőoktatás fontosságát a politikai tudás és a politikai részvétel szempontjából. Szerintük minden oktatási formának, de a felsőoktatásnak leginkább erős hatása van a politikai tudásra, részvételre azáltal, hogy készségeket fejleszt, olyan orientációt alakít ki a fiatalokban, melyek segítségével könnyebben értelmezik a politikai világot.

A felsőoktatás jelentőségét taglalja Williams és Filippakou[73] az új társadalmi elit kialakításában. A felsőoktatás révén olyan bourdeieu-i értelemben kulturális és szimbolikus tőkére tesz szert az egyén, mellyel versenyképes lesz az elitbe kerüléshez.

[70] Hillygus: Exploring the Relationship, 25–47.
[71] Burden: The dynamic effects, 540–549.
[72] Carpini, Keeter: What Americans Know? 1–387.
[73] G. Williams – O. Filippakou: Higher Education and UK elite formation in the twentieth century, *High Education*, 2010/59, 1–20.

Studia_Caroliensa_2016.indd 341 2016.07.05. 11:29:38

VIZSGÁLATI MÓDSZEREK

A vizsgálatunkhoz az *Ifjúságkutatás2008* kutatás adatait használtuk fel. Az *Ifjúságkutatás2008* a rendszerváltás óta a harmadik, 15–29 éves korosztály körében végzett nagymintás vizsgálat. A négyévenként elvégzett kutatás célja, hogy részletekben gazdag képet kapjunk a társadalmi, gazdasági változások tükrében a fiatal felnőttek életmódjáról, anyagi és kulturális erőforrásairól, értékrendszerükről.

A kérdőív témakörei:

1. Társadalmi mobilitása: család kulturális tőkéje, szülők iskolai végzettsége, foglalkozása
2. Iskolázottság: iskolai végzettség, jelenlegi iskolai helyzet, továbbtanulási tervek
3. Egzisztenciális helyzet: tartós fogyasztási eszközök, jövedelem, gazdálkodás
4. Családi helyzet: együttélés típusai, párkapcsolatok, elköltözés
5. Munkaerő-piaci jellemzők: első munkába állás, jelenlegi és korábbi munkahelyek, munkavállalási tervek
6. Társadalmi közérzet, közéleti attitűdök: társadalmi problémák, intézmények megítélése, politikához való viszony és attitűdök, szervezeti aktivitás; a szülői értékrendhez való viszony
7. Helyi közélet és helyi politika: helyi közélet iránti érdeklődés, részvétel a helyi politikában
8. Ifjúsági szolgálatok: ifjúsági referens, ifjúsági irodák, ifjúsági szervezetek
9. Vallásosság: vallásosság, felekezeti hovatartozás
10. Kulturális fogyasztás: szabadidő, médiafogyasztás, kulturálódási, művelődési szokások
11. Egészség, életmód, szexualitás: egészségi állapot, életmód jellemzői, szexuális szokások, fogamzásgátlás, dohányzás, alkohol- és drogfogyasztás
12. Sporthoz való viszony: sportolási szokások, sportágak elismertsége, nézettsége
13. Informatikai ismeretek: informatikai ismeretek, számítógép-használati szokások

Az *Ifjúság2008* kutatás 8076 fős, a 15–29 éves korosztályt országosan reprezentáló mintán történt. Az kutatás mintáját 4x2000 fős és 2x4000 fős csoportra bontva a négy, illetve a két almintán egymástól részben különböző kérdőívet kérdeztek le. Ezenkívül mind a 8000 fő önkitöltős kérdőíven is válaszolt a kérdésekre.

Studia_Caroliensa_2016.indd 342 2016.07.05. 11:29:38

A 2000–2000-es mintákon vizsgált kérdéscsoportok:
- gyermekneveléssel, gyermekvállalással kapcsolatos attitűdök
- állampolgári tudat, a demokratikus intézményrendszerbe vetett bizalom
- a tanulással, illetve a hasznosítható tudással kapcsolatos attitűdök
- infokommunikációs eszközökkel való ellátottság
- médiafogyasztás
- az információs társadalomra vonatkozó kérdések

A 4000-es almintákon vizsgált kérdéscsoportok:
- kulturális fogyasztás
- szabadidős tevékenység

A 8000 főnek átadott önkitöltős kérdőíven szereplő kérdéskörök:
- droghasználat
- szexuális szokások
- alkohol ás dohányzás
- pártpreferencia
- tiltakozásokon való részvétel

A jelen tanulmányunkban egy másodelemzés eredményeit mutatjuk be, amit a széles körben kérdezett kérdések, kérdéscsoportok utólagos csoportosításával végeztünk. Erről alább részletesen beszámolunk.

AZ ELEMZÉS KÉRDÉSFELTEVÉSEI

Vizsgálatunk célja a politikai jártasságot meghatározó komponensek elemzése az iskolai végzettség tükrében a fiatal felnőttek körében (25–29 év közötti korosztály). Feltételezzük, hogy az oktatás, különösen a felsőoktatás a tényszerű tudás mellett olyan készségeket fejleszt, amelyek nagyban hozzájárulnak a politikai jártasság mértékéhez.

Studia_Caroliensa_2016.indd 343 2016.07.05. 11:29:39

1. ábra: *A vizsgálat fogalmi modellje.*

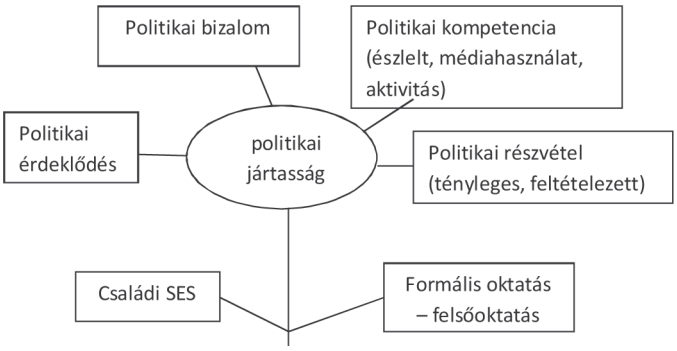

Abból indultunk ki, hogy a politikai jártasságot több komponens határozza meg: politikai érdeklődés, politikai kompetencia, politikai részvétel, politikai bizalom. Ezeket a komponenseket az oktatás (iskolai végzettség) és a családi SES befolyásolják.

A politikai érdeklődés (ötfokú Likert skálán ítélték meg a válaszadók, hogy mennyire érdekli őket a politika) és az iskolai végzettség mellett több változót alkottunk meg. A politikai részvételt két változóban vontuk össze, egyrészt a tényleges politikai aktivitásokkal kapcsolatos kérdésekből hoztunk létre egy változót, másrészt a politikai aktivitásokra vonatkozó szándékokat tükröző kérdésekből alkottuk meg a másikat mint a feltételezett politikai részvétel változóját (lásd 1. melléklet). Főkomponens-elemzéssel három változót hoztunk létre: a politikai bizalom (lásd 2. melléklet), családi SES, állampolgári készségek (lásd 3. melléklet) mutatóit. A politikai bizalom változója a teljes variancia 65,47%-át magyarázza: az első komponens mellett, mely a variancia 43,64%-át magyarázza, kaptunk még két komponenst. A második komponens, mely a kormány és az országgyűlés iránti bizalomra vonatkozik, a variancia 11,52%-át magyarázza, míg a harmadik, mely az Alkotmánybíróságba és a Köztársasági elnökbe vetett bizalmat jelenti, a variancia 10,31%-át magyarázza. A SES-mutató megalkotásakor az anya és az apa legmagasabb iskolai végzettsége mellett a foglalkozásukat is figyelembe vettük, a változó a teljes variancia 69,748%-át magyarázza. A politikai kompetencia változója a teljes variancia 59,919%-át magyarázza. Két komponens különíthető el: az első, mely a politikai aktivitással kapcsolatos készségekre vonatkozik, a variancia 32,03%-át magyarázza. A második komponens a médiahasználattal kapcsolatos készségeket foglalja magában, a variancia 27,88%-át magyarázza. Az észlelt politikai kompetencia mutatója a kérdezőbiztosok értékeléséből a válaszadóról állt össze.

Studia_Caroliensa_2016.indd 344 2016.07.05. 11:29:39

EREDMÉNYEK

A 25–29 éves válaszadók általunk használt 2897 fős almintájának 13,1%-a (380 fő) alsófokú iskolai végzettségű, 61,5%-a (1781fő) középfokú, míg 24,7%-a (716 fő) felsőfokú iskolai végzettségű.

A fiatalok politikai érdeklődése a kérdőív alapján inkább alacsonynak mondható: ötfokú skálán 2,3 (szórás: 1,09). 12,2%-uk érdeklődik a politikai iránt, míg 54,2 % nem érdeklődik a politika iránt.

A kérdőív 16 fajta politikai aktivitást mért két szempontból: az egyén részt vett-e már, illetve részt venne-e az adott tevékenységben (lásd 2. melléklet). A minta nagy része nem vett még részt (75,1%), és nem is venne részt (71,6%) semmilyen politikai akcióban, tevékenységben. 12% egy, 6,4% kétféle, 3,1% háromféle politikai aktivitásban vett részt. Az ennél többféle politikai tevékenységről a minta nagyon kis százaléka számolt be. A szándékokat tekintve polarizáltabb a kép az egyféle (9,5%) és ötféle (2,2%) aktivitás között, utána hasonlóan alacsony arányt mutattak a válaszok.

A politikai bizalom változóit tekintve elmondható, hogy a válaszadók az Alkotmánybíróságban bíznak leginkább: 71%-uk teljesen vagy inkább bizalommal van a testület iránt. Ezután következik a bíróság 63,4%-kal és a Köztársasági elnök 62,2%-kal. A válaszok alapján inkább bíznak, mint nem a helyi polgármesterben (61%), a honvédségben (59,8%) és a rendőrségben (58,6%). A válaszadók a kormánnyal a legbizalmatlanabbak: 74,9%-uk egyáltalán nem vagy inkább nem bízik benne. Ezután következik az országgyűlés: a válaszadók 69,15%-a nem bízik benne. Inkább bizalmatlanok a válaszadók a bankokkal (56,4%) és az egyházakkal szemben is (54,5%).

A politikai kompetencia mutatóját olyan változókból alkottuk meg Bobek és munkatársai alapján,[74] melyek a helyi közügyekben való tájékozódáshoz, aktivitáshoz szükséges készségeket jelentik. A válaszadók nagyon kis része vesz részt rendszeresen a helyi közéletben: 95%-uk még soha nem vett részt ifjúsági önkormányzati ülésen, 85,5%-uk soha nem került közvetlen kapcsolatba helyi politikussal, 85,5% nem szólt még hozzá a közügyekhez internetes fórumokon. A tájékozódást tekintve kedvezőbb a kép: 22,3% rendszeresen, 52,5% alkalmanként beszélget helyi ügyekről a családtagjaival; 18,5% rendszeresen, 48,4% alkalmanként beszélget a barátaival a helyi ügyekről; 22,5% rendszeresen, 39,7% alkalmanként olvassa a helyi újságot, honlapot; 20% rendszeresen, 35,8% alkalmanként nézi a helyi tévét, hallgatja a helyi rádiót.

[74] Bobek et al.: Cognitive, emotional, and behavioral components, 615–627.

Studia_Caroliensa_2016.indd 345 2016.07.05. 11:29:39

2. ábra: *Politikai érdeklődés az iskolai végzettség szerint ötfokú Likert skálán.*

Végzettség	Átlag	Szórás
Alapfokú	1,85	1,007
Középfokú	2,27	1,053
Felsőfokú	2,61	1,13

Az iskolai végzettség szerinti három csoport átlagainak összehasonlítása szignifikáns különbséget mutatott: a felsőfokú iskolai végzettségűek szignifikánsan nagyobb érdeklődést mutattak, míg az alapfokú iskolai végzettségűek szignifikánsan alacsonyabb érdeklődést mutattak a politika iránt a varianciaanalízis szerint (F = 65,63; p = 0,000).

3. ábra: *Politikai aktivitás mértéke az iskolai végzettség szerint.*

Végzettség	Átlag	Szórás
Alapfokú	,25	,73
Középfokú	,49	1,2
Felsőfokú	,73	1,4

A politikai aktivitás mértéke szintén szignifikáns különbséget mutat az iskolai végzettség alapján: a felsőfokú iskolai végzettségűek a legaktívabbak, míg a legalacsonyabb iskolai végzettségűek a legkevésbé aktívak a varianciaanalízis alapján (F = 19, 8; p = 0,000).

4. ábra: *Feltételezett politikai aktivitás az iskolai végzettség szerint.*

Végzettség	Átlag	Szórás
Alapfokú	,43	1,25
Középfokú	,79	1,7
Felsőfokú	1,16	2,1

Nagyobb különbséget mutatnak az iskolai végzettség szerinti csoportok, amikor a politikai aktivitási szándékaikat hasonlítottuk össze varianciaanalízissel. A felsőfokú iskolai végzettségűek szignifikánsan többször vennének részt adott politikai aktivitásokban, míg az alapfokú iskolai végzettségűek legkevesebbszer vennének részt ezekben (F = 22,59; p = 0,000).

A politikai kompetencia aktivitási faktora vonatkozásában szignifikáns, de nem túl erős a különbség a csoportok között a varianciaanalízis eredménye szerint: a magasabb iskolai végzettség nagyobb politikai aktivitással jár együtt (F = 7,67; p = 0,000). Markánsabb különbség mutatkozott a politikai kompetencia médiahasználati faktora esetében (F = 8,16; p = 0,000).

Studia_Caroliensa_2016.indd 346 2016.07.05. 11:29:39

Észlelt politikai kompetencia tekintetében szignifikánsan különbözik a három csoport: a felsőfokú iskolai végzettségűek szignifikánsan nagyobb kompetenciaszintet mutatnak, míg az alapfokú végzettségűek szignifikánsan a legalacsonyabbat a varianciaanalízis szerint (F = 17,14; p = 0,000).

A politikai bizalom három faktora közül egyik esetében sem volt szignifikáns különbség a három különböző iskolai végzettségű csoport között.

Az iskolai végzettség és a szocioökonómiai státusz együttes hatását feltételező politikai jártasság-modellünket GLM multivariate eljárással ellenőriztük. Érdekes eredményre jutottunk: a családi SES várt magyarázó ereje csekélynek mutatkozott, nagyon kis mértékben magyarázza a társadalmi-gazdasági (családi) pozíció a politikai jártasság komponenseiben jelentkező egyéni különbségeket. Másrészt, ha kovariáló tényezőként kivontuk a SES hatását, az iskolai végzettség önmagában is magyarázta a komponensek nagy részét. A politikai kompetencia médiahasználati faktora esetében R^2=0,046; p = 0,000 előtte, R^2=,044; p = 0,000 utána, az észlelt politikai kompetencia esetében R^2=0,21; p = 0,000, szemben az R^2=0,19-cel; p = 0,000. Erős a modell magyarázó hatása az észlelt politikai kompetencia esetében (R^2=0,21).[75]

KÖVETKEZTETÉSEK

Az eredményeink alátámasztják az oktatás pozitív hatását a politikai jártasság szintjének meghatározásában. A komponensek külön elemzésében szignifikáns különbséget mutattak az iskolai végzettség szerinti csoportok: a felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezők szignifikánsan érdeklődőbbek, aktívabbak, politikai kompetenciájuk mértéke magasabb, mint az alacsonyabb iskolai végzettségűekének. A modell elemzése pedig azt támasztotta alá, hogy az iskolai végzettség alapvetően meghatározza a politikai jártasságot: elsősorban az észlelt politikai kompetenciával mutat erős kapcsolatot, de szignifikáns a kapcsolat a többi komponens nagy részével (a politikai érdeklődéssel, politikai kompetenciával, politikai részvétellel, a politikai bizalom harmadik faktorával). A család szocioökonómiai státuszának nem nagy a magyarázó ereje a modellben, melynek okait további kutatásban kell feltárni.

Általános tanulságként megfogalmazható, hogy a politikai jártasság, a civil kompetenciák vizsgálatának nemzetközi tapasztalatai hazai mintán is igazolód-

[75] Szignifikáns, de gyenge bejósló ereje van a politikai érdeklődésre (R^2=0,072), politikai kompetencia médiahasználati faktorára (R^2=0,044), politikai bizalom 3. faktorára (R^2=0,026) politikai kompetencia aktivitás faktorára (R^2=0,022), politikai részvételre (R^2=0,016).

Studia_Caroliensa_2016.indd 347 2016.07.05. 11:29:39

ni látszanak. Másodelemzésünkben is operacionalizálni tudtuk ezeket a fogalmakat a politikai részvétel és a médiahasználat, valamint az észlelt politikiai jártasság változóival. Ez utóbbi változó színesíti is a más vizsgálatok által kialakított képet, mert a jártasságnak független személy általi megítélését hozza be. Sajnos a rendelkezésünkre álló adatok egy másik fontos tényezőt, a politikai tudás szintjét, a ténybeli ismereteket nem tudtuk vizsgálni. E tekintetben a jelen vizsgálat eredményei mindenképpen kiegészítendőek. A felhasználható kérdések korlátozott voltáért nagymértékben kárpótolt viszont az válaszadók széles köre. Az *Ifjúság2008* adatbázisán lehetővé vált, hogy egyetlen fiatal felnőtt kohorszt (a 2008-ban 25–29 évesekét) országos reprezentatív mintán vizsgáljunk. A nagy tömegeket érintően ebben a korosztályban már valóban vizsgálhatóvá vált az iskolai tanulmányok hatása a politikai szocializáció egyéb feltételeit konstansként tartva. Az eredmények e tekintetben biztatóak, hiszen jelentős hatása van a szocioökonómiai meghatározottságtól függetlenül is a tanulmányoknak az olyan általános képességterületeken, amilyen a politikai jártasság és a civil kompetencia. Bár a közoktatásban meghatározottak az elsajátítandó állampolgári ismeretkörök, kompetenciák, ezeken is túlmegy a felsőoktatásban mérhető hatás, ahol hasonló általános képzés nincsen. A felsőfokú tanulmányok nem specifikus hatását az „értelmiségivé válásban" mindazonáltal tovább szükséges vizsgálni, hogy a komponenseit és a hatásmechanizmusait teljesebben feltárhassuk.

BIBLIOGRÁFIA

Angelusz R.: *Kommunikáló társadalom,* Budapest, Gondolat Kiadó, 1983.

Bakker, T. P. – Vreese, C. H. de: Good News for the Future? Young People, Internet Use, and Political Participation, *Communication Research*, 38, 2001/4, 451–470.

Berinsky, A. J. – Lenz, G. S.: Education and Political Participation: Exploring the Causal Link, *Political Behavior*, 2011/33, 357–373.

Bobek, D. et al.: Cognitive, emotional, and behavioral components of civic action: Towards an integrated measure of civic engagement, *Journal of Applied Developmental Psychology*, 30, 2009/5, 615–627.

Burden, B. C.: The dynamic effects of education on voter turnout, *Electoral Studies*, 2009/28, 540–549.

Condor, S. – Gibbson S.: 'Everybody's Entitled to Their Own Opinion': Ideological Dilemmas of Liberal Individualism and Active Citizenship, *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 2007/17, 115–140.

Converse, P. E.: Change in the American Electorate, in Campbell, A. – Converse, P. E. (eds.): *The Human Meaning of Social Change*, Russell Sage, New York, 1972, 263–337.

Studia_Caroliensa_2016.indd 348 2016.07.05. 11:29:39

Dee, T. S.: Are there civic returns to education? *Journal of Public Economics*, 2004/88, 1697–1720.

Carpini, Delli M. X., – Keeter, S.: *What Americans Know About Politics and Why It Matters?* Yale University Press, 1966.

Elcheroth, G. – Doise, W.: On the Knowledge of Politics and the Politics of Knowledge: How a Social Representations Approach Helps Us rethink the Subject of Political Psychology, *Political Psychology*, 32, 2011/5, 729–758.

Esser, F. – Vreese, C. H. de: Comparing Young Voters' Political Engagement in the United States and Europe, *American Behavioral Scientist*, 50, 2007/ 9, 1195–1213.

Fiske, S. – Lau, R. R. – Smith, R. A.: On the Varieties and Utilities of Political Expertise, *Social Cognition*, 8, 1990/1, 31–48.

Goren, P.: Political Expertise and Principled Political Thought, *Political Research Quarterly*, 53, 2000/1, 117–136.

Goren, P.: Political Expertise and Issue Voting in Presidental Elections, *Political Research Quarterly*, 50, 1997/2, 387–412.

Grönlund, K. – Milner, H.: The Determinants of Political Knowledge in Comparative Perspective, *Scandinavian Political Studies,* 29, 2006/4, 386–407.

Highton, B.: Revisiting the Relationship between Educational Attainment and Political Sophistication, *The Journal of Politics*, 71, 2009/4, 1564–1576.

Hillygus, D. S.: The Missing Link: Exploring the Relationship Between Higher Education and Political Engagement, *Political Behavior*, 27, 2005/1, 25–47.

Iyengar, S. et al.: „Dark Areas of Ignorance" Revisited. Comparing International Affairs Knowledge in Switzerland and the United States, *Communication Research,* 36, 2009/3, 341–358.

Janmaat, J. G.: Ability grouping, segregation and civic competences among adolescents, *International Sociology*, 26, 2011/4, 455–482.

Jennings, M. K.: Political knowledge over time and across generations, *Public Opinion Quarterly*, 60, 1996, 228–252.

Jerit, J.: Understanding the Knowledge Gap: the Role of Experts and Journalists, *The Journal of Politics,* 71, 2009/2, 442–456.

Kam, C. D – Palmer, C. L.: Reconsidering the Effects of Education on Political Participation, *Journal of Politics*, 70, 2008/3, 612–31.

Milligan, K. et al.: Does education improve citizenship? Evidence from the United States and the United Kingdom, *Journal of Public Economics,* 88, 2004, 1667–1695.

Morris, J. S. – Forgette, R.: News Gazers, Television News, Political Knowledge, and Engagement, *Press/Politics*, 12, 2007/1, 91–107.

Moy, P. et al.: Knowledge or Trust? Investigating Linkages Between Media Reliance and Participation, *Communication Research*, 32, 2005/1, 59–86.

Prior, M.: News vs. Entertainment: How Increasing Media Choice Widens Gaps in Political Knowledge and Turnout, *American Journal of Political Science*, 49, 2005/3, 577–592.

Studia_Caroliensa_2016.indd 349 2016.07.05. 11:29:39

Quintelier, E.: Who is Politically Active: The Athlete, the Scout Member of the Environmental Activist? *Acta Sociologica,* 51, 2008/4, 355–370.
Schoon, I. et al.: Social status, cognitive ability, and educational attainment as predictors of liberal social attitudes and political trust, *Intelligence,* 2010/38, 144–150.
Settle, J. E. – Bond, R. – Levitt, J.: The Social Origins of Adult Political Behavior, *American Politics Research*, 39, 2011/2, 239–263.
Tenn, S.: The Effect of Education on Voter Turnout, *Political Analysis*, 15, 2007/4, 446–64.
Verba, S. – Scholzman, K. L. – Brady, H. E.: *Voice and equality: Civic volunteerism in American politics,* Cambridge, MA, Harvard University Press, 1995.
Williams, G. – Filippakou, O.: Higher Education and UK elite formation in the twentieth century, *High Education*, 2010/59, 1–20.
Wolfinger, R. E. – Rosenstone, S. J.: *Who Votes?* New Haven, Yale University Press, 1980, 1–158.
Zaller, J.: Political awareness, elite opinion leadership, and the mass survey response, *Social Cognition*, 8, 1990/1, 125–153.

1. MELLÉKLET

Részt vett-e már / részt venne-e a jövőben? Igen / nem

1. politikai nyilatkozatok, kezdeményezések aláírása
2. aláírások gyűjtése
3. engedélyezett sztrájk
4. engedélyezett politikai demonstráció, tüntetés
5. nem engedélyezett politikai tüntetés
6. utcai zavargás
7. a köz- és magántulajdon megrongálása
8. személyek megdobálása például tojással
9. személyekkel szembeni erőszak alkalmazása
10. bérleti díj, adófizetési díj megtagadása
11. félpályás útlezárás
12. egészpályás útlezárás
13. politikai plakátok ragasztása
14. ajánlócédula gyűjtése
15. szórólap terjesztése
16. jelszavak falra festése

Studia_Caroliensa_2016.indd 350 2016.07.05. 11:29:39

2. MELLÉKLET

Mennyire bízik Ön a következőkben: teljesen / inkább igen / inkább nem / egyáltalán nem?

1. az Alkotmánybíróságban
2. a Köztársasági elnökben
3. az Országgyűlésben
4. a kormányban
5. a honvédségben
6. az egyházakban általában
7. a rendőrségben
8. a bíróságokban
9. a település (kerület) polgármesterében
10. bankokban, biztosítókban

3. MELLÉKLET

A) Kapcsolódik-e Ön valamilyen módon a következő szervezetekhez: formális tagság / részt vesz a munkájukban / néha elmegy a rendezvényeikre / nem kapcsolódik?

1. diákszervezet
2. szabadidős szervezet, csoport
3. kulturális, hagyományőrző, művészeti csoport, szervezet
4. sportklub vagy egyesület
5. környezetvédelmi, természetvédelmi, állatvédő szervezet
6. lelki, szociális problémákkal foglalkozó szervezet
7. jótékonysági szervezet
8. egyházi szervezet, vallási közösség (nem egyház)
9. emberjogi mozgalom vagy szervezet
10. békemozgalom
11. szakszervezet
12. szakmai egyesület
13. más érdekvédelmi szervezet
14. politikai ifjúsági szervezet
15. más ifjúsági szervezet
16. párt
17. polgári kör
18. polgárőrség

Studia_Caroliensa_2016.indd 351 2016.07.05. 11:29:39

19. határon túli vagy határontúliakkal foglalkozó szervezet
20. egyéb

B) Szokott-e Ön önkéntes közösségi tevékenységet végezni: rendszeresen / alkalmanként / régebben igen / egyáltalán nem?

C) Milyen gyakran szokott Ön régebben vagy jelenleg (rendszeresen / alkalmanként / soha):

1. internetes fórumon helyi közügyekben hozzászólni?
2. helyi tévét, rádiót nézni, hallgatni?
3. helyi honlapot vagy újságot nézni, olvasni?
4. családjával helyi ügyekről beszélni?
5. barátaival, ismerőseivel helyi ügyekről beszélni?
6. a települési diákönkormányzat vagy ifjúsági önkormányzat ülésén részt venni?
7. közvetlen kapcsolatba kerülni helyi politikusokkal?
8. máshonnan tájékozódni vagy hozzászólni helyi ügyekben?

Studia_Caroliensa_2016.indd 352 2016.07.05. 11:29:39

SIMON GABRIELLA

PEDAGÓGUSOK KOMMUNIKÁCIÓJA PEDAGÓGIAI KOMMUNIKÁCIÓS HELYZETEKBEN

Egy problémafeltáró munka folyamata és következtetései

A személyiség a környezettel való kölcsönhatásban alakul, a környezet személyiséget formáló hatásai között az iskolának kitüntetett a jelentősége. Az elsődleges megelőzés egyik lehetséges útja a személyiség erősítése, az iskola egészségtámogató környezeti feltételei között a légkör, az elvárások tisztázottsága mellett a hiteles kommunikáció fontos szerepet játszik.[1]

Az iskola, mint másodlagos *szocializációs színtér*, nem csak a társadalmi munkamegosztásban és a közéletben való részvételre készít fel, hanem a lelki egészség szempontjából is jelentős a szerepe az eredményes tanításnak: kompenzációs funkciót tölthet be más problémákkal szemben.[2] Mint *szervezet*, az iskola ugyanakkor összetett kulturális erőtér, ahol a kapcsolathálók rendszere folyamatos interakciókban működik, tudatos és rejtett elemek működésével írható le.[3] Formális és informális *csoportkeretekben*, személyes viszonyok között megy végbe az oktatás folyamata, a szándékolt nevelés, és – a tudatos és rejtett elemek egymásmellettiségében – működik a rejtett tanterv.[4] Az iskola *kommunikációs tér* is, ahol a kapcsolatok kialakítása és fenntartása többféle kommunikációs folyamat közepette zajlik. A tudásközvetítést, érzelmi nevelést, mintaadást szolgáló osztálytermi kommunikáció és az iskolai kommunikációs hálózat szoros kapcsolatban állnak egymással.

A *pedagógus* az iskolai folyamatok kulcsszereplője, segítő és fejlesztő, akinek munkaeszköze a saját személyisége.[5] Személyiségének fejlesztése és lelki egészségének védelme pedagógusi munkájának hatékony végzéséhez ezért nélkülöz-

[1] Meleg Csilla: Egészségtámogató iskolai környezet, *Új Pedagógiai Szemle,* 55, 2005/11, 58–70.

[2] Buda Béla: *Iskolai nevelés – a lélek védelmében. Az iskolai mentálhigiéné alapelvei,* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2003.

[3] Golnhofer Erzsébet: Szervezeti kultúra, in Golnhofer Erzsébet (szerk.): *Az iskolák belső világa. A gyakorlati pedagógia néhány alapkérdése,* 6. kötet, ELTE PPK Neveléstudományi Intézet, 2006, 40–48.

[4] Szabó László Tamás: *A rejtett tanterv,* Budapest, Oktatáskutató Intézet, 1985.

[5] Sallai Éva: *Tanulható-e a pedagógus mesterség?* Veszprém, Veszprémi Egyetemi Kiadó, 1996, 11–71.; Lovász Károly: Élménypedagógia, Szeged, Lectum Kiadó, 2005; Hunyady Györgyné: Konfliktusok az iskolában, in Golnhofer: *Az iskolák belső világa,* 98–115.

Studia_Caroliensa_2016.indd 353 2016.07.05. 11:29:39

hetetlen. A pedagógus mentálhigiénés állapota iskolai kommunikációjában is kifejezésre jut. Hozzájárul vele egyrészt az iskola mentálhigiénés állapotának egészéhez, másrészt, példaadó és normaképző személyként[6] a tanulók értelmi és lelki fejlődéséhez, egészségéhez, végső soron a jövő generációjának alakításához. Különböző szerepeiben és különböző pedagógiai szituációkban kifejezésre jutó kommunikációja, a mentálhigiénés állapotának tükröződése mellett, az iskola nevelő, hátránykompenzáló szerepéhez is hozzájárul.[7] Kommunikációs készségei, empatikus érzékenysége, egy-egy *kommunikatív mozzanat, lelki találkozás*[8] (vagy ennek hiánya) ugyanis igazán jelentőssé válhat a gyermek számára.

Zsolnai József megfogalmazásában a pedagógiai kommunikáció tanának tárgya a pedagógiai alapviszony különböző szintjein tetten érhető, azok eredményeként keletkező *kommunikátumok* (közlemények, üzenetek), melyek ennek a viszonynak a lényegiségét kifejező kódhasználat – szerepcserék, információcserék, kommunikációs aktusok és folyamatok – eredményeiként keletkeznek. A kommunikátumok nem csak írott és mondott szövegekben, hanem a gesztusokban, mimikában, az öltözködésben is megnyilvánulnak,[9] ennek az iskolai közegben különös jelentősége van.

AZ ISKOLAI KOMMUNIKÁCIÓ

Az iskolában többféle kommunikációs folyamat zajlik. A kommunikáció formális és informális keretek között megy végbe, funkciói szerint információs, érzelmi, motivációs és visszacsatoló lehet. A tudásközvetítés, a nevelési szándék csak hiteles kommunikáció révén jöhet létre, amelyben a verbális és a nonverbális csatornákon, egymással szinkronban lévő közleményeket, üzeneteket közvetít az iskola és az iskola szellemiségét képviselő tanárok, dolgozók. „Az iskola intézményes történeti fejlődésének vizsgálata arra enged következtetni, hogy a nevelési-oktatási szándékoltságú tudásközvetítés és az iskolában uralkodó kommunikációs hálózat szoros kapcsolatban áll egymással."[10] Az iskolai kommunikáció

[6] Fodor Gábor: Az iskola: esély a lelki egészségvédelemre, *Új Pedagógiai Szemle*, 51, 2001/5, 76–79.

[7] Buda: *Iskolai nevelés*.

[8] Buda: *Iskolai nevelés,* 74–75.

[9] Zsolnai József: *A pedagógia új rendszere címszavakban,* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996.

[10] Perjés István: *Kommunikáció az iskolában,* ELTE TTK Multimédiapedagógia és Oktatás-technológia Központ, Apertus Közalapítvány, Budapest, 2007, 1.

Studia_Caroliensa_2016.indd 354 2016.07.05. 11:29:39

vizsgálatakor különösen fontos szempont, hogy a kommunikáció során érzelmek, gondolatok kicserélése és megosztása folyik, alapvetően olyan szimbólumok segítségével, amelyek a benne részt vevő felek közös fogalmi tapasztalatait jelenítik meg. Az, hogy milyen jelentést tulajdonítunk a kommunikált üzenetnek, a kommunikáció kontextusától is függ.[11] Az ismeretközvetítésen túl a kommunikáció személyközi kapcsolatok viszonyrendszerében zajlik, lényeges eleme a szociális tanulás, az emberi kapcsolatok építése, alakítása, formálása. Ennek egyik minőségi mutatója a tanári kommunikáció révén közvetített tanári attitűd, mely a hagyományos, tekintélyelvű tanárszerep és a segítői szerep vonatkozásában akár egymásnak ellentmondó is lehet (gondolhatunk itt a tanári kommunikációban alkalmazott Gordon-féle közléssorompókra is[12]). A tanárok „nyelvi jólöltözöttsége",[13] nyelvi nevelése egyben kultúraközvetítés is. Nem mindegy tehát, hogy „…egy pedagógus a kultúra foglalatának tekinti a nyelvet, vagy a kapcsolatteremtés eszközét látja benne. Ez határozza majd meg más fontos tényezők mellett, hogyan is definiálja saját szerepét, illetve ennek függvényében milyen szerepet szán a diákoknak.[14]

A TANÁRI KOMMUNIKÁCIÓ MEGJELENÉSI FORMÁI KÜLÖNBÖZŐ HELYZETEKBEN

A tanári kommunikáció és a szervezet

„Aki elsősorban tanítani akar, annak számára a pedagógiának két fő fejezete van, az 'ami' és az 'ahogyan': anyag és módszer. Aki elsősorban nevelni akar, annak számára az 'amit' és az 'ahogyant' a cél és a légkör jelenti."[15] Az információátvitel hatékonyságának alapelve annak cél-, helyzet- és feladatspecifikussága. A kommunikációt az üzenet célközönségének megfelelően szükséges differenciálni, de az üzenetek értelmezése a szervezeten belül létező kisebb közösségek, csoportok kultúrájának megfelelően változhat is. Ilyen közösségek lehetnek szervezett és spontán csoportok (munkaközösségek, baráti társaságok), hiszen a szervezeten

[11] Szitó Imre: Kommunikáció az iskolában, *Iskolapszichológiai füzetek*, 1987/7, 1–44.
[12] Gordon, Thomas: *A tanári hatékonyság fejlesztése. A T.E.T.-módszer,* Budapest, Gondolat, 1990.
[13] Bordieu, in Vincze Tamás: Attitűd és nyelvhasználat, *Új Pedagógiai Szemle,* 50, 2000/7–8, 40–47.
[14] Vincze: Attitűd és nyelvhasználat, 41.
[15] Sallai Éva – Medveczky Katalin – Kozmáné Kovásznai Mária – Ficsór Józsefné: *Professzionális tanári kommunikáció. Pedagógus-továbbképzési kézikönyv,* SuliNova Közoktatás-fejlesztési és Pedagógus-továbbképzési Kht., 2006, 11.

Studia_Caroliensa_2016.indd 355 2016.07.05. 11:29:39

belül a dolgozók különféle kapcsolatrendszereken belül jelennek meg. A különféle csoportokon belüli, a csoportok közötti kommunikációra nagy hatással lehet a vezető kommunikációja, az erre való tehetsége.[16]

Az intézményen belüli formális, nem spontán létrejövő kapcsolat például az a munkakapcsolat, csoportban zajló munka, amely az egyes osztályokban tanító pedagógusok aktuális, neveléssel, oktatással, valamint – a szakmai személyiség gondozásával összefüggésben – saját elakadásaikkal kapcsolatban felmerülő kérdések megbeszélésére jöhet létre. Ezeken a megbeszéléseken a professzionális kommunikáció „eredményesebbé teszi a pedagógiai beavatkozásokat, a tanulási folyamatok szervezését, a diákokkal való megfelelő kapcsolat kialakítását."[17] Az osztályban tanítók megbeszélésein kialakított professzionális kommunikáció egyes elemei elősegítik a bizalomteli légkör megteremtését és fenntartását, a Rogers nevével jellemzett hármasság: empátia, elfogadás és kongruencia segítheti a tartalmas kommunikáció létrejöttét.[18] Ennek a légkörnek a megteremtése nélkül – ahogyan az osztályteremben sem – nem valósulhat meg olyan stábmunka, melyben a pedagógus nyíltan beszélhet szakmai gondjairól, nehézségeiről, elakadásairól, és a megoldásokra koncentrálhat. A jó csoportkommunikáció segítségével feltárásra kerülhetnek a szándékok, vélemények, érzések, a különböző nézőpontok, és ezek nem vetülnek vissza az azokat kifejezésre juttató kollégákra. Különösen fontos ez azért is, mert a pedagógus szakmai énképe – tekintve, hogy a személyiségével dolgozik – sérülékeny, az informális szakmai kommunikáció kerülésének hátterében pedig a bizonytalan szakmai énkép állhat.[19] Lényeges szempont továbbá a csoporttitok megőrzése: előzetes és következetesen betartott megállapodás arról, hogy a megtárgyalt probléma bármely résztvevőjét mélyen, személyesen érintő részét a csoport tagjai a csoporton kívül sem egymással, sem másokkal nem beszélik meg. Fontos elem, hogy minden résztvevő megkapja a lehetőséget az interakciókba való bekapcsolódásra. Ha konfliktus alakult ki egy osztállyal, tanulócsoporttal, esetleg a kollégáknak egymással, legyenek, lehessenek nyitottak a pedagógusok annak megoldására, jellemezze a csoport magatartását a konszenzuskeresés. A konkrét probléma megtárgyalására létrejövő stábmegbeszéléseken célszerű követni a bevált sémát: helyzetfelmérés, célmeghatározás, kimeneti feladatok, konkrét tennivalók (akadályok feltérképezése és alternatívák kidolgozása), határidők kijelölése és felelősök

[16] Szivák Judit dr.: Kommunikáció az iskolában, in Golnhofer: *Az iskolák belső világa*.
[17] Sallai et al.: *Professzionális tanári kommunikáció*, 23.
[18] Rogers, Carl: *Valakivé válni. A személyiség születése,* Budapest, EDGE 2000, 2004.
[19] Gerevich József: Iskolai mentálhigiéné, in Gerevich József (szerk.): *Közösségi mentálhigiéné,* Budapest, Animula, 1997, 35–51.

Studia_Caroliensa_2016.indd 356 2016.07.05. 11:29:39

választása, valamint a következő ülés napjának kiválasztása.[20] A megbeszélések légkörét, működésének feltételeit tekintve tehát jó, ha követik a humanisztikus pszichológia alapelveit. Ugyanakkor korántsem biztos, hogy ugyanezek az alapelvek érvényesülnek a tanítás kontextusában is. Kérdés, hogy ugyanabban az intézményi kultúrában vajon a kétféle felfogás hogyan létezhet, egyáltalán létezhet-e egymás mellett.

Zavarok forrása lehet, ha a pedagógusok formális és nem formális szerepei nincsenek összhangban egymással. Míg az egyik a hivatalos viszonyulásokat rögzíti, a másik a hallgatólagos megegyezéseken alapul. A szerepek összhangjának hiánya súlyos zavarokhoz vezethet egy-egy iskola életében. Feltárásuk azért is szükséges, mert az a zavarok forrásának tisztázásához is hozzájárulhat.[21]

> „Az iskola, mint minden szervezet, szerepek rendszere, azaz 'normázott viselkedési minták' együttese, ami megkívánja és lehetővé teszi a szervezetbe kerülő személyek szervezeti viselkedését. Getzels és Thelen (1960) hívták fel a figyelmet arra, hogy a szervezeti viselkedés szerepszerűsége csak az egyik, az általános (nomotetikus) oldal. Szorosan kapcsolódik hozzá a másik, az egyedi (idiografikus) oldal, a szerepet betöltő személy a maga sajátos viselkedési diszpozícióival, szükségleteivel, értékeivel."[22]

Kommunikáció az oktatási folyamatban, a tanulás eredményessége és a tanári kommunikáció

A nevelési-oktatási célú tudásközvetítés kontextusa a vizsgálat szempontjából az osztályterem. Szitó Imre szerint, bár az osztálytermi kommunikáció folyamatai a más környezetben lejátszódó információcseréhez hasonlóak, funkciójukban és mintázataikban azonban eltérnek attól: az osztályteremben létrejött kommunikáció inkább az információnyújtást szolgálja.[23] Az alapvetően információt nyújtó kommunikáció is érzelmek folyamatos adás-vétele között zajlik az osztályokban. Az alábbi táblázatban a hagyományos nevelés és a differenciált nevelés közötti különbségeket láthatjuk, mely a tanár–diák kommunikációra is jelentős mértékben kihat.[24]

[20] Sallai et al.: *Professzionális tanári kommunikáció.*
[21] Csepeli György – Hegedüs T. András – Kozma Tamás: *Az oktatásügyi szervezetkutatás lehetőségei,* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976.
[22] Uo. 25.
[23] Szitó: Kommunikáció az iskolában.
[24] Perjés: *Kommunikáció az iskolában,* 1–2.

Studia_Caroliensa_2016.indd 357 2016.07.05. 11:29:39

Hagyományos nevelés	Differenciált nevelés
A tanulók közötti különbségek rejtettek, vagy akkor „kezelendőek”, ha problémát okoznak.	A tanítás tervezésének alapja a tanulók közötti különbségek feltárása.
Az értékelés jellemzően a tanulás végén történik.	Az értékelés folyamatos, diagnosztikus és a tanításnak a tanulói igényekhez való alkalmazkodását szolgálja.
Egy viszonylag egységes intelligenciafelfogás uralkodik.	Az intelligencia összetettségére való figyelem evidencia.
A kiválóság egyetlen definíciója érvényesül.	A kiválóság nagymértékben egy egyéni kezdőponthoz mért fejlődés alapján határozódik meg.
A tanulók érdeklődésének felkeltése rendszertelen, eseti.	A tanulóknak rendszeresen érdeklődésükhöz alkalmazkodó tanulási választások állnak a rendelkezésükre.
A tanítás igen kevés tanulási stílust vesz figyelembe.	A tanítás igen sok, különböző tanítási stílushoz alkalmazkodik.
Az egyszerre az egész osztállyal való frontális munka a domináns.	Változatos tanulásszervezési módok a jellemzőek.
A tanítást a szövegek és a tanterv feldolgozása irányítja.	A tanítást a tanulók érdeklődése, tanulási stílusa irányítja.
A tanulás célja a tények és a kontextustól elszakított készségek elsajátítása.	A tanulás célja a különböző készségek használata a legfontosabb fogalmak megértése céljából.
Az egy lehetséges megoldást felkínáló feladat a norma.	Több lehetséges megoldást felkínáló feladatok léteznek.
A tanítási idő beosztása viszonylag rugalmatlan.	A tanítási idő beosztása a tanulói igényekhez alkalmazkodva rugalmas.
Egyetlen szöveg használata a domináns.	Változatos szövegek használata a domináns.
A gondolatok és az események egyetlen interpretációja létezik.	A gondolatok és események több lehetséges interpretációjának feltárása létezik.
A tanár irányítja a tanuló viselkedését.	A tanár segíti a tanuló készségeinek fejlődését, hogy erősítse önbizalmát.
A tanár problémákat old meg.	A tanulók együttműködnek egymással és a tanárral a problémák megoldásában.
A tanár az egész osztályra érvényes osztályzási kritériumokat állapít meg.	A tanulók együttműködnek a tanárral az egész osztályra és az egyes tanulókra érvényes osztályzási kritériumok rögzítésében.
Az értékelés egyetlen vagy kevés módja használt.	Az értékelés igen sok módozata használt.

Studia_Caroliensa_2016.indd 358 2016.07.05. 11:29:39

A tananyag a hagyományos elképzelések szerint a tanár közvetítésével jut el a tanulóhoz. A differenciált nevelés, a tudásközvetítés lényeges eleme a tanulói közreműködésen alapuló, oda-vissza ható, horizontális kommunikáció, melyben a tanár–diák interakciók kölcsönösek, és azokat a hiteles metakommunikáció is erősíti. A tanárközpontú, a hagyományos tanulásszervezést előnyben részesítő nevelés azonban az alá- fölérendeltségi viszonyt részesíti előnyben, melyben kevés a lehetőség a diákok horizontális kommunikációjára, illetve a diákok részéről a tanár felé való visszajelzésekre. Ez együtt jár az erős tudáskontrollálással, és elsősorban a tanártól a diák felé irányuló aszimmetrikus kommunikációval.[25] Szabályozó mivoltában a pedagógus kommunikációja egyszersmind hasonlít a szervezeten belüli viselkedés helyzeteihez. A kommunikatív szabályozás a pedagógiai szituációban – a pedagógus modell-szerepe miatt – jelentős mértékű kongruenciát vár el a pedagógustól.[26]

A pedagógus kommunikációját meghatározza a nevelési-oktatási szándékok tudatos érvényesítésének célja is, mely akár eltérő is lehet a deklarált iskolai nevelési céloktól. Ha az iskola deklarált pedagógiai céljaiban gyermekközpontú, a lélekformálás érdekében fontosnak tartja például a művészeti nevelést is, ezért a képességek kibontakoztatására helyezi a hangsúlyt, és ehhez korszerű módszertant is rendel, gyakorlatában azonban a hagyományos nevelési módszereket és a tekintélyelvű pedagógusi kommunikációt, attitűdöt részesíti előnyben, nem jön létre koherencia a vállalt értékek és az azt hitelesítő tanári módszerek és magatartás között. Hasonló a helyzet, ha az intézményben tanító pedagógusok között sincs megegyezés ezen területek mentén. Az iskola által vállalt értékek és a pedagógiai kommunikáció ellentmondásossága esetén a nevelés hiteltelen lesz, nem tekinthető kongruensnek, modellértékűnek.

Az osztálytermi kommunikáció szintjei az interperszonális kommunikáció, csoportkommunikáció és az intraperszonális kommunikáció – ez utóbbiban nem jelenik meg kihangosított kommunikáció. A tanár–diák kommunikáció minősége jelentősen befolyásolja a pedagógus és a tanulók közötti interperszonális kapcsolatot is. A kommunikációs klíma elsősorban az elfogadó illetve az elutasító jelzőkkel írható le, mondja Szitó Imre.[27] A klíma minőségében megjelennek a kommunikációban részt vevő felek múltbeli, jelenlegi, örökletes vagy tanult tapasztalatai is. A kommunikáció ugyanakkor nem csak a gondolatok cseréje, hanem az érzelmek közvetítése is, ugyanakkor az információ dekódolása függ a befogadó személy kognitív sémáitól is. „A merev sémák jelentésszelektivitást

[25] Perjés: *Kommunikáció az iskolában,* 1–15.

[26] Buda Béla: *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei,* Budapest, Animula Kiadó, 1986.

[27] Szitó: Kommunikáció az iskolában.

Studia_Caroliensa_2016.indd 359 2016.07.05. 11:29:39

gyakorolnak már az észlelés szintjén az információ befogadására, sőt, torzíthatják is az észlelést, és hozzájárulhatnak, hogy a befogadó az üzenetet csak egyféleképpen vagy tévesen értelmezze".[28]

Az interperszonális kommunikáció nem csak verbális elemekben érthető tetten. Szitó révén Check egy korábban zajlott vizsgálatát idézzük, melyben azt igyekeztek a kutatók feltárni, hogy a diákok milyen jellemzők alapján különböztetik meg a hatékony tanárokat a nem hatékony tanároktól. A vizsgálatban 747 főiskolai hallgató, 104 érettségiző diák és 93 fő 8. osztályos tanuló vett részt. A hatékony tanári kommunikációra vonatkozó eredmények a következőket tükrözték. A megjelenés vonatkozásában a tanár jólöltözöttségét a diákok jelentős mértékben igényelték, az különösen a nők esetében érvényesült. Kedvezőbbnek ítélték, ha előadás közben a tanár helyváltoztató mozgásokat végez. Az oktatási kommunikáció kérdésében kiderült, hogy a diákok a csak előadásra építő módszert kevésbé kedvelik. Alacsonyabb életkorban például a vita sokkal kedveltebb. Előadás esetén a strukturált, vázlattal kísért előadás népszerűbb, azaz elvárják a diákok, hogy a tanár ismertesse előadásának főbb pontjait, és szerencsésebb a strukturált, mint a dagályos előadás. A tanárok megítélésének főbb szempontjai továbbá a következők: kommunikáljon a diákokkal: velük beszéljen, ne csak hozzájuk. Legyenek értékes, naprakész információi, legyen képes a tanulók szintjén kommunikálni, tudjon példákat mondani a fogalmak szemléltetésére. Érzékelje, hogy hol tartanak a diákok a tanulási folyamatban. Előnyben részesül az az oktató, aki hatékonyan képes alkalmazni a humort, a viccet, és szellemes megjegyzései vannak. A kapcsolati, emocionális vonatkozásban vonzó, hogy a hatékony tanárok a kötelező csoportos oktatáson kívül is adnak segítséget. Barátságosan közelednek tanítványaikhoz, és őszintén érdeklődnek iránt ku, továbbá lelkesednek a tanítás és a tanítványok iránt. A tanulókat egyénekként kezelik, nem pedig unalmas emberek csoportjaként. Kapcsolataik alakításában érződik, hogy nem felejtették el, hogy valaha tanulók voltak ők is. Megalapozott ismereteik vannak, és képesek erről beszélni is.

A nem hatékony tanárok jellemzőit feltáró kérdésekre adott válaszok a következők voltak. Megjelenésükre az ápolatlanság jellemző, testtartásuk, megnyilatkozásaik hányavetiek, néha bizarr megjegyzéseket tesznek. Oktatási kommunikációjuk unalmas és monoton, hosszú szüneteket tartanak a beszédben, ismétlődő szavakat használnak, amikor nem tudják a gondolataikat folytatni. A diákok feltételezése szerint ilyenkor vagy gondolkodnak, vagy zavarban vannak. Nem naprakészek az információik, gondolataik összerendezetlenek és elvontak. A kapcsolati és emocionális vonások területén nem kedvelik a diákok,

[28] Uo. 4.

Studia_Caroliensa_2016.indd 360 2016.07.05. 11:29:39

ha a tanárnak nincs humorérzéke, nem tud lelkesedni, cinikus megjegyzéseket tesz és nevetségessé tesz másokat. Nem kedvelik a diákok továbbá a profán megjegyzéseket, a kétértelmű történeteket és a szex témájú humort. Negatív megítélés alá esik, ha a tanár érzéketlen a diákok szükségletei iránt. A vizsgálat eredményei szerint a tanár külső megjelenése, felkészültsége, az érzelmi üzeneteket közvetítő verbális, kommunikációs elemek fontosak a diákok számára, és meghatározzák a tanár sikerességét.[29]

A tanári elvárások osztálytermi kommunikálásának módjáról Cooper vizsgálatát idézi Szitó. Eszerint négy fő szempont köré csoportosítható az elvárások kommunikálásának módja:

1. Milyen emocionális klímát teremt a tanár;
2. Milyen feladatokat ad a tanulóknak;
3. Mennyiben támogatja a tanulók válaszadását;
4. Milyen visszajelzést ad az elhangzott válaszra.

Azokat a diákokat, akikkel szemben alacsonyabb elvárásokkal vannak a tanárok, általában távolabbra ültetik a tanári asztaltól, kevesebb szemkontaktust teremtenek velük, ritkábban dicsérik meg őket. Kevesebbet mosolyognak rájuk, kevesebb odafordulást tanúsítanak feléjük, verbális kommunikáció esetén a válaszra rövidebb ideig várnak, kerülik az ilyen tanulókkal a nyilvános megmozdulásokat, mert az osztály figyelmét addig nem tudják fenntartani.[30] A tényleges hatást ugyanakkor az elvárások mentén kialakult interakciók hozzák létre. A negatív mintázatot mutató interakciók összefüggésben lehetnek a tanári elvárásokkal is, ez autokratikus pedagógusi kommunikációt sejtet. Kérdés, hogy ez a fajta kommunikáció megoldhatja-e a hatás–ellenhatás következtében kialakuló kommunikációs mintázatot.[31] Az elbátortalanítás nyelvezete is gyakran megjelenik az alacsony elvárásokkal kezelt tanulókkal szemben. Az ilyen típusú kommunikáció jellegzetességei a hibáztatás, a vádolás, a vallató kérdezés, a bűntudatkeltés, az utasítás és a tanácsadás.[32] A túlságosan direkt tanári beavatkozás emellett gyakran vált ki ellenállást a tanulókból a nevelő személyével, módszereivel, vagy mindkettővel szemben. Lényegesek a diákok számára az elfogadás és az el nem fogadás verbális és nonverbális jelzései is.

[29] Uo.
[30] Uo.
[31] Szitó Imre – Katona Nóra: A tanári kommunikáció hatása a tanulók viselkedésére, *Pedagógiai Szemle*, 36, 1986/11, 1059–1069.
[32] Gordon: *A tanári hatékonyság fejlesztése*.

Studia_Caroliensa_2016.indd 361 2016.07.05. 11:29:39

• Simon Gabriella •

A TANÁRI KOMMUNIKÁCIÓ EGYENSÚLYA

A különböző pedagógiai helyzetek különböző kommunikációs teljesítményeket várnak el a pedagógusoktól nyelvi és nem verbális szinten is. Fontos, hogy a pedagógus azt is megértse, ha a tanulók szabályszegő viselkedése a kapcsolat határait kutatja, és az énfejlődés szempontjából fontos epizód. Ez különösen a kamaszkorban, a megnövekedett verbalizációs képességek révén tapasztalható. A nevelés kommunikációtanának fejlesztését javasolja ezért Buda Béla.[33]

A Pygmalion-effektussal kapcsolatban, problematikus osztályokban tanító tanárok verbális és nem verbális kommunikációját megfigyelve Szitó és Katona arról számoltak be, hogy ezekben az osztályokban tanító pedagógusok részéről negatív hangsúlyú interakciós minták voltak érzékelhetőek, a tanárok autokratikusabb, tekintélyelvűbb viselkedést mutattak. Ez részben annak is volt köszönhető, hogy a tananyag átadása nehezített körülmények között zajlott. Megfigyelésük szerint a szaktanárok ezekben az osztályokban lényegesen negatívabb hangsúlyú reakciókat adtak a kevésbé adaptív tanulók felé, mint az osztályfőnökök, akik helyzete több lehetőséget nyújt a tanulók befolyásolására, a velük való kapcsolatok tartására. A kutatók szaktanárokkal folytatott beszélgetései során kiderült, hogy a szaktanárok büntetésként, háttérbe szorításként élték meg a tanítást ezekben az osztályokban, ezért csökkent a motivációjuk, a lelkesedésük a tanítás iránt. Ez mutatkozott meg a diákokkal való interakciójuk minőségében is. „Figyelembe kell vennünk, mit vár el önmagával szemben a tanár, mennyire lehet sikeres ebben a helyzetben,"[34] ajánlják a kutatók, megállapítva azt is, hogy az ezekben az osztályokban tanító tanároknak valamivel magasabb ambícióra van szükségük a kevésbé adaptív tanulókkal való interakciók fenntartásához.

A háttérbe szorítottság érzésének csökkentése, a tanári védekező magatartás szűkítése érdekében a visszajelzések mellett a támogató szakmai megbeszélések különösen fontosak lehetnek, hiszen a rendszeres, stábszerű információcsere csökkenthetné a pedagógusoknál az elszigeteltség érzését a hasonló helyzetekben. A nevelési nehézségek megosztásában, az osztálytermi gyakorlat minőségének javításában a pedagógusok támogatást nyújthatnának egymásnak.[35] Fontos azonban újra hangsúlyozni az elfogadó légkört, amelyben a pedagógus bizalommal tárhatja fel kollégái előtt az osztály(ok)ban tapasztalt nehézségeit. Ehhez hatékony segítséget nyújthat a megbeszélés előtt zajló, előzetes egyéni

[33] Buda: *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*.
[34] Szitó–Katona: A tanári kommunikáció hatása a tanulók viselkedésére, 1067.
[35] Uo.

Studia_Caroliensa_2016.indd 362 2016.07.05. 11:29:39

kikérdezés is, melynek alapja szintén az elfogadás, feltétele a hitelesség, a bizalomteli légkör és a titoktartás.

A zavarokat az iskolai kommunikáció is tükrözi. Ha jelentős az eltérés a különböző szinteken zajló tanári kommunikáció között (osztályterem, stáb, vezető jelenlétében zajló kommunikáció), nem csak a tanári hitelesség csorbul, hanem az kihatással lehet az iskola pedagógiai munkájának egészére is.

> „Az iskola mint szervezet az események szabályszerűen ismétlődő formáit, 'mintáit' jelenti… ezeket a mintákat az összhang, a kiegyensúlyozottság, a 'jó folytatás', a szerves illeszkedés jellemzi mind ismereti, mind érzelmi vonatkozásban. Ha az egyensúly a mintán belül vagy a minták között felborul, az kínos érzést szül, és arra ösztönöz, hogy az egyensúlyt helyreállítsuk. Az ellentmondásmentes összefüggés, és a hasonlóság keresésének elve a személyközi kapcsolatokra is kiterjed."[36]

PROBLÉMAFELVETÉS, A VIZSGÁLAT CÉLJAI

A konkrét probléma: az adott iskola egyik osztályában nem eredményes a tanítás-tanulás folyamata. A kialakult helyzet kezelésére az osztályban tanító pedagógusok közös megbeszélést kezdeményeztek. A kialakult nevelési-oktatási helyzet körüljárásában, a lehetséges okok feltárásában kért mentálhigiénikusi szerepemből segítséget a passzív, nyílt megfigyelői státusz lehetővé tételével az osztályfőnök-igazgató.

A résztvevői megfigyeléssel, mentálhigiénés segítő szakember szerepben zajló munka ezért egy konkrét nevelési-oktatási probléma lehetséges okainak feltárására és az ezek megoldását célzó javaslatok kidolgozására létrejött, az érintett osztályban tanító pedagógusokkal folytatott iskolai megbeszéléssel indult. A strukturálatlan kívülállói megfigyelés közben, a feltáró munka „melléktermékeként" körvonalazódott egyre világosabban a jelen kutatás célja: az érintett pedagógusok kommunikációjának passzív megfigyelése tudniillik nem várt tapasztalatokat hozott. Ezért, a feltáró munka folytatásaként, az eredeti megállapodás kiegészítésével, az osztályban tanítók tanácskozását a diákokkal folytatott csoportos megbeszélés, majd a tanárok egyéni kikérdezése követte – már aktív résztvevői státuszban. A megfigyelés célja fokozatosan fókuszálódott a pedagógusok kommunikációja megfigyelésének témája, a pedagógusi kommunikáció mint az aktuális nevelési-oktatási probléma egyik lehetséges okának irányába.

[36] Csepeli et al.: *Az oktatásügyi szervezetkutatás lehetőségei,* 27.

Studia_Caroliensa_2016.indd 363 2016.07.05. 11:29:39

A kutató és a kutatás tárgyának kapcsolata, a feltárandó probléma így egy folyamat során, folyamatosan artikulálódott, melyet a kvalitatív kutatási módszer nem vet el,[37] tudniillik, ennek elmélete szerint, a kutató és a kutatás tárgyának változása a kutató részéről az újabb és újabb problémaszituációba illeszkedés szükségességét feltételezi.[38]

A cél végül a tanulási helyzetben keletkezett probléma feltárásának elősegítése érdekében, az adott osztályban tanító pedagógusok kommunikációjának megfigyelése, illetve az arról való visszajelzések rögzítése lett különböző pedagógiai kommunikációs helyzetekben. Feltételezésként fogalmazódott meg, hogy:

– a tanárok stábmegbeszélésen zajló kommunikációjára hathat a munkahelyi közösségben vélt elfogadottságuk szubjektív érzése;
– a tanárok osztálytermi helyzetben zajló kommunikációjára hathat a munkahelyi közösségben vélt elfogadottságuk szubjektív érzése;
– az aszimmetrikus kapcsolatot feltételező tanár–diák-viszony negatív, elbátortalanító elemei – az elbátortalanítás nyelvezete[39] – megjelenhet a tanárok egymás közötti kommunikációjában is;
– az elbátortalanítás nyelvezetének[40] alkalmazása tanár–tanár kommunikációban összefüggésben lehet a pedagógusok intézményen belül elfoglalt helyének, szerepének, az elfogadottságuk mértékének szubjektív megítélésével;
– a tanulás eredményessége összefügghet az elbátortalanítás nyelvezetének tanárok általi alkalmazásával a tanár–diák-viszonyban.

MEGFIGYELÉSI SZEMPONTOK, A MINTA

A megfigyelés és a kikérdezés terepe az iskola tanári szobája, az osztályterem, illetve az egyéni kikérdezéshez egy elkülönített helyiség voltak. Az adatokat megfigyelési napló rögzítette. A megfigyelői státuszt, a megfigyelést, illetve a kikérdezést a minél kevésbé „értelmezésterheltté" tevés szándéka jellemezte.[41] Az érvényesség – eredetileg klasszikusan pozitivista – szempontja az adatok tekintetében az ugyanazon problémára vonatkozó adatok több forrásból való

[37] Sántha Kálmán: A kvalitatív metodológiai követelmények problémái, *Iskolakultúra*, 2007/6–7, 168–177.
[38] Sántha Kálmán: *Bevezetés a kvalitatív pedagógiai kutatás módszertanába,* Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, 2009.
[39] Szitó: Kommunikáció az iskolában.
[40] Gordon: *A tanári hatékonyság fejlesztése*.
[41] Uo.

Studia_Caroliensa_2016.indd 364 2016.07.05. 11:29:39

begyűjtése révén, a trianguláció eljárása szerint valósult meg.[42] A kutatói hang, a szubjektivitás ellenőrzése folyamatos önreflexiók révén zajlott.[43] A passzív résztvevői megfigyelés során kialakult, majd a kikérdezés strukturálásához is figyelembe vett szempontrendszer az alábbi volt.

A tanári kommunikáció sajátosságai formalizált helyzetben:
Nyelvhasználat, a szakkifejezések használata
A tartalom formalizáltsága
Kommunikáció és hatalmi helyzet
A kommunikáció és a csoportban elfoglalt vélt helyzet

A tanári kommunikáció sajátosságai az osztályteremben:
A tanulás eredményessége és a tanári kommunikáció

A tanári kommunikáció egyéni kikérdezés alkalmával bizalmi helyzetben:
Kommunikáció és a csoportban elfoglalt helyzet

A minta, akikre a megfigyelés irányult, adott volt: az osztályt tanító tanárok (8 fő), illetve a nyolcadikos osztályban tanuló diákok csoportja (19 fő). Az iskola fővárosi, nyolcosztályos közoktatási intézmény, általános iskola. Személyes változók: 1 férfi tanár, 7 női tanár (ebből 1 igazgató, osztályfőnök). A vizsgálat elvégzése két hetet vett igénybe, az adatok feldolgozása további két hét alatt történt meg.

Az eredmények feltárásakor figyelembe vettem, hogy minden eredmény beavatkozást jelenthet az ott dolgozók, tanulók életébe,[44] ezért ezek közléséhez a kritikus–barát-módszert[45] választottam. A közreműködők védelme érdekében az azonosításra alkalmas adataikat ehelyütt nem közlöm.

MÓDSZEREK

Az osztályban tanító tanárokkal a tanítás eredménytelensége okán zajlott problémafeltáró megbeszélés során passzív, nyílt résztvevői megfigyelés zajlott, ezt

[42] Sántha Kálmán: A kvalitatív metodológiai követelmények problémái.
[43] Sántha: *Bevezetés a kvalitatív pedagógiai kutatás módszertanába*.
[44] Uo.
[45] Simon Gabriella: A kritikus–barát-módszer. A kritika művészete, *Pedagógusképzés,* 38, 2011/1, 47–64.

Studia_Caroliensa_2016.indd 365 2016.07.05. 11:29:39

követte a kikérdezés. A kikérdezések a diákok bevonásával csoportmunka során, majd az osztályban tanító kollégákkal egyénileg történtek.

A kvalitatív kutatásmetodológia módszereivel, kisméretű populáción végzett megfigyelés[46] – azonos osztályban tanító tanárok és diákok – betekintést enged az osztályban tanítók tanári kommunikációjának változásaiba a különböző iskolai helyzetekben. A megfigyelési helyzetek: formalizált stábmegbeszélés, illetve két alkalommal osztályszintű megbeszélés a diákokkal, valamint a pedagógusokkal folytatott egyéni kikérdezések, bizalmi helyzetben. A folyamatot a megfigyelést követően a mentálhigiénikus résztvevői jelenléte révén biztosított dinamizmus, interakció is előrelendítette.[47]

Eszközei:

1. az osztályban kialakult helyzet értékelése, elemzése a pedagógusok részéről – a formalizált stábmegbeszélésen, passzív, nyílt megfigyelői státuszban készült jegyzőkönyv;
2. az osztályban kialakult helyzet étékelése a diákok részéről – strukturált csoportos kikérdezés jegyzőkönyvének felhasználásával, aktív résztvevői státuszban;
3. a kvalitatív feldolgozó módszerek alkalmazása – tanárok kikérdezése egyéni beszélgetések alapján. Az összes tanító tanárral készült, személyes elbeszélő, illetve kikérdezéses megbeszélések jegyzőkönyvben kerültek rögzítésre. A megbeszélés módszere szintén a reflektivitást támogató kritikus–barát-módszer[48] volt, egyelőre a feltárás igényével.

A megfigyelés és a megbeszélés több alkalommal, többféle részvétellel megvalósított módszere egyszerre tette lehetővé a nem résztvevői megfigyelést és a folyamatokban való részvételt is. Jellemzője a szenzitív, befogadó megfigyelés volt, melyben feljegyzésre kerül minden, az érdeklődést felkeltő mozzanat. Az értelmezés ezért egy későbbi szakaszban zajlik, és ennek alapját a megfigyelt jelenségekről készült feljegyzések képezik.[49] A megfigyelésekről készült jegyzőkönyv a kommunikáció elsősorban szóbeli, illetve viselkedéses megnyilvánuláson alapuló jellegzetességeinek feljegyzéseit tartalmazta. A megjelent adathalmaz sű-

[46] Szokolszky Ágnes: *Kutatómunka a pszichológiában*, Budapest, Osiris Kiadó, 2004.
[47] Sántha: *Bevezetés a kvalitatív pedagógiai kutatás módszertanába*.
[48] Simon: A kritikus barát módszer.
[49] Suplicz Sándor: A szerepszemélyiség fejlesztése – szenzitív(mikro)tanítás-elemzés, in Tóth Péter – Duchon Jenő (szerk.): *Empirikus kutatások a szakképzésben és a szakmai tanárképzésben*, Budapest, Trefort Ágoston Szakmai Tanárképzési Konferencia Tanulmánykötet, 2011, 146–149.

Studia_Caroliensa_2016.indd 366 2016.07.05. 11:29:40

rített, benne a lényeg került kiemelésre. A megfigyelési szempontok szerint elvégzett kategorizálás nem a klasszikusan szilárd vonatkoztatási keretrendszer alapján történt. A kvalitatív vizsgálat környezet- és szituációfüggő karaktere, illetve a szenzitív megfigyelés ezt nem tette sem lehetővé, sem szükségessé.[50] A „puha" adathalmaz létrejötte lehetőséget adott a mélyre ható elemzéshez, és nyitottságot biztosított a váratlan felismerésekkel szemben is,[51] a résztvevői megfigyelés a kvantitatív vizsgálatok „külső nézete" helyett a kvalitatív módszerre jellemző „belülről való nézet" működött.[52]

A *kikérdezés* szó ezúttal a humanisztikus megközelítésre inkább jellemző *megbeszélés* értelemben jelenik meg. A kvalitatív kutatási stratégia szellemében a következtetések narratív leírások és értelmezések, és jellemzően kontextusba ágyazottak.[53]

A KUTATÁS LEBONYOLÍTÁSA

Az osztályban tanító tanárokkal novemberben, hétfői, értekezleti napon került sor a stábmegbeszélésre, abban a továbbtanulás szempontjából jelentős időszakban, amikor a középiskolák megküldik az általános iskolák nyolcadik osztályai számára készült tájékoztató anyagaikat, a magatartás és a szorgalom érdemjegyek negyedéves értékelése pedig már éppen befejeződött. Ez a helyzet különösen azért izgalmas, mert a magatartás és a szorgalom értékelése, illetve a tanulás eredményességének érdemjegyekben kifejezett értékei befolyásolhatják, befolyásolják a diákok továbbtanulási esélyeit. A stábmegbeszélésre a tanári szobában került sor.

A diákokkal való beszélgetés egy osztályfőnöki óra keretében, illetve további egy alkalommal egy hatodik óra keretében, még ugyanazon a héten zajlott le, egy-egy osztályteremben.

Az osztályban tanító tanárokkal az egyéni kikérdezéses megbeszélés előre egyeztetett időpontokban történt, egy erre elkülönített iskolai fogadószobában. A beszélgetésekre a kollégák lukas óráiban, illetve kora délután került sor.

A formalizált stábmegbeszélés alkalmával, a kikérdezéses vizsgálatnál az osztályteremben, valamint a tanárok kikérdezésénél készült jegyzőkönyv mellett a bizalmi helyzet fenntartásának szándéka szólt: a kutatás gyakorlati célokat is

[50] Sántha: *Bevezetés a kvalitatív pedagógiai kutatás módszertanába*.
[51] Uo.
[52] Uo.
[53] Szokolszky: *Kutatómunka a pszichológiában*.

Studia_Caroliensa_2016.indd 367 2016.07.05. 11:29:40

szolgált, és a bizalmi helyzet megteremtése – egyelőre – nem tette lehetővé hangfelvétel készítését.

A MEGFIGYELÉSEK BEMUTATÁSA

A tanári kommunikáció sajátosságai formalizált helyzetben

Nyelvhasználat, a szakkifejezések használata

A nyelvhasználat a stábmegbeszélésen nem mutatott eltérést a hétköznapi kommunikációtól. A pedagógiával, nevelő munkával kapcsolatos szakkifejezések nem jelentek meg számottevő mennyiségben. Néhány esetben használtak a tanárok szakkifejezéseket (pl. magatartás-változás, stressztűrés, monotóniatűrés, motiváció, magatartászavar). Az iskolában egyébként érzékelhetően nem jellemző a szakkifejezések használata a kollégák közötti informális vagy formális megbeszélések (pl. tantestületi értekezlet, munkaközösségi értekezletek, tanmenet összeállítás, szakmai napok) alkalmával sem, ettől eltérés nem mutatkozott.

A tartalom formalizáltsága

A tanári karban egyébként jelen lévő, alapvetően közvetlen, baráti hangvételnél érezhetően távolságtartóbb, kimértebb stílus volt tapasztalható a megbeszélésen. A hozzászólások nem érkeztek spontán, bár a kollégák a tanácskozás szükségességében egyetértettek. Ezek elmaradásával a megbeszélés vezetőjének (igazgató, egyben osztályfőnök) meg kellett állapítania egy sorrendet, amely szerint a kollégák – egymás után kötelezően – hozzászólnak a témához. A folyamatos kommunikáció csak később indult meg. A tartalmi hozzászólások, konkrét elemzés, feltárás, javaslattétel, megállapodások helyett a megbeszélés az ún. „ventillálás" szintjén zajlott: a tanárok a tanulási helyzettel kapcsolatos negatív érzelmeinek, feszültségeinek szóbeli kifejezése dominált. Két alkalommal, a nézetek szintjén hangzott el megszólalás arról, hogy a kollégák általánosságban mit tartanak a tanár–diák-viszonyról, a tanár és a diák szerepéről, „dolgáról" az iskolában. Mindez nagyon visszafogott modorban, általánosságokban, normákat megfogalmazó tartalommal történt. Valódi, konstruktív párbeszédek nem alakultak ki, a kollégák nem reflektáltak sem egymás szavaira, sem a saját működésükre, illetve a tanulókkal kapcsolatos problémák az egyes „esetek" szintjén, a helyzet illusztrálásaképpen jelentek meg.

A megbeszélés az osztályban tapasztalt jelenségek megosztásának szintjén maradt: fokozatosan vált formalizált helyzetben zajló, nem strukturált beszél-

Studia_Caroliensa_2016.indd 368 2016.07.05. 11:29:40

getéssé. Egy alkalommal előfordult, hogy családokról szóló információkat osztottak meg egymással a stábmegbeszélés résztvevői. Ezt azzal magyarázták, hogy az esetek hátterének jobb megértéséhez szükséges többletinformációt hordoznak, a megosztás elősegítheti a magatartás okainak feltárását. Azonban a hangnem, az informális stílus ehhez nem illeszkedett, ellentétes információt közölt.

A tartalmat tekintve nem történt meg – az egyébként az ülés igényeként felmerült – a szakszerű problémafeltárás, a helyzet jobb megértéséhez szükséges helyzetfelmérés, célmeghatározás, a kimeneti feladatok, konkrét tennivalók: akadályok feltérképezése és alternatívák kidolgozása, a határidők kijelölése és a felelősök választása, valamint a következő ülés kitűzésének lehetséges protokollja. Elmaradtak az önreflektív szakmai megnyilvánulások is.

A megbeszélés – pedagógiai szempontból – nem bizonyult konstruktívnak, a felgyülemlett érzelmi feszültségek levezetése dominált.

Kommunikáció és hatalmi helyzet

A stábmegbeszélést az igazgató, az osztály osztályfőnöke hívta össze. A konstruktív hozzászólások elmaradásának egyik oka az lehetett, hogy az igazgató személyes, hitvallásnak is értelmezhető bevezetővel indította a megbeszélést. Elismerte a probléma létezését, azonban emellé odahelyezte személyes elfogultságát a gyerekek irányába. A kollégák empátiáját hívta segítségül az osztály nehézségének átérzésében: frissen kinevezett igazgatóként ugyanis már nem tud elegendő figyelmet szentelni nekik. A jelzett problémák kifejezésre juttatása, azok konkretizálása, a jelzést adó kollégák megszólalása ebben az elvárásként is értelmezhető érzelmi helyzetben nehezebbé válhatott. A dominancia így látensen jelentkezett: az intézményvezető pozitív érzelmi odafordulása, kiállása, bármennyire elfogadó is, a megbeszélést, a szakmai távolságtartást megnehezítette. Ennek következtében fordulhatott elő, hogy a hozzászólások lassan érkeztek, az esetleg negatív vélemények felvállalása problematikussá válhatott. A megszólalásokban összességében az érzelmi tartalom dominált.

Utólag rátekintve a helyzetre, az a feltételezésem alakult ki, hogy így problematikus lehetett kellő távolságtartással, szakmai problémaként kezelni az osztály és a tanulás, valamint a speciális helyzet viszonyát. Gondot jelenthetett különválasztani a szakmai problémát és az igazgató részéről megfogalmazott érzelmeket az ülés közvetlen okától.

Studia_Caroliensa_2016.indd 369 2016.07.05. 11:29:40

A kommunikáció és a csoportban elfoglalt vélt helyzet

Azok a kollégák, akik a probléma felvetését szorgalmazták, a megbeszélésen háttérbe vonultak. Néhányan többször, fesztelenebbül szólaltak meg, ők vállalták az igazgatóétól akár el is térő véleményüket. Szakmai problémát nem neveztek meg, helyette általánosságban, normaképző módon beszéltek a pedagógus szerepéről, a diák elvárható magatartásáról, hozzáállásáról. A családokat érintő bizalmas, és ebben a formában nem feltétlenül előrevivő információk megosztása is tőlük származott.

A tanári kommunikáció sajátosságai az osztályteremben

A diákokkal folytatott strukturált csoportos kikérdezés a tanulók véleményének meghallgatását, attitűdjeik, élményeik kifejtését célozta. A kérdések megfogalmazásában, a légkör megteremtésében motiváló elem volt az a törekvésem is, hogy alkalom nyíljék a határok tartása a korrekt fogalmazás, a tárgyilagosság gyakorlására, azaz megtartható legyen a tanárokkal vagy másokkal kapcsolatos elfogadható hangnem. Fontos szempont volt, hogy a diákok ne érezzenek sem támogatást, sem ellenségességet a helyzetben, és a válaszok nyelvi megformálását is eszerint tudják alakítani. A megbeszélés alkalmával nagy figyelmet igényelt az indulatok kezelése, a beszélgetés mederben tartása, a megfelelő hangnem kialakítása és következetes megőrzése. Nehéznek bizonyult az egyensúly megteremtése a negatívumok említése és az elismerésre méltó tanári megnyilvánulások kifejezésre juttatása között.

A diákok észrevételeinek megalapozottsága ehelyütt nem került elbírálásra, a cél a problémák artikulálása, a feltárás és a megfelelő hangnem tartása, a tartalom objektívabb mederbe terelése volt.

A tanulás eredményessége és a tanári kommunikáció

Figyelembe véve az életkori sajátosságokat (kritikus szellem, a helyzetek kiélezésére való hajlam, az identitáskeresés folyamata, szubjektivitás, az igazságossághoz való kifinomult viszony, az önelemzés hiánya), illetve a felfokozott hangulatot, a csoport tagjainak egymásra hatását, valamint az intézmény működése rendjének hiányos ismeretét is, szembetűnő volt, hogy a tanári kommunikáció a diákok perspektívájából különös fénytörésben látszik, és a kikérdezés alkalmával megjelentek visszatérő tartalmi elemek is.

Studia_Caroliensa_2016.indd 370 2016.07.05. 11:29:40

A diákok kikérdezése során az derült ki, hogy a kommunikáció számos elemében tetten érhető negatív tanári attitűd, az elbátortalanítás nyelvezete (nevek elfelejtése, ingerültség, személyeskedés, aszimmetrikus kapcsolattartás, egyirányú tanári kommunikáció, a visszajelzések fogadásának nehézkessége, érzékenykedés), a hangnem, a mimika, a gesztusok, a szemkontaktus elkerülése (negligálás) érzékelhető szerepet játszik a tanulás eredményességében, jelen esetben az eredménytelenségében, a tanulók negatív hozzáállásának kialakulásában vagy fenntartásában. A közléssorompók, az el nem fogadás nyelve (parancsolgatás, figyelmeztetés, moralizálás, rábeszélés, ítélkezés, kritizálás) megjelenése is említésre került. Az asszertív kommunikáció példái közül kevés jelent meg. Az is érzékelhető volt, hogy a tanulók megértették: osztályfőnökük igazgatóvá választásával a többi tanárnak ő így egyben a főnöke is lett. Ezt magukra nézve is egyfajta hatalmi helyzetként érzékelték.

A tanári kommunikáció egyéni kikérdezés alkalmával, bizalmi helyzetben

Az egyéni megbeszélésekhez a kollégák bizalmát nehéz volt megnyerni. A kollégák 8 fős csoportjának egy része (3 fő) arról számolt be, hogy nem érzi magát elfogadottnak a tanári karban. A kollégák között zajló kommunikáció során az a meggyőződésük alakult ki, hogy nevelési kérdésekben a többi tanár nem áll ki mellettük. Meglátásuk szerint a negatív attitűdöt a kollégákon keresztül a diákok is érzékelik, és emiatt alakulhatott ki az a helyzet, hogy a diákok ellenállnak tanórai törekvéseiknek. Kommunikációjukban a bizonytalanság, visszafogottság, érzelmeikben a bizalomhiány, megbántottság, magatartásukban elfogódottság volt tetten érhető.

A tanárok közül néhányan kifejezték, hogy nem látják értelmét a kikérdezésnek (3 fő). Nem értékelték a helyzetet olyan súlyosnak, hogy az ekkora figyelmet érdemeljen. A meglévő problémák megoldására önálló utakat, saját, osztálytermi megoldásokat kívántak alkalmazni, és ezt javaslatként másoknak is ajánlanák. Magabiztos viselkedésük az egyéni beszélgetést megelőző stábülés alkalmával is érzékelhető volt.

A kollégák egy része (2 fő) konstruktívan vett részt az egyéni beszélgetésben, egyikük a kezdeményező igazgató volt. Pedagógusi szerepükben, pedagógus identitásukban biztosan működtek együtt, a lehetséges megoldások közös kimunkálásában együttműködési szándékukat kinyilvánították.

A tanárok kommunikációjában – a magabiztosabban viselkedő és a magukat nem elfogadottnak érző kollégák részéről is – általánosan jellemző volt a hárítás, a hibáztatás. Önreflexiók megfogalmazására szinte alig került sor. A megfigyelés szerint a tanári kommunikáció a csoportmunka és a kikérdezés alkalmával is

Studia_Caroliensa_2016.indd 371 2016.07.05. 11:29:40

túlnyomóan érzelemvezérelt volt, és ez a helyzet egyelőre nem tette lehetővé a konstruktív továbblépést. Adatgyűjtésre, a probléma fókuszálására és a további lépések megfogalmazására azonban elegendőnek bizonyult.

Kommunikáció és a csoportban elfoglalt vélt helyzet

A felmerült problémával kapcsolatban a tanárok jelentős részénél: nyolc főből hatnál a jelent meg hárítás. Míg a stábmegbeszélésen a problémák, a diákok magatartásának, hozzáállásának hangsúlyozása volt jellemző tartalmi mozzanat, az egyéni beszélgetések alkalmával az önmagukra vonatkoztatás dominált. A magukat el nem fogadottnak érző kollégák támogatást vártak a pedagógus közösségtől, a magabiztosan viselkedő tanárok az egyéni megoldásokat preferálták. A tanárok a tanulókkal kapcsolatos értékítéleteiket elsősorban az iskola által elvárt szempontokat figyelembe véve alkották meg. Ezek az odafigyelés az órákon, a szorgalom, a jó magatartás, illetve ezek ellentétei, esetleg hiánya voltak.

A MEGFIGYELÉSEK ÖSSZEGZÉSE

A kutatás célja egy adott osztályban tanító pedagógusok kommunikációjának megfigyelése, az arról való visszajelzések rögzítése volt különböző pedagógiai kommunikációs helyzetekben, a hozzájárulás szándékával egy oktatási-nevelési probléma okainak feltárásához.

Az eredmények nem kiterjeszthetőek általában a pedagógusok kommunikációjára: erre a csoportra, intézményre érvényesek, a kvalitatív vizsgálatok reprezentativitását így ez a megfigyelés nem biztosítja. A feltételezések az alábbiak szerint igazolódtak:

1. A tanárok stábmegbeszélésen zajló kommunikációjára hatott a munkahelyi közösségben vélt elfogadottságuk szubjektív érzése. A formalizált megbeszélés a kollégák egyetértésével, a tapasztalt probléma artikulálásának és a megoldások keresésének szándékával jött létre. A megbeszélés alatti kommunikációban egyfelől magabiztosság, illetve egy csoportban bizonytalanság volt érzékelhető, attól függően, hogy a tanárok elfogadottnak vagy nem elfogadottnak érezték magukat a kollégáik között. Magával a problémával kapcsolatban a tanárok mindkét előbbi csoportját a hibáztatás, illetve a hárítás és elkerülés jellemezte. A tanárok közül két fő konstruktív magatartása volt megfigyelhető.

2. A tanárok osztálytermi helyzetben zajló kommunikációjára hathatott a munkahelyi közösségben vélt elfogadottságuk szubjektív érzése – hat főnél

Studia_Caroliensa_2016.indd 372 2016.07.05. 11:29:40

ugyanis egyaránt említették a diákok az elbátortalanítás nyelvének megjelenését, függetlenül az elfogadottság meglététől vagy hiányától. Kérdés, hogy ez a frusztrációból, vagy a túlzott magabiztosságból következik, vagy mindkettőből. Lényegesebb, hogy inkább a kommunikációjukkal kapcsolatos visszajelzések szubjektív megítélését és a szerintük célravezető megoldási módok kiválasztását befolyásolhatta a vélt elfogadottságuk, vagy ennek hiányának érzése (egymásért való kiállás szorgalmazása, illetve egyéni osztálytermi problémamegoldások). Két fő magatartását nem kifogásolták a diákok. Ők a lehetséges megoldások kimunkálásában is konstruktívan együttműködnének.

3. A magukat nem elfogadottnak érző tanárok szerint az elbátortalanítás nyelvezete megjelent a tanárok egymás közötti kommunikációjában is, és ebben szerintük szerepe van az intézményen belüli elfogadottságuk hiányának. A pedagógusok ezen csoportja továbbá hiányolta maga és a munkája mögül a kollegiális támogatást, az egymásért való kiállást. Nevelési kudarcaik mögött is elfogadottságuk, támogatottságuk hiányát érzékelték.

4. A tanulói kikérdezés tapasztalatai szerint a tanári kommunikáció, érzelemvezérelt helyzetekben – és a tanóra ilyen helyzet – nagymértékben befolyásolta a tanulói hozzáállást, a tanulás eredményességét, jelen esetben az elbátortalanítás nyelvezete annak eredménytelenségét. Ebben mind a magukat elfogadottnak, mind a nem elfogadottnak érző kollégák egyaránt szerepet játszottak.

További észrevételekként fogalmazódott meg, hogy

– az elfogadottság megítélésének mértéke abban is kifejezésre jutott, ahogyan a tanárok egy-egy konkrét problémát interpretáltak, amennyire magukra vonatkoztatták (hárították), és amilyen megoldást erre megfelelőnek tartottak,
– a tanárok csoportban elfoglalt helyzetét – vélhetően – érzékelték a diákok is, a magatartásuk ennek megfelelően is módosult: igazodott vagy ellenséges volt a tanárok egymás közötti elfogadottságának (vélt) mértéke szerint.

Lényeges lehet továbbá, hogy a tanárok között az elfogadottság vagy el nem fogadottság oka szakmai és/vagy személyes-e, és ezt hogyan kommunikálják az adott pedagógus-közösségben. A vélt vagy valós elfogadottság, el nem fogadottság érzése ugyanis úgy tűnik, hogy a problémafeltárást célzó, a munkát szándékai szerint támogató módszerekkel, eljárásokkal kapcsolatos hozzáállást, így ezeknek a módszereknek a hatékonyságát is befolyásolhatja.

További – talán már kiterjeszthető – tapasztalata volt a megbeszéléseknek, hogy a kollégák hogyan, milyen előfeltevésekkel fordultak a feltáró és megoldást kereső módszerek felé. A tapasztalatszerzést és a racionális elemzést itt ugyanis megelőzte a téves értelmezés. Ez a helyzet is kiemeli az intuitív benyomás mellett

Studia_Caroliensa_2016.indd 373 2016.07.05. 11:29:40

az analitikus megfontolások közötti különbségeket, melyek közelítésében fontos szerepet kaphat a nyelv, a tisztázó beszélgetések.[54] A beszéd nélkül is működik ugyanis az intuíció, „viszont csak a beszéd teszi lehetővé, hogy explicit módon megtárgyaljuk egymással a megérzéseink alapján nyert benyomásainkat".[55]

A feltárást és a lehetséges megoldások kimunkálását támogató módszerek egyike a nyílt, őszinte, asszertív kommunikáció lehet, amelyben az egyetértés mellett az egyet nem értés is kifejeződhet, illetve az elhatárolódó kollégák esetében az érzékenyítés, a jó gyakorlatok megosztása, közös megoldások keresése játszhat fontos szerepet. A szereplők magatartása, és az ezt kifejező kommunikátumok az intézményen belül ugyanis folyamatosan hatnak egymásra, így az okok, következmények és ezek értelmezései szinte szétválaszthatatlanul fonódnak egymásba.

Az adott intézményben zajlott megbeszélések a feltárásnak ebben a szakaszában nem váltak problémafókuszúvá, az érdemi feladatra még csak ezután fókuszálhattunk. Ugyanakkor a munka fontos hozadéka lett, hogy új problématerületek körvonalazódtak három irányban, melyek talán más, hasonló esetekben, más nevelési-oktatási intézményekben is hasznosíthatóak. Ezek: az értékek, a nevelési elvek, az ezeket közvetítő magatartás és a módszerek összehangolása és kommunikálása; a pedagógusok munkájára való visszajelzések helyének, szerepének, módszereinek kidolgozása és gyakorlatának támogatása; valamint annak feltárása, hogy milyen akadályok húzódhatnak meg a probléma felismerése, meghatározása, elemzésének elmaradása, illetve ezek lehetőségének elutasítása, végső soron a reflektív, önreflektív pedagógus magatartás megjelenésének hiánya mögött. További kérdés, hogy a reflexió szubjektív feltételei, az önismeret, az önbizalom, az érzelmi kiegyensúlyozottság, nyitottság, flexibilitás, a reális önértékelés[56] fejlesztése hogyan valósítható meg a pedagógus-közösségben. Ebben a munkában lényeges ugyanis a pedagógus hivatásszerepe és az ehhez való viszonyulás megfogalmazása is a kollégák részéről, valamint a hitelesség, a visszajelzések adása és elfogadása kultúrájának fejlesztése. Nagyon fontos hozadéka továbbá a munkának, hogy a problémák feltárásába és a lehetséges megoldások kimunkálásába a tanulók is bevonhatóak, kommunikációs kultúrájuk, személyes érdekeltté tételük a folyamatok alakításában jól fejleszthetőek, tapasztalataik hasznosíthatóak, sőt: elengedhetetlenek az eredményes tanítási-tanulási folyamathoz.

[54] Bauer, Joachim: *Miért érzem azt, amit te? Ösztönös kommunikáció és a tükörneuronok titka*, Budapest, Ursus Libris, 2010.

[55] Uo. 30.

[56] Kimmel Magdolna: A tanári reflexió korlátai, *Pedagógusképzés*, 2006/3–4, 35–49.

Studia_Caroliensa_2016.indd 374 2016.07.05. 11:29:40

A problémát továbbgondolva, egy későbbi, a nevelési helyzet mélyebb feltárására létrejövő kutatás céljait is kijelölheti az a vélekedés, amely szerint „…a pedagógus és a tanuló kapcsolata, az oktatás-nevelés folyamata az iskola szociális színtereinek – mindenekelőtt az osztály sajátos csoportközegének – figyelembe vétele nélkül csak elvontan elemezhető, és gyakorlati eredményeket nem ad".[57] Támpontot jelenthet ebben az a megfigyelés is, mely szerint a tanári értékelés alapja a tanulmányi eredmények horizontján működik. Máig érvényes megfigyelés ugyanis, hogy a pedagógus-értékelés alapja a hivatalos iskolai elvárás, és két legmarkánsabb eleme a tanulás és a fegyelmezettség, mely az osztályban létrejövő hierarchia alapja is lehet.[58] Ugyanakkor előfordul, hogy a gyermekek iskolai életének egyéb, fontos „mozzanatai" háttérben maradnak.[59]

A kutatás azt a vélekedést erősítette meg, hogy a tudásközvetítésnek, a nevelési szándék egyértelmű kifejezésének, valamint a személyiség formálásának feltétele a hiteles kommunikáció, amelyben a verbális és nonverbális csatornákon egymással szinkronban lévő üzeneteket kell, hogy közvetítsen az iskola, és az iskola szellemiségét képviselő tanárok. Szükséges a konszenzus és ennek következtében a koherencia a deklarált értékek és azokat közvetítő tanári kommunikáció és magatartás között ahhoz, hogy az iskola be tudja tölteni szocializációs és tudásközvetítő szerepét, elősegítse az eredményes tanítást, kihasználhassa kompenzációs lehetőségeit, és a benne dolgozók lelki egészségére is jó hatással legyen.

BIBLIOGRÁFIA

Bauer, Joachim: *Miért érzem azt, amit te? Ösztönös kommunikáció és a tükörneuronok titka,* Budapest, Ursus Libris, 2010.

Bordieu, in Vincze Tamás: Attitűd és nyelvhasználat, *Új Pedagógiai Szemle,* 50, 2000/7–8, 40–47.

Buda Béla: *Iskolai nevelés – a lélek védelmében. Az iskolai mentálhigiéné alapelvei,* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2003.

Buda Béla: *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei,* Animula Kiadó, 1986.

Csepeli György – Hegedüs T. András – Kozma Tamás: *Az oktatásügyi szervezetkutatás lehetőségei,* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976.

[57] Csepeli et al.: *Az oktatásügyi szervezetkutatás lehetőségei,* 28.

[58] Járó Katalin: Szövetségben a közösséggel. Az osztályfőnöki mesterség társadalomlélektani szempontból, in N. Kollár Katalin – Szabó Éva: *Pszichológia pedagógusoknak,* Osiris, 2004, 245–269.

[59] Csepeli et al.: *Az oktatásügyi szervezetkutatás lehetőségei,* 28.

Studia_Caroliensa_2016.indd 375 2016.07.05. 11:29:40

Fodor Gábor: Az iskola: esély a lelki egészségvédelemre, *Új Pedagógiai Szemle*, 51, 2001/5, 76–79.

Gerevich József: Iskolai mentálhigiéné, in Gerevich József (szerk.): *Közösségi mentálhigiéné,* Budapest, Animula, 1997, 35–51.

Golnhofer Erzsébet: Szervezeti kultúra, in Golnhofer Erzsébet (szerk.): *Az iskolák belső világa. A gyakorlati pedagógia néhány alapkérdése,* 6. kötet, ELTE PPK Neveléstudományi Intézet, 2006, 40–48.

Gordon, Thomas: *A tanári hatékonyság fejlesztése. A T.E.T.-módszer,* Budapest, Gondolat, 1990.

Hunyady Györgyné: Konfliktusok az iskolában, in Golnhofer: *Az iskolák belső világa,* 98–115.

Járó Katalin: Szövetségben a közösséggel. Az osztályfőnöki mesterség társadalomlélektani szempontból, in N. Kollár Katalin – Szabó Éva: *Pszichológia pedagógusoknak,* Osiris, 2004, 245–269.

Kimmel Magdolna: A tanári reflexió korlátai, *Pedagógusképzés*, 2006/3–4, 35–49.

Lovász Károly: Élménypedagógia, Szeged, Lectum Kiadó, 2005;

Meleg Csilla: Egészségtámogató iskolai környezet, *Új Pedagógiai Szemle,* 55, 2005/11, 58–70.

Perjés István: *Kommunikáció az iskolában,* ELTE TTK Multimédiapedagógia és Oktatás-technológia Központ, Apertus Közalapítvány, Budapest, 2007.

Rogers, Carl: *Valakivé válni. A személyiség születése,* Budapest, EDGE 2000, 2004.

Sallai Éva: *Tanulható-e a pedagógus mesterség?* Veszprém, Veszprémi Egyetemi Kiadó, 1996, 11–71.

Sallai Éva – Medveczky Katalin – Kozmáné Kovásznai Mária – Ficsór Józsefné: *Professzionális tanári kommunikáció. Pedagógus-továbbképzési kézikönyv,* SuliNova Közoktatás-fejlesztési és Pedagógus-továbbképzési Kht., 2006.

Sántha Kálmán: A kvalitatív metodológiai követelmények problémái, *Iskolakultúra*, 2007/6–7, 168–177.

Sántha Kálmán: *Bevezetés a kvalitatív pedagógiai kutatás módszertanába,* Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, 2009.

Simon Gabriella: A kritikus–barát-módszer. A kritika művészete, *Pedagógusképzés,* 38, 2011/1, 47–64.

Suplicz Sándor: A szerepszemélyiség fejlesztése – szenzitív(mikro)tanítás-elemzés, in Tóth Péter – Duchon Jenő (szerk.): *Empirikus kutatások a szakképzésben és a szakmai tanárképzésben,* Budapest, Trefort Ágoston Szakmai Tanárképzési Konferencia Tanulmánykötet, 2011, 146–149.

Szabó László Tamás: *A rejtett tanterv,* Budapest, Oktatáskutató Intézet, 1985.

Szitó Imre: Kommunikáció az iskolában, *Iskolapszichológiai füzetek*, 1987/7, 1–44.

Szitó Imre – Katona Nóra: A tanári kommunikáció hatása a tanulók viselkedésére, *Pedagógiai Szemle*, 36, 1986/11, 1059–1069.

Szokolszky Ágnes: *Kutatómunka a pszichológiában,* Budapest, Osiris Kiadó, 2004.

Zsolnai József: *A pedagógia új rendszere címszavakban,* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996.

Studia_Caroliensa_2016.indd 376 2016.07.05. 11:29:40

JOGTUDOMÁNY

KENGYEL MIKLÓS

FEJEZETEK A BÍRÓI-ÜGYVÉDI TALÁR KULTÚRTÖRTÉNETÉBŐL

A BÍRÓSÁGI TÁRGYALÁS MINT „KOSZTÜMÖS DARAB"

Az igazságszolgáltatástól nem idegen sem a játék, sem pedig a látványosság – állítja Rasehorn.[1] Ahogy a színházi előadásnak, úgy a bírósági tárgyalásnak is megvannak a maga díszletei és kellékei.

Nem Rasehorn volt az első, aki a bírósági eljárást a színpadi játékhoz hasonlította. Már Huizinga is foglalkozott a középkori bírósági tárgyalás játékos elemeivel.[2] És meg kell említenünk Goffman nevét is, aki szerint „*valóban* színház az egész világ, napjainkat színpadon hencegjük vagy bosszankodjuk végig, és más nem is történik velünk".[3] A mindennapjainkat körülvevő „színházi keretbe" a bírósági tárgyalás is beleilleszthető, anélkül, hogy nevesítenénk a különböző típusú előadásokat.

A bírósági tárgyalás és a színházi előadás *hasonlósága* akkor válik nyilvánvalóvá, ha a nagyobb létszámú hallgatóság előtt zajló perekre gondolunk. Ezekre is illik az, amit Goffman a színházi keretről mond: „Rendszerint határvonalat húznak a között a színpadi övezet között, ahol a valódi előadás lezajlik, és a közönség régiója között, ahol a nézőket helyezik el. Az az uralkodó értelmezés, hogy a hallgatóságnak sem nem joga, sem nem kötelessége, hogy közreműködjön a színpadon lejátszódó drámai cselekvésben…"[4] A bírósági tárgyalás hallgatóságának még az a lehetőség sem adatik meg, hogy „bizonyos fordulópontoknál nyíltan ünnepelheti, megtapsolhatja az előadókat", amint az a színházban gyakorta megtörténik. (A tárgyalóteremben az erre irányuló kísérleteket a bíróság csírájában elfojtja.)

A *színpadi kellékek* a bírósági eljárásból sem hiányozhatnak. Gondoljunk a pulpitusra és a bírói kalapácsra, vagy a résztvevők öltözékére: a talárra, a bírói láncra és – ahol viselik – a parókára. A szimbólumok és a rítusok szerepe a kö-

[1] Theo Rasehorn: Die Justiz als Theater. Alternativen im Recht durch Paradigmenwechsel, *Jahrbuch für Rechtssoziologie und Rechtstheorie,* Band 6, 1980, 331.
[2] Johan Huizinga: *Homo ludens,* London, Routledge, 1949, 76–88.
[3] Erwing Goffman: *A hétköznapi élet szociálpszichológiája,* Budapest, Gondolat, 1981, 688.
[4] Uo. 689.

Studia_Caroliensa_2016.indd 379 2016.07.05. 11:29:40

zépkorhoz képest lényegesen csökkent, de továbbra is megmaradt az eskütétel vagy az ítélethirdetés szertartásossága. A színházi hasonlat azért is indokolt, mert néhány országban a tárgyalás résztvevői számára előírt *hivatali viselet* valódi kosztümös darabbá változtathatja az előadást.

A bírák, az ügyészek és az ügyvédek hivatali viselete a *talár*, amelyhez egyéb ruhadarabok (fejfedő, vállszalag), paróka, valamint a bíró hatalom gyakorlását szimbolizáló tárgyak (jelvény, lánc) tartozhatnak. A hivatali öltözék szerepéről, a hagyomány tiszteletéről vagy elvetéséről időről időre heves viták lángolnak fel a sajtóban és a közvéleményben. Az egyes ruhadarabok viselésének a célszerűsége legalább olyan mértékben osztja meg a jogásztársadalmakat, mint az a kérdés, hogy van-e helye vallási szimbólumnak a tárgyalóteremben vagy sem. A gyakran hangoztatott kételyek ellenére a talár világméretű népszerűsége *töretlen*, amit a függetlenségüket megszerző államok és az új demokráciák gyakorlata is bizonyít. Másfelől kétségbevonhatatlan tény az, hogy a jogászi viseletet is hozzá kell igazítani a modern kor követelményeihez. A forma változhat, a viselet egyszerűsödhet, de a *talár jelentéstartalma* változatlan marad.[5] Bizonyítja ezt a neves olasz ügyvédtől és jogtudóstól, Calamandreitől származó idézet:

> „Szeretem a talárt, de nemcsak az aranykacat miatt, amivel díszítik, még csak nem is a széles ruhaujj miatt, ami a gesztusokat ünnepélyesebbé teszi, hanem azért a stilizált egyformaságért, amely minden személyes mértéktelenséget kiigazít és az emberek közötti egyedi különbséget a feladat sötét uniformisa alá rejti. Ugyanaz a fekete talár, abból a személyből, aki a védő szerepét ellátja, egy ügyvédet csinál, abból pedig, aki a bírói emelvényen ül, egy bírót, méghozzá név és cím nélkül. Még az angol ügyvéd parókájának is, ami egyébként nevetséges anakronizmusnak tűnik, ugyanez a célja, a hivatalt az ember fölé emelni, és a hivatás gyakorlóját, aki éppenséggel kopasz vagy őszes, a hivatás kortalansága és méltósága mögé elrejteni."[6]

HIVATALI VISELET A KÖZÉPKORBAN

A jogászság hivatali viseletének a kialakulását több kiváló szakmunka is feldolgozta. Ezek közül mindmáig Hargreaves-Mawdsley: *A History of Legal Dress in Europe* című könyve bizonyult a legátfogóbbnak, amely a középkortól kezdve

[5] Kengyel Miklós: *Perkultúra. A bíróságok világa, a világ bíróságai,* Budapest–Pécs, Dialóg-Campus, 2011, 260–301.

[6] Pietro Calamandrei: *Lob der Richter*, München, Piper Verlag, 1956, 200–201.

Studia_Caroliensa_2016.indd 380 2016.07.05. 11:29:40

a 18. század végéig követi nyomon az európai bírósági öltözet változását.[7] Jacques Boedels: *La Justice* című, gazdagon illusztrált albumának a harmadik része a francia bírák és ügyvédek viseletét mutatja be a középkortól napjainkig.[8] Némi szemrehányással kell megjegyeznünk azt, hogy a német szakirodalomból mindmáig hiányzik a talár történetét feldolgozó monográfia,[9] ennek hiányában Erich Döhring: *Geschichte der deutschen Rechtspflege seit 1500* című munkája, valamint Gernot Kocher: *Zeichen und Symbole des Rechts* című történeti ikonográfiája[10] szolgál a legtöbb felvilágosítással.

Habár a talárt gyakran hasonlítják az egyházi viselethez, Hargreaves-Mawdsley szerint a jogászok öltözéke a világi ruházkodásból ered, amit előbb hozzáigazítottak a használat során felmerülő követelményekhez, majd a 16. században gyökeresen átalakítottak. A világi divat hatására gyakran változó öltözködés pompája Nyugat-Európában a 18. század végéig fennmaradt, mert „az uralkodók mindig létfontosságúnak érezték, hogy megőrizzék a jog méltóságát, amit leginkább azzal próbáltak meg elérni, hogy a jog szolgálóit méltóságteljes ruhákba öltöztették".[11]

Így tettek Spanyolországban is, ahol a 15. században a bírák különböző színű, erősen redőzött, ingszerű talárt viseltek hermelinnel szegélyzett trapézujjakkal. Fejfedőjük nem volt, ellentétben az ügyvédekkel, akik bojtos kalapot vagy turbánt és zárt kerek nyakú talárt hordtak, amelynek nyakrészéhez egy hosszú prémes csík volt hozzáillesztve, a ruhaujjakat pedig vastagon szegélyezték hermelinnel. A 17. században a Királyi Bíróság bírái ugyanúgy öltöztek, mint a miniszterek: hosszú, zárt, bíborszínű talárt viseltek, elöl bársonycsíkokkal. Az alsóbb bíróságok vezetői sárga palástszerű talárt, ún. palliumot hordtak.[12]

A bíró által viselt hosszú ruhának szimbolikus jelentéstartalma is volt, mivel a bíróság által nyújtott jogvédelemre utalt. A kalap vagy más fejfedő ugyanakkor

[7] W. N. Hargreaves-Mawdsley: *A History of Legal Dress in Europe,* Oxford, Clarendon Press, 1963.

[8] Jacques Boedels: *Les habit du pouvoir. La justice,* Paris, Antébi, 1992, 18.

[9] A szakirodalomban fellelhető munkák a talárviselet jelenlegi problémáival foglalkoznak: Dieter Riemer: *Die Robe, des Richters liebstes Ding, Deutsche Richterzeitung,* 1995, 481.; Anton Braun: *Amtstracht oder Robe? BRAK-Mitteilungen*, 1996, 181.; Horst Eylmann: *Satzungsversammlung sollte Robenstreit beenden, Anwaltsblatt,* 1996, 190.; Rüdiger Zuck: *Kleiderordnungen, Neue Juristische Wochenschrift,* 1997, 2092.; Walther Pielke: *Die Roben-pflicht der Rechtsanwälte, Neue Juristische Wochenschrift,* 2007, 3251.; A legrészletesebb leírásra a német és az európai ügyvédek jelenkori talárviseletéről lásd Horst Leutheusse: *Die Rechtsanwälte. Berufsstand zwischen Lob und Tadel,* München, Universitas, 1992, 194–247.

[10] Gernot Kocher: *Zeichen und Symbole des Rechts,* München, Beck, 1992. A könyv magyar nyelven is hozzáférhető: Gernot Kocher: *Szimbólumok és jelek a jogban,* fordította Herger Csabáné, Pécs, ÁJK, 2008.

[11] Hargreaves-Mawdsley: *Legal Dress,* 3.

[12] Uo. 15–17.

Studia_Caroliensa_2016.indd 381 2016.07.05. 11:29:40

a viselőjének a hatalmát és a méltóságát szimbolizálta. A talár vörös színe a jogtörténészek magyarázata szerint nemcsak a bírói hatalom királyi eredetére, hanem a vér színére is utalt.[13] A főbenjáró pereket elbíráló, halálbüntetést is kiszabó bírákat rendszerint vörös talárban ábrázolták, mivel élet és halál kérdéséről döntöttek. A fekete szín elterjedése arra vezethető vissza, hogy a 15. századtól kezdve a „jogtudorok" egyre nagyobb számban vettek részt az ítélkezésben. A végzettségüket az öltözködésükkel is kifejezésre akarták juttatni, ezért a középkori egyetemek viseletét, a bőre szabott, fekete csuklyás köpenyt *(cappa clausa)* hordták. Heinemann szerint azért, mert „abban tekintélyesebbnek mutatkozhattak".[14]

1. kép: *Derick Baegert 15. századi német festő egyik legismertebb bírósági tárgyú képe, „Az eskütétel". A kép központi alakja egy arannyal átszőtt palástot viselő bíró, aki a kezével az Utolsó ítéletet ábrázoló kép felé mutat. A két ülnök különböző színű talárt és fejfedőt visel.*

[13] Kocher: *Zeichen und Symbole*, 140.
[14] Franz Heinemann: *Die Richter und die Rechtsgelehrten,* Leipzig, Diederichs, 1900, 91.

Studia_Caroliensa_2016.indd 382 2016.07.05. 11:29:40

TALÁR ÉS PARÓKA NAGY-BRITANNIÁBAN

Nagy-Britanniában 1635-ben rendeletben szabályozták a talár viselését.[15] Az ülésszakok idején a Westminster Hall bírái[16] választhattak a fekete vagy ibolyaszínű talár között, amelyhez ugyanolyan színű csuklyát és pelerint viseltek. A fejükre lenből készült főkötőt, bársony kerek papi sapkát, a tetejére pedig egy négyszögletes sapkát is tettek. Az ünnepi viselet a skarlátvörös talár volt, az évszaktól függően selyem vagy hermelin szegéllyel. A kerületi bírák *(circuit judge)* hétköznapokon is skarlátvörös talárt viseltek stólával és ugyanolyan színű csuklyával. Hideg napokon a köpeny használata is megengedett volt.

A paróka viselése francia hatásra terjedt a 17. század második felében és rövid idő alatt kiszorította az addig hordott kerek sapkát. Kezdetben természetes színű volt, de a 18. század elején bevezették a liszttel vagy rizsporral fehérre színezett parókát. Mivel a formája vagy a mérete nem utalt a hivatali rangra, a bírák a divatot követték, „de 1720 után, amikor a rövidebb parókák jöttek divatba, mégis megmaradtak a hosszú mellett, mert észrevették, hogy az nagyobb tekintélyt kölcsönöz a számukra".[17] Fél évszázadnak kellett eltelni ahhoz, hogy a nehézkes, régimódi viselettől megszabaduljanak. 1770 körül kezdték el azt a rövid parókát hordani, amelynek hátsó részén a két szalaggal befont tincs felett egy függőleges hajfürt van. Ez a „fazon" tekinthető a ma hordott rövid paróka elődjének.

A 19. századra háromféle paróka használata vált általánossá: a) a teljes hosszúságú *(full bottomed)* paróka elsősorban ünnepi alkalmakra, b) a rövid paróka, népszerűbb nevén *„bench wig",* amely oldalt göndör, hátul két copfban végződik, c) a rövid paróka másik változata *(tie wig),* ami fent göndör, oldalt loknis, hátul szintén copfban végződik. Mindhárom parókát szürkésfehér lószőrből készítik. A porzásukat egy 1822-ből származó szabadalom feleslegessé tette. A 19. századtól kezdve a bírák körében a rövid paróka *(bench wig)* terjedt el. A teljes hosszúságú parókát csak a Westminster Hall bírái viselték büntetőügyekben. Napjainkban a bírák és az ügyvédek közül a *Queen's Counsel* ranggal rendelkező barristerek ünnepi alkalmakkor használják.

[15] Ezt megelőzően a bírói talár télen ibolya, nyáron zöld, ünnepélyes alkalmakkor vörös színű volt. A zöld színt a 16. századtól kezdve a fekete váltotta fel. In *Court Dress. A Consultation Paper issued on behalf of the Lord Chancellor and the Lord Chief Justice,* London, 1992, 2.1.3.

[16] A mai *High Court* (polgári ügyekben eljáró felsőbíróság) elődje.

[17] David Hughson: *The History of London,* London, Stratford, 1895, 566.

Studia_Caroliensa_2016.indd 383 2016.07.05. 11:29:40

2. kép: *A teljes hosszúságú és a bírák által viselt rövid paróka (bench wig).*

A *barristerek*, a magasabb rangú angol ügyvédek a 15. században még színes tunikában, fejfedő nélkül jelentek meg a bíróság előtt. A fekete színű talárt a londoni jogászkollégiumok tagjai kezdték el hordani a 16. században. I. Erzsébet uralkodása idején a talár posztóból készült és egy kerek kalap is tartozott hozzá, amelyet a barristerek és a joghallgatók is viseltek. II. Károly halálakor (1685) a fekete posztótalárt selyemre cserélték, de egy évtizeddel később visszatértek az eredeti anyaghoz, a posztóhoz. A paróka elterjedése után a kerek kalapot elhagyták. Kezdetben a barristerek is hosszú parókát viseltek, de hamarosan felcserélték a három fonatból álló, rövid, rizsporos parókára. A 18. századra kialakult az ügyvédi talár mai formája is: „nyitott fekete szövet vagy posztó, habár a divatozó fiatal barristerek néha – a szabállyal ellentétben – selyem talárt viseltek. A nyitott talárnak passzézott válla és két gomb segítségével könyékig felhajtott trapéz alakú ujjai voltak, amelyeket függőlegesen és vízszintesen zsinórral kötöttek át."[18]

A középkor végére kiformálódó hivatali öltözék a későbbi évszázadok során egyre bonyolultabbá vált. Nemcsak parókából van háromféle. Az angol bírák viselhetnek köpenyt és talárt, ujjas és ujjatlan mellényt, álló- és körgallért, csuklyát és vállszalagot, térdnadrágot, és csatos cipőt, díszítésként sálat, kendőt, csatot, övet és szalagokat. Az egyes ruhadarabok megléte, anyaga, színe, formája attól függ, hogy a bíró

[18] Hargreaves-Mawdsley: *Legal Dress,* 90.

Studia_Caroliensa_2016.indd 384 2016.07.05. 11:29:40

– milyen helyet foglal el a bírósági hierarchiában (másként öltözik a felsőbíróság bírája és a kerületi bíró);
– hol viseli (a tárgyalóteremben, a dolgozószobájában, a királynő születésnapja alkalmából rendezett ünnepségen vagy temetésen);
– milyen évszakban hordja (ha nyáron, akkor selyem vagy szövet, télen prémgallér és szőrmebélés);
– jogosult-e megkülönböztető ruhadarabok viselésére (mint a főbíró, a fellebbviteli bíróság bírája, vagy a felsőbíróság kollégiumának az elnöke).

3. kép: *Írország lordkancellárja aranysújtásos talárban a 17. század végén. Rt. Hon. (azaz kegyelmes) John Methven portréját Adrien Carpentiers festette meg.*

Studia_Caroliensa_2016.indd 385 2016.07.05. 11:29:40

Csak néhány példa arra, hogy milyen mértékben tér el egymástól a különböző ítélő testületekhez tartozó bírák öltözéke: A *Court of Appeal*[19] és *High Court* bírái – a *Queen's Bench Divison* kivételével – a tárgyalótermekben fekete selyemtalárt és rövid parókát viseltek. A *Queen's Bench Division* bírái télen fekete talárt viseltek hermelin bevarrásokkal, fekete sálat, a jobb vállukon átvetett vörös kendőt, szalagokat, valamint rövid parókát. Nyáron a fekete köpenyt ibolyaszínű váltotta fel, selyem bevarrásokkal. Ünnepi viseletként skarlátvörös talárt hordanak. A *Crown Court* bírái tartozhatnak a *High Court* állományába vagy lehetnek kerületi bírák. Az előbbiek a skarlátvörös talár téli vagy nyári változatát viselik. A kerületi bírák ibolyaszínű köpenyt viselnek lila bevarrásokkal, fekete övvel, a bal vállra terített vörös kendővel, szalagokkal és rövid parókával. A *County Court* kerületi bírái ibolyaszínű köpenyt viseltek lila bevarrásokkal és rövid parókával, de vörös helyett lila kendőt terítenek a bal vállukra.

4. kép: *A High Court bíráinak ünnepi viselete télen: skarlátvörös, csuklyás szövetkabát, a hermelin téli bundájából készített fehér gallérral és béléssel, valamint hosszú parókával. Nyáron hasonló köpenyt hordanak csuklyával, prém helyett selyem szegéssel.*

[19] Az Angliára és Walesre vonatkozó szövegben mindenütt meghagytuk a bíróságok angol elnevezését, mivel a magyarra történő lefordításuk félreértésekhez vezetne. Megközelítő jelentésük: *Court of Appeal* = fellebbviteli bíróság, *Queen's Bench Division* = a *High Court* (polgári ügyekben eljáró felsőbíróság) egyik tagozata, *Crown Court* = büntetőbíróság, *County Court* = polgári ügyekben eljáró alsóbíróság.

Studia_Caroliensa_2016.indd 386 2016.07.05. 11:29:41

Az angol ügyvédek a bírákhoz hasonló hierarchikus rendben tevékenykednek. A hagyományos értelemben vett ügyvédi feladatokat a *solicitor* látja el.[20] A felsőbíróságok előtti felszólalásra azonban csak a magasabb rangú ügyvéd, a *barrister* jogosult, akit „a királynő tanácsosa" *(Queen's Counsel)* címmel is felruházhatnak.[21]

A *barrister*ek fekete szövettalárt, szalagos fehér gallért és rövid ügyvédi parókát viselnek. A talár alatt fekete zakót és nadrágot hordanak, ami ugyan nem kötelező, de a bírák állítólag elvárják azt.[22] A „királynő tanácsosai" a talár alá frakkot és mellényt öltenek, ünnepélyes alkalmakkor pedig fekete selyem talárba öltöznek, négyszögletes fehér gallérral, hosszú parókával és csatos cipővel. A *solicitor*ok fekete szövettalárt, a nyakukban szalagos fehér gallért viselnek, de parókát nem hordanak.

5. kép: *Barrister a tárgyalóteremben*

Az angol jogászság tradicionális öltözete ellen a múlt század hetvenes éveiben a Munkáspárt indította az első támadást.[23] A nyolcvanas években a Lordkancellár, Mackay of Clasfern a *barrister*eket akarta „galléron ragadni", hogy a *solicitor*okkal

[20] A *solicitor* elnevezés a 'solicit', azaz sürgősen kérni, követelni kifejezésből ered, ami arra vezethető vissza, hogy a 15. században a legfontosabb feladatuk az volt, hogy azt az eljárást, amelyben ügyfelük érdekelt volt, megsürgessék.

[21] Amennyiben férfi az uralkodó, az elnevezés automatikusan „a király tanácsosa" *(King's Counsel)* címre módosul. A barristerek mintegy 10%-a részesül ebben az elismerésben.

[22] Romberg szerint egy bíró állítólag kijelentette: „Nem hallgatom szívesen azoknak a perbeszédét, akik a lábukat világosszürke nadrágba rejtik." Harold Romberg: *Die Richter Ihre Majestät,* Berlin, Kohlhammer, 1965, 19–20.

[23] 1971-ben azt javasolták, hogy a *Queen's Bench Divison* bíráinak a hermelinnel bélelt téli és a selyemmel berakott nyári köpenyét egyszerű selyemtalárral váltsák fel.

Studia_Caroliensa_2016.indd 387 2016.07.05. 11:29:41

szemben fennálló előjogaikat megszüntesse.[24] A kilencvenes években a bírósági öltözet költségeire terelődött a figyelem, amelyet részben közpénzből fedeztek.[25] A támadások másik célpontja a paróka lett, amelyet egyre többen minősítettek idejétmúlt viseletnek. Négy évtized kellett ahhoz, hogy a megújítás szándékában egységes munkáspárti és konzervatív kormányok felőröljék a bírói testületek és az ügyvédi kamarák ellenállását és elérjék azt, hogy Lord Phillips, Anglia és Wales főbírája a korábbi álláspontját feladva, 2008. július 31-én kiadja a bírósági öltözet megváltoztatásáról szóló gyakorlati útmutatót.[26]

Eszerint polgári ügyekben a *High Court* valamennyi bírája az új polgári talárt hordja, paróka, körgallér és szalagok nélkül. A kerületi bírák továbbra is a jelenlegi talárjukat viselik lila vállszalaggal, paróka, szalagok és körgallér nélkül. A barristerek nem hordanak parókát. Büntető ügyekben a *High Court* bíráinak a viselete csak annyiban változott meg, hogy a téli öltözetet kell egész évben hordaniuk.

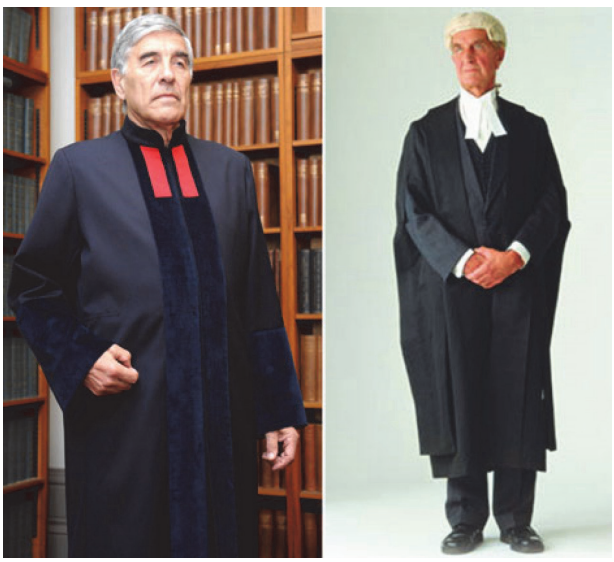

6. kép: *Lord Phillips főbíró bemutatja az új talárt. Mellette összehasonlításképpen a High Court bíráinak korábbi viselete.*

[24] Leutheusse: *Rechtsanwälte*, 212–213.

[25] Egy 1992-ből származó kalkuláció szerint a kabát, a mellény, a térdnadrág és a cipő ára 1400 font volt. A teljes hosszúságú paróka 1590 fontba, a rövid paróka 690 fontba került. Az állami hozzájárulás ellenére a bíráknak is jelentős részt kell vállalniuk a költségekből, ezt azonban az adójukból leírhatják.

[26] *Practice Direction for Court Working Dress Reforms (31 July 2008).*

Studia_Caroliensa_2016.indd 388 2016.07.05. 11:29:41

A FRANCIA JOGÁSZSÁG HIVATALI ÖLTÖZÉKE

A francia jogászság hivatali öltözékének a története a 12-13. századig nyúlik vissza. Ebben az időszakban a hatalom még az uralkodóban testesült meg, aki az erre való jogosultságát az öltözetével is kifejezésre juttatta. A bíborszínű palást a hatalom isteni eredetén túl a földi gazdagságot is jelképezte, mivel a bíborszövet előállítása rendkívül költséges volt.[27] A bírák vörös talárjában könnyű felismerni a királyi palást színére történő utalást. A bal vállon átvetett köpeny – hermelinből készült bélésével és gallérjával – szintén az uralkodók öltözködését idézte. (Boedels szerint a hermelin a „megingathatatlan méltóság szimbóluma", mivel az állat inkább elpusztul, semmint beszennyezze magát.[28]) A bíró aranyszalaggal övezett bársonysüvege a királyi koronát, a törvényszolga botja végén díszelgő liliom a jogart szimbolizálta. A jelképek átvétele a külső szemlélők számára is nyilvánvalóvá tette azt, hogy az igazságszolgáltatás a király nevében folyik.

Az ügyvédektől és az ügyészektől már a 14. századtól kezdve elvárták azt, hogy illő öltözékben *(cum habitu decenti)* jelenjenek meg a bíróság előtt. Az ügyvédek bokáig érő egyszínű talárt viseltek, és a fejükre ugyanolyan „uszályos" sapkát tettek, mint a polgárok. A részletes szabályozás elmaradása zűrzavarhoz vezetett, amit a 16. században tilalmakkal próbáltak lecsillapítani. I. Ferenc rendeletben tiltotta meg a szakáll, a zeke, a csipkés válldísz és „az egyéb kirívó ruhadarabok" viselését. Néhány évtizeddel később a Parlament korlátozta a selyem és a bársony használatát a bírák és a bírósági tisztviselők talárján.

A francia ügyvédek mai viseletének az előfutára a 17. század végén alakult ki. Megjelent a bő ujjú, elöl gombolható, kizárólag fekete színű talár. Az ügyvédség nehezen törődött bele abba, hogy a bírákhoz hasonlóan nem viselhetik a vörös színű talárt. Különösen a párizsi ügyvédek sérelmezték, akik az 1602-ben írott memorandumukban *(Dialogue des advocats)* arra hivatkoztak, hogy „hajdan a mi kiváltságunk volt, hogy meghatározott napokon bíbor, lila vagy vörös talárt hordjunk, ahogy ez a régi templomokban lévő ábrázolásokon és képeken is látható".[29]

[27] A bíborszövet előállításához szükséges festékanyagot csak hosszadalmas, bonyolult és roppant költséges eljárással lehetett kinyerni kétféle tengeri csiga házából. Az eljárást már az ókorban ismerték. Részletes leírása idősebb Plinius *Naturalis historiae libri* című művének a IX. fejezetében olvasható.

[28] Boedels: *Les habit du pouvoir,* 18.

[29] Uo. 87.

Studia_Caroliensa_2016.indd 389 2016.07.05. 11:29:41

7. kép: *Francia ügyvédi talár a 17. században.*

A 17. század elején egy olyan ötlet is felvetődött, hogy az ügyvédi talár színe aszerint változzék, hogy a viselője gyakornok *(escoutant),* védő *(plaidant)* vagy tanácsadó *(consultant).* La Roche Flavin egy állítólagos hagyományra hivatkozva azt javasolta, hogy a gyakornokok ibolyaszínű talárt viseljenek, ami a járatlanságukat és a tapasztalatlanságukat fejezi ki. A védők a nyíltságuk és az őszinteségük jeleként hordjanak fehér talárt, a tanácsadók pedig vöröset, éppúgy, mint a legmagasabb rangú bírák.[30] A javaslatot a 18. században is életben tartották, de sohasem valósult meg.

[30] Az állítólagos hagyományt, amelyre La Roche Flavin, majd a 18. században Boucher d'Argis is hivatkozott, sohasem sikerült igazolni.

Studia_Caroliensa_2016.indd 390 2016.07.05. 11:29:41

Ezzel szemben valós megkülönböztetést fejezett ki a talár hossza. A hierarchiában elfoglalt helyüknek megfelelően a jogászok hosszú, közepes vagy rövid talárt hordhattak. A hosszú talárhoz uszály is tartozott, amelyet felgöngyölített állapotban szalaggal rögzítettek, de a súlya miatt balkézzel tartottak. Csak a magas rangú tisztviselőket és bírákat illette meg az a jog, hogy ünnepélyes alkalmakkor a ruha uszályát a szolgálójuk vigye a hátuk mögött. Az ügyvédeknek ezt nem engedték meg, ezért „az uszályt kibontották és a földön húzták végig".[31]

A nagy francia forradalom hevületében a törvényhozók az *anciene régime* minden hagyományával szakítani akartak. A Nemzetgyűlés az 1790. augusztus 25-én hozott dekrétumával eltörölte a talár viselését. A jogászság öt éven keresztül hivatali öltözék nélkül maradt, csak a forradalom jelképeit hordhatták. A Direktórium alatt újból megjelentek a formaruhák.[32] A Semmítőszék tagjai vörös szegélyű világoskék tunikát, vörös övet, világoskék kalapot és nemzeti színnel szegélyezett fehér köpenyt viseltek. A törvényszékek és a fellebbviteli bíróságok bírái térdig érő fekete posztótalárt, fekete térdnadrágot és elöl felhajtott karimájú magas fekete kalapot viseltek, amelyet tollakkal ékesítettek. A nyakukba nemzeti színű selyemszalagot akasztottak, amelyen a testületük jelképét viselték. A polgári bírák ezüstjelvényén egy szem volt, a büntetőbírákén egy vesszőnyalábbal körülvett fejsze, a fellebbviteli bírák jelvényén pedig csak egy vesszőnyaláb. A békebírák egy – nemzeti színű szalagra akasztott – olajágat viseltek a nyakukban.

A bírák hivatali öltözékét Napóleon uralomra jutása után úgy állították vissza, hogy az ne emlékeztessen a monarchia alatt viselt ruharabokra. Az új formaruha egy rövid szárnygallérú szövetkabátból, fekete selyemtalárból, fekete batiszt nyakkendőből és egy háromszögletű fekete kalapból állt. A bírósági elnökök és a Semmítőszék bírái lila selyemmel szegélyezett talárt viseltek.[33]

Néhány évvel később az ügyvédi talárt is visszaállították. Egy 1808-ban kiadott dekrétum elrendelte azt, hogy az ügyvédek elől zárt, bővülő ujjú, gyapjú tógát és ehhez fekete barettet *(toque)* viseljenek. Két évvel később a válluszályt is bevezették. A talár használatának a szabályozását az 1812. évi dekrétum zárta le.

[31] Boedels: *Les habit du pouvoir,* 91.

[32] 1795-ben Jacques-Louis Davidot, a híres festőt bízták meg azzal, hogy a hivatalnokok számára formaruhát tervezzen. A vázlatok elkészültek, de az elképzelést nem sikerült valóra váltani.

[33] Hargreaves-Mawdsley: *Legal Dress*, 44–45.

Studia_Caroliensa_2016.indd 391 2016.07.05. 11:29:41

8. kép: *A forradalom után megújult ügyvédi viselet a la Naison Bosc katalógusában a 19. század második felében.*

Mivel az ügyvédi viselet nem lett a legapróbb részletekig meghatározva, számos bonyodalom adódott belőle a 19. században. Az ügyvéd csak az Igazságügyi Palotában volt köteles a talárját felvenni, de a közvélemény elvárta azt, hogy az utcán zsakettben és cilinderben jelenjen meg. A világos ruha vagy a szalmakalap még a legnagyobb nyári melegben is a kamara rosszallását váltotta ki. Kényes ügy volt a talár alatti viselet is, jóllehet ez a ruhadarab akkor még bokáig ért. Az ügyvédnek akkor is fekete nadrágot és cipőt kellett felvennie, ha a bíróság könyvtárában dolgozott. A szokásjog alapján az ügyvéd az Igazságügyi Palotán kívül is viselhette a talárját, ha temetésen, istentiszteleten vagy Jeanne d'Arc ünnepén vett részt.[34]

[34] Boedels: *Les habit du pouvoir,* 168–169.

Studia_Caroliensa_2016.indd 392 2016.07.05. 11:29:41

A francia talárviselet történetében sajátos epizódot jelentett a nők megjelenése az ügyvédi pályán. Az emancipációra a századfordulóig kellett várni, mivel az első ügyvédnő, Jeanne Chauvin kisasszony 1900. december 6-án tette le az ügyvédi esküjét. Példáját követve egyre többen öltötték magukra az ügyvédi talárt, de csak 1930-ban sikerült elérni azt, hogy a nőké jobbról gombolódjon. Fehér nyakkendőjük megegyezett a férfiakéval, de az ügyvédi sapkával már meggyűlt a bajuk. A tömött kontyra nehezen lehetett ráilleszteni, ezért már az első világháború előtt elérték azt, hogy mentesüljenek a viselésétől. Ugyancsak az ő hatásuknak köszönhető az, hogy a talár hossza a hatvanas évekre már a térd magasságáig zsugorodott.[35]

9. kép: *Az első ügyvédnők Párizsban.*

Az ügyvédi talár „soha nem lett pontosan és aprólékosan leírva", de a rendeletben foglalt tömör utasítás elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy ne kelljen a hagyományokat segítségül hívni. A divat változásai azonban nem múltak el nyomtalanul. A talár megrövidült, viselete kényelmesebb, az esése lágyabb lett. A fehér hermelinnel szegélyezett vállszalagot *(epitoga)* csak a büntető tárgyalásokon, a sapkát ünnepi alkalmakkor hordják.[36]

Az ügyvédi talár viselésére vonatkozó kötelezettséget 1971-ben törvénnyel újították meg. Mivel a talár a bíró előtt az ügyvéd függetlenségét szimbolizálja,

[35] Uo. 183–186.

[36] A Code Penal 433–14. cikke egy évig terjedő szabadságvesztéssel és legfeljebb 15 000 euró pénzbüntetéssel rendeli büntetni azt, aki nyilvánosan és az arra való jogosultság nélkül az állami hatóság által szabályozott öltözetet, egyenruhát viseli, vagy ilyen díszítést használ.

Studia_Caroliensa_2016.indd 393 2016.07.05. 11:29:42

a jogszabály kevés kivételt enged a viselése alól. A talár jogosulatlan használata ugyanakkor bűncselekménynek minősül.[37]

Az ügyvédi talár uniformizáltságával szemben a bírói talár a viselőjének a rangjától függően változik. A bírósági elnökök, tanácselnökök, főügyészek tanácsüléseken és ünnepségeken hordott vörös színű talárját a hermelin hófehér prémje szegélyezi, vállszalag és kerek sapka egészíti ki. A Legfelsőbb Bíróság *(Cour de Cassation)* bíráinak és a fellebbviteli bíróságok *(Court d'appel)* tanácsosai a vörös talárjukat széles fehér nyakkendővel és vállszalaggal viselik.

10. kép: *A törvényszékek (Tribunal) és a kereskedelmi bíróságok (Tribunal de commerce) bírái a fekete talárjukhoz fehér nyakkendőt, kék selyemövet és vállszalagot hordanak.*

[37] Leutheusse: *Rechtsanwälte,* 200–221.

Studia_Caroliensa_2016.indd 394 2016.07.05. 11:29:42

A talárviselet kialakulása Közép-Európában

Közép-Európában a talár kultusza sohasem öltött olyan méreteket, mint Angliában vagy Franciaországban. Ebben a Német Birodalom évszázados széttagoltsága is szerepet játszott, amely nem tette lehetővé az egységes szokásjog kialakulását. A 13-14. századi német bíró, aki a tartományúr nevében járt el, még nem volt jogász, csak képzett laikus. A városi bírák többsége a kereskedők vagy földbirtokosok közül kerül ki.

11. kép: *A Szászтükör egyik ismert képe a bírót zárt nyakú, hosszú, sárga talárban és vörössel szegélyezett sapkában ábrázolja.*

A 15. századi jogkönyvekhez készített illusztrációk nagyon változatos képet mutatnak. Van ahol a bíró – mint egy római szenátor – vörös tógában jelenik meg, másutt hosszú, prémmel bélelt piros köpenyt és kalapot visel. A hamburgi városi jogkönyvben a bírák színes talárt és a polgárokéhoz hasonló fejfedőt hordanak.[38]

[38] Manfred Stehmeyer: *Symbole und Rituale in der Hauptverhandlung im Strafverfahren,* Münster, Univ. Diss,1990, 54–55.

Studia_Caroliensa_2016.indd 395 2016.07.05. 11:29:42

Egységes viselet még a következő évszázadokban sem alakult ki német földön. Egy 1603-ból származó képen a délnémet bíró fekete négyszögletes kalapot, skarlátvörös talárt, hermelinnel szegélyezett skarlátvörös válltakarót és prémes gallért visel. Ugyanakkor az északnémet bírói öltözék 1618-ban a következőképpen nézett ki: elől nyitott skarlátvörös talár gallérral, ugyanilyen színű szögletes vagy kerek kalap. Az ügyvédek ugyanezt viselték, de feketében.[39] A büntetőbírák viseletéhez a vért és a kard is hozzátartozott. A korabeli ábrázolások feltűnő sokféleségével kapcsolatban Döhring megjegyzi, hogy ma már nem lehet megállapítani azt, hogy „mennyit tett hozzá a művész fantáziája".[40]

A birodalmi bíróságok előtt nagyobb figyelmet fordítottak az öltözködésre. A *Reichskammergericht* (Legfelsőbb Birodalmi Törvényszék) ülnökei számára a spanyol viseletet írták elő, amely fekete öltönyből, fekete selyemharisnyából, rövid fekete kabátból és kardból állt. A *Reichshofrat*nál (Birodalmi Udvari Tanács) rövid fekete mellényt és fekete kabátot hordtak, vállig leomló hajjal vagy parókával. Ennek ellenére a német birodalmi bírák öltözete elmaradt a francia vagy a spanyol királyi bíróságok pazarlóan bőkezű pompájától. A 17. század második felében megpróbálták a francia bírák és ügyvédek öltözékét utánozni, de a kísérlet nem talált kedvező fogadtatásra.[41]

Poroszországban egy 1713-ban kiadott rendelet szerint az ügyvédeknek bokáig érő fekete kabátot kell hordaniuk, nemcsak a tárgyalóteremben, hanem az utcán is. Egy közismert anekdota szerint I. Frigyes Vilmos porosz király így akarta elérni azt, hogy „a csirkefogókat már messziről felismerhessék". Az ügyvédségnek csak 1781-ben sikerült a kényelmetlen viselettől megszabadulnia. Nem voltak könnyebb helyzetben a bírák sem, akiknek az öltözéke – a hivatalnokokhoz hasonlóan – egyre inkább katonai jelleget öltött. A királyi udvarban „polgári egyenruhában", a kardjukat felkötve kellett megjelenniük.[42]

A napóleoni háborúk hatására a 19. század első felében több német államban is a francia jogászi viselet terjedt el. Braunschweigben a bírák, ügyészek és ügyvédek egyaránt fekete gyapjútógát hordtak nyakkendővel és lapos kerek sapkával *(barett).* Hannoverben fekete talárt viseltek fehér nyakkendővel és fekete barettel.[43] A tarkaságnak a német egység megteremtése után a birodalmi igazságügyi

[39] Hargreaves-Mawdsley: *Legal Dress,* 109–110.

[40] Erich Döhring: *Geschichte der deutschen Rechtspflege seit 1500*, Berlin, 1953, Duncker & Humblot, 217.

[41] A korabeli irodalom előszeretettel élcelődött azokon az urakon, akik naponta két órát állnak a tükör előtt, azért hogy a parókájukat elrendezzék vagy a felragasztott szakállukat a helyes irányba fésüljék.

[42] Hargreaves-Mawdsley: *Legal Dress*, 110–11; Stehmeyer: *Symbole und Rituale*, 64–65.

[43] Uo. 67.

Studia_Caroliensa_2016.indd 396 2016.07.05. 11:29:42

törvények *(Reichsjuztizgesetze)* vetettek véget 1877-ben, amelyek egységes hivatali öltözetet írtak elő.

12. kép: *Német járásbíró karikatúrája, aki az 1877 után egységesen bevezetett fekete talár viseli és lapos kerek sapkát (barett) tart a kezében.*

A német példát hamarosan Ausztriában is követték. 1898. január 1. napjától a bíráknak és az ügyészeknek kötelezővé tették a talár viselését. Az osztrák járásbíróságok, törvényszékek és felsőbíróságok bíráinak a hivatali öltözete egységes. A bírósági elnököket és a Legfelsőbb Bíróság bíráit hat kategóriába sorolták és számukra különböző gallér-, illetve sapka-viseleteket írtak elő. Az eltérések mindazonáltal nem túl jelentősek, azokat csak avatott szem veheti észre. Így pl. a törvényszékek elnökök és a felsőbírósági tanácselnökök talárján a gallérszerű szegély fekete bársonyból készül, a felsőbírósági elnökökén 6 cm szélesen fehér nyúlszőrből, a legfelsőbb bírósági tanácsosokén pedig lila bársonyból. A felsőbírósági elnökök és tanácselnökök barettjének az alsó pereme fekete bársony, lila

Studia_Caroliensa_2016.indd 397 2016.07.05. 11:29:42

selyem szegéllyel, a legfelsőbb bírósági bíráké, beleértve az elnököt és az alelnököt is lila selyem.

A Monarchia korából eredő szabályozás napjainkban is fennmaradt. A bírák hivatali viseletét jelenleg egy miniszteri rendelet,[44] az ügyészekét pedig egy kormányrendelet szabályozza.[45] Mivel az ügyvédeket egyik jogforrás sem említi, rájuk nézve egy 1904-ben kiadott rendelkezés az irányadó, amelyet a gyakorlatban a következőképpen alkalmaznak:

Csak a büntetőügyekben eljáró ügyvédek viselnek talárt, de csak a Legfelsőbb Bíróság, valamint a tartományi felsőbíróságok előtt. Az esküdtszéki tárgyalásokon a hivatali öltözék viselése esetleges. Az ügyvédek ruházata megegyezik a bírákéval, vagyis fekete talárból és kerek sapkából *(barett)* áll, amelyet csak az ítélet kihirdetésekor és az eskütételkor kell(ene) viselniük. Az 1904. évi rendelkezés[46] még az is előírta, hogy az ügyvédeknek a talár alatt fényes fekete selyem nyakkendőt és fehér inget kell hordaniuk.

Magyarország viharos középkori történelme nem kedvezett az egységes hivatali viselet kialakulásának. A bírák a következő évszázadokban is a nemesség, a városi polgárság vagy a papság öltözetét hordták. Néhány felvidéki város jelentett csupán kivételt, amit Jókai is megemlített *A lőcsei fehér asszony* című regényében: „…mikor a lőcsei patrícius a terembe belép, akkor kötelessége felvenni, akármilyen világ divatja van, annak a hegyébe azt az ónémet palástot, amit még Salamon király alatt hoztak be a szász ősök erre a földre". A modern magyar igazságszolgáltatás hagyományok nélkül próbálta meg a talár viselését bevezetni, de az erre irányuló kísérlet az első világháború előestéjén kudarcot vallott. A magyar királyi Igazságügyminisztérium 1912-ben pályázatot hirdetett a bírói talár és föveg tervrajzaira. A pályázatokat egy évvel később bírálta el az Alpár Ignác vezette bírálóbizottság. „A nyertes pályaműveket a bizottság azzal a javaslattal terjesztette az igazságügyminiszter elé, hogy a végleges döntés előtt készíttesse el a tervezett talárokat a Magyar Királyi Operaház szabóműhelyében, és csak ezután határozza meg, hogy mely pályázó talárja lesz a bírák, ügyészek, jegyzők és ügyvédek hivatali öltözéke."[47] A sikeresen lezárult pályázat ellenére a talár bevezetésére mégsem került sor.

[44] Verordung des Bundesministeriums für Justiz vom 9. Mai 1962 über die Beschaffenheit, das Tragen und die Tragdauer des Amtskleides der Richter. BGBl. Nr. 133/1962.

[45] Verordnung der Bundesregierung vom 26. Juni 1979 über die Beschaffenheit, das Tragen und die Tragdauer des Amtskleides der Statsanwälte. BGBl. Nr. 275/1979.

[46] Verordnung des Justizministeriums vom 17. Juni 1904, womit den Rechtsanwälten, Rechtsanwaltsanwärtern und Verteidigern das Tragen eines Amtskleides gestattet wird. RGBl. Nr. 59/1904.

[47] Bódiné Beliznai Kinga: *A bíbor méltóság, a sárga árulás. Szimbólumok és rituálék a jogtörténetben,* Budapest, Balassi, 2014, 155.

Studia_Caroliensa_2016.indd 398 2016.07.05. 11:29:42

13. kép: *„Honti Nándornak az igazságügyminiszter által kitűzött pályázaton első díjat nyert terve. A talár anyaga fekete lüszter, a gallér és a föveg noiré. Az elnököt, a bírót és az ügyészt a nyakba akasztott Szent István-korona jelvény különbözteti meg a lánc, illetve az arany paszománt különbözősége szerint. A jegyző a jelvényt lánc nélkül, a szíve fölé tűzve viseli. Az ügyvédnek nincs jelvénye. A talárok szabása egyenlő; a felsőbírósági elnöké belül vörös, az alsóbírósági elnöké belül kék, a többi tiszta fekete."*[48]

1990 tavaszán a magyar Alkotmánybíróság bírái sötétkék talárban jelentek meg a nyilvánosság előtt. A pillanatot akár történelminek is nevezhetjük. Alig egy évvel később a Legfelsőbb Bíróság bírái fekete talárt öltöttek magukra. A példákat követve egyre több megyei bíróságon vezették be a talárt, anélkül, hogy az erre vonatkozó központi akarat megszületett volna. 1999-ben jelent meg az Országos Igazságszolgáltatási Tanács szabályzata a talár általános bevezetéséről. A bírósági szervezet reformja után az Országos Bírósági Hivatal elnöke adott ki utasítást a talár viseletéről.[58] A talárt a Kúrián, az ítélőtáblán, a törvényszéken, a járásbíróságon, valamint a közigazgatási és munkaügyi bíróságon azonos formában és színben, egységesen kell használni. A rendelet szerint a „…talár a bírói

[48] *Az Országos Bírósági Hivatal elnökének 9/2012. (V. 8.) OBH utasítása a talár viseléséről, valamint az ülnökök, a jegyzőkönyvvezetők és az eljárási cselekményt végző bírósági titkárok öltözködési szabályairól szóló szabályzatról.*

Studia_Caroliensa_2016.indd 399 2016.07.05. 11:29:42

méltóság kifejezője, amely növeli a bíróságok tekintélyét. Ezt kell megjelenítenie az eljárási cselekményen részt vevő ülnök, jegyzőkönyvvezető, valamint az eljárási cselekményt végző bírósági titkár ruházatának is."

14. kép: *A talárviselet egyszerű, de nem egységes Magyarországon. A fekete talárhoz a bírák lila színű hajtókát, az ügyészek bordó selyemzsabót, az ügyvédek hosszúkás, zöld nyakkendőt hordanak.*

BIBLIOGRÁFIA

Bódiné Beliznai Kinga: *A bíbor méltóság, a sárga árulás. Szimbólumok és rituálék a jogtörténetben,* Budapest, Balassi, 2014.

Boedels, Jacques: *Les habit du pouvoir. La justice,* Paris, Antébi, 1992.

Calamandrei, Pietro: *Lob der Richter,* München, Piper Verlag, 1956.

Döhring, Erich: *Geschichte der deutschen Rechtspflege seit 1500,* Berlin, Duncker & Humblot, 1953.

Goffman, Erwing: *A hétköznapi élet szociálpszichológiája,* Budapest, Gondolat, 1981.

Hargreaves-Mawdsley, W. N.: *A History of Legal Dress in Europe,* Oxford, Clarendon Press, 1963.

Heinemann, Franz: *Die Richter und die Rechtsgelehrten,* Leipzig, Diederichs, 1900.

Hughson, David: *The History of London,* London, Stratford, 1895.

Studia_Caroliensa_2016.indd 400 2016.07.05. 11:29:43

Huizinga, Johan: *Homo ludens,* London, Routledge, 1949.
Kengyel Miklós: *Perkultúra. A bíróságok világa, a világ bíróságai,* Budapest–Pécs, Dialóg–Campus, 2011.
Kocher, Gernot: *Zeichen und Symbole des Rechts,* München, Beck, 1992.
Leutheusse, Horst: *Die Rechtsanwälte. Berufsstand zwischen Lob und Tadel,* München, Universitas, 1992.
Rasehorn, Theo: Die Justiz als Theater. Alternativen im Recht durch Paradigmenwechsel, *Jahrbuch für Rechtssoziologie und Rechtstheorie,* Band 6, 1980.
Romberg, Harold: *Die Richter Ihre Majestät,* Berlin, Kohlhammer, 1965.
Stehmeyer, Manfred: *Symbole und Rituale in der Hauptverhandlung im Strafverfahren,* Münster, Univ. Diss,1990.

A KÉPEK FORRÁSAI

1. kép: https://www.wesel.de/de/stadtportrait/derik-baegert/ (Letöltés: 2016. január 23.)
2. kép: A szerző felvétele a Thresher & Glenny Legalwear londoni szaküzlet 1998. évi katalógusa alapján.
3. kép: http://www.artchive.com/web_gallery/A/Adrien-Carpentiers/Portrait-of-Rt-Hon-John-Methven-as-Lord-Chancellor-of-Ireland.html (Letöltés: 2016. január 23.)
4. kép: Oxford University Pess Law Catalogue 2000, címlap.
5. kép: http://onlylawyers.net/2015/09/09/barrister-definition/
6. kép: http://www.dailymail.co.uk/news/article-565992/Pictured-Judges-throw-away-300-years-tradition-reveal-new-bare-headed-Star-Trek-look.html (Letöltés: 2016. január 23.)
7. kép: Sur, Bernand: *Histoire des avocats en France des origines á nos jours*, Paris, Dalloz, 1998, 64.
8. kép: Boedels, Jacques: *Les habit du pouvoir. La justice,* Paris, Antébi, 1992, 18.
9. kép: Uo. 184.
10. kép: Uo. 234.
11. kép: http://www.brandenburg1260.de/sachsenspiegel.html (Letöltés: 2016. január 25.)
12. kép: *Oberländer-Album,* 9. Teil, München, Verlag Braun u. Schneider, 1942.
13. kép: *Vasárnapi Újság,* 1913, február 9. 115. VU_EPA00030_1913_06.pdf (Letöltés: 2016. január 25.)
14. kép: http://www.szabosag.com/pages/category.php?id=17

Studia_Caroliensa_2016.indd 401 2016.07.05. 11:29:43

HOMICSKÓ ÁRPÁD OLIVÉR

A MENEKÜLTEKET MEGILLETŐ SZOCIÁLIS ELLÁTÁSOK MAGYARORSZÁGON AZ INTEGRÁCIÓJUK ELŐSEGÍTÉSE ÉRDEKÉBEN

Magyarországon a menekültek meghatározása tekintetében a menedékjogról szóló 2007. évi LXXX. törvény rendelkezéseit kell alapul venni. Ez a törvény tartalmazza a menedékjog tartalmát, valamint a menekültként történő elismerés feltételeit.[1] Ahhoz, hogy ismertetésre kerüljön a menekülteket megillető szociális ellátások rendszere, szükséges, hogy pontosan rögzítsem, hogy kiket is kell menekültek alatt érteni. Ezek alapján Magyarország menekültként ismeri el azt a külföldit, akinek az esetében az Alaptörvény XIV. cikk (3) bekezdésében meghatározott feltételek fennállnak.[2] Az Alaptörvény ennek értelmében kimondja, hogy Magyarország – ha sem származási országuk, sem más ország nem nyújt védelmet – kérelemre menedékjogot biztosít azoknak a nem magyar állampolgároknak, akiket hazájukban vagy a szokásos tartózkodási helyük szerinti országban faji, nemzeti hovatartozásuk, meghatározott társadalmi csoporthoz tartozásuk, vallási, illetve politikai meggyőződésük miatt üldöznek, vagy az üldöztetéstől való félelmük megalapozott.[3] Abban az esetben, ha valakit menekültként ismernek el hazánkban, úgy, ha törvény vagy kormányrendelet kifejezetten eltérően nem rendelkezik főszabály szerint a magyar állampolgár jogai illetik meg, és kötelezettségei terhelik.[4] A menekült jogosult a menedékjogról szóló törvény alapján és más jogszabályban meghatározott feltételek szerint ellátásra, támogatásra és szállásra, valamint a törvényben meghatározott, társadalmi beilleszkedését elősegítő támogatásokra.[5] A menekült köteles is a jogszabály vagy az egészségügyi hatóság elrendelése alapján magát egészségügyi szűrésnek, gyógykezelésnek, jogszabályban kötelezően előírt, valamint az egészségügyi hatóság által megbetegedési veszély esetén elrendelt, hiányzó védőoltások pótlásának alávetni.[6] A nemzetközi védelemben részesített személy társadalmi beilleszkedését is elő

[1] A menedékjogról szóló 2007. évi LXXX törvény 1. § (1) bekezdés.
[2] A menedékjogról szóló 2007. évi LXXX törvény 6. § (1) bekezdés.
[3] Magyarország Alaptörvénye XIV. cikk (3) bekezdés.
[4] A menedékjogról szóló 2007. évi LXXX törvény 10. § (1) bekezdés.
[5] A menedékjogról szóló 2007. évi LXXX törvény 10. § (3) bekezdés b-c) pont.
[6] A menedékjogról szóló 2007. évi LXXX törvény 10. § (4) bekezdés b) pont.

Studia_Caroliensa_2016.indd 402 2016.07.05. 11:29:43

kívánja segíteni a törvény, amely alapján a menekült társadalmi beilleszkedésének elősegítését a menekültügyi hatóság – a menekült lakóhelye szerinti települési önkormányzat a családsegítést nyújtó szolgáltató, vagy intézmény közreműködésével – a törvényben meghatározott integrációs szerződés és integrációs támogatás formájában biztosítja.[7] Az integrációs szerződés alapján nyújtandó szolgáltatásokat főszabály szerint a családsegítő szolgálat biztosítja. Az integrációs szerződésben foglaltak teljesülésének elősegítése céljából a családsegítő szolgálat szociális gondozót jelöl ki, aki az integrációs szerződés időtartama alatt az integrációs szerződésben meghatározottak szerint segíti a menekült társadalmi beilleszkedését. Az integrációs szerződésben meghatározott feladatok teljesítését a menekültügyi hatóság ellenőrzi.[8] Látható tehát, hogy önmagában a menedékjogról szóló törvény már rögzíti, hogy a menekült státusszal rendelkező személy ellátásra, támogatásra, szállásra is jogosult, valamint a társadalmi beilleszkedését is segíteni kívánja a magyar állam. Részletesebben az egyes szociális ellátásokat a fentiek tekintetében a 301/2007. (XI.9.) kormányrendelet a menedékjogról szóló 2007. évi LXXX. törvény végrehajtásáról tartalmazza. Eszerint pedig a befogadó állomáson tartózkodó menekültet a befogadás anyagi feltételeinek további biztosítása, az egészségügyi ellátás, az oktatási, nevelési költségek megtérítése, a beiskolázási támogatás, valamint az ország végleges elhagyásának támogatása illeti meg.[9] A befogadás anyagi feltételeinek formái pedig a befogadó állomáson nyújtott elhelyezés és ellátás, a szabad felhasználású havi költőpénz, valamint az utazási kedvezmények igénybevétele.[10] A magánszálláson tartózkodó menekültet az egészségügyi ellátás, az ország végleges elhagyásának támogatása, a menekültek kiegészítő támogatása, a menekültek lakáscélú támogatása, az integrációs szerződés alapján nyújtott támogató szolgáltatások, valamint az integrációs támogatás illeti meg.[11]

A befogadó állomáson nyújtott elhelyezést és ellátást a menekült az elismerésről szóló jogerős határozat keltétől számított két hónapig térítésmentesen veheti igénybe, ha a lakhatása más módon nem biztosított. A menekültet a befogadó állomáson való tartózkodása alatt a befogadó állomás munkatársaival való együttműködési kötelezettség terheli. A menekült együttműködési kötele-

[7] A menedékjogról szóló 2007. évi LXXX törvény 32/C. § (1) bekezdés.
[8] A menedékjogról szóló 2007. évi LXXX törvény 32/C. § (4) bekezdés.
[9] 301/2007. (XI.9.) kormányrendelet a menedékjogról szóló 2007. évi LXXX. törvény végrehajtásáról 37. § (1) bekezdés a-e) pont.
[10] 301/2007. (XI.9.) kormányrendelet a menedékjogról szóló 2007. évi LXXX. törvény végrehajtásáról 37. § (2) bekezdés a-c) pont.
[11] 301/2007. (XI.9.) kormányrendelet a menedékjogról szóló 2007. évi LXXX. törvény végrehajtásáról 37. § 37. § (3) bekezdés.

Studia_Caroliensa_2016.indd 403 2016.07.05. 11:29:43

zettsége keretében köteles közreműködni a befogadó állomásról történő kiköltözéséhez szükséges feltételek megteremtésében, lakhatási lehetőségek felkutatásában.[12] Abban az esetben ugyanakkor, ha a menekült a befogadó állomáson való életvitelszerű tartózkodással írásbeli bejelentés nélkül felhagy, vagy a bejelentett távollét időtartama összességében a harminc napot meghaladja, a befogadó állomáson történő ismételt elhelyezésre és ellátásra már nem lesz jogosult.[13] A menekült jogosult szabad felhasználású költőpénzre,[14] amelynek összege a befogadó állomáson elhelyezett kiskorú esetében 18. életéve betöltéséig, továbbá általános vagy középfokú tanulmányai folytatása esetén 18. életéve betöltését követően tanulmányai befejezéséig az öregségi teljes nyugdíj legkisebb összegének 25%-a; a befogadó állomáson elhelyezett nagykorú esetében az öregségi teljes nyugdíj mindenkori legkisebb összegének 10%-a; a befogadó állomáson elhelyezett, gyermekét egyedül nevelő szülő, a 60. életévét betöltött, továbbá a munkavégzésre tartós és visszafordíthatatlan egészségromlása, szellemi vagy testi fogyatékossága, illetve terhessége, vagy hat hónapnál fiatalabb gyermek nevelése miatt nem képes személyek esetében az öregségi teljes nyugdíj legkisebb összegének 25%-a; a befogadó állomáson elhelyezett, a munkavégzésre az előzőekben meghatározottakon alá nem tartozó betegség miatt képtelen személy esetében, amennyiben a munkavégzésre alkalmatlan állapot legalább a tárgyhó felében fennáll, továbbá azon személyek esetében, akik számára a befogadó állomás nem tud munkalehetőséget felajánlani, az öregségi teljes nyugdíj legkisebb összegének 25%-a; menekültügyi őrizetben elhelyezett elismerését kérő személy esetében az öregségi teljes nyugdíj legkisebb összegének 25%-a.[15] A menekült abban az esetben, ha nem áll társadalombiztosítási jogviszonyban, az elismerésről szóló határozat jogerőre emelkedésétől számított egy évig jogosult egészségügyi ellátásra.[16] Az egészségügyi szolgáltatások közül térítésmentesen jogosult a háziorvosi ellátás körébe tartozó vizsgálatokra és gyógykezelésre; a sürgős szükség esetén igénybe vett járóbeteg-szakellátás keretében történő vizsgálatra, gyógykezelésre, továbbá az ellátás során felhasznált gyógyszerre és kötszerre; a sürgős szükség esetén igénybe vett fekvőbeteg-gyógyintézeti ellátásra, valamint

[12] 301/2007. (XI.9.) kormányrendelet a menedékjogról szóló 2007. évi LXXX. törvény végrehajtásáról 41. § (1) – (2) bekezdés.

[13] 301/2007. (XI.9.) kormányrendelet a menedékjogról szóló 2007. évi LXXX. törvény végrehajtásáról 41. § (4) bekezdés.

[14] 301/2007. (XI.9.) kormányrendelet a menedékjogról szóló 2007. évi LXXX. törvény végrehajtásáról 42. §.

[15] 301/2007. (XI.9.) kormányrendelet a menedékjogról szóló 2007. évi LXXX. törvény végrehajtásáról 22. § (1) bekezdés a-e) pont.

[16] 301/2007. (XI.9.) kormányrendelet a menedékjogról szóló 2007. évi LXXX. törvény végrehajtásáról 44. § (1) bekezdés.

Studia_Caroliensa_2016.indd 404 2016.07.05. 11:29:43

annak során az orvos előírása szerinti gyógykezelésre – ideértve a műtéti beavatkozásokat, továbbá az annak során felhasznált gyógyászati anyagokat és protetikai eszközöket –, gyógyászati ellátásra, a gyógykezeléshez szükséges gyógyszerre, kötszerre és étkezésre; a járóbeteg-szakellátást vagy a fekvőbeteg-gyógyintézeti kezelést követően a betegségből való gyógyulásig, illetve állapota stabilizálódásáig a szükséges vizsgálatra és gyógykezelésre, a gyógyszerek közé nem tartozó, mással nem helyettesíthető gyógyszerre és a gyógyszer beadásához szükséges gyógyászati segédeszközre; az orvos által rendelt egyéb gyógyászati segédeszközre, valamint annak javítására; sürgősségi fogászati ellátásra és fogmegtartó kezelésre, feltéve, hogy a legalacsonyabb térítési kategóriába tartozó kezelést veszi igénybe; terhesgondozásra és szülészeti ellátásra, illetve a magzati élet védelméről szóló törvényben meghatározott feltételek szerint a terhesség megszakítását célzó beavatkozásra; külön jogszabály szerint a „közgyógyellátásra jogosultak" részére térítésmentesen, illetve „egészségügyi rendelkezés" alapján 90%-os vagy 100%-os társadalombiztosítási támogatással rendelhető gyógyszerre és kötszerre; a betegszállításra, ha egészségügyi állapota miatt a szállítás másként nem oldható meg; valamint az életkorához kötött kötelező védőoltásra. Sürgős szükségnek minősül az egészségi állapotban bekövetkezett olyan változás, amelynek következtében azonnali egészségügyi ellátás hiányában a beteg közvetlen életveszélybe kerülne, illetve súlyos vagy maradandó egészségkárosodást szenvedne.[17]

A nagykorú menekült részére – a befogadó állomás végleges elhagyását követően, kérelmére – az elismerésétől számított tíz éven belül egy alkalommal a menekültügyi hatóság lakáscélú támogatást adhat, feltéve, hogy a menekült vagy az oltalmazott, vagy vele közös háztartásban élő házastársa és egyenes ági rokona nem rendelkezik magyarországi lakóingatlannal, a kérelem tárgyát képező ingatlan nem haladja meg a lakáscélú állami támogatásokról szóló jogszabályban meghatározott, a magyar állampolgárok által igénybe vehető, méltányolható lakásigény mértékét, az ingatlan vételára nem haladja meg új lakás esetében a lakáscélú állami támogatásokról szóló jogszabályban meghatározott mértéket, használt lakás esetében a 15 millió forintot, továbbá a menekült jövedelmi viszonyai lehetővé teszik a támogatás visszafizetését. A lakáscélú támogatás felhasználható első lakás, családi ház, építési telek vásárlására; első lakás, családi ház építésére; illetőleg a saját tulajdonú lakás, családi ház első alkalommal történő felújítására, bővítésére. A lakáscélú támogatás biztosítása kamatmentes

[17] 301/2007. (XI.9.) kormányrendelet a menedékjogról szóló 2007. évi LXXX. törvény végrehajtásáról 26. § (1) – (2) bekezdés.

Studia_Caroliensa_2016.indd 405 2016.07.05. 11:29:43

kölcsön formájában történik.[18] A kamatmentes kölcsön 1–15 évi időtartamra nyújtható.[19]

A fentiekből látható, hogy pontosan meghatározott ellátásokat és támogatásokat biztosít Magyarország a menekült státusszal rendelkező személyek számára. Ezek az ellátások és támogatások azt a célt szolgálják, hogy a menekült megkezdhesse életvitelét egy másik országban, esetünkben Magyarországon és hosszabb távon lehetőség szerint integrálódjon a magyar társadalomba. Magyarországon a foglalkoztatottság 2015. augusztus–október közötti időszakban 4 millió 266 ezer fő volt, amely 64,9 százalékos foglalkoztatási rátát jelent.[20] Véleményem szerint a jól átgondolt integráció révén van lehetőség arra, hogy ez a szám tovább nőjön, egyben lehetőséget is adna arra, hogy a hiányszakmákba ilyen úton jusson el a szükséges munkaerő.

A foglalkoztatás tekintetében a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról szóló 1991. évi IV. törvény kimondja, hogy a menekültként elismert személyt az e törvény és végrehajtási szabályai által tartalmazott jogokat és kötelezettségeket illetően a magyar állampolgárral azonos jogok és kötelezettségek illetik meg és terhelik.[21] A menekültként történő elismerés iránti kérelmet benyújtott személy kérelmének jogerős elbírálásáig – kivéve a menekültügyi őrizetben lévő személyt – közfoglalkoztatási jogviszony alanya lehet.[22] Foglalkoztatásának feltétele, hogy a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény rendelkezései szerint munkaviszonyt létesíthessen, kivéve azt, aki 16. életévét nem töltötte be.[23] A menekültek tehát foglalkoztathatóak és közfoglalkoztatási jogviszonyt létesíthetnek. Fontos ugyanakkor jelezni, hogy a közfoglalkoztató köteles a közfoglalkoztatási jogviszonyt azonnali hatályú felmondással megszüntetni, ha a menekült személy elismerés iránti kérelmét jogerősen elutasították.[24] 2015-ben Magyarország története legnagyobb mértékű migrációs nyomásának van kitéve. 2015. június 15-ig a Bevándorlási és Állampolgársági

[18] 301/2007. (XI.9.) kormányrendelet a menedékjogról szóló 2007. évi LXXX. törvény végrehajtásáról 55. § (1) – (4) bekezdés.

[19] 301/2007. (XI.9.) kormányrendelet a menedékjogról szóló 2007. évi LXXX. törvény végrehajtásáról 55. § (6) bekezdés.

[20] Központi Statisztikai Hivatal. https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gyor/fog/fog1510.html. (Letöltés: 2016. január 1.)

[21] A foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról szóló 1991. évi IV. törvény 1. § (2) bekezdés.

[22] A közfoglalkoztatásról és a közfoglalkoztatáshoz kapcsolódó, valamint egyéb törvények módosításáról szóló 2011. évi CVI. törvény 1. § (4) bekezdés bb) pont.

[23] A közfoglalkoztatásról és a közfoglalkoztatáshoz kapcsolódó, valamint egyéb törvények módosításáról szóló 2011. évi CVI. törvény 1. § (4) bekezdés a) pont.

[24] A közfoglalkoztatásról és a közfoglalkoztatáshoz kapcsolódó, valamint egyéb törvények módosításáról szóló 2011. évi CVI. törvény 2. § (5) bekezdés g) pont.

Studia_Caroliensa_2016.indd 406 2016.07.05. 11:29:43

Hivatal 56 319 menedékjog iránti kérelmet rögzített, míg a tavalyi évben összesen 42 777 volt a regisztrált menedékkérők száma.[25] A foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról szóló törvény, a közfoglalkoztatásról és a közfoglalkoztatáshoz kapcsolódó, valamint egyéb törvények módosításáról szóló törvény, a menedékjogról szóló törvény és a harmadik országbeli állampolgárok beutazásáról és tartózkodásáról szóló törvény vonatkozó módosításai lehetőséget teremtenek arra, hogy az elismerését kérő személy, valamint kijelölt tartózkodási helyen élő harmadik országbeli állampolgár a közfoglalkoztatási jogviszony keretében munkát végezzen.[26]

Társadalombiztosítási szempontból a társadalombiztosítás ellátásaira és a magánnyugdíjra jogosultakról, valamint e szolgáltatások fedezetéről szóló 1997. évi LXXX. törvény (a továbbiakban: Tbj.) rendelkezéseit kell megvizsgálni a menekülteket megillető ellátások tekintetében. Az első, amit ki kell emelni, hogy a menekültként elismert személy Magyarországon belföldinek minősül.[27] A menekültként elismert személy tehát biztosítási jogviszonyban állhat a magyar társadalombiztosítási rendszerben. A biztosítottak pedig – ha törvény eltérően nem rendelkezik – a társadalombiztosítás valamennyi ellátására jogosultságot szerezhetnek.[28] Jogosult lehet ugyanakkor a menekültként elismert személy csak egészségügyi szolgáltatásra is a Tbj. 16. § (1) bekezdés a)–p), illetve s)–w) pontja,[29]

[25] T/5416. számú törvényjavaslat az ideiglenes biztonsági határzár létesítésével, valamint a migrációval összefüggő törvények módosításáról Általános indokolás 23. oldal.

[26] T/5416. számú törvényjavaslat az ideiglenes biztonsági határzár létesítésével, valamint a migrációval összefüggő törvények módosításáról Általános indokolás 24. oldal.

[27] A társadalombiztosítás ellátásaira és a magánnyugdíjra jogosultakról, valamint e szolgáltatások fedezetéről szóló 1997. évi LXXX. törvény 4. § u) pont 1. alpont.

[28] A társadalombiztosítás ellátásaira és a magánnyugdíjra jogosultakról, valamint e szolgáltatások fedezetéről szóló 1997. évi LXXX. törvény 6. § (1) bekezdés.

[29] Tbj. 16. § (1) Egészségügyi szolgáltatásra jogosult – az e törvény szerint biztosított, illetőleg a 13. § szerint egészségügyi szolgáltatásra jogosult személyeken túl – az, aki
a) csecsemőgondozási díjban, gyermekgondozási díjban, baleseti baleseti járadékban,
b) a 14. § (3) bekezdése alapján saját jogán nyugdíjban, hozzátartozói nyugellátásban, rehabilitációs járadékban,
c) Mezőgazdasági járadékban (öregségi, munkaképtelenségi, özvegyi járadékban, növelt összegű öregségi, munkaképtelenségi, özvegyi járadékban), megváltozott munkaképességű személyek ellátásában, bányászok egészségkárosodási járadékában, fogyatékossági támogatásban, rokkantsági járadékban, házastársi pótlékban, házastársi jövedelempótlékban,
d) nemzeti gondozási díjban (pótlékban), hadigondozotti ellátásban,
e) bányászati keresetkiegészítésben vagy átmeneti bányászjáradékban részesül,
f) gyermekgondozást segítő ellátásban, gyermekgondozási segélyben részesül,
g) egyházi jogi személytől nyugdíjban vagy a Magyar Alkotóművészeti Közalapítvány által folyósított ellátásokról szóló kormányrendelet alapján folyósított öregségi vagy rokkantsági nyugdíjsegélyben (nyugdíjban) részesül,

Studia_Caroliensa_2016.indd 407 2016.07.05. 11:29:43

valamint a 13. § szerint.[30] Abban az esetben ugyanakkor, ha a menekültként elismert személy az előzőek alapján nem jogosult a Tbj-ben meghatározott jogcímek egyike alapján sem társadalombiztosítási ellátásra, úgy neki is meg kell fi-

h) az aktív korúak ellátására való jogosultság keretében megállapított pénzbeli ellátásban, időskorúak járadékában, ápolási díjban, gyermeknevelési támogatásban részesül,
i) a köznevelésről szóló törvény hatálya alá tartozó nappali rendszerű iskolai oktatás keretében vagy nappali oktatás munkarendje szerinti köznevelési intézményben, továbbá a nemzeti felsőoktatásról szóló törvény hatálya alá tartozó felsőoktatási intézményben nappali rendszerű oktatás keretében tanulmányokat folytató nagykorú magyar állampolgár, menekült, oltalmazott, valamint az a külföldi állampolgár, aki nemzetközi szerződés vagy az oktatásért felelős miniszter által adományozott ösztöndíj alapján létesített tanulói, hallgatói jogviszonyban áll, továbbá az a szomszédos államokban élő magyarokról szóló törvény hatálya alá tartozó személy, aki a nemzeti felsőoktatásról szóló törvény hatálya alá tartozó felsőoktatási intézményben nappali rendszerű oktatás keretében államilag támogatott, vagy magyar állami (rész)ösztöndíjjal támogatott képzési formában hallgatói jogviszonyban áll,
j) megváltozott munkaképességű, illetve egészségkárosodást szenvedett és munkaképességváltozásának mértéke az 50 százalékot, illetve egészségkárosodásának mértéke a 40 százalékot eléri, vagy egészségi állapota 50 százalékos vagy ennél kisebb mértékű, és az illetékes hatóság erre vonatkozó igazolásával rendelkezik,
k) a reá irányadó nyugdíjkorhatárt betöltötte és jövedelme nem éri el a minimálbér 30 százalékát,
l) kiskorú, magyar állampolgársággal, menekült vagy oltalmazott jogállással és Magyarország területén lakóhellyel vagy tartózkodási hellyel rendelkezik, továbbá az a nem magyar állampolgárságú kiskorú, aki Magyarország területén lakóhellyel rendelkezik,
m) személyes gondoskodást nyújtó bentlakásos szociális intézményben elhelyezett személy (ide nem értve a külföldi állampolgárt), a gyermekvédelmi rendszerben utógondozási ellátásban részesülő 18–24 éves fiatal felnőtt, továbbá magyar hatóság által a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló törvény alapján ideiglenes hatállyal elhelyezett vagy nevelésbe vett külföldi kiskorú személy,
n) fogvatartott,
o) a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény 54. §-a alapján szociálisan rászorult,
p) egészségügyi szolgáltatás megszerzése érdekében kötött megállapodás alapján jogosult,
r) a 39. § (2) bekezdése szerint egészségügyi szolgáltatási járulék fizetésére kötelezett,
s)
t) hajléktalan,
u) a korhatár előtti öregségi nyugdíjak megszüntetéséről, a korhatár előtti ellátásról és a szolgálati járandóságról szóló törvény alapján korhatár előtti ellátásban vagy szolgálati járandóságban részesül,
v) az előadó-művészeti szervezetek támogatásáról és sajátos foglalkoztatási szabályairól szóló törvényben meghatározott balettművészeti életjáradékban részesül,
w) a szociális szövetkezetben tagi munkavégzési jogviszonyban áll, kivéve e jogviszony szünetelésének időtartamát.

[30] Tbj. 13. § E törvény rendelkezéseit
a) a szociális biztonsági rendszerek koordinálásáról és annak végrehajtásáról szóló uniós rendeletek,
b) a nemzetközi egyezmény hatálya alá tartozó személyre az egyezmény
szabályai szerint kell alkalmazni.

Studia_Caroliensa_2016.indd 408 2016.07.05. 11:29:43

zetnie a havi 7050 forintot (napi 235 forint), tekintettel arra, hogy rá nézve a Tbj. biztosítási kötelezettséggel nem rendelkezőkre vonatkozó szabályait kell megfelelően alkalmazni. Ebben az esetben ugyanakkor csak egészségügyi szolgáltatásra szerez jogosultságot a magyar társadalombiztosítási rendszerben. Itt azonban megjegyzendő, hogy a korábban kifejtettek alapján a menekült abban az esetben, ha nem áll társadalombiztosítási jogviszonyban, az elismerésről szóló határozat jogerőre emelkedésétől számított egy évig jogosult egészségügyi ellátásra a 301/2007. (XI.9.) kormányrendelet a menedékjogról szóló 2007. évi LXXX. törvény végrehajtásáról 44. § (1) bekezdése alapján. Kérdés, hogy a törvényi rendelkezés, mint magasabb szintű jogszabály vajon felülírja-e a kormányrendeletben foglaltakat, amire a válasz álláspontom szerint a jogszabályi hierarchia alapján az lenne, hogy ennek így kellene lennie, ebben az esetben ugyanakkor a kormányrendelet ellentétes rendelkezést tartalmaz a Tbj. rendelkezésével szemben. Felmerülhet az a jogalkotó szándék emögött, hogy a jogalkotó a Tbj. 16. § alapján határozta meg a kormányrendeletben foglalt egy évi jogosultságot, ugyanakkor ez is ellentmondana a törvényi rendelkezésnek, amely nem köti a Tbj. 16. § meghatározott pontjai esetében az egészségügyi szolgáltatásra való jogosultságot időtartamhoz. Fontos lenne, hogy a jogalkotó ezen komoly ellentmondást a jogszabályhelyek egymásnak való megfeleltetésével orvosolja. A helyes jogértelmezés alapján álláspontom szerint jelenleg a menekültként elismert személynek ugyanúgy meg kell fizetnie Magyarországon a 7050 forintos (napi 235 forint) egészségügyi szolgáltatási járulékot, ahogyan mindenki másnak, aki ezen törvényi rendelkezés hatálya alá tartozik. Az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény is úgy rendelkezik, hogy a menekültnek minősülő személy esetében is úgy kell eljárni, mint a magyar állampolgárok vonatkozásában.[31]

A menekültként elismert személyek jogosultak a szociális segélyezés keretében is ellátások igénybevételére. A szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény (a továbbiakban: Szoctv.) úgy rendelkezik, hogy hatálya kiterjed a Magyarországon élő a magyar hatóság által menekültként elismert személyekre is.[32] Ez alapján pedig a menekültként elismert személy jogosult lehet a segélyezés keretében a pénzbeli, a természetben nyújtott és a személyes gondoskodást nyújtó szociális ellátásokra is.[33]

A családi támogatásokról szóló 1998. évi LXXXIV. törvény (a továbbiakban: Cst.) hatálya is kiterjed – amennyiben nemzetközi szerződés eltérően nem rendelkezik – a Magyarország területén élő a magyar hatóság által menekültként

[31] Az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény 3. § s) pontja.

[32] A szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény 3. § (1) bekezdés d) pont.

[33] A szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény 3. § (5) bekezdés.

Studia_Caroliensa_2016.indd 409 2016.07.05. 11:29:43

elismert személyekre.[34] Abban az esetben tehát, ha a menekültet a magyar hatóság elismeri, úgy jogosulttá válik családi pótlékra, gyermekgondozási támogatásokra és anyasági támogatásra.

Tanulmányomból látható, hogy ma Magyarországon a magyar hatóság által menekültként elismert személyek ugyanolyan szociális és társadalombiztosítási ellátásokra jogosultak, mint a magyar állampolgárok.

[34] A családok támogatásáról szóló 1998. évi LXXXIV. törvény 2. § b) pont.

Studia_Caroliensa_2016.indd 410 2016.07.05. 11:29:43

MANZINGER KRISZTIÁN

KISEBBSÉGI NYELV, KULTÚRA ÉS IDENTITÁS A NEMZETÁLLAMBAN

A nyelv, kultúra és identitás vizsgálatának sok lehetséges dimenziója közül az egyik több nyelv, kultúra és identitás egy társadalmi keretben megvalósuló együttélésére irányulhat. Társadalmi keretnek az emberi együttélés szabályait az elmúlt 200 évben egyértelműen meghatározó nemzetállamot tekintjük. A dolgozatban azokra a kérdésekre keressük a választ röviden, hogy a nemzetállam hogyan viszonyulhat a társadalmát jellemző esetleges nyelvi, kulturális és identitásbeli sokszínűséghez, illetve hogyan oldhatóak fel az együttélésből fakadó esetleges konfliktusok?

KISEBBSÉG

A *kisebbség*nek nincs általánosan és hivatalosan elfogadott nemzetközi definíciója. Az államok jelentős része vonakodik a definiálástól, mert annak révén meghatározhatóvá válhat egy olyan állampolgári csoport, amely csoportérdekeket és azokat képviselő intézmények létrehozására irányuló törekvéseket jeleníthet meg a lakosság általános igényeit képviselő állami intézményekkel szemben.[1] Mivel azonban számtalan kisebbségekkel foglalkozó nemzetközi és nemzeti dokumentum létezik, az általános fogalom hiányából fakadó problémát sok esetben úgy kezelték, hogy az adott dokumentum konkrétan meghatározta az abban biztosított jogok kedvezményezetteit, a kisebbséget.

A dolgozat szempontjából a Capotorti-féle elemeket tartjuk irányadónak:

– az adott csoport az állam többi lakosságához képest számbeli kisebbségben van,
– nincs domináns pozícióban,
– az államhoz állampolgári kötelék fűzi tagjait,

[1] Francesco Capotorti: *The Study of the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Lingustic Minorities*, United Nations Document E/CN.4/Sub.2/384 Human rights study series, no. 5, 1979, 35.

Studia_Caroliensa_2016.indd 411 2016.07.05. 11:29:43

– a csoportot a többségtől etnikai, vallási vagy nyelvi jegyek különböztetik meg,
– amelyek megőrzését közösségi célként kezeli.

Ezenfelül még egy megszorítást teszünk, aminek az az oka, hogy Európát vizsgálva egyre gyakrabban merül fel a nyugat-európai országokban élő, több milliós, bevándorló hátterű, de már a területi állampolgársággal esetleg generációk óta bíró közösségek kérdése. Őket nem tekintjük a dolgozat szempontjából vizsgálandónak, annak ellenére, hogy egyre nehezebben tartható az érvelés, miszerint e közösségeknek és leszármazottaiknak nincsen joguk önazonosságuk megőrzésére, eltérően a hagyományos nemzeti kisebbségektől.[2] Egyes vélemények szerint ugyanis, ha a „jogvesztést" elfogadjuk a bevándorlók leszármazottai esetében, akkor annak irányadónak kell lennie az őshonos kisebbségek esetében is, hiszen a leszármazottak helyzete hasonló: mindkét csoport tagjai olyan szülőktől születtek, akik az adott ország kisebbségi nyelvhez és kultúrához kötődő állampolgárai voltak.[3] Mi ezt a csoportot az alapján zárjuk ki a vizsgálatból, hogy létrejötte alapvetően eltér az európai őshonos kisebbségek kisebbségbe kerülésétől, hiszen amíg a migrációs hátterű kisebbségi csoportok ősei abba az államba vagy annak elődjébe költöztek, amelyben ma élnek, addig az őshonos kisebbségek már az állam kialakulását megelőzően az adott területen éltek, vagy határváltozás révén kerültek az adott államba.[4]

[2] Boris Tscilevich: New Democracies in the Old World: Remarks on Will Kymlicka's Approach to Nation-building in Post-Communist Europe, in Will Kymlicka – Magda Opalski (eds.): *Can Liberal Pluralism be Exported? – Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe*, Oxford, Oxford University Press, 2001, 162.

[3] Thomas W. Pogge: Accomodation Rights for the Hispanics in the United States, in Will Kymlicka – Alan Patten (eds.): *Language Rights and Political Theory*, Oxford, Oxford University Press, 2007, 108. Pogge felhívja a figyelmet, hogy bár az USA-ban élő hispánok jelentős része bevándorlók leszármazottja, míg egy másik rész felmenői a föderációhoz került délnyugati területek lakosai voltak az átcsatoláskor, a két csoport egységes közösségként tekint önmagára, amelyet a közös nyelven és valláson túl olyan szubjektív elemek is összekötnek, mint a munkaetika, a futball szeretete vagy a saját zene. Uo. illetve 105–106.

[4] Jól mutatja mégis a két kategória egyre nehezebb elkülönítését, hogy például a 18. században a mai Horvátországba vagy a romániai Arad és Bihar megyékbe, illetve a szerbiai Vajdaságba telepített szlovák népesség a nyugat-európai török, marokkói és egyéb közösségekhez hasonlóan munkalehetőségek után kutatva költözött mai lakhelyére, ám az érintett államok ma nem migráns, hanem őshonos kisebbségnek tekintik őket.

Studia_Caroliensa_2016.indd 412 2016.07.05. 11:29:43

A NEMZETÁLLAM MINT FOGALMI KERET

A szakirodalmat megosztja a kérdés, hogy vajon a nemzet kialakulása a modernizáció velejáró jelensége, arra adott közösségkereső válasz, vagy már létezett korábban is a mai értelemben vett felfogásánál csökevényesebb formában?[5] A francia forradalmat megelőzően az európai államokat ellenőrző és irányító politikai uralom nem volt nemzeti színezetű, a trónról lemondásra kényszerített Lotharingiai Ferencet például a lengyel nép megsiratta, ám gyorsan napirendre tért a történtek felett, és úgy tekintett az új uralkodóra, mint akire a lojalitás átszállt a régi uralkodóról.[6] 1789-et követően viszont széles körben vált elfogadottá az „idegen uralom illegitim uralom" felfogás.[7] Ennek, illetve a nemzet és az államiság összekapcsolásának erős lökést adott Lengyelország 1795-os felosztása, amelyet sokan az államhatárok és etnikai határok nyilvánvaló és önkényes szétválasztása miatt helytelenítettek.[8]

Bár Szent István intelmeiből úgy tudjuk, hogy az egynyelvű ország esendő, már Arisztotelész is a minél kevésbé heterogén társadalmat tartotta legesélyesebbnek a demokratikus működésre. A 19. századi liberális gondolkodók szerint csak a kormányzás és a nemzet határainak egybeesésével biztosítható hatékony kormányzás, ezért a nemzetállamok számát javasolták növelni abban az esetben, ha a nemzetiségek nem asszimilálhatóak. Ez alapján Mill az etnikailag vegyes államok problémáját az egy kormányzás alatt élő nemzetek közös kormányzat

[5] Makkai László Vitéz Mihály 1600–1601-es erdélyi hódításaival kapcsolatban fejtegeti a nemzeti érzelmek egyik első megjelenését, míg John Plamenatz a százéves háború (1337–1453) folyamán a franciák nemzeti honvédő háborús eszmeiségét, valamint az angoloknak a megszállás miatt kialakult felsőbbrendűségi tudatát emeli ki, utalva arra, hogy ezeknek az érzéseknek még semmi közük nem volt a modern nacionalizmusok kultúraféltéséhez. Makkai László: *Magyar–román közös múlt*, Budapest, Héttorony Könyvkiadó, 1989, 105, 111–113.; John Plamenatz: A nacionalizmus két típusa, in Bretter Zoltán – Deák Ágnes (szerk.): *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*, Pécs, Tanulmány Kiadó, 1995, 55.

[6] Bibó István: A nemzetközi államközösség bénultsága és annak orvosságai, in Bibó István: *Összegyűjtött munkái 4.*, Bern, Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadása, 1984, 984.

[7] Walker Connor: Ethnonationalism in the First World: The Present in Historical Perspective, in Milton J. Esman (szerk.): *Ethnic Conflict in the Western World*, Ithaca–London, Cornell University Press, 1979, 25–26.

[8] „Ez a híres lépés, a régi abszolutizmus legforradalmibb tette ébresztette fel Európában a nacionalizmus elméletét, azzal, hogy egy ki nem mondott jogot nyílt törekvéssé, egy természetes érzelmet politikai követeléssé alakított. (…) most először hangzott föl a kiáltás, hogy az államok elrendeződése igazságtalan, hogy határaik természetellenesek, és hogy egy teljes népet fosztottak meg attól a jogától, hogy független közösséget alkosson." Lord Acton: Nacionalizmus, in Ludassy Mária (szerk.): *Az angolszász liberalizmus klasszikusai I.*, Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 1991, 125–126.

Studia_Caroliensa_2016.indd 413 2016.07.05. 11:29:43

iránti esetleges ellenszenvében látta.[9] Eötvös József az 1848–49-es szabadságharc tapasztalatai alapján írta az 1850-es években, hogy „a szabadság és egyenlőség fogalmai azon formában, melyben felállíttattak, nem valósíthatók meg anélkül, hogy valamennyi létező állam fel ne bomolnék", mert vagy a többség egész országra kiterjedő korlátlan felségjogát ismeri el az állam vagy a nemzetiségek elkülönülésének jogát, amelyek kizárják egymást.[10] Ez a felfogás azonban a 20. század elejéig csak a legritkább esetben vezetett a többnemzetiségű államok vagy birodalmak szétválásához, a különböző nyelvű népek együttélésének kérdését a legtöbb esetben az asszimiláció révén kívánták megoldani.

A nemzetállamokat megelőző időkben az államok, birodalmak nem kívánták meg a nyelvi egyszínűséget, sok esetben nem is háborgatták az alávetett népek nyelvét és kultúráját, amíg az adót rendszeresen megfizették.[11] A nemzetállam viszont az államterület gazdasági-társadalmi életének egységesítését a központ politikai és gazdasági dominanciájának kiterjesztése, az adminisztratív ellenőrzés és a kultúra standardizálása révén kívánta biztosítani, felszámolva az esetleges sokszínűséget.[12] Az egységesítés így vált a „fejlődés" előfeltételévé, az állam hivatalostól eltérő nyelvek és jogi státusok – a társadalmat megosztó elkülönülések és különbözőségek – felszámolásának igazolójává. A közös nyelvhez, nemzeti identitáshoz és kultúrához tartozás a bizalom, szolidaritás és a területi stabilitás előfeltételei lettek.[13]

A magát modernként és nemzetiként felfogó állam ezzel együtt törekedett arra, hogy hivatalos nyelvének presztízsét a kisebbségi nyelvek presztízse fölé emelje és ezáltal a kisebbségeit az asszimiláció vagy a kétnyelvűség állapotának elfogadására szorítsa. Az asszimiláció indokaként természetesen az állampolgári esélyegyenlőség – pontosabban az egyenlőbb érvényesülési lehetőségek – fenntartásának szükségessége jelent meg. Ez a törekvés viszont – amely sokkal inkább a probléma elrejtésére, elhallgatására irányult – a stabilitás hamis látszatát keltve a felszín alatt folyamatosan újratermelte a feszültséget.[14] Ez különösen igaz

[9] John Stuart Mill: A képviseleti kormány, XVI. fejezet: A nemzetiségről, a képviseleti kormányhozi viszonyában, *Regio*, 2005/4, 3–9.

[10] Eötvös József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra,* 1. kötet, Budapest, Magyar Helikon, 1981, 114–115, 127.

[11] Stephen May: Misconceiving Minority Language Rights: Implications for Liberal Political Theory, in Kymlicka–Patten: *Language Rights and Political Theory*, 127.

[12] Jacob T. Levy: Language Rights, Literacy, and the Modern State, in Kymlicka–Patten: *Language Rights and Political Theory*, 231–233.

[13] Will Kymlicka – Bashir Bashir (szerk.): *The Politics of Reconciliation in Multicultural Societies*, Oxford, Oxford University Press, 2012, 11.

[14] Jean A. Laponce: *Languages and Their Territories*, Toronto–Buffalo–London, University of Toronto Press, 1987, 199.

Studia_Caroliensa_2016.indd 414 2016.07.05. 11:29:43

lett azokra az esetekre, amikor az állam valamely területileg koncentrált, saját intézményrendszerrel hagyományosan rendelkező csoportra kívánta rákényszeríteni az államnyelvet.[15]

A nemzetállam jelentősége viszont ennél is nagyobb abból következően, hogy az emberi élet minél több területét igyekszik lefedni és szabályozni. Így például a nyelvpolitika szükségszerű kialakításával együtt járt, hogy az államok nemcsak a hivatali működés és az oktatás nyelvéről vagy a közigazgatási határok elhelyezkedéséről döntöttek, hanem az állami szimbólumokról – ezzel együtt más szimbólumok használatának szabályozásáról is – az ünnepnapokról és a kultúra támogatásáról is.[16] Ez eredményezte azt, hogy a nemzetállam *léte* alapvetően befolyásolja a területén esetleg együtt élő nyelvek, kultúrák és identitások jelenét és jövőjét.

MULTIKULTURÁLIS TÁRSADALMAK

Multikulturális társadalomnak azt az országot és annak népességét tekintjük, ahol több nyelvi-kulturális közösség él együtt, függetlenül attól, hogy ez az államszervezet intézményi felépítésében és működésében tükröződik-e. A multietnikus jelleg politikai kérdés is: gyakori, hogy egy állam, amelynek névadó nemzetisége kisebbségben vagy gyenge többségben van, önmagát államalkotónak, a többi nemzetiséget pedig kisebbségnek tekinti, vagyis multietnikus jellege ellenére nemzetállamként határozza meg magát. Lehetséges azonban az is, hogy az országon belül egy nemzetiség jelentős többségben van, de az állam mégis multietnikus jellegű és intézményrendszere is ennek alapján épül fel.

Amennyiben egy társadalom esetében a szó legteljesebb értelmében lehet *hivatalos* nyelvről beszélni – vagyis olyan nyelvről és kultúráról, amelyet az állam támogat, intézményesen megjelenít, és amely a gazdaság és az államügyek nyelve is egyben – akkor ez hatalmas előnyére válik azoknak, akiknek az illető nyelv és kultúra a sajátjuk. A hivatalos nyelvet beszélő többséghez tartozás sok esetben konkrét előnyt jelent, hiszen könnyebben tudják betölteni a közigazgatás, az oktatás, a politika és a gazdaság pozícióit.[17] Ha az együtt élő nyelvek közül az egyik a modernitást, míg a másik a lemaradást jeleníti meg, akkor az utóbbi nyelvnek hosszú távon nincs esélye.[18]

[15] Kymlicka–Patten: *Language Rights and Political Theory*, 13.
[16] Will Kymlicka: *Multicultural Citizenship*, Oxford, Oxford Univesity Press, 1995, 108.
[17] May: Misconceiving, 127.
[18] César E. Díaz López: e Politicization of Galician Cleavages, in Stein Rokkan – Derek W. Urwin (szerk.): *The Politics of Territorial Identity*, London – Beverly Hills – New Delhi, Sage Publications,

Studia_Caroliensa_2016.indd 415 2016.07.05. 11:29:43

A kisebbségi nyelvek eltűnése az urbanizáció és a társadalmi fejlődés velejárója volt, amely általában először a közéletből, a közszférából szorította ki a nyelvet a magánélet, a család és a vallás területeire. E folyamat hosszabb távon eredményezheti a nyelv teljes eltűnését is: a kihalását vagy a nyelvi öngyilkosságot.[19] Egy nyelv eltűnése pedig nagy valószínűséggel az abban kifejezett kultúrát és az identitást is felszámolja, de legalábbis radikálisan átalakítja.

A kisebbségi nyelvek képesek lehetnek ellenállni a beolvadásnak, sőt meg is erősödhetnek, ha használhatóak a hivatalos ügyintézésben vagy elkülönített területtel rendelkeznek.[20] Az államok szükségszerű nyelvpolitikájuk keretében meghatározzák, hogy milyen nyelve(ke)n működnek a közintézmények, a nyelvi kisebbségek számára biztosított-e az anyanyelvű oktatás joga, és ha igen, az állam finanszírozza-e az oktatási intézményeket, előírja-e vagy tiltja-e a nyilvános és a magánélet bizonyos területein, meghatározott földrajzi területeken vagy tevékenységek során valamely nyelv(ek) használatát.[21] Ez egyértelműen politikai döntés. Európában hagyományosan a többségi vagy a legnagyobb/legerősebb nyelv tölti be ezt a funkciót, ami az állam magas fokú etnicizáltságával hozható összefüggésbe.[22] Svájcban viszont, dacára a német anyanyelvű lakosság 70%-os többségének, a magasabb igazgatási szinteken két állami nyelv ismerete is elvárt.[23]

Van-e joga az egyénnek ragaszkodnia saját nyelvének, kultúrájának és identitásának megtartásához olyan társadalomban, ahol rendelkezésre áll más elsajá-

---

1982, 393. A galego és a spanyol nyelv társadalmi megítélése kapcsán írta, hogy a kasztíliai spanyolt a hatalommal, a társadalmi megbecsüléssel, a városokkal és a luxussal társítják, míg a galíciait az alávetettséggel, a szegénységgel, a hiányos műveltséggel és a falvak társadalmával.

19 A fogalmat Norman Denison vezette be annak a helyzetnek a leírására, amikor egy nyelvileg asszimilálódó közösség az ősi nyelv megtartásából származó társadalmi előnyöket nem látja egyensúlyban levőnek az erőfeszítéssel és önként dönt a nyelv feladásáról. Norman Denison: Language Death or Language Suicide? *International Journal of the Sociology of Language,* 1977/12, 13–22.

20 Amíg a föderatív Csehszlovákiában a szlovák képes volt a cseh nyelvvel szemben önállónak megmaradni, addig a francia nyelv néhány generáció alatt kiszorította az elhatárolt területtel nem rendelkező bretont, provanszit és az elzászit is. Laponce: *Languages*, 88–91.

21 David L. Laitin – Rob Reich: A Liberal Democratic Approach to Language Justice, in Kymlicka–Patten: *Language Rights and Political Theory*, 80.

22 A kontinensen kívüli példaként érdemes megemlíteni Indonéziát, ahol az 1945-ös függetlenség után nem a lakosság mintegy felének anyanyelvét, a jávait vagy a volt gyarmatosítók nyelvét, a hollandot tették meg hivatalos nyelvnek, hanem a térségben évszázadok óta összekötő nyelvként használt, de mindössze a lakosság 5%-a által anyanyelvként beszélt maláj modernizált változatát, a bahasa Indonesia-t. Ennek oka részben az volt, hogy a jávai nyelv nem tudta volna egységesíteni az ország lakosságát az új identitás alatt, a holland nyelv pedig nem terjedt el megfelelő mértékben az országban. Benedict Anderson: *Imagined Communities – Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London – New York, Verso, 2006, 132–134.

23 Uo. 138.

Studia_Caroliensa_2016.indd 416 2016.07.05. 11:29:43

títható nyelv és kultúra? Általános vélemény, hogy az őshonos kisebbségek rendelkeznek ezzel a joggal. Kymlicka szerint, bár a kisebbségek ilyen jogai látszólag különbségtételt jelentenek az egyenlő állampolgári jogokhoz képest, illetve nem illenek bele az általános egyenlőségre épített társadalom működésébe, mégis szükségesek a közösség felszámolódástól való megóvása érdekében.[24] Hobhouse szerint a modern állam számára az állampolgári egyenlőség biztosítása, a kulturális sokszínűség tiszteletben tartása és a közös állami keret megőrzésének szándéka jelentik azokat a kihívásokat, amelyek összehangolása tekintetében folyamatos cselekvésre van szükség.[25] Lijphart arra hívta fel a figyelmet, hogy csak a modernizációs folyamat első szakaszában, a lokális identitások nemzeti identitásba olvasztása során képes a nemzetállam az asszimilációra, amint a nemzeti közösségek kialakulnak, onnantól az állam ilyen törekvései jelentős ellenállásba ütköznek.[26] Young szerint az elnyomás egyik fajtája a kulturális imperializmus, amelyben a domináns társadalmi csoport megkísérli saját történelemszemléletét, értékeit az államban élő más csoportokra rákényszeríteni, a felszámolandónak tekintett kisebbségi kultúrákhoz pedig negatív tartalmakat és értelmezéseket kapcsol.[27] Kusý szerint az a nemzetállam, amely nem kínál, és nem biztosít keretet – amelyet autonómiának nevez – a saját nyelvi, kulturális és egyéb identitáselemek megélhetésére, elveszíti demokratikus jellegét, mert az uralkodó nemzet totalitárius államává válik.[28] Máiz tovább is ment ennél, szerinte az államnak nem csak a lehetőséget kell biztosítania a különböző kultúrákhoz való hozzáféréshez, hanem megfelelő források biztosításával elő is kell azt segítenie.[29]

Ha valamiféle hierarchiát szeretnénk a kisebbségi jogvédelem tekintetében felállítani, akkor az a következő lehet:

[24] A kanadai őslakosok példáján keresztül érvel úgy, hogy egy alapvetően veszélyeztetett közösség kulturális önazonosságának védelme szükségessé teheti „a fehér ember szabad mobilitáshoz fűződő jogának korlátozását az állam bizonyos területein". Will Kymlicka: *Liberalism, Community and Culture*, Oxford, Calderon Press, 1991, 140., 151–152.

[25] Lewis Trelawny Hobhouse: *Social Evolution and Political Theory*, New York, Columbia University Press, 1928, 146–147.

[26] Arend Lijphart: Political Theories and the Explanation of Ethnic Conflict in the Western World: Falsified Predictions and Plausible Postdictions, in Milton J. Esman (szerk.): *Ethnic Conflict in the Western World*, Ithaca–London, Cornell University Press, 1979, 48–49.

[27] Iris Marion Young: *Justice and the Politics of Difference*, Princeton, Princeton University Press, 1990, 48–63.

[28] Miroslav Kusý: *A magyarkérdés Szlovákiában*, Pozsony, Kalligram Kiadó, 2002, 99.

[29] Ramón Máiz: Democratism, Federalism and Nationalism in Multinational States, in William Safran – Ramón Máiz (szerk.): *Identity and Territorial Autonomy in Plural Societies*, London–Portland, Frank Cass, 2000, 38–42.

Studia_Caroliensa_2016.indd 417 2016.07.05. 11:29:43

1) a hátrányos megkülönböztetés (diszkrimináció) tilalma,
2) a kisebbség bizonyos nyelvi, vallási, kulturális védelemben részesítése, olyan egyéni és kollektív jogok biztosítása, amelyek alkalmasak az identitás megőrzésének lehetővé tételére,
3) speciális státusz, autonómia biztosítása.[30]

Ez viszont elvezet bennünket ahhoz a kérdéshez, hogy a kisebbségvédelemben lehet-e, szükséges-e kollektív jogokról beszélni?

A KOLLEKTÍV JOGOK LEGITIMITÁSÁNAK KÉRDÉSE

A kisebbségek jogai a nyelv, a kultúra, vagyis az identitás fenntartását hivatottak elősegíteni, ami kihívást, konkurenciát jelent a többségi identitásnak. A demokratikus államokban léteznek olyan emberi jogok, amelyeket egyének kollektívan (együttesen) gyakorolnak és ezeket az állam magától értetődően elismeri és biztosítja. Ezek közé tartoznak a gyülekezési jog, a képviseleti jog, vagy az egyesülési jog, amelyek a demokratikus működés alapjait teremtik meg, és amelyeket nem is vitatnak széles körben.

A kisebbségek esetleges kollektív jogai azonban nem ebbe a kategóriába esnek. Ez akkor is igaz, ha az egyéni és a kollektív jogok közötti ellentét sokszor mesterkélt, sőt, bizonyos egyéni jogok csak a kollektív jogok elismerésén keresztül élvezhetőek.[31] Helytelen lenne viszont kollektív jogként felfogni olyan jogokat, mint az anyanyelvű oktatás joga, vagy a nemzetiségi kulturális intézmények állami támogatása.[32]

A kisebbségi kollektív jogok mellett számos érv hozható fel. A kisebbségi jogok nem sorolhatók be egyszerűen az emberi jogok rendszerébe azok egyik alkategóriájaként, mert az emberi jogoknak különböző területi dimenziói lehetnek, vannak, amelyek „vándorolhatnak" térben és vannak, amelyek nem. Ez utóbbiak közé tartoznak a nyelvi jogok, amelyek nemcsak egyénekhez, hanem helyhez is kötöttek.[33] Ha a kisebbségvédelem egyéni jogokra épül, és a jogrend nem tartalmazza az adott közösséghez tartozás ismérveit, akkor a közösség nem védett a hatósági beavatkozásoktól. Paál Árpád 1938-ban a névelemzést, az önkényes származáselméletek erőltetését és a kisebbségi jogok adminisztratív eszközökkel,

[30] Győri Szabó Róbert: *Kisebbség, autonómia, regionalizmus*, Budapest, Osiris Kiadó, 2006, 62.
[31] Kymlicka–Patten: *Language Rights and Political Theory*, 31.
[32] Alexander Ossipov: Some Doubts about 'Ethnocultural Justice', in Kymlicka–Opalski (eds.): *Can Liberal Pluralism be Exported?* 174.
[33] Laponce: *Languages*, 150.

Studia_Caroliensa_2016.indd 418 2016.07.05. 11:29:43

így a közigazgatási egységek átszabása révén megvalósuló csökkentését hozta fel példaként.[34] Lijphart helytelenítette azt az alapállást, miszerint a legfejlettebb demokráciákban a közösségekhez tartozás irrelevánssá válik, mert a diszkriminációt tiltó jogszabályok önmagukban még nem változtatják meg a diszkriminatív vagy megkülönböztető jellegű viselkedésmintákat. Ezek szerinte csak úgy válnak kezelhetővé, ha az egyéneket csoportok tagjaiként kezeljük és így kívánjuk számukra az egyenlőséget megteremteni.[35] Hasonlóképpen vélekedett Balogh Artúr, aki szerint a nemzetiségi jogok nem az egyeseket megillető egyéni jogok által, hanem a nemzetiséget, mint „össz-személyt" – vagyis a közösséget, mint jogalanyt – megillető jogosultságok által biztosíttatnak. A különbségtétel azért lényeges, mert kisebbségi jogvédelem esetében nem a nemzetiséghez tartozó egyes személyek érdekeinek összessége, hanem a nemzetiségnek mint összességnek érdeke ismertetik el jog által védett értékként.[36]

A kollektív jogokat elismerők számára a kisebbségi többletjogok elfogadásának kérdése nem valós probléma, ők azokban a csoport egyes tagjaival szembeni diszkrimináció elháríthatásának eszközét látják.[37] Más a helyzet a liberális gondolkodók esetében, akik többnyire a semleges államhoz és az esély-, illetve jogegyenlőséghez ragaszkodnak. Kymlicka érvelése azért kiemelkedő fontosságú, mert igazolja a kollektív kisebbségi jogok, a pozitív diszkrimináció létjogosultságát olyan érvekkel szemben is, miszerint a különleges jogok biztosítása a többségi állampolgárok egyenlőségét sértené. Csakhogy, érvel Kymlicka, az egyén egyrészt egy meghatározott kulturális közösség tagja, másrészt kisebbség tagjaként nagy valószínűséggel nehezebben fér hozzá saját közössége kulturális javaihoz. A kulturális javak megszerzésének ugyanis nyelvi előfeltételei vannak, viszont ha az állam nem biztosítja a javaknak az adott nyelven való megszerzésének lehetőségét, akkor az egyén számára nem nyílik lehetőség arra, hogy a kultúra megtartása vagy más kultúrára cserélése mellett döntsön.[38]

[34] Paál Árpád: *A kisebbségi lét tanulóévei Erdélyben II.*, Csíkszereda, Pallas – Akadémia Könyvkiadó, 2008, 257.
[35] Lijphart: Political Theories, 53.
[36] Balogh Artúr: *Jogállam és kisebbség*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár, 1997, 290.
[37] Gudmundur Alfredsson: Autonomy and Human Rights, in Lise Lyck (szerk.): *Constitutional and Economic Space of the Small Nordic Jurisdictions*, Nordiska Institutet För Regionalpolitiska Forskning, 1997, 36.
[38] Kymlicka: *Liberalism,* 162–178.

Studia_Caroliensa_2016.indd 419 2016.07.05. 11:29:43

• Manzinger Krisztián •

A KISEBBSÉGVÉDELEM LEHETŐSÉGEI NEMZETÁLLAMOKBAN

A nemzetállam jellegéből fakadóan, amely egy nyelv meghatározott területre vonatkozó dominanciáját igyekszik megteremteni, a kisebbségi nyelv, kultúra és identitás védelmének legmegfelelőbb módja területileg koncentrált kisebbségek esetén a *területi autonómia* lehet. Bár megteremtésének indoka többnyire egy adott területen valamely kisebbség kompakt többségben élése, az autonómia területhez kötöttségéből fakadóan nemcsak ezt a közösséget, hanem a teljes lakosságot védi. Ugyanilyen okból az intézmények feladatköre meghaladja a kultúra- és nyelvvédelmet, átfogva a mindennapi élet legkülönbözőbb területeit. A kiterjesztést a területhez kötöttség mellett az is indokolja, hogy összefüggő területen többséget alkotó kisebbség számára a nyelvi és a kulturális jogok önmagukban – területfejlesztési, foglalkoztatáspolitikai és egyéb gazdasági jogok nélkül – nem teszik lehetővé a hosszú távú életképességet.[39] A területi autonómia így válhat a nyelvvédő funkción túl tényleges kultúra- és identitásvédővé, hiszen azokat a szektorokat is átfoghatja, amelyekből a közösség hagyományosan megélhetését biztosítja.

A területi autonómia sok esetben hatékonysága ellenére is elutasított eszköz. Az elutasítás legfőbb oka, hogy az autonómia az államterület esetleges sérelméhez vezethet, amely önigazgató terület leválásából következhet. Ez a lehetséges következmény Közép-Európa kisebbségekkel rendelkező államaiban a területi autonómia intézményével szemben makacsul fennálló félelem oka. Az elmúlt évek katalóniai, skóciai és flandriai fejleményei részben igazolni látszanak ezeket az érveket. Vannak viszont olyan megoldások, ahol az elszakadás fel sem merül, így például a belgiumi német közösség, illetve a finnországi Åland-szigetek esetében. Ebből arra következtethetünk, hogy a területi autonómia nem létrejötte, hanem esetleges működési problémái következtében eredményezhet olyan helyzetet, amelyben az elszakadás felmerülhet.

A területi autonómia különböző megnevezései révén a nemzetközi jog *soft law* jellegű ajánlásaiban sok esetben szerepel mint a kisebbség és a többség nemzetállamon belüli együttélését elősegítő lehetséges eszköz, viszont épp a területi integritás sérelmétől való félelem miatt egyetlen esetben sem sikerült az aján-

[39] Karl-Heinz Lambertz: A kisebbségi jogok védelme a közösségi jogban a belgiumi német kisebbség példáján keresztül, in Trócsányi László – Francis Delpérée (szerk.): *Európa egysége és sokszínűsége: A kisebbségek jogai – A belga és a magyar példa*, Budapest, Nyitott Könyv Kiadó, 2003, 108.

Studia_Caroliensa_2016.indd 420 2016.07.05. 11:29:44

lás jellegen túllépni.[40] A nemzetközi szervezetek vonakodása a szakirodalmat is megosztja, így például Kymlicka helytelenítette az EBESZ gyakorlatát, amely csak az erőszakot alkalmazó kisebbségek számára javasolja a területi autonómia alkalmazását,[41] amire a kisebbségi főbiztos korábbi munkatársa, Francesco Palermo az intézmény konfliktusmegelőző, területi integritást őrző szerepét, illetve az adott közösség és az állam megegyezési képességének fontosságát hangsúlyozta annak eldöntése során, hogy hol tartják célszerűnek az alkalmazást.[42]

A nemzetközi közösség viszont, felemás módon, több mint egy évszázada mégis törekszik valamiféle – nem területi alapú – kisebbségvédelem biztosítására, amelyben a védelem tárgya általában az adott csoporthoz tartozó személyek nyelve vagy vallása, vagyis az identitásuk olyan központi eleme, amelyet a nemzetállam léte és egységesítő törekvése veszélyeztet. Ez a védelem hangsúlyozottan egyénközpontú, célja – hivatkozása szerint – az egyén jogainak védelme, eltérően a területi autonómiától, amely a nemzetállam szempontjából mérvadó *féllé* teszi a más identitáshoz kötődő közösség képviselőit. Ez az intézmény szórványban vagy vegyes etnikai területen élő kisebbségek esetében lehet célravezető.

A mai kisebbségvédelmi rendszer alapja a kora újkor vallási közösségeket védő szabályai voltak, az első kisebbségvédelmi rendelkezéseket pedig az 1815-ös bécsi kongresszuson fogalmazták meg. A nemzetállami eszmeiség terjedése és az európai hatalmi egyensúly, illetve a béke megőrzésének szándéka következtében viszont 1830-tól a Balkán-félszigeten összekapcsolódott az újonnan függetlenné vált államok nemzetközi elismerése (vagyis legitimitása) a kisebbségvédelem garantálásával.[43]

[40] Gnanapala Welhengama: *Minorities' Claims: From Autonomy to Secession*, Aldershot–Burlington–Singapore–Sydney, Ashgate, 2000, 24–25.; Szalayné Sándor Erzsébet: *A kisebbségvédelem nemzetközi intézményrendszere a 20. században*, Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadói Kör, 2003, 207–208.

[41] Will Kymlicka: Rights to Culture, Autonomy and Participation: The Evolving Basis of International Norms of Minority Rights, in J. McGarry – Michael Keating (szerk.): *Nations, Minorities and European Integration*, London, Routledge, 2006, 35–63.

[42] Francesco Palermo: When the Lund Recommendations Are Ignored: Effective Participation of National Minorities through Territorial Autonomy, *International Journal on Minority and Group Rights* 2009/16, 658–659. A főbiztos vezérelve Palermo szerint tudatosan az, hogy az autonómia támogatása tevékenysége során inkább kivételnek, mint szabálynak tekintendő. Uo.

[43] Ennek hangsúlyozása azért is fontos, mert az érintett államok „reconquistaként" tekintettek a függetlenség elérésére, amely nemcsak a korábbi muzulmán hatalom kiszorításával, de súlyos etnikai tisztogatásokkal is együtt járt. Konsztantyin Nyikiforov: Az etnikai tisztogatás mint az új államok létrehozásának mechanizmusa a volt Jugoszlávia területén az 1990-es években, in Juhász József – Krausz Tamás (szerk.): *Az új nemzetállamok és az etnikai tisztogatások Kelet-Európában 1989 után*, Budapest, L'Harmattan Kiadó – BTK Kelet-Európa Története Tanszék, 2009, 110.

Studia_Caroliensa_2016.indd 421 2016.07.05. 11:29:44

A kisebbségvédelem az I. világháború előtt összességében csökevényes volt: kevés országot érintett, nem volt garancia a rendelkezések végrehajtására, nem volt ellenőrzés és a szabályozások nem álltak össze egységes rendszerbe. Az I. világháború után kialakított kisebbségvédelem már rendszert alkotott, de területileg és alanyaiban is korlátozott volt, valamint jelentős mértékben hiányzott a végrehajtást biztosító mechanizmus.[44] A korlátokat és a tényleges célt mutatta az is, hogy a létrejött Népszövetség a kisebbségek védelemhez való jogát elismerő 1922-es határozatában hangsúlyozta a lojális állampolgári együttműködés kötelezettségét, 1926-ban pedig a Népszövetség kisebbségügyi megbízottja jelentette ki, hogy a kisebbségvédelmi rendszer kialakítóinak nem volt célja, hogy az állampolgárok egy csoportját véglegesen az általános állami struktúrán kívül tartsák, ellenkezőleg, olyan védelmet céloztak, amely a nemzeti egység megteremtéséhez szükséges feltételeket biztosította.[45]

A mai kisebbségvédelmi rendszer az 1945 utáni fejlődés eredménye, amely egyrészt szigorúan az egyéni jogokból, másrészt pedig többnyire a kisebbségi jogok emberi jogi kategóriaként való meghatározásából indul ki. Az 1948-as Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának megfogalmazásakor a kisebbségi jogok megjelenítését például azzal utasították vissza, hogy tételezésük az integrációt (inkább az asszimilációt) akadályozná, erősítené az etnikai tudatot és az elkülönülést, gyengítené a területi állammal való együttműködési hajlandóságot, sőt, akár elszakadási törekvésekhez is vezethetne.[46] A későbbi nemzetközi egyezmények is a diszkrimináció-mentességre koncentráltak, egyesek generális módon, mások meghatározott kérdések vonatkozásában.[47] Ma sincsen azonban átfogó, multilaterális kisebbségvédelmi rendszer, illetve nem létezik a kisebbségi jogok biztosítását lehetővé tevő garanciarendszer, miképp a kisebbség fogalma sem tisztázott.[48] Ráadásul az 1990-es évek első felében tapasztalható – az államon belüli konfliktusok számának emelkedése miatt kialakult – figyelmet az ENSZ, az EBESZ és az ET részéről is felváltotta az a hozzáállás, hogy kevésbé próbálnak

[44] Szalayné: *A kisebbségvédelem*, 142–144.

[45] Welhengama: *Minorities' Claims*, 8–10.

[46] Uo. 16–17.

[47] A releváns egyezmények közé sorolható többek között az ENSZ Alapokmány, az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, a Politikai és Polgári, valamint a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egységokmányai, a faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről szóló nemzetközi egyezmény, az oktatásban alkalmazott megkülönböztetés elleni küzdelemről, a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól szóló egyezmények, illetve az Amerikai Államok Szervezete, az Európa Tanács és az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet vonatkozó dokumentumai.

[48] Szalayné: *A kisebbségvédelem*, 183–185.

Studia_Caroliensa_2016.indd 422 2016.07.05. 11:29:44

megoldásokat előmozdítani, sokkal inkább váltak jellemzővé az ellentmondó javaslatok, valamint a problémák szőnyeg alá söprése.[49]

A kulcs a kötelező érvényű nemzetközi szabályozás hiányában leginkább az egyes államok kezében van. Ez viszont a legtöbb esetben a politika színterére tereli a multikulturális együttélés rendezésének kérdéseit. Az államok többnyire az egyéni jogok irányából szeretnék megközelíteni a kisebbségvédelmet, vagyis bizonyos nyelvhasználati, oktatási és kulturális jogok megadásával, anélkül, hogy azok érvényesítése érdekében elkülönült intézményrendszert hoznának létre. Ennek oka az, hogy így a kisebbséghez tartozó személyek nem különülnek el látványosan az állampolgári közösségen belül, mindössze olyan jogokat szereznek, amelyek nyelvük, kultúrájuk és identitásuk meghatározott körülmények között, meghatározott intézmények vonatkozásában való megélhetését lehetővé teszik. Ez szórványnemzetiségek esetében sok esetben valós megoldás lehet, de például nemzetiségi tömbök esetében már nagy valószínűséggel nem. A kisebbségi jogok területileg meghatározott nyelvi egyenjogúság nélkül hosszú távon nem tudják a beolvadást megakadályozni.[50] Így a probléma továbbra is fennáll és konfliktust gerjeszt.

LEHETSÉGES-E A HATÉKONY KISEBBSÉGVÉDELEM A NEMZETÁLLAMBAN?

A nemzetállam politikai dominanciája továbbra is megkérdőjelezhetetlen, bár Nyugat-Európában a II. világháborút követően a demokratikus államrend, majd az 1960–70-es években a regionalizmus térnyerése, Közép-Európában pedig az 1989-es átalakulás és az 1990-es években a kívülről erőltetett kisebbségvédelmi rendelkezések bizonyos korlátokat eredményeztek az egységesítő szándékok tekintetében. A nemzetközi kisebbségvédelmi rendszer hiányosságai miatt azonban mindezek eredményessége továbbra is a nemzetállam szándékain múlik. A fogalmi bizonytalanság, a vállalt kötelezettségek végrehajtása megfelelő ellenőrzésének hiánya, illetve a kérdéskör átpolitizált biztonsági kérdésként és főleg (nemzet)állami belügyként való kezelése nem sok jót jelent egy hatékony, kiszámítható és *fair* kisebbségvédelmi rendszer kialakulása tekintetében. A nemzetközi közösség beavatkozása kisebbségi ügyekben csak stratégiai érdek megléte

[49] Kymlicka: Rights to Culture, 35–63.

[50] Will Kymlicka: Reply and Conclusion, in Kymlicka–Opalski (szerk.): *Can Liberal Pluralism be Exported?* 364–365.

Studia_Caroliensa_2016.indd 423 2016.07.05. 11:29:44

esetében és az akut konfliktus felszámolása érdekében valószínűsíthető, miként azt a boszniai és a koszovói események is mutatták.

Összességében azt mondhatjuk, hogy a kisebbségvédelem sikeressége leginkább a kisebbségi közösség érdekérvényesítő pozícióinak függvénye: amennyiben a közösség képes kiharcolni maga számára a jogokat, vagy elérni azt, hogy valamilyen külföldi erő azok elfogadására és betartására kötelezze az államot, akkor tud magának olyan körülményeket teremteni, amelyek képesek biztosítani a közösség megmaradását, fejlődését és perspektívát kínálnak a jövőre nézve. Enélkül viszont a kisebbségi nyelv, kultúra és identitás megfelelő védelem hiányában mindig alárendelt marad a nemzetállam által előmozdított nyelv, kultúra és identitás hármasával szemben, amely hosszú távon akár a közösség, így a nyelv és a kultúra felszámolásával is járhat.

BIBLIOGRÁFIA

Acton, Lord: Nacionalizmus, in Ludassy Mária (szerk.): *Az angolszász liberalizmus klasszikusai I.*, Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 1991.

Alfredsson, Gudmundur: Autonomy and Human Rights, in Lyck, Lise (szerk.): *Constitutional and Economic Space of the Small Nordic Jurisdictions*, Nordiska Institutet För Regionalpolitiska Forskning, 1997, 34–47.

Anderson, Benedict: *Imagined Communities – Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London – New York, Verso, 2006.

Balogh Artúr: *Jogállam és kisebbség*, Bukarest–Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 1997.

Bibó István: A nemzetközi államközösség bénultsága és annak orvosságai, in Bibó István: *Összegyűjtött munkái 4.*, Bern, Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadása, 1984.

Capotorti, Francesco: *The Study of the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Lingustic Minorities*, United Nations Document E/CN.4/Sub.2/384 Human rights study series, no. 5, 1979.

Connor, Walker: Ethnonationalism in the First World: The Present in Historical Perspective, in Esman, Milton J. (szerk.): *Ethnic Conflict in the Western World*, Ithaca–London, Cornell University Press, 1979, 19–45.

Denison, Norman: Language Death or Language Suicide? *International Journal of the Sociology of Language,* 1977/12, 13–22.

Eötvös József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra,* 1. kötet, Budapest, Magyar Helikon, 1981.

Győri Szabó Róbert: *Kisebbség, autonómia, regionalizmus*, Budapest, Osiris Kiadó, 2006.

Studia_Caroliensa_2016.indd 424 2016.07.05. 11:29:44

Hobhouse, Lewis Trelawny: *Social Evolution and Political Theory*, New York, Columbia University Press, 1928.

Kusý, Miroslav: *A magyarkérdés Szlovákiában*, Pozsony, Kalligram Kiadó, 2002.

Kymlicka, Will – Bashir, Bashir (szerk.): *The Politics of Reconciliation in Multicultural Societies*, Oxford, Oxford University Press, 2012.

Kymlicka, Will: *Multicultural Citizenship*, Oxford, Oxford Univesity Press, 1995.

Kymlicka, Will: *Liberalism, Community and Culture*, Oxford, Calderon Press, 1991.

Kymlicka, Will: Reply and Conclusion, in Kymlicka, Will – Opalski, Magda (szerk.): *Can Liberal Pluralism be Exported?* Oxford, Oxford University Press, 2001, 364–365.

Kymlicka, Will: Rights to Culture, Autonomy and Participation: The Evolving Basis of International Norms of Minority Rights, in McGarry, J. – Keating, Michael (szerk.): *Nations, Minorities and European Integration*, London, Routledge, 2006, 35–63.

Laitin, David L. – Reich, Rob: A Liberal Democratic Approach to Language Justice, in Kymlicka, Will – Patten, Alan (szerk.): *Language Rights and Political Theory*, Oxford, Oxford University Press, 2003, 80–104.

Lambertz, Karl-Heinz: A kisebbségi jogok védelme a közösségi jogban a belgiumi német kisebbség példáján keresztül, in Trócsányi László – Delpérée, Francis (szerk.): *Európa egysége és sokszínűsége: A kisebbségek jogai – A belga és a magyar példa*, Budapest, Nyitott Könyv Kiadó, 2003.

Laponce, Jean A.: *Languages and Their Territories*, Toronto–Buffalo–London, University of Toronto Press, 1987.

Levy, Jacob T.: Language Rights, Literacy, and the Modern State, in Kymlicka, Will – Patten, Alan (szerk.): *Language Rights and Political Theory*, Oxford, Oxford University Press, 2003, 230–249.

Lijphart, Arend: Political Theories and the Explanation of Ethnic Conflict in the Western World: Falsified Predictions and Plausible Postdictions, in Esman, Milton J. (szerk.): *Ethnic Conflict in the Western World*, Ithaca–London, Cornell University Press, 1979, 46–78.

López, César E. D.: The Politicization of Galician Cleavages, in Stein, Rokkan – Urwin, Derek W. (szerk.): *The Politics of Territorial Identity*, London – Beverly Hills – New Delhi, Sage Publications, 1982, 389–424.

Máiz, Ramón: Democratism, Federalism and Nationalism in Multinational States, in Safran, William – Máiz, Ramón (szerk.): *Identity and Territorial Autonomy in Plural Societies*, London–Portland, Frank Cass, 2000, 35–60.

Makkai László: *Magyar–román közös múlt*, Budapest, Héttorony Könyvkiadó, 1989.

May, Stephen: Misconceiving Minority Language Rights: Implications for Liberal Political Theory, in Kymlicka, Will – Patten, Alan (szerk.): *Language Rights and Political Theory*, Oxford, Oxford University Press, 2003, 123–152.

Mill, John Stuart: A képviseleti kormány, XVI. fejezet: A nemzetiségről, a képviseleti kormányhozi viszonyában, *Regio*, 2005/4, 3–9.

Studia_Caroliensa_2016.indd 425 2016.07.05. 11:29:44

Nyikiforov, Konsztantyin: Az etnikai tisztogatás mint az új államok létrehozásának mechanizmusa a volt Jugoszlávia területén az 1990-es években, in Juhász József – Krausz Tamás (szerk.): *Az új nemzetállamok és az etnikai tisztogatások Kelet-Európában 1989 után*, Budapest, L'Harmattan Kiadó – BTK Kelet-Európa Története Tanszék, 2009, 103–113.

Ossipov, Alexander: Some Doubts about 'Ethnocultural Justice', in Kymlicka, Will – Opalski, Magda (szerk.): *Can Liberal Pluralism be Exported?* Oxford, Oxford University Press, 2001, 171–185.

Paál Árpád: *A kisebbségi lét tanulóévei Erdélyben II.*, Csíkszereda, Pallas – Akadémia Könyvkiadó, 2008.

Palermo, Francesco: When the Lund Recommendations Are Ignored: Effective Participation of National Minorities through Territorial Autonomy, *International Journal on Minority and Group Rights,* 2009/16, 653–664.

Plamenatz, John: A nacionalizmus két típusa, in Bretter Zoltán – Deák Ágnes (szerk.): *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*, Pécs, Tanulmány Kiadó, 1995, 52–67.

Pogge, Thomas W.: Accomodation Rights for the Hispanics in the United States, in Kymlicka, Will – Patten, Alan (szerk.): *Language Rights and Political Theory*, Oxford, Oxford University Press, 2003, 105–122.

Tscilevich, Boris: New Democracies in the Old World: Remarks on Will Kymlicka's Approach to Nation-building in Post-Communist Europe, in Kymlicka, Will – Opalski, Magda (szerk.): *Can Liberal Pluralism be Exported? – Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe*, Oxford, Oxford University Press, 2001, 154–170.

Young, Iris Marion: *Justice and the Politics of Difference*, Princeton, Princeton University Press, 1990, 48–63.

Welhengama, Gnanapala: *Minorities' Claims: From Autonomy to Secession*, Aldershot–Burlington–Singapore–Sydney, Ashgate, 2000.

Studia_Caroliensa_2016.indd 426 2016.07.05. 11:29:44

IDEGEN NYELVŰ TANULMÁNYOK

Studia_Caroliensa_2016.indd 427 2016.07.05. 11:29:44

NÁNDOR BIRHER

DIE STRUKTUR DER BOTSCHAFT

Als Jesus zu den Menschen sprach, wurde er nur von wenigen gehört. Damals gab es noch keinen elektronischen Verstärker. Aber es waren immer Menschen dabei, die die wichtigsten Worte Jesus verstärkten. Gerade durch die Mithilfe vieler entstanden so kristallklare Texte, wie es die Evangelien sind. Vor diesem Hintergrund stellt sich gleich – rein sprachlich – die Frage, welche Worte die wichtigsten waren, die es zu „verstärken" galt.

Ein Freund von mir sagte einmal, dass es völlig unmöglich sei, dass solche Texte wie die Evangelien oder die apostolischen Briefe von einem Mensch geschrieben werden könnten. Dem ist nur zuzustimmen, denn einerseits können wir das Wirken des Übernatürlichen spüren, andererseits macht sich auch die unbewusste kollektive Mitarbeit vieler bemerkbar. Dieser kollektive Wert kann durch die hier vorgestellte Strukturanalyse verdeutlicht werden.

Um die innere Struktur eines Textes möglichst genau zeigen zu können, entwickelte unser Forschungsteam eine quantitative Textforschungsmethode. Mit innerer Struktur ist das gemeint, was später als Botschaft des Textes weitergegeben wird.

Welche Worte sind von Gewicht? Wie lassen sich die Grundbegriffe herausfinden? Wer Kinder hat, weiß, dass sie Information dann am besten behalten, wenn sie mindestens hundertmal wiederholt wurden. Gleichermaßen verhält es sich auf den kollektiven Ebenen. Die „Botschaften" entstehen dadurch, dass einzelne Schlüsselworte, Kommentare durch die Zuhörer verstärkt werden. Um diese Schlüsselworte zu finden haben wir die häufigsten Wörter in drei Schlüsseltexten zum Thema „Diakonie-Caritas" (Markus Evangelium, Enzyklika Deus caritas est, Motuproprio Intima Eccsesiae Natura) gesucht. Zunächst sei unser Vorgehen kurz vorgestellt:

a) In den ausgewählten Texten haben wir die am häufigsten vorkommenden Wörter bzw. Wortpaare mithilfe des Snowball Algorithmus[1] ermittelt. An-

[1] http://snowball.tartarus.org/texts/introduction.html
https://books.google.hu/books?id=QVcmqojL2aUC&pg=PA49&lpg=PA49&dq=snowball+algoritmus&source=bl&ots=6Pp9dUMLzz&sig=X2C63LG4x75Xc8Gg-Vcql0qlWsI&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwiE-7T59fvJAhVGgg8KHcgnApsQ6AEIMDAC#v=onepage&q=snowball%20algoritmus&f=false

Studia_Caroliensa_2016.indd 429 2016.07.05. 11:29:44

zumerken ist, dass wir als Wortpaare die Wörter genommen haben, die in einem Satz standen, ohne dass dabei ihre Reihenfolge beachtet wurde.

b) Die häufigsten Wörter bzw. Wortpaare wurden tabellarisch durch folgende Matrix erfasst:[2]

	Wort 1	**Wort 2**	**Wort 3**
Wort 1	Häufigkeit	Häufigkeit	Häufigkeit
Wort 2	Häufigkeit	Häufigkeit	Häufigkeit
Wort 3	Häufigkeit	Häufigkeit	Häufigkeit

c) Die Matrix wurde durch das Programm Ucinet[3] zu einem Graphen transformiert.

d) In einem letzten Schritt wurden die Wörter der drei Texte so zusammengeführt, dass nur die Wörter/Ausdrücke berücksichtig wurden, die entweder in allen drei oder zumindest in zwei Texten vorkommen.

Mit dieser einfachen Methode wollten wir die Wort-Strukturen finden, die die einzelne Texte charakterisieren und von Text zu Text weitergegeben werden. Um zu zeigen, wie die „Kern-Inhalte" von Text zu Text weitergegeben werden haben wir als Quelle das Markus Evangelium gewählt, und in zwei heutigen Norm-Texten auf dem Gebiet Diakonie-Caritas das Weiterleben der Grundstruktur gesucht. Die Enzyklika[4] Deus Caritas est ist ein theologisch-juristisch formuliert Text und das Motuproprio[5] Intima Ecclesia Natura ist rein juristisch formuliert[6]. Für uns war von Interesse, ob sich die verschiedenen „Funktionen" der Texte auch in der Struktur nachweisen lassen. Die Häufigkeitsanalyse brachte folgendes Ergebnis:

[2] Die Tabellen zeigen auch die grammatische Position des Wortes. https://www.ling.upenn.edu/courses/Fall_2003/ling001/penn_treebank_pos.html

[3] https://sites.google.com/site/ucinetsoftware/home

[4] Die päpstliche Enzyklika ist als Rundschreiben an die Bischöfe des Erdkreises charakterisiert und wendet sich an die ganze Kirche. Enzykliken können grundsätzlichen Themen der Glaubensverkündigung gewidmet sein oder auch spezielle pastorale Fragen aufgreifen. (Siehe: Wiki)

[5] Ein Motu proprio „selbstveranlasst" ist ein Apostolisches Schreiben des Papstes. Bekanntgabe kirchen rechtlicher oder administrativer Entscheidungen, geringe Änderungen des kanonischen Rechts.

[6] Als Quell-texten haben wir die offizielle Übersetzungen von der Site https://w2.vatican.va/content/vatican/it.html genommen.

Studia_Caroliensa_2016.indd 430 2016.07.05. 11:29:44

1. Evangelium des Heilige Markus:

Schlüsselwort	Häufigkeit
Jesus[NNP(POS)]	75
God[NNP(POS)]	51
say[VBG(POS)]	44
multitud[NN(POS)]	33
hous[NN(POS)]	29
Son[NNP(POS)]	25
John[NNP(POS)]	24
answer[VB(POS)]	23
hand[NN(POS)]	21
eat[VB(POS)]	20
follow[VBD(POS)]	20
day[NN(POS)]	20
pass[NN(POS)]	19
sea[NN(POS)]	19
mother[NN(POS)]	19
boat[NN(POS)]	18
hear[VBG(POS)]	18
Peter[NNP(POS)]	18

All diese Wörter offenbaren eindeutige Nachrichten:

– Jesus, Sohn und Gott gehören zusammen. (Diese These wird als erstes Dogma ausgesprochen.)
– Es ist eine starke Aktivität anzunehmen (say, answer, follow, pass, hear - multitud). (Damit ist die Methode der Verkündigung des Evangeliums begründet.)
– Die wichtigsten Personen kommen häufig vor (John, Peter) (Hier ist die Struktur der ersten Gemeinde begründet.)
– Die Lehre ist nicht lebensfremd (hand, eat, day, sea, mother, boat). (Die Lehre ist für alltägliche Menschen gemacht.)

Das sind die Säulen, auf denen die Kirche gebaut ist. Worte wie love, poor, die uns Caritastheologen interessieren würden, kommen nur selten (je 5-mal) vor. Interessant ist aber, dass Brot 13-mal erwähnt wird. Dies lässt erkennen, dass in den Evangelien die Worte der Caritastheologie nicht in erster Linie vorkommen. Und das ist so auch in Ordnung, denn Christus wollte nicht eine NGO gründen, sondern sich als Sohn Gottes vorstellen. So einfach und klar ist unser Glaube.

Studia_Caroliensa_2016.indd 431 2016.07.05. 11:29:44

Auf diesen Worten beruht die ganze Kommunikation der Kirche seit mehr als 2000 Jahren und diese Worte finden wir natürlich auch an erster Stelle in allen kirchlichen Dokumenten.

Das gleichen Ergebnisse bekommen wir, wenn wir die im Text stehenden Worte nach ihrem Vorkommen in einem Satz prüfen. Elfmal wird verstärkt, dass Jesus der Sohn Gottes ist.

Wortpaare:		Häufigkeit
God[NNP(POS)]	Jesus[NNP(POS)]	11
God[NNP(POS)]	kingdom[NN(POS)]	9
Jame[NNP(POS)]	John[NNP(POS)]	9
father[NN(POS)]	mother[NN(POS)]	8
day[NN(POS)]	sabbath[NN(POS)]	6
Jesus[NNP(POS)]	Son[NNP(POS)]	5
John[NNP(POS)]	Peter[NNP(POS)]	5
Jesus[NNP(POS)]	John[NNP(POS)]	5
meat[NN(POS)]	sat[VBD(POS)]	5
sown[NN(POS)]	word[NN(POS)]	5
Jame[NNP(POS)]	Peter[NNP(POS)]	5
Jesus[NNP(POS)]	say[VBG(POS)]	5

Anscheinend ist Jesus viel „alltäglicher". Er ist einfach Gott, hat gute menschliche Kontakte und ist absolut nicht lebensfremd. Davon lebt die Kirche.

Selbstverständlich kann das Leben auf kollektiver Ebene nicht so einfach organisiert werden (obwohl es uns persönlich völlig reichen würde, wenn wir Jesus als Gott und als Mitbruder ernst nehmen könnten).

Mit der Abbildung der inneren Struktur der Texte lassen sich weitere interessante Zusammenhänge erfassen, wobei die tiefste und einfache Wahrheit des Evangeliums auf einem Blick herausgelesen werden kann:

Studia_Caroliensa_2016.indd 432 2016.07.05. 11:29:44

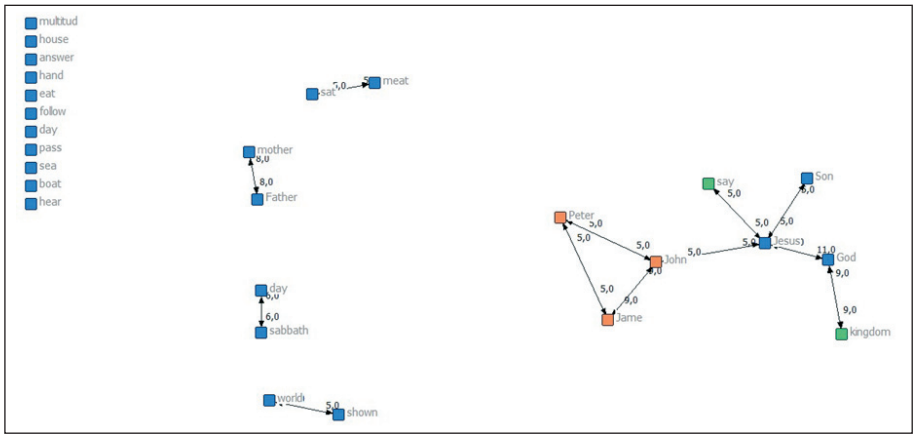

Bild 1: *Struktur des Markus Evangeliums.*

– In der Mitte steht das Wort Jesus (4 Kontakte) verknüpft mit Gott und Sohn. Das Wort Jesus hat ebenfalls Kontakte mit Sprechen und Königreich.
– Im anderen Knoten steht Johann (3 Kontakte) mit Verknüpfungen zu Jakob (Bruder) und Peter. (Auf diesem Fundament beruht die Kirche).
– Zwei Knoten verweisen auf das Göttliche – Jesus und das Menschliche – *Johann. Diese Kontakte bringen die grundlegenden Wahrheiten der Texte zum Ausdruck.*
– Alle weiteren Wörter sind nicht in die Struktur integriert worden.

Die grundlegenden Fundamente sind anscheinend eindeutig in der Kirche verankert, aber diese grundlegenden Wahrheiten müssen in die Sprache der Gesellschaft übersetzt werden. So kommen die Praxis und die Institutionen der Kirche zur Welt.

Diese „Übersetzung" erfolgen aber oft zu langsam und zu spät, man braucht nur an die Modernität zu denken – die Kirche hat mit ihren Institutionen auf soziale Bewegungen zu spät reagiert – grob formuliert: das Kapital ist 1867 erschienen und das Rerum Novarum 1891, mit 24 Jahren Verspätung. Außerdem reflektierten die Menschen unterschiedlich auf die Dokumente. Es wurde eher über Marx als über Jesus gesprochen. Und deswegen hatten/haben wir die großartige Möglichkeit den Kommunismus zu genießen.

Auf der Ebene der heutigen Texte verbleibend, sehen wir die positiven Tendenzen der Institutionalisierung der Soziallehre (Caritastheologie). Das wird aber weiterhin nicht ausreichen, wenn es nicht gelingt, diese Grundbegriffe durch die Menschenmenge zu verstärken. Dafür müssen wir in kompletten Strukturen denken, sind wir doch fast zwei Milliarden Christen. Als „kritische Menge" sollte diese Zahl weithin reichen.

Studia_Caroliensa_2016.indd 433 2016.07.05. 11:29:44

Noch eine Anmerkung möchte ich hinzufügen: die Menschen sind im Grunde genommen passiv, gleichgültig. Aber zu viel Gleichgültigkeit kann sehr schnell polarisiert werden. Gerade wegen dieser Gleichgültigkeit konnten Diktatoren an die Macht kommen. Die Kirche muss sich bewusst machen, dass gleichgültige Christen gefährliche Christen sind, weil sie eine völlig unberechenbare Menge bilden. Guten Christen sind aus theologischer und systemtheoretischer Sicht nur die Christen mit fester Überzeugung. „Weil du aber lau bist und weder kalt noch warm, werde ich dich ausspeien aus meinem Munde. Offenbarung, 3, 16.

Zwar basiert auch die Enzyklika Deus Caritas est auf den Schlüsselworten des Evangeliums, aber es werden auch neue Grundbegriffe eingeführt, die in Richtung Institutionen verweisen:

Schlüsselwort	Häufigkeit
love[VBG(POS)]	233
God[NNP(POS)]	192
Church[NNPS(POS)]	100
Christian[NNPS(POS)]	48
faith[NN(POS)]	42
chariti[NN(POS)]	42
world[NN(POS)]	39
life[NN(POS)]	36
human[NN(POS)]	35
activ[JJ(POS)]	35
Christ[NNP(POS)]	32
Jesus[NNP(POS)]	31
respons[NN(POS)]	29
charit[JJ(POS)]	29
respons[JJ(POS)]	29
time[NN(POS)]	22
neighbour[NN(POS)]	22
time[JJ(POS)]	22
social[JJ(POS)]	23

Studia_Caroliensa_2016.indd 434 2016.07.05. 11:29:45

Noch deutlicher wird dies anhand der folgenden Wortpaare:

God[NNP(POS)]	Israel[NNP(POS)]	10
God[NNP(POS)]	life[NN(POS)]	10
Church[NNP(POS)]	God[NNP(POS)]	10
God[NNP(POS)]	imag[NN(POS)]	10
God[NNP(POS)]	love[VB(POS)]	12
Christ[NNP(POS)]	love[NN(POS)]	12
God[NNP(POS)]	Jesus[NNP(POS)]	12
love[NN(POS)]	neighbour[NN(POS)]	12
God[NNP(POS)]	faith[NN(POS)]	13
God[NNP(POS)]	neighbour[NN(POS)]	14
God[NNP(POS)]	world[NN(POS)]	14
Church[NNP(POS)]	respons[NN(POS)]	14
Church[NNP(POS)]	love[NN(POS)]	18
Church[NNP(POS)]	activ[NN(POS)]	18
activ[NN(POS)]	charit[JJ(POS)]	18
Church[NNP(POS)]	chariti[NN(POS)]	19
Church[NNP(POS)]	charit[JJ(POS)]	21
God[NNP(POS)]	love[NN(POS)]	50

Studia_Caroliensa_2016.indd 435 2016.07.05. 11:29:45

Die Wortkette ist klar: Gott – Liebe – Kirche – Caritas – Aktivität – Welt, veranschaulicht auf nachstehender Abbildung:

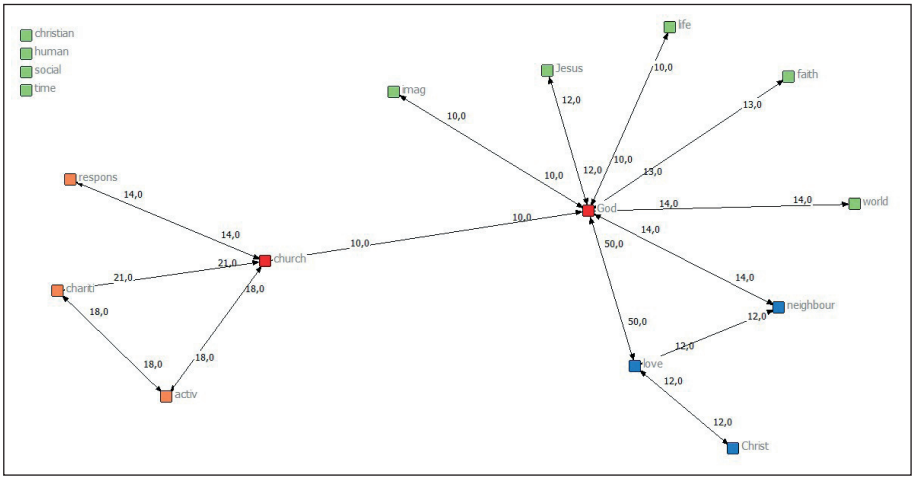

Bild 2: *Struktur der Enzyklika: Deus Caritas est*

– Auch hier bestimmen das Göttliche und Menschliche (Gott 8 Kontakte, Kirche 4 Kontakte) die Struktur.
– Das Zentrum Gott hat grundlegende Kontakte mit Welt, Glaube und Jesus.
– Das Zentrum Kirche hat grundlegende Kontakte mit Caritas, Aktivität und Verantwortung.
– Interessant ist, dass das Wort Liebe die Wörter Gott, Mitbruder und Christ verknüpft.

Erneut sind die tiefsten theologischen Wahrheiten allein anhand unserer Textanalyse ganz eindeutig sichtbar.

Die praktische Umsetzung regelt der normative Text der Motuproprio „OntheserviceofCharity", wie dies in folgendem Untersuchungsergebnis zum Ausdruck kommt:

Bishop[NNPS(POS)]	30
charit[JJ(POS)]	28
faith[JJ(POS)]	24
Church'[NNP(POS)]	17
servic[NN(POS)]	16
respect[VBN(POS)]	16
diocesan[JJ(POS)]	15
Art[NN(POS)]	15
CIC[NNP(POS)]	14
respons[NN(POS)]	11

Studia_Caroliensa_2016.indd 436 2016.07.05. 11:29:45

promot[VBN(POS)]	11
ensur[VB(POS)]	11
compet[JJ(POS)]	11
CCEO[NNP(POS)]	11
compet[NN(POS)]	11
activ[NN(POS)]	10
various[JJ(POS)]	10
carri[VBN(POS)]	9
ecclesiast[JJ(POS)]	9
accord[NN(POS)]	9
duti[NN(POS)]	8
organ[NN(POS)]	8
canon[NN(POS)]	8
parish[NN(POS)]	8
parish[VBG(POS)]	8
Carita[NNP(POS)]	7
care[NN(POS)]	7
specif[JJ(POS)]	7
Pastor[NNPS(POS)]	7
establish[VBP(POS)]	7
Pontif[NNP(POS)]	7

Laut Logik des Vatikanums II und CIC wird die Aufgabe der Caritas auf die Bischöfe signiert. Die auf Jesus (Gott) ausgerichtete Kirche beauftragt die Bischöfe auf dem Gebiet der Caritas zu handeln. In diesem Text ist die Institutionalisierung vollendet. Man findet Aufgaben und Verantwortliche. Die Frage ist nur, wie wird aus dieser Institution lebendige Praxis.

diocesan[NN(POS)]	ensur[VB(POS)]	6
author[NN(POS)]	compet[JJ(POS)]	6
Council[NNP(POS)]	Pontif[NNP(POS)]	6
diocesan[NN(POS)]	faith[NN(POS)]	6
Bishop[NNP(POS)]	respons[NN(POS)]	6
CIC[NNP(POS)]	accord[NN(POS)]	6
Church'[NNP(POS)]	faith[NN(POS)]	6
author[NN(POS)]	ecclesiast[JJ(POS)]	6
accord[NN(POS)]	charit[JJ(POS)]	6
activ[NN(POS)]	charit[JJ(POS)]	6

Studia_Caroliensa_2016.indd 437 2016.07.05. 11:29:45

Bishop[NNP(POS)]	particular[JJ(POS)]	6
Church'[NNP(POS)]	charit[JJ(POS)]	7
Bishop[NNP(POS)]	chariti[NN(POS)]	7
Bishop[NNP(POS)]	faith[NN(POS)]	7
Bishop[NNP(POS)]	servic[NN(POS)]	7
Church[NNP(POS)]	servic[NN(POS)]	7
charit[JJ(POS)]	diocesan[NN(POS)]	7
Bishop[NNP(POS)]	Church'[NNP(POS)]	7
Bishop[NNP(POS)]	Church[NNP(POS)]	8
CCEO[NNP(POS)]	CIC[NNP(POS)]	8
Bishop[NNP(POS)]	ensur[VB(POS)]	8
CIC[NNP(POS)]	charit[JJ(POS)]	8
chariti[NN(POS)]	servic[NN(POS)]	9
Church[NNP(POS)]	chariti[NN(POS)]	9
charit[JJ(POS)]	faith[NN(POS)]	10
Bishop[NNP(POS)]	diocesan[NN(POS)]	12
Bishop[NNP(POS)]	charit[JJ(POS)]	13

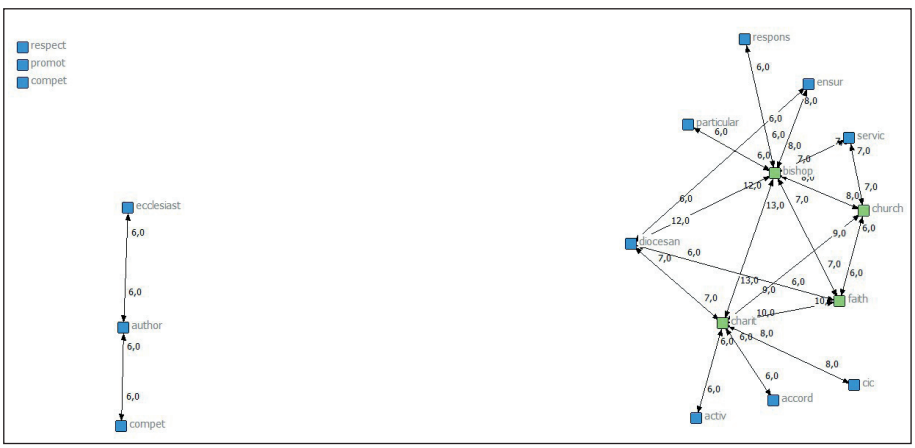

Bild 3: *Struktur der Motuproprio Intima Ecclesia Natura.*

– Bei diesem normativen Text hat die Struktur vier (Diözesan und Bischof wird jetzt zusammen gesehen) Knotenpunkte, im Zentrum steht das Wort Bischof (8 Kontakte), dann folgen Caritas (7 Kontakte), Glaube und Kirche (je 4 Kontakte).
– Die Institutionalisierung der Aufgabe des Bischofs kommt auch dadurch zum Ausdruck, dass die Wörter Verantwortung und Bischof verknüpft sind.
– Die Ausdrücke Glaube und Kirche sind hier in eine gemeinsame Struktur integriert worden.

Studia_Caroliensa_2016.indd 438 2016.07.05. 11:29:45

Das nächste Bild zeigt die drei Texte vereint:

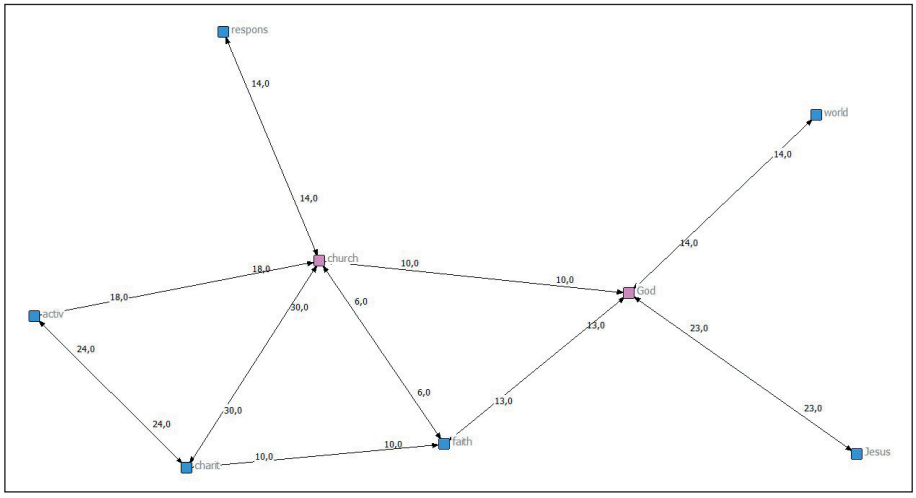

Bild 4: *Gesamtstruktur der Dokumente.*

– Die Struktur mit zwei Polen ist eindeutig, primär sind Gott und Kirche, die außerdem eine Steigerung durch das Wort Glaube erfahren.
– Mit dem Wort Gott ist Jesus und die Welt verknüpft.
– Zum Wort Kirche gehören Caritas, Aktivität und Verantwortung.

Eindeutig lässt sich feststellen, dass in der Tiefe der Texte klare Strukturen zu finden sind, die von den Menschen in allen Diskursen intensiviert werden.
Selbst die Caritaswissenschaftler könnten die Kirche nicht treffender definieren, als es die Textanalyse gezeigt hat: Die Kirche ist Caritas, Aktivität und Verantwortung.

CARITAS (DIAKONIE), AKTIVITÄT UND VERANTWORTUNG

Was bedeutet es heute für uns im Sinne von „Caritas, Aktivität und Verantwortung" zu handeln?

Auf jeden Fall muss man sich bewusst machen, dass es nicht reicht, alleine auf lokaler Ebene zu handeln. Es gilt die globalen Probleme zu beschreiben und demzufolge global zu handeln. Weil unsere Welt klein geworden ist,[7] müssen

[7] Das Kleine-Welt-Phänomen (engl. small-world experiment) ist ein von Stanley Milgram 1967 geprägter sozialpsychologischer Begriff, der innerhalb der sozialen Vernetzung in der modernen Gesellschaft den hohen Grad ab kürzender Wege durch persönliche Beziehungen bezeichnet. Er bezeichnet eine Hypothese, nach der jeder Mensch (sozialerAkteur) auf der Welt mit jedemanderen über eine überraschend kurze Kette von Bekanntschaftsbeziehungen verbunden ist. (Siehe: Wiki)

Studia_Caroliensa_2016.indd 439 2016.07.05. 11:29:45

wir unbedingt komplette Strukturen analysieren. Die Beseitigung der Armut z. B. ist nur möglich, wenn die Grundprobleme, die strukturellen Probleme beschrieben werden. Die folgende grafische Darstellung[8] veranschaulicht die Tendenzen in der Welt, d. h. die Konzentration von unbewusster Macht und Kapital: 44% der Güter befindet sich in den Händen von 0,7% der menschliche Population. Erschwert wird die Situation noch dadurch, dass, wie das zweite Bild zeigt, immer weniger Gütern hergestellt werden (median) und von immer weniger Personen immer mehr weggenommen wird (für die Reichsten). So ist es soweit gekommen, dass 69,8% der Gesamtpotulation nur 2,9 % der Güter besitzt. „Nicht die Hungernden können wir nicht sättigen, sondern die Reichen" lautet der Spruch.

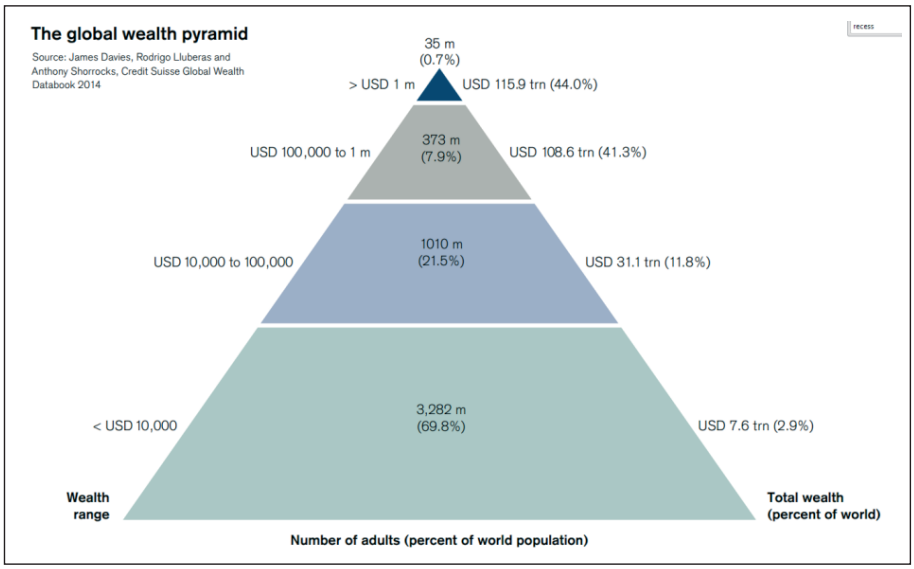

Bild 5: *Pyramide der Güter.*

[8] https://publications.credit-suisse.com/tasks/render/file/?fileID=60931FDE-A2D2-F568-B041B58C5EA591A4 (03. 12. 2015)

Studia_Caroliensa_2016.indd 440 2016.07.05. 11:29:45

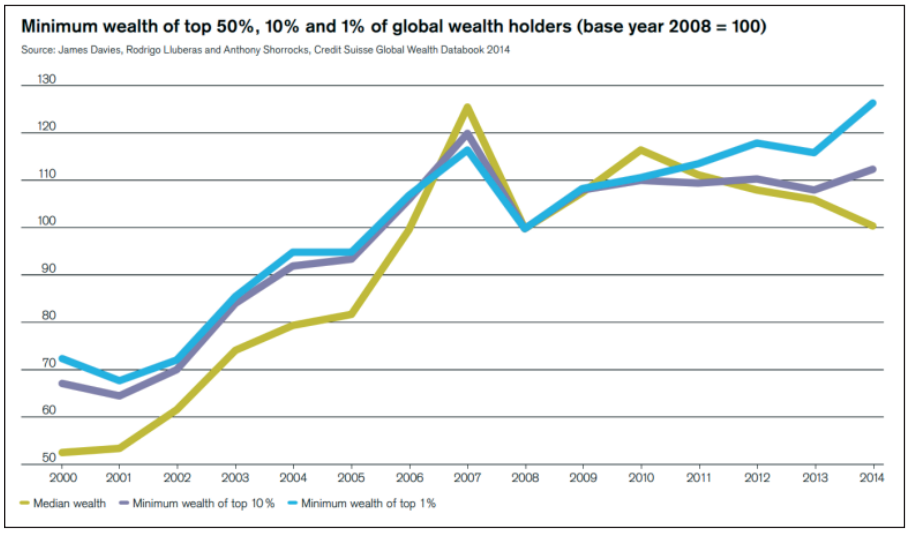

Bild 6: *Veränderung der Güter bei 50%, 10%, 1%.*

Solange es uns nicht gelingt, konzeptuell das menschliche Handeln zu verändern, können wir nur auf kleine partielle Erfolge hoffen. Um unsere Ziele zu erreichen, müssen wir unsere Texte klar strukturieren und brauchen Menschen, die diese klaren Wahrheiten verstärken.

Wie können wir auf die Verstärkungsfähigkeit des Menschen wirken? Wie bereits festgestellt, braucht man dazu zuerst eine ausreichende Menge an menschlichen Kontakten. Wie beim Wort des Evangeliums zu sehen war, war „multitudine" eines der häufigsten Worte.

Die Quantität allein reicht jedoch nicht aus, es ist auch wichtig, dass wir verknüpft (oder verbunden) sind. Wir müssen gemeinsame „Transaktionen" eingehen. Gerade diese Transaktionen sollen letztlich eine gemeinsame Tendenz, ein gemeinsames Ziel verfolgen. Unsere Transaktionen setzen sich aus mehreren aufeinander aufbauenden Ebenen zusammen.

Jeder will in seinem Leben etwas bewirken. Es geht dabei nicht nur um die Selbstverwirklichung, sondern auch um den Einfluss auf andere. Die erste Ebene des Wirkens ist die reine Ebene des Habens, die deswegen unter die Regeln der vergangenen Materie fällt. Eine Bestimmung, die vor uns schon die Personalisten, vor allem der von uns bewunderte Martin Buber, vorgenommen haben.

Eine zweite Ebene bezieht sich auf das Individuum. Diese Ebene befindet sich schon zwischen dem „Haben" und „Sein". Diese Selbstverwirklichung ist aber

Studia_Caroliensa_2016.indd 441 2016.07.05. 11:29:45

immer noch keine echte Begegnung. Hier fängt noch nicht das Leben an. Seit Buber wissen wir[9]: Alles wirkliche Leben ist Begegnung.

Diese Begegnung setzt erst auf der dritten Ebene, der Ebene der Familie, an. Das ist der Punkt, mit dem wir unseren Altruismus begründen können. Diesen entscheidenden Punkt kennt auch unsere Kirche. Infolgedessen müssen wir sehr sensibel mit der Familienfrage umgehen.

Die nächsten Situationsebenen der Transaktionen sind immer mehr institutionalisiert. Diese Ebenen sind die Gruppen, Pfarrgemeinden, Dekanate, Diözese, Bischofkonferenzen im einem Land, regionale Konferenzen, Weltkirche. Auf diesen Ebenen sollte ganz genau bestimmt werden, wer, was zu tun hat, um das bewusst gemachte Ziel zu erreichen. Als gutes Beispiel dafür kann hier angeführt werden, dass das Motuproprio „On theserviceofCharity" die Diözesen als Schlüsselebene benannt hat.

Es wird aber nichts passieren, wenn die Organisationen auf den nötigen Ebenen nicht funktionieren. Sie dürfen nicht einfach nur formalisiert sein, sondern sie müssen vernetzt sein. Aus diesem Grunde ist die Arbeit der Autoren von „Church Caritas Ministry" von außerordentlicher Bedeutung.

Natürlich gilt es, diese Ebene noch mehr zu verstärken, sodass die Grundbegriffe der Caritas noch häufiger in Theorie und Praxis vorkommen, damit diese Worte auch auf den letzten beiden Ebenen ihre Wirkung entfalten können. Diese Ebenen der Interaktionen sind die interkulturelle und globale Ebenen. Ganz bewusst sind hier die Kontakte zu schaffen. Auf jeder Ebene finden wir Menschen, die der Ebene entsprechende Funktionen haben. Wir haben nichts anderes zu tun, als diesen Menschen die richtigen Worte oft genug zu sagen. Heut-

[9] Das Du begegnet mir von Gnaden – durch Suchen wird es nicht gefunden. Aber daß ich zu ihm das Grundwort Ich-Du spreche, ist Tat meines Wesens, meine Wesenstat.
Das Du begegnet mir. Aber ich trete in die unmittelbare Beziehung zu ihm. So ist die Beziehung Erwählt werden und Erwählen, Passion und Aktion ineinem. (…)
Das Grundwort Ich-Du kann nur mit dem ganzen Wesen gesprochen werden. Die Einsammlung und Verschmelzung zum ganzen Wesen kann nur durch mich, kann nie ohne mich geschehen. Ich werde am Du; Ich werdend spreche ich Du.
Die Beziehung zum Du ist unmittelbar. Zwischen Ich und Du steh tkeine Begrifflichkeit, kein Vorwissen und keine Phantasie; und das Gedächtnis selber verwandelt sich, da es aus der Einzelung in die Ganzheit stürzt. Zwischen Ich und Du steht kein Zweck, keine Gier und keine Vorwegnahme; und die Sehnsucht selber verwandelt sich, da sie aus dem Traum in die Erscheinungs türzt. (…)
Gegenwart (…) gibt es nur insofern, als es Gegenwärtigkeit, Begegnung, Beziehung gibt. Nur dadurch, daß das Du gegenwärtig wird, entsteht Gegenwart. (…) Insofern sich der Mensch an den Dingen genügen läßt, die er erfährt und gebraucht, lebt er in der Vergangenheit, und sein Augenblick ist ohne Präsenz. Er hat nichts als Gegenstände; Gegenstände aber bestehen im Gewesen sein. (…)
Wesenheiten werden in der Gegenwart gelebt, Gegenständlichkeiten in der Vergangenheit. (…)

Studia_Caroliensa_2016.indd 442 2016.07.05. 11:29:46

zutage steht uns dazu schon der technischen Hintergrund zur Verfügung, um dies alles ganz bewusst zu verwirklichen.

Das Einwirken auf die entsprechende Transaktionsebene ist sehr wichtig, um das entsprechende Resultat erreichen zu können (z. B. ist das Problem der Flüchtlinge auf globaler Ebene zu lösen, weil globale Ursachen es ausgelöst haben). Wenn sich viele Gleichgesinnte auf jeder Situationsebene für dieses bewusst gemachte Ziel einsetzen und Transaktionen eingehen, kann vieles erreicht werden.

LITERATUR

Abonyi J.: *Adatbányászat a hatékonyság eszköze,* Budapest, Coputer Books Kiadó, 2006.

Birher N. – Boros I. – Kocziha M. – et al.: *A kvantitatív szövegelemzés mint előrejelzési lehetőség,* 2014. http://www.penzugyiszemle.hu/tanulmanyok-eloadasok/a-kvantitativ-szovegelemzes-mint-elorejelzesi-lehetoseg

Birher N. – Bertalan P.: *Hálózatokban,* Veszprém, Oktker–Nodus Kiadó, 2014.

Buber, M.: *Ich und Du,* Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus, 1999.

Coing, H.: *A jogfilozófia alapjai,* Budapest, 1996.

Granovetter, M.: The Strength of Weak Ties: A Network theory Revisited, *Sociological Theory*, 1, 1983, 201–233.

Habermas, J.: *A kommunikatív cselekvés elmélete,* Budapest, Gondolat Kiadó, 2011.

Habermas, J.: *A kommunikatív etika,* Budapest, Új Mandátum, 2001.

Kant, I.: *A gyakorlati ész kritikája,* Budapest, Osiris, 1996, S. 116.

Tikk D.: *Szövegbányászat,* Budapest, Typotex Kiadó, 2007.

Wittgenstein, L.: *Logikai-filozófiai értekezés (Tractatuslogico-philosophicus),* Budapest, Akadémia, 1989.

Studia_Caroliensa_2016.indd 443 2016.07.05. 11:29:46

MIKLÓS VASSÁNYI

QUECHUA IDENTITY AND THE IDENTITY OF QUECHUA: THE SOUND SYSTEM OF THE COCHABAMBA DIALECT (BOLIVIA)

"Alle Menschen sind Brüder."[1]

INTRODUCTION

Quechua (*runa simi*, "man's language") is a family of closely related agglutinating languages, spoken by several millions of native speakers chiefly in and around the middle ridge of the Andes, first and foremost in Central Peru, in the Peruvian and Bolivian Altiplano and in the so-called Yunqa region.[2] As its vast and non-continuous geographic extension from the south of Colombia and north of Ecuador to the north of Chile and northwest of Argentina (region of Santiago del Estero) already indicates,[3] Quechua is not one language—speakers of the several branches do not necessarily understand each other as essential linguistic features distinguish the regional dialects and local varieties, from vocabulary through syntax and morphology to the sound system. Despite this diversity in word stock, grammar and phonology, which have been present among the Quechuan languages from the earliest recorded times, their speakers today tend to consider themselves as members of one indigenous Quechua nation, *nación Quechua*.[4] Hence with respect to Quechua, the question of identity is raised on

[1] Heinrich Böll: *Billiard um Halbzehn.* Werke. Romane 2. , Köln, Kiepenheuer-Witsch, 1977, S.1104.

[2] The vast region north-east of the Altiplano, characterized by deep valleys, rain forests and hot and very humid climat.

[3] See maps of the approximate geographical distribution of Quechua languages in Ch. Moseley–R. E. Asher (eds.), *Atlas of the World's Languages,* London–New York, Routledge, 1994, Map 18; W. Adelaar, *The Languages of the Andes*, Cambridge University Press, 2007, 166,169 and 184; A. Torero, Los dialectos Quechuas, *Anales Científicos de la Universidad Agraria* (Lima), vol. 2 (1964), № 4, 449-450, 454-455 and 457; and J. Calvo Pérez, *Introducción a la lengua y cultura Quechuas*, Valencia, Universitat de València, 1995, 13-14.

[4] See in this respect the introductory pages of Z. Canaviri Vargas where the author emphasizes the connection between native language conservation and aboriginal identity: *Qhichwa Anti runakunaq parlaynin – El Quechua idioma del mundo andino*, Uru-Uru, Qullasuyu Llaqta [Oruro, Bolivia], 2002; and Adelaar, *Languages of the Andes*, 180: "In the present-day Andean

Studia_Caroliensa_2016.indd 444 2016.07.05. 11:29:46

two planes: first, is Quechua a symbol and carrier of a supra-regional or, rather, of a regional down to local Andean aboriginal identity? Second, and closely related to the first problem, to what extent is Quechua itself self-identical from a linguistic point of view? That is, how has a principle of identity combined with allowance for variation in it, in dialectological respect? In this paper, I am pursuing the second issue by virtue of a phonological case study, restricted to an examination of the Cochabamba variant as compared to some other significant dialects. This particular study, however, will hopefully contribute to a better analysis of the first query as well.

METHOLODOGY

My native informant has been my friend, Mr Crispín Orellana-Claros, BSc in Agricultural Sciences, a mother-tongue speaker of Cochabamba Quechua, and also of Bolivian Spanish.[5] The present study emerges from our still unfinished project, the writing of a self-study course-book of Bolivian Quechua, with English as a helping language. As a chapter on the Quechua speech sounds is necessarily part of such a project, I carried out the phonetic research on my informant and compared the results with the phonemic features of texts he composed. This work yielded the essence of the phonological part of this paper. In a second instance, I made a bibliographical research and corrected my findings wherever necessary, in order to offer the rough outlines of the Cochabamba Quechua sound system, with some comparative features.

HISTORICAL BACKGROUND

The term "Quechua" is, in all likelihood, of Quechua origin but is only very rarely spelt with the non-Spanish, phonetic orthography otherwise applied to the notation of this language in Quechua homelands (like the Cochabamba valley itself). Its pronunciation generally varies between /k$\underline{e}$tʃ$^{\upsilon}$wʌ/ and /k$\underline{i}$ʃwʌ/ today, depending on the dialect (in phonemic script, I am using the understroke to mark the stressed vowel). The first printed text to use the term was probably Domingo de Santo Tomás' *Lexicon or Vocabulary of the General Language of*

society it is a common practice to refer to speakers of different Quechua dialects as if they were speakers of the same language."

[5] My most sincere thanks go to Mr Orellana-Claros for his cooperation.

Studia_Caroliensa_2016.indd 445 2016.07.05. 11:29:46

Peru (*Lexicon o Vocabulario de la lengua general del Perv*, Valladolid, 1560), where, after the prologues, the title of the dictionary is repeated in the enlarged form *Vocabulario de la lengua general de los Indios del Peru, llamada Quichua*. In the main text, however, the term is not included as a dictionary headword so we do not get a definition.[6] But Father D. González Holguín's Quechua dictionary of 1608 does tell us that *Qquechhua* is *La tierra templada o de temple caliente* ("a temperate or hot area"), while *Qquechhua runa* is *El de tierra templada*, one who inhabits such an area.[7] Even today, experts generally agree that the word "Quechua" probably describes "the temperate altitude zone roughly situated between 2500 and 3500 metres and ... its inhabitants," the "zona templada."[8]

On the other hand, the—apparently self-designatory—Quechua expression *runa simi* is a morphologically unmarked possessive by simple juxtaposition ("man language"), structurally similar to the English compound noun "car keys" or "church roof." The leading Quechuologists W. Adelaar and R. Cerrón-Palomino suggest that the expression dates back to the colonial period so it is not an emic term.[9] Further, in Colombia, the language is called *Ingano*,[10] a term that perhaps goes back to a Hispanicised elliptic structure of the type *Quechua incano* or *lengua incana* ("Inca language," probably with voicing of the /k/ under the influence of the preceding nasal). After all, it remains a historical fact that the earliest Spanish sources prefer to use the expression *la lengua general*, "the general lenguage," to designate Quechua.

[6] D. de Santo Tomás, *Lexicon o Vocabulario de la lengua general del Perv* [1560], Lima, Universidad Mayor de San Marcos, 1951, 33. Neither is there any interpretation of the name of the language in his Quechua grammar entitled *Gramática, o Arte de la lengua general de los Indios del Perú*, Valladolid, F. Fernández de Córdoba, 1560. See also Adelaar: *Languages of the Andes*, 179.

[7] D. González Holguín, *Vocabulario de la lengva general de todo el Perv llamada lengua qquichua o del inca* [1608], Edición y prólogo de R. Porras Barrenechea, Lima, Universidad Mayor de San Marcos, 1952, 300. See R. Cerrón-Palomino, *Lingüística Quechua*, Cuzco, Centro de Estudios Regionales Andinos Bartolomé de la Casas, 2003, 33.

[8] Adelaar, *Languages of the Andes*, 179; R. Porras Barrenechea, Prólogo, in Santo Tomás: *Lexicon*, xi; and Cerrón-Palomino, *Lingüística Quechua*, 33, who adds here that "llamabanse *quichuas* o *quechuas* los pobladores de dicho habitat, del mismo modo en que, a un extremo y otro del mencionado ecosistema, se encontraban los *yuncas* o habitantes de clima cálido, y los *collas* o pobladores de las tierras altas."

[9] Adelaar, *Languages of the Andes,* 179; see also Porras Barrenechea: Prólogo, in Santo Tomás, *Lexicon*, xi-xii. Cerrón-Palomino cites A. Torero, who points out that "*runa simi* nunca se usó antiguamente para nombrar a este idioma, sino desde el establecimiento del poder español, para calificar a cualquier 'lengua de los indios' frente a la *castilla simi* 'lengua de Castilla'." (*Lingüística Quechua*, 36)

[10] G. D. Bills – B. Vallejo C. – R. C. Troike, *An Introduction to Spoken Bolivian Quechua*, Austin and London, University of Texas Press, 1969, xv.

Studia_Caroliensa_2016.indd 446 2016.07.05. 11:29:46

Even before Pizarro's conquest (1532), Quechua had been the chief administrative language (*la lengua general*) of the later Inca Empire.[11] The *Relaciones Geográficas*, these all-important source texts—essentially, royal questionnaires answered by local aboriginal leaders in the new American Vice-Royalties—on indigenous language, culture and religion from the last quarter of the 16th century, testify that, for instance, in the Peruvian Oropesa district,

> as far as language is concerned, there is a lot of difference among the aboriginal populations but in the entire area, the tribal leaders and regional chieftains were obliged to know the general language which is called *quichua*, in order to understand what the Inca bade them to do, and in order to understand him without an interpreter when they had to go and see him at the court...[12]

After the *conquista*, however, Quechua gained an ever wider ground through the Church's decision to use it in evangelisation,[13] according to the decrees of the third Provincial Council of Lima (1583),[14] which ordered that the most important documents of faith should be translated by a body of experts only into Quechua and Aymara as the most general languages of Peru.[15] The historically

[11] G. Taylor argues that even before the Inca conquest, a general Quechua language must have spread widely out in the area, at least in the northern territories: "Ce fait nous amène à croire au rayonnement d'un dialecte quechua dans une période qui précédait la conquête incaïque du nord" (G. Taylor, *Le parler Quechua d'Olto, Amazonas [Pérou]. Phonologie, esquisse grammaticale, textes*, Paris, SELAF, 1975, 25). See also Adelaar, *Languages of the Andes*, 167.

[12] "En este reino hay mucha diferencia en los naturales de lenguas; pero en todo él los caciques y principales de los repartimientos tenían obligación de saber la lengua general que llaman *quichua,* para saber y entender lo que se les mandaba de parte del inga, y para que, yendo a su corte, le entendiesen sin intérprete..." (Relación de la Villa Rica de Oropesa y Minas de Guancavelica, in M. Jiménez de Espada [ed.], *Relaciones geográficas del Perú*, Madrid, Ediciones Atlas, 1965, Tomo II, 307.) See also Porras Barrenechea, Prólogo, in Santo Tomás: *Lexicon*, viii-xi.

[13] G. Taylor says about the aftermath of the conquest that it was "une époque où les promoteurs de l'expansion quechua dans la province [de Chachapoyas] étaient surtout des missionaires" (Taylor: *Le parler Quechua d'Olto*, 23). W. Adelaar points out that "there was no question of using Spanish in contacts with the Indians, a language which only very few of them could understand. Catholic priests and members of religious congregations in the newly conquered territories, many of whom knew Quechua well, spoke strongly in favour of using Quechua in the propagation of the Catholic faith." (Adelaar, *Languages of the Andes*, 182.)

[14] A. Ricardo (ed.), *Doctrina Christiana, y Catecismo para Instrvccion de los Indios, y de las de mas personas, que han de ser enseñadas en nuestra sancta Fé. ... Compvesto por avctoridad del Concilio Prouincial, que se celebro en la Ciudad de Los Reyes, el a*ño *de 1583,* Ciudad de Los Reyes, 1584, front matter without pagination.

[15] "Assi que en las dos lenguas mas generales de estos Reynos que son la general del Cuzco, que llaman Quichua, y la Aymara, está ordenado que se vse solamente de las traducciones aprouadas por este Concilio prouincial." (Ibid., front matter, no indication of page number.)

Studia_Caroliensa_2016.indd 447 2016.07.05. 11:29:46

most momentous production of this council, a trilingual collection of fundamental ecclesiastic source texts—most importantly, a minor and a major catechism—entitled *Doctrina Christiana para Instrvccion de los Indios*, contains probably the earliest printed indications concerning the Quechua dialects (1584).[16]

The further historical evolution of Quechua is relatively well documented by early primary sources, like the so-called Huarochirí-manuscript (a 16th-century Peruvian Quechua source with a mythological content),[17] as well as by secondary sources like comprehensive grammars and dictionaries. In the last category, the respective works of D. González Holguín (*Gramática* and *Vocabulario de la lengva general de todo el Perv llamada lengua qquichua o del inca*, 1607 and 1608), the Swiss J. J. von Tschudi (*Die Kechua-Sprache*, 1853), the French O. Thoron (*Grammaire et dictionnaire français-kichua*, 1886), and the Austrian E. W. Middendorf (*Die einheimischen Sprachen Perus*, 1890) stand out from the production of the epoch before the beginning of the 20th century.[18] Besides written sources, a great amount of oral literature had also been produced in Quechua, consisting, already in pre-Columbian times, of folk poems, folk songs and tales, and, after the conquest, also of written and printed literature including dramas,[19] the best-known example of which is the *Ollantay* (16th century).[20]

SOCIAL AND LINGUISTIC BACKGROUND

Today, besides Aymara, Quechua is the chief indigenous language of the western stripe of South America. In particular, it has been one of the official languages of Peru since 1975, while in Bolivia, Quechua was introduced as a second language

[16] "La imperfeccion o barbariedad, que ay en los que hablan corruptamente la lengua Quichua, no esta tanto en la connexion de las dicciones, quanto en la variedad de los vocablos, que son differentes de los que se vsan enel Cuzco, y algo toscos, tomados de sus ydiomas particulares... También esta en la pronunciacion, que cada prouincia la tiene particular y diuersa dela del Cuzco, pronunciando la lengua unos mas gutturalmente que otros o quetando letras o añadiendo, o mudando..." (Ibid., 73r, erroneously printed as 83r.)

[17] A popularizing Spanish edition is that of J. M. Arguedas, *Dioses y hombres de Huarochirí*, Cerro del Agua–Madrid–Buenos Aires, Siglo Veintiuno Editores, 1975 ([1]1966).

[18] See the Bibliography for publication details on all these works.

[19] A. Caceres Romero, *Nueva historia de la literatura Boliviana*, La Paz–Cochabamba, Editorial Los Amigos Del Libro, 1997, 38-112, 168-194, and 273-325; and B. Mannheim, *The Language of the Inka since the European Invasion*, Austin, University of Texas Press, 1991, 125-126.

[20] An oustanding classical edition of the *Ollantay* is that of J. J. von Tschudi, *Die Kechua-Sprache* II. Abth.: *Sprachproben*, Wien, Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staats-druckerei, 1853. An easily accessible modern bilingual edition is that of J. Lara (ed.), *Anonimo, Ollanta. Drama Quechua del tiempo de los Inkas*. Tercera edición, La Paz, Libreria Editorial "Juventud," 1989.

Studia_Caroliensa_2016.indd 448 2016.07.05. 11:29:46

of instruction into elementary education by the *Bolivian Codex of Education* already in 1955, under the presidence of V. Paz Estenssoro.[21] In the wake of this decree, a unified Aymara and Quechua phonemic alphabet was created in the same country in 1984 by *Supreme Decree № 20227* (May 5th 1984).[22] Then, the modern process of establishing bilingual education began, in the course of what is called the *Reforma Educativa*, with *Law 1565 on Educational Reform* (July 7th 1994).[23] Nowadays, morning instruction is in Spanish in elementary schools while afternoon instruction is in Quechua in areas where Quechua is spoken as a predominant language. Most Bolivian speakers of the language are bilingual (Quechua–Spanish) but there are Quechua monolingual as well as native trilingual (Quechua–Aymara–Spanish) speakers too, in the Cochabamba area. Cochabamba itself is a modern city of some 600.000 inhabitants, situated in a deep and beautiful valley of the Bolivian Altiplano.

In dialect-geographical terms, Cochabamba Quechua, together with Cuzco Quechua, belongs into the QIIC group according to A. Torero's widely accepted classification.[24] In this system, the Quechuan languages are distributed into two main groups, Quechua I (QI) and Quechua II (QII), with the second group further divided into the subgroups A, B, and C. Quechua I covers a vast continuous area to the north- and southeast of Lima (the departments of Ancash, Huánuco, Pasco and Junín etc.), while Quechua II languages are spoken in non-adjacent territories in six countries from Colombia to Argentina. The chief linguistic distinctive features between the two main groups are the phonemic use of vowel length, and the usage of the subordinating suffix –r, which characterize QI

[21] Article 115° of this decree stipulates that "la acción alfabetizadora se hará, en los zonas donde predominen las lenguas vernáculas, utilizando el idioma nativo como vehículo para el inmediato aprendizaje del les, castellano, como factor necesario de integración lingüística nacional. Para este efecto se adoptarán alfabetos fonéticos que guarden la mayor semejanza posible con el alfabeto del idioma castellano." Article 184° adds that "en las regiones campesinas donde se habla lenguas indígenas, éstas serán utilizadas en los servicios de radiodifusión, prensa, cine, al mismo tiempo que la lengua castellana." (Código de la Educación Boliviana, 20th January 1955, http://www.lexivox.org/norms/BO-DL-19550120.xhtml, last visited on 28th February 2016.) See also Canaviri Vargas, *Qhichwa Anti runakunaq parlaynin*, 6-7.

[22] Ibid., 6.

[23] Article 1, Point 5 of this law stipulates that education in Bolivia is "intercultural y bilingüe porque asume la heterogeneidad socio-cultural del país en un ambiente de respeto entre todos los bolivianos, hombres y mujeres." Article 9 establishes two modes of language learning in elementary education: "monolingual" (instruction in Spanish with lessons in an aboriginal language) and "bilingual" (instruction in an aboriginal language with lessons in Spanish). See the full text of the law at http://www.oei.es/quipu/bolivia/Ley_Reforma_Educativa_1565.pdf. (Last visited on 28th February 2016.)

[24] A. Torero, Los dialectos Quechuas, *Anales Científicos de la Universidad Agraria* (Lima), vol. 2 (1964), № 4, 446-478.

Studia_Caroliensa_2016.indd 449 2016.07.05. 11:29:46

but are unknown to QII.[25] While QIIA dialects are spoken in the north of Peru (Pacaraos, Lincha, Cajamarca), and those belonging to QIIB, in Lamas (Peru) and Ecuador, QIIC comprises the three major sub-subgroups of Ayacuchano, Cuzqueño and the dialect of Santiago del Estero (Argentina). Bolivian Quechua, in its turn, falls in the same sub-subgroup of QIIC as the Cuzco variant, to which it is geographically adjacent.[26] The chief linguistic difference, then, between Ayacuchano and Cuzqueño (including the Cochabamba variety) is the presence of aspirated and glottalised consonants in the latter, which are absent from Ayacuchano, rendering this dialect easier to learn for foreigners.[27] Despite these not neglectable differences, speakers of the two variants do understand each other (at least to a certain degree—so my informant says).

ORTHOGRAPHY

The orthography applied in the present paper is a combination of the Spanish letter-to-sound correspondences and of the phonetic principle. First, I apply Spanish orthography to the many Spanish loanwords used in Quechua,[28] apart from some minor phonetic adaptations reflecting the real pronunciation (e.g., "castellanu" and not "~~kastellanu~~" or "~~castellano~~"). Importantly, the word "Quechua" itself also belongs into this category because of its universally accepted Spanish spelling, despite its non-Spanish origin and its pronunciation (on which see above).

Second, I apply Spanish orthography, in accordance with the Quechua spelling standards used in Bolivia, wherever there is no other (perhaps phonetically more precise) received transcription of a sound; this holds, in especial, for the characters and character combinations "j", "ñ", "ch", "ll" etc. The reader unacquainted with Spanish spelling will find a table below indicating the main differences between the Spanish and the English letter-to-sound correspondences. The pronunciation of the letters that do not figure in this table or under points 7-8 (speech sounds specific to Quechua) does not differ significantly from their

[25] "Aparta estos grupos esencialmente la utilización por Quechua I de la cantidad vocálica con fines distintivos—que Quechua II desconoce—y del sufijo subordinador /–r/." (Ibid., 471.)

[26] Ibid., 471-476.

[27] "Lo que los diferencia es, más que el vocabulario y la morfología, el fonetismo. Este es más sencillo en el 'Ayacuchano' y puede ser dominado sin gran esfuerzo por un hablante del español. El 'cuzqueño,' en cambio, por sus consonantes glotalizadas y aspiradas, es de difícil aprendisaje." (Ibid., 476.)

[28] From this point on, the term "Quechua" refers to Bolivian Quechua, unless otherwise indicated.

Studia_Caroliensa_2016.indd 450 2016.07.05. 11:29:46

English pronunciation, which also holds, in particular, for the letters "y" and "w", and the letter combination "sh," which is pronounced /ʃ/ and is not a real phoneme, only an allophone of the /s/ sound (see point 7 below).

Thirdly, I use the phonetic principle—again, in conformity with Bolivian Quechua orthography—in putting down sounds that do have an accepted, phonetically equivalent notation, differing from their Spanish transcription. Thus, I write, e.g., "wawa" ("child") instead of the traditional "~~huahua~~" etc. I apply all the customary signs or sign combinations received in Bolivia to denote the specifically Quechua speech sounds (see point 8 below).

In the phonological transcriptions, I use the symbols of the International Phonetic Alphabet (IPA)[29] in broad notation, i.e., neglecting less important phonetic features, and with the major difference that I always mark a stressed vowel by an understroke under the letter (e.g. /a̲ri/ "yes") instead of the single closing quotation mark (’). This notation seems preferable because it is unambiguous as the closing quotation mark is used in Quechua studies in normal—non-phonological—script, to denote a specific Quechua speech sound, the glottal stop or plosive /ʔ/ (for which see below).

VOWELS

Cochabamba Quechua has only three vowels: a, i (with /e/ as its allophone) and u (with /o/ as its allophone). The phonemic status of the /e/ and /o/ may vary from dialect to dialect; in most cases, however, they are considered allophones of /i/ and /u/, respectively, occurring in a phonetic environment influenced by the presence of a /q/ sound.[30] Already the *Doctrina Christiana* points out that /e/ and /i/ on the one hand, and /o/ and /u/ on the other, are used indistinctively.[31]

[29] As standardized by A. C. Gimson in his *Everyman's English Pronouncing Dictionary*, 14th edition, London and Melbourne, J. Dent & Sons Ltd, 1986, pp. x-xxxi, and especially, pp. xxviii-xxxi; but I have also taken into account the indications of T. Navarro Tomás for Spanish, as explained in his *Manual de la pronunciación española*, 25. edición, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1991.

[30] D. Cotari Gutiérrez, *Método practico de Quechua. Qheshwata yachakuna*, Cochabamba, Misión Luterana Noruega en Bolivia, 1987, xi; Bills–Vallejo–Troike, *Introduction to Spoken Bolivian Quechua*, xviii-xix; Mannheim, *Language of the Inka*, 101-102, a meticulous phonemic analysis. Adelaar asserts that this phenomenon had been present already in Proto-Quechua: "The phonetic realisation of the vowels i and u was variable. When adjacent to the uvular consonant q, they were pronounced as mid vowels [e], [o]. They were high vowels [i], [u] elsewhere" (*Languages of the Andes*, 195). Cerrón-Palomino says that "tales vocales sólo aparecen en contacto con la consonante postvelar /q/ y sus variantes [x] y [g]" (*Lingüística Quechua*, 116).

[31] Ricardo (ed.), *Doctrina Cristiana*, 74v.

Studia_Caroliensa_2016.indd 451 2016.07.05. 11:29:46

Further, vowel length does not seem phonemic to me,[32] like it was not in Proto-Quechua either,[33] while it is phonemic in several modern dialects.[34] In Cochabamba, it does not seem necessary to posit the existence of diphthongs as separate phonemes, though some authors insist or imply that it is.[35]

CONSONANTS

Consonants are in part essentially identical with those of Spanish, like "j" /y/, "ñ" /n̩/, "ch" /tʃ/, "ll" /l̩/, or, alternatively, with those of English, like, for example, "r", "y" and "w," and the letter combination "sh" (pronounced /ʃ/). The /ʃ/ sound appears to be an allophone of the /s/ when produced immediately preceding a /k/ sound (while /ʃ/ is apparently not produced in any other phonetic environment). /b/, /d/, /g/, and /f/ only appear in Spanish loanwords so the first three can be considered allophones of their voiceless pairs.

Letter	Phonological value	English, Spanish or other examples	Quechua example(s)
j	/χ/, a velar voiceless fricative, like the /j/ in "yes", when whispered, but produced farther back in the mouth; almost like the German "Ach-Laut"	Scottish Eng. *loch* /lɔχ/; Sp. *jabón* /χʌwɔ̲n/ ("soap"); Germ. *machen* /mʌχen/ ("to do")	*uj* /uχ/ ("one"), *llajta* /l̩aχta/ ("village")
ll	/l̩/, a palatalized /l/, i.e. one that is produced farther back in the cavity of the mouth; replaceable with the sound combination /lj/	Sp. *llamar* /l̩ama̲r/ ("to call"), *se halla* /se a̲l̩a/ ("can be found"); It. *gli* /l̩i/ ("for him"), *orgoglio* /orgo̲l̩o/ ("pride")	*llank'ay* /l̩a̲nkʔaj/ ("to work"), *allin* /a̲l̩in/ ("very")

[32] Canaviri Vargas, *Qhichwa Anti runakunaq parlaynin*, 10; Bills–Vallejo–Troike: *Introduction to Spoken Bolivian Quechua*, xviii-xix. Vowel length is not phonemic in the respective dialects of Cuzco, see A. Rodríguez Champi, Quechua de Cusco, in S. A. Marlett (ed.), *Ilustraciones fonéticas de lenguas amerindias*, Lima, SIL International y Universidad Ricardo Palma, 2006, 4; Ayacucho, see G. J. Parker, *Ayacucho Quechua Grammar and Dictionary*, The Hague, Mouton, 1969, 18; Olto (Chachapoyas, Peru), see Taylor, *Le parler Quechua d'Olto*, 37-38.

[33] Adelaar, *Languages of the Andes*, 195-196.

[34] F. Carranza Romero, *Diccionario quechua Ancashino-Castillano*, Edición y prólogo de W. Lustig, Madrid, Iberoamericana–Vervuert, Frankfurt, 2003, 9-11; Adelaar, *Languages of the Andes*, 197: "Long vowels are found in Quechua I and in Pacaraos Quechua."

[35] A. Carrasco de Morales, *Método fácil para aprender el idioma Quechua*, Cochabamba (Bolivia), 1995, 5.

Studia_Caroliensa_2016.indd 452 2016.07.05. 11:29:46

Letter	Phonological value	English, Spanish or other examples	Quechua example(s)
ñ	/n̪/, a palatal nasal, i.e. one produced farther back in the mouth than a normal /n/; *different* from the Eng. sound combination /nj/; identical with the French "n mouillé"	Sp. *mañana* /man̪a̲na/ ("tomorrow"); It. *ogni* /o̲n̪:i/ ("every"); Fr. *agneau* /ʌn̪o̲/ ("lamb")	*q'oñi* /qʔo̲n̪i/ ("warm"), *uña* /u̲n̪a/ ("very young", of animals)

SPEECH SOUNDS SPECIFIC TO (COCHABAMBA) QUECHUA

The letter "q", both in normal and in phonological script, denotes a sound that occurs quite frequently in Quechua, the pronunciation of which is one of the major difficulties for non-native learners of this language. /q/ is a voiceless plosive or stop, produced with the uvula, the small piece of flesh hanging down from the soft palate in the very back of the mouth. Speakers of French or German, acquainted with the uvular r /ʀ/, will identify the point of articulation easily, but care must be taken that this sound, unlike the uvular r, is not rolled but produced by a single, "exploding" separation of the uvula from the tongue. It must be added, however, that the acoustic effect of the /q/ is so near to that of a uvular r that it is difficult to tell these sounds apart. In practical terms, this means that a uvular r just might serve as a substitute for the voiceless uvular plosive.

Further, in strongly stressed syllables (e.g., in word initial position) and after nasal consonants, the acoustic effect of the /q/ is almost identical with that of a /g/, e.g. *qowan* ("he gives to me"), *qankuna* ("you," 2nd plural), *qowi* ("guinea pig"), *Yunqa* (name of a geographical region) etc. However, the consonant /g/ is not a Cochabamba Quechua speech sound; it only occurs in Spanish loanwords like *pagay* ("to pay"), *ingeniero* ("engineer") etc. It takes a long time to learn how to produce this consonant properly, and it is advisable to be sparing with substituting sounds other than the uvular r.[36] /q/ is a full phoneme in Quechua so its replacement with other Quechua speech sounds may change the meaning of the word.

The single closing quotation mark (') denotes a quite difficult sound for foreigners, the glottal plosive or stop, which is not a phoneme in its own right but builds new phonemes when it follows /p/, /t/, /k/, /q/ or /tʃ/. The glottal stop, marked in phonological transcription by a question mark without the dot /ʔ/, is

[36] The uvular r is not a phoneme in its own right in Quechua so it poses no danger of misunderstanding.

Studia_Caroliensa_2016.indd 453 2016.07.05. 11:29:46

produced by the sudden separation of the two vocal cords in the larynx (the inner part of the throat), resembling the sound of coughing. In other words, it is produced farther back than a normal velar /h/ sound and in a different manner, by the "exploding" separation of the vocal cords as they abruptly let the repressed air pass. If you produce a very short cough, adding no /h/ or vowels like /ʌ/ to it, then you have pronounced a glottal plosive.

In London Cockney, this sound appears as a glottal replacement (subphonemic free variant) of /t/—or, occasionally, of other consonants—like in the expressions "not really" /noʔ rɪ̲lɪ/ or "mutton" /mʌʔn/ etc. In Quechua, as it has just been said, it occurs only immediately after the voiceless plosives /p/, /t/, /k/, /q/ and the affricate /tʃ/ as a glottal reinforcement, constituting the glottalized (or laryngealised) set of these consonants, e.g. *p'unchay* ("day"), *t'ajsay* ("to wash"), *k'atuy* ("to pinch"), *larq'a* ("irrigation canal"), *ch'isi* ("night") etc.

It is a beautiful phonemic feature of Quechua that it has three parallel sets, constituted by a plain, an aspirated and a glottalised version, of each of the voiceless plosives /p/, /t,/ /k/, /q/, and of the affricate /tʃ/. All these sounds, i.e., /p/, /ph/, /pʔ/—/t/, /th/, /tʔ/—/k/, /kh/, /kʔ/—/q/, /qh/, /qʔ/—/ tʃ/, / tʃh/, / tʃʔ/, are independent phonemes in Quechua. Let us have a closer look at the aspirated set, taking the difficult-to-pronounce /qh/ first.[37]

The letter combination "qh" simply denotes the aspirated version of the /q/—it stands for a voiceless uvular plosive quickly followed by a normal /h/. However, the pronunciation of this consonant cluster is even more difficult to learn than that of the /q/. Namely, the acoustic effect of the /qh/ is almost equal to an aspirated /k/, but it is to be distinguished from that, for, again, /qh/ and /kh/ are two different phonemes in Quechua, i.e. the replacement of /qh/ with /kh/ or vice versa may alter the meaning of the word. The /qh/ only occurs in word-initial and word-medial position, never at the end of a word, cf. *qhatu* ("the vending place of a *chollita*"),[38] *qhaway* ("to look"), *qhelqey* ("to write"), *aqha* ("corn beer") etc.

[37] The aspirated and glottalised versions of the specified plosives and affricate were probably not part of the Proto-Quechua speech sound system. They may have emerged later under the influence of Aymara, the major indigenous language adjacent to QIIC. As W. Adelaar says, "The presence of glottalised and aspirated stops and affricates in Cuzco–Bolivian is often seen as the effect of language contact between these dialects and Aymara, which has the same contrasts. ... There is no clear evidence that glottalised and aspirated stops and affricates belonged to the Proto-Quechuan phoneme inventory." (Adelaar, *Languages of the Andes*, 195.) These phonemic oppositions are completely absent from Northern Peruvian, see e.g. D. J. Weber, *Una gramática del Quechua del Huallaga*, Lima, Ministerio de Educación, Instituto Lingüístico de Verano, 1996, 584.

[38] A *chollita* is an aboriginal housewife selling a small amount of home-produced goods in the market.

Studia_Caroliensa_2016.indd 454 2016.07.05. 11:29:46

The letter combinations "ph", "th", "kh" and "chh" all denote the respective aspirated plosives /ph/, /th/ (not the English /θ/), /kh/ and /tʃh/. Their pronunciation is not very problematic: in each case, a plosive is immediately followed by an /h/. The only major difficulty is that, as I have mentioned, the /kh/ is often not easy to tell apart from the /qh/. Examples are *wiphayla* ("flag"), *thapa* ("nest"), *khatu* ("undercooked"), *chhaka* ("ant") etc.

WORD STRESS

The word stress in Quechua is a dynamic stress, i.e., the accented vowel is pronounced more loudly. The stress almost invariably falls on the penultimate vowel. The second last place of Quechua word stress is an ancient characteristic phenomenon as already the *Doctrina Christiana* of 1584 explains that "in general, the accent falls on the penultimate syllable."[39] Common exceptions are such Spanish loanwords as are accented on the antepenultimate, like *agr̲onomo*, *etn̲ografa*, etc. The only true Quechua exceptions, then, seem to be the suffix of "civility" and question linker *-ri* (which, though it always comes in word final position, does take on the accent of the word), and the conjunction *chant̲a* / tʃʌntʌ̲/ ("and").[40]

Furthermore, stress is kinetic: as the word takes on suffixes (a most common phenomenon in Quechua), the stress keeps on moving towards the end of the word, always falling on the penultimate syllable of the newly built word, e.g. *p̲arlan* ("he speaks")—*parl̲achin* ("he makes sb. speak")—*parlachi̲rqan* ("he made sb. speak")—*parlachirq̲anku* ("they made sb. speak") etc. As W. Adelaar points out, this regularity makes it easy for the listener to identify word boundaries in fluent speech.[41]

The length of the vowel, on the other hand, does not seem to be influenced by the stress, i.e., there is no quantitative stress. Neither does the presence or absence of stress change the pronunciation of vowels (like it does in English or Russian, where unaccented vowels become reduced and lose a part of their distinctive phonetic features).

[39] "Acerca del accento se tenga por regla general que lo mas ordinario se ha de poner en la penultima, y raras vezes en la ultima o antepenultima." (Ricardo [ed.], *Doctrina Christiana*, 74v.) See also Santo Tomás, *Gramática*, 78r-85v.

[40] See further details in Cotari Gutiérrez, *Método practico de Quechua*, ix.

[41] "In most Quechua dialects stress is assigned to the penultimate vowel of each polysyllabic word form and thus provides an easy phonology-based criterion for word delimitation." (Adelaar, *Languages of the Andes*, 206.)

Studia_Caroliensa_2016.indd 455 2016.07.05. 11:29:46

CONCLUSION

Today, speakers of different Quechua dialect (sub)groups as defined by A. Torero generally do not understand each other. This tendency to phonological diversity within a principle of overarching structural unity had already been noticed by the earliest Andean grammarians. As D. de Santo Tomás points out in his *Gramática o Arte de la lengua general de los Indios del Perú* (1560),

> the same happens here, in this language of the Indians, because when such people speak it whose native tongue is different, then each of them pronounces several names and terms differently, in accordance with the pronunciation of their respective mother tongues; but though the pronunciation is thus varied, the language is one and the same, and carries the same meaning.[42]

Modern historical linguistics arrives at the same conclusion as regards the post-conquest dialectological conditions.[43] This variety was a consequence of a very early geographical split between the Quechua I and Quechua II groups,[44] both of which can historically be reduced to a reconstructed, relatively unitary Proto-Quechua language.[45] The original unity of the Quechuan languages and dialects is thus historically vouchsafed. Today, these languages, one of which is the Cuzco–Bolivian variant, are in the process of further segmentation and fragmentation as they become geographically more and more isolated from each

[42] "Lo mismo acontesce aca enesta lengua general delos Indios, que quando la hablan los Indios (a quien esta no es natural) muchos nombres y terminos della los pronuncian y profieren cada uno conforme ala pronunciacion de su propría maternal y natural lengua: pero aunque se pronuncíe assi distinctamente, toda es vna, y de vna misma significacion." (D. de Santo Tomás, *Gramática, o Arte de la lengua general de los Indios del Perú*, Valladolid, F. Fernández de Córdoba, 1560, 2r.)

[43] "El primer carácter que observaron los españoles en relación con el lenguaje peruano primitivo fué el de una gran variedad o diversidad dentro de una tendencia unificadora. Se notaban, de pueblo a pueblo, o más bien de valle a valle, saltantes diferencias lingüísticas, pero fáciles de ser superadas por un parentesco etimológico y la analogia de la estructura gramatical." (Porras Barrenechea, Prólogo, in Santo Tomás, *Lexicon*, viii.)

[44] "Las profundas divergencias entre los grandes grupos de estos dialectos llevan a concluir que la extensión y la fragmentación del quechua primitivo se produjo mucho antes de la formación del Imperio Incaico. Por otra parte, nos parece que la hipótesis más sencilla y natural acerca del centro de difusión inicial de la lengua es la que lo ubica en la costa y sierra centrales del Perú. … Esto destaca la importancia que la región centro-peruana ha debido tener en el antiguo desarrollo cultural andino… no es aventurado sospechar que tal repartición lingüística corresponde a algunas fases de la extensión de la cultura Tiahuanacoide." (Torero, Los dialectos Quechuas, 475-476.)

[45] Adelaar, *Languages of the Andes*, 194-207.

Studia_Caroliensa_2016.indd 456 2016.07.05. 11:29:46

other and exposed to external erosion under the influence of Spanish. On the other hand, nothing is more natural to language than spontaneous change—in this respect, languages are living beings. Hence the Quechuan tongues probably look forward to a future of more and more independent evolution, in the same manner as it happened to the regional Arabic languages and is happening to Latin-American national Spanish standards.

In the Andean area, language is the most important factor in the conservation of aboriginal identity. In a socio-linguistic respect, then, my conclusion is that "identity," in a first approach, indeed refers to the identity of a smaller group of speakers of a specific Quechua dialect who, in a second instance, nevertheless identify themselves as members of a supra-regional Quechua nation and consider themselves as belonging in the Andean-Incaic cultural and religious tradition, with a strong sense of their ethnic and cultural identity, and often, with a radical social and political commitment.[46] The engagement and work of these people will continue to contribute to the development of language consciousness in the area.

ANNOTATED BIBLIOGRAPHY
(restricted to items actually consulted or referred to)

Adelaar, W.: *The Languages of the Andes*, With the collaboration of P. C. Muysken. Cambridge language survey. Cambridge University Press, 2007. [The field-leading state-of-the art monograph on the subject, good seven hundred pages long, with extensive bibliography, indices, maps and phoneme charts. The phonological part of the chapter on Quechua languages is a significant reconstruction on the basis of the Proto-Quechua speech sound system. The outstanding author is a Leiden University specialist of the Quechuan languages.]

Arguedas, J. M.: *Dioses y hombres de Huarochirí*, Traducción y prólogo de J. M. Arguedas, apéndice por P. Duviols. Cerro del Agua–Madrid–Buenos Aires, Siglo Veintiuno Editores, 1975 ([1]1966). [A popularizing Spanish edition of the important 16th-century Peruvian Quechua manuscript generally called in literature as "the Huarochirí document," with a short historical introduction concerning the text, and with a bio-bibliographical study on the life and work of F. de Ávila, who recorded the text.]

Bills, G. D.–Vallejo C., B.–Troike, R. C.: *An Introduction to Spoken Bolivian Quechua*, Special publication of the Institute of Latin American Studies, the University of Texas at Austin. Austin and London, University of Texas Press, 1969. [An intensive college-level course of modern Bolivian Quechua with a set of tape recordings. A separate

[46] Cf. the arguments and claims of native Quechua authors like Z. Canaviri Vargas and A. Caceres Romero.

Studia_Caroliensa_2016.indd 457 2016.07.05. 11:29:46

chapter on phonology and orthography introduces the carefully written, massive 400-page-long volume.]

Caceres Romero, A.: *Nueva historia de la literatura Boliviana*, Tomo 1: Literaturas Aborígenes (Aimara–Quechua–Callawaya–Guaraní), La Paz–Cochabamba, Editorial Los Amigos Del Libro, 1997. [A chronologically ordered survey of the four great Bolivian aboriginal literatures, including in the text many literary pieces in original and translation.]

Caimi ñucanchic shimiyuc-panca, Quito, Ministerio de Educación y Cultura–Pontificia Universidad Catolica del Ecuador, 1982. [A monolingual Ecuadorian Quechua dictionary, written by a team of authors, with short Spanish definitions added, and with a Spanish-Quechua word list at the end.]

Calvo Pérez, J.: *Introducción a la lengua y cultura Quechuas*, Valencia, Universitat de València, Departament de Teoria dels Llenguatges, 1995. (De acá para allá: Lenguas y Culturas Amerindias № 1) [A succinct systematic description of the Cuzco dialect, with ethnohistorical introduction, detailed maps, and an essay concerning the evolution of Quechua linguistics. After this, an interesting typological description is followed by a chapter on phonology and by another one on grammar. At the end, it offers a short but valuable overview of native Quechua literature.]

Canaviri Vargas, Z.: *Qhichwa Anti runakunaq parlaynin. El Quechua idioma del mundo andino*, Tercera Edición. Uru-Uru, Qullasuyu Llaqta [Oruro, Bolivia], 2002. [A Quechua course book written by a long-time practising native teacher, who does not specify exactly which (Bolivian) dialect he is discussing. The introduction puts the question of aboriginal language instruction in Bolivia into a historical and political frame. Several useful introductory lessons concern phonology, and the entire text uses the phonemic principle in Quechua scripture.]

Carranza Romero, F.: *Diccionario quechua Ancashino-Castillano*, Edición y prólogo de W. Lustig, Madrid, Iberoamericana–Vervuert, Frankfurt, 2003. [A dictionary of the Peruvian coastal region of Ancash (QI), with a phonological introduction, and a list of suffixes. Proffers a lot of examples.]

Carrasco de Morales, A.: *Método fácil para aprender el idioma Quechua*, Cochabamba (Bolivia), 1995. [A relatively poor but still useable course book, apparently of the Cochabamba dialect.]

Cerrón-Palomino, R. *Lingüística Quechua*, Cuzco, Centro de Estudios Regionales Andinos Bartolomé de la Casas, [1]1987, [2]2003. [A state-of-art synthesis of fundamental importance. After a discussion of the regional varieties and of the early sources, phonology, morphology, and grammar are covered first in a synchronic, then in a diachronic approach.]

Coronel-Molina, S. M.: *Quechua Phrasebook*, Footscray (Australia), Lonely Planet Publications, [1]1989, [2]2002. [Written by a native speaker of Peruvian Quechua, Cuzco variety, this pocket book is designed to teach the basics of Quechua in a somewhat simplified manner. Besides the usual sample sentences for tourists, it contains a useful introductory summary of grammar and a bilingual word list at the end.]

Studia_Caroliensa_2016.indd 458 2016.07.05. 11:29:46

Cotari Gutiérrez, D.: *Método practico de Quechua. Qheshwata yachakuna*, 2ª edición, Cochabamba, Misión Luterana Noruega en Bolivia, 1987. [A very didactic and illustrated Cochabamba Quechua course book in phonemic transcription, with a short introductory chapter on phonetics.]

Dunkel, W.: *Quechua Wort für Wort. Quechua für Peru-Reisende* (Ayacuchano, mit Kurzsprachführer Quechua-Cuzqueño), Bielefeld, Reise Know-How Verlag Peter Rump GmbH, ³1997. (Kauderwelsch Bd. 36) [A surprisingly useful little grammar book for tourists, which happily combines linguistics with cultural tips and information. No sample sentences for tourists—an advantage. The target dialect is the touristically important Ayacucho Quechua.]

Gimson, A. C.: *Everyman's English Pronouncing Dictionary*, Fourteenth edition, Originally compiled by Daniel Jones, extensively revised and edited by A. C. Gimson. London and Melbourne, J. Dent & Sons Ltd, 1986. [The classical handbook of English phonetics.]

González Holguín, D.: *Gramático y Arte Nueva de la Lengua general de todo el Peru, llamada lengua Qquichua, o lengua del Inca*. Añadida y cumplida en todo lo que le faltaua … y recogida en forma de Arte … Compuesta por el Padre Diego Gonçalez Holguin de la Compañia de Iesus natural de Caçeres. Impressa enla Ciudad de los Reyes del Peru por Francisco del Canto impressor, 1607. [Approximately 280 pages long, the second Quechua grammar in history.]

González Holguín, D.: *Vocabulario de la lengva general de todo el Perv llamada lengua qquichua o del inca* [1608], Edición y prólogo de R. Porras Barrenechea, Lima, Universidad Mayor de San Marcos, 1952. [An extensive Quechua-Spanish, Spanish-Quechua dictionary of the Cuzco dialect, the second in its kind, a foundational text for all later lexicographical work.]

Grondín N., M.: *Método de Quechua – Runa simi*, Oruro (Bolivia), Ediciones Quelco, 1971. [A course book of Bolivian Quechua, which consciously presents only the all-Bolivian, i.e., non-regional features of the language. In phonetic terms, the pronunciation of Cochabamba Valley is applied.]

Jiménez de Espada, M. (ed.): *Relaciones geográficas del Perú*, Madrid, Ediciones Atlas, 1965, Tomos I-II. [The classical edition of the *Geographical Reports* which resulted from a general survey carried out on the initiative of the Spanish King Philip II in the American Vice-Royalties in the last decades of the 16th century.]

Lara, J. (ed.): *Anonimo: Ollanta. Drama Quechua del tiempo de los Inkas*. Tercera edición, La Paz, Libreria Editorial "Juventud," 1989. [A Quechua–Spanish bilingual edition, by the grand Quechuologist Jesús Lara, of the classical Inca drama, with a historical and philological introduction and a short word list at the end.]

Lastra, Y.: *Cochabamba Quechua Syntax*, The Hague–Paris, Mouton, 1968. (Janua linguarum, Series practica № 40) [An outstanding systematic description, which, despite its title, contains a very accurate chapter on phonology as well, and a small trilingual—Quechua-English-Spanish—vocabulary at the end.]

Mannheim, B.: *The Language of the Inka since the European Invasion*, Austin, University of Texas Press, 1991. [An outstanding monograph on the history of Southern

Studia_Caroliensa_2016.indd 459 2016.07.05. 11:29:46

Peruvian Quechua after the conquest, with a phonological and sociolinguistic emphasis, and with a separate chapter on the linguistic interpretation of colonial sources for the Quechua language.]

Middendorf, E. W.: *Die einheimischen Sprachen Perus* Bd. 1: "Das Runa Simi oder die Keshua-Sprache, wie sie gegenwärtig in der Provinz von Cusco gepsrochen wird." Unter Berücksichtigung der früheren Arbeiten nach eigenen Studien dargestellt von Dr. E. W. Middendorf, Leipzig, F. A. Brockhaus, 1890. [A good 300 pages long classical grammar of the Cusco dialect with a substantial chapter on phonology. It also offers a precious bibliographical summary of the early linguistic literature on Quechua, pp. 29-30.]

Moseley, Ch.–Asher, R. E. (eds.): *Atlas of the World's Languages*, London–New York, Routledge, 1994.

Mugica, C.: *Aprenda el Quichua. Gramática y vocabularios*, Tercera edición, Quito, Cicame, without indication of year. [A very useful grammar book of Ecuadorian Quechua, with a substantial chapter on phonology and phonetics. The second part of the book is a Quechua-Spanish, Spanish-Quechua word list.]

Navarro Tomás, T.: *Manual de la pronunciación española*, 25. Edición, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1991. (Textos universitarios 3) [A standard Spanish phonetics manual.]

Parker, G. J.: *Ayacucho Quechua Grammar and Dictionary*, The Hague, Mouton, 1969. (Janua linguarum. Series practica, 82.) [A 100-page-long precise grammatical synthesis with, among many other features, a very accurate phonological description, by a major Quechua expert. The grammar part is followed by a 120-page-long Quechua-English dictionary.]

Ricardo, A. (ed.): *Doctrina Christiana, y Catecismo para Instrvccion de los Indios, y de las de mas personas, que han de ser enseñadas en nuestra sancta Fé. Con vn Confessionario, y otras cosas necessarias para los que doctrinan, que se contienen en la pagina siguiente. Compvesto por avctoridad del Concilio Prouincial, que se celebro en la Ciudad de Los Reyes, el año de 1583. Y por la misma traducido en las dos lenguas generales, de este Reyno, Quichua, y Aymara*. Impresso con licencia dela Real Audiencia, en la Ciudad de Los Reyes, por A. Ricardo primero Impressor en estos reynos del Piru, 1584. [The first printed book in South America, with an important explanation of the Quechua dialects and their phonology, as well as of Quechua orthography, on pp. 74r-75r; and with a list of difficult words on pp. 76v-77v. The same clarifications are offered for Aymara on the consecutive pages.]

Rodríguez Champi, A.: Quechua de Cusco, in S. A. Marlett (ed.): *Ilustraciones fonéticas de lenguas amerindias*, Lima, SIL International y Universidad Ricardo Palma, 2006. Also online: http://lengamer.org/publicaciones/trabajos/quechua_cusco_afi.pdf [A short but good summary of Cuzco Quechua phonology. Gives a lot of examples and treats systematic vowel changes as well.]

Sánchez, L.: *The Morphology and Syntax of Topic and Focus. Minimalist Inquiries in the Quechua periphery*, Amsterdam–Philadelphia, John Benjamin Publishing Company,

Studia_Caroliensa_2016.indd 460 2016.07.05. 11:29:46

2010. [A discussion of topicalization and focussing in Southern Quechua (itself part of Quechua II). Gives a useful outline of grammar but no phonology. Its English leaves something to be desired.]

Santo Tomás, Fray D. de: *Lexicon o Vocabulario de la lengua general del Perv* [1560], Ed. facsimilar, pról. de R. Porras Barrenechea. Lima, Universidad Mayor de San Marcos, 1951. [The very first Spanish-Quechua, Quechua-Spanish dictionary, originally published in Valladolid, describing probably the dialect of the Peruvian coast. It is better called a word list as it gives no grammar information on the words. Words are listed not according to a strict alphabetic order but according to their respective roots.]

Santo Tomás, Fray D. de: *Gramática, o Arte de la lengua general de los Indios del Perú*, Valladolid, Francisco Fernández de Córdoba, 1560. [The very first Quechua grammar in history, approximately 200 pages long. It covers the following topics: orthography, noun, pronoun, verb, verbal modes, conjugation, derivation of verbs, participle, infinitive, gerund, prepositions, gradation of adjectives, interjections, conjunctions and relative particles, diminutives, patronyms, adverbs, numerals, syntax, suffixes, idioms and figurative speech, accent, and an exemplary homily *para todos los Indios*.]

Taylor, G.: *Le parler Quechua d'Olto, Amazonas (Pérou). Phonologie, esquisse grammaticale, textes*, Paris, Société d'Études Linguistiques et Anthropologiques de France (SELAF), 1975. (Langues et civilisations à tradition orale 11) [110 pages, with a very useful sociolinguistic and language-geographical introduction, phonology, morphology, syntax and text samples with in-depth grammar analysis. A Peruvian Quechua–French word list closes the volume.]

Thoron, le Vte O. de.: *Grammaire et dictionnaire français-kichua*, Paris, Ernest Lerou, Libraire-Éditeur, 1886. [Written by a fanatic of the Quechua language who was convinced that Quechua had been the only original language of all humanity, this book is more of a curious historical document than a reliable resource, although its morphosyntactic presentation is essentially correct. It consists of a 50-page-long grammar, which completely neglects phonology, and of a 150-page-long French-Quechua word list.]

Torero, A.: Los dialectos Quechuas, *Anales Científicos de la Universidad Agraria* (Lima), vol. 2 (1964), № 4, 446-478. [The classic classification of present-day Quechua dialects.]

Tschudi, J. J. von: *Die Kechua-Sprache*, I. Abtheilung: Sprachlehre; II. Abth.: Sprachproben; III. Abth.: Wörterbuch, Wien, Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1853. [The grand German Quechuologist's masterly three-volume work, consisting of a grammar; of sample texts together with the annotated and critically examined text of the Ollanta; and of a serious trilingual—Quechua-Spanish-German—dictionary.]

Weber, D. J.: *Una gramática del Quechua del Huallaga*, Lima, Ministerio de Educación, Instituto Lingüístico de Verano, 1996. (Serie Lingüística Peruana № 40) [The largest monograph on North Peruvian Quechua as spoken in the valley of River Huallaga, with a very detailed analysis of the speech sound system and of the regular sound changes. The notation differentiates between phonetic and phonemic transcription.]

Studia_Caroliensa_2016.indd 461 2016.07.05. 11:29:46

ANITA RÁKÓCZY

THE TRAP OF EYE TO I – A PERCEPTION OF SAMUEL BECKETT'S *FILM*[1]

Samuel Beckett's three-part, silent, black and white *Film*, written between 5 April and 22 May 1963, and directed by Alan Schneider, is essentially about a man whose self is split into two. E(ye), the perceiver, desperately chases O(bject), the perceived, who is greatly disturbed by being looked at. E pursues O from the street exterior along a cemented wall in Lower Manhattan into the semi-interior vestibule of an apartment building and then to a room interior. It is his mother's room as Beckett's notes suggest; she is temporarily away in hospital, but O does his best to make it his own. There, O attempts to eliminate all reflecting surfaces and observing eyes, and destroys his memories by tearing up photographs so that he can rest in peace (in either the literal or in both meanings of this expression) in unperceived non-existence. However, as O falls asleep, E wakes and confronts him to O's greatest terror; the encounter between them is not a pleasant one. At this point, if not sooner, it becomes clear to the spectator that E and O are the same person, so the "pursuing perceiver in not extraneous, but self"[2].

Having failed to write a piece for the Irish actor Jack MacGowran with the discarded *J. M. Mime*, Beckett turned to a medium that was new in his artistic oeuvre. In late February 1963, he was given a "tempting offer" by his American publisher, Barney Rosset, who persuaded him to write a short film for an Evergreen Theater project along with scripts from Eugène Ionesco and Harold Pinter.[3] These two, however, were never realized.[4] The opportunity was therefore perfectly timed for Beckett to take another shot at the MacGowran piece. He chose to explore Bishop George Berkeley's thesis *esse est percipi* through rigorously constructed film script elements illustrating Berkeley's theory with the Irish actor in the main role.

[1] Special thanks to Bernard Adams for proofreading.

[2] Samuel Beckett: *The Complete Dramatic Works*, London, Faber and Faber, 1986, 323.

[3] James Knowlson: *Damned to Fame. The Life of Samuel Beckett*, New York, Simon and Schuster, 1996, 451.

[4] Stanley E. Gontarski: *The Intent of Undoing in Samuel Beckett's Dramatic Texts*, Bloomington, Indiana University Press, 1985, 104.

Studia_Caroliensa_2016.indd 462 2016.07.05. 11:29:46

However, what finally became of *Film* took both Beckett and the spectator by surprise in several respects. Following unsuccessful approaches to Charlie Chaplin and Zero Mostell, Buster Keaton featured as its principal character instead of MacGowran, who turned out to be unavailable at the time of the New York shooting in July 1964; the predetermined codes, the two different visual qualities of perceiver and perceived, are more straightforward in the script than as actual filmic solutions. Also, a great part of the footage, especially that about the first section, the street, proved unusable[5] and had to be omitted from the final production. Still, beyond these artistic compromises and technical problems, after the second viewing in September 1964 Beckett realized that "… […] it really was something. Not quite in the way intended, but as sheer beauty, power and strangeness of image. The problem of the double vision for example is not really solved, but the attempt to solve it has given the film a plastic value which it would not have otherwise".[6]

Berkeley argues that "for unthinking things, *to exist is to be perceived*", and goes on to say that they could not possibly exist "out of the minds or thinking things that perceive them".[7] Beckett skillfully allows this thesis to reverberate on multiple levels in *Film*. The character of O is an objectified target of attention, so his principal goal throughout the piece is to remain unseen by E and any other potential observers, including by passers-by in the street, the flower woman, animals and God. Following Berkeley's logic, if O succeeded in reaching the state of total unperceivedness he would cease to exist, or in other words, die. Therefore his flight might be interpreted as a deliberate endeavour to end it all, only a step away from suicide, for which there is no need according to the theory, if one takes the necessary precautions to be unperceived. O feels his pulse a number of times, in the vestibule and in the room, a rather physical engagement perhaps to check whether he is still alive, as if his body is signalling the possible danger of being seen – no peace for the wicked as long as the heart beats.

The formal solutions are extended to the props in the interior too, which become the Object's objects at least while he arranges them according to his needs, thus relativising his object-position. As soon as O arrives in his mother's room, a place that he has not visited for a long time (during the street scene, O's

[5] Jonathan Kalb: The Mediated Quixote: the Radio and Television Plays, and Film in J. Pilling (ed.): *The Cambridge Companion to* Beckett, Cambridge, Cambridge University Press, 1994, 135.

[6] Maurice Harmon (ed.): *No Author Better Served. The Correspondence of Samuel Beckett and Alan Schneider*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1998, 166.

[7] Berkeley, George, *The Principles of Human Knowledge* http://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/berkeley1710.pdf, accessed 30 January 2016.

Studia_Caroliensa_2016.indd 463 2016.07.05. 11:29:47

body-language suggests uncertainty as to whether he had reached the right house) but one that he is clearly familiar with, he begins to cover the mirror and pull down the shutter of the window to avoid having to see his reflection in the former and to prevent curious eyes peeping through the latter. The shutter has eye-socket-like holes in it, through which light continues to enter the room, but O tactfully draws the translucent curtains too so that the danger zone of those gaps is shrouded to the level of tolerability. His movements reveal past experience of darkening this window. Then, since O feels that the animals' fixed gaze is following him around, he throws the small dog ("an uncooperative Chihuahua"[8]) and the cat out repeatedly – when one pet is flung out of the door, the other rushes back in, like in a slapstick comedy. One might assume that without them O can finally relax, but he has no such luck, for the whole room is surrounded with obstacles especially designed to make him feel watched: O's mother must have been in great need of company, as in a single space she kept not only a dog and a cat, but a parrot with piercing eyes and a goldfish with bulging ones, not to mention the image of "God the Father"[9], in a print hanging on the wall, whose great, dark, accented eyes watch over O.

O, interestingly, does not destroy the animate objects around him, but either excludes them from the premises or covers them so that they cannot be seen any more. It means that they stop being perceivers of O, but also that they cease to exist completely as they are not perceived either. He is less gentle with the treatment of representations (print, photographs of himself together with perceiver(s) each time), which stand in substitution for their problematic originals (God and his own memories): he tears all of them in four and throws them on the floor, acting most severely with the print, treading on the pieces of it on the ground, especially on God's eyes: these seem indestructibly alive even as torn-up fragments of an image. All of this is done to avoid "the anguish of perceivedness"[10], which O experiences through these objects and each time E, the pursuer, exceeds the angle of 45° of observing him from behind.

However, it is coded into the piece that the original contents of the pictures are not destroyed by being torn into bits, and the dog, cat, parrot and goldfish continue to be despite their occlusion from O's eyesight. The genre of film is an especially suitable medium to show this and provides visual proof of the animals' existence under cover (unless the cat and the dog have fallen down the stairs and not survived). Also, even though O has damaged the last photograph of himself

[8] Knowlson: *Damned to* Fame, 465.
[9] Beckett: *The Complete Dramatic Works*, 327.
[10] Ibid. 323.

Studia_Caroliensa_2016.indd 464 2016.07.05. 11:29:47

with an eye-patch, it was futile, since the moment comes when the "real" man behind the image turns up at the end and E confronts O. The camera provides a double twist in the relation of *esse est percipi* – all the participants in *Film* exist because the camera perceives them, and so the spectator bears eye-witness to it all, stepping into the direct position of the observer, filling in the absence of the Divine. As Linda Ben-Zvi notes, *Film* is a "film about film" [11]. Its generic title suggests that Beckett deals with "fundamental qualities or principles of its medium rather than simply use film as an unobtrusive story-telling vehicle"[12].

Beckett's original intention was to make a funny film, declaring in the stage directions that its climate was "comic and unreal", and intended that "O should invite laughter throughout by his way of moving".[13] Although O's naive and desperate self-protecting (and self-eliminating) defence mechanisms convey a rather dark humorous quality, the general atmosphere of *Film* is a far cry from the light comedy that the audience expected from a short starring Buster Keaton.[14] O comes through as a regressive, deeply egocentric man. When one object is occluded by another, adults usually make three assumptions: first, "the occluded object continues to exist behind the occluding object"; second, "the occluded object retains the physical and spatial properties it possessed prior to occlusion"; and third, "the occluded object is still subject to physical laws".[15] However, O reaches a different conclusion when slowly and carefully covering the disturbing factors in the room. In his theory of cognitive development Jean Piaget was the first to describe *object permanence*. From a psychological point of view, O's conception of objects in *Film* makes it obvious that he has not yet reached the state of a nine-month-old infant. As Piaget argues, "infants [below that age] do not understand that objects continue to exist when occluded. They believe that objects cease to exist when they cease to be visible and begin to exist anew when they become visible again".[16] It is possible, though, that in a sense O has regressed in terms of psychological development; the extent of his self-centeredness, his certainty that animate and inanimate objects surrounding him

[11] Linda Ben-Zvi: Samuel Beckett's Media Plays, in Modern Drama, 28.I (March 1985), 31, quoted in Jonathan Kalb, The Mediated Quixote: the Radio and Television Plays, and Film, in J. Pilling (ed.): *The Cambridge Companion to Beckett*, 134.

[12] Kalb: *The Mediated* Quixote, 134.

[13] Beckett: *The Complete Dramatic Works*, 323.

[14] Jonathan Bignell: *Beckett on Screen. The Television Plays*, Manchester, Manchester University Press, 2009, 190.

[15] Baillargeon: Renée and Julie DeVos, Object Permanence in Young Infants: Further Evidence, in *Child Development*, Society for Research in Child Development Inc., 1991, Volume 62, Issue 6, 1227.

[16] Ibid. 1227.

Studia_Caroliensa_2016.indd 465 2016.07.05. 11:29:47

exist when he sees them and stop doing so when he does not also recalls the age of infancy.

It is perhaps not accidental that the main part of the action takes place in his mother's room. O has come to occupy the space belonging to his mother during her stay in hospital. Further details, for example, the seriousness of her condition, the relationship between mother and son, are not elaborated on, but, as often happens in Beckett, neither are they completely deleted from the final film script. As Gontarski argues, Beckett usually cuts the "realistic, psychoanalytic, logical sources (but never wholly)".[17] He refers to a preliminary notebook version of *Film*, in which O "carried a 'suitcase', which might suggest a lengthy stay, not the final 'briefcase'. "[18] Entering his mother's room after a long, joyless walk along the cemented street wall, then through a vestibule and a spiral flight of stairs visually evokes a return to the womb through the birth canal in order for O to feel safe and united with his mother, the outside world and himself again, even if, or especially when, all these three are temporarily or permanently eliminated, gone. The lack of a paternal figure is also apparent, especially that of God the Father, who needs to be destroyed and trodden on even in his absence, and thus created again. Later, O opens the round, eye-like fasteners of an envelope, takes out photographs from seven different significant periods of his life; explores them for varying lengths of time; then, in reverse order, he damages and discards them. This ritual action might suggest that O is parting from life, as suicide is often connected to rituals; also, the appearing images may indicate a near-death experience, as the photographs span his entire lifetime from a six-month-old child to a half-blind man of thirty who looks well over forty (Keaton was sixty-nine at the time of the shooting) with a black patch over his left eye.

E(ye), the pursuer is less graspable than Object as he is always (until the last moment) located behind him; E is the camera, or looking through the camera, when we see the film from his perspective. Beckett carefully described in the script that E perceives O at an angle that hardly ever exceeds 45°, and that is when "O enters *percipi*". In his correspondence with Alan Schneider, he meditated at length over the two visual qualities that he aimed to establish in order to differentiate between O's and E's points of view. On 13 June 1964, he wrote to Schneider from Paris that "every problem of image in the film is to be solved by reference to one or other vision. […] The point I tried to make was that the two visions are to be distinguished, not only on the plane of absolute quality, but also

[17] Gontarski: *The Intent of Undoing in Samuel Beckett's Dramatic Texts*, 108.
[18] Ibid. 108.

Studia_Caroliensa_2016.indd 466 2016.07.05. 11:29:47

dynamically, i.e. in their manner of transferring from one object to the next."[19] Two weeks later, on 29 June Beckett was still struggling to solve the "double vision" matter, one that he presupposed to be the heart of *Film*: "concerned at the moment with another problem: how to avoid, in room sequences, gratuity of transfer from O vision to E vision and back. I feel that to rely on purely formal considerations is not enough and that we need a principle of necessity justifying these switches. The solution has somehow to do with the angle of immunity, but I haven't yet been able to work it out satisfactorily."[20] On the whole, Beckett's intention did not come through successfully, which might partly be explained by the challenge (and worry, even panic[21]) the genre of film provided for writer and director, as they were both first-timers in film making. Bignell points out that the greatest problem the audience encountered was to understand Beckett's 45° rule, under which angle Keaton (O) remains safe from E's perception (and the camera's, paradoxically). "This rule is alien to the syntax of narrative cinema and appears to allude to the impossibility of seeing oneself in a mirror if positioned beyond 45 degrees to one side".[22] Bignell describes a survey conducted by Clas Zilliacus at the January 1970 Bleecker Street, New York screening of *Film*, "and his results' amply confirmed that the two-vision idea did not work."[23] Beckett, having seen a few preliminary screenings, was fully aware of this; he writes to Schneider on 29 September 1964 that

> "[…] from having been troubled by a certain failure to communicate fully by purely visual means the basic intention, I now begin to feel that this is unimportant and that the images obtained probably gain in force what they lose as ideograms and that the whole idea behind the film, while sufficiently expressed for those so minded, has been chiefly of value on the formal and structural level. […] I described it to Barney after the first screening as an 'interesting failure'. This now I see is much too severe. It does I suppose in a sense fail with reference to a purely intellectual schema […], but in doing so has acquired a dimension and a validity of its own that are worth far more than any merely efficient translation of intention."[24]

[19] Harmon (ed.): *No Author Better Served,* 158.
[20] Ibid. 159.
[21] Knowlson: *Damned to Fame. The Life of Samuel Beckett*, 465.
[22] Bignell: *Beckett on Screen. The Television* Plays, 194.
[23] Ibid. 194.
[24] Harmon (ed.): *No Author Better Served,* 166.

Studia_Caroliensa_2016.indd 467 2016.07.05. 11:29:47

Although the secretive E does not appear in *Film* until the end, there are certain issues about him that catch our attention. Even though he is firmly persistent in his pursuit of O, and does not back off until cornering him, still he loses sight of him from time to time. Given that O(bject) is his own self, we must assume that there is a semi- or unconscious quality about E concerning the eye, self and object triangle. In Hamilton's definition, "object means a loved or hated person, place, thing or fantasy"; the term used for persons was introduced by Freud, in connection with perversions, when he discovered that people can relate to an object "such as a shoe or stocking" as to a sexual partner or beloved.[25] The key is the emotional energy invested in the object, be it positive or negative. Hamilton distinguishes between internal and external objects; the former is a mental representation, "an image, idea, fantasy, feeling or memory relevant to another person", the latter, the external object is "an actual person or thing".[26] The character of O might be a representation of both for E. Depicting O as an independent body of an external object trying to flee from him is reinforced by the genre of film, where it is possible to physically divide the split identities of the same self. However, there is a territory in E's persona that is untouchable for the spectator and that makes him more complex than simply the Eye, the outer pursuer of an inner self, precisely because his attention sometimes diverts to the field of the unknown – maybe towards his internal objects, the internalized objectness of O, or the perception of his own self. We are not told. What we are told, or what we know of E, can be read in the faces of the people that he encounters. The couple in the street express sheer terror when looking at him; the peaceful features of the old flower-woman turn into excruciating pain upon seeing E, she even falls off the stairs (and perhaps dies on the spot) from the fright – that is what Beckett calls experiencing the "anguish of perceivedness".[27]

Finally, when E confronts O in the room, the two selves of the same man unite. Or do they really? After eliminating all possible sources of danger, O falls asleep, and E chooses this defenceless state to stand before him. O experiences such distress upon facing himself that he closes his eyes, actually covers them as he has done with the mirror, the parrot and the goldfish, in the hope that E might disappear. However, E, with a severe, merciless look, remains steadily in position regardless of O's trick of trying not to perceive and thus to destroy him. O is paralysed by E's gaze that is "so acute and penetrating that it can't be endured"[28].

[25] N. Gregory Hamilton M.D.: *Self and Others. Object Relations Theory in Practice*, Lanham: Rowman & Littlefeld Publishers, 2004, 5.
[26] Ibid. 6.
[27] Beckett: *The Complete Dramatic Works*, 323.
[28] Gontarski: *The Intent of Undoing in Samuel Beckett's Dramatic Texts*, 188.

Studia_Caroliensa_2016.indd 468 2016.07.05. 11:29:47

Before the 1964 New York shooting of *Film*, Beckett and his crew engaged in preproduction-discussions, which were recorded by a tape recorder under the table without Beckett's knowledge.[29] There he expressed that the room "is a trap prepared for him, with nothing in it that wasn't trapped. There is nothing in this place, this room that isn't prepared to trap him."[30] The question whether the encounter between O and E in-between the two close-ups of Buster Keaton's eye that are the opening and closing images of *Film* is fatal or beside its devastating effect it signifies the beginning of something new is left open. We shall see when we get there.

BIBLIOGRAPHY

Baillargeon, René – DeVos, Julie: Object Permanence in Young Infants: Further Evidence in *Child Development*, Society for Research in Child Development Inc., Volume 62, Issue 6, 1991.

Beckett, Samuel: *The Complete Dramatic Works*, London, Faber and Faber, 1986.

Ben-Zvi, Linda: Samuel Beckett's Media Plays, *Modern Drama,* 28. I., March 1985.

Berkeley, George: *The Principles of Human Knowledge* http://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/berkeley1710.pdf, accessed 30 January 2016.

Bignell, Jonathan: *Beckett on Screen. The Television Plays*, Manchester, Manchester University Press, 2009.

Gontarski, Stanley E.: *The Intent of Undoing in Samuel Beckett's Dramatic Texts,* Bloomington, Indiana University Press, 1985.

Hamilton, N. Gregory M. D.: *Self and Others. Object Relations Theory in Practice*, Lanham, Rowman & Littlefeld Publishers, 2004.

Harmon, Maurice (ed.): *No Author Better Served. The Correspondence of Samuel Beckett and Alan Schneider,* Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1998.

Kalb, Jonathan: The Mediated Quixote: the Radio and Television Plays, and Film in J. Pilling (ed.): *The Cambridge Companion to Beckett*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994.

Knowlson, James: *Damned to Fame. The Life of Samuel Beckett,* New York, Simon and Schuster, 1996.

[29] Knowlson: *Damned to Fame. The Life of Samuel* Beckett, 463.
[30] Gontarski: *The Intent of Undoing in Samuel Beckett's Dramatic Texts*, 190.

Studia_Caroliensa_2016.indd 469 2016.07.05. 11:29:47

DÁVID KOVÁCS

OSZKÁR JÁSZI AND THE "REBAPTISM OF PATRIOTISM"

Oszkár Jászi's political ideology and his view of the nation, in particular, have divided contemporaries as well as historians of the subject. Some of them have emphasized the nationalistic nature of his ideas, depicting the father of civic radicalism as not only defending the territorial integrity of multiethnic Hungary, but also rejecting, at least until the end of 1918, every initiative to ensure the federalization of the country and the giving of autonomies. Furthermore, he insisted that Hungarians did have a leading role in state management and welcomed the peaceful assimilation of nationalities as a fruitful process. Actually, Péter Hanák calls him a "Hungarian nationalist" who rejected Otto Bauer's autonomy concept on the grounds of Hungarian national interests.[1] János Gyurgyák comes to a similar conclusion, claiming that whenever there was a clash between "Hungarian national interests" and federalist purposes or minority efforts, Jászi never hesitated to decide in favour of the former.[2]

Others, however, have highlighted Jászi's internationalism and his hostility towards Hungarian historical traditions. One of Jászi's contemporaries, István Apáthy, criticized Jászi because, in his view, Jászi considered the nation and the nation state as realities of the present which historical evolution will inevitably transcend, thereby creating a broader framework for human cooperation. In contrast, Apáthy maintained that "humanity's division into nations is not a transitory state but an outcome of progress."[3] Today's commentator, Ernő Raffay, also traces certain elements in Jászi's view of the nation to Marxian roots. These include the view held by the civic radical thinker that the creation of nations is a result of the emergence of unified markets, and the theory that nationalism is merely a manipulative ideology of the governing classes designed to divert attention away from existing social problems. Also, Ernő Raffay conclusively documents Jászi's distaste for historical traditions that serve as a basis for national

1 Hanák, Péter: *Jászi Oszkár dunai patriotizmusa,* Budapest, Magvető, 1985, 38–39.
2 Gyurgyák, János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története,* Budapest, Osiris, 2007, 180-181.
3 Quoted in Fukász, György: *A magyarországi polgári radikalizmus történetéhez 1900–1918,* Budapest, Gondolat, 1960, 319–320.

Studia_Caroliensa_2016.indd 470 2016.07.05. 11:29:47

identity.[4] To sum up his opinion, the historian claims that "Jászi and the other radicals… weakened the emotional and intellectual bonds uniting the nation, from the inside".[5] This idea is further augmented in a study by Béla Makkai, who points out Jászi's hostility to contemporary governmental efforts aiming to preserve and cherish the national identity of Hungarians living in Croatian and Romanian territories.[6]

Although the two attitudes described above are diametrically opposed to each other, historians could and have been able to find quotable references for both. Therefore, in this study I will attempt to provide an explanation of the duality in Jászi's stance, namely, the eclectic mixing of nationalist and internationalist elements as well as the reasons for his inherent inconsistencies.

I.

What many scholars of the subject consider the key element in Oszkár Jászi's view of the nation is his endeavour to break with the rigid internationalism of social democrats and to establish consistency between socialism and patriotism.[7] Jászi himself looked back on his role as being the first to clarify the relationship between the nation state and socialism, with the conclusion that ‚socialism doesn't lead to anti-patriotism'.[8] What is then this new interpretation or as Péter Hanák puts it, based on the wording of a contemporary Hungarian poet, Endre Ady, this "rebaptism" of patriotism?[9]

As a starting point, I consider it worthwhile to seek to expose the motives behind Jászi's reinterpretation, as exploring the underlying purpose helps to grasp the real character of his views of the nation as a mental construct. As suggested by his correspondence and writings at the time, Jászi had by 1904 realized that not a single plan for social reform could get any supporters unless it takes root in the national feeling. In this period he wrote of this national feeling as

4 Raffay, Ernő: *Politizáló szabadkőművesség. Jászi Oszkár és a Martinovics páholy államellenes tevékenysége 1906–1912,* Budapest, Kárpátia Stúdió, 2013, 46–57.

5 Ibid. 10.

6 Makkai, Béla: Önvédelem vagy expanzió? Magyar "nemzetgondozási" program a délszláv régióban a 20. század elején, *Századok,* 137, 2003/1, 110.

7 Litván, György: "Magyar gondolat - szabad gondolat" in György Litván: *Magyar gondolat – szabad gondolat. Válogatott történeti tanulmányok,* Budapest, Osiris, 2008, 31–37.; Hanák: *Jászi Oszkár dunai patriotizmusa,* 24.

8 Quoted in Litván: "Magyar gondolat – szabad gondolat", 36.

9 Hanák: *Jászi Oszkár dunai patriotizmusa,* 58.

Studia_Caroliensa_2016.indd 471 2016.07.05. 11:29:47

a "huge, dynamic resource" that "the warship of socialism must possibly be fuelled from, with no deviation from our ideals".[10]

The tactical nature of the adjustment to the dynamic resource, which Jászi deemed unavoidable, was very graphically expressed in the motto of his work *Socialism and Patriotism,* written to be a kind of manifesto that sums up his relevant ideas. The motto he chose was a quotation from a nineteenth century Hungarian writer and politician, József Eötvös: "When it comes to realizing its ideals, no era can use any resources other than those left behind for it by the past."[11] Reforming society, that is, socialism realizing itself cannot do without the national idea as a resource, inherited from the past and defining the present. The above quotation highlights the fact that in joining the two ideals Jászi was not dovetailing differences in his own personal orientation, but realized in one a means of the other. He was aware that without reconciliation with the national idea, or more correctly, with some of its elements, it is impossible to win crowds to the cause of social reform. This basically tactical motivation substantially determined the content of this rebaptized patriotism as it could only consist of elements that were not deviations from the socialist ideals, the natural tendencies.

II.

What are the elements that Jászi thought suitable for incorporation into the ideology of socialism with no deviation from it? First and foremost, the concept of "patriotism" including these elements had to be rehabilitated, giving up what he called the "anti-national posturing" of social democrats.[12] In his argument dated 1904, he maintained that socialism must be freed from its rigidly international ballast, the "Marxian sandbag" of "workers have no home" mentality.[13]

In order to rehabilitate the concept of homeland (patria) and patriotism, Jászi sharply distinguished between two forms of patriotism. One of them is that of the ruling class that determines the present. In Jászi's eyes too, this remained a manipulative ideology, which, in accordance with its roots in nobility and the

[10] Litván, György – Varga F., János (ed.): *Jászi Oszkár válogatott levelei*, Budapest, Magvető, 1991, 57.; Jászi, Oszkár: Szocializmus és hazafiság, in Litván, György – Varga F., János (ed.): *Jászi Oszkár publicisztikája*, Budapest, Magvető, 1982, 49.

[11] Eötvös, József: A nemzetiségi kérdés, in Eötvös, József: *Reform és hazafiság. Publicisztikai írások* III. Budapest, Magyar Helikon, 1978, 350. Quoted in Jászi: Szocializmus és hazafiság, 49.

[12] Litván – Varga F. (ed.): *Jászi Oszkár válogatott levelei*, 53.

[13] Ibid.

Studia_Caroliensa_2016.indd 472 2016.07.05. 11:29:47

society of orders, protects class egotism and its guarantee, feudalism, on the grounds of a glorious past. This "pseudo-national" ideology uses the national idea and history as a narcotic that gives a distorted picture of social reality and suggests that "the vast majority of the nation can be kept under the yoke all the time, in the name of national glory".[14]

Beside this type of patriotism "distorted by class interest", there is another, more valuable type, which first emerged in the "egalitarian, serf emancipating and culture promoting" endeavours of the Reform Era.[15] The key figures who embraced this latter type of patriotism were Eötvös and his circle of Centralists. With time, the need for social and cultural emancipation gradually ebbed away and "became national religious and conservative. Patriotism degenerated into nationalism".[16] Only socialism carried on the legacy and program of Eötvös and his circle. For Jászi, the term "national" became greatly narrowed in meaning and became synonymous with the cause of social emancipation, squeezing out historical consciousness, symbols and traditions as belonging to nationalism.

At this point, it is worth highlighting Jászi's conceptual distinction which placed the two types of valuable and harmful patriotism in the patriotism/nationalism dichotomy. Another characteristic of Jászi's terminology was his use of linguistic differentiation: he attached certain qualifiers to the type of patriotism he deemed distorted thus producing the terms "exploitative patriotism",[17] "enrichissez-vous patriotism",[18] "hurray patriotism"[19] or "patriotism of latifundiums".[20]

III.

Jászi's conception went beyond the theory of double patriotism. It was not merely that socialism accepted designations like "national" or "patriotism" to refer to its emancipatory endeavours, but also that it considered it essential, and compatible with itself, that "the sovereignty of the Hungarian state" and "the historical leading role of Hungarians" be declared.[21] Indeed, this idea was new in 1904 to 1905 but alien to the social democratic outlook at the time.

[14] Jászi: *Szocializmus és hazafiság*, 55.
[15] Ibid. 55.
[16] Ibid. 53.
[17] Litván–Varga: *Jászi Oszkár válogatott levelei*, 47.
[18] Ibid.
[19] Ibid. 214.
[20] Ibid. 45.
[21] Ibid. 48-49.

Studia_Caroliensa_2016.indd 473 2016.07.05. 11:29:47

Beside the declaration of state sovereignty and the assertion of the leading role of Hungarians, the "fraternal assimilation" of nationalities and the "work of assimilation by Hungarians" were already among the ideas to be supported, in his letters written in late 1904 and in early 1905.[22] None of this, Jászi thought, would fly in the face of the higher human interests of nationalities because this way they are put in the circulation of a higher culture. And none of this, of course, would entail the use of force in the process of forceful Hungarianization, either, as assimilation is a natural concomitant of progress and industrialization. As if respecting a social law, Jászi believed in the theorem, and considered it applicable for the case of Hungarians and the nationalities, that "a higher culture assimilates a lower culture through its economic and intellectual predominance, utility and convenience".[23]

It should be noted here that Jászi's argumentation closely resembles that of John Stuart Mill who provided an explanation for the well-intended assimilation of the Welsh and the Basque, into the English and French nation, respectively, very similar to Jászi's explanation for the assimilation of the nationalities into the Hungarian nation. Jászi was convinced that this process of assimilation is only hindered by the resort to coercive administrational measures which trigger an automatic reaction of defiance on the part of those involved. What followed from all this in Jászi's thought was the assumption that extending nationality rights and approving of assimilation were not mutually exclusive but paradoxically interdependent. In reality, he argued, an extension of rights and a lack of coercion will work towards assimilation. This is how Jászi reconciled, in an argument failing to face harsh realities, the short-term collective aspirations of nationalities with the antagonism of the Hungarian interest.

Thus the concept of patriotism not only incorporated a commitment to further the cause of social emancipation but also the need for long-term assimilation of nationalities and the assertion of the leading role of Hungarians. Jászi hoped that taking on these three challenges could win "the noble and kind people of old times" who feel the need for social reform but are repulsed by the anti-national posturing of social democrats, which they characteristically take on.[24] The example to follow was the French socialist party, headed by Jaurés, as being equally appealing to the national intelligentsia and the labour class.

It is due to their much-condemned attitude, Jászi argues, that social democrats are unable to address the national intellectuals, "the cream of the Hungar-

[22] Ibid. 57.
[23] Quoted in Gyurgyák: *Ezzé lett magyar hazátok,* 182.
[24] Litván–Varga: *Jászi Oszkár válogatott levelei*, 45.

Studia_Caroliensa_2016.indd 474 2016.07.05. 11:29:47

ian race", that are naturally inclined to embrace socialism.[25] As a consequence, the party is no more than a group of "have-nots", a few "intellectually and morally half-educated leaders" and "scores of restless young Jews".[26] The lack of social integration and the total absence of the national intelligentsia pose the threat that socialism will not be able to keep its promise. In accordance with Jászi's vision of the future, this promise, constituting the very essence of socialism, transcends the problems of the "starving masses", the labour party earning their daily living, and culminates in the "great synthesis of a happier future" which would reform every aspect of existence with its new order of life, just as it did in the Reformation or the Renaissance.[27]

IV.

Jászi wanted to win the Social Democratic Party, or at least the members he felt he could work with, over to his ideas but that, as we have seen, was a lost cause for a long time. Even his circle of friends, including Ervin Szabó, was startled to see Jászi's plans. They may have felt that by accepting the existing framework of the state, their friend gave up one of his most important ideas, that of a constantly unifying world and the inevitable establishment of a world state and a world society. Indeed, back in 1904 he argued in his book *Art and Morality:*

> "Art is becoming more and more universal, moving from national particularism to the universally human…It can't be any other way. With the invention of printing, the worldwide network of commerce, the increasingly international nature of science…, the wonderful development of the different means of transport…, the ever-growing uniformity of fashion, the spread of foreign language skills, the strengthening of political and economic ties between countries, the international art exhibitions, the study tours for the youth, the ever-increasing intermingling of races, and so on, not only racial differences fade away … but the mass of impressions, feelings, thoughts, desires and lifestyles also becomes more and more unified, the aesthetic activity of which is just its deposit."[28]

[25] Ibid. 47.
[26] Ibid.
[27] Ibid.
[28] Jászi, Oszkár: *Művészet és erkölcs*, Budapest, Politzer Zsigmond és Fia Kiadása, 1904, 165–166.

Studia_Caroliensa_2016.indd 475 2016.07.05. 11:29:47

In his book published a year earlier, *The State Philosophy of Historical Materialism*, Jászi also envisioned a future "world language" in the wake of a unified economy that would substitute national languages.[29]

It is not surprising that the dream of a world state, the disappearance of national characteristics and language, and thus the vision of a dying nation, and the assertion of the integrity and supremacy of the Hungarian state seemed incompatible. Hence, the conflict between Jászi's integration-driven, evolutionist philosophy of history and his ideology as reflected in his writings about the nationalist view and interest. Although his argumentation emphasizing the national interest served the tactical purpose of making it easier for Hungarians to embrace socialism and social reform, we still cannot claim that in doing so Jászi gave up his deeper inclinations and his vision of a world state. How is this possible?

Although by rebaptising patriotism the civic radical thinker accepted and incorporated into his argumentation ideas that were not in conformity with the final forms of historical development that he deemed ideal, such ideas were compatible with his aim if we understand them as steps leading to a desired endpoint. This meant a reconciliation with topical ideas that permeated public discourse and could be integrated into his teleological philosophy of history. They included the idea of state integrity as opposed to the centrifugal efforts of the nationalities, as the Hungarian state and monarchy represented a higher stage of development than the smaller constituent states formed after the acceptance of the national principle. Another was the idea of Hungarian cultural predominance and supremacy, and arising from that, the prognosis of peaceful assimilation of nationalities. This was compatible with the cultural homogenisation envisioned by Jászi, where it is always the more developed culture that assimilates the less developed one, fashioning it in its own image.

One last idea Jászi integrated was the plan of Hungary's advance in the Balkans, which first appeared in Jászi's argument at the beginning of World War I, and was considered as an economic policy move towards unification. On reflection, it follows from Jászi's premises that the house of cards he built from temporarily reconciling the national view and the historico-philosophical scenario, already his conviction, was doomed to collapse. In a sense, the controversy around Friedrich Naumann's plan forced Jászi to pause and reconsider his premises, and draw conclusions from them.

[29] Jászi, Oszkár: *A történelmi materialismus állambölcselete*, Budapest, Politzer Zsigmond és Fia Kiadása, 1903, 148.

Studia_Caroliensa_2016.indd 476 2016.07.05. 11:29:47

V.

In his *Mitteleuropa* plan, the German politician outlined a possible scenario of the economic and then political integration of Germany and the Austro-Hungarian Empire. According to the plan, other states could also join the federation at a later date. Naumann's idea was explained in his book *Mitteleuropa*, published in October 1915, but the gist of it became widely known already in spring that year. Jászi was one of the first to welcome the plan and became its most vehement supporter and proponent. Understandably, the Hungarian media response was rather explosive but interestingly, the distribution of favourable and unfavourable opinions did not break down along political lines.[30]

Those against the plan included Endre Ady, Péter Ágoston, Róbert Braun, István Tisza and Jenő Rákosi. Those for the plan included Oszkár Jászi, Ignotus, Ervin Szabó, and from different motives, Albert Aponyi and Gyula Andrássy. So the plan did not only divide the Hungarian public but also the progressive camp. Why did Jászi support the Mitteleuropa plan? What the theoretician of the civic radicals sensed in Naumann's plan was a way out of "narrow nationalism"[31], or to use his favourite term, "the possibility of internationalisation", "the intoxicating prospect of internationality never cherished before".[32]

We have seen that Jászi pinpointed the essence of world history as a process of economic and state integration that spreads as wide and fast as it possibly can: "The world is not moving towards national fragmentation; it is moving towards international solidarity".[33] Therefore, it is not surprising that he saw the idea of a Central European federation of states as a move in that direction. We also know that for Jászi, the perceived dynamic of history, unification, is not a neutral process but a guarantee that humanity is moving towards perfection. In the debate sparked off by Naumann's plan, Jászi explained his basic tenet: a broader economic integration fostering industrialisation, urbanisation and an increase in production will automatically promote social progress.

Talking of Central Europe he said: "It would be beneficial for Central Europe to have a unified market, trading and commerce that would greatly enhance the production potential… The enormous integration of the economic markets would open up an almost unthinkable development potential for production and

[30] See Irinyi, Károly: *Mitteleuropa-tervek és az osztrák–magyar politikai közgondolkodás*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1973.
[31] Jászi, Oszkár: Háború és kultúra, *Huszadik Század,* 15, 1914/11–12, 262.
[32] Jászi, Oszkár: Imperializmus és pacifizmus, *Huszadik Század,* 16, 1915/10, 256.
[33] Jászi: Háború és kultúra, 262.

Studia_Caroliensa_2016.indd 477 2016.07.05. 11:29:47

democracy."[34] Implementing this idea in academic and cultural life would also eradicate or at least reduce the alleged "provincialism" and as a panacea, national tension: "The moment a tight economic and political alliance makes the centrifugal proclivity of certain nationalities impossible or even unreasonable, all the nationality concerns in Central Europe will lose their fangs."[35]

When compared to Mitteleuropa, a large economic unit, Hungary and the Monarchy seemed to be an anachronistic state, which was but a surpassable stage of development. As he wrote to his friend Róbert Braun, who was against the plan: "Oh well, all you see is the Prussian militarism, 'the rule of the Junkers'… But is that really the essence of that great world-historical progress? Is it really conceivable that the great international economic integration that Central Europe was supposed to mean would provide less productivity and national culture than the status quo?"[36]

In Jászi's writings the settlement principles of Entente seem anti-development from the perspective of unification. In his view the "nationality principle" endorsed by the Entente lead to the historical dead-end of small statehood and was equivalent to "the complete atomization of Central Europe".[37] It followed from the internal logic of his perspective that Mitteleuropa too could only be a step in the world-historical progress of unification and internationalization. Therefore, in debating the issue he emphasized that Central Europe should not be called into being against the rest of Europe but with a view to helping to organize it in the future.[38] He expressed his hope that history would lead from Mitteleuropa to a "European Federation of States".[39]

It is worth underlining the argument, based on dubious historical interpretation, that Jászi presented in defending Naumann's plan: "As our alliance with Austria was a very significant factor in cultural and democratic development in Hungary, we may reasonably hope that extending this alliance to Germany will provide an even greater impetus to this development".[40] Adding an interesting touch of national characterology to his argument, Jászi also said that the predominance of German "education, organisation and discipline" in the federation

[34] Quoted in Hanák: *Jászi Oszkár dunai patriotizmusa,* 63.
[35] Jászi, Oszkár: Középeurópa és a demokratikus fejlődés, in Jászi, Oszkár: *Múlt és jövő határán*, Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai R.T., 1918, 145–146.
[36] Quoted in Litván, György: *Jászi Oszkár*, Budapest, Osiris, Budapest, 2003, 106.
[37] Jászi, Oszkár: Középeurópa és Nyugateurópa, in Jászi, Oszkár: *Múlt és jövő határán*, Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai R.T., 1918, 234.
[38] Jászi: Középeurópa és a demokratikus fejlődés, 147.
[39] Jászi, Oszkár: Középeurópa, *Huszadik Század,* 17, 1916/6–7, 461.
[40] Ibid. 451.

Studia_Caroliensa_2016.indd 478 2016.07.05. 11:29:47

of states will be "a great school" for Hungarians who seem to be lacking in these traits.[41]

VI.

Looking at the different motivations behind the negative stance towards the Mitteleuropa plan, we may conclude that the opponents of the plan had two rationales. One was their distaste for the conservative character of the German state with its Prussian militarism. Drawing on this was the circle of progressives who shared Jászi's goals, the necessity of internalization, but saw an irreconcilable contradiction between the democratization to be promoted and the character of the German state. In order to overcome their reluctance, Jászi put forward the argument that the so-called German militarism was no worse than that of any other major power. On the other hand, he argued, it is only Germany that adopts integration as its program so "despite Prussian militarism, Germany does more for the cause of human progress than the whole Entente".[42]

The other rationale for the refusal of the Mitteleuropa plan was the wish to preserve national autonomy and identity, which, in the eye of the plan's opponents, was being threatened by Naumann's idea. The most prominent advocate of this position was Jenő Rákosi. Jászi's response to these fears clearly reflects his fundamental incomprehension of the sense of being threatened that Hungarians historically had, with all the traditions and attitudes evolving from it. Jászi supposed that the national public could be converted to the plan if he evoked in them the dream of an advance into the Balkans, an idea entrenched in public discourse, coupled with the topoi of Hungarian cultural supremacy and missionary consciousness. The latter holds that due to their "economic and cultural supremacy", it is Hungarians' mission to lead the Balkans towards "Western civilization".[43] This vision was succinctly expressed in another piece of Jászi's writing: "Central Europe under German hegemony and the Balkans under Hungarian rule: this is the prospect of a new age in the making."[44]

Although Jászi emphasized the national priorities for tactical reasons, he did not know what he could do to allay the well-founded fears that the federalist plan may be used as a means of restricting national autonomy and extending German

[41] Jászi, Oszkár: A középeurópai gazdasági közeledés és a magyarság jövője, *Huszadik Század,* 16, 1915/8, 129.
[42] Litván–Varga: *Jászi Oszkár válogatott levelei*, 217.
[43] Jászi, Oszkár: Külpolitikánk csődje, in Jászi, Oszkár: *Múlt és jövő határán*, Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai R.T., 1918, 10.
[44] Jászi, Oszkár: A középeurópai gazdasági közeledés, 130.

Studia_Caroliensa_2016.indd 479 2016.07.05. 11:29:47

cultural and political influence. In all these concerns he saw nothing more than emotionally charged "nationalistic isolation",[45] "xenophobia",[46] "kurutz-like posturing"[47] and scaremongering with the "mythological beast"[48] of Germanisation. He contrasted the need for national sovereignty with the perceived iron laws of history: in a world speeding towards internationalism "the principle of closed national organisms has proven wrong".[49] Besides, in the federation of states Germany must also give up some of its autonomy. Jászi acknowledged the German hegemony within the federation due to its weight of power and ethnic distribution, but he thought it was offset by the material and intellectual gains the federation offered: "of course we do not deny that Germany will exert hegemony in this federation but this hegemony, for reasons already explained, will not be oppressive for Hungarians; it can only be constructive and strengthening".[50]

Within the new state formation, Jászi did not fear the growing influence of German culture and science in Hungary. In fact, he welcomed it as he thought Hungarian endeavours would be put in the circulation of a more organised, higher culture. He did not understand why Hungarian culture should be protected from German academic culture in the first place, for German culture was not more advanced but he was convinced that Hungarian culture had fully evolved under the influence of German culture:

> "…it cannot be denied that the dependency of our cultural life in the country on its German counterpart has always been so pronounced that this Central Europe would hardly make a difference. Our economic life, law, science, socialism and social policy have always received its cultural impulses from Germany. The organization of Central Europe would only change it as much as to give enhanced meaning to this arbitrary and hitherto unexplored correlation and more effective organisational forms to us."[51]

Jászi did not take the emergence of bilingualism into consideration as a dangerous first stage of Germanisation but as a competence essential for efficiency and competitiveness. And in culture bilingualism seemed to be a prerequisite for

[45] Jászi, Oszkár: Az új nemzetköziség felé, in Jászi, Oszkár: *Múlt és jövő határán*, Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai R.T., 1918, 77.
[46] Jászi: Imperializmus és pacifizmus, 255.
[47] Jászi: Középeurópa, 451.
[48] Jászi, Oszkár: A középeurópai gazdasági közeledés, 130.
[49] Jászi: Az új nemzetköziség felé, 77.
[50] Jászi, Oszkár: A középeurópai gazdasági közeledés, 129.
[51] Jászi: Középeurópa, 452.

Studia_Caroliensa_2016.indd 480 2016.07.05. 11:29:47

integration into the predominant German intellectual life isolation from which, Hungary being a small nation, would entail "an intellectual and moral degradation".[52]

VII.

Finally we would like to throw some light on a crucial element of Jászi's ideology, which was referred to as the prospect of a world state that ensures eternal peace. This perspective inevitably devalued the goals of national autonomy and identity maintenance; in fact, it was incompatible with them as suggested by the obvious conclusion of his historico-philosophical opinions: the objective of an increasingly widely based integration was the world state, which, just as the former nation state did, would merge the heterogeneous religious, ethnic and linguistic communities. In his essay of 1915 entitled *Imperialism and Pacifism*, Jászi wrote the following:

> "During centuries of their slow evolvement, today's national states, faced the same racial, religious and linguistic differences as today's culture states in interacting with each other… Social development beyond national states will, in essence, follow the same intellectual parallelogram of force… I can only see something theoretically new when old national states interact with de facto foreign races and cultures; yellow, Indian, Muslim. One can rightly ask if economic and political integration, the primary law of evolution, will continue despite the whirlpool of religious, cultural, racial and climatic differences. My answer is yes because the forces of unification and assimilation are gaining strength by the hour, with greater intensity than the restraining force of these hindrances."[53]

In Jászi's view, the only guarantee for clearing up the differences and the resulting conflicts, as well as for the advent of a utopian eternal peace was "real solidarity between nations in law, blood and faith".[54] Peace would be as prevalent as the exchange of "goods, ideas and blood" was unimpeded.[55]

It is clear that the solution of common human problems and the need for national identity and the survival of Hungarians came into conflict in Jászi's

[52] Ibid. 460–461.
[53] Jászi: Imperializmus és pacifizmus, 251–252.
[54] Jászi, Oszkár: Szentimentális pacifizmus, in Jászi, Oszkár: *Múlt és jövő határán*, Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai R.T., 1918, 156.
[55] Ibid. 157.

Studia_Caroliensa_2016.indd 481 2016.07.05. 11:29:47

ideology as their reconciliation, however temporary and limited in success, became impossible. What made it impossible was the tendency of state evolution to move towards integration and supporting the cause of maintaining state integrity against nationality efforts, which, with the emergence of the concept of Central Europe, came to be used as an argument for assimilation into one great state unit and in fact, for elimination of integrity. A similar situation existed in the cause of maintaining national identity. While in the framework of the Monarchy the belief in the assimilative power of a culture perceived to be more advanced seemed to justify the peaceful assimilative power of Hungarians, this very same idea became in the new state formation a rallying cry for assimilation into the circulation of the more advanced German culture and intellectual life.

Jászi did not draw these conclusions and denied that there might be any conflict between the Central European state federation as a means of integration and associated with it, modernisation, and the need to maintain national identity. He said that only the "nationalist prophets" were trying to suggest that all the debate over the Mitteleuropa plan comes down to a yes-or-no choice between "survival of the nation" and "economic and cultural development".[56]

In actuality, opinions summing up the essence of the problem like that were voiced not only by the nationalist prophets but also echoed in the progressive camp and Jászi's own circle of friends. Péter Ágoston, a social democrat politician already sceptical about the economic benefit hoped to be gained from the federation, condemned Naumann's plan: "No matter how nicely the population will be doing in this land, if Hungarian is not the predominant language, Hungarians are lost, and no replenished manger can make up for the loss that Hungarians no longer exist. It is not about human kindness, it is about the existence of nations".[57] Interestingly enough, Ágoston also wanted to justify Hungarians' anxiety of being lost from the internationalist position: "Our internationalism demands that every nation be protected from being swallowed".[58]

Ady's reservations about the Mitteleuropa plan stemmed from similar conclusions. In May 1916 the poet published a short commentary *In Accord with the Enemy* ("Ellenséggel egy szándékon"). The title itself alluded to the fact that in the debate over the Mitteleuropa plan, Ady found himself in one camp with his opponents (opponents "by instinct and taste"), including Jenő Rákosi; and not

[56] Jászi, Oszkár: A kis államok problémája, in Jászi, Oszkár: *Múlt és jövő határán*, Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai R.T., 1918, 110.
[57] Quoted in Irinyi, *Mitteleuropa-tervek,* 212–213.
[58] Ibid. 213.

Studia_Caroliensa_2016.indd 482 2016.07.05. 11:29:47

with Oszkár Jászi, "a friend to be kept".[59] When he reminded the reader of Kossuth's example and "lessons of a millenium", he was referring to the threats to Hungarians inherent in the German expansion.[60] Ady addressed his rejection to those, including Jászi, who invoked economic considerations and perceived historico-philosophical scenarios: "Men of finance and ideas, give up your hundred ways of planning a Central Europe!".[61] Ady found it hypocritical that one element of the argument for the plan was to point out that small states and small nations are not able to sustain themselves on their own, and for them joining a bigger state formation or economic unit is a must and their vested interest. The closing line of his commentary addressed those who shared this position and echoed a life mission: "Don't worry about… Hungarians: They have lived so far because they have to live on".[62]

BIBLIOGRAPHY

Ady, Endre: Ellenséggel egy szándékon, in Vezér, Erzsébet (ed.): *Ady Endre művei. Publicisztikai írásai, III*, Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1977, 509.

Hanák, Péter: *Jászi Oszkár dunai patriotizmusa*, Budapest, Magvető, 1985.

Eötvös, József: A nemzetiségi kérdés, in Eötvös, József: *Reform és hazafiság. Publicisztikai írások III.* Budapest, Magyar Helikon, 1978.

Fukász, György: *A magyarországi polgári radikalizmus történetéhez 1900–1918*, Budapest, Gondolat, 1960.

Gyurgyák, János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története*, Budapest, Osiris, 2007.

Irinyi, Károly: *Mitteleuropa-tervek és az osztrák–magyar politikai közgondolkodás*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1973.

Jászi, Oszkár: A kis államok problémája, in Jászi, Oszkár, *Múlt és jövő határán*, Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai R.T., 1918.

Jászi, Oszkár: A középeurópai gazdasági közeledés és a magyarság jövője, *Huszadik Század,* 16, 1915/8.

Jászi, Oszkár: *A történelmi materialismus államböl cselete*, Budapest, Politzer Zsigmond és Fia Kiadása, 1903.

Jászi, Oszkár: Az új nemzetköziség felé, in Jászi, Oszkár: *Múlt és jövő határán*, Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai R.T., 1918.

[59] Ady, Endre: Ellenséggel egy szándékon, in Vezér, Erzsébet (ed.): *Ady Endre művei. Publicisztikai írásai, III*, Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1977, 509.
[60] Ibid.
[61] Ibid.
[62] Ibid.

Studia_Caroliensa_2016.indd 483 2016.07.05. 11:29:47

Jászi, Oszkár: Háború és kultúra, *Huszadik Század,* 15, 1914/11–12.
Jászi, Oszkár: Imperializmus és pacifizmus, *Huszadik Század,* 16, 1915/10.
Jászi, Oszkár: Középeurópa és a demokratikus fejlődés, in Jászi, Oszkár: *Múlt és jövő határán*, Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai R.T., 1918.
Jászi, Oszkár: Középeurópa és Nyugateurópa, in Jászi, Oszkár: *Múlt és jövő határán*, Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai R.T., 1918.
Jászi, Oszkár: Középeurópa, *Huszadik Század* 17, 1916/6–7.
Jászi, Oszkár: Külpolitikánk csődje, in Jászi, Oszkár: *Múlt és jövő határán*, Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai R.T., 1918.
Jászi, Oszkár: *Művészet és erkölcs*, Budapest, Politzer Zsigmond és Fia Kiadása, 1904.
Jászi, Oszkár: Szentimentális pacifizmus, in Jászi, Oszkár: *Múlt és jövő határán*, Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai R.T., 1918.
Jászi, Oszkár: Szocializmus és hazafiság, in Litván, György – Varga F., János (ed.): *Jászi Oszkár publicisztikája*, Budapest, Magvető, 1982.
Litván, György – Varga F., János (ed.): *Jászi Oszkár válogatott levelei*, Budapest, Magvető, 1991.
Litván, György: „Magyar gondolat – szabad gondolat" in Litván, György: *Magyar gondolat – szabad gondolat. Válogatott történeti tanulmányok,* Budapest, Osiris, 2008.
Litván, György: *Jászi Oszkár*, Budapest, Osiris, Budapest, 2003.
Makkai, Béla: Önvédelem vagy expanzió? Magyar 'nemzetgondozási' program a délszláv régióban a 20. század elején, *Századok,* 137, 2013/1.
Raffay, Ernő: *Politizáló szabadkőművesség. Jászi Oszkár és a Martinovics páholy államellenes tevékenysége 1906–1912*, Budapest, Kárpátia Stúdió, 2013.

Studia_Caroliensa_2016.indd 484 2016.07.05. 11:29:47

JÁNOS TARI

DOCUMENTING, PRESENTING AND DIGITIZING HUNGARIAN INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE[1]

In Hungary, living tradition in everyday practice has been documented, archived and catalogued. Film is of particular value as a form of documentation of the intangible cultural heritage. This paper presents the film collection of the Hungarian Museum of Ethnography as a starting point for an ethnographic thesaurus system, which responds to the rapid increase of digital and social media, as well as to the reformulation of museum dialogue and practice. The social context of museum transformation is addressed by the *International Committee for Audiovisual and New Technologies of Image and Sound* (AVICOM) at the *International Council of Museums* (ICOM). AVICOM measures are also of value when safeguarding intangible cultural heritage in the UNESCO framework.

THE INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE OF HUNGARY

Hungary lies in the centre of Europe at the intersection of different cultures, so it has a rich repository of living cultural heritage. The manifestation of intangible cultural heritage was made the focus of scholarly research as early as the turn of the 20th century. Tradition that was still alive in everyday practice and in its original function was documented, archived, catalogued and processed. Ethnographic collections became available and popular thanks to a series of important publications and to the national traditionalist movement. With the help of scholarly and scientific organisations, educational programmes, public education networks and civil communities, the traditions live on with both their original and new functions; they reach the broadest audiences, having been able to contribute to the continuity of culture, to the handing down of knowledge, to enjoyable learning and to helping heritage live on locally and even in urban settings.

[1] The essay was previously published in Nadja Valentinčič Furlan (ed.), *Documenting and Presenting Intangible Cultural Heritage on Film / Dokumentiranje in predstavljanje nesnovne kulturne dediščine s filmom*, Ljubljana, Slovene Ethnographic Museum, 2015.

Studia_Caroliensa_2016.indd 485 2016.07.05. 11:29:48

In 1895, the Hungarian linguist and folk music collector Béla Vikár was the first person in Europe to record folk songs on a phonograph. From the early 1900s onwards, Béla Bartók and Zoltán Kodály launched a comprehensive scholarly folk music collecting programme that extended to all Hungarian language-speaking areas. This marked the beginning of academic musicology. Their results soon contributed to international comparative folk music research. Exploration of the origins and interrelations of cultures that had been living side by side for centuries led Bartók, Kodály and their pupils to explore the folk music of the neighbouring countries and even further afield. They recorded, noted down, analysed and arranged many Slovak, Romanian and Serbian melodies. Kodály researched the Finno-Ugrian peoples; Bartók performed exemplary, seminal work in collecting folk music in Algeria and Turkey. László Lajtha, an official in the *International Commission of Popular Arts and Traditions of the League of Nations* from 1928 and one of the proponents of the founding of UNESCO's *International Folk Music Council*, produced many important monographs on instrumental folk music.

Bartók, Kodály and their followers created a considerable archive with over 200 thousand melodies, arranged according to Bartók's catalogue order. Béla Bartók, Zoltán Kodály and László Lajtha dipped into the "pure source" – folk music – for their world-famous compositional oeuvres. A survey has revealed that the creator of a new, independent musical idiom, Béla Bartók, is the most often played composer in the world. Developing a musical vernacular from early childhood onwards in the framework of musical education in schools has become known as the Kodály Method, which has been applied around the world. Hungary nominated the method to the *Register of Best Safeguarding Practices* in 2012; it is in process for 2016.[2]

The systematic collection of folk dances began in the entire Hungarian-language area among ethnicities in Hungary and in the neighbouring countries. Sándor Gönyei Ébner, István Molnár and György Martin were among the first to document dance processes on film. Martin and his followers revealed the Hungarian dance dialects and their links to European dance culture. Rudolf Laban developed a system of notation for dance, similar to musical notation, called Labonotation or Kinetograophy Laban, with which every movement in dance can be described and analysed. In addition to early research in folk music, dance and customs in Hungary, systematic investigation in folk architecture and craftsmanship have all contributed to the immense and continuously growing

[2] UNESCO, Files 2016 under process, *Safeguarding of the Folk Music Heritage by the Kodály Concept,* http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?pg=00774 (20.10.2015.)

Studia_Caroliensa_2016.indd 486 2016.07.05. 11:29:48

archives of intangible and tangible cultural heritage. The Institute for Musicology within the Hungarian Academy of Sciences is part of a national network of historical scholarly institutions. Hungarian public collections are presented in the Hungarian Museum of Ethnography, the Hungarian Open Air Museum, the Digital Archive of Motion Pictures and the Hungarian Heritage House. This was created for the preservation of living folk art and it functions also as a centre supporting the survival and presentation of intangible cultural heritage through education, making sources available and transmitting good practices.

Concurrently with scholarly efforts, the need arose for the promotion of the living knowledge of traditional communities, with a view to their revival. In an effort to present folk culture in urban environments, as early as in the 1930s the so-called Gyöngyösbokréta folk groups would travel from the villages to Budapest to perform music and dance. Growing into a movement, they contributed to preserving local traditions such as costumes, dance, music, customs, and craftsmanship. Launched in the 1960s, the televised folk music competition *Fly, Peacock* presented the most gifted advocates of folk heritage as role models, and proved that large numbers of young people had an interest in folk culture. Millions of viewers sang in front of the television screens, and scores of new folk traditionalist groups, bands and dance companies, creative folk art workshops and communities were founded in its wake. The cohesive communal force of tradition, folk music and folk dance made a comeback in new forms. The burgeoning need for personally experiencing tradition and making it a way of life was largely due to the concept of the "nomadic generation" and the dance house movement. Drawing from the "pure source" was the result of active participation on the part of the communities which abandoned passivity for new, personal functions. Knowledge and practice acquired through personal experience attracted hundreds of thousands of young city and country people to authentic folk culture. Today, when the dance house movement is over 40 years old, folk dance, folk music and craftsmanship are practiced across several generations.

Making conscious use of the early research and collections and the performance practices learnt from authentic informants, and relying on education and the institutional network of public education, the *Táncház Method* (Dance House Method) was entered in the *Register of Best Safeguarding Practices* in 2011 as the Hungarian model of preserving intangible cultural heritage[3]. A cru-

[3] UNESCO, ICH, *Táncház Method: A Hungarian Model for the Transmission of Intangible Cultural Heritage,* http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=en&pg=00011&Art18=00515 (20.10.2015.)

Studia_Caroliensa_2016.indd 487 2016.07.05. 11:29:48

cial stage in consciously passing down Hungarian folk music was the launch of teacher training in folk music at the Nyíregyháza Teacher Training College in 1990, and the start of tertiary education in folk music at the new, independent Folk Music Department at the Liszt Academy of Music. As a result, teachers holding a university degree in folk music teaching are able to teach folk music at every level of the educational system. An MA course of folk music research was launched in 2011 at the Liszt Academy, providing new folk music research scholars.

Hungary was among the first countries internationally to recognise the outstanding representatives of communities preserving intangible cultural heritage. Under a scheme not unlike the UNESCO *Living Human Treasures* programme, the Hungarian national prize *Awardees of the Master of Folk Art* has gone to over 500 recipients since 1953. The best young talents have been awarded the *Awardees of the Young Master of Folk Art* since 1970. The folk craftsmanship *Applied Folk Artist* award goes to the best in their field.

HUNGARIAN INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE AND UNESCO

Since Hungary joined UNESCO's *Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage* in 2006, it has set out to identify and catalogue intangible cultural heritage in the country. A national inventory[4] was established in 2008 which currently consists of 19 members, 3 of which appear in UNESCO's *Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity*, and one method in the *Register of Best Safeguarding Practices*[5]. Consciously advocating, preserving and transmitting their heritage, the bearers and communities are members of the national inventory of intangible cultural heritage. They regularly participate at the *International Gathering of Intangible Cultural Heritage* which has for many years been organised at the Open Air Museum in Szentendre[6]. Organised under the auspices of UNESCO, the event is Hungary's celebration of the intangible cultural heritage, the bearer communities and cultural diversity. The itinerant exhibition organised on the 10th anniversary of the creation of the *Convention* represented Hungary's professional commitment and results. The

[4] ICH in Hungary, http://www.szellemiorokseg.hu/index_en.php (20.10.2015.)

[5] UNESCO, Hungarian ICH elements, http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=en&pg=00311&topic=mp&cp=HU (20.10.2015.)

[6] Szentendre Open Air Museum (Szabadtéri Néprajzi Múzeum), http://www.skanzen.hu/en (20.10.2015.)

Studia_Caroliensa_2016.indd 488 2016.07.05. 11:29:48

exhibition opening featured folk singer Márta Sebestyén, holder of the UNESCO *Artist for Peace* award.

The *Fly, Peacock* folk music talent competition was re-launched in 2012 after a break of five decades to promote cultural heritage. Jury member Márta Sebestyén said to the young singer who had performed an ancient pentatonic folk song collected by Bartók: "Béla Bartók and Zoltán Kodály would never have imagined that in 2014 a young girl would bring this song alive so beautifully." Millions of television viewers, the bearers and communities keeping the traditions alive, the hundreds of folk dance groups, the folk song circles, bands, singers, craftsmen and women, the dance houses, the popular folk art camps, a fully functional institutionalised folk art education at primary, secondary and tertiary levels all show that in Hungary the interest in heritage and renewing traditional culture is forever growing. "Tradition is not to preserve the ashes but to pass on the flame", Gustav Mahler said. A flame has grown from the spark since we took seriously Zoltán Kodály's warning: *The fire must not go out!* [7].

FILMS ON CULTURAL HERITAGE IN THE HUNGARIAN MUSEUM OF ETHNOGRAPHY AND DIGITAL ACCESS

Cultural heritage and ethnographic film may be subject to historical, theoretical and methodological reflection. As regards intangible cultural heritage, film is of particular value as a form of documentation. Motion picture documentation was an important achievement of ethnological research in the first decades of the 20th century, particularly since the technology of the time and the level of technical development did not yet allow the general spread of up-to-date visual documentation. The most important task of audiovisual archives is to keep a record of the audiovisual documents, preserve and restore them, and provide access to them. Today, archive film material is sought by members of the culture depicted, museum curators and researchers. The film collection of the Hungarian Museum of Ethnography with its 270 films has been digitized. A keyword-based search engine enables users to find and view with ease the archive film material. The project brings to the surface the question of the validity and contribution of ethnographic filmmaking.

By the end of the 20th century it was obvious that the great quantity of motion picture material accumulated could only be made available for research and to

[7] *The fire must not go out!* Hungary's lobby film for UNESCO 2014, https://www.youtube.com/watch?v=0S6-B01pRAQ&feature=em-upload_owner (20.10.2015.)

Studia_Caroliensa_2016.indd 489 2016.07.05. 11:29:48

the general public through digitisation and the development of a special search system meeting visual requirements, enabling the films to be searched on the basis of visual motifs, themes and keywords. With the help of a grant, the Museum of Ethnography developed a new programme and created a complex multi-purpose digital database of its motion picture collection. The film catalogue has been available in printed format since 1995 and on the internet since 1997.[8] A version of the film catalogue was created earlier in CD-ROM format. In 2002 the Museum of Ethnography won considerable funds through a successful bid for tender for high value digitizing equipment from the Equipment Fund of the *National Academic Research Fund* (OTKA). OTKA had advertised the tender with the aim of increasing the standard and efficiency of academic research, of improving the technical background of the Hungarian research community and of promoting the utilization of research results. The films are not accompanied by classical key words; since the topics are separated by text inserts as in silent movies, the titles of the scenes become the key words. In the case of dance recordings, the name of the dance and the dancers may be the key words. In its present form, the key word system of the film collection of the Museum of Ethnography is only a starting point for a full system of key words integrated with an ethnographic thesaurus system aiming for totality.

The programme may be extended continually by involving ethnologists, sociologists and anthropologists, experts of the appropriate area and artisans figuring in the films. The digitisation of 273 items (around 40 gigabytes in AVI format) was finished in 2009; films can be researched in the reading room of the museum library, and viewed on a big screen monitor in the exhibition. The digitization work which has been carried out since 2003 is in harmony with the definition contained in the amendment to Hungarian Act I (1996) on radio and television, aimed at harmonization with EU law. This means that the motion picture collection in the Hungarian Museum of Ethnography officially qualifies as a national audiovisual archive.

Over recent years the available software and the archive materials have contributed to the realisation of projects such as the multimedia programmes for a number of ethnographic exhibitions. In 2006, we created the digital business card of ICOM for its 60th anniversary[9], as well as an installation consisting of seven big monitors keying film to Bartók's music for the travelling exhibition *Eszmélet* (Consciousness). In 2007, the DVD-ROM about this exhibition won

[8] Film catalogue of Hungarian Museum of Ethnography (Néprajzi Múzeum): http://www.neprajz.hu/filmstudio/filmkat.html (22.9.2015.)

[9] ICOM Hungary: *International Council of Museums,* 1946-2006, video, mms://telesto.unesco.org/ngo/icom_hungary.wmv (22.9.2015.)

Studia_Caroliensa_2016.indd 490 2016.07.05. 11:29:48

the silver award of the AVICOM international festival FAIMP and was shown at the festival *Best in Heritage* in Dubrovnik, Croatia, too. We also made the stage and musical production *Peacock Song* in honour of Zoltán Kodály in 2007, which presents, through a unity of music and spectacle, what folk culture means in contemporary thoughts[10].

AVICOM AND ITS AIMS RELATED TO AUDIOVISUAL DOCUMENTATION

The International Committee for Audiovisual and New Technologies of Image and Sound[11] was established in June 1991 as a body of the *International Council of Museums* (ICOM). The committee members are museum professionals, including curators, scholars and technical staff in charge of collections, and those responsible for the services that use audiovisual and new technologies in museums, heritage and cultural institutions. Independent museum professionals and consultants are also committee members. AVICOM advises, informs and increases the awareness of museum professionals regarding the available audiovisual methods and the new technologies. *The AVICOM Working Group on Photography* is devoted to the still image and is currently in the process of compiling information for a thematic directory of art and documentary photographic collections in museums and cultural establishments over the world. *The AVICOM Working Group on Multimedia* is devoted to cinema, video, multimedia[12] and the Internet. It offers workshops for the general public and students to inform and engage them with these new technologies. This working group also organizes the *International Audiovisual Festival on Museums and Heritage* [13], which promotes the creation of multimedia productions by museums and cultural heritage institutions, awarding prizes for the most original productions.

[10] Peacock Song – Music Association Etnofon (Pávaének – Etnofon Zenei Társulás), https://www.youtube.com/watch?v=9DOOoUvMPDQ (22.9.2015.)

[11] AVICOM, *International Committee for Audiovisual and New Technologies of Image and Sound,* http://network.icom.museum/avicom/L/10/ (22.9.2015.)

[12] AVICOM, *Introduction to Multimedia in Museums,* http://www.icom.org.ru/docs/A58_280-introtomultimediamuseums.pdf (22.9.2015)

[13] FIAMP, *International Audiovisual Festival on Museums and Heritage,* http://network.icom.museum/avicom/fiamp-festival/presentation/L/10/ (22.9.2015.)

Studia_Caroliensa_2016.indd 491 2016.07.05. 11:29:48

THE "CONNECTED MUSEUM" DISSEMINATES HERITAGE, SERVING SOCIAL UNDERSTANDING

The social context of the organizational and educational consequences of the creation of the "connected museum" and the methodology through which it has been achieved involving digital and social media is important to AVICOM. The recent rapid increase of various forms of social media calls for a reformulation of the opportunities and obstacles in museum dialogue and practice. Visitors who are themselves adopters of digital forms of communication increasingly figure as a key target group for many museums. Much of the discussion focuses on the sociability of museum communication and interpretation and the ways in which they are brought about through digital formats. The topic follows a trend in recent museum studies of how to use digital technology to enhance communication, interaction and exchange. Social media are of particular relevance as they facilitate the transformation of the museum sector and heritage domains, the effect of which is to enhance museum accessibility for potential visitors. Going online and sharing the work and learning of the connected museum changes the visitor perspective. Individuals respond to museum life online and the impact of the visitor position stimulates organizational change within the museum. This leads to meaningful two-way interaction with their audiences using tools offered by social media and mobile technologies. By appreciating the technology we create strong synergies between the physical, online and mobile worlds; we need to observe the behaviour of audiences across these three spheres and address museum staff issues in order to be ready to respond to the increasingly connected production of content. Museums create active communicative networks, sharing important aspects with other web-based providers of digital content and thus integrating themselves into the wider society with the goal of serving social understanding and responding to change.

BIBLIOGRAPHY

AVICOM, *International Committee for Audiovisual and New Technologies of Image and Sound,* http://network.icom.museum/avicom/L/10/ (22.9.2015.)

AVICOM, *Introduction to Multimedia in Museums,* http://www.icom.org.ru/docs/A58_280-introtomultimediamuseums.pdf (22.9.2015)

FIAMP, *International Audiovisual Festival on Museums and Heritage,* http://network.icom.museum/avicom/fiamp-festival/presentation/L/10/ (22.9.2015.)

Studia_Caroliensa_2016.indd 492 2016.07.05. 11:29:48

ICOM *Hungary: International Council of Museums,* 1946-2006, video, mms://telesto.unesco.org/ngo/icom_hungary.wmv (22.9.2015.)

UNESCO, Files 2016 under process, *Safeguarding of the Folk Music Heritage by the Kodály Concept,* http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?pg=00774 (20.10.2015.)

UNESCO, Hungarian ICH elements, http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=en&pg=00311&topic=mp&cp=HU (20.10.2015.)

UNESCO, ICH, *Táncház Method: A Hungarian Model for the Transmission of Intangible Cultural Heritage,* http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=en&pg=00011&Art18=00515 (20.10.2015.)

Studia_Caroliensa_2016.indd 493 2016.07.05. 11:29:48

JUDIT NAGY

LANGUAGE AS A MANIFESTATION OF TRANSCULTURATION IN KOREAN–CANADIAN SHORT FICTION

INTRODUCTION

Korean immigration into Canada has been a relatively recent phenomenon.[1] As for the last two decades, Koreans have been "one of the fastest growing racialized communities in Canada."[2] In accordance with this, statistical data reveal that the Korean–Canadian population is largely composed of first generation immigrants, and Koreans have maintained strong family ties even when immigrating into Canada,[3] which makes their community an interesting research subject from the point of view of transculturation.

Synthesizing socio-cultural information on the Korean–Canadian community and transculturation theory, this interdisciplinary paper aims at exploring to what extent transculturation is visible in contemporary Korean–Canadian literature. To this end, language as a cultural object will be examined in the short prose of the Korean–Canadian anthology entitled *Han Kut* (2007).

THE KOREAN–CANADIAN POPULATION

With a population of 168,890, Korean Canadians ranked as the ninth most visible minority according to the National Household Survey (NHS) of 2011,[4] which contains the most recent available census data in Canada.

1 Jin Huh et al. (eds.): *Han Kut*, Toronto, Inanna Publications, 2007, 3.

2 Ibid.

3 Colin Lindsay: *The Korean community in Canada*, Ottawa, Statistics Canada, Social and Aboriginal Statistics Division, Catalogue no. 89-621-XIE –No. 14, 2007. http://www.statcan.gc.ca/pub/89-621-x/89-621-x2007014-eng.pdf, accessed 15 December, 2015. Yoo (2008), Park and Sarkar (2007), and Noh and Kaspar (2007) all reinforce Lindsay's findings.

4 Statistics Canada, Immigration and Ethnocultural Diversity in Canada, in *National Household Survey, 2011*, Ottawa, Statistics Canada, 2011, Catalogue no. 99-010-X2011001. http://www12.statcan.gc.ca/nhs-enm/2011/as-sa/99-010-x/99-010-x2011001-eng.pdf, accessed 15 December, 2015.

Studia_Caroliensa_2016.indd 494 2016.07.05. 11:29:48

Korean immigrants started arriving in Canada in larger groups only in the 1970s, at a much later stage in Canadian history than other East-Asians. As Huh et al. confirm,

> "[p]rior to the 1970s, the Korean community in Canada was extremely small and comprised mainly of temporary residents seeking employment and educational opportunities. […] Throughout the 1970s, thousands of Koreans immigrated to Canada each year. Most were working and middle-class families from Korea's urban centers who arrived as part of the family reunification program."[5]

The Korean immigrants arriving in the 1970s typically worked in or operated restaurants and corner stores in Canadian urban centers. The communities they established across Canada often clustered around the Church and were able to assist newcomers with job opportunities and settlement: "Newly arrived immigrants were able to get support from more established community members, particularly in urban areas, as the Church provides a locus around which people congregate, meet, and develop community."[6] Most of the newly arrived Korean immigrants of the 1970s were motivated by the aim of moving up the social ladder and providing opportunities for their offspring they would not have had in Korea: "[f]or many first-generation Koreans, their hard work as self-employed businessmen and women in Canada has been a stepping-stone to creating a new, more prosperous life for their children."[7]

The 1980s and 1990s witnessed the arrival of "predominantly wealthy entrepreneurs"[8] from Korea to Canada, just as "a rise in the number of temporary residents and international students"[9] became visible. Ibbott's 2005 study confirms the growth in immigrant influx from Korea into Canada since 1990 (see also Fig. 1).[10]

[5] Huh et al.: *Han Kut*, 4.
[6] Ibid.
[7] Ibid.
[8] Min-jung Kwak: An Exploration of the Korean-Canadian Community in Vancouver, in *Research on Immigration and Integration in the Metropolis Working Paper Series Vol. 14, No. 4* (2004), 12. http://mbc.metropolis.net/assets/uploads/files/wp/2004/WP04-14.pdf , accessed 15 December, 2015.
[9] Ibid.
[10] Peter Ibbott and Han Jae-Dong: Korean Migration to North America: Some Prices That Matter, *Canadian Studies in Population*, 32, 2005/2, 157.

Studia_Caroliensa_2016.indd 495 2016.07.05. 11:29:48

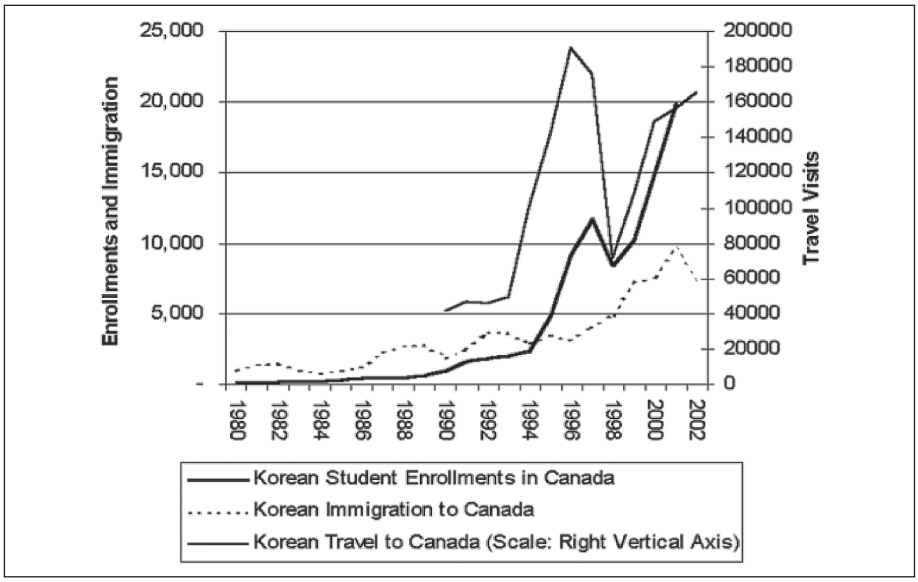

Figure 1. *Korean Student Enrolments, Immigration and Travel to Canada.*

The Census of 2006 indicates similar trends for the period between 2001 and 2006,[11] and, in the National Household Survey, the Republic of Korea features as the eighth top source country for newcomers for the period between 2006 and 2011.

In her study on the aftermath of the 1998 IMF crisis, Young-Hwa Hong suggests that the escalation of immigration figures from the Republic of Korea into Canada has been mainly due to the push effect of the crisis itself.[12] Discussing the social composition of Korean immigrant groups to Canada in the post-IMF-crisis era, Hong distinguishes two observable trends. First, Canada has become an increasingly popular destination for immigration among South Korean skilled workers and professionals in search of better economic opportunities. Second, many of the newly arrived Korean immigrants are young single females and kirŏgi mothers bringing their offspring. Kirŏgi mothers' children have enrolled in the Canadian system of education as learning English has been seen as a factor for improving their chances of future prospects in the Korean job market, English being "a vital form of cultural capital"[13] in Korea.

[11] Lindsay: *The Korean Community in Canada*, n.p.n.
[12] Young-Hwa Hong: Skilled Korean Women on the Move – Becoming Transnational Migrants, in Huh et al. (eds.): *Han Kut*, 224.
[13] Ibid., 225.

Studia_Caroliensa_2016.indd 496 2016.07.05. 11:29:48

As the above facts seem to imply and statistics for the 2000s will confirm, the majority of the Korean population in Canada was born outside the country. A Statistics Canada report published in 2007 reveals that "[i]n 2001, 70% of Canadians of Korean origin were foreign-born. As well, the largest share of Korean immigrants living in Canada are relatively recent arrivals. In fact, of foreign-born people of Korean origin in Canada in 2001, 60% had arrived in the previous decade. […] Young adults make up a relatively large proportion of the Korean population in Canada."[14]

The statistical data gleaned from the National Household Survey for the period between 2006 and 2011 reflect similar trends: 82% of the total Korean-Canadian population were first generation immigrants, whereas only 17% belonged to the second and 1% to the third generation, respectively.[15] Moreover, even among first generation immigrants, young people seemed to dominate with 42.92% being in the 0–34 age group as opposed to only 8.4% representing senior citizens (65+).[16] As young people prefer urban settlement, and as the communities established by earlier Korean–Canadian immigrants are also located in urban centers, perhaps it is not surprising that Toronto and Vancouver boasted the largest Korean–Canadian population in 2011, with 48,785 and 42,025, respectively.[17] Moreover, and also following from the passages on the reasons for Korean immigration into Canada, there were 8% more women than men among the Korean–Canadian immigrants, which is quite contrary to home cultural trends.[18]

The National Household Survey also examines language retention among the 22 main immigrant groups living in Canada with a population over the 100,000 mark. Of the 22 groups, Korean–Canadians ranked fourth,[19] which suggests that the Korean language is as much present in the life of immigrants from Korea as the language of the host culture. Moreover, Loriggio states that "[t]he groups with the strongest language legacies […] tend to marry among themselves, the data show,"[20] which implies that home cultural traditions will con-

[14] Lindsay: *The Korean Community in Canada*, n.p.n.

[15] Statistics Canada, Immigration and Ethnocultural Diversity in Canada, n.p.n.

[16] Ibid.

[17] Ibid. Up from 43,000 and 30,000 in 2006. Ontario has 46.7% and BC 35.1% of the Korean-Canadian population.

[18] As traditional Korean society is patriarchal and male-dominated, male children are preferred.

[19] Statistics Canada, Immigration and Ethnocultural Diversity in Canada, n.p.n.

[20] Paola Loriggio: Canada census: Juggling languages a challenge for Canadian families intent on preserving heritage, *National Post*, October 24, 2012. http://news.nationalpost.com/news/canada/canada-census-juggling-languages-a-challenge-for-canadian-families-intent-on-preserving-heritage, accessed 15 December, 2015.

Studia_Caroliensa_2016.indd 497 2016.07.05. 11:29:48

tinue to be influential[21] along with their linguistic projection regarding Korean–Canadians' perception of the world around them. This is even more the case as they tend to maintain close ties with relatives living in their home country.[22]

This section has offered an insight into the Korean–Canadian community through basic demographics and immigration trends, and the potential reasons which may lie behind these trends. Also, in accordance with the analysis to be conducted, the nature of Korean–Canadian immigration with relevance to home cultural language was tackled (i.e., the high rate of language retention and its consequences).

TRANSCULTURATION

As a next step, a definition will be provided for transculturation, and its applicability to language as a cultural object will be shown.

Transculturation was first defined by Fernando Ortiz as "a set of ongoing transmutations; [which] is full of creativity and never ceases; it is irreversible. It is always a process in which we give something in exchange for what we receive: the two parts of the equation end up being modified. From this process springs out a new reality, which is not a patchwork of features, but a new phenomenon, original and independent."[23] Transculturation is mostly observable in culture,[24] and it may be present on many levels and in many areas of culture at the same time. It manifests itself in cultural objects, and it is suggestive of a process where the given cultural object is more than just the sum of the constituent home and host cultural parts; it is a cultural hybrid.[25]

In accordance with the above, the current paper will interpret cultural objects in a wide sense, as 'any tangible aspect of culture'. This interpretation makes it possible to include language among markers of transculturation. Not only can language function as an important tool to describe how characters make sense of their new reality, but it can itself furnish examples of transculturation. The

[21] Lindsay: *The Korean community in Canada*, n.p.n. Yoo (2008) shares Lindsay's views.

[22] Hong-Jae Park: A demographic profile of Koreans in Canada, in Samuel Noh – Ann H. Kim – Marianne S. Noh (eds.): *Korean immigrants in Canada: Perspective on migration, integration and the family*, London, Ontario, University of Toronto Press, 19–36.

[23] *Transculturation*, GIRA, 2012, n.p.n.

[24] Wolfgang Welsch: Transculturality: the puzzling form of cultures today, in M. Featherstone – S. Las (eds.): *Spaces of Culture: City, Nation, World,* London, Sage, 1999, 194.

[25] "The societies of the Americas have been established through a fundamental process of transculturation resulting in cultural hybridity" (*Transculturation*, GIRA, 2012, n.p.n.). The term was used originally for the European-Native contact.

Studia_Caroliensa_2016.indd 498 2016.07.05. 11:29:48

analysis below aims at demonstrating how language manifests itself in the latter role in short prose written by Korean Canadians.

ANALYSIS

The body of text of *Han Kut* will form the sample for the analysis, which, to date, is the only anthology written by Korean Canadians. Published in 2007 by the Toronto-based Inanna Publications and Education Incorporated, the volume contains 35 works in three genres: short stories, poems and essays. As the current paper focuses on literature, essays will be disregarded. Moreover, as poems are scarce in the volume, and their analysis requires an altogether different methodology, which is likely to yield results incomparable with those gained through the examination of short stories, the analysis will focus only on the 21 short stories the volume contains.

Jean Yoon's 'Halmonee' introduces a Korean family of three generations who immigrated to Canada when the main protagonist, Halmonee was middle-aged. She still keeps a "great brown purse with a gold clasp,"[26] inside which she has a "long, rectangular tortoise shell comb,"[27] powder and skin cream to accentuate her delicate features, objects that remind her of her home country.

The story is narrated by the granddaughter, from whose account we learn that, now an old woman who came to Canada a long time ago, Halmonee still does not speak English, and enjoys the company of the Korean preacher and her wife, who sing hymns together with her from the thin-paged, elegant looking book of hymns printed in Hangeul.

Halmonee resorts to English only to express a state of displeasure or to add emphasis to declining an offer or a request: "a wicked smile used to flicker across her face when she swore in English"[28] uttering expressions such us "Goddammy!", "Son oba beach!", "Puck-ah! Puck-ah!,"[29] all of which were taught to her by her granddaughter. In her pronunciation of the English swearwords, Halmonee uses approximation: she replaces those English phonemes which are non-existent in Korean with an existing Korean phoneme closest in sound in the given position to the English one. Hence the English sound 'f' gets replaced by 'b' in the second example in the middle of the word, and by 'p' in the third example in word initial position. The word 'bitch' is replaced with 'beach' for the

[26] Jean Yoon: Halmonee, in Huh et al. (eds.): *Han Kut*, 18.
[27] Ibid.
[28] Ibid., 20.
[29] Ibid.

Studia_Caroliensa_2016.indd 499 2016.07.05. 11:29:48

same reason, that is, the non-existent vowel [ɪ] with the [i:] heard by the Korean ear. Also, an extra 'y' is added at the end of the first string of phonemes as the final 'm' in 'damn' is perceived as a double consonant, which would end in the non-existent syllabic cluster [ㄸㅐㅁㅁ] in Korean. As the aforementioned examples illustrate, one type of linguistic hybrid found in the sample is when English words undergo phonemic transformation triggered by the speaker's mother tongue. Halmonee's pronunciation of all the above English swearwords is indicative of her interpretation of the English phonemes through her Korean phoneme set.

A second type of linguistic hybrid appears in Julie Kang's "Here, at the Seams." The children of the main protagonist encounter Santa Claus "with Real Blue Eyes and Pink Cheeks, producing red-and-white candy canes from his big, red stomach, like magic"[30] in a shopping mall, and have their pictures taken with the old man. They refer to Santa Claus as "San-ta-Keu-Ra-Seu Hal-abogee."[31] This example differs from the previous one in that in this case, it is not only the phenomenon of phonemic approximation that can be observed, but an interpretive ending has also been added to the Korean phonemic version, 'San-ta-Keu-Ra-Seu'. The Korean word 'Hal-abogee' [할아버지] means 'grandfather on the mother's side,' and conveys the image of Santa Claus as a friendly and respectable old man.

The same story displays yet another type of linguistic hybrid. When the main protagonist's daughter, Linda, is learning Korean words, she tries to associate them with words which sound similar in English: "When Linda, her youngest, was five and learning everything in twos, she said 'Go hae,' and asked if people called it that to tell people to 'go here,' and then asked, when she learned in school about the difference between 'here' and 'there,' when they would be visiting this other place called 'Go there.'"[32]

Gyo-hae [교해] is the Korean word for church, which is suggestive of the English 'Go here' for Linda upon pronouncing it. Through "learning everything in twos," Linda acknowledges the existence of two parallel linguistic realities. However, when she creates 'Go there,' it may also feature as a new hybrid with the English descriptive meaning of "a more distant place where one goes" and a Korean symbolic meaning, about which she enquires of her mother.

In Jane G. Kim's "The Funny Looking Dress," the main protagonist's Korean parents choose Italian names for her, her brother and themselves, taking these

[30] Julie Kang: Here, at the Seams, in Huh et al. (eds.): *Han Kut*, 100.
[31] Ibid.
[32] Ibid.

Studia_Caroliensa_2016.indd 500 2016.07.05. 11:29:48

as genuinely Canadian, unaware of the fact that Canada has a large number of immigrants from various source countries. The first names Stephanie, Gino, Francesca and Stefano are chosen "perhaps to socialize better or to gain greater job opportunities."[33] However, Italians represent another minority within Canada, and the family's Italian first names combined with their Korean last names make them look ridiculous in the small prairie town of Lamont: "Not only did we appear comical with Italian names, but they didn't serve any purpose for our minority status. Our last name, Lee, gave everything away anyway."[34]

English and French Canadian first names appear as a means of hybridization of the Korean Canadian protagonist's name in several other stories of the volume, as well, such as in Jean Yoon's "White Life." Why Kim's story was chosen to represent this category is because it adds an extra twist to the protagonist's name. At one point in the story she confides in the reader that she is called Step by her parents "[n]ot just because I was born on one, but also because my parents had a difficult time pronouncing Stephanie, my real name, the 'ph' sound nonexistent in the Korean spoken language."[35]Thus, the hybridity of her name is given an extra dimension, also realizing the first type of linguistic hybrid mentioned above.

Even more commonly than the hybridization of names, occasional Korean words appear in many short story characters' speech mixed with their English. These may denote culture-specific terms which form a lexical gap in the English language, or specific connotations which the writer was intent on exploiting. In certain cases, full sentences, short or long, are cited, embedded in the English text, usually with the aim of characterizing the protagonists, or reflecting their negative attitude towards the host culture.

To furnish examples of culture-specific terms, Helen H. Kang's protagonist of "How to Make Pogee Kimchee" describes the preparation of baechu kimchee, using the transcribed version of Korean names of ingredients, such as baechu, mu, gochugaru and jot with explanations in the footnotes. Stephanie of Jane G. Kim's "Funny Looking Dress" has to wear a hanbok – a traditional piece of Korean clothing – at the Halloween party at school, which only her teachers appreciate. While the protagonist of Julie Kang's "Here at the Seams" is travelling on the subway, a little Korean girl hangs on to her legs, unable to hold on to anything else in the crowded subway car. "'Don't bug the nice ah-jumma,' [her mother] says in broken Korean English."[36] Finally, Helen H. Kang's protagonist

[33] Jane G. Kim: The Funny Looking Dress, in Huh et al. (eds.): *Han Kut*, 59.
[34] Ibid.
[35] Ibid.
[36] Kang: Here at the Seams, in Huh et al. (eds.): *Han Kut,* 102.

Studia_Caroliensa_2016.indd 501 2016.07.05. 11:29:48

of "How to Make Pogee Kimchee" uses the term 'nochonyo,' which is a reference to an old maid and has a strong negative connotative meaning, to describe her parents and friends' frustration upon her not intending to get married.

As for embedded Korean phrases in the English texts, the simplest ones are exclamations or interjections, such as Halmonee's "Aigoo, aigoo, aigoo"[37] to express pain and frustration. In the same story, the Romanized sentences are left untranslated, such as the father's "Aigoo, noh-moo mah-ni mogoh-soh-yo"[38] [이이구, 너무 많이 먹었어요] or the granddaughter's mockery of her grandmother: "Aigoo, mom-mee ulma-nah ahpoh-soh, chook-kae-soh-yoh"[39] [아이구, 몸이 얼마나 앞아서 축겠어요.] Only those readers will understand the full text who speak the language, but the English context the two sentences are placed in reveals that we are dealing with a complaint in both cases, and in the second case, grandmother's reluctance to learn and speak the host cultural language is also conveyed. Most interestingly, Hana Kim's "You" presents two parallel texts, in English and Korean, respectively. Upon reading the texts, the reader is left with two different impressions of the protagonist's feelings towards her home cultural heritage, and it is up to the reader to synthesize the two, and thus to create the hybrid narrative.

Yet another type of linguistic hybridity is exemplified through Jean Yoon's "White Life." Sally, Jon's Korean–Canadian wife spends Christmas dinner with her husband's family. At the dinner table, Jon's father, Errol invites Sally to talk about the Korean version of Christmas hoping for "details of ethnic colour,"[40] some "odd traditions from the old country."[41] Sally gets frustrated with Errol, and explains her frustration as follows: "He wants me to tell him that Korean–Canadians make Turkey stuffing from kimchi and shrimp, that we have a version of Santa who wears silk and says 'Eung, Eung, Eung' for 'Ho, Ho, Ho.'"[42] Entirely fictitious, the word 'Eung' does not mean anything in Korean. However, the constituent phonemes build up a Korean-sounding word, which could form the equivalent of the English 'Ho.'

Last but not least, the characters also make some statements about language itself in the examined stories. In Ruthann Lee's "Coming Out," language appears as an obstacle in the way of communication between a Korean mother and her daughter who has immigrated into Canada: "Perhaps if my mother and I shared

[37] Yoon: Halmonee, in Huh et al. (eds.): *Han Kut,* 20.
[38] Ibid. 19.
[39] Ibid. 20.
[40] Jean Yoon: White Life, in Huh et al. (eds.): *Han Kut,* 165
[41] Ibid.
[42] Ibid. 166.

Studia_Caroliensa_2016.indd 502 2016.07.05. 11:29:48

a common language (and not a mixture of broken-English and fragmented, awkwardly–phrased Korean), things would be different."[43] Perhaps it is the narrator of Helen Lee's "A Peculiar Sensation" who sums up the best the importance of one's home cultural language in a single sentence: "Language is the spine of memory,"[44] she states. Once someone starts forgetting their mother tongue, all the other cultural objects it denotes may slowly fall into oblivion with it. Thus language plays an important role in preserving cultural memory.

It is not just forgetting the mother tongue that can pose an obstacle in the way of people from the host and the home country understanding each other. Stephanie of Jane G. Kim's "The Funny Looking Dress" raises awareness in the reader about the fact that the language of the home culture also undergoes diachronic changes, so even those immigrants who practice their mother tongue among themselves will not be fully competent in their mother tongue unless they converse regularly with those who remained in the home country: "My Korean was actually pretty impressive, especially after all the slang and the new things I had picked up from my trip that even my mother was unaware of ."[45]

CONCLUSION

As the above analysis has demonstrated, language as a cultural object has realized seven different patterns of transculturation in the examined pieces of short prose included in *Han Kut*. These are as follows: phonemic approximation, adding an interpretive ending to the term describing the subject of observation, host cultural descriptive and home cultural symbolic meaning combined, names as a means of hybridization, hybridized texts containing home cultural words, expressions and sentences, culture-specific connotations or parallel versions, fake home cultural terms, and, finally, statements about the language of the home and the host culture. This functional richness testifies to language being not a mere descriptive instrument to enhance the observation of home and host cultural similarities and differences, but also a cultural object realizing various forms of transculturation in itself.

[43] Ruthann Lee: Coming Out, in Huh et al. (eds.): *Han Kut,* 47.
[44] Helen Lee: A Peculiar Sensation, in Huh et al. (eds): *Han Kut,* 129.
[45] Jane G. Kim: The Funny Looking Dress, in Huh et al. (eds.): *Han Kut,* 62.

Studia_Caroliensa_2016.indd 503 2016.07.05. 11:29:48

BIBLIOGRAPHY

Hong, Young-Hwa: Skilled Korean Women on the Move – Becoming Transnational Migrants, in Huh, Jin et al. (eds.): *Han Kut*, Toronto, Inanna Publications, 2007, 207–228.

Huh, Jin et al. (eds.): *Han Kut*, Toronto, Inanna Publications, 2007.

Ibbott, Peter – Han, Jae-Dong: Korean Migration to North America: Some Prices That Matter, *Canadian Studies in Population*, 32, 2005/2, 155–176.

Kang, Julie: Here, at the Seams, in Huh, Jin et al. (eds.): *Han Kut*, Toronto, Inanna Publications, 2007, 99–102.

Kim, Jane G.: The Funny Looking Dress, in Huh, Jin et al. (eds.): *Han Kut*, Toronto, Inanna Publications, 2007, 58–66.

Kwak, Min-jung: An Exploration of the Korean-Canadian Community in Vancouver, *Research on Immigration and Integration in the Metropolis Working Paper Series Vol. 14, No. 4 (*2004), 12. http://mbc.metropolis.net/assets/uploads/files/wp/2004/WP04-14.pdf , accessed 15 December 2015.

Lee, Helen: A Peculiar Sensation, in Huh, Jin et al. (eds.): *Han Kut*, Toronto, Inanna Publications, 2007, 127–131.

Lee, Ruthann: Coming Out, in Huh, Jin et al. (eds.): *Han Kut*, Toronto, Inanna Publications, 2007, 41–57.

Lindsay, Colin: *The Korean Community in Canada*, Ottawa, Statistics Canada, Social and Aboriginal Statistics Division, Catalogue no. 89-621-XIE – No. 14 (2007), http://www.statcan.gc.ca/pub/89-621-x/89-621-x2007014-eng.pdf, accessed 15 December 2015.

Loriggio, Paola: Canada census: Juggling languages a challenge for Canadian families intent on preserving heritage, *National Post*, October 24, 2012. http://news.nationalpost.com/news/canada/canada-census-juggling-languages-a-challenge-for-canadian-families-intent-on-preserving-heritage, accessed 15 December 2015.

Park, Hong-Jae: A demographic profile of Koreans in Canada, in Noh, Samuel – Kim, Ann H. – Noh, Marianne S. (eds.): *Korean immigrants in Canada: Perspective on migration, integration and the family*, London, Ontario, University of Toronto Press, 19–36.

Statistics Canada: Immigration and Ethnocultural Diversity in Canada, in *National Household Survey, 2011*, Ottawa, Statistics Canada, 2011. Catalogue no. 99-010-X2011001. http://www12.statcan.gc.ca/nhs-enm/2011/as-sa/99-010-x/99-010-x2011001-eng.pdf, accessed 15 December 2015.

Statistics Canada: The Korean Community in Canada, Ottawa, Statistics Canada, 2007. http://www.statcan.gc.ca/pub/89-621-x/89-621-x2007014-eng.htm, accessed 15 December 2015.

Transculturation, GIRA, 2012, http://www.GIRA.com/transculturation-2012.html, accessed 15 December 2015.

Studia_Caroliensa_2016.indd 504 2016.07.05. 11:29:48

Welsch, Wolfgang: Transculturality: the puzzling form of cultures today, in Featherstone, M. – Las, S. (eds.): *Spaces of Culture: City, Nation, World*, London, Sage, 1999, 194–213.
Yoon, Jean: Halmonee, in Huh, Jin et al. (eds.): *Han Kut*, Toronto, Inanna Publications, 2007, 18–22.
Yoon, Jean: White Life, in Huh, Jin et al. (eds.): *Han Kut*, Toronto, Inanna Publications, 2007, 165–166.

Studia_Caroliensa_2016.indd 505 2016.07.05. 11:29:48

EDIT GÁLLA

PRIVACY AND EXPOSURE IN SYLVIA PLATH'S LATE POEMS

Sylvia Plath is usually discussed in terms of her inner psychic world and her own isolated mental suffering conveyed by her poetry. This is partly due to her affiliation with Confessionalism but largely because of Hughes's editorial interventions: "[t]he taking out of many of the political allusions from the letters as well as from the early journals has laid her open to the often repeated charge that politics appears only opportunistically, as a form of self-aggrandisement, at the very end of her life and work."[1] Although Plath was not a politically engaged poet in the usual sense, she saw the political and social issues as inseparable from the private, and was sensitive to the interaction of the two spheres.

The Confessional poets all touched upon the privacy issue by revealing embarrassing information about themselves and their family members. Robert Lowell, in particular, created a scandal by publishing *Life Studies* in 1959 – thereby launching the Confessional movement – in which he drew very unflattering portraits of his parents, and later *The Dolphin*, which included excerpts from his former wife's private letters imploring him not to divorce her.[2] Despite his merciless exposure of Harding's private documents, Lowell was extremely concerned about the treatment of his own oeuvre and personal documents and tried to guard himself against critics prying into his affairs.[3]

Lowell's case shows clearly the discrepancy between the perception of women's and men's privacy. Men were accorded a considerably greater amount of discretion than women: the intrusions into a man's privacy entailed social disapproval, while the infringement of that of a woman often went unnoticed.

It is largely due to this double standard in defining personal privacy that women Confessional poets perceived the issue of personal space as central to their writerly consciousness. While Anne Sexton located the woman's autonomy in her body, realizing that the home was an inadequate protection from surveil-

[1] Jacqueline Rose: *The Haunting of Sylvia Plath*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1992, 79.

[2] Deborah Nelson: *Pursuing Privacy in Cold War America*, New York, Columbia University Press, 2002, 61–64.

[3] Ibid. 65.

Studia_Caroliensa_2016.indd 506 2016.07.05. 11:29:48

lance, Plath went even further in her explorations of personal space and female artistic autonomy. In such poems as "Lady Lazarus", "Fever 101°", and "Stings", she experimented with the possibilities of a transcendent female selfhood – so adamantly denied to women in patriarchal societies.

The posthumous publication history of Plath's work equally displays patriarchy's denial of the same degree of autonomy – personal or artistic – from women as men have. Hughes's arbitrary handling of the Plath estate is a glaring example. The editing of Plath's *Ariel* – Hughes altered the sequence of poems and left out those poems that bear on the deterioration of their marriage[4] – is a case in point. As well as his destruction of the last volume of her journals,[5] the forewords he inserted before his wife's posthumous publications,[6] and the way in which he manipulated biographies by refusing to give permission to cite Plath's writings if the author's viewpoint was unfavourable to him.[7] All of this contributed to a distorted image of Plath as a self-centred, embittered person and an incomplete poet. The authoritative way in which Hughes handled her legacy contrasts sharply with his indignation at the detrimental effect Plath's writing had on his reputation. His attitude bears a strong resemblance to Lowell's in a similar situation, leading us to suspect that such a double-edged perception of privacy was the norm rather than the exception.

What emerges from both the female Confessional poets' preoccupation with privacy in their writing and the male poets' public stance on it, is the prevalence of the privacy issue in the late 1950s and early 1960s America. The debate surrounding privacy was owing to the tension between the officially promulgated propaganda of the inviolable sanctity of the home on the one hand, and the actual surveillance of citizens on the other. In the cold war era, the anxiety about Communist influence and the ensuing policy of containment led to the gathering and recording of data on citizens in order to track down deviant and therefore subversive individuals. Popular culture conveyed the message that the home is a private paradise and a miniature model for the homeland itself. The strong parallelism between governmental authority and that of the patriarch served to reinforce the power of men inside the home, while they had to submit to greater authorities outside it.

The progress of the women's liberation movement – more or less advancing since the 1830s, slowly securing political, individual and educational rights, and job opportunities for women – was abruptly halted after the Second World War.

4 Rose: *The Haunting of Sylvia Plath*, 71.
5 Ibid. 65–66.
6 Ibid. 73.
7 Ibid. 106.

Studia_Carolinensa_2016.indd 507 2016.07.05. 11:29:49

The surge of counterrevolutionary voices intended to firmly return women to their traditional sphere, the home, allowing more men to re-enter the workforce after the war effort was over. There was an economic as well as a psychological need to re-establish the doctrine of separate spheres, which had been widely disseminated by Victorian writers and ideology-makers such as Ruskin. Age-old prejudices against women were thus reaffirmed by the new social sciences, and Freudian notions proved the most effective weapon among them all[8] against women's increasing educational and professional representation. The impact of Freudian views was especially great in the States, and their simplified version became the common wisdom of American mass culture.

The issues of privacy and the penalization and disciplining of women are thus intertwined: the most effective way of controlling them was the practical suspension of their right to privacy and autonomous selfhood. Foucault claims that the modern idea of punishment operates precisely along these lines: "The body now serves as an instrument or intermediary: if one intervenes upon it to imprison it, or to make it work, it is in order to deprive the individual of a liberty that is regarded both as a right and as property. […] From being an art of unbearable sensations punishment has become an economy of suspended rights."[9]

Plath had to write against tremendous odds in an era of neo-orthodoxy that relegated woman into the sexual sphere of reproduction, menial labour and child rearing, when indoctrination with aggressive cold war ideology and a consumerist popular culture both had a corrosive effect on society – all of these discourses aimed to deprive women of their personal dignity and individual autonomy. This paper examines the emergence of an autonomous female self in Sylvia Plath's late poems and proposes that in her poems, privacy becomes invested with the value of human dignity and the possibility of authentic poetry.

Privacy is an elusive concept in the context of social interdependencies. It originates in a seminal essay by Warren and Brandeis, published in 1890, in which they distinguish privacy from the right to private property and define it as "the right to be let alone."[10] However, they failed to consider that there might be cases when such a state is undesirable or even harmful: isolation can be thus defined as unwanted or enforced privacy:

> "Privacy is usually considered a moral interest of paramount importance. […] Paradoxically privacy is also described as a condition from which we should

[8] Kate Millett: *Sexual Politics*, New York, Doubleday & Company, Inc, 1970, 177–178.
[9] Michel Foucault: *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, transl. Alan Sheridan, New York, Vintage Books, 1979, 11.
[10] Amitai Etzioni: *The Limits of Privacy*, New York, Basic Books, 1999, 189–190.

Studia_Caroliensa_2016.indd 508 2016.07.05. 11:29:49

> flee, promoting isolation, deprivation, and separation. It possesses the potential to entrap the powerless, eliminating their recourse to the public sphere. To illustrate, consider how battered women might suffer from respecting the privacy of the home […]."[11]

The shifting boundaries between privacy and isolation as well as the problem of negotiating the two were issues recognized by Plath. "Letter in November" is apparently a poem about a woman enjoying the privacy of her own garden:

> I think I may be enormous,
> I am so stupidly happy,
> My wellingtons
> Squelching and squelching through the beautiful red.
>
> This is my property.

However, her sense of triumphant ownership is gradually overshadowed by a dark presence, "the wall of old corpses." The murderous history behind property ownership infests her garden and the fresh greeneries around her turn into metallic weapons: "The barbarous holly with its viridian / Scallops, pure iron." The apple trees seem like a threatening army of those killed in combat: "My seventy trees / Holding their gold-ruddy balls / In a thick gray death-soup." History, as a series of wars motivated by lust for wealth and territory, comes back to haunt the speaker, and her moment of illusory victory turns sour as she contemplates her loneliness and deprivation from human affection:

> O love, o celibate.
> Nobody but me
> Walks the waist-high wet.
> The irreplaceable
> Golds bleed and deepen, the mouths of Thermopylae.

Thus, the speaker's privacy as property ownership is tainted by the awareness of complicity in the brutal historical warfare for land acquisition. Moreover, this independence comes at the price of "celibacy": she has no access to intimate

[11] Julie C. Inness: *Privacy, Intimacy, and Isolation,* New York, Oxford University Press, 1992, 7.

Studia_Caroliensa_2016.indd 509 2016.07.05. 11:29:49

relationships.[12] The last word of the poem – Thermopylae – suggests that privacy on such terms is a pyrrhic victory for her.

Despite the legal proclamations that marriage ensures privacy, it is essentially the husband's autonomy that receives its due respect – while the woman lives under the rule of the patriarch, aware that any resistance or dissent puts her in the position of trespasser on his estate. "Pheasant" departs from a situation where the female speaker lives together with, and therefore has to submit to, the male proprietor. The humble protest against the man's aggressive urge to destroy ("You said you would kill it this morning. / Do not kill it.") becomes increasingly apologetic as the speaker tries to meekly vindicate her position:

I am not mystical: it isn't
As if I thought it had a spirit.
It is simply in its element.

That gives it a kingliness, a right.

The bird, although referred to by the neutral pronoun, has to be invested with masculinity ("kingliness") in order to convince the man – and the reader – of its innate dignity. The last line subverts the reader's notion that the poem offers no more than a vindication of animal rights: "I trespass stupidly. Let be, let be." The state of being an intruder from the male proprietor's point of view is transferred from the pheasant to the speaker.

Wagner-Martin regards the pheasant as a symbol of the fragile marital relationship between Plath and her husband at the time and she reads it as an "intermediary poem," which is part of "a narrative of a disintegrating relationship."[13] The speaker becomes a transgressor by virtue of protesting on behalf of a dignity unadulterated by human possessiveness – an attitude that endangers the patriarch's right of life and death over everything that belongs to him. Nevertheless, she is aware of the futility of going against those in power, the "stupidity" of rebellion.

These two poems contrast a humiliating and helpless dependence, which nevertheless offers protection, with the dignity of an autonomous yet desolate existence. The privacy of woman entails loneliness since the only terms on which marriage offers companionship to her is those of subjection to the man's will.

[12] Intimacy is defined as "the feeling or state of knowing someone deeply in physical, psychological, emotional, and behavioral ways because that person is significant in one's life" in Sandra Petronio: *The Boundaries of Privacy: Dialectics of Disclosure,* SUNY Press, 2012, 6.

[13] Linda Wagner-Martin: *Sylvia Plath: A Literary Life.* Palgrave Macmillan, 2003, 124.

Studia_Caroliensa_2016.indd 510 2016.07.05. 11:29:49

An alternative solution to the quandary of choosing either the evil of isolation or that of subjection would be female companionship. This possibility is explored with considerable pessimism in "Lesbos." A sizzling atmosphere of hostility is introduced in the very first lines of "Lesbos": "Viciousness in the kitchen! / The potatoes hiss." The enmity between the two female protagonists is acted out against the background of the "domestic bliss" of cold war propaganda and the idealized image of the "happy housewife;"[14] their anger and contempt are explicitly fuelled by each other's presence but implicitly, by the suffocating domesticity that surround them. The indoor setting is described in terms of stage props and movie scenery – suggesting exposure rather than privacy:[15]

> It is all Hollywood, windowless,
> The fluorescent light wincing on and off like a terrible migraine,
> Coy paper strips for doors –
> Stage curtains, a widow's frizz.

The two women are exposed to each other's scrutiny, which makes both of them feel not only uncomfortable, but also out of place:

> "To ex-pose is an adaptation of the Latin exponere, which means to put out, to place out. […]
>
> 'To place out' embodies a different metaphor than that of mere visibility. To place out suggests a spatial image in which various things have their proper place. […] Thus we experience shame when we feel we are placed out of the context within which we wish to be interpreted."[16]

In opposition to how Schneider defines exposure, the two women in "Lesbos" feel misinterpreted precisely because they are placed in a particular context – that of domesticity. It prevents them from seeing the other as a person rather

[14] Betty Friedan: *The Feminine Mystique*. New York, W. W. Norton & Company, 1983, 18: "The suburban housewife – she was the dream image of the young American women and the envy, it was said, of women all over the world. The American housewife – freed by science and labor-saving appliances from the drudgery, the dangers of childbirth and the illnesses of her grandmother. She was healthy, beautiful, educated, concerned only about her husband, her children, her home. She had found true feminine fulfillment."

[15] William H. Whyte Jr.: *The Organization Man,* New York, Simon and Schuster, Inc, 1956, 352. "In the battle against loneliness even the architecture becomes functional. Just as doors inside houses – which are sometimes said to have marked the birth of the middle class – are disappearing, so are the barriers against neighbours."

[16] Carl D. Schneider: *Shame, Exposure, and Privacy,* Boston, Beacon Press: 1977, 34–35.

Studia_Caroliensa_2016.indd 511 2016.07.05. 11:29:49

than a stereotype: "We should meet in another life, we should meet in air, / Me and you."

Britzolakis notes the plethora of commonplaces in the poem: the speaker's "discourse is a tissue of staged inauthenticity, invoking every kind of cliché from pop psychology to pop mysticism. This rhetoric of degraded femininity," she claims, is "a highly unstable compound of 'viciousness', hypochondria and erotic frustration."[17] The colloquial and slightly vulgar stylistic register draws attention to the fact that this American kitchen sink drama has actresses in the leading roles, and thus refers to the social convention that relegates women to low culture. References to a bowdlerized Freudianism also abound:

> And I, love, am a pathological liar,
> And my child…
> Why she is schizophrenic,
> …
> She'll cut her throat at ten if she's mad at two.
> The baby smiles, fat snail,
> …
> You could eat him. He's a boy.
> You say your husband is just no good to you.
> His Jew-Mama guards his sweet sex like a pearl.

In "Lesbos", the notion of 'penis-child' – the child as the female psyche's substitute for the coveted penis – and the mother's devouring attitude towards the male child are evoked. In accordance with Freudian tenets, the psychological development of the female child is viewed with suspicion, predicting severe mental illness based on the fact that she is crying. Moreover, the woman visitor attributes her husband's impotence to his mother's pernicious solicitude. The visitor appears as a spokeswoman for public opinion, backed by 'scientific' theories, which despises women and accuses them of a sinister influence.

The two women, the "two venomous opposites" represent the traditional dichotomy of mother and prostitute – the roles society casts most women into. Both protagonists have come to identify with these archetypes. The speaker is a mother of two, while her visitor is childless and infantilizes her husband instead: "You have one baby, I have two." She is like an actress, a female imper-

[17] Christina Britzolakis: Gothic Subjectivity, in Harold Bloom (ed.): *Sylvia Plath,* New York, Infobase Publishing, 2007, 137.

Studia_Caroliensa_2016.indd 512 2016.07.05. 11:29:49

sonator, trying to live up to a consumerist ideal of womanhood, turning into a soulless, mindless doll:

> You have blown your tubes like a bad radio
> Clear of voices and history […]
> …
> Once you were beautiful.
> In New York, in Hollywood, the men said: 'Through?
> Gee baby, you are rare.'

While she displays hysterical symptoms and is profoundly unhappy, the speaker herself – despite her home and family – does not seem to be better off. The nagging tediousness of housekeeping and tending children makes the speaker harassed and frustrated, hence a similar, though more suppressed, anger smothers her, too:

> Now I am silent, hate
> Up to my neck,
> Thick, thick.
> I do not speak.
> I am packing the hard potatoes like good clothes,
> I am packing the babies,
> I am packing the sick cats.

Neither of the two readily available feminine roles offer real fulfilment for these women since both archetypes build on mere physicality: the erotic (prostitute) or the reproductive (mother) female body.[18] Identification with an archetype, claims Carl Gustav Jung, has disastrous consequences on personality development. The entrapment in an archetypal role also leads to an inability to maintain meaningful relationships:

[18] Carl Gustav Jung: *Four Archetypes* – from *The Collected Works of C. G. Jung*, Volume 9, Part I, Bollingen Series XX. Princeton, Princeton University Press, 1971, 16: "The qualities associated with [the mother archetype] are maternal solicitude and sympathy; the magic authority of the female; the wisdom and spiritual exaltation that transcend reason; any helpful instinct or impulse; all that is benign, all that cherishes and sustains, that fosters growth and fertility. […] On the negative the mother archetype may connote anything secret, hidden, dark; the abyss, the world of the dead, anything that devours, seduces, and poisons, that is terrifying and inescapable as fate." The woman visitor described as a "venomous opposite" of her maternal host may well be seen as the dark side of the mother archetype.

Studia_Caroliensa_2016.indd 513 2016.07.05. 11:29:49

'Every woman's a whore.
I can't communicate.'

I see your cute décor
Close on you like the fist of a baby
Or an anemone, that sea
Sweetheart

The arrested development of female personality is conveyed through the similes of a clutched baby hand and a clinging sea creature: these refer to the archetype of the child that signifies the potential for a new-born self, while the sea is a mythical symbol of womanhood and fertility. The archetypes – overlapping with the stereotypes of popular culture – can exercise such a powerful influence over women due to their socially circumscribed existence, hindering them from evolving into autonomous individuals, or seeing themselves or each other as such. Given such social circumstances, the speaker realizes, no real human connection may be formed between them: "Even in your Zen heaven we shan't meet."

While women are deprived of meaningful communication in the constant presence of wailing children, they also lack privacy because of the occasional intrusion of the husband. Nevertheless, men are appealed to in order to settle disputes or ease the tension, which becomes suffocating due to the mutual hostility between otherwise submissive women: "The impotent husband slumps out for a coffee. / I try to keep him in, / An old pole for the lightning." The speaker's angling for male intervention is a retaliatory act that hints at her desire to control the other woman and shows that her loyalty lies with the husband. Bassnett sums up the tension between the title and the text of the poem by highlighting the women's disloyalty towards each other:

> "The title of the poem is ironic; Lesbos was the centre of female intellectual activity in ancient Greece […], but here it is used to indicate both the common experience of suffering at the hands of men that women share and the failure of the two women in the poem to communicate with one another and help lessen the pain."[19]

A call for male intervention introduces the fraught relationship between the speaker and her female neighbour in "Eavesdropper": "Your brother will trim my hedges! / They darken your house". Written in rural Devon, after her separation

[19] Susan Bassnett: *Sylvia Plath: An Introduction to the Poetry*, Palgrave Macmillan, 2004, 108.

Studia_Caroliensa_2016.indd 514 2016.07.05. 11:29:49

from her husband, the poem conveys the vulnerability and the helpless rage of a single woman, exposed to the surveillance of neighbours. As a woman who lives without a male protector – or supervisor – the speaker invites suspicion and is surrounded by the aura of dubious morality, even witchcraft. She reacts to these implications by identifying with the archetypal role of the witch:

> Let me roost in you!
> My distractions, my pallors.
> Let them start the queer alchemy
> That melts the skin
> Gray tallow, from bone and bone.

The "queer alchemy" of witchcraft is associated with the traditional punishment of the sorceress: burning to "[g]ray tallow". Although the woman neighbour assumes the moral authority of the Inquisition ("the low / Church smile / Spreading itself, like butter") and the superiority of a "local," her tropical disease makes her just as much of a curiosity as the speaker seems with her "zoo yowl, the mad soft / Mirror talk." Therefore, in order to prove her doubtful "localness" to the community, the woman neighbour takes it upon herself to police a fellow outsider.

In this respect, her inquisitiveness is only partly motivated by personal malice: rather, it forms part of a larger, impersonal system of uniform normalcy. A constant and mutual surveillance takes place in the community, where even family life assumes the mechanized orderliness of an industrial farm:

> In a desert of cow people
> Trundling their udders home
> To the electric milker, the wifey, the big blue eye
> That watches, like God, or the sky
> The ciphers that watch it.

The apparent peacefulness of village life, then, is due to the sense of being monitored. The speaker herself becomes affected by the compulsion to watch others, as Nelson contends: "A primary feature of surveillance, [Plath] suggests, is its contagion […]. In this poem in which neighbours spy on one another, the confessional poem becomes a hall of mirrors in which the watcher and the watched cannot be distinguished from each other." Nelson interprets the "mirror talk" as a metaphor for confessional poetry in which the roles of watcher and

Studia_Caroliensa_2016.indd 515 2016.07.05. 11:29:49

watched are reversed.[20] Although the poem's speaker makes gestures towards interiorizing the role of watcher, thus establishing a sort of mock-camaraderie with her neighbour ("How you jumped when I jumped on *you*!"; "Sister-bitch! Sweet neighbour!"), it is more appropriate to see these reversals as a strategy to resume some degree of agency to fend off an oppressive sense of exposure.

The older woman's "hypocritical pretences at being neighbourly" are revealed to show "her hidden motive":[21] which is to "make sure" that the speaker lives a chaste life in the absence of her husband. When the neighbour is caught in the act of eavesdropping, her unhealthy complexion is called "toad-yellow" since she behaves as all "toadies" of power do: she tries to ingratiate herself with the ruling majority, the "cow people" or even "the big blue eye," the invisible disseminator of power relations, compared to which the villagers are only "ciphers."

Having seen through the misguiding discourse on domestic life as the space for privacy, inasmuch as it concerns women, Plath rejects the idea of feminine self-fulfilment in domesticity on two counts. Firstly, the inextricable complicity of private land property with male violence makes ownership a morally tainted state, alien to feminine integrity. Secondly, the surveillance that society exercises over women through voluntary female proxies – friends, neighbours – encroaches on women's domestic privacy, and, moreover, turns women against each other. Drawing the physical boundaries, as they become compromised, ever closer to the self, from the garden hedge to the interior of the house, the only remaining material protection from the outside world left is the body.

The speaker of "Purdah" leads the existence of reified femininity as a matter of course. She is "enigmatical" and "quiet": her ability to blend in with the costly surroundings, as one of the "appurtenances" possessed by the bridegroom, and her self-identification as object qualify her for being his bride. What makes her "so valuable" as to be "priceless" is her mirroring function:

> My visibilities hide.
> I gleam like a mirror.
>
> At this facet the bridegroom arrives
> Lord of the mirrors!

[20] Deborah Nelson*: Pursuing Privacy in Cold War America,* New York, Columbia University Press, 2002, 83–84.

[21] Edward Butscher: *Sylvia Plath: Method and Madness,* Tucson, Schaffner Press, Inc, 2003, 332.

Studia_Caroliensa_2016.indd 516 2016.07.05. 11:29:49

Her only reason for being is to reflect the "Lord of the mirrors:" his power and greatness. She can fulfil her function only if her own selfhood remains hidden. The veils covering mouth and eye preclude the expression of thoughts or emotions; self-expression would make her human and she would thus lose her mysterious and mirror-like qualities. She has to be all surface without any depth, hiding her personality, her "visibilities." In Judith Kroll's reading: "[…] the veil symbolizes the false self […] and its death-in-life existence. The veil prevents the heroine from expressing her true nature, and her bridegroom from perceiving it."[22] Nevertheless, complete objectification of a person is impossible, and so is the suspension of the woman's existence in the bridegroom's absence:

I am his.
Even in his

Absence, I
Revolve in my
Sheath of impossibles,

Priceless and quiet

At this point a contrast arises between the woman and the "chatterers" and "ignorants" surrounding her. Hence, the first stage of recovering her selfhood consists in distinguishing herself from the other attendants of the bridegroom. She proceeds to reveal herself, and gives utterance to her suppressed emotions about the falseness of her objectified existence. The final stage arrives when she is ready to kill her mirror-self and the "Lord of the mirrors" along with it: "When she unlooses her true self, 'the lioness,' and destroys her false self, the 'jewelled doll,' he will also be destroyed because that false self is his separable soul – that is why he 'guards [it] like a heart.'"[23]

Since the bridegroom treats the heroine as his separable soul, that is, as a part of himself, she is denied an autonomous selfhood. The compulsion to conceal her inner life points to the constant surveillance she is subjected to by the "attendants of the eyelash" and "attendants of the lip." The state of being objectified and possessed thwarts the course of self-development, symbolized by the rising moon, so she is bound to "[r]evolve in [her] / Sheath of impossibles."

[22] Judith Kroll: *Chapters in a Mythology*, New York, Harper & Row, Publishers, 1976, 157.
[23] Ibid. 157.

Studia_Caroliensa_2016.indd 517 2016.07.05. 11:29:49

However, the polished surfaces of her outward appearance serve not only as a prison but also as a subterfuge to conceal her vengeful intentions. Under the guise of passive submission, she is able to sharpen her faculties, her "facets," which gradually empower her to regain agency: "I shall unloose / One feather;" "I shall unloose / One note." Her gestures of revolt defeat the attendants, who are ignorant of her kinship with the moon, the source of her hidden strength. When she finally unleashes her concealed selfhood, it turns out to be a vengeful goddess figure, a "lioness" whose destructive power is in unison with the "cancerous" malignance of the moon. The encroachment on the heroine's privacy by appropriating her body and using it as an objectified sign of patriarchal power leads her to see even a beastly way of existence – like that of the peacock or the lioness – as a desirable transcendence. Although the heroine's psychic evolution from stone statuette to predator definitely signals progress, it still falls short of human standards.

In the poems examined so far we have seen the female body as the locus of power relations. By abusing, objectifying, and shaming the woman's body, the male protagonists achieve mastery over her soul. Thereby the male proprietor manages to increase his own power and authority and, by merging the woman's privacy with his own, augments his autonomy as well. In these poems, Plath shows that an existence led as the possession or slave of another is incompatible with a right to privacy as well as personal dignity, thus presenting these two concepts as inseparable from each other.

As the body is inextricably involved in power relations, Plath seeks a transmutation that allows the self to unfold into an existence that transcends the domain of economic and political constraints – even those of marriage and family. For Plath, the avoidance of these bonds is necessitated by the experience that women are more vulnerable to exploitation through their need for belonging.

Discussing the intricate relationship between belonging and privacy, Adams claims that "[w]omen risk more than men when they become objects for consumption in the economy of privacy. They have less hope of full inclusion and more risk of depletion and dispossession."[24] As a space where such rules of constraint do not apply, the realm of mythology provided for Plath a context in which she could locate a truly private self. The mythic theriomorph symbols of the integrated Self, such as the lioness in "Purdah" and "Ariel" or the queen bee

[24] Katherine Adams: *Owning Up: Privacy, Property, and Belonging in U.S Women's Life Writing*, New York, Oxford University Press, 2009, 185.

Studia_Caroliensa_2016.indd 518 2016.07.05. 11:29:49

in "Stings," refer to the fully realized personality, unfettered by fear or falsehoods.

One of the dark aspects of privacy: isolation from human contact is grappled with in "Letter in November." Another – especially from the perspective of a poet, who naturally wants to publish and thereby become a public persona – is anonymity and insignificance. As a woman poet, Plath had to negotiate the narrow distinctions between privacy and silencing on the one hand, and public personhood and exposure on the other. "Stings" deals with the theme of female self-sacrifice and abuse of trust by the male partner, when the woman in question is an exceptional one – that is, an artist.

I stand in a column

Of winged, unmiraculous women,
Honey-drudgers.
I am no drudge
Though for years I have eaten dust
And dried plates with my dense hair.

And seen my strangeness evaporate,
Blue dew from dangerous skin.
Will they hate me,
These women who only scurry,
Whose news is the open cherry, the open clover?

The imagined enmity between the artist and other women represent the ideological contradiction of woman as a public person in the context of the still extant "separate spheres" doctrine: "[The hyperprivatized status of women] imposed a powerful disciplinary logic against women who demanded rights to public identity and authority. Trying to assert themselves as selves, they stood as aggressors against their own symbolic value."[25] Moreover, the antagonism between the speaker and the "drudges" highlights her deviance from the norm the "unmiraculous women" represent. She anticipates their hatred as a punishment for her transgressively self-seeking aim of transcending the boundaries of domesticity and the ordinary lot of most women, who remain entrapped in materiality for life.

[25] Ibid. 17.

Studia_Caroliensa_2016.indd 519 2016.07.05. 11:29:49

As opposed to "The Detective," where similar issues are at stake, the heroine does not resign herself to defeated victimhood. Instead, by identifying with her totemistic animal, the queen bee,[26] she reimagines herself as triumphant over the degradation of her past dependence and the humiliation of her present abandonment. The revenge-motif appears here with the difference that the retributive act against the male oppressor is demoted to secondary position. The main objective of the speaker is reclaiming her true self that has been hidden and neglected:

A third person is watching.
He has nothing to do with the bee-seller or with me.
Now he is gone
In eight great bounds, a great scapegoat.
…
…
The bees found him out,
Molding onto his lips like lies,
Complicating his features.

They thought death was worth it, but I
Have a self to recover, a queen.
Is she dead, is she sleeping?
Where has she been,
With her lion-red body, her wings of glass?

Now she is flying
More terrible than she ever was, red
Scar in the sky, red comet
Over the engine that killed her –
The mausoleum, the wax house.

The distinction the speaker makes between revenge and self-assertion has several implications. Firstly, she realizes that the desire to avenge oneself is self-destructive. Secondly, she acknowledges that retribution for past grievances is counterproductive since it distracts attention from the future Self, focusing instead on the Other – who is already history. Here the intimidatingly powerful

[26] Plath and Hughes took up beekeeping in the summer of 1962, which inspired her series of bee-poems.

Studia_Caroliensa_2016.indd 520 2016.07.05. 11:29:49

male oppressor of her late poems is reduced to a ridiculously clumsy and cowardly figure. By demoting the treacherous male partner from formidable antagonist to insignificant comic character, Plath directs our attention towards the real protagonist of the drama: the queen bee self in its two manifestations, an old and battered one, and a rejuvenated and powerful one.

Tempting as it is to construct the underlying self as an ideal, harmonious personality, the poem forestalls such an interpretation with disturbing metaphors referring to this self: "Blue dew from dangerous skin;" "red / Scar in the sky." If the speaker sees this self as dangerous and terrible, it becomes understandable why she has kept it in check, even without the disciplinary surveillance of the male gaze. What is even more disturbing, is the condition for the emergence of this self, which is the death of the physical body: "Now she is flying / […] / Over the engine that killed her."

The designated container of the queen bee, the hive, is compared to an emblematic household item, the teacup, which signifies the fragile and illusory privacy of the home:

> And the hive itself a teacup,
> White with pink flowers on it,
> With excessive love I enameled it
>
> Thinking 'Sweetness, sweetness'.

When the hive, from being a homely object, turns into a killing "engine" and a "mausoleum," it indicates more than the speaker's disillusionment with the capacity of the home to contain an autonomous female self. The reversal of a life-sustaining home into destructive machinery that annihilates the private self shows that belonging is impossible for an individual who refuses to be a "drudge." Therefore, a stark choice presents itself between belonging to a family or community and renouncing the desire for a transcendental and inviolate privacy on the one hand, and the pursuit of an authentic creative self, while becoming a "terrible" and hated pariah, on the other. With death-defying courage, Plath chooses the latter option. This self-destructive defiance carries within it a sublime exhilaration – a sense of power – that comes at the price of intimacy. The resurrected queen bee, which inspires awe and horror, is the ecstatic embodiment of the private self.

In the poems she wrote in the last months of her life, Sylvia Plath revisited the various physical spaces where female privacy might possibly be located: property, the home, the body – and found that none of these are exempt from

Studia_Caroliensa_2016.indd 521 2016.07.05. 11:29:49

the scrutiny of male power relations. Pursuing the idea of female transcendence, her late poetry gives voice to the overriding importance of recovering female privacy. This is achieved on a metaphysical plane, through disembodiment and by transcending material conditions. The otherness of an autonomous – and therefore, deviant – female selfhood is at the same time desired and feared as its emergence is associated with loneliness and death.

The reception of Plath's poems has been heavily influenced by the way in which Hughes negotiated issues of privacy in the editing and publication of her work. Summing up the complexities of privacy versus ownership, the two opposing legal-ethical issues at stake in Plath's legacy, Rose arrives at the following conclusion:

> "It might finally be, however, that the importance of Plath resides in the way she brings together two accounts of causality […] – one which locates difficulty in the outer, the other which locates it exclusively in the inner, world. For it is […] necessary to recognise […] the forms of protest and frustration to which [Plath] gives voice with reference to domesticity, mothering, childcare, financial independence and writing, as well as […] personal betrayal by Hughes […]; while simultaneously acknowledging the relative autonomy of psychic life, its own violence and its own laws […]."[27]

What Hughes intended to defend against Plath's writings – the privacy of the patriarch – has not emerged unscathed from the battle: the poems withheld from *Ariel* as well as many previously concealed parts of the *Journals* have been published, and his image has suffered an irretrievable damage due to the untruths and concealments in the pursuit of his own privacy. The control, supervision and mutilation of the body of Plath's work testify to the relevance of her anxieties about the invasion of privacy and justifies the "protest and frustration"[28] of her late poems in relation to female autonomy.

Plath now seems prophetic not simply because she foresaw the injury the body of her writings would suffer, but because her poetry addresses issues that are as relevant today as in the cold war era. The choice between loneliness or abject dependence on the male partner, the lack of solidarity between women, and the objectification of female bodies are concerns that have lost none of their acuteness for women. Today, women are yet to be recognized as autonomous individuals: they still own a significantly smaller share of global wealth, and are at

[27] Jacqueline Rose: *The Haunting of Sylvia Plath*, 100.
[28] Ibid. 100.

Studia_Caroliensa_2016.indd 522 2016.07.05. 11:29:49

risk of violence[29] simply because of their gender. Plath was one of the first women writers who gave voice to women's need for empowerment, privacy and an autonomous selfhood, while she also recognized the bitter or even – as in her case – tragic consequences of such a lonely struggle.

BIBLIOGRAPHY

Adams, Katherine: *Owning Up: Privacy, Property, and Belonging in U.S. Women's Life Writing*, New York, Oxford University Press, 2009.

Bassnett, Susan: *Sylvia Plath: An Introduction to the Poetry*, Palgrave Macmillan, 2004.

Britzolakis, Christina: Gothic Subjectivity, in Bloom, Harold (ed.): *Sylvia Plath*, New York, Infobase Publishing, 2007.

Butscher, Edward: *Sylvia Plath: Method and Madness*, Tucson, Schaffner Press, Inc, 2003.

Etzioni, Amitai: *The Limits of Privacy*, New York, Basic Books, 1999.

Foucault, Michel: *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, New York, Vintage Books, 1979.

Friedan, Betty: *The Feminine Mystique*, New York, W. W. Norton & Company, 1983.

Inness, Julie C: *Privacy, Intimacy, and Isolation*, New York, Oxford University Press, 1992.

Jung, Carl Gustav: *Four Archetypes – from The Collected Works of C. G. Jung*, Volume 9, Part I, Bollingen Series XX, Princeton, Princeton University Press, 1971.

Kroll, Judith: *Chapters in a Mythology*, New York, Harper & Row, Publishers, 1976.

Millett, Kate: *Sexual Politics*, New York, Doubleday & Company, Inc, 1970.

Nelson, Deborah: *Pursuing Privacy in Cold War America*, New York, Columbia University Press, 2002.

Petronio, Sandra: *The Boundaries of Privacy: Dialectics of Disclosure,* SUNY Press, 2012.

Plath, Sylvia: *The Collected Poems,* New York, Harper & Row, Publishers, 1981.

Rose, Jacqueline: *The Haunting of Sylvia Plath*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1992.

Schneider, Carl D: *Shame, Exposure, and Privacy,* Boston, Beacon Press, 1977.

Wagner-Martin, Linda: *Sylvia Plath: A Literary Life*, Palgrave Macmillan, 2003.

Whyte, William H., Jr.: *The Organization Man*, New York, Simon and Schuster, Inc, 1956.

[29] Acid attacks, targeted at women for the refusal of marriage proposals or sexual advances, mostly in India and Bangladesh, are often covered by news media. The recent emergence of this form of barbaric retribution is reminiscent of the witch-burnings of hundreds of years ago.

Studia_Caroliensa_2016.indd 523 2016.07.05. 11:29:49

KATALIN CSÍZY

FÜRSTENSPIEGEL IN DER UNGARISCHEN PROTESTANTISCHEN LITERATUR[1]

„Höre niemals auf, unüberwindlicher Kaiser, mit Eifer dich zu bemühen! Wie ein Mensch, der den Aufstieg auf der Leiter einmal begonnen hat, von seinem Gang nach oben nicht eher ablässt, als bis er die höchste Sprosse erklommen hat, so musst auch du an dem Aufstieg im Schönen festhalten, damit du auch die Herrschaft im Himmel genießen kannst. Diese Herrschaft im Himmel möge dir und deiner Gemahlin Christus gewähren, der der König aller Könige und aller Untertanen ist für alle Ewigkeit. Amen."

(Agapetos: *Ekthesis* 72)

Fürstenspiegel, eine während der Zeit der Reformation sehr beliebte literarische Gattung, waren von Anfang an eine politisch-philosophische Ausdrucksweise des Gremiums der Fürsten, Könige oder Bürger. Das klassische Wissenschaftssystem reiht die Fürstenspiegel zu den praktischen Wissenschaften, deren erstes Gebiet Ethik ist, gefolgt von der Ökonomie und dann der Politik. Während sich die Ethik auf den Einzelmenschen bezieht, betreffen die Ökonomie den Haushalt und die Politik politische Fragestellungen, vor allem in Bezug auf Recht, Gesetz und Person des Gesetzgebers. Die drei theoretischen Wissenschaftsbereiche sind Metaphysik oder Theologie, Mathematik und Physik.[2]

Die Fürstenspiegel bieten dem König, dem Regenten oder den führenden Politikern der Gesellschaft einen ethischen Spiegel, in dem sich die idealen Eigenschaften eines Herrschers widerspiegeln sollen. Das Bild, d. h. die Schrift, ist ein Idealbild, das sich einerseits die Untertanen vom Fürsten erhoffen, andererseits

[1] Diese Studie wurde mit der Förderung des Bolyai János-Forschungsstipendiums der Ungarischen Akademie der Wissenschaften erstellt.

[2] B. Singer: *Die Fürstenspiegel in Deutschland im Zeitalter des Humanismus und der Reformation,* Bibliographische Grundlagen und ausgewählte Interpretationen: Jakob Wimpfeling, Wolfgang Seidel, Johann Sturm, Urban Rieger. München, 1981, 24.; Ch. Hein: *Definition und Einteilung der Philosophie. Von der spätantiken Einleitungsliteratur zur arabischen Enzyklopädie.* Europäische Hochschulschriften Reihe XX, Philosophie Bd. 177, Frankfurt am Main, Bern, New York, 1985, bes. 25ff.; Maróth M.: *Die Araber und die antike Wissenschaftstheorie*, Leiden, New York, Köln, 1994, 153ff., Csízy K.: *Proverbiumok és proverbiális kifejezések Iulianus Apostata beszédeiben,* Piliscsaba, PPKE BTK, 2006, 124–125.

Studia_Caroliensa_2016.indd 524 2016.07.05. 11:29:49

bezieht es sich auf Regeln, ja sogar auf geschriebene und ungeschriebene Gesetze, die der Herrscher in Erwägung ziehen sollte. Dennoch sind die Fürstenspiegel keine „staatsrechtlichen Schriften" *par excellence*.[3] Daneben liefert das Genre auch stets einen Befund über die Gesellschaft und über die Sitten, obwohl ein Fürstenspiegel durchaus viele *konoi Topoi*, also Gemeinplätze, aufweist. Letzteres bezieht sich besonders auf die Tugendlehre der Philosophie, die hauptsächlich in der Rhetorik erörtert wurde.

Der Ursprung des sog. *Speculum regium* reicht bis ins Mittelalter zurück. Während man früher meinte, dass sich diese Gattung erst im Mittelalter, in der karolingischen Zeit mit den Schriften von Smaragd von St. Mihiel (*Via Regia*), Sedulius Scottus, Hinkmar oder Jonas von Orléans herausgebildet hätte,[4] geht man heutzutage davon aus, dass die Ratschläge-Texte bereits im alten Orient eine besondere Gattung vertraten.[5] Als erster Text ist die Lehre von Djedefhor aus dem alten Ägypten zu erwähnen, die um 2500 v. Chr. verfasst wurde, andere Beispiele sind die während der Zeit der fünften Dynastie (um 2400 v. Chr.) niedergeschriebenen Mahnungen von Ptahotep sowie die Paränesen von Siduri aus dem Gilgameš-Epos (um 1100 v. Chr.).[6]

Die griechisch-römische Antike ist besonders reich an Quellen, nicht nur aus dem konkreten Bereich der Fürstenspiegelliteratur, sondern auch aus dem Bereich anderer Gattungen, wie z. B. Rhetorik, Historie und Philosophie.

Zu den berühmtesten Werken zählen Xenophons *Kyroupädie*, *Die Erziehung von Kyros dem Größten*, die zyprischen Reden von Iskorates, d. h. die Mahnreden für Euagoras und Nikokles. Aufgrund dieser Bücher ließe sich ein Kanon erstellen, der veranschaulicht, wie sich ein König zu benehmen habe und welche Pflichten ihm auferlegt sind.[7] Diese Darstellung zeigt eine enge Verwandtschaft mit dem Philosophenkönig von Platon. In seinem Werk über den *Staat* skizzier-

[3] Singer: *Die Fürstenspiegel,* 24.

[4] Havas L.: Az uralkodói és polgártükörnek mint irodalmi műfaj gyökereihez [Zu den Wurzeln des Fürsten- und Bürgerspiegels als eine der literarischen Gattungen], in *Antik Tanulmányok, Studia Antiqua* [AntTan.], Bd. 56, Heft 1.3, 2012, 65–89.; W. Blum: *Byzantinische Fürstenspiegel,* Agapetos, Theophylakt von Ochrid, Thomas Magister, Übersetzt und erläutert von W. Blum, Stuttgart, 1981, 1.

[5] W. Berges: *Die Fürstenspiegel des hohen und späten Mittelalters,* Monumenta Germaniae historica 2, Stuttgart, 1938. (unv. Nachdruck 1958)

[6] Havas: *Zu den Wurzeln,* 66.; P. Hadot: 'Fürstenspiegel', in *RAC (Reallexikon für Antike und Christentum),* VIII, 1970, 555–632., bes. 556–564.; Havas L. – Kiss S. (Hg.): *Uralkodó és polgár antik tükörben,* I–II. [Herrscher und Bürger im antiken S piegel], Bd. I., Agatha XXI, Debrecen, 2007, 10.

[7] B. G. Mandilaras (Hg.): *Opera omnia. Isokrates,* Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana, Saur, Monachii, 2003; K. Csízy K.: Emperor and Priest, in *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae,* [AAHung.], Bd. 50, Heft 4.5, 2010, 419–430., 425.

Studia_Caroliensa_2016.indd 525 2016.07.05. 11:29:49

te der Philosoph im sechsten Buch die königlichen Eigenschaften; das Thema wurde ebenfalls im Staatsmann (*Politikos*) angesprochen.

Eine wichtige Gruppe bilden die neupythagoreischen Schriftsteller, z. B. Diotogenes, Sthenidas und Ekphantos, die den frommen Herrscher als den irdischen Vertreter der Gottheit behandeln. Die aus dem 3. und 2. Jahrhundert stammenden Quellen gelten als Bindeglied zwischen dem Heidentum und Christentum, weil sie eben die göttliche Berufung des Königs beschreiben. Die Frömmigkeit (griech. *Eusebeia* oder *Hosiotes*; lat. *Pietas*) bildet den Grundpfeiler der Definition des guten Herrschers.[8]

Drei Beispiele aus lateinischen Werken seien im Folgenden angeführt. Cicero, einer der bedeutendsten lateinischen Autoren, stellte in seinem Werk *De officiis* (*Von den Pflichten*) ein bürgerliches Ethos dar. Grundsätzliche Begriffe sind *honestum* und *utile* – das Ehrliche und das Nützliche, die sich auf den Nutzen für den gesamten Staat beziehen. Es handelte sich hier um den gemeinen Nutzen, der im 19. Jahrhundert, nachdem Machiavelli Ethik und Politik voneinander trennte, eine andere Bedeutung erhielt.

Seneca erörterte in seinem Werk *De clementia* (*Über die Milde*), wieweit der Herrscher großzügig zu sein hat. *Clementia* galt im Römischen Reich als eine Haupttugend, gedacht sei hier auch an den berühmten *Clupeus virtutis*, den Ehrenschild des Augustus, den Augustus vom Senat für seine Großmütigkeit (*virtus*), Milde (*clementia*), Gerechtigkeit (*iustitia*) und Frömmigkeit (*pietas*) überreicht bekam.[9] In der griechischen Fürstenspiegelliteratur ist die Milde (*praotes – clementia*) untrennbar mit der Philanthropie, der Menschenfreundlichkeit, verbunden.[10]

[8] Stob. 4, 1. 96, 133.; 4, 7, 61–66., in O. Hense (Hg.): *Ioannis Stobaei Anthologii Libri Duo Posteriores.* Vol. II., Berolini, 1958, 36f., 79–81., 263–279.; H. Thesleff: *An Introduction to the Pythagorean Writings of Hellenistic Period. Acta Academica Aboensis,* Humaniora, Vol. 24, Nr. 3, Abo, 1961, 7. ff.; L. Delatte: *Les traites sur la royauté d'Ecphante, Diotogène, et Sthenidas,* Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Liège, fasc. 97, Liège, 1942, 151; K. Csízy, K.: Über die Relation zwischen den Tugenden eines Priesters und eines Herrschers, Die Brieffragmente 89a und 89b von Julian dem Abtrünnigen, in *AAHung.,* Bd. 50, Heft 1.5, 2010, 79–87, 84–85.; K. Csízy: *Emperor,* 425f.

[9] Havas L. – Németh Gy. – Szabó E.: *Római történelem* [Römische Geschichte], Budapest, 2007, 717.

[10] Tromp de S. Ruiter: De vocis quae est *ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΙΑ* significatione atque usu, in *Mnemosyne,* N. 59., 1931, 271–306., bes. 281ff.; G. Downey: Philanthropia in Religion and Statecraft in the Fourth Century after Christ, in *Historia,* Bd. 4, 1955, 199–208, bes. 203ff.; H. Hunger: ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΙΑ Eine griechische Wortprägung auf ihrem Wege von Aischylos bis Theodoros Metochites, in *Anzeiger der phil.-hist,* Wien, Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1963, 1–20, 9.; K. Csízy: *Über die Relation,* 86.

Studia_Caroliensa_2016.indd 526 2016.07.05. 11:29:49

Grundlegenden Einfluss auf die Regentenliteratur hatte dann noch Plinius der Jüngere, der für den Herrscher Trajan, der oft als guter Kaiser Erwähnung findet, einen *Panegyricus* verfasste.[11]

Eine besondere Gruppe stellen christliche Schriftsteller, wie z. B. Eusebius und Augustinus, die beide großes Ansehen genossen, dar. Ersterer beeinflusste die östliche, Letzterer die westliche Tradition. Eusebius lebte in der Umgebung Konstantins des Großen, er übte eine schöpferische Wirkung auf die byzantinischen Autoren, wie z. B. Photios, aus.[12] Die *Vita Constantini* (*Das Leben des Konstantin*) und die *Triakontaeterikos*, d. h. die Rede an Konstantin den Großen zu dessen dreißigjährigem Regierungsjubiläum, sind Werke, die die Merkmale der antiken Tradition des guten Herrschers von den platonischen Kardinaltugenden (Gerechtigkeit, Weisheit, Tapferkeit und Gemessenheit) bis hin zu den isokratischen Gedanken von der maßgebenden Erziehung (*paideia*) und vom Pflichtbewusstsein des Herrschers tragen. Eusebius ist der erste Autor dieser Gattung, der das Gott fürchtende Benehmen als christliche Kardinaltugend der Herrscher betont. Daneben stellte er den Kaiser als Gesandten Gottes auf Erden dar.[13] Dank dieser Vorstellung wurde der Kaiser in den karolingischen Spiegeln als *Vicarius Dei* – Statthalter Gottes erwähnt, indem er als *imago Dei* erschien.[14]

Die Fürstenspiegel der Karolinger und des Hochmittelalters werden hier nicht systematisch behandelt, weil es uns um die Verbindung der antiken Tradition mit der Literatur der Reformation geht, um daraus in Anbetracht der späthumanistischen und frühneuzeitlichen Werke einige Schlussfolgerungen ziehen zu können.

Die Zahl der Fürstenspiegel zeigte zwischen den 15. und 18. Jahrhunderten ein dynamisches Wachstum, so verdoppelte sich z. B. die Zahl der Werke vom 15. auf das 16. Jahrhundert. Aus dem 15. Jahrhundert sind uns über 17 Ausgaben in Deutschland bekannt, im 16. Jahrhundert gibt es 39 Fürstenspiegel, im 17. Jahrhundert 69 und im 18. Jahrhundert bereits über 55. Warum kam es in dieser Epoche zu solch einem Aufschwung? Der maßgebende Forscher Bruno Singer betont, dass die Gattung in der Tradition des Renaissance-Humanismus stehe.[15] Die Schrift des Erasmus, die *Institutio Principis Christiani* (*Die Erziehung des*

[11] Minors, R. A. B. (Hg.): *Plinius Secundus, Caius, Panegyrici Latini XII.,* Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis, Oxonii, 1964; Singer: *Die Fürstenspiegel,* 45.

[12] Blum: *Byzantinische Fürstenspiegel,* 9–11.

[13] Havas: *Herrscher und Bürger,* 119–136.; K. Csízy: *Emperor,* 426–429.

[14] W. Berges: *Die Fürstenspiegel,* 26ff.; M. Maccarone: Il sovrano „vicarius Dei" nell alto medio evo, in C. J. Bleekre (Hg.): *La Regalità sacra: Contributi al tema dell'VIII Congresso internazionale di storia delle religioni* (Roma aprilia 1955), Leiden, 1959, 581–594.

[15] Singer: *Die Fürstenspiegel,* 45.

Studia_Caroliensa_2016.indd 527 2016.07.05. 11:29:49

Christlichen Fürsten), wird zum nachzuahmenden Exempel des Genres und des christlichen Fürsten, sowohl für Katholiken als auch für Protestanten. Es ist in der Formulierung von Singer die „Krönung der Fürstenspiegelliteratur".[16] Der Renaissance-Humanismus gilt als Erweiterung und Wiedergeburt der antiken moralisierenden Fürstenspiegelliteratur, die unter Berücksichtigung der gegebenen Realität aktualisiert wird. Zweifellos lässt sich behaupten, dass diese Schriften zur Entwirrung der Politikwissenschaft beitrugen, sodass sie sich zu einer selbstständigen Disziplin entwickeln konnte.[17]

Ihre Blütezeit erreichte die Gattung sowohl in Deutschland als auch in Ungarn im Laufe des 17. Jahrhunderts. Unter dem Einfluss der europäischen Nationalliteraturen wurden mehrere Werke übersetzt oder neu geschrieben. Bemerkenswert ist, dass die ungarischen Schriften aus protestantischen Kreisen stammen, vorwiegend aus Siebenbürgen, d. h. aus dem mehr oder weniger selbstständigen Fürstentum, aus dem Gebiet, von dem die ungarischen Einheitsbestrebungen ausgingen.[18] Die geschichtlichen Zielsetzungen sind sowohl in Ungarn als auch auf deutschem Gebiet ähnlich: Diese Schriften stehen im Dienste der Regierung, sie legalisieren die Macht und die Kraft des Fürsten – stellt der hervorragende ungarische Forscher des 17. Jahrhunderts Emil Hargittay fest.[19] Als Beispiel sei das Werk von György Szepsi Korotz genannt, das er István Homonnai, dem Oberbefehlshaber der ungarischen Armee unter István Bocskai (1605-1606) empfahl. Der protestantische Pastor in Sárospatak war auch der Kanzlist von Bocskai. Sein Werk *Bazilikon dóron* (1612) (*Königliches Geschenk*) ist allerdings eine Übersetzung des Werkes von dem englischen König Jakob I. (1566-1625).[20] Der kalvinistische Pastor János Pataki Füsüs schrieb ein Opus unter dem Titel *Királyoknak tüköre* (1626) (*Spiegel der Könige*), das weder eine Übersetzung noch eine Kompilation ist; aber der Schriftsteller berief sich auf antike und mittelalterliche Autoritäten, unter anderem auf Erasmus und Kálvin/Johannes Calvins

[16] Ebd. 21.; Erasmus Desiderius: Institutio principis Christiani, in W. Welzig (Hg.): *Ausgewählte Schriften in Acht Bänden,* Bd. 5., Darmstadt, 1968, 110–357.

[17] Singer: *Die Fürstenspiegel,* 45.

[18] Hargittay E.: *Gloria, fama, literatura,* Budapest, 2001, 19.

[19] Hargittay E.: A fejedelmi tükör műfaja a 17. századi Magyarországon és Erdélyben [Die Gattung des Fürstenspiegels in Ungarn und in Siebenbürgen im 17 Jahrhundert], in *ITK [Irodalomtörténeti Közlemények* – Literaturhistorische Beiträge] 5–6, 1995, 441–484., 441.

[20] Szepsi Korotz Gy.: Bazilikon dóron. Az angliai, scotiai […] első Jacob királynac, az igaz hitnec oltalmazojanak etc. Fia tanitasaert irtt kiralyi ajandeka, Oppenheim, 1612, in Borsa G. – Hervay F.: *Régi Magyar Nyomtatványok II.,* 161-1635 [RMNY – Alte Ungarische Druckschriften], Budapest, 1983, 1038ff.; Hargittay: Die Gattung, 443–452; Hargittay: *Gloria,* 39ff.; Vincze H. O.: *The Politics of Translation and Transmission: Basilikon Doron in Hungarian Political Thought,* Cambridge Scolars Publishing, 2012, viiff.

Studia_Caroliensa_2016.indd 528 2016.07.05. 11:29:49

Institutio Christianae Religionis (*Unterweisung in der christlichen Religion*). Er widmet sein Werk Gábor Bethlen (1613-1629) („az mi Istentől adatott Királyunk, Bethlen Gábor" – *der unser vom Gott gegebene König, Gábor Bethlen*).[21] Er tituliert Bethlen als König, obwohl diesem diese Würde nicht zuteil wurde.

János Draskovich und András Prágai übersetzten die Schrift von Antonio Guevara, dem Hofpredikator des Kaisers Karl V., unter dem gekürzten Titel *Relox* (*Libro llamado relox de principes* 1529). Die Werke sind 1610 und 1628 erschienen, zuerst nur der zweite Teil von János Draskovich in Graz, dann der erste und der dritte Teil in der Übertragung von András Prágai, der das ganze Buch unter dem Titel *Fejedelmeknek serkentő órája* (*Anspornende Stunde der Fürsten*) in Bártfa (Bartfeld) edierte.[22] Die beiden ungarischen Schriftsteller benutzten aber die lateinische Übersetzung des deutschen Johann Wanckel aus dem Jahre 1601.[23] Das Werk stellt eine fiktive Biographie des idealen römischen Philosophenkaisers Marcus Aurelius dar und wurde unter dem Titel *Libro aureo de Marco Aurelio* 1527 von Guevara herausgegeben. Es ist mit dem für Kaiser Karl V. geschriebenen Spiegel von Erasmus, d. h. der *Institutio Principis Christiani,* verwandt.[24] Draskovich empfahl sein Werk, d. h. den zweiten Teil von der *Relox*-Übersetzung**,** seiner Frau, Prágai widmete dem Großfürsten György Rákóczi (1630-1648) seine Schrift, d. h. den ersten und den dritten Teil von *Relox*. Rákóczi formulierte wiederum seinem Sohn einen ähnlichen Ratschläge-Text.[25] Dabei handelt es sich um die *Fejedelmi parainesis* (*Fürstliche Paränese*) aus dem Jahre 1637, die mit den Kapiteln der *Mahnungen* von Stephan dem Heiligen verglichen werden kann.[26]

[21] Borsa–Hervai: *RMNy II,* 1347ff.; Hargittay: Die Gattung, 452–457, Hargittay: *Gloria,* 50ff.

[22] Borsa–Hervai: *RMNy II,* 994ff.; Hargittay, *Gloria,* 56ff.

[23] Hargittay: Die Gattung, 459.

[24] Ebd. 457–464, Hargittay: *Gloria,* 58.

[25] Zeitlich wurde die Schrift von Rákóczi durch ein anderes Werk überholt, nämlich dem Brief von István Vetéssi, dem Priester von Mezőterem, in dem der Autor seine Ansichten über die Kunst des Regierens formulierte. Die literarische Epistel stammt aus dem Jahre 1631, sechs Jahre früher, als die Paränese. In Tarnóc M.: Magyar gondolkodók, 17. század [Ungarische Denker. 17. Jahrhundert], Budapest, 1979, 120–132. Die *Fürstliche Paränese* von Rákóczi: Tarnóc, Ungarische Denker, 133–137.

[26] Heltai J.: *Régi Magyarországi Nyomtatványok III* [Alte Ungarische Druckschriften], Budapest, 2000, 1722; In der Handschrift von Rákóczi etwas anders formuliert: Szilágyi S.: *Rajzok és tanulmányok I* [Zeichnungen und Studien], Budapest, 1875, 199–210.; Hargittay: Die Gattung, 464–468. Eine andere Schrift belegt, dass die fürstliche Mahnung eine wichtige Rolle bei der Machtübergabe spielte. Papp S.: II. Rákóczi György és a Porta, in Kármán G. – Szabó A. (Hg.): *Szerencsének elegyes forgása. II. Rákóczi György és kora* [Unberechenbarer Wandel des Glücks. György Rákóczi II. und seine Zeit], Budapest, 2009, 99–170., 13f.

Studia_Caroliensa_2016.indd 529 2016.07.05. 11:29:49

Um die Beziehungen zwischen den altertümlichen und neuzeitlichen Werken nachvollziehen zu können, sei zunächst auf ein Werk der Spätantike oder des Frühmittelalters verwiesen.

Der im Motto zitierte Autor Agapetos, der Diakon an der Hauptkirche von Konstantinopel, der berühmten *Hagia Sophia,* war, verfasste eine Schrift an seinen Herrscher und Lehrling Justinian (527-565) unter dem Titel *Ekthesis kephalaion parainetikon – Auslegung von paränetischen Kapiteln* oder *Scheda regia – Königliches Verzeichnis*.[27] Im Folgenden verweisen wir nur ganz kurz auf *Ekthesis*. Die Anfangsbuchstaben der 72 Kapitel ergeben ein Akrostichon: „Unserem gottgefälligen und tieffrommen Kaiser zugeeignet von dem unwürdigen Diakon des Agapestos" – auf Griechisch lautet dieser Satz folgenderweise: Τῷ θειοτάτῳ καὶ εὐσεβεστάτῳ βασιλεῖ ἡμῶν Ἰουστινιανῷ, Ἀγαπητὸς ὁ ἐλάχιστος διάκονος [Unserem gottgefälligen und tieffrommen Kaiser Justinian zugeeignet von dem unwürdigen Diakon Agapetos]

Die Bedeutung dieses Werk ist darin zu sehen, dass es zu einem Schulbuch, zu einem Musterbeispiel bis in die Neuzeit wurde. Es war ein wichtiges Bindeglied zwischen der Antike und dem Christentum, das im griechischen Sprachunterricht benutzt wurde und nicht nur wegen seiner Hochsprache und rhetorischen Kunstmittel, sondern auch wegen seines ethischen Gehalts beliebt war.[28] Für diese Tatsache sprechen mehrere Übersetzungen aus dem deutschen Gebiet. Anhand einiger Werke soll die Beliebtheit der *Ekthesis* belegt werden. Zuerst sind zwei deutsche Übersetzungen zu nennen: eine stammt von Nikolaus Krumpach aus dem Jahre 1530 und ist in Wittenberg gedruckt worden, die andere von Nikolaus Glaser wurde 1619 in Bremen herausgegeben.[29] Von den lateinischen Übersetzungen wurden drei Ausgaben für den Schulgebrauch benutzt: eine, deren Autor unbekannt ist, stammt aus Augsburg aus dem Jahre 1523, die andere wurde von Meinrad Molther übertragen, wobei es sich aber um keine wortwörtliche Übersetzung handelt, sondern um ein auf eigenständige Weise geschriebenes Werk, das in Hexametern verfasst wurde. Dieses Werk ist dem bayerischen Herzog und Pfalzgrafen bei Rhein Ludwig V. gewidmet und 1527 in Hagenau im Elsaß im Druck erschienen. Erwähnt sei noch die Übersetzung von

[27] Agapeti Diaconi, Expositio capitum admonitorium, in J.-P. Migne (Hg.): *Patrologia Graeca 86,* Bd. 1, Parisiis, 1865, col. 1163–1185.; umfassende Literatur: A. Bellomo: *Agapeto Diacono e la sua scheda regia,* Bari, 1906.

[28] Blum: *Byzantinische Fürstenspiegel,* 35.; W. Ameling – H. G. Nesselrath: *Einleitung in die Griechische Philologie,* Leipzig, 1997, 325.; A. M. Ritter: *„Kirche und Staat" im Denken des frühen Christentums,* Bern, 2005, 118.

[29] Blum: *Byzantinische Fürstenspiegel,* 35f.

Studia_Caroliensa_2016.indd 530 2016.07.05. 11:29:49

Johann Augustin Groebel, der sie zusammen mit dem griechischen Text im Jahre 1733 veröffentlichte.[30]

Wie bereits erwähnt, waren die byzantinischen Spiegel für des Entwicklung des Genus außerordentlich bedeutsam. Im Fürstenspiegel von Agapetos wird bereits der christliche Kaiser dargestellt und die Vorschriften sind theologisch begründet. Er wurde von Gott zur kaiserlichen Würde berufen, sodass er als Schuldner Gottes gilt (*Ekthesis* 5).[31] Die Schrift entbehrt nicht der christliche Gleichheitsidee (*Ekthesis* 8, 16, 21, 40): wie der Kaiser, so sind die Untertanen verpflichtet, ein gottgefälliges Leben zu führen.

Jedes Kapitel beruhte auf dem Grundgedanken der Gegenseitigkeit und Reziprozität. Wer belohnt, wird selber belohnt; wer hingegen eine Strafe erteilt oder sich als Steuermann ungerecht verhält, dem wird im Jenseits ebenfalls eine Strafe zuteil. Der Herrscher soll ein guter Steuermann sein und sein Schiff mit Weisheit steuern. Die von Alkaios (7–6 Jahrhundert v. Chr.) stammende Idee des Staatsschiffs kommt in unserem Text mehrmals vor (*Ekthesis* 2, 10, 52, 70), zur Veranschaulichung sei eine Passage aus dem zweiten Kapitel zitiert:

> „Wie der Steuermann eines Schiffes immerdar wachsam bleibt, so ist es auch mit dem scharfsichtigen Geist des Kaisers. Mit fester Hand hält er das Steuerruder von Gesetz und Ordnung, in kraftvoller Weise treibt er die wachsenden Ströme der Gesetzlosigkeit zurück, damit das Schiff des Weltstaates nicht in die Fluten der Ungerechtigkeit gerate."[32]

Das bekannte Sonnengleichnis, eine Reminiszenz an Plato, kommt nicht nur mit Bezug auf die Sonne, sondern auch in Zusammenhang mit Gold vor (Sonne: *Ekthesis* 43, 51; Gold: *Ekthesis* 34, 38).

In Kapitel 51 ist die charakteristische Allegorie des Lichts und der Wahrheit, wie in der berühmten Bibelstelle bei Malakias 4,2 (3,20), Christus als *Sol iustitiae* zu finden:

> „Die Leistung der Sonne ist es, mit ihren Strahlen die Schöpfung zu erleuchten; die Tüchtigkeit des Herrschers besteht darin, sich der Bedürftigen zu erbarmen. Leuchtender aber noch als die Sonne ist der Herrscher, dem die Furcht Gottes eigen ist; denn die Sonne muss der Ablösung des Tages durch die Nacht weichen, aber dieser Herrscher weicht nicht dem Zugriff böser

[30] Ebd. 36f.
[31] Ebd. 33.
[32] Ebd. 59.

Studia_Caroliensa_2016.indd 531 2016.07.05. 11:29:50

> Menschen, sondern er bringt durch das Licht der Wahrheit auch das geheime Unrecht an den Tag."[33]

Der Kaiser soll Gott folgen. Der Weg führt mit dem Gedanken der Verähnlichung mit Gott (*Homoiosis)* (*Ekthesis* 3 und 40) dazu, dass sein primäres Ziel darin besteht, Gott ähnlich zu sein.[34] Dies kann nur mithilfe der Selbsterkenntnis erreicht werden, somit erhält die antike Idee eine religiöse Begründung bzw. Fundierung.[35] Der Gedanke *Gnothi sauton* – die Selbsterkenntnis führt ihn zur Bescheidenheit, sodass er die Hochmut und den Stolz ablehnt (*Ekthesis* 11). Die Furcht Gottes (*Ekthesis* 15 und 51) gilt als Anfang der Weisheit (*Ekthesis* 17 = Ps 111,10: Ein Preislied auf die Wundertaten des Herrn = "Die Frucht des Herrn ist der Anfang der Weisheit; alle, die danach leben, sind klug." und Ijobs 28,28, Sprichwörter 9,10 und Ecclesiasticus 1,16 – *Initium sapientiae timor Domini*.). Diese Idee hob schon der Kirchenvater und Kleriker im Hof von Konstantin dem Großen Eusebius hervor.[36] Der Mensch soll niemals vergessen, dass er dem Tode verfallen ist (*Ekthesis* 14, 15, 24, 33, 38, 71, 72). Das Gebet bewirkt Gottes Vergebung (*Ekthesis* 61-64), wenn der Kaiser mit Gott spricht, kann er den wahren Ruhm erreichen (*Ekthesis* 15).[37] Aber am Ende seines Lebens muss er Rechenschaft vor Gott ablegen.

Eine schöne Formulierung dieser Idee passt wirklich gut zu dem hier behandelten literarischen Genus des Fürstenspiegels, vgl. Kapitel 24 in der Übersetzung von Blum:

> „Die klaren Spiegel zeigen uns die Bilder unseres Antlitzes so, wie sie ursprünglich sind, also ein heiteres Antlitz dann, wenn wir fröhlich sind, ein mürrisches dann, wenn wir unwillig oder traurig sind. Genauso gleicht sich auch das gerechte Gericht Gottes unserem Handeln an; denn wie unsere Taten sind, so verfährt das Gericht mit uns." [38]

[33] Ebd. 73f.
[34] K. Csízy: *Emperor,* 430; Hein: Die Definition, 86ff.; K. Csízy K.: Die Definition der Philosophie in den Werken von Julian dem Abtrünnigen, in *AAHung.,* Bd. 47, Heft 4.9, 2007, 421–431., bes. 427f.
[35] Blum: *Byzantinische Fürstenspiegel,* 33.
[36] K. Csízy: *Emperor,* 426–430.
[37] Blum: *Byzantinische Fürstenspiegel,* 34.
[38] Ebd. 66.

Studia_Caroliensa_2016.indd 532 2016.07.05. 11:29:50

In Kapitel 9 wird erneut das Spiegelgleichnis verwendet:

> „Der Kaiser muss seine Seele, mag sie noch so sehr von Sorgen und Nöten geplagt sein, wie einen Spiegel reinigen, damit sie immerdar von dem göttlichen Glanz erfüllt werden kann und sich von diesem Licht her für die politischen Entscheidungen belehren lässt. Denn nichts bringt den Menschen so sehr dazu, das Notwendige zu sehen, wie eben dies, dass der Mensch seine Seele allezeit rein bewahrt."[39]

Eine Anspielung auf das Sehvermögen gibt es in Kapitel 12, wo das körperliche Auge neben das geistige gestellt wird:

> „Wende dich ab von den betrügerischen Worten der Schmeichler, da sie ja der räuberischen Art der Raben entsprechen. Diese aber können nur die leibliche Augen heraushacken, die Schmeichler jedoch wollen das vernünftige Denken der Seele abstumpfen, in dem sie die Wahrheit der Dinge zu sehen nicht zugestehen wollen. Denn entweder loben sie manches Mal solche Verhaltensweisen, die eigentlich getadelt werden müssten, oder sie tadeln gar nicht selten Vorkommnisse, die noch über jedes Lob weit erhaben sind. Auf diese Weise verfehlen sie sich bei jeder der beiden Möglichkeiten, indem sie entweder das Böse loben oder aber das Gute verhöhnen."[40]

Die Haupttugend des Herrschers ist die Frömmigkeit (*pietas/eusebeia*: *Ekthesis* 5, 15, 48, 51, 54, 58, 60, 68), eben diese Eigenschaft begründet die Legitimation des Kaisers, sie lässt die Untertanen ihn als ihren Herrn anerkennen (*Ekthesis* 35). Die Kaiserherrschaft wird gerade infolge der Tugenden zu einer in den Himmel führenden Leiter (*Ekthesis* 59 und 72) und die Liebe der Untertanen, also die Philanthropie, pflastert diesen Weg bis hinauf, vgl. die berühmte Jakobsleiter (Gen 28,11) in der Bibel. Obwohl der Autor hier das griechische Wort (*Philanthropie*) nicht benutzt, spricht der Inhalt allemal für diese Bezeichnung. Es wird im Text von *patrikon pothon*, d. h. „väterlicher Liebe", gesprochen, vgl. folgende Stelle im 59. Kapitel:

> „Führe deine Kaiserherrschaft hier auf Erden in der richtigen Weise, damit sie dir zu einer Leiter werde hinauf zu dem Ruhm des Himmels; denn wer diese Herrschaft in guter Weise verwaltet, wird nach dieser Aufgabe auch des

[39] Ebd. 9.
[40] Ebd. 62.

Studia_Caroliensa_2016.indd 533 2016.07.05. 11:29:50

himmlischen Ruhmes gewürdigt. Nun erfüllen diese Aufgabe diejenigen Herrscher in richtiger Weise, die ihren Untertanen väterliche Liebe erweisen, denen aber andererseits von ihren Untertanen die dem Herrscher geschuldete Furcht entgegengebracht wird; so können sie durch Strafandrohung falsches Verhalten schon vorher verhindern und brauchen sie die Strafe selbst gar nicht erfahren zu lassen."[41]

Der Begriff der Philanthropie bekam unter dem Einfluss des Redners aus dem 4. Jahrhundert von Themistios ihre grundlegende Bedeutung. Agapetos verwendet den Ausdruck Menschenfreundlichkeit in mehreren Kapiteln (*Ekthesis* 6, 20, 40, 50).

Die Philanthropie wurde ein Leitmotiv sowohl der Renaissance als auch der späteren Reformpädagogik. Guten Gewissens lässt sich behaupten, dass das Werk von Agapestos, das diese Grundlinien schon im 6. Jahrhundert aufzeigte und als Schulbuch auch inhaltlich befolgt wurde, zu dem gleichen Ergebnis kam.

In Kapitel 20 wird die Menschenfreundlichkeit unter einem der wichtigsten interpretatorischen Aspekte, und zwar in Bezug auf die Feinde, betrachtet:

„Unsere Kaiserherrschaft muss zu Recht verehrt werden, denn den Feinden zeigt sie ihre Macht, den eigenen Untertanen aber erweist sie ihre Menschenfreundlichkeit. Die Feinde besiegt diese Herrschaft mit Waffengewalt, aber in der Liebe, die keine Waffe braucht, lässt sie sich von den eigenen Leuten besiegen. Denn diese Kaiserherrschaft macht zwischen Freunden und Feinden einen ebenso großen Unterschied, wie er zwischen wilden Bestien und frommen Schafen besteht."[42]

Es besteht kein Zweifel daran, dass die paränetischen Schriften in der protestantischen Pädagogik benutzt wurden, so findet sich in der Bibliothek von Debrecen eben das Buch von Agapetos. Außerdem gibt es aus Kiew ein griechisches Exemplar aus dem Jahre 1628.[43] Ob diese Ausgabe in Ungarn auch im Unterricht verwendet wurde, lässt sich jedoch nicht mit Bestimmtheit sagen.

Andere Spuren führen nach Heidelberg in die berühmte *Bibliotheca Palatina,* wo drei lateinische Auflagen des griechischen Autors aus dem 16. Jahrhundert

[41] Ebd. 76.
[42] Ebd. 65. Über diese Bedeutungsaspekte der Philanthropie: Downey, Philanthropia, 201.
[43] Agapetos: *Glavizny poucitel'ny Carju Iustinianou… pro kraegranesijou ellinski izlozeny, slavenski ze pr'vee napecatany.* Kiew, 1628.

Studia_Caroliensa_2016.indd 534 2016.07.05. 11:29:50

zu finden sind.[44] In Heidelberg war Agapetos gewiss ein beliebter Autor. Uns sind Leiter der Heidelberger Universität bekannt, die selber Fürstenspiegel formulierten, wie Jakob Wimpfeling. Als Rektor ab 1481 bereicherte mit seinen zwei Schriften *Philippica* und *Agatharchia* (aus dem Jahre 1498) die Gattung. Zu nennen ist ebenfalls der Prorektor von 1586, Hippolyt von Colli, der mit seinem Werk *Princeps* (1593) der Nachwelt einen Regentenspiegel hinterließ.[45]

Kehren wir aber nun kurz zu den ungarischen Autoren des 17. Jahrhunderts zurück. Der gewissenhaften Arbeit von János Heltai ist es zu verdanken, dass der Weg der ungarischen protestantischen Studenten nachgezeichnet werden konnte. Obwohl Heidelberg während des Dreißigjährigen Krieges im Jahre 1622 von Tilly und durch die Katholische Liga erobert wurde und die Werke der berühmten *Bibliotheca Palatina* in den Besitz der *Bibliotheca Apostolica Vaticana* gelangten, kann davon ausgegangen werden, dass ungarische Autoren wie Szepsi Korotz, Pataki Füsüs und Prágai, die an der Universität Heidelberg studierten, die Bücher der *Bibliotheca Palatina* lesen konnten, weil sie sich alle vor der Eroberung Heidelbergs dort aufhielten.[46] Vor diesem Hintergrund ist das Jahr 1622 als *terminus ante quem* in Betracht zu ziehen und das Jahr 1541 als *terminus post quem*, weil die erste Ausgabe in der Bibliothek, d. h. die Agapetos-Übersetzung von Onasander=Nicolaus Saguntinus aus diesem Jahr stammt.[47] Die Heidelberger Universität spielte sowohl in der Kultur Ungarns als der von Siebenbürgen eine bestimmende Rolle. Die Absolventen waren später in verschiedenen Bereichen tätig, mit ihren Fürstenspiegeln und Poetik übten sie im

[44] R. Maffei (Onasander): *De optimo imperatore eiusque officio Nicolao Saguntino interprete,* Basileae, 1541; J. Huggelin (Hg., Übers.): *Agapetus. De officio Christiani Regis, Ad Iustinianum Caesarem Opusculum paraeneticum,* Mvlhvsii, 1560; J. Ranfft (Iohannes Placeus) (Hg., Übers.): *Agapetus. Paraeneses,* Vuitebergae, 1567. – Hier möchte ich die Gelegenheit nutzen und Frau Dr. Karin Zimmermann, der Stellvertretenden Leiterin der Abteilung der Handschriften und Alte Drucke in der Universitätsbibliothek Heidelberg, meinen herzlichen Dank aussprechen. Sie unterstützte meine Arbeit äußerst hilfsbereit, indem sie die oben genannten Exemplare in der Universitätsbibliothek Heidelberg heraussuchte.

[45] Singer: *Die Fürstenspiegel*, 75., 133.

[46] Szepsi immatrikulierte sich am 11. März 1611 an der Universität, S. 328, Pataki am 22. Juli 1616, S. 310, Prágai war in der Periode 1616–1618 Student der Universität zu Heidelberg, S. 313, Rákóczi war ein Mäzen, S. 315., in Heltai J.: *Adattár a heidelbergi egyetemen 1595–1621 között tanult magyarországi diákokról és pártfogóikról* [Belegsammlung über Studenten und ihre Förderer aus Ungarn, die in der Periode von 1595–1621 an der Universität zu Heidelberg studierten], Az országos Széchényi Könyvtár Évkönyve [Jahrbuch der Széchényi-Nationalbibliothek], Budapest, 1983, URL: epa.oszk.hu/01400/01464/00017/pdf/243-347.pdf [15.10.2012] 310., 313., 315., 328.

[47] Maffei: *De optimo imperatore.* Siehe dazu die Fußnote 44.

Studia_Caroliensa_2016.indd 535 2016.07.05. 11:29:50

Schulwesen und in der protestantischen Predigerliteratur eine bedeutende Wirkung aus.[48]

Berechtigt ist die Annahme, dass das oben besprochene Werk von Agapetos, das als gängiges Schulbuch benutzt wurde, auch den ungarischen Verfassern als Vorbild diente. Dies kann zudem durch die Tatsache gestützt werden, dass Politik als selbstständiges Studium zuerst an protestantischen Universitäten unterrichtet wurde, wobei den Fürstenspiegeln eine gewichtige Rolle zukam.[49]

Obwohl die ungarischen Autoren Agapetos wortwörtlich nicht zitierten und auf ihn namentlich nicht hinwiesen, hätten sie dennoch aufgrund der nicht nachlassenden Beliebtheit des Werkes von Agapetos inspiriert worden sein können. Wie das Werk aus dem 6. Jahrhundert bis in die Neuzeit weiterlebt, wird auch die darin in Kapitel 40 formulierte Feststellung keineswegs seine Gültigkeit verlieren:

> „Das ehrenvollste von allen Dingen ist die Kaiserherrschaft; und diese wiederum ist dann am stärksten eine echte Kaiserherrschaft, wenn der Träger dieser Gewalt nicht zu Eigenmächtigkeit und Anmaßung neigt, sondern auf Recht und Billigkeit achtet, wenn er also das Menschenfeindliche ablegt – es ist ja nur tierisch – und eine menschenfreundliche Gesinnung zeigt, denn eine solche Leutseligkeit ist Gott ähnlich."[50]

BIBLIOGRAPHIE

Agapetos: *Glavizny poucitel'ny Carju Iustinianou…pro kraegranesijou ellinski izlozeny, slavenski ze pr'vee napecatany*. Kiew, 1628.

Berges, W.: *Die Fürstenspiegel des hohen und späten Mittelalters*, Monumenta Germaniae historica 2, Stuttgart, 1938. (unv. Nachdruck 1958)

Blum, W.: *Byzantinische Fürstenspiegel. Agapetos, Theophylakt von Ochrid, Thomas Magister*, Übersetzt und erläutert von W. Blum. Stuttgart, 1981.

Borsa, G., Hervay, F.: *Régi Magyar Nyomtatványok II.*, Budapest, 1983.

Delatte, L.: *Les traites sur la royauté d'Ecphante, Diotogène, et Sthenidas*, Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Liège, fasc. 97, Liège, 1942.

Downey, G.: Philanthropia in Religion and Statecraft in the Fourth Century after Christ, *Historia*, Bd. 4, 1955, 199-208.

Hargittay, E.: *Gloria, fama, literatura*, Budapest, 2001.

[48] Heltai: *Belegsammlung*, 244–246.
[49] Hargittay: *Gloria*, 14.
[50] Blum: *Byzantinische Fürstenspiegel*,70.

Studia_Caroliensa_2016.indd 536 2016.07.05. 11:29:50

Hargittay, E.: A fejedelmi tükör műfaja a 17. századi Magyarországon és Erdélyben, *ITK*, 1995/5-6, 441-484.

Havas, L., Kiss S. (Hg.): *Uralkodó* és *polgár antik tükörben I-II.*, Agatha XXI, Debrecen, 2007.

Havas, L.: Az uralkodói és polgártükörnek mint irodalmi műfaj gyökereihez, *Antik Tanulmányok*, 1.3, 2012/56, 65-89.

Hein, Ch.: *Definition und Einteilung der Philosophie. Von der spätantiken Einleitungsliteratur zur arabischen Enzyklopädie*, Europäische Hochschulschriften Reihe XX, Philosophie Bd. 177, Frankfurt am Main, Bern, New York, 1985.

Heltai, J.: *Adattár a heidelbergi egyetemen 1595-1621 között tanult magyarországi diákokról* és *pártfogóikról,* Az országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, Budapest, 1983, URL: epa.oszk.hu/01400/01464/00017/pdf/243-347.pdf [15.10.2012].

Heltai J.: *Régi Magyarországi Nyomtatványok III.*, Budapest, 2000.

Hense, O. (Hg.): *Ioannis Stobaei Anthologii Libri Duo Posteriores*, Vol. II., Berolini, 1958.

Huggelin, J. (Hg., Übers.): *Agapetus. De officio Christiani Regis, Ad Iustinianum Caesarem Opusculum paraeneticum*, Mvlhvsii, 1560.

Hunger, H.: *ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΙΑ* Eine griechische Wortprägung auf ihrem Wege von Aischylos bis Theodoros *Metochites*, *Anzeiger der phil.-hist.,* Wien, Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1963, 1-20.

K. Csízy, K.: *Proverbiumok és proverbiális kifejezések Iulianus Apostata beszédeiben*, PPKE BTK, 2006.

K. Csízy, K.: *Emperor and Priest*, *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, 4.5, 2010/50, 419-430.

K. Csízy, K.: Über die Relation zwischen den Tugenden eines Priesters und eines Herrschers. Die Brieffragmente 89a und 89b von Julian dem Abtrünnigen, *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1.5, 2010/50, 79-87.

Maffei, R. (Onasander): *De optimo imperatore eiusque officio Nicolao Saguntino interprete*, Basileae, 1541.

Mandilaras, B. G. (Hg.): *Opera omnia. Isokrates. Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana*, Saur, Monachii, 2003.

Maróth, M.: *Die Araber und die antike Wissenschaftstheorie*, Leiden, New York, Köln, 1994.

Migne, J.-P. (Hg.): *Agapeti Diaconi, Expositio capitum admonitorium,* Patrologia Graeca 86, Bd. 1, Parisiis, 1865.

Papp, S.: II. Rákóczi György és a Porta, in Kármán, G., Szabó A. (Hg.): *Szerencsének elegyes forgása. II. Rákóczi György* és *kora*, Budapest, 2009, 99-170.

Ranfft, J. (Iohannes Placeus) (Hg., Übers.): *Agapetus. Paraeneses*, Vuitebergae, 1567.

Ritter, A. M.: *„Kirche und Staat" im Denken des frühen Christentums*, Bern, 2005.

Ruiter, S. Tromp de: De vocis quae est *ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΙΑ* significatione atque usu, *Mnemosyne*, N. S. 59, 1931, 271-306.

Studia_Caroliensa_2016.indd 537 2016.07.05. 11:29:50

Singer, B.: *Die Fürstenspiegel in Deutschland im Zeitalter des Humanismus und der Reformation. Bibliographische Grundlagen und ausgewählte Interpretationen: Jakob Wimpfeling, Wolfgang Seidel, Johann Sturm, Urban Rieger*, München, 1981.

Tarnóc, M.: *Magyar gondolkodók. 17. század*, Budapest, 1979.

Thesleff, H.: *An Introduction to the Pythagorean Writings of Hellenistic Period*, Acta Academica Aboensis, Humaniora, Vol. 24, Nr. 3, Abo, 1961.

Vincze, H. O.: *The Politics of Translation and Transmission: Basilikon Doron in Hungarian Political Thought*, Cambridge Scolars Publishing, 2012.

Studia_Caroliensa_2016.indd 538 2016.07.05. 11:29:50

A KÁROLI KÖNYVEK SOROZAT 2011 ÓTA MEGJELENT KÖTETEI

MONOGRÁFIA

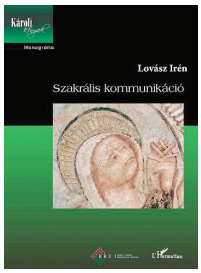

Lovász Irén: ***Szakrális kommunikáció***
A kötet témája és módszere a kommunikációelmélet, a nyelvtudomány, a néprajztudomány, a kulturális antropológia és a vallástudomány határain mozog. Arról az általános, emberi, de kultúránként és vallásonként különböző formában megmutatkozó jelenségről szól, ahogy az ember kapcsolatot teremt a természetfölötti hatalommal vagy hatalmakkal, erőkkel. Ezt a jelenséget nevezi a szerző *szakrális kommunikáció*nak.

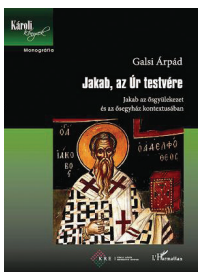

Galsi Árpád: ***Jakab, az Úr testvére***
Galsi Árpád könyve hézagpótló a hazai tudományos életben, ugyanakkor a nemzetközi kutatás viszonylatában is újat hoz azáltal, hogy újszövetségi teológiai szempontból kívánja újragondolni Jakab szerepét. Emellett a szerző nem titkolt szándéka, hogy előmozdítsa a Szentírás jobb megértését és megélését.

Pap Ferenc: ***Templom mint teológia.*** *Kulcsok az Ezékiel 40-48. értelmezéséhez*
A kötet nem az ezékieli templomvízió klasszikus értelemben vett kommentárja, hanem a szöveg koncepciójának, rendezőelvének és alapmotívumainak bemutatása. Az értekezés a bibliai teológia, a vallástörténet, a vallástudomány, a liturgiatörténet határmezsgyéin mozogva kulcsokat kínál a régi látomás értelmezéséhez és hátterének megfejtéséhez.

Studia_Caroliensa_2016.indd 539 2016.07.05. 11:29:50

Tóth Sára: ***A képzelet másik oldala.*** *Irodalom és vallás Northrop Frye életművében*
A könyv azt a lehetőséget kívánja felmutatni, hogy Frye metaforikus paradoxonokkal átjárt, a lehető legszélesebb körű „mintavételen" alapuló irodalomlátomása nemhogy kirekesztő és zárt tudósi attitűdökhöz vezet, hanem hozzájárulhat a magyar kulturális életben az egymással gyakran ellenséges irányzatok közötti párbeszéd létrejöttéhez, a régi és az új közötti sikeresebb egyensúly megteremtéséhez.

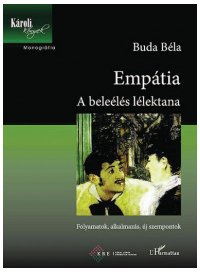

Buda Béla: ***Empátia.*** *A beleélés lélektana*
Az empátia megismerésének tudománytörténete, a beleélés lélektani és kommunikációs összetevői, a korszerű tudományos eredmények a beleélés folyamatairól, és mindenekelőtt a fejlesztés lehetőségei, valamint a sokféle alkalmazási terület, ahol az empátia segít, hatékonyabbá tesz minket, humanizál, egymáshoz közelebb hoz, egymáshoz köt és pozitív érzelmeket vált ki egymás iránt. A könyvnek ez a hatodik, átdolgozott és bővített kiadása. A szöveg igyekszik lépést tartani a tudományos fejlődéssel, ugyanakkor próbálja megőrizni az érthetőséget a művelt átlagolvasó számára.

Németh Dávid: ***Pasztorálantropológia***
A pasztorálantropológia kifejezés nem egy új gyakorlati teológiai résztudomány megnevezése, nem teológiai antropológia. A címet mindössze találónak találta a szerző gondolatainak összefoglalására. A kötet célja, hogy segítséget nyújtson a pasztorációs munkát végzőknek ahhoz, hogy segíthessenek másoknak a személyük, az élethelyzeteik és a problémamegoldási lehetőségeik megismerésében az Isten Igéjéből nyerhető és a lélektan által feltárt igazságok alkalmazásával.

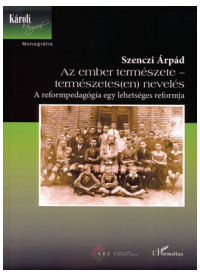

Szenczi Árpád: ***Az ember természete – természetes(en) nevelés.*** *A reformpedagógia egy lehetséges reformja*
A kötet célja, hogy utat mutasson az erős gyökerekkel rendelkező mai magyar pedagógia megkapaszkodására, így a szerző elemző munkája során elsősorban magyar viszonylatrendszerben gondolkodik. A nevelés mai problematikáját kívánja körüljárni a nevelés sokoldalú fókuszpontjainak feltárásával, a mai magyar pedagógia egy teljes igényű művének létrehozásával.

Studia_Caroliensa_2016.indd 540 2016.07.05. 11:29:50

Váradi Ferenc: ***Vázlatok az óvodai anyanyelvi-irodalmi nevelésről***

A kötet arra keres választ, hogy a keresztyén oktatásügy milyen módon tudja építő módon alakítani az oktatási intézmények életét, hogyan jeleníthető meg e speciálisan keresztyén tartalom, szemlélet az óvodák mindennapi életében. Általánosságban nem tudjuk nyelvi képességeinket fejleszteni. A nyelvet leíró általános, absztrakt, tudományos rendszerek és módszerek ismerete a közműveltség részei, de a valódi nyelvi tudatosság és az általa kialakuló nevelői kompetencia a valóságos, tartalmas nyelvhasználaton alapszik.

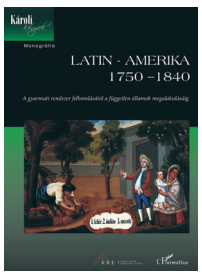

Semsey Viktória (szerk.): ***Latin-Amerika 1750–1840.*** *A gyarmati rendszer felbomlásától a független államok megalakulásáig*

Latin-Amerika sokarcú, bonyolult etnikai összetételével sajátos múltat hordozó kontinens. A 18–19. század fordulójára a szubkontinens történetének döntő jelentőségű szakaszához érkezik a gyarmati rendszer felszámolásával. Hogyan kezelhető még egységként a meglévő és kibontakozó sokféleség? Milyen hatásokra, mely társadalmi rétegek irányításával és részvételével, hogyan zajlott a változás, amely elvezetett a gyarmati rendszertől a független államok megalakulásáig? Ilyen és ehhez hasonló fontos kérdések, amelyekre e korszerű és objektivitásra törekvő tematikus jellegű mű válaszokat ad.

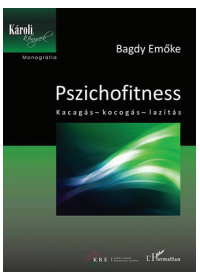

Bagdy Emőke: ***Pszichofitness.*** *Kacagás – kocogás – lazítás*

Mi történik velünk életünk stresszeiben? Mi zajlik ilyenkor testilelki működéseinkben? Milyen hasznos megküzdési lehetőségeink vannak, és melyek a veszélyes kiútkeresések? Mi tesz bennünket erőssé, szívóssá, küzdőképessé? Mi tart egészségben? A válaszokat praktikus gyakorlati útmutatóval együtt kaphatjuk meg ebben a könyvben. Aki szereti jól érezni magát a bőrében, szeret örülni az életnek, az tartson velünk: kacagjunk, kocogjunk, lazítsunk!

Studia_Caroliensa_2016.indd 541 2016.07.05. 11:29:51

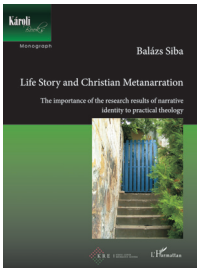

Balázs Siba: ***Life Story and Christian Metanarration.*** *The importance of the research results of narrative identity to practical theology*

This book focuses on the connection between two stories: our personal life story and God's story in the world from a Christian perspective. These stories are interrelated. The book gives an inside view in this identity creating process in order to help the reader understanding her/his personal and collective "draft" for life. Through this book the reader gains inside a scientific research on narratives from a theological point of view and also goes through a kind of spiritual journey. Reading the book of creating of our own identity through our own story, challenges the reader in what kind of scripts he/she uses, what makes an event special and other occasions less important, and how God is able to rewrite his/her story.

Kocziszky Éva: ***Antifilozófusok*** *– huszonöt időszerű kérdése a kereszténységhez*

A könyv olyan radikális keresztény, vagy a kereszténységen töprengő gondolkodók, alkotók egy-egy kérdését mutatja be, akik az európai bölcseleti hagyománynak a görög hagyományoktól eltérő, más fókuszát teremtették meg. Ez részben az akadémiai filozofálással való szembehelyezkedésből, részben pedig e gondolkodók többségére jellemző keresztény hitükből ered. Közös bennük az, hogy a kereszténységhez intézett kérdésük magában rejt egy antifilozófiai hozzáállást, éspedig azáltal, hogy elfogadják azt a kihívást, amelyet Pál apostol a Korinthusiakhoz írt I. levelében a kereszténység gondolkodási formájáról adott: a keresztről való tanítás őrültség a filozófus elme számára, illetve Pascallal szólva: Ábrahám, Izsák és Jákob Istene nem a filozófusok istene. Az „antifilozófus" kifejezés Alain Badiou terminusára utal, aki Pál apostolt nevezte így.

Honti László: ***Magyar nyelvtörténeti tanulmányok***

A *Magyar nyelvtörténeti tanulmányok* címmel készült kötet Honti László magyar és uráli nyelvtörténeti írásai köréből válogatott tanulmányait tartalmazza. A könyv három fejezete: „A magyar nyelv őstörténetéről", „A magyar nyelv történetéről" és „A magyar nyelv nem rokoni kapcsolatairól". A kötetben szereplő írások eredetileg is mind magyar nyelvűek, ezek megjelentetésével az is célunk, hogy az egyetemi oktatásban tankönyvként is használható kötetet adjunk közre.

Studia_Caroliensa_2016.indd 542 2016.07.05. 11:29:51

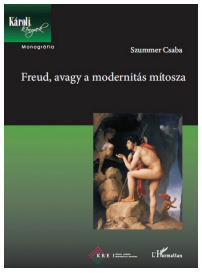

Szummer Csaba: ***Freud, avagy a modernitás mítosza***
A felvilágosodás víziója szerint a világ megnyugtató és uralható módon egyszerű, mechanikus eljárásokkal leírható, s minden, ami a természettudományos megközelítéseken túl van, az mese és mítosz csupán. A pszichoanalízis egyik legizgalmasabb kérdése, hogy Freud jogosan állítja-e a pszichoanalízisről, hogy természettudomány, vagy pedig azokat a mintázatokat, amelyekről beszél, Freud nem annyira megtalálta, felfedezte, mint inkább megalkotta. A szerző feltárja előttünk Freud varázslatos mitopo**é**tikus képzelőerejét, a mítosz egzisztenciális-kulturális jelentőségét, valamint azt a pozitív szerepet, amelyet a mitikus képzelet és mitikus beszédmód homálya játszik mind a vallásban, mind pedig a huszadik század „mítoszában", a pszichoanalízisben.

Kun Attila: ***A munkajogi megfelelés ösztönzésének újszerű jogi eszközei***
A munkavállalói jogok kikényszerítése, a munkajogi szabályoknak való megfelelés biztosítása és a vállalatok szociálisan felelős működésre való ösztönzése napjainkban szinte sziszifuszi törekvésnek tűnik. Talán nem túlzás azt állítani, hogy a munkajogtudomány az utóbbi évtizedekben világszerte mintegy „alkotói válságba" jutott. Nem könnyű megtalálni azokat a megfelelően hangolt, régi-új szabályozási ideákat és módszereket, amelyek a globalizáció és a radikálisan megváltozott gazdasági-társadalmi viszonyok közepette is képesek biztosítani, hogy az emberi munkaerő ne csupán egy alárendelt eszköze legyen a versenyorientált gazdaságnak. Jelen tanulmány arra törekszik, hogy egy egységes elméleti keretben mutasson be példaként egyes olyan nemzetközileg kialakulóban lévő, innovatív szabályozási megközelítéseket, amelyek a munkajogi értékeknek való érvényszerzést a hagyományos munkajogi szabályozási eszközöktől eltérő, modern szemlélet útján kísérlik meg biztosítani.

Studia_Caroliensa_2016.indd 543 2016.07.05. 11:29:52

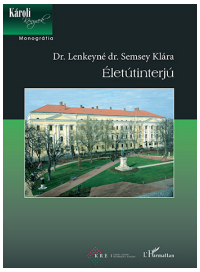

Dr. Lenkeyné dr. Semsey Klára: ***Életútinterjú***

Vendégkönyvünk tanúsága szerint… Baráti estéket az 1980-as évektől havonta tartottunk, egyrészt barátoknak, másrészt a teológus ifjúság egy-egy csoportjának „Lenkeyék csütörtöki teája" címmel. Vendégelőadóink voltak pl. a nyugalmazott teológiai tanáraink közül Török István és Varga Zsigmond J., a Kossuth Lajos Tudományegyetem tanárai közül Bajkó Mátyás, Bitskey István, Görömbei András, Ujváry Zoltán professzorok, a Mozgáskorlátozottak Egyesületének PIREMON Kisvállalata igazgatója, Gere Kálmán, és sokan mások. A mindenkori elsőéves teológiai hallgatókat két vagy három csoportban hívtuk meg az otthonunkba. A köszönetet sokféle szép beírás örökítette meg, köztük Zán Sándoré: „Boldogok a tiszta szívűek, mert ők az Istent meglátják" (Mt 5,8). Győri Márta beírása évfolyamának tagjai nevében és aláírásával együtt ez: „Hálásan köszönjük a meghívást Klárika néninek, aki nem csak jó görögtanár, hanem nagyszerű konyhatündér is! Nagyon finom volt a húsos palacsinta." A tanári kar tagjai 1999. október 19-én látogattak meg bennünket. A bejegyzésük a következő: „Köszönet Klárika néninek a szeretetteljes hívásért és a tanári kari agapéért, áldást kívánva és igaz tisztelettel: Fekete Károly, Gaál Sándor, Takács Előd, Kustár Zoltán, Papp Attiláné, Pethő Lajosné, Baráth Béla, Kustárné Almási Zsuzsanna, Balog Margit, Marjovszky Tibor, Bodó Sára, Fazekas Sándor."

Görözdi Zsolt: ***Protestáns egyházértelmezés a reformáció századában a jelentősebb egyházi rendtartásokban***

Görözdi Zsolt monográfiája a reformáció századának legjelentősebb protestáns egyházi rendtartásait vizsgálja gyakorlati teológiai szempontból, válaszokat keresve arra a kérdésre, hogy a tanrendszer milyen formában jelent meg az egyes egyházak szervezetében, hivatalaiban, szolgálati területein, egyházfegyelmi tevékenységében. A szerző hazai és nemzetközi szinten is hiánypótló munkájában Kálvinnak a Genfi Egyház egyházi rendtartását, a református zsinat presbiteri rendszert keretbe foglaló Emdeni Zsinat aktáit, Melanchthon *A vizitátorok tanítása a szász választófejedelemség lelkészei számára* című művét és a lutheránus Brandenburg–Nürnbergi Egyház rendtartását, valamint a cseh Jednota bratrská rendtartását tanulmányozza. A kötet segítséget nyújthat ahhoz, hogy saját egyházunk jelenlegi gyakorlatát – összevetve azt a reformáció gyakran feledésbe merülő örökségével – mélyebben megérthessük, kritikusabban szemlélhessük. Görözdi Zsolt a Komáromi Selye János Egyetem Református Teológiai Karának tanszékvezető oktatója, dunaszerdahelyi református lelkész. Kutatásai elsősorban a homiletika, katechetika, ekkléziológia-ekkléziasztika területeire terjednek ki.

Studia_Caroliensa_2016.indd 544 2016.07.05. 11:29:52

Békési Sándor: ***Sisi személyének teológiai portréja***
Ez a tanulmány az emberi személy lényegének felkutatását tűzte ki céljául. Erzsébet királyné, népszerű nevén Sisi személyét minden felszínen és felszínességen áthatolva esztétikai, irodalmi, pszichológiai és teológiai vizsgálatokkal igyekszik feltárni. A teológiai szép e rendkívüli asszony személyisége kapcsán abban a viszonylatban mutatható föl, ahogy az az ő életművéről, történetiségéről, testiségéről, akaratáról, lelkesültségéről és cselekedeteiről Isten szépségének visszfényeként ad képet a kárhozat és üdvösség, a hiábavaló és maradandó, a testi-érzéki és a szellemi-lelki, a mélység és magasság szédítő keretei között. Sisi képe úgy jelenik meg a teológiai látásban, mint a Holdba öltözött asszony, mert nem Krisztus Napjában élt, míg élt, hanem annak változó tükröződésében, ha tetszik: a Megváltó holdudvarában. Nem elveszett volt, ahogy a Hold sem szakíttatik el a Naptól, hanem homályos, titokzatos tükör, vállalva minden fogyatkozását és kiteljesedését a Krisztus színe előtti bukott és felemelő tetteknek, magasan keringő szellemeknek, mint az éjszakai csillagos égbolt Titániája.

Török Emőke: ***Munka és társadalom.*** *A munka jelentésváltozásai a bérmunkán innen és túl*
A munka, amely ma olyan magától értetődően része az életünknek, mint az evés vagy az alvás, izgalmas és változatos utat járt be az elmúlt századok során. A nyugati kultúra forrásvidékeként számon tartott ókori görög-római kultúrkörben a munka végzése lényegében kizárt a teljes és szabad, valóban „emberi" életet élők társadalmából. Napjainkban, éppen ellenkezőleg, a munka hiánya, a munkanélküliség az, ami lehetetlenné teszi, hogy a társadalom teljes jogú tagjaiként, valóban úgy éljünk, ahogy szeretnénk. Míg korábban a munkátlanság, ma a jó minőségű munka a privilégium. Mi történt a két időpont között? Hogyan és mikor következett be ez az óriási változás? És mi történik a munkával napjainkban? Miért nem „becsület dolga" többé már a munka, és van-e benne „dicsőség"? Igaz-e, hogy ahogy társadalmaink – mint azt néhányan feltételezik – kifogynak a munkából, az igazi élet egyre inkább „más területeken zajlik"? Vagy a fizetett munka továbbra is életünk középpontja, a fontos, hasznos, értelmes emberi tevékenység szinonimája? Mi a magyarázata annak, hogy a munkanélküliség hullámhegyei és völgyei közepette folyamatosan nő a nyugati országokban a munkaerőpiacra belépni kívánó nők aránya? Csak a pénz motiválja a döntésüket, vagy a dolog ennél bonyolultabb? Ilyen és ehhez hasonló kérdésekkel foglalkozik ez a könyv, körüljárva azt is, hogy a szociológiában használatos munkafogalom mennyire alkalmas ezek megválaszolására.

Studia_Caroliensa_2016.indd 545 2016.07.05. 11:29:52

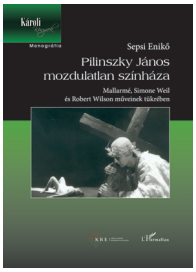

Sepsi Enikő: ***Pilinszky János mozdulatlan színháza*** *– Mallarmé, Simone Weil* ***és*** *Robert Wilson műveinek tükrében*

Pilinszky János életművében az 1970-es években bekövetkező változás Franciaországhoz kötődik annak a három területnek köszönhetően, amelyet Pilinszky Franciaországban fedez fel: Simone Weil munkássága, a színházfelfogása számára modellként szolgáló liturgia megújulása, valamint Robert Wilson színháza. Az én meghaladásának vagy visszateremtésének (dekreáció) fogalma köré felvonultatott szellemi hagyomány Simone Weil mesterénél, Alainnél, s annak mesterénél, Jules Lagneau-nál is fellelhető. Az én meghaladásának színrevitele a Gondolat színháza a mallarméi értelemben, egyfajta „papírszínház", Pilinszky János szavaival élve. A könyv tanúsága szerint Pilinszky 1971-ben Robert Wilson *A süket pillantása* c. előadásában saját – az írnok alakjának visszateremtettségéhez illő – mozdulatlan poétikáját fedezi fel, valamint a hozzá tartozó figyelem természetes állapotának fontos alkotóelemét jelentő tartam képekbe öntését. Pilinszky színházi szövegei sokat merítettek saját költeményeinek egyedi technikájából. Inkább színházi poétikát dolgozott ki, mintsem teatrológiát. Elemzéseink szerint dramaturgiája Simone Weilből, némileg Grotowskiból és főleg a fiatal Robert Wilsonból táplálkozik. A könyv ebben a gondolatkörben eddig kiadatlan forrásokat is feldolgoz.

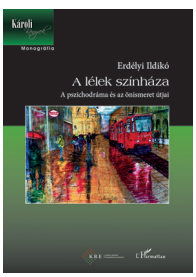

Erdélyi Ildikó: ***A lélek színháza.*** *A pszichodráma és az önismeret útjai*

A könyv megszólítja az olvasót, és azt közvetíti, hogy a lélek színháza a 'mintha térben' zajlik, a kétszemélyes terápiában a résztvevők kapcsolati terében, a pszichodrámában pedig a játéktérben, ahol a problémahozó a saját története főszereplőjévé válik, csoporttársai pedig élete egyéb szereplőit jelenítik meg, játsszák el számára. A rendező kísérő és alkotótárs a folyamatban. Az olvasó a könyv történeteihez saját tapasztalati múltjából, képzeleti életéből, álmaiból társíthat anyagot, így követheti a történetek hőseinek lelki munkáját, sőt, akár a drámák végén bekövetkező katarzisban is osztozhat velük.

Studia_Caroliensa_2016.indd 546 2016.07.05. 11:29:52

Szummer Csaba: ***Pszichedelikumok és spiritualitás***
Szummer Csaba *Pszichedelikumok és spiritualitás* című könyve minden bizonnyal jelentős szerepet játszik majd a pszichedelikus kutatások hazai, elsősorban társadalomtudományi recepciójában, valamint a szélesebb közvélemény tájékoztatásában. Pléh Csaba egy évvel ezelőtt, az Élet és Irodalom hasábjain „a hazai alternatív pszichológiai közbeszéd" egyik meghatározó alakjaként méltatta a szerzőt az elmúlt negyed század pszichológiatörténetében. A *Pszichedelikumok és spiritualitás*ban Szummer a hallucinogén szerek jelentőségére igyekszik felhívni a pszichológusok és a társadalomtudósok figyelmét. A könyv a pszichedelikumokat egyfelől mint a pszichológia és a filozófia egyik legérdekesebb kutatási eszközét, másfelől pedig mint eszmetörténeti jelenséget mutatja be. Az író imponáló nagyságú filozófiai, pszichológiai és eszmetörténeti anyagot dolgoz fel, és ami még fontosabb, ezt a nagyközönség számára is élvezetes stílusban teszi. Először történeti környezetbe állítja a pszichedelikumokat, amikor a hatvanas évek nevezetes amerikai ellenkultúrájához, elsősorban a hippi mozgalomhoz fűződő kapcsolataikat helyezi a fókuszba. Ezt követi kétféle módosult tudatállapot, a kvázi-misztikus pszichedelikus élmény és a vallási élmények összehasonlítása, valamint a pszichedelikus élmény fenomenológiájának a tárgyalása. Befejezésként a szerző a hallucinogén szerekkel vagy szerek nélkül kibontakozó spirituális-mitikus képzelőerő kulturális jelentőségét tárgyalja.

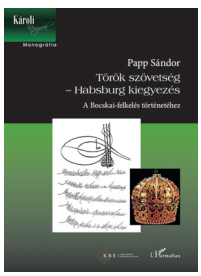

Papp Sándor*: Török szövetség – Habsburg kiegyezés. A Bocskai-felkelés történetéhez*
Bocskai István rövid uralma, az akkor lefektetett intézkedések, melyek jelentős részét II. Mátyás királysága elején törvényerőre is emeltek, az utódok számára fontosabb üzenettel bírtak, mint a törökkel végrehajtott támadások, illetve a hajdúk garázdálkodása. A kompromisszumra alapított megbékélés a magyar rendek és a Habsburg-házból származó király között az első kiegyezést jelentette, s jelenti ma is. Ebben nagy szerepet játszott az, hogy nemcsak azok voltak elégedetlenek Rudolf császár és király intézkedéseivel, intézményeinek működésével és a kilátástalannak tűnő háborújával, akik felkeltek ellene, hanem azok is, akik végig kitartottak az iránta mutatott hűségükben. II. Mátyás koronázásának, az akkor kialakított imágónak, a Szent Korona kultikus tiszteletének, a Prágából történő hazahozatalának az volt az üzenete, hogy a Magyar Királyságban az uralkodó és a rendek közötti jó viszony ismét helyreállt. A felkelés történetében négyszer mutatható ki, hogy Bocskai István a törökökkel való együttműködése közben megtorpant, és kereste a tárgyalás folytatását a királypárti urakkal.

Studia_Caroliensa_2016.indd 547 2016.07.05. 11:29:52

Bolyki János: ***Teológia a szószéken és a katedrán***
Igazi teológiát vehet most kezébe az olvasó, mert ahogyan Bolyki János könyvének alcíme is jelzi, ez valóban Istenről való beszéd (*theo-logia*) a szószéken és a katedrán. Bolyki János beszédei Istenről olyan tanúságtételek voltak, melyek révén betöltötte a Jézusi parancsot: „tegyetek tanítványokká…" Ahogyan a Sárbogárdtól Etyeken át Szentendréig, számos szószéken elhangzott igehirdetések sokakat indítottak Isten felé, úgy a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karától, Bölcsész karán, az Apor Vilmos és Zsigmond Király Főiskolákon át egészen a Magyar Tudományos Akadémiáig, számos katedrán elhangzott előadásai sokakat indítottak Istenről való mélyebb gondolkodásra. Bolyki János életének e két küzdőterén, szolgálati helyén elhangzott, illetve oktatása és kutatása során megfogalmazott gondolataiból gyűjtöttünk egy csokorba néhányat.

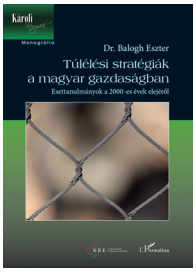

Balogh Eszter: ***Túlélési stratégiák a magyar gazdaságban*** *– Esettanulmányok a 2000-es évek elejéről*
Ez a könyv a lehető legjobb történelmi pillanatban jelenik meg, ugyanis közismert, hogy a magyar vállalatok évtizedek óta különböző túlélési stratégiákat alkalmaznak. Miért nem tudnak fejlődni a kicsik, és miért növekszenek a különbségek a kisebb és a nagyobb vállalatok között? A könyvből kiderül, hogy a piaci lehetőségek és az érvényesülés tekintetében esélyegyenlőtlenség van a vállalkozások között. A szerző „váratlan" felfedezése, hogy a hazai ipar szerény teljesítményének oka nemcsak gazdasági, hanem társadalmi természetű, amit ő a „bizalom hiányának" nevez. A rendkívül izgalmas interjúkból az is kiderül, hogy míg az építőipart inkább az ún. „keleti piac" jellemzői határozzák meg, addig az autóipar már a „nyugati", kapitalista piac szabályai szerint fejlődik és működik. A könyvet ajánlom a gazdasági szakemberek mellett minden olyan olvasónak, akinek szívügye a magyar nemzetgazdaság fejlődése.

Studia_Caroliensa_2016.indd 548 2016.07.05. 11:29:53

Falussy Lilla: ***Trendek a kortárs olasz drámában***

A trendek a kortárs olasz drámában műfajok szerint veszi sorra az olasz színházi élet legizgalmasabb és legtehetségesebb képviselőit. Ír a narratív színházról, melyet Pierpaolo Palladino képvisel, a politikai színházról, s említést tesz olyan európai viszonylatban ismert rendezőkről, mint Emma Dante. Mélyebb elemzésekkel és a darabokról írott rövid szinopszisokkal könnyíti a színházi emberek munkáját, akik darabválasztáshoz kiválóan használhatják majd a kötetet. Komoly tanulmányt szentel Pier Paolo Pasolininek, mivel színházi munkásságát alig ismerik Magyarországon, bár kortársai szerint mindenki az ő köpönyegéből bújt elő. A drámaírók portréjából kirajzolódik a mai Olaszország, alapvető problémáival, árnyoldalával és derűjével.

Bekő István Márton: ***Jézus csodáiról szóló elbeszélések Márk evangéliumában***

Miképpen segít hozzá a recepciókritika a Jézus csodáiról szóló elbeszélések megértéséhez? Miképpen nézhetett ki az első befogadók olvasata? Melyek azok a tényezők és folyamatok, amelyek befolyásolják Jézus csodáinak közösségi megértését? Milyen szerepe van az olvasónak? Hát a szövegnek? Milyen mechanizmusokkal képes a szöveg az értelmezést befolyásolni vagy irányítani? Hogyan jelentkeznek a csodaelbeszélések értelmezésének klasszikus szempontjai az új hermeneutikai szempontok figyelembevétele által? E kérdésekre keresi a választ Márk evangéliumának öt csodaelbeszélése által a szerző. A könyvnek két súlypontja van. Az elsőben a csodaelbeszélések történeti és recepciókritikai olvasatát kapjuk. A második a csodaelbeszélésekkel kapcsolatos hermeneutikai kérdésekkel foglalkozik oly módon, hogy valós olvasatokból von le következtetéseket a hermeneutika számára. Módszerét illetően a szerző bevezeti a bibliai csodaelbeszélések értelmezésébe korunknak az olvasóval és a befogadással kapcsolatos új felismeréseit. A könyv izgalmas olvasmány mindazoknak, akiket foglalkoztatnak az újtestamentumi csodaelbeszélések, ugyanakkor hasznos elméleti adattár a hermeneutika iránt érdeklődők nagy táborának.

Studia_Caroliensa_2016.indd 549 2016.07.05. 11:29:53

Kovai Melinda: ***Lélektan és politika.*** *Pszichotudományok a magyarországi államszocializmusban 1945–1970*

A könyv az ember belső világára irányuló tudományos szakértelem, a pszichotudományok (pszichiátria, pszichoterápia, pedagógia, munkalélektan stb.) magyarországi történetét dolgozza fel az államszocializmus első két évtizedére koncentrálva. Magyarországon az alkalmazott pszichológia legtöbb szakterületét a sztálini időkben szinte teljesen felszámolták; az 1956 utáni újraintézményesülési folyamatokat, a pszichológusok szakmai identitásától, értelmiségi szerepeitől a tudományos-terápiás közegek szerkezetéig, szintén alapjaiban határozta meg a korszak politikai klímája. A 20. századi magyar pszichológia történetéről eddig nem készült átfogó tudományos elemzés, a téma társadalomtörténeti-szociológiai feldolgozása pedig teljes mértékben hiányzik. A kötet erre tesz kísérletet: elsősorban a pszichotudományok és a szakpolitikák kapcsolatára fókuszálva mutatja be, hogy milyen tényezők befolyásolták az államszocialista Magyarországon az egyének belső világára vonatkozó pszichológiai szakértelem alkalmazását vagy negligálását; adott korszakban mi határozta meg a pszichológiai tudás és az ezen alapuló technikák tartalmát, célközönségét, morális igazoló elveit.

Studia_Caroliensa_2016.indd 550 2016.07.05. 11:29:54

Spannraft Marcellina: ***Költészet és szakralitás***

„Spannraft Marcellina úttörő jellegű monográfiája nagy nyereség a mai irodalom- és általában egész kultúratudományunk számára. Jelentős hozzájárulás annak a költészet- és művészi szövegértelmezői szemléletmódnak a kibontakoztatásához, amely a magyar népi kulturális és magasművészeti vershagyomány szerves összefüggéseit és teljes értékvilágát termékenyen és gazdagon, komplex szempontrendszerek alkalmazásával, mozgósításával igyekszik megközelíteni, bizonyos vonatkozásokat – főként újabb, modern líránk meghatározó áramlatainak szakrális dimenzióit, spirituális jelentéstartományait – pedig alaposan és összetetten részletezve feltárni. Hatalmas líratörténeti ismeretanyag birtokában, elsősorban klasszikus és huszadik századi költőink életművében való ihletett elmélyedés eredményeként világít rá olyan – sokszor meglepő újszerűséggel, sőt revelációszerűen felmutatott – gondolati, hangulati, metafizikai sajátosságokra, amelyek valóban csak az ilyenfajta tudományközi, interdiszciplináris vizsgálódás számára nyílnak meg és válnak beszédessé." (Dr. Bertha Zoltán)

„Az imponálóan gazdag, sokrétű szakirodalmat feldolgozó, kitűnő tanulmánygyűjtemény a költői nyelv elemzésével foglalkozik – elsősorban a kognitív szemantika elméleti keretében. A szerző azt a – minden természetes nyelvre sajátosan jellemző – nyelvi világképet, világmodellt kutatja a magyar és a japán költészet kiválasztott példáiban, amely felfejthető, kibontható a nyelvek, illetve a költői nyelvek jelentésszerkezeteiből, s amely a mitopoétikus világmodellel is rokonítható. Vallja, hogy – az álmokhoz, mítoszokhoz, népmesékhez, archaikus imákhoz hasonlóan – a szépirodalmi nyelv is őrzője lehet azoknak az ősi léttapasztalatoknak, sajátos kognitív mintázatoknak, melyek átszövik a különböző kultúrákat, s lenyomataik tetten érhetők a nyelvi struktúrákban, a szavak jelentésszerkezeteiben." (Dr. Horváth Katalin)

Studia_Caroliensa_2016.indd 551 2016.07.05. 11:29:54

Németh István: ***Műtárgyak a boncteremben.*** *Tanulmányok az orvoslás és a képzőművészet tárgyköréből*

Németh István immár több mint húsz éve publikál rendszeresen a Lege Artis Medicinae (LAM) orvostudományi folyóirat kulturális rovatában különböző képzőművészeti és kultúrtörténeti témákat érintő tanulmányokat, amelyeket lényegében egyetlen dolog köt össze: közvetve vagy közvetlenül mindegyiknek van valamilyen orvostörténeti vonatkozása. A most megjelenő kötetben ezek közül 22 tanulmány kapott helyet.

A tudományos ismeretterjesztő kategóriába sorolható írásművek alapvető célja nem korábban még sehol nem publikált, új kutatási eredmények közzététele, hanem hasznos és érdekes ismeretek, összefüggések, tények megosztása egy szélesebb olvasóközönséggel, tudományos igénnyel, de közérthető, élvezetes formában. Ezekre az adott tudományterület eredményeit összefoglaló s népszerűsítő munkákra ideális esetben valóban ráillik, hogy nem csupán tanítanak, de egyúttal szórakoztatnak is.

TANULMÁNYKÖTET

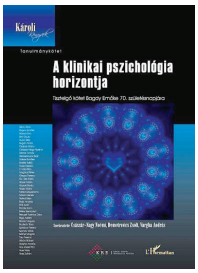

Császár-Nagy Noémi, Demetrovics Zsolt, Vargha András (szerk.): ***A klinikai pszichológia horizontja.*** *Prof. dr. Bagdy Emőke 70. születésnapjára készített emlékkötet*

Dr. Bagdy Emőke, Egyetemünk büszkesége, a magyar pszichológiai közélet szemléletformáló személyisége, iskola- és képzésalapító, kutatóműhely-vezető, közismert előadó, harminc éves terápiás munkássággal büszkélkedő klinikai szakpszichológus, pszichoterapeuta. Az ő munkásságát fémjelző fontos vizsgálatok, elméleti és gyakorlati szakterületek összefoglalóját nyújtja jelen kötet, melybe kizárólag vele személyes kapcsolatot ápoló kollégák, tanítványok készítettek magas színvonalú tanulmányokat.

Szávay László (szerk.): ***Vidimus enim stellam eius***

A kötet címe a három napkeleti bölcs magatartására utal: meglátták az élet világosságát, és útnak indultak. A Fiatal Kutatók és Doktoranduszok II. Nemzetközi Teológuskonferenciáján hetvenegy előadó mutatott rá annak igényére, hogy legyen folyamatosan épülő, bővülő közössége a magyar nyelven, egyházi és világi egyetemeken doktoráló fiatal hívő kutatóknak. E közösség rendkívül sokszínű, tagjai a római katolikus, görög katolikus, református, evangélikus, baptista, metodista, unitárius és zsidó doktoranduszok. A konferenciára készült előadásaikból szerkesztett tanulmányokat tartalmazza a kötet.

Studia_Caroliensa_2016.indd 552 2016.07.05. 11:29:54

Petrőczy Éva, Szabó András (szerk.): ***A Zsoltár a régi magyar irodalomban***

2007-ben volt a 400. évfordulója annak, hogy Németországban megjelent Szenci Molnár Albert magyar Zsoltárkönyve. A Csurgói Csokonai Vitéz Mihály Református Gimnáziumban az évforduló tiszteletére megrendezett régi magyar irodalmi konferencia témája a zsoltár műfaja volt. A résztvevők – irodalomtörténészek és egyházzenészek – alaposan körbejárták a műfaj 16–18. századi megjelenési formáit. A könyv az elhangzott előadások túlnyomó részének hosszabb, tanulmányváltozatát tartalmazza, s kikerülhetetlen lesz mindazok számára, akik a műfaj iránt érdeklődnek, illetve egyetemi tanulmányaik során szembekerülnek a problémával.

Horváth Erzsébet és Literáty Zoltán (szerk.): ***Történelmet írunk.*** *Tanulmánykötet Ladányi Sándor tiszteletére 75. születésnapja alkalmából*

A történész a rendelkezésre álló vagy saját maga által felkutatott források alapján próbálja meg elemezni, értékelni, rekonstruálni a múltat. Dr. Ladányi Sándor a KRE HTK emeritus egyháztörténész professzora életének javarésze ezzel telt. Közel ötven éve, 1964-ben jelent meg első írása, s azóta töretlen lelkesedéssel írja a történelmet. A kötetben kollégái és diákjai köszöntik „történetírásaikkal". Az egyes tanulmányok témái a professzor fő kutatási korszakaihoz, a reformáció és a legújabb kor magyar egyháztörténetéhez kapcsolódnak.

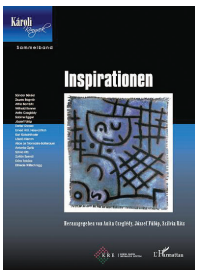

Czeglédy Anita, Fülöp József, Ritz Szilvia (szerk.): ***Inspirationen***

A tanulmánykötet a Károli Gáspár Református Egyetem Német Nyelv és Irodalom Tanszéke által 2011. június 16–18 között megrendezett *Inspirationen* című szimpóziumon elhangzott 21 előadás tanulmányokká átdolgozott anyagát tartalmazza. A német nyelvű tanulmányok különböző tudományágakba sorolhatók és interdiszciplináris jellegűek. A résztvevők zöme irodalomtudós, akik szűken vett szakterületüket, művészettörténeti, kultúratudományi, zenetudományi vagy teológiai kérdésfeltevésekkel tágították ki.

Studia_Caroliensa_2016.indd 553 2016.07.05. 11:29:54

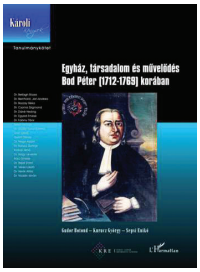

Gudor Botond, Kurucz György, Sepsi Enikő (szerk.): ***Egyház, társadalom és művelődés Bod Péter korában***

A kötet azokat az előadásokat tartalmazza szerkesztett tanulmányok formájában, melyek a 18. századi tudós erdélyi református lelkész, Bod Péter születésének háromszázadik évfordulójára rendezett nemzetközi konferencián hangzottak el 2012. május 2-án és 3-án a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégium dísztermében, illetve a magyarigeni református templomban.

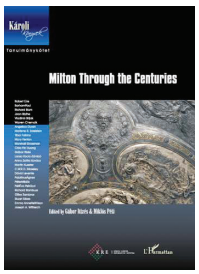

Péti Miklós, Ittzés Gábor (szerk.): ***Milton Through the Centuries***

A Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karán 2008 szeptemberében került sor a *Milton Through the Centuries* című nemzetközi konferenciára. A tanácskozás a legnagyobb angol protestáns költő születésének 400. évfordulóját ünnepelte. A kötetbe olyan írások kerültek a konferencia előadásai közül, amelyek a miltoni életmű egy-egy darabját értelmezik, de helyet kaptak a történeti recepciót vizsgáló darabok, valamint a Milton műveit a társtudományok és társművészetek (pl. teológia, képzőművészetek stb.) kontextusában tárgyaló munkák is.

Kendeffy Gábor, Kopeczky Rita (szerk.): ***Vallásfogalmak sokfélesége***

A kötet a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karán A vallásfogalmak sokfélesége címmel rendezett konferencián elhangzott előadások válogatott anyagát tartalmazza. Az eseményt a Szabadbölcsészet Tanszék a Szegedi Tudományegyetem Vallástudományi Tanszékével közösen szervezte 2011. november 11–13 **között**. A téma kiválasztását elsősorban az a szándék motiválta, hogy a magyar nyelvű vallástudomány képviselői a vallás fogalmának megközelítésére koncentrálva képet adjanak e tudomány minél több irányzatáról, árnyalatáról és önértelmezési módjáról.

Studia_Caroliensa_2016.indd 554 2016.07.05. 11:29:55

Zsengellér József, Trajtler Dóra Ágnes (szerk.): ***„A Szentnek a megismerése ad értelmet”. Conferentia Rerum Divinarum 1–2.***
A Károli Gáspár Református Egyetem Doktori Iskolájának keretei között évente szervezett doktorandusz konferencia elnevezése Conferentia Rerum Divinarum. A 2009-ben és 2010-ben megrendezett első két konferencián elhangzott közel harminc elő adásból készült ez a válogatás. A kötet három egységben tematizálja a doktorandusz hallgatók első szárnypróbálgatásait.

Trajtler Dóra Ágnes (szerk.): ***Tan és módszertan. Conferentia Rerum Divinarum 3.***
A hittudomány doktoranduszai szakterületükön és kutatási témájukban való elmélyülés során találkoznak és küzdenek meg a különböző tudományos módszerek használhatóságával. A Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karán 2012. január 6-án megrendezett harmadik Conferentia Rerum Divinarum doktorandusz konferencia előadásaiból összeállt kötet a módszerek és témák találkozását láttatják a teológia igen szerteágazó tudományterületén belül.

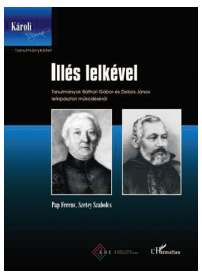

Pap Ferenc, Szetey Szabolcs (szerk.): ***Illés lelkével.*** *Tanulmányok Báthori Gábor és Dobos János lelkipásztori működéséről*
Közös kötetünkben Báthori Gábor (1755–1842) és Dobos János (1804–1887) két magyar református egyháztörténeti személyiség életművének egy-egy jelentős szeletét mutatjuk be, akik ugyan teoretikus műveket nem hagytak maguk mögött, de Illés lelkével szolgáltak saját idejükben. A két tanulmány a gyakorlati teológia két összefonódó tanulmányágának kutatásához: a liturgia és a homiletika tudományához, valamint az istentisztelet és prédikálás műveléséhez szeretne új impulzusokkal hozzájárulni.

Somodi Ildikó (szerk.): ***A mindennapos művészeti nevelés megvalósulásának lehetőségei.*** **Értékközvetítés a művészeti nevelésben**
A kötetben egyes hallgatók alkotási terveit adja közre a szerkesztő, miközben bemutatja a vizuális kultúra azon elemeit, lehetőségeit, amelyekkel a mindennapos művészeti nevelés megújítható. Bevezetése új lehetőségeket teremt, amelyek sokoldalú alkotási tevékenységekben és folyamatokban valósulhatnak meg, valamint komplex tanítói képességeket, tantárgyi integrációs szándékot követelnek meg.

Studia_Caroliensa_2016.indd 555 2016.07.05. 11:29:55
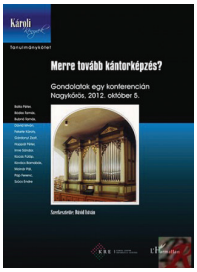
Dávid István (szerk.): ***Merre tovább kántorképzés?*** *Gondolatok egy konferencián – Nagykőrös, 2012. október 5.*
Hova tovább – merre tovább? Egyre gyakrabban vetődik fel a kérdés tágabb értelemben: „Quo vadis" egyházzene? Talán elbizonytalanodtunk? Ellenkezőleg: a helyzet kötelez állásfoglalásra! A helyes válasz megfogalmazása és a vonatkozó stratégia kialakítása, egyrészt nem választható el a mai kor egyházi és világi történéseinek vizsgálatától, ugyanakkor viszont évszázados alapértékek felelős megőrzésének – vagy felelőtlen elvetésének, netán megtagadásának – döntéseit kell meghoznia a ma emberének. E kiadvány időszerűségét – elődeink példáján okulva – tehát fölösleges emlegetnünk, hosszú távú és jobbító szándékú küldetését hangsúlyozni viszont, Orbán Balázs szavaival élve: „szent kötelességünk".

Hansági Ágnes, Hermann Zoltán (szerk.): ***Jókai & Jókai***
A kötetben a 2012. május 4–5-én Balatonfüreden, a Jókai Napok rendezvényeként megtartott tanácskozás előadásai olvashatók. A Jókai & Jókai kétarcú vállalkozás. Egyszerre kínál ugyanis áttekintést vagy még inkább keresztmetszetet arról a változásról, amely a Jókai-életmű értelmezésében és Jókai Mórnak a magyar és az európai irodalom történetében betöltött szerepével összefüggésben eddig végbement. De egyfajta irányt is mutat: merre haladhat tovább az átértelmezésnek és átértékelésnek ez az immáron feltartóztathatatlan folyamata. Olyan, tankönyvivé lett igazságokkal kell tehát a tanulmányok olvasójának leszámolnia, amelyek száz éven át megkérdőjelezhetetlennek tűntek: legyen az Jókai lélektani „képtelenségének" a tézise, az a közhely, hogy figurái valójában dimenzió nélküli papírmasé alakok, vagy hogy a kezdeményező, innovatív Kemény Zsigmonddal szemben Jókai csupán a nagy nemzeti, de ugyanakkor gyermekded mesék szerzője, akinek a helye nem a világirodalom panteonjában, hanem a szórakoztató irodalom feledhető szerzői között van.

Studia_Caroliensa_2016.indd 556 2016.07.05. 11:29:55

Dringó-Horváth Ida, N. Császi Ildikó (szerk.): ***Digitális tananyagok – oktatásinformatikai kompetencia a tanárképzésben***
Az oktatási rendszerek relatíve zárt világa talán túlságosan is sokáig tartotta magát távol a digitális világ mindennapjainkat átalakító hatásától. Az osztálytermek falai képletesen és fizikailag is zárttá tették a formális tanítástanulás folyamatát. Napjaink oktatásfejlesztési stratégiái azonban tudatosan építenek az információs és kommunikációs technológiák (IKT) új alkalmazási lehetőségeire. A formális oktatás kereteiből kilépve, egy tágabb kontextusban és életkori populációban megállapíthatjuk, hogy a digitális technológia kiszélesíti a tanulási lehetőségeket és megváltoztatja a tanítási módszereket. A konferencia célkitűzésével összhangban a jelen tanulmánykötet több oldalról, átfogóan és szakterületi szempontok kapcsán is kívánja tárgyalni az IKT kompetencia fejlesztését, valamint az eLearning/eTanulás módszertani kultúrájának, digitális taneszközeinek fejlesztését és elterjesztését a tanárképzésben. Mint ahogyan maga a szakmai nap, úgy ez a kiadvány is szeretné erősíteni és ösztönözni, hogy más tanárképző intézményekkel összhangban, együttműködve léphessünk előre ezen a fontos területen.

Erdélyi Ágnes, Yannick François (szerk.): ***Pszichoanalitikus a társadalomban***
Françoise Dolto pszichoanalitikusnak és polgárnak vallotta magát, és neve Franciaországban egybefonódik a pszichoanalitikus gondolkodás társadalmi üggyé formálásával. Életműve a pedagógia, a lélektan, a gyermekvédelem és a gyermekegészségügy valamennyi területén dolgozó szakember érdeklődésére számot tart. Dolto (1908–1988) francia gyermekorvos, pszichoanalitikus munkásságának rég várt bemutatására került sor 2013 áprilisában a Magyarországi Francia Intézet nemzetközi konferenciáján. E kötet a kollokviumon elhangzott előadások írásos anyagát tartalmazza, melyek három nagy téma köré szerveződtek: Dolto személyes találkozása a pszichoanalízissel, elméleti és klinikai munkássága, valamint a pszichoanalitikus gondolkodás társadalmi hasznossága.

Studia_Caroliensa_2016.indd 557 2016.07.05. 11:29:56

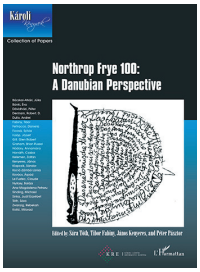

Tóth Sára, Fabiny Tibor, Kenyeres János, Pásztor Péter (szerk.)*: Northrop Frye 100: A Danubian Perspective*

"The personality of the poet may enfold us as disciples, or it may cause the revolts and deliberate misreadings chronicled in Bloom's Anxiety of Influence, but in any case it is inescapable. In the linguistic context, the boundary disappears between creation and criticism, because every act of reading is a recreating of the text. The text is a focus for a community, and there can be no definitive criticism, even as a goal, because no one critic is all the others. In the aesthetic (or whatever) context, we are dominated by the double meaning in the word 'invention', which is both something we make up ourselves, subjectively, and something we find in the external. All we can say is that an invention that works must have some roots in the world external to the inventor. So we invent our text, in a mood of Leibnitzian optimism that the words being used in it are the best of all possible words," writes Northrop Frye (1912–1991), who remains one of the most quoted scholarly authors of the twentieth century, who addressed a wide range of cultural, social and religious issues far beyond what is traditionally called literature. Prompted by the 2012 Budapest conference "Frye 100: A Danubian Perspective", the studies in this volume by disciples and admirers, critics and detached readers provide a faithful picture of the state of international Frygian criticism, including a "Danubian perspective" and of how Hungarian criticism has come to methodically apply Frye's concepts to Hungarian literature.

Spannraft Marcellina, Sepsi Enikő, Bagdy Emőke, Komlósi Piroska, Grezsa Ferenc (szerk.): *Ki látott engem? Buda Béla 75*

Buda Béla tanár úr 2014 tavaszán töltené be 75. életévét. A Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kara ezzel az emlékkötettel tiszteleg Kommunikáció Tanszékének alapítója előtt. Ki látott engem? Ez a kérdően is súlyos Ady-verscím lett emlékkötetünk címe. Buda Béla *Életút* c. írásában – a rá jellemző iróniával – így ír hatalmas életművéről: „Rögös út volt, nem voltak megfelelő munkakörülményeim, magamban és magányosan dolgoztam. Nem tudtam megmaradni egyetlen szakterületen sem." A kötet öt témakör köré szerveződik: *Kommunikáció és kapcsolat, Kommunikáció és társadalom, Kommunikáció és spiritualitás, Kommunikáció és művészet, Kommunikáció és gyógyítás.*

Studia_Caroliensa_2016.indd 558 2016.07.05. 11:29:56

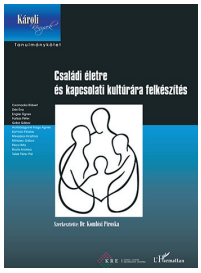

Komlósi Piroska (szerk.)*: Családi életre és kapcsolati kultúrára felkészítés*

Sokan vették örömmel a hírt, amelyből kiderült: a 2013-ban induló új nemzeti alaptantervben helyet kap a családi életre és kapcsolati készségre nevelés témaköre. Prof. Dr. Kopp Mária a Népesedési Kerekasztal néven működő szakmaközi csoporton belül elindított egy Családi Életre Nevelés (CSÉN) munkacsoportot. Az lett a céljuk, hogy a kerettantervek számára kidolgozzák a legfontosabb témaköröket és kompetenciákat, amelyek a családi életre való felkészítéshez szükségesek. E kötet szerzői a CSÉN munkacsoport tagjai. Olyan szakemberek, akik évtizedes tapasztalattal rendelkeznek az érintett területeken (Fiatalok az Élet Küszöbén, „Boldogabb családokért" iskolai program, családterapeuta képzés, családi kommunikáció fejlesztése stb.). Ők alakították ki közösen azokat az oktatási és képzési modulokat, amelyeket azután sikerült beépíteni a nemzeti alaptantervbe és a kerettantervekbe, ahol megjelenhetnek egyrészt az egyes tantárgyba integrálható szemléletként, másrészt a Technika, életvitel és gyakorlat, az Erkölcstan, valamint az Etika tantárgyak keretében, illetve önálló, választható tantárgyként is.

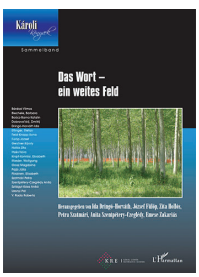

Dringó-Horváth Ida, Fülöp József, Hollós Zita, Szatmári Petra, Szentpétery-Czeglédy Anita, Zakariás Emese (szerk.): *Das Wort – ein weites Feld*

„Wenn du bei all deinem Tun immer der gesunden Vernunft folgst, dasjenige, was dir im Augenblicke zu tun obliegt, mit Eifer, Kraft, Freundlichkeit betreibst und, ohne auf eine Nebensache zu sehen, den Genius in dir rein zu erhalten suchst, als ob du ihn sogleich zurückgeben müßtest, wenn du so ohne Furcht und ohne Hoffnung handelst, dir an der jedesmaligen naturgemäßen Tätigkeit und heldenmütigen Wahrheitsliebe in deinen Reden und Äußerungen genügen lassest, so wirst du ein glückliches Leben führen, und es gibt niemanden, der dich hindern könnte so zu handeln." (Marc Aurel)

Fülöp József (szerk.): *A zenei hallás*

E gyűjtemény olyan szerzők írásaiból válogat, akik elméleteikkel és problémaérzékenységükkel a zenei hallás tárgykörét gazdagították. Egyre árnyaltabbá váló kérdéseik és válaszaik meggyőzően mutatják a téma fontosságát és bőségét. Történeti vizsgálódás, gondolatkísérlet, zenei elemzés és kultúrszociológiai eszmefuttatás egyaránt található a kötetben. A téma megközelítésének változatossága azonban nem csak a műfaji eltérésekből fakad: zenetörténészek és zenetudósok mellett a 20. század néhány meghatározó zeneszerzője is kifejti nézeteit, hol határozott kiállást tanúsítva, hol higgadt értékelést nyújtva.

Studia_Caroliensa_2016.indd 559 2016.07.05. 11:29:56

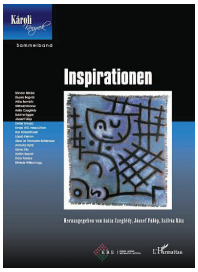

József Fülöp, Szilvia Ritz (Hg.): ***Inspirationen II.***
Inspirationen sind von je her der Ausgangspunkt aller Künste und Wissenschaften gewesen. Sie geben den kreativen Anstoß, aus dem nach künstlerischer oder wissenschaftlicher Bearbeitung herausragende Leistungen entstehen. Besonders interessant sind in diesem Zusammenhang jene Transformationsprozesse, die aus einer Eingebung, aus einem schöpferischen Einfall, aus einer erhellenden Idee eine besondere geistige Tätigkeit entstehen lassen, der wir künstlerische, dichterische, musikalische Höchstleistungen verdanken. Im Anschluss an den 2012 erschienenen ersten Band setzten sich ForscherInnen mit diesem komplexen und anregenden Thema erneut auseinander.

Erdélyi Erzsébet, Szabó Attila (szerk.): ***A hit erejével.*** *Pedagógiai tanulmányok*
25 év tiszteletreméltó pedagógiai erőfeszítéseiről vall ez a tanulmánykötet. 1990-ben óriási lehetőség nyílt egy kis létszámú, de annál lelkesebb és erősen bízó közösség előtt. A megváltozott politikai viszonyok reményt adtak arra, hogy felélesztheto a patinás tanítóképzés Nagykőrösön. Az egykori pártház falai között ismét életre kelhetett a református intézmény, amely 1839-től 1957-ig oly sok szakmailag jól felkészült, hitben megerősödött tanítót adott az országnak. A negyedszázad elegendőnek bizonyult, hogy beigazolódjék: nem volt eredménytelen az erőfeszítés. Állandó társadalmi változások közepette, az egymásnak feszülő értékrendek között egyensúlyozva az állandóságot a HIT ereje biztosította. A tanulmányírók tudatosan vállalják a konzervatív jelzőt. Nem a maradiság jelentésében, hanem a megőrzés, a hagyományos értékrendhez való ragaszkodás értelmében. Együtt szolgálni – megmenteni mindazt, ami pedagógiai hagyományainkban kikristályosodott alapérték, ami emberségünket szolgálja. Ugyanakkor haladni, megújulni, technikailag előbbre lépni – ez is kötelességünk, ha arra érzünk elhivatottságot, hogy a jövő generáció felnevelőit képezzük. A református hagyományokhoz ragaszkodás olyan – időben állandó – erőteret biztosít ehhez, amelynek potenciálja van, a teljesítőképesség kibontását teszi lehetővé. Magvetés ez – minden időben. A legtöbb tanulmány nem is titkolja: nehéz küzdelem ez a munka. Egymást váltják a derűlátó és csüggedő szakaszok, a lelkileg fogékony, de időnként elfásult diákok szívébe mégis befészkel a mag, csírát ereszt, és lehet, hogy csak évek múltán, sok-sok egyéni harc megvívásával, de mégis kihajt, virágot növeszt.

Studia_Caroliensa_2016.indd 560 2016.07.05. 11:29:56

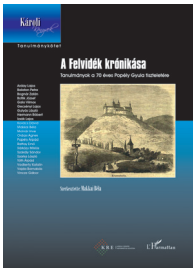

Makkai Béla: ***A felvidék krónikása.*** *Tanulmányok a 70 éves Popély Gyula tiszteletére*

Popély Gyula történészi világképét nagymértékben meghatározza a Beneš-dekrétumokkal fémjelzett kisebbségi sors. Mint ismeretes, a rendszerváltás időszakában a kétnyelvű bizonyítványokért folytatott küzdelmek főszereplőjeként kényszerpályára szorították. A Károli Gáspár Református Egyetemen tudott újat kezdeni, ahol a professzori talár mellett egy ideig a rektor-helyettesi láncot is viselte. Ugyanakkor szülőföldjén segítette a Selye János Egyetem akkreditációját. Ekkoriban születtek fajsúlyos Felvidék-monográfiai. Ám minthogy – a rá jellemző következetes szókimondással – jogsértőnek mutatta ki az addig szinte megfellebbezhetetlenül „demokratikusnak" tartott Csehszlovákia kisebbségpolitikáját, ezzel a szocialista korszak igazodó, a nemzeti sorskérdésekkel és érdekekkel szemben szinte immunis történészi magatartásra is rávilágított. A politikai túlpartról érkező bírálatokat jórészt ez az erkölcsi szembesítés váltotta ki. A kisebbségi történész azonban kénytelen a *sine ira et studio* elvét megfogalmazó Tacitusnak egy másik tételéhez is tartania magát: „Azokat gyűlölik, akiknek ártottak." Azaz önvédelmi – és nem sérelmi – aspektusból tovább írni a felvidéki magyarság 20. századi történetét. Ez előtt az életre szóló, megkerülhetetlen vállalkozás előtt tisztelegnek a kötet szerzői – a szakmai palettának szinte minden árnyalatát reprezentálva. Ami azt példázza, hogy – megalapozott érvek bázisán – a múlt birtoklásáért zajló küzdelemben is van mód hiteles és méltányos múltértelmezések kiérlelésére. Akár világnézeti és etnikai határoktól függetlenül.

Studia_Caroliensa_2016.indd 561 2016.07.05. 11:29:56

Farkas Ildikó, Sági Attila (szerk.): ***Kortárs japanológia I.***
2014 őszén ünnepeltük, hogy a Károli Gáspár Református Egyetemen húsz éve indult a japán szakos képzés. Ez alkalomból jubileumi konferenciát szerveztünk 2014. október 15-én, amelyen jelenlegi és volt oktatóink, valamint már a „szakmában" tevékenykedő (oktató, kutató, doktorandusz) volt hallgatóink tartottak előadást japán szakos kutatásaikról. Jelen kötetünk, a *Kortárs japanológia* az évforduló kapcsán kíván képet adni a Károli Gáspár Református Egyetem japán szakának tudományos munkájáról. Külön szekciókat rendeztünk japán történelem, művészettörténet, társadalom, irodalom, színház, műfordítás, nyelvészet, média és kommunikáció témákban. Az ott elhangzott előadások tanulmányváltozatai adják a jelenlegi *Kortárs japanológia* kötet tartalmát, amely összességében a mai magyar japanológia sokszínű képét mutatja, a hagyományos tudományágak mellett az interdiszciplináris kutatások, valamint az újabb diszciplínák témáit, módszereit és eredményeit is a közönség elé tárva. A tanulmányok a japanológiai témák széles spektrumát képviselik, ezzel is bizonyítva, hogy a KRE japán szak a kutatások milyen széles körében tevékenykedő szakembereket tömörített és indított útnak fennállásának 20 éve alatt, és hogy milyen sokszínű területtel és témával foglalkoznak oktatóink és (jelenlegi és volt) hallgatóink.

Gér András, Jenei Péter, Zila Gábor (szerk.): ***Hiszek, hogy megértsem***
A Doktoranduszok Országos Szövetségének Hittudományi Osztálya által szervezett őszi teológuskonferenciák az évek során a teológiai tudományok iránt elkötelezett, Kárpát-medencében élő fiatal magyar kutatók és doktoranduszok legrangosabb nemzetközi eseményeivé és fórumaivá váltak. 2013. november 30-án immár negyedik alkalommal került megrendezésre a Fiatal Kutatók és Doktoranduszok Nemzetközi Teológuskonferenciája. A tudományos tanácskozásra hat országból érkeztek előadók – a százon felüli előadás hét párhuzamos szekcióban, egyetemi oktatók szakmai irányítása mellett hangzott el. A teológiatudományokkal foglalkozó fiatal magyar kutatók és doktoranduszok egybegyűjtésének érdekében megrendezett, színvonalas, felekezeti- és országhatárokon átívelő konferenciák legfőbb célkitűzése az előadás keretében való megszólalás, valamint a szakmai kapcsolatok megkötésére és ápolására alkalmas fórum biztosítása.

Studia_Caroliensa_2016.indd 562 2016.07.05. 11:29:56

Simon-Székely Attila (szerk.): ***Lélekenciklopédia.*** *A lélek szerepe az emberiség szellemi fejlődésében*

A *Lélekenciklopédia* betekintést nyújt a világ nagy mítoszaiban, vallásaiban, a filozófiában és a tudományos gondolkodásban meglévő lélekfelfogások világába. Sajátos tartalma folytán egyedülállónak tekinthető a magyar és a nemzetközi tudományos és kultúrtörténetben, valamint az enciklopédikus szakirodalomban is. Az enciklopédia szócikkei az adott terület lélekábrázolásait, -értelmezéseit bemutató, több oldalt kitevő, érdekes, olvasmányos, a laikus olvasó számára is érthető tanulmányok. Ez a mű nem vallási vagy mitológiai lexikon – erre mutat rá az alcíme is: A lélek szerepe az emberiség szellemi fejlődésében –, hanem olyan tudástár, amely a lélekre vonatkozó összes képzetet ismerteti, illetve ezekkel kapcsolatban a szellem, lehelet, pszichikum, tudat, öntudat, eszmélet, éberség, tudattalan, tudatalatti, test, szív, élet, halál, újjászületés, halhatatlanság, szellemek, démonok, ördögök, túlvilág, égi világ, alvilág fogalmait is, interdiszciplináris, sőt, multidiszciplináris (azaz néprajzi, filozófiai, pszichológiai, pszichiátriai, teológiai, antropológiai, természettudományos stb.) szemszögből. A *Lélekenciklopédia* egyszerre tudományos monográfia, tanulmány, referenciaanyag, tankönyv és ismeretterjesztő munka is. A kiváló szerzők, lektorok és szerkesztők munkájának tulajdoníthatóan páratlan, egyedi alkotás, de azért is, mert a témában nem állnak rendelkezésre hasonló szakkönyvek, tankönyvek, oktatási segédanyagok, jegyzetek vagy elektronikus források. Ennek megfelelően az általános műveltséget formáló és pedagógiai hatékonysága kiemelkedő, mivel érdekes, olvasmányos, leíró jellege folytán az olvasó figyelmét leköti, ugyanakkor megragadó stílusban oktat, közvetít új ismereteket, információt mind a szakember, mind pedig a nem szakértő számára is. A *Lélekenciklopédiá*t emiatt az egyetemeken, kutatóintézeteken, vallási felekezeteken kívül még az emberiség csodálatos kultúrája iránt érdeklődő Olvasó figyelmébe is ajánlom. (Simon-Székely Attila)

Studia_Caroliensa_2016.indd 563 2016.07.05. 11:29:57

Papp Ágnes Klára, Sebők Melinda, Zsávolya Zoltán (szerk.): ***Nemzet – sors – idenitás***

Bertha Zoltán József Attila-díjas irodalomtörténész, tanár, kritikus, szerkesztő, a Károli Gáspár Református Egyetem docense az 1980-as évek óta folyamatosan publikál a határon túli magyar irodalom köréből. *A hetvenes évek romániai magyar irodalma* és *A romániai magyar irodalom válogatott bibliográfiája* után monográfiát jelentet meg „az ízig-vérig kolozsvári" Bálint Tiborról, a sajátos magyar élet-halál harcot vívó Sütő Andrásról; önálló tanulmánykötetet szentel a „fekete-piros versek" költőjének, Kányádi Sándornak; az erdélyi irodalmat mindig éles szemmel figyelő Németh Lászlónak; a „székely Homérosz" Tamási Áronnak. Erdélyiség és modernség élményvilágának kiváló ismerőjeként figyel fel a romániai magyar irodalom kulturális-morális-spirituális értékeire, Erdélyt az anyaországgal összekapcsoló nemzeti hagyományokra, a magyar sorskérdésekre. A kötet a hatvanéves Bertha Zoltán tiszteletére többnyire olyan irodalomtudományi tanulmányokból, történelmi-nyelvészeti-világirodalmi írásokból és lírai darabokból válogat, amelyek határon innen és túl, a régi magyar kultúrától a kortárs magyar irodalomig széles körben felölelik a kiváló irodalomtörténész érdeklődési körének sokféleségét. (Sebők Melinda)

Vassányi Miklós, Sepsi Enikő, Voigt Vilmos (szerk.): ***A spirituális közvetítő***

„Spirituális közvetítőn" itt mindenekelőtt olyan közvetítőket értünk, akik egyfelől az emberi közösség, a hívők, az egyház, másfelől Isten, illetve a természetfeletti, transzcendens szféra között közvetítenek vagy járnak közben vallási vagy lelkiségi céllal. A „spirituális közvetítő" ebben az értelemben tehát igen tág vallástudományi fogalom. Kötetünk célja e fogalmat értékítéletek nélkül, valláselméleti, vallásfenomenológiai céllal vizsgálni, gyakorlati megjelenéseit, alkalmazásait a vallásantropológia (vallásetnológia) és a vallászlélektan tág, interdiszciplináris teréből meríteni, s az értelmezői attitűdök sokféleségén keresztül láttatni. A tanulmányok tartalmilag három nagy kérdéskört fednek le, amelyek könyvünket fejezetekre tagolják: 1. vallástörténet; 2. vallásetnológia; 3. vallásantropológia és vallászlélektan. Reméljük, hogy minden vallástudomány iránt érdeklődő olvasónk haszonnal forgatja majd e kötet lapjait!

Studia_Caroliensa_2016.indd 564 2016.07.05. 11:29:57

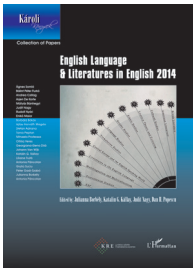

Julianna Borbély, Katalin G. Kállay, Judit Nagy, Dan H. Popescu (eds.): ***English Language & Literatures in English 2014***
The volume *English Language & Literatures in English 2014* contains nineteen studies by European scholars from the Netherlands, Roumania and Hungary in English Studies. It is the Editors' hope that, with its colourful palette of studies in the fields of Language Studies, Literary Studies and Cultural Studies, the volume will make an enjoyable yet professionally enriching reading experience for fellow-academics and students alike.

Sepsi Enikő, Lovász Irén, Kiss Gabriella, Faludy Judit (szerk.): ***Vallás és művészet***
A kötet a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kar Művészettudományi és Szabadbölcsészeti Intézetének, valamint együttműködő partnereinek művészettudományi területen létrejött szakmai eredményeit mutatja be. A kötetben szereplő tanulmányok a szakralitás mindennapi megjelenéseivel és művészetekbe ágyazódásával, illetve a szent, a szakrális és a szekuláris, a rítus és a performansz, a liturgia és a színház viszonyával, a vallás művészeti megjelenésével, a szakrális kommunikáció különféle művészeti ágakban való megnyilatkozásával, az ikonográfia, a képaktus, a beszédaktus és a szakralitás kapcsolatával foglalkoznak. A kötet szerzői, akik a színház-, az irodalom- és a zenetudomány, a művészettörténet, a filmtörténet, valamint a vallástudomány, a kulturális antropológia, a teológia, a folklorisztika, az esztétika, a nyelv-, a kommunikáció- és médiatudomány, a kortárs művészeti kutatások képviselői, vállaltan határátlépők e sokféle tudományterület, művészeti ág, vallás és kultúra megközelítésében. A kötet a tanulmányok témáját tekintve az alábbi hat nagy fejezetre tagolódik: Képaktusok, Rítus és performansz, Hang és zene, Szent és profán tér, Szöveg és szakralitás, Gondolat és esztétikum.

Studia_Caroliensa_2016.indd 565 2016.07.05. 11:29:57

Czeglédy Anita, Sepsi Enikő, Szummer Csaba (szerk.): ***Tükör által.*** *Tanulmányok a nyelv, kultúra, identitás témaköréből*

A Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karán az elmúlt években olyan kutatások indultak el a nyelv, a kultúra és az identitás területein, amelyek rövid idő alatt áttörték a tudományági határokat. A kötetben szereplő írások az identitással kapcsolatos filozófiai, teológiai, irodalom-, kultúra- és nyelvtudományi, valamint történelemtudományi témákat tárgyalnak. A tanulmányok az egyéni és a kollektív identitást befolyásoló tényezőket és hatásokat, köztük az identitás és a két- vagy többnyelvűség bonyolult kapcsolatát, a globalizáció és az identitás összefüggéseit, a kulturális identitás különböző formáit, az egymással versengő identitás- és emlékezetdiskurzusokat, a narratív identitás elemeit, egyedi identitás-konstrukciókat, továbbá az identitás más, teológiai, pszichológiai, szociológiai, kulturális antropológiai aspektusait vizsgálják.

MŰFORDÍTÁS, FORRÁS

Giovanni Pico della Mirandola: ***Benivieni neoplatonista versének kommentárja***
(Fordította: Imregh Monika)

Giovanni Pico della Mirandola (1463–94) kommentárja barátja, Girolamo Benivieni neoplatonista ihletésű Dal a szerelemről című költeményéhez egy egymásra épülő sorozat egyik láncszeme, egy értelmezési spirál egyik állomása. A mű nem jelent meg Pico életében üldöztetése és a kiátkozással való fenyegetettsége miatt, Biago Bonaccorsi beszéli rá Benivienit, hogy járuljon hozzá halott barátja nevében is a kiadáshoz, 1519-ben, huszonöt évvel Pico halála után.

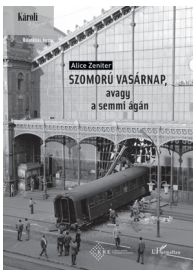

Alice Zeniter: ***Szomorú vasárnap, avagy a semmi ágán***

Alice Zeniter fiatal francia regényíró, drámaíró és dramaturg első magyarul megjelent regényét tartja kezében az olvasó. Alice Zeniter magyar témájú, Magyarországon, 2010–2011-ben írott *Sombre Dimanche* (Szomorú vasárnap) c. regénye elnyerte a tehetséges fiatal írónőknek járó Closerie des Lilas-díj, a Nevers város díja és a Prix du livre Inter – a francia közszolgálati rádió díja – után az *Express* című folyóirat olvasóinak díját.

Studia_Caroliensa_2016.indd 566 2016.07.05. 11:29:57

Szent Ágoston: *Írások a kegyelemről és az eleve elrendelésről* (Fordította, válogatta és a bevezetőt írta: Hamvas Endre)
Szent Ágoston kegyelem-, illetve predestinációtanának megértéséhez alapvető fontosságúak a jelen kötetben található késői tanulmányok. A *De correptione et gratia,* a *De natura et gratia* és a *De praedestinatione sanctorum* címen ismert szövegek azonban nem pusztán önmagukban érdekesek, hiszen nemcsak a hippói püspök kegyelemtanába engednek bepillantást, hanem feltárják antropológiai álláspontjának alapvető vonásait is, és segítségükkel nemcsak Ágoston, hanem késői ellenfele, Pelagius, illetve egyes korabeli szerzetesi közösségek gondolkodását is megismerhetjük. A szövegek így páratlanul értékes forrásul szolgálnak az Ágoston-korabeli nyugati egyház teológiai vitáit illetően. Mindezek mellett az értekezésekben tárgyalt problémák és kérdések ágostoni feltárása és rájuk adott válaszai több évszádon át hatottak és hatnak ma.

Paul Claudel: Délforduló
(Fordította: Székely Melinda)
„A színházi szöveget csak akkor tekintjük értékesnek, ha váratlan és – szó szerint – játszhatatlan. A színmű rejtély, amelyet a színháznak meg kell fejtenie. Ebbe néha sok időt fektet. Az elején senki sem tudta, hogyan játssza Claudelt vagy Csehovot, de a színházat, a színészi játékot éppen az változtatja meg, ha a lehetetlent kell eljátszania; a színművészet határozott változásai tehát a drámaköltővel kezdődnek; magányossága, tapasztalatlansága, még a felelőtlensége is fölöttébb becses nekünk. Mi dolgunk az avatott szerzővel, aki előírja a fényeffekteket és a színpad lejtését? A költő viszont nem tud semmit, nem ír elő semmit, az eljátszás a művészek dolga. Így lesz a homályosnak hitt Claudel idővel érthető, a lagymatagnak tartott Csehov eleven és tömör. A színművészet fordítás kérdése: a modell nehézsége, homályossága a fordítótól nyelvi, a színésztől testi és hangi leleményességet követel." (Antoine Vitez: *L'Art du théâtre,* 1985)

Studia_Caroliensa_2016.indd 567 2016.07.05. 11:29:58

COLLECTION KÁROLI, L'HARMATTAN HONGRIE

Anikó Ádám, Enikő Sepsi, Stéphane Kalla (szerk.): ***Contempler l'infini***

Le recueil d'études Contempler l'infini invite le lecteur à étudier la fonction de l'acte contemplatif dans son rapport à l'espace et au temps, en s'interrogeant notamment sur la valeur et la portée épistémiques de cet acte (d'un point de vue mathématique, philosophique, phénoménologique, esthétique, artistique, linguistique et poétique) lorsqu'il se détermine en relation à une réalité représentée comme « infinie » (Dieu, âme, cosmos, etc.). Ce livre est conçu dans un contexte éminemment interdisciplinaire, l'objectif étant de comprendre comment cette articulation subtile des deux concepts peut être abordée selon des méthodologies et des lexiques très différents mais bien souvent complémentaires sur le plan épistémologique. Le recueil regroupe les études et les réflexions des chercheurs français et hongrois de différentes spécialités (mathématiques, philosophie, esthétique, phénoménologie, théologie, linguistique et littérature).

STUDIA CAROLIENSIA – A KÁROLI GÁSPÁR REFORMÁTUS EGYETEM ÉVKÖNYVE

Sepsi Enikő (szerk.): ***Európa***

A Károli Gáspár Református Egyetem *Studia Caroliensia* folyóiratából évkönyvvé alakult első, bemutatkozó kötete. A 2011-es tematikus szám az európaiság köré épül. Az Egyetem oktatói a jog, a bölcsészettudományok, a teológia, valamint a pedagógiatörténet Európához kötődő vonatkozásait tárgyalják. A 2011. évi *Studia Caroliensia* évkönyv tudományos munkái olyan aktuális témákat érintenek, amelyek széles társadalmi érdeklődést váltanak ki. Ilyen például a magyar uniós elnökség gazdaságpolitikai tevékenysége, a halálbüntetés kérdésköre, a jogérvényesítés európai helyzete és a politikai manipuláció mint fordítástudományi jelenség. A jelen kötet ízelítőt nyújt továbbá napjaink liturgiai kutatásairól, valamint a magyar és európai matematikatanítás összefüggéseiről. A bölcsészettudományi írások többsége az interkulturalitás és identitáskeresés fogalomköréhez kapcsolódik, de kitérnek a modern és mai magyar irodalom európai vonatkozásaira is.

Studia_Caroliensa_2016.indd 568 2016.07.05. 11:29:58

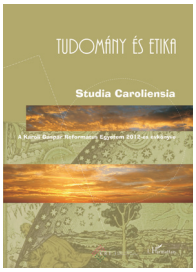

Sepsi Enikő (szerk.): ***Tudomány és etika***

A 2012-es, második kötetben is változatlan az alapfilozófia, az Egyetem oktatóinak tudományos igényességű írásait évről évre egy-egy szélesebb társadalmi érdeklődésre számot tartó téma köré csoportosítva foglaljuk kötetbe. Mindemellett nem titkolt cél, hogy az évkönyvvel olyan hagyományt teremtsünk, amely szervesen illeszkedik a református kultúra évszázadokra visszavezethető értékteremtő attitűdjéhez. Az idei esztendő témájaként a tudomány és az etika kapcsolatát választottuk. Ezt részben az indokolta, hogy Egyetemünk olyan kiváló tudással rendelkező szakembereket kíván képezni, akik felelősséget éreznek tudományáguk fejlődési irányaiért, és alkalmazási területeiért. A témaválasztás másik oka, hogy a jövő nemzedékek oktatóiként, kutatókként bennünket is élénken foglalkoztat a 21. század fő kérdése: hogyan fejlődhet tovább úgy a tudomány, hogy közben az alapvető morális és életet támogató értékek határozzák meg? A *Studia Caroliensia* jelen kötetének szerzői az Egyetem valamennyi oktatási területének, azaz a jog-, a bölcsészet-, a hit- és a pedagógiatudományok aspektusából nézve keresik a lehetséges válaszokat. A jog és a morál összhangjáról, a kutatói etika problematikájáról, a globalizáció morális kihívásairól, a válásról szóló bibliai tanítások és a mai keresztény etika összefüggéseiről, az intézményes professzionális nevelés fő funkcióiról szóló írásokat olyan hívószavaknak tartjuk, amelyek a laikus érdeklődő számára is hasznos fogódzót nyújtanak.

Studia_Caroliensa_2016.indd 569 2016.07.05. 11:29:58

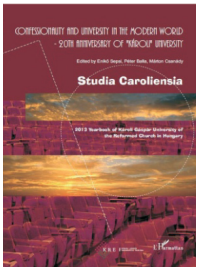

Enikő Sepsi, Péter Balla, Márton Csanády (eds.): ***Confessionality and University in the Modern World – 20th Anniversary of Károli University***

The purpose of the conference organised at and by Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary between the 15th and the 17th of October 2013 was to discuss the basic theological principles that led to the foundation of Christian Universities in Hungary twenty years ago, after the collapse of Communism. The conference also intended to celebrate the founding of out university. The work has been organized in three panels: Christian Universities; Confessionality and Nation; Religiosity and Protestantism Today. Presenters of the first panel were asked to discuss the challenges and opportunities for Christian universities and to redefine a vision for their work and presence in the current postmodern, secular world. Representatives of both the Catholic and the Protestant Universities were requested to reflect upon their missions within the traditions of their respective European and North American Catholic and Protestant higher educational contexts. Professor Gottfried Adam, speaker of the second panel connected the topic of the first panel (education) to that of the second panel (Confession and Nation). The panel session on the third day entitled 'Religiosity and Protestantism Today' was opened by the former Prime Minister of the Netherlands, professor Jan-Peter Balkenende. This panel examined the change in the role of religion in international and Hungarian context. We hope this anniversary volume will launch other fruitful discussions and reflections on our respective specific institutional missions, engaged in a world where religious decline and unchurching is a tangible phenomenon.

Studia_Caroliensa_2016.indd 570 2016.07.05. 11:29:59

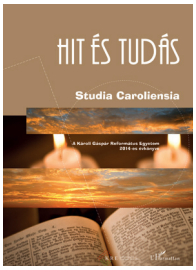

Sepsi Enikő, Deres Kornélia (szerk.): ***Hit és tudás***
A negyedik, 2014-es évkönyv központi témájául a szerkesztőbizottság a „Hit és tudás" mottót választotta. A címválasztás indoka, hogy a Károli Gáspár Református Egyetemen oktatott valamennyi diszciplína oldaláról megfogalmazhatók problémák és megoldási javaslatok azzal kapcsolatban, hogyan egyeztethető össze a keresztény hit a tudományos módszertannal, a tudományos gondolkozás által megkívánt szabadsággal és előfeltételmentességgel, hogyan alakul az egyes tudományágak képviselőinek felelőssége a spiritualitás és a doktrína etikai relációjában, illetve milyen mozgósító erőt jelenthet a hit a „tiszta" tudományosság számára. A kérdés egyébiránt történetileg is megközelíthető: hogyan került tudatosan vagy tudattalanul ellentétbe vagy éppen összhangba hit és tudás a legkülönbözőbb tudományágak képviselőinél? Intézményünk oktatóinak jelen kötetben megjelenő írásai változatos irányokból vizsgálják a fenti kérdésköröket, s gondolkodtatnak el így a hit és a tudás árnyalt, reménnyel és ellentmondással teli, sokszínű kapcsolatáról.

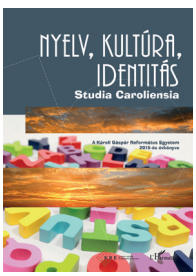

Sepsi Enikő, Deres Kornélia, Czeglédy Anita, Szummer Csaba (szerk.): ***Nyelv, kultúra, identitás***
A Károli Gáspár Református Egyetem 2015. évi évkönyvének címét a Nyelv, kultúra, identitás hívószavak adják, amelyek külön-külön és együttesen is értelmezhetőek. A témaválasztás indoka, hogy az egyetemünkön oktatott valamennyi diszciplína oldaláról megfogalmazódtak rendkívül időszerű kérdések azzal kapcsolatban, hogy e három terület miképpen működik közre az egyén és a közösség önmeghatározásában és önértelmezésében. A nyelv, a kultúra és az identitás dinamikus kapcsolatrendszerét több szempontból is tanulmányoztuk, hiszen a filozófiai, lélektani, társadalmi vagy kulturális folyamatokban betöltött szerepük értelmezésében és értékelésében a társadalom- vagy hittudományi megközelítések mellett a bölcsészettudományi kutatások is figyelemre méltó eredményekre vezettek.

Az évkönyv a címben jelzett fogalomhármas kortárs megközelítéseit kínálja az irodalomtudomány és a művelődéstörténet, a nyelvtudomány, a teológia, a pszichológia és a pedagógia, valamint a jogtudomány területein. A kötet egy idegen nyelvű tanulmányokat összegyűjtő fejezettel zárul, amely a nemzetközi kutatásokhoz közvetlenebbül kapcsolódik. Intézményünk oktatóinak jelen kötetben megjelenő írásai tehát változatos nézőpontok, tudományterületek és nyelvek hálózataként mutatják fel a kultúra, a nyelv és az identitás inspiráló találkozásait.

Studia_Caroliensa_2016.indd 571 2016.07.05. 11:29:59